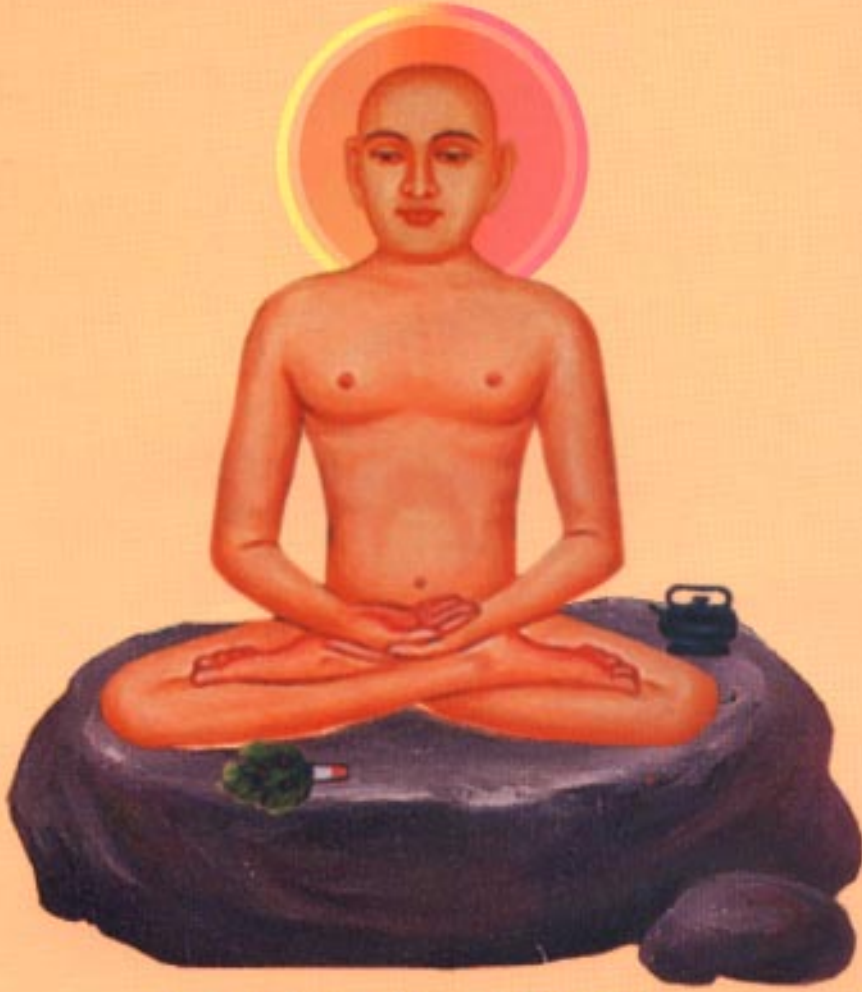

શ્રી પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ

આચાર્યવર શ્રી પદ્મનંદિસ્વામી

પ્રકાશક :

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ

સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦

ભગવાનશ્રીકુંદકુંદ-કહાન-જૈનશાસ્ત્રમાળા, પુષ્પ-૧૮૭

શ્રીમત્પદ્મનંદિ-આચાર્ય વિરચિત

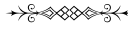
શ્રી

પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ

(ધાર્મિક અને નૈતિક ૨૬ પ્રકરણોનો સંગ્રહ)

પં બાલચંદ્ર સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રીના હિન્દી અનુવાદનું

ગુજરાતી ભાષાંતર

—: ભાષાંતરકાર :—

બા० વ્રજલાલ ગિરધરલાલ શાહ

વઢવાણ શહેર

—: પ્રકાશક :—

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ

સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૦૦૦
દ્વિતીય આવૃત્તિ ૧૦૦૦

વીર સં. ૨૫૨૫
વીર સં ૨૫૩૪

વિ. સ. ૨૦૫૫
વિ. સ. ૨૦૬૪

શ્રી પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ (ગુજરાતી)ના

✽ સ્થાયી પ્રકાશન પુરસ્કર્તા ✽

શ્રી કુંદકુંદ-કહાન દિગંબર જૈન મુમુક્ષુમંડળ ટ્રસ્ટ,
પાલ્લી-સાંતાક્રૂઝ

આ શાસ્ત્રની પડતર કિંમત રૂ. ૮૫=૦૦ થાય છે. અનેક મુમુક્ષુઓની આર્થિક સહાયથી આ આવૃત્તિની કિંમત રૂ. ૮૦=૦૦ થાય છે. તેમાંથી ૫૦ % શ્રી કુંદકુંદ-કહાન પારમાર્થિક ટ્રસ્ટ હસ્તે સ્વ. શ્રી શાંતિલાલ રતિલાલ શાહ-પરિવાર તરફથી કિંમત ઘટાડવામાં આવતાં, આ ગ્રંથની વેચાણ કિંમત રૂ. ૪૦=૦૦ રાખવામાં આવી છે.

કિંમત : રૂ. ૪૦=૦૦

મુદ્રક :

કહાન મુદ્રણાલય

જૈન વિદ્યાર્થી ગૃહ,

સોનગઢ ૩૬૪૨૫૦ ☎ (02846) 244081

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મમૂર્તિ સદ્ગુરુદેવ શ્રી કાનકુસ્વામી

‘પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ’ના પ્રકાશન પ્રસંગે

પ્રકાશકીય નિવેદન

આ ‘પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ’ (ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત) પ્રકાશિત કરતાં અતિ હર્ષ થાય છે. આ ગ્રંથની રચના વિક્રમની ૧૧મી સદીમાં થઈ હોય તેમ સંભવે છે. અનેક જૂની પ્રતોના આધારે પ્રો. એ. એન. ઉપાધ્યે અને પ્રો. હીરાલાલ જૈને આ ગ્રંથનું સંપાદન કરેલ અને તેનો હિંદી ભાષામાં અનુવાદ પં. બાલચંદ્ર સિદ્ધાન્તશાસ્ત્રીએ કરેલ, જે ‘જીવરાજ ગ્રંથમાલા’માં પ્રકાશિત થયેલ તેના ઉપરથી આ ગુજરાતી ભાષાંતર બ્ર. વ્રજલાલ ગિરધરલાલ શાહે (વઢવાણ શહેર) કરી આપેલ છે. બ્રહ્મચારી ભાઈ શ્રી વજુભાઈએ આ ઉપરાંત બીજાં અનેક શાસ્ત્રોનાં ભાષાંતર નિસ્પૃહપણે કરેલ છે. તે બદલ તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આ શાસ્ત્રના શ્લોકનાં, ઉદ્ધરણ અનેક દિગંબર શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવે છે, તેથી એમ ફલિત થાય છે કે તેમના પછી થયેલ દિગંબર સંતોએ આ શાસ્ત્રને આધારભૂત ગણ્યું છે. વર્તમાનમાં પણ આ શાસ્ત્રના અનેક શ્લોકો વિદ્વદ્વર્ગમાં અતિશય પ્રચલિત છે.

પ્રસ્તુત શાસ્ત્ર પદ્મનંદિસ્વામી વિરચિત છઠ્વીસ લઘુ ગ્રંથોનો સંગ્રહ છે. પ્રત્યેક ગ્રંથમાં વિષયને અનુસરીને નૈતિક અને ધાર્મિક રીતે વિષયનું માર્મિક પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેનો રસાસ્વાદ સ્વાધ્યાયપૂર્વક કરવા વાચકવર્ગને ભલામણ છે. પ્રતિપાદનની શૈલી ઘણી જ સરળ અને રુચિકર છે. બે સ્તુતિ (૧૩-૧૪) પ્રાકૃત ભાષામાં રચેલી છે. બાકીની તમામ રચના સંસ્કૃત શ્લોકોમાં છે. કુલ ૮૩૮ પદોનો સંગ્રહ આ ગ્રંથમાં છે.

આ ગ્રંથ, શ્રી જીવરાજ ગ્રંથમાલા પ્રકાશિત હિંદી અનુવાદ પરથી, ગુજરાતી મુમુક્ષુ સમાજને માતૃભાષામાં સમજી શકાય તે હેતુથી, પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે, તેથી ઉક્ત ગ્રંથમાલાના અધિકારીવર્ગનો તથા હિંદી અનુવાદકનો આભાર માનવામાં આવે છે. ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત આ શાસ્ત્ર પ્રથમવાર આ પહેલાં શ્રી વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ, ભાવનગરથી પ્રકાશિત થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના તથા તદ્ભક્ત પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી ચંપાબેનના ધર્મોપકારપ્રતાપે મુમુક્ષુ સમાજમાં અધ્યાત્મતત્ત્વની રુચિનો પ્રસાર ઘણો થયેલ છે. મુમુક્ષુઓની રુચિના પોષણ અર્થે આ ટ્રસ્ટ દ્વારા અધ્યાત્મપ્રધાન શાસ્ત્રોનાં પ્રકાશનનું કાર્ય અવિરતપણે પ્રવર્તી રહ્યું છે. તે અંતર્ગત શ્રી ‘પદ્મનંદિ-પંચવિંશતિ’ ગુજરાતી ભાષાંતરની આ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ રહી છે. વર્તમાનમાં જે કાંઈ પભાવના, અને અનેક જીવોની આધ્યાત્મિક વિષયમાં રુચિ થઈ છે તે પૂજ્ય ગુરુદેવ અને પૂજ્ય ભગવતી માતા (બહેનશ્રી ચંપાબેન)ના ધર્મોપકારને જ આભારી છે.

અંતમાં આ પવિત્ર શાસ્ત્ર—“જેને આત્મજ્ઞ સત્પુરુષ શ્રી રાજચંદ્રજીએ ‘વનશાસ્ત્ર’ કહ્યું છે”—નો સ્વાધ્યાય કરી મુમુક્ષુ જીવ આત્મકલ્યાણ પામે એ જ ભાવના.

દશલક્ષણપર્યુષણપર્વ
વિ. સં. ૨૦૫૫

સાહિત્યપ્રકાશનસમિતિ
શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

પ્રકાશકીય નિવેદન

(દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રસંગે)

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ બપો જવાથી તેની દ્વિતીય આવૃત્તિ ફરી છપાવવામાં આવેલ છે. આગળની આવૃત્તિમાં જે મુદ્રણ-અશુદ્ધિઓ હતી તે સુધારીને આ આવૃત્તિ મુદ્રિત કરવામાં આવી છે. આ ગ્રંથના પઠન-પાઠનથી મુમુક્ષુજીવ આત્મલક્ષી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી આત્માર્થને વિશેષ પુષ્ટ કરે એ જ ભાવના.

વિ. સં. ૨૦૬૪
કારતક સુદ એકમ

સાહિત્યપ્રકાશનસમિતિ
શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ
સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦ (સૌરાષ્ટ્ર)

વિષય-સૂચી

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
૧. ધર્મોપદેશામૃત	૧-૧૯૮	૧ થી ૯૮
આદિ જિનેન્દ્રનું સ્મરણ.....	૧-૪	૧-૩
શાન્તિનાથનું સ્મરણ.....	૫	૪
ધર્મોપદેષ્ટા જિનદેવનું સ્મરણ.....	૬	૪
ધર્મનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ.....	૭	૪
ધર્મના મૂળભૂત દયા ધારણાની પ્રેરણા.....	૮	૫
પ્રાણીઓના વધમાં પિતૃ આદિના વધનો દોષ સંભવે છે.....	૯	૬
જીવનનું દાન સર્વશ્રેષ્ઠ દાન છે.....	૧૦	૬
દયા વિના દાન, તપ અને ધ્યાનાદિ નિરર્થક છે.....	૧૧	૭
મુનિધર્મનું આલંબન સદ્ગૃહસ્થ છે.....	૧૨	૭
ગૃહસ્થાશ્રમનું સ્વરૂપ.....	૧૩	૮
ગૃહસ્થધર્મના અગિયાર સ્થાનોનો નિર્દેશ.....	૧૪	૮
સમસ્ત વ્રતવિધાન વ્યસનોના પરિત્યાગ ઉપર નિર્ભર છે.....	૧૫	૯
મહાપાપસ્વરૂપ સાત વ્યસનોનો નામ નિર્દેશ.....	૧૬	૧૦
દૂત (જીગાર) સર્વ વ્યસનોમાં મુખ્ય છે.....	૧૭-૧૮	૧૦-૧૧
માંસનું સ્વરૂપ અને તેના ભક્ષણમાં નિર્દયતા.....	૧૯-૨૦	૧૧-૧૨
મદ્યનું સ્વરૂપ અને મદ્યપાનથી થતી હાનિ.....	૨૧-૨૨	૧૨-૧૩
ધોબીની શિલા સમાન વેશ્યાઓ નરકનું દ્વાર છે.....	૨૩-૨૪	૧૩-૧૪
શિકારમાં નિર્દયતાથી દીન હીન પ્રાણીઓનો વ્યર્થ વધ કરવામાં આવે છે.....	૨૫-૨૬	૧૪-૧૫
પરવધ અને દગાબાજીનું ફળ પરભવમાં તે જ રીતે ભોગવવું પડે છે.....	૨૭-૨૮	૧૫
પરસ્ત્રી અને પરધનના અનુરાગથી થતી હાનિ.....	૨૯-૩૦	૧૬
ઉક્ત દૂતાદિ સાત વ્યસનોને કારણે કષ્ટ પ્રાપ્ત થયેલ યુધિષ્ઠિર આદિના ઉદાહરણ.....	૩૧	૧૭
વ્યસન સાત જ નથી બીજા પણ અનેક છે.....	૩૨	૨૨
વ્યસનોથી થતી હાનિ બતાવીને તેમનાથી વિમુખ રહેવાની પ્રેરણા.....	૩૩	૨૨
મિથ્યાદેષ્ટિ આદિનો સંગ છોડીને સત્પુરુષોના સંગની પ્રેરણા.....	૩૪-૩૫	૨૩
કળિકાળમાં દુષ્ટોની વચ્ચે સાધુજનોનું (સજ્જનોનું) જીવિત રહેવું મુશ્કેલ છે. ઉદ.....	૩૬	૨૪
દુર્જનની સંગતિની અપેક્ષાએ તો મરવું સારું છે.....	૩૭	૨૪

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
મુનિધર્મનું સ્વરૂપ	૩૮	૨૪
ચેતન આત્માને છોડી પરમાં અનુરાગ કર્મબંધનું કારણ છે.	૩૯	૨૫
મૂળગુણો વિના ઉત્તરગુણોના પાલનનો પ્રયત્ન ઘાતક છે.	૪૦	૨૫
વસ્ત્રના દોષ દેખાડીને દિગંબરત્વની પ્રશંસા	૪૧	૨૬
કેશલોચ વૈરાગ્યાદિને વધારનાર છે.	૪૨	૨૬
સ્થિતિભોજનની પ્રતિજ્ઞા	૪૩	૨૭
સમતાભાવ	૪૪-૪૫	૨૭-૨૮
પ્રમાદ રહિત થઈને એકાન્તવાસની પ્રતિજ્ઞા	૪૬	૨૮
સંસારનું સ્વરૂપ જોઈને હર્ષ-વિષાદની વ્યર્થતા	૪૭	૨૮
રાગ-દ્વેષના પરિત્યાગ વિના સંવર અને નિર્જરા સંભવિત નથી	૪૮	૨૯
સંસારસમુદ્રથી પાર થવાની સામગ્રી	૪૯	૨૯
મોહને કૃશ કર્યા વિના તપ આદિનો કલેશ સહેવો વ્યર્થ છે	૫૦	૩૦
જે કષાયોનો નિગ્રહ કરતો નથી તેના પરિણામ સહવા માયાચાર છે	૫૧	૩૦
સમસ્ત અનર્થોનું કારણ અર્થ (ધન) જ છે	૫૨	૩૧
શય્યા માટે ઘાસ આદિની પણ અપેક્ષા રાખવાથી નિર્ગ્રન્થપણું નાશ પામે છે	૫૩	૩૧
ક્રોધાદિથી કદાચિત્ અને પરિગ્રહથી શાશ્વત કર્મનો બંધ થાય છે	૫૪	૩૧
મોક્ષની પણ અભિલાષા તેની પ્રાપ્તિમાં બાધક છે	૫૫	૩૨
પરિગ્રહાદિની નિંદા	૫૬	૩૨
સાધુ પ્રશંસા	૫૭-૫૮	૩૩
આચાર્યનું સ્વરૂપ	૫૯-૬૦	૩૩-૩૪
ઉપાધ્યાયનું સ્વરૂપ	૬૧	૩૪
સાધુઓનું સ્વરૂપ અને તેમની સહનશીલતા	૬૨-૬૬	૩૫-૩૬
આત્મજ્ઞાન વિના કરવામાં આવેલ કાયકલેશ ધાન્યરહિત ખેતરની રક્ષા કરવા સમાન વ્યર્થ છે	૬૭	૩૭
મુનિઓની પૂજા જિનાગમ અને જિનપૂજાની જેમ જ ફળપ્રદ છે	૬૮	૩૭
તીર્થનું સ્વરૂપ	૬૯	૩૮
રત્નત્રયધારક મુનિનો તિરસ્કાર કરનાર નરકના પાત્ર થાય છે	૭૦	૩૮
મુનિઓની સ્તુતિ અસંભવ છે	૭૧	૩૮
વ્યવહારસમ્યગ્દર્શનાદિનું સ્વરૂપ અને તે ત્રણે વિના મુક્તિની અસંભવના	૭૨-૭૬	૩૯-૪૧
સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાન અને ચારિત્ર મિથ્યા કહેવાય છે	૭૭	૪૧

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
રત્નત્રય પ્રશંસા.....	૭૮	૪૨
ઉક્ત સમ્યગ્દર્શનાદિ આત્મસ્વરૂપ છે	૭૯	૪૨
શુદ્ધનયનું આત્મતત્ત્વ અખંડ છે	૮૦	૪૨
નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનાદિનું સ્વરૂપ.....	૮૧	૪૩
ઉત્તમ ક્ષમાનું સ્વરૂપ.....	૮૨	૪૩
ક્રોધ મુનિધર્મનો વિઘાતક છે	૮૩	૪૪
ક્રોધના કારણો ઉપસ્થિત થતાં મુનિજન શું વિચાર કરે છે	૮૪-૮૬	૪૪-૪૫
માર્દવ ધર્મનું સ્વરૂપ.....	૮૭-૮૮	૪૫-૪૬
આર્જવ ધર્મનું સ્વરૂપ	૮૯-૯૦	૪૬
સત્ય વચનનું સ્વરૂપ અને તેની ઉપાદેયતા	૯૧-૯૩	૪૭
શૌચ ધર્મનું સ્વરૂપ અને બાહ્ય શૌચનું અર્કિચિત્કરપણું	૯૪-૯૫	૪૮
સંયમનું સ્વરૂપ અને તેની ઉપાદેયતા.....	૯૬-૯૭	૪૮-૪૯
તપનું સ્વરૂપ અને તેની ઉપાદેયતા.....	૯૮-૧૦૦	૪૯-૫૧
ત્યાગ અને આર્કિચિત્કરનું સ્વરૂપ	૧૦૧	૫૧
મુનિઓની દુર્લભતા	૧૦૨	૫૨
મમત્વના અભાવમાં શરીર અને શાસ્ત્ર આદિને પરિગ્રહ કહી શકાતો નથી ૧૦૩	૧૦૩	૫૨
બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ અને તેના ધારકોની પ્રશંસા	૧૦૪-૫	૫૩
આ દસ ધર્મ મોક્ષમહેલમાં જવા માટે નીસરણીના પગથિયા સમાન છે. ૧૦૬	૧૦૬	૫૪
સ્વાસ્થ્યનું સ્વરૂપ	૧૦૭	૫૪
ચિદ્રૂપનું સ્વરૂપ	૧૦૮	૫૫
મુક્તિનું સ્વરૂપ	૧૦૯	૫૫
અતીન્દ્રિય આત્મા સંબંધી કાંઈક કહેવાની પ્રતિજ્ઞા	૧૧૦	૫૫
શૃંગારાદિ પ્રધાન કાવ્ય અને તેમની રચના કરનાર કવિઓની નિન્દા.....	૧૧૧-૧૩	૫૬-૫૭
સ્ત્રી શરીરનું સ્વરૂપ	૧૧૪-૧૫	૫૭
સ્ત્રીની ભયંકરતા.....	૧૧૬-૧૮	૫૮
મોહનો મહિમા દેખાડી તેના ત્યાગનો ઉપદેશ.....	૧૧૯-૨૩	૫૯-૬૦
વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ આપ્તનું જ વચન પ્રમાણ હોઈ શકે છે, તેમના વચનમાં સંદેહ કરવો એ મૂર્ખાઈ છે	૧૨૪-૨૫	૬૧
અનેક ભેદ-પ્રભેદરૂપ સમસ્ત શ્રુતમાં આત્માને જ ઉપાદેય કહ્યો છે.....	૧૨૬-૨૭	૬૨
પરોક્ષ પદાર્થના વિષયમાં જિનવચનને પ્રમાણ માનવું જોઈએ	૧૨૮	૬૩
જ્ઞાનનો મહિમા	૧૨૯-૩૧	૬૩-૬૪

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
અર્થપરિજ્ઞાનનું કારણ જિનવાણી છે	૧૩૨	૬૫
આત્માનું જ નામ ધર્મ છે	૧૩૩	૬૫
માધ્યમિક આદિ અન્ય વાદીઓ દ્વારા કલ્પિત આત્માના સ્વરૂપનો નિર્દેશ કરીને તેના યથાર્થ સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન	૧૩૪	૬૬
આત્માના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ	૧૩૫-૩૬	૬૭-૬૮
અન્ય વાદીઓ દ્વારા પરિકલ્પિત આત્માના વ્યાપકત્વ આદિનું નિરાકરણ ..	૧૩૭	૬૮
આત્માનું કર્તૃત્વ અને ભોક્તૃત્વ	૧૩૮	૭૦
તે આત્માનું સ્વરૂપ નય-પ્રમાણાદિનો આશ્રયથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ	૧૩૯	૭૧
રાગ-દ્વેષના પરિત્યાગનો ઉપદેશ	૧૪૦-૧૪૫	૭૩-૭૫
પરમાત્મા આ જ શરીરની અંદર સ્થિત છે	૧૪૬	૭૫
પર પદાર્થોમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ કલ્પનાનો નિષેધ	૧૪૭-૪૮	૭૬
તત્ત્વવિત્ કોણ છે?	૧૫૦	૭૭
સુખ-દુઃખનો અવિવેક	૧૫૧	૭૭
આત્માને પરથી ભિન્ન સમજવો એ જ સમસ્ત ઉપદેશનું રહસ્ય છે	૧૫૨	૭૭
યોગીનું સ્વરૂપ	૧૫૩	૭૮
પરથી ભિન્ન આત્મતત્ત્વનો વિચાર અને તેનું ફળ	૧૫૪-૬૧	૭૮-૮૨
ગુરુનો ઉપદેશ દિવ્ય અમૃત સમાન છે	૧૬૨	૮૨
યોગી-પથિકોનું સ્વરૂપ અને તેમને નમસ્કાર	૧૬૩	૮૩
તે ધર્મનું વર્ણન કેવળી જ કરી શકે છે	૧૬૪	૮૩
આ ધર્મ-રસાયણ મિથ્યાત્વાદિ બંધકારણોનો પરિત્યાગ કરતાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે	૧૬૫	૮૩
મનુષ્ય પર્યાય અને ઉત્તમ કુળ આદિ દુર્લભ છે, તો પછી તે પામીને પણ ધર્મ ન કરવો એ મૂર્ખાઈ છે	૧૬૬-૬૯	૮૪-૮૫
શરીરને સ્વસ્થ અને આયુષ્યને દીર્ઘ સમજીને ભવિષ્યમાં ધર્માચરણ કરવાનો વિચાર કરવો તે નિતાન્ત જડતા છે	૧૭૦	૮૫
અવસ્થા સાથે ઘણું કરીને તૃષ્ણા પણ વધે જ છે	૧૭૧-૭૨	૮૬
પરીવર્તનશીલ સંસારમાં જીવન અને ધનાદિની નશ્વરતા	૧૭૩-૭૬	૮૭-૮૮
મૃત્યુ અનિવાર્ય હોવાથી વિવેકીજનો તેને માટે શોક કરતા નથી	૧૭૭	૮૮
ધર્મનું ફળ	૧૭૮-૮૧	૮૯-૯૦
ધર્મની રક્ષાથી જ આત્મરક્ષા સંભવે છે	૧૮૨-૮૩	૯૦-૯૧
ધર્મનો મહિમા	૧૮૪-૯૬	૯૧-૯૬
પ્રકરણના અંતે ગ્રન્થકારની ગુરુ પાસે વર યાચના	૧૯૭	૯૭

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
ધર્મોપદેશામૃત-પાનની પ્રેરણા.....	૧૮૮	૯૭
૨. દાનોપદેશના	૧-૫૪	૯૯-૧૨૨
વ્રત-તીર્થના પ્રવર્તક આદિ જિનેન્દ્ર અને દાન-તીર્થના પ્રવર્તક		
શ્રેયાંસ રાજાનું સ્મરણ.....	૧	૯૯.
શ્રેયાંસ રાજાની પ્રશંસા.....	૨-૩	૧૦૦
લોભી જીવોના ઉદ્ધાર અર્થે દાનોપદેશની પ્રતિજ્ઞા.....	૪	૧૦૧
સત્પાત્રદાન મોહનો નાશ કરીને મનુષ્યને સદ્ગૃહસ્થ બનાવે છે.....	૫-૬	૧૦૧
ધનની સફળતા દાનમાં છે.....	૭	૧૦૨
સત્પાત્રદાનથી દ્રવ્ય વડના બીજ સમાન વધે જ છે.....	૮	૧૦૩
ભક્તિથી આપવામાં આવેલું દાન દાતા અને પાત્ર બન્નેને		
માટે હિતકર થાય છે.....	૯	૧૦૩
દાનનો મહિમા.....	૧૦-૧૬	૧૦૩-૧૦૬
સત્પાત્રદાન વિના ગૃહસ્થ જીવન નિષ્ફળ છે.....	૧૭	૧૦૬
દાન વિના વૈભવની નિષ્ફળતાનાં ઉદાહરણ.....	૧૮	૧૦૭
દાન વશીકરણ મંત્ર સમાન છે.....	૧૯	૧૦૭
દાનજનિત પુણ્યની રાજ્ય લક્ષ્મી સાથે તુલના.....	૨૦	૧૦૭
દાન વિના મનુષ્યભવની વિફળતા.....	૨૧-૨૨	૧૦૮
દાન રહિત વૈભવની અપેક્ષાએ તો નિર્ધનતા જ શ્રેષ્ઠ છે.....	૨૩	૧૦૮
દાન વિના ગૃહસ્થાશ્રમની વ્યર્થતા.....	૨૪-૨૫	૧૦૮
સત્પાત્રદાન પરલોકયાત્રામાં નાશતા સમાન છે.....	૨૬	૧૧૦
દાનનો સંકલ્પ માત્ર પણ પુણ્યવર્ધક છે.....	૨૭	૧૧૦
પાત્ર આવતાં દાનાદિથી તેનું સન્માન ન કરવું એ અશિષ્ટતા છે.....	૨૮	૧૧૦
દાન વિનાનો દિવસ પુત્રના મૃત્યુદિનથી પણ ખરાબ છે.....	૨૯	૧૧૧
ધર્મના નિમિત્તે થતા સર્વ વિકલ્પો દાનથી જ સફળ થાય છે.....	૩૦	૧૧૧
દાન વિના પણ પોતાને દાની તરીકે પ્રગટ કરનાર મહાન		
દુઃખનું પાત્ર થાય છે.....	૩૧	૧૧૨
પોતાની સમ્પત્તિ અનુસાર ગૃહસ્થે થોડું ઘણું દાન દેવું જોઈએ.....	૩૨	૧૧૨
દાનની અનુમોદનાથી મિથ્યાદૈષ્ટિ પણ પછા ઉત્તમ ભોગભૂમિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૩.....	૩૩	૧૧૩
દાનરહિત મનુષ્યના અવિવેકનું ઉદાહરણ.....	૩૪-૩૬	૧૧૩-૧૧૪
જે ધન દાનના ઉપયોગમાં આવે છે તે જ ધન વાસ્તવમાં પોતાનું છે.....	૩૭	૧૧૫
ધનનો ક્ષય પુણ્યના ક્ષયથી થાય છે, નહિ કે દાનથી.....	૩૮	૧૧૫
લોભ બધા જ ઉત્તમ ગુણોનો ઘાતક છે.....	૩૯	૧૧૫

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
દાનથી જેની કીર્તિનો ફેલાવો થયો નથી તે જીવવા છતાં મૃતક સમાન છે.... ૪૦	૧૧૬	
મનુષ્યભવની સફળતા દાનમાં છે, અન્યથા ઉદરપૂર્તિ તો કૂતરા પણ કરે છે.. ૪૧	૧૧૬	
દાન સિવાય અન્ય પ્રકારે કરવામાં આવતો ધનનો ઉપયોગ કષ્ટદાયક છે..... ૪૨	૧૧૭	
પ્રાણી સાથે પરલોકમાં ધર્મ જ જાય છે, નહિ કે ધન..... ૪૩	૧૧૭	
સર્વ અભિષ્ટ સામગ્રી પાત્રદાનથી જ પ્રાપ્ત થાય છે	૪૪	૧૧૮
જે વ્યક્તિ ધનનો સંચય અને પુત્રવિવાહાદિ લક્ષ્યમાં રાખીને ભવિષ્યમાં		
દાનની ભાવના રાખે છે તેના જેવો મૂર્ખ બીજો નથી..... ૪૫	૧૧૮	
કૃપણ ગૃહસ્થથી તો કાગડો પણ સારો છે..... ૪૬	૧૧૮	
કૃપણના ધનની સ્થિરતા ઉપર ગ્રન્થકારની કલ્પના..... ૪૭	૧૧૮	
ઉત્તમ પાત્ર આદિનું સ્વરૂપ અને તેમને આપેલા દાનનું ફળ	૪૮-૪૯.... ૧૧૯-૧૨૦	
દાનના ચાર ભેદ	૫૦	૧૨૦
જિનાલય માટે કરવામાં આવેલું ભૂમિદાન સંસ્કૃતિની સ્થિરતાનું કારણ છે	૫૧	૧૨૦
કૃપણને દાનનો ઉપદેશ રુચતો નથી, તે તો આસન્નભવ્યને જ પ્રીતિ		
ઉત્પન્ન કરે છે	૫૨-૫૩.....	૧૨૧
પ્રકરણના અંતે ગુરુ વીરનન્દીના ઉપકારનું સ્મરણ	૫૪	૧૨૨
૩. અનિત્યાપંચાશત્	૧-૫૫ ૧૨૩-૧૪૭	
પ્રકરણના આરંભમાં જિનનું સ્મરણ	૧	૧૨૩
શરીરનું સ્વરૂપ અને તેની અસ્થિરતા..... ૨-૩	૧૨૩-૧૨૪	
શરીરાદિ સ્વભાવથી અસ્થિર હોવાથી તેમનો હર્ષ-શોક માનવો યોગ્ય નથી... ૪-૩૦	૧૨૪-૧૩૫	
યમ સર્વત્ર વિદ્યમાન છે.	૩૧	૧૩૬
ઉદય પ્રાપ્ત કર્મનું ફળ બધાને ભોગવવું પડે છે	૩૨	૧૩૬
દૈવની પ્રબળતાનું ઉદાહરણ	૩૩	૧૩૭
મૃત્યુનો ગ્રાસ થવા છતાં પણ અજ્ઞાની જીવો સ્થિરતાનો		
અનુભવ કરે છે.	૩૪-૪૧	૧૩૭-૧૪૦
સંસારની પરીવર્તનશીલતા જોઈને ગર્વનો અવસર રહેતો નથી..... ૪૨-૪૩.....	૧૪૧	
મનુષ્ય સમ્પત્તિ માટે કેવા અનર્થ કરે છે	૪૪	૧૪૨
શોકથી થનારી હાનિનું દિગ્દર્શન..... ૪૫	૧૪૨	
આપત્તિસ્વરૂપ સંસારમાં વિષાદ કરવો ઉચિત નથી..... ૪૬	૧૪૩	
જીવનાદિને નશ્વર દેખીને પણ આત્મહિત ન કરવું એ પાગલપણાનું		
સૂચક છે	૪૭	૧૪૩
મૃત્યુ પાસે કોઈ પણ પ્રયત્ન ચાલતો નથી	૪૮	૧૪૪

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
મનુષ્ય સ્ત્રી-પુત્રાદિમાં 'મારા-મારા' કરતો થકો કાળનો કોળિયો બની જાય છે.....	૪૯	૧૪૪
દિવસોને મૃત્યુ દ્વારા વિભક્ત આયુષ્યના ખંડ જ ગણવા જોઈએ.....	૫૦	૧૪૫
બીજાની તો શી વાત? ઈન્દ્ર અને ચન્દ્ર પણ મૃત્યુના ગ્રાસ બને છે	૫૧	૧૪૫
સંયોગ-વિયોગ અને જન્મ-મરણાદિ અવિનાભાવી છે	૫૨	૧૪૫
દેવની પ્રબળતા જોઈને ધર્મમાં રત થવું જોઈએ	૫૩-૫૪	૧૪૬
અનિત્ય પંચાશત્ જયવંત હો	૫૫	૧૪૭
૪. એકત્વસપ્તતિ	૧-૮૦	૧૪૮-૧૭૦
પરમાત્મા અને ચિદાત્મક જ્યોતિને નમસ્કાર	૧-૩	૧૪૮
ચિત્તત્વ પ્રત્યેક પ્રાણીમાં છે, પણ અજ્ઞાની તેને જાણતા નથી.....	૪	૧૪૮
અનેક શાસ્ત્રોને જાણનાર પણ તેને કાષ્ટમાં સ્થિત અગ્નિની જેમ જાણતા નથી	૫	૧૪૮
કેટલાક સમજાવવા છતાં પણ તેનો સ્વીકાર નથી કરતા	૬	૧૪૮
કેટલાક અનેકાન્તાત્મક વસ્તુસ્વરૂપનું એકાન્તરૂપે ગ્રહણ કરીને જન્માંધ પુરુષોની જેમ નષ્ટ થાય છે	૭	૧૪૮
કેટલાક થોડુંક જાણીને પણ તેનું અભિમાન વશે ગ્રહણ કરતા નથી.....	૮	૧૫૦
લોકોએ ધર્મનું સ્વરૂપ વિકૃત કરી નાખ્યું છે	૯	૧૫૧
કયો ધર્મ યથાર્થ છે	૧૦	૧૫૧
ચૈતન્યનું જ્ઞાન અને તેનો સંયોગ દુર્લભ છે	૧૧	૧૫૧
ભવ્ય જીવ પાંચ લબ્ધિઓ પામીને મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થાય છે	૧૨	૧૫૧
મુક્તિના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શનાદિનું સ્વરૂપ	૧૩-૧૪	૧૫૩
શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તે સમ્યગ્દર્શનાદિ ભિન્ન ન હોતાં અખંડ આત્મસ્વરૂપ છે	૧૫	૧૫૩
પ્રમાણ, નય અને નિર્લેપ અર્વાચીન પદમાં ઉપયોગી છે	૧૬	૧૫૩
નિશ્ચય અને વ્યવહાર દૃષ્ટિમાં આત્માવલોકન.....	૧૭	૧૫૪
જે એક અખંડ આત્માને જાણે છે તે જ મુક્તિ પામે છે	૧૮-૧૯	૧૫૪
કેવળજ્ઞાન-દર્શનસ્વરૂપ આત્મા જ જાણવા દેખવા યોગ્ય છે	૨૦-૨૧	૧૫૪-૧૫૫
યોગી ગુરુ ઉપદેશથી આત્માને જાણીને કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે	૨૨	૧૫૫
જે પ્રેમથી તે પરમ જ્યોતિની વાત પણ સાંભળે છે તે મુક્તિનું ભાજન ભવ્ય છે એમ સમજવું જોઈએ.....	૨૩	૧૫૫
જે કર્મથી ભિન્ન એક આત્માને જાણે છે તે તેનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૨૪	૨૪	૧૫૫
પરનો સંબંધ બંધનું કારણ છે	૨૫	૧૫૬

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
કર્મના અભાવમાં આત્મા એવો શાન્ત થઈ જાય છે જેવો		
વાયુના અભાવમાં સમુદ્ર	૨૬	૧૫૬
આત્મ-પરનો વિચાર.....	૨૭-૩૮	૧૫૬-૧૫૮
તે જ આત્મજ્યોતિ જ્ઞાન-દર્શનાદિરૂપ સર્વસ્વ છે	૩૯-૫૨	૧૬૦-૧૬૩
મોક્ષની પણ ઈચ્છા મોક્ષપ્રાપ્તિમાં બાધક છે	૫૩	૧૬૩
ભવ્ય જીવે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનો વિચાર કરી જન્મપરંપરા		
નષ્ટ કરવી જોઈએ.....	૫૪-૫૭.....	૧૬૩-૧૬૪
અનેક રૂપોને પ્રાપ્ત તે પરમજ્યોતિનું વર્ણન કરવું સંભવ નથી	૫૮-૬૧	૧૬૪-૧૬૫
જે જીવ તે આત્મતત્ત્વનો વિચાર જ કરે છે તે દેવો દ્વારા પૂજાય છે.....	૬૨	૧૬૬
સર્વજ્ઞદેવે તે પરમજ્યોતિની પ્રાપ્તિનો ઉપાય સામ્યભાવ બતાવ્યો છે.....	૬૩	૧૬૬
સામ્યના સમાનાર્થક નામ અને તેનું સ્વરૂપ.....	૬૪-૬૮	૧૬૬-૧૬૭
સમતા-સરોવરના આરાધક આત્મ-હંસને નમસ્કાર.....	૭૦	૧૬૭
જ્ઞાની જીવને તાપકારી મૃત્યુ પણ અમૃત (મોક્ષ)ના સંગનું કારણ છે	૭૧	૧૬૮
વિવેક વિના મનુષ્ય પર્યાય આદિની વ્યર્થતા	૭૨	૧૬૮
વિવેકનું સ્વરૂપ.....	૭૩	૧૬૮
વિવેકી જીવને સંસારમાં બધું જ દુઃખરૂપ પ્રતિભાસે છે.....	૭૪	૧૬૮
વિવેકી જીવને હેય શું છે અને ઉપાદેય શું છે?.....	૭૫	૧૬૮
હું ક્યા સ્વરૂપે છું.....	૭૬	૧૬૮
એકત્વ સપ્તતિને ગંગા નદીની ઉપમા	૭૭	૧૬૮
તે એકત્વ સપ્તતિ સંસાર-સમુદ્રથી પાર થવામાં પુલ સમાન છે	૭૮	૧૬૮
મને કર્મ અને તત્કૃત વિકૃતિ આદિ સર્વ આત્માથી ભિન્ન પ્રતિભાસે છે	૭૯	૧૭૦
એકત્વ સપ્તતિના અભ્યાસ આદિનું ફળ	૮૦	૧૭૦
૫. યતિભાવનાષ્ટક	૧-૯	૧૭૧-૧૭૪
મોહકર્મજનિત વિકલ્પોથી રહિત મુનિ જયવંત હો.....	૧	૧૭૧
મુનિ શું વિચાર કરે છે.....	૨-૪	૧૭૧-૧૭૨
કૃતિ કોણ કહેવાય છે.....	૫	૧૭૨
ઋતુ વિશેષ અનુસાર કષ્ટ સહન કરનાર શાન્ત મુનિઓના		
માર્ગે જવાની અભિલાષા	૬.....	૧૭૩
ઉત્કૃષ્ટ સમાધિનું સ્વરૂપ અને તેના ધારક.....	૭	૧૭૩
અંતસ્તત્ત્વના જ્ઞાતા તે મુનિ આપણને શાન્તિનું નિમિત્ત થાવ	૮	૧૭૪
યતિભાવનાષ્ટકના અભ્યાસનું ફલ.....	૯	૧૭૪

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
૬. ઉપાસક સંસ્કાર	૧-૬૨	૧૭૫-૧૮૨
ધર્મસ્થિતિના કારણભૂત આદિ જિનેન્દ્ર અને શ્રેયાંસ રાજાનું સ્મરણ.....	૧	૧૭૫
ધર્મનું સ્વરૂપ.....	૨	૧૭૫
દીર્ઘતર સંસાર કોનો છે?	૩	૧૭૫
ધર્મના બે ભેદ અને તેના સ્વામી.....	૪	૧૭૬
ગૃહસ્થ ધર્મના હેતુ કેમ મનાય છે?.....	૫	૧૭૬
કળિકાળમાં, જિનાલય, મુનિઓની સ્થિતિ અને દાનધર્મનું		
મૂળ કારણ શ્રાવક છે	૬	૧૭૬
ગૃહસ્થોના છ કર્મ	૭	૧૭૬
સામાયિક વ્રતનું સ્વરૂપ.....	૮	૧૭૬
સામાયિક માટે સાત વ્યસનોનો ત્યાગ આવશ્યક.....	૯-૧૦	૧૭૭
વ્યસનીને ધર્માન્વેષણની યોગ્યતા હોતી નથી	૧૧	૧૭૭
સાત નરકોએ જાણે પોતાની સમૃદ્ધિ માટે એક એક		
વ્યસનની નિમણૂંક કરી છે	૧૨	૧૭૭
પાપરૂપ રાજાએ ધર્મશત્રુના વિનાશ માટે પોતાનું રાજ્ય સાત		
વ્યસનો વડે સાત અંગરૂપ બનાવ્યું છે	૧૩	૧૭૮
ભક્તિથી જિનદર્શનાદિ કરનાર સ્વયં વંદનીય થઈ જાય છે	૧૪	૧૭૮
જિનદર્શનાદિ ન કરનારાઓનું જીવવું વ્યર્થ છે	૧૫	૧૭૮
ઉપાસકોએ પ્રાતઃકાળે અને ત્યારપછી શું કરવું જોઈએ.....	૧૬-૧૭	૧૭૮-૧૭૯
જ્ઞાન-લોચનની પ્રાપ્તિના કારણભૂત ગુરુઓની ઉપાસના	૧૮-૧૯	૧૭૯
ચક્ષુ અને કાન સહિત હોવા છતાં પણ આંધળા અને બહેરા કોણ છે	૨૦-૨૧	૧૭૯-૧૮૦
દેશવ્રત સફળ ક્યારે થાય છે	૨૨	૧૮૦
આઠ મૂળગુણો અને બાર ઉત્તર ગુણોનો નિર્દેશ	૨૩-૨૪	૧૮૦-૧૮૧
પર્વોમાં શું કરવું જોઈએ	૨૫	૧૮૨
શ્રાવકે એવા દેશાદિનો આશ્રય ન કરવો જોઈએ કે જ્યાં સમ્યક્ત્વ		
અને વ્રત સુરક્ષિત ન રહી શકે	૨૬	૧૮૨
ભોગોપભોગપરિમાણની વિધેયતા	૨૭	૧૮૩
રત્નત્રયનું પાલન એવી રીતે કરવું કે જેથી જન્માન્તરમાં		
તત્ત્વશ્રદ્ધાન વૃદ્ધિગત થાય	૨૮	૧૮૩
ઉપાસકે યથાયોગ્ય પરમેષ્ઠી, રત્નત્રય અને તેના ધારકોનો		
વિનય કરવો જોઈએ	૨૯	૧૮૩
વિનયને મોક્ષનું દ્વાર કહેવામાં આવે છે	૩૦	૧૮૩

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
ઉપાસકે દાન પણ કરવું જોઈએ	૩૧	૧૮૪
દાન વિના ગૃહસ્થ જીવન કેવું છે	૩૨-૩૫	૧૮૪-૧૮૫
સાધર્મીઓમાં વાત્સલ્ય વિના ધર્મ સંભવતો નથી	૩૬	૧૮૫
દયા વિના ધર્મ સંભવતો નથી	૩૭	૧૮૫
દયાનો મહિમા	૩૮-૩૯ ...	૧૮૫-૧૮૬
મુનિ અને શ્રાવકોના વ્રત એક માત્ર અહિંસાની સિદ્ધિ માટે છે	૪૦	૧૮૬
કેવળ પ્રાણી પીડન જ પાપ નથી, પરંતુ તેનો સંકલ્પે ય પાપ છે	૪૧	૧૮૬
બાર અનુપ્રેક્ષાઓનું સ્વરૂપ અને તેમના ચિંતનની પ્રેરણા	૪૨-૫૮ ...	૧૮૬-૧૮૯
દસ ભેદરૂપ ધર્મના સેવનની પ્રેરણા	૫૯	૧૮૯
મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે અંતસ્તત્ત્વ અને બહિસ્તત્ત્વ બન્નેનો જ આશ્રય લેવો જોઈએ .	૬૦	૧૮૯
આત્માનું સ્વરૂપ અને તેના ચિંતનની પ્રેરણા	૬૧	૧૮૯
ઉપાસક સંસ્કારના અનુષ્ઠાનથી અતિશય નિર્મળ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે	૬૨	૧૮૨

૭. દેશવ્રતોદ્ધોતન

૧-૨૭ . ૧૯૩-૨૦૪

ધર્મોપદેશમાં સર્વજ્ઞના જ વચન પ્રમાણ છે.	૧	૧૮૩
સમ્યગ્દેષ્ટિ એક હોય તોપણ પ્રશંસનીય છે, મિથ્યાદેષ્ટિ ઘણા		
હોય તો પણ નહીં	૨	૧૮૩
મોક્ષવૃક્ષનું બીજ સમ્યગ્દર્શન અને સંસારવૃક્ષનું બીજ મિથ્યાદર્શન છે	૩	૧૮૪
દેશવ્રત કઈ અવસ્થામાં ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે	૪	૧૮૪
ઉપાસક દ્વારા અનુષ્ઠેય સમસ્ત વ્રતવિધાન	૫	૧૮૫
વ્રતી ગૃહસ્થનું સ્વરૂપ	૬	૧૮૫
દેશવ્રતીના દેવારાધનાદિ કાર્યોમાં દાન પ્રમુખ છે	૭	૧૮૫
આહારાદિ ચતુર્વિધ દાનનું સ્વરૂપ અને તેની આવશ્યકતા	૮-૧૧	૧૮૬-૧૮૭
સર્વ દાનોમાં અભયદાન મુખ્ય કેમ છે	૧૧-૧૨ ...	૧૮૭-૧૮૮
પાપથી ઉપાર્જિત ધનનો સદુપયોગ દાન છે	૧૩-૧૪	૧૮૮
પાત્રોના ઉપયોગમાં આવનારું ધન જ સુખપ્રદ છે	૧૫	૧૮૮
દાન પરંપરાએ મોક્ષનું પણ કારણ છે	૧૬-૧૭ ...	૧૮૮-૨૦૦
જિનદર્શનાદિ વિના ગૃહસ્થાશ્રમ પથ્થરની નાવ જેવો છે	૧૮	૨૦૦
દાતા ગૃહસ્થ ચિન્તામણિ આદિથી શ્રેષ્ઠ છે	૧૯	૨૦૦
ધર્મસ્થિતિની કારણભૂત જિનપ્રતિમા અને જિનભવનના નિર્માણની		
આવશ્યકતા	૨૦-૨૩ ...	૨૦૧-૨૦૨
અણુવ્રતો ધારણ કરવાથી સ્વર્ગ-મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે	૨૪	૨૦૩

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
ચાર પુરુષાર્થોમાં મોક્ષ ઉપાદેય અને બાકીના હેય છે	૨૫	૨૦૩
અણુત્રતો અને મહાત્રતોથી એક માત્ર મોક્ષ જ સાધ્ય છે	૨૬	૨૦૪
દેશત્રતોદ્યોતન જયવંત હો	૨૭	૨૦૪
૮. સિદ્ધ સ્તુતિ	૧-૨૯	૨૦૫-૨૧૮
અવધિજ્ઞાનીઓને પણ અવિષયભૂત સિદ્ધોનું વર્ણન અશક્ય છે	૧	૨૦૫
નમસ્કારપૂર્વક સિદ્ધો પાસે મંગળ યાચના	૨-૪	૨૦૫-૨૦૬
આત્માને સર્વવ્યાપક કેમ કહેવામાં આવે છે	૫	૨૦૭
આઠ કર્મોના ક્ષયથી પ્રગટ થનાર ગુણોનો નિર્દેશ	૬	૨૦૭
કર્મોની દુઃખપ્રદતા	૭	૨૦૮
જ્યારે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ પણ ઉત્તરોત્તર હીન કર્માવરણથી		
અધિક સુખ અને જ્ઞાનથી સંયુક્ત છે, તો કર્મથી સર્વથા		
રહિત સિદ્ધ પૂર્ણ સુખ અને જ્ઞાન સંયુક્ત કેમ ન હોય?	૮-૧૦	૨૦૮-૨૦૯
કર્મજન્ય ક્ષુધા આદિના અભાવમાં સિદ્ધ સદાય તૃપ્ત રહે છે	૧૧	૨૧૦
સિદ્ધજ્યોતિના આરાધનથી યોગી સ્વયં પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે	૧૨	૨૧૦
સિદ્ધજ્યોતિની વિવિધરૂપતા	૧૩	૨૧૧
અનેકાન્ત સિદ્ધાન્તનું અવગાહન કરનાર જ સિદ્ધાત્માનું રહસ્ય		
જાણી શકે છે	૧૪	૨૧૧
તત્ત્વજ્ઞ અને અતત્ત્વજ્ઞની દૃષ્ટિ કઈ રીતે શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પદ કરે છે	૧૫-૧૭	૨૧૨-૨૧૩
સાંગોપાંગ શ્રુતના અભ્યાસનું ફળ સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ છે	૧૮	૨૧૩
આ સિદ્ધોનું વર્ણન મારે માટે મોક્ષમહેલ ઉપર ચડવા માટે		
નિસરણી જેવું છે	૧૯	૨૧૪
મુક્તાત્મસ્વરૂપ તેજનું સ્વરૂપ	૨૦	૨૧૪
નય-નિર્લેપાદિના આશ્રિત વિવરણ રહિત સિદ્ધ જયવંત હો	૨૧	૨૧૪
સિદ્ધસ્વરૂપના જાણકાર સામ્રાજ્યને પણ તૃણ સમાન તુચ્છ સમજે છે	૨૨	૨૧૫
સિદ્ધોનું સ્મરણ કરનાર પણ વંદનીય છે	૨૩	૨૧૫
બુદ્ધિમાનોમાં અગ્રણી કોણ છે, એ માટે બાણનું ઉદાહરણ	૨૪	૨૧૬
સિદ્ધાત્મજ્ઞાનથી શૂન્ય શાસ્ત્રાન્તરોનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે	૨૫	૨૧૬
અનંત જ્ઞાન-દર્શનથી સમ્પન્ન સિદ્ધો પાસે શિવસુખની યાચના	૨૬	૨૧૭
આત્માને ગૃહની ઉપમા	૨૭	૨૧૭
સિદ્ધોની જ ગતિ આદિ અભીષ્ટ છે	૨૮	૨૧૮
સિદ્ધોની આ સ્તુતિ કેવળ ભક્તિવશ કરવામાં આવી છે	૨૯	૨૧૮

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
૯. આલોચના	૧-૩૩	૨૧૯-૨૩૩
મનથી પરમાત્મસ્વરૂપનું ચિંતન કરતાં અભીષ્ટની પ્રાપ્તિમાં બાધા		
આવી શક્તી નથી..... ૧		૨૧૯
સત્પુરુષો જિનચરણોની આરાધના કેમ કરે છે..... ૨		૨૧૯
જિનસેવાથી સંસાર-શત્રુનો ભય રહેતો નથી..... ૩		૨૨૦
ત્રણે લોકોમાં સારભૂત એક પરમાત્મા જ છે..... ૪		૨૨૦
અનન્ત ચતુષ્ટય સ્વરૂપ પરમાત્માને જાણી લીધા પછી કાંઈ		
જાણવાનું બાકી રહેતું નથી..... ૫		૨૨૦
એક માત્ર પરમાત્માને શરણે જવાથી બધું જ સિદ્ધ થાય છે..... ૬		૨૨૧
મન, વચન, કાયા અને કૃત, કારિત, અનુમોદનારૂપ નવ સ્થાનો		
દ્વારા કરવામાં આવેલું પાપ મિથ્યા થાય..... ૭		૨૨૧
સર્વજ્ઞ જિન જાણતા હોવા છતાં પણ દોષોની આલોચના		
આત્મશુદ્ધિ માટે કરવામાં આવે છે..... ૮-૯		૨૨૨
આગમાનુસાર અસંખ્યાતનું પ્રાયશ્ચિત્ત સંભવ નથી..... ૧૦		૨૨૨
જે નિસ્પૃહતાપૂર્વક ભગવાનને દેખે છે તે ભગવાનની નિકટ		
પહોંચી જાય છે..... ૧૧		૨૨૩
મનનું નિયંત્રણ અતિશય કઠણ છે..... ૧૨-૧૪		૨૨૩-૩૩૪
મન ભગવાન સિવાય બાહ્ય પદાર્થો તરફ કેમ જાય છે..... ૧૫		૨૨૫
સર્વ કર્મોમાં મોહ જ અતિશય બળવાન છે..... ૧૬		૨૨૫
જગતને ક્ષણભંગુર જોઈને મન પરમાત્મા તરફ લગાડવું જોઈએ..... ૧૭		૨૨૬
અશુભ, શુભ અને શુદ્ધ ઉપયોગનું કાર્ય..... ૧૮		૨૨૬
હું જે જ્યોતિસ્વરૂપ છું તે કેવી છે?..... ૧૯		૨૨૭
જીવ અને પરમાત્મા વચ્ચે ભેદ કરનાર કર્મ છે..... ૨૦		૨૨૭
શરીર અને તેનાથી સંબંધ ઈન્દ્રિયો તથા રોગ આદિ પુદ્ગલસ્વરૂપ		
છે જે આત્માથી સર્વથા ભિન્ન છે..... ૨૧-૨૪		૨૨૮-૨૨૯
ધર્માદિ પાંચ દ્રવ્યોમાં એક પુદ્ગલ જ રાગ-દ્વેષને વશે કર્મ-નોકર્મરૂપ		
થઈને જીવનું અહિત કર્યા કરે છે..... ૨૫-૨૬		૨૨૯-૨૩૦
સાચું સુખ બાહ્ય વિકલ્પો છોડીને આત્મસન્મુખ થવાથી થાય છે..... ૨૭-૨૮		૨૩૦
વાસ્તવમાં દ્વૈતબુદ્ધિ જ સંસાર અને અદ્વૈત જ મોક્ષ છે..... ૨૯		૨૩૧
આ કળિકાળમાં ચારિત્રનું પરિપાલન ન થઈ શકવાથી આપની		
ભક્તિ જ સંસારમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરે..... ૩૦		૨૩૧

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
મુક્તિપ્રદ મોક્ષમાર્ગ પૂર્ણ કરવાની પ્રાર્થના.....	૩૧	૨૩૨
વીરનન્દી ગુરુના સદુપદેશથી મને ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ અભીષ્ટ નથી	૩૨	૨૩૨
આલોચનાના અભ્યાસનું ફળ	૩૩	૨૩૨
૧૦. સદ્બોધચન્દ્રોદય	૧-૫૦	૨૩૪-૨૪૯
અપરિમિત અને અનિર્વચનીય અનેક ધર્માત્મક ચિત્તત્વ જયવંત હો	૧-૨	૨૩૪
મુક્તિ-હંસીના અભિલાષી હંસને નમસ્કાર	૩	૨૩૫
ચિત્સ્વરૂપનો મહિમા	૪-૭	૨૩૫-૨૩૬
મન પોતાના મરણના ભયથી પરમાત્મામાં સ્થિત થતું નથી	૮	૨૩૬
અજ્ઞાની આત્મગત તત્ત્વને અન્યત્ર દેખે છે	૯-૧૦	૨૩૭
પ્રતીતિ રહિત તપસ્વી નાટકના પાત્ર જેવા છે	૧૧	૨૩૭
ભવભ્રમણનું કારણ અનેક ધર્માત્મક ચિત્તત્વને અંધ-હસ્તિ-ન્યાયથી		
જાણવું તે છે	૧૨	૨૩૮
આત્માની અનેકધર્માત્મકતા	૧૩-૧૪	૨૩૮
સ્વાભાવિક ચેતનાના આશ્રયે જીવ નિજ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી લે છે	૧૫	૨૩૯
આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો ઉપાય	૧૬-૨૦	૨૩૯-૨૪૦
યોગીને સુખ-દુઃખની કલ્પના કેમ નથી થતી	૨૧	૨૪૦
મનની ગતિ નિરાલંબ થતાં અજ્ઞાન બાધક થતું નથી	૨૨	૨૪૦
રોગ અને જરા આદિ શરીરાશ્રિત છે, આત્માશ્રિત નથી	૨૩-૨૫	૨૪૧
યોગનો મહિમા	૨૬	૨૪૧
આત્માનું રમણીય પદ શુદ્ધ બોધ છે	૨૭	૨૪૨
આત્મબોધરૂપ તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી અભ્યંતર મળ નષ્ટ થાય છે	૨૮	૨૪૨
ચિત્ સમુદ્રના તટના આરાધનથી રત્નોનો સંચય અવશ્ય થાય છે	૨૯	૨૪૨
સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ રત્નત્રય નિશ્ચયથી એક જ છે	૩૦	૨૪૩
સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ બાણોનું ફળ	૩૧	૨૪૩
મુનિની વૃત્તિ કેવી હોય છે	૩૨	૨૪૪
સમીચીન સમાધિનું ફળ	૩૩-૩૪	૨૪૪
યોગની કલ્પવૃક્ષ સાથે સમાનતા	૩૫	૨૪૪
જ્યાં સુધી પરમાત્મબોધ થતો નથી ત્યાં સુધી જ શ્રુતનું પરિશીલન હોય છે ...	૩૬	૨૪૫
ચિત્પ્રદીપ મોહાન્ધકારનો ક્યારે નાશ કરે છે	૩૭	૨૪૫
બાહ્ય શાસ્ત્રોમાં વિચરનારી બુદ્ધિ દુરાચારિણી સ્ત્રી જેવી છે	૩૮	૨૪૫
ગુરુના ઉપદેશનો પ્રભાવ	૩૯-૪૦	૨૪૬

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
યોગસિદ્ધિનું કારણ સામ્યભાવ છે	૪૧	૨૪૬
પરમાત્માનું કેવળ નામસ્મરણ પણ અનેક જન્મોના પાપ નષ્ટ કરે છે	૪૨	૨૪૬
યોગીનાયક કોણ?	૪૩	૨૪૭
યોગીએ સ્વ-પરને સમાન દેખવા જોઈએ.....	૪૪	૨૪૭
અજ્ઞાનીના વિકારો દેખીને યોગી ક્ષુબ્ધ થતા નથી	૪૫	૨૪૭
આ શાસ્ત્ર ભણવાથી પ્રબોધ પ્રાપ્ત થાય છે	૪૬	૨૪૭
પદ્મનન્દીરૂપ ચન્દ્રથી કરવામાં આવેલી રમણીયતા જયવંત હો.....	૪૭	૨૪૮
યોગીનું સ્વરૂપ.....	૪૮	૨૪૮
ગુરુદ્વારા ઉપદિષ્ટ તત્ત્વ હૃદયસ્થ થતાં મને કોઈનો ભય નથી.....	૪૯	૨૪૮
સદ્બોધચન્દ્રોદય જયવંત હો	૫૦	૨૪૯
૧૧. નિશ્ચયપંચાશત્	૧-૬૨	૨૫૦-૨૬૭
ચિન્મયજ્યોતિ જયવંત હો.....	૧-૩	૨૫૦
મોહાન્ધકારના નાશક ગુરુ જયવંત હો.....	૪	૨૫૧
સાયું સુખ દુઃસાધ્ય મુક્તિમાં છે	૫	૨૫૧
શુદ્ધ આત્મજ્યોતિની ઉપલબ્ધિ સુલભ નથી	૬.....	૨૫૧
આત્મબોધની અપેક્ષાએ તેનો અનુભવ વિશેષ દુર્લભ છે	૭	૨૫૧
વ્યવહાર અને શુદ્ધનયનું સ્વરૂપ અને તેમનું પ્રયોજન	૮-૧૦.....	૨૫૨
મુખ્ય અને ઉપચાર વિવરણોને જાણવાના ઉપાયભૂત હોવાથી જ		
વ્યવહાર પૂજ્ય છે	૧૧	૨૫૨
રત્નત્રયનું સ્વરૂપ અને તેનું આત્મા સાથે અભિન્નપણું	૧૨-૧૪.....	૨૫૩
સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ બાણોની સફળતા	૧૫	૨૫૩
સમ્યગ્જ્ઞાન વિના સાધુ વનમાં સ્થિત વૃક્ષની જેમ સિદ્ધ થઈ શકતા નથી ...	૧૬	૨૫૪
શુદ્ધનયનિષ્ઠ કોણ હોય છે	૧૭	૨૫૪
શુદ્ધ અને અશુદ્ધ નયોનું કાર્ય	૧૮	૨૫૪
રત્નત્રયની પૂર્ણતા થતાં જન્મપરંપરા ચાલુ રહી શકતી નથી	૧૯	૨૫૫
ચિત્તતરુના નાશનો ઉપાય	૨૦	૨૫૫
કર્મરૂપ ક્રીડા ભેદજ્ઞાનરૂપ કતકફળથી નષ્ટ થાય છે	૨૧	૨૫૫
શરીર, તદાશ્રિત રોગાદિ અને કર્મકૃત કોધાદિ વિકારોની આત્માથી ભિન્નતા ૨૨-૩૪.....	૨૫૫-૨૫૯	
સર્વ ચિન્તા ત્યાજ્ય છે, આ બુદ્ધિ દ્વારા આવિષ્કૃત તત્ત્વ		
ચૈતન્ય-સમુદ્રને શીઘ્ર વધારે છે	૩૫	૨૫૯
મારું સ્વરૂપ આવું છે	૩૬	૨૫૯
બન્ધના કારણભૂત મનના નિયંત્રણથી તે, તે બંધનથી મુક્ત કરી દેશે.....	૩૭	૨૫૯

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
મનુષ્યરૂપી વૃક્ષને પામીને અમૃત-ફળ ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે.....	૩૮	૨૬૦
યોગીઓનું નિર્દોષ મન અજ્ઞાનાંધકારને નષ્ટ કરે છે.....	૩૯	૨૬૦
યોગી ક્યારે સિદ્ધ થાય છે.....	૪૦	૨૬૧
આત્મસ્વરૂપનો વિચાર.....	૪૧-૬૦	૨૬૧-૨૬૬
નિશ્ચય પંચાશત્ રચવાનો ઉલ્લેખ.....	૬૧	૨૬૭
ચિત્તમાં આત્મતત્ત્વ સ્થિત હોતાં ઈન્દ્રની સંપદાનું પ્રયોજન રહેતું નથી.....	૬૨	૨૬૭
૧૨. બ્રહ્મચર્યરક્ષાવર્તિ	૧-૨૨	૨૬૮-૨૭૭
કામવિજેતા યતિઓને નમસ્કાર.....	૧	૨૬૮
બ્રહ્મચર્ય અને બ્રહ્મચારીઓનું સ્વરૂપ.....	૨	૨૬૮
જો બ્રહ્મચર્યની બાબતમાં સ્વપ્નમાં કોઈ દોષ ઉત્પન્ન હોય તો પણ રાત્રિ વિભાગાનુસાર મુનિએ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ.....	૩	૨૬૯
બ્રહ્મચર્યની રક્ષા મનના સંયમથી જ થાય છે.....	૪	૨૬૯
બાહ્ય અને અભ્યંતર બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ અને તેમનું કાર્ય.....	૫	૨૭૦
પોતાના વ્રતોની વિધિના રક્ષણ માટે મુનિએ સ્ત્રી માત્રનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ.....	૬	૨૭૦
સ્ત્રીની વાર્તા પણ મુનિધર્મને નષ્ટ કરનાર છે.....	૭	૨૭૦
રાગપૂર્વક સ્ત્રીમુખનું અવલોકન અને સ્મરણ પ્રતિષ્ઠા, યશ અને તપ આદિને નષ્ટ કરનાર છે.....	૮-૯	૨૭૧
મુનિને કોઈ પણ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિની સંભાવના ન રહેવાથી તદ્વિષયક અનુરાગ છોડવો જ જોઈએ.....	૧૦	૨૭૨
શ્રાવક સ્ત્રીરૂપ ગૃહથી ગૃહસ્થ અને મુનિ તેના પરિત્યાગથી બ્રહ્મચારી (અણગાર) થાય છે.....	૧૧	૨૭૨
સ્ત્રીનું અસ્થિર સૌન્દર્ય મૂર્ખ મનુષ્યોને જ આનંદજનક થાય છે.....	૧૨-૧૪	૨૭૩
સ્ત્રીનું શરીર ઘૃણાસ્પદ છે.....	૧૫	૨૭૪
સ્ત્રીના વિષયમાં અનુરાગવર્ધક કાવ્ય રચનાર કવિ કેવી રીતે પ્રશંસનીય કહેવાય?.....	૧૬-૧૭	૨૭૪-૨૭૫
જો પરધનરૂપ સ્ત્રીની અભિલાષા ન કરનાર ગૃહસ્થ દેવ કહેવાય છે તો મુનિ કેમ દેવોનો દેવ ન હોય?.....	૧૮	૨૭૫
સુખ અને સુખાભાસ.....	૧૯	૨૭૫
સ્ત્રીનો પરિત્યાગ કરનાર સાધુઓને પુણ્યાત્મા મનુષ્યો પણ નમસ્કાર કરે છે.....	૨૦	૨૭૬
તપનું અનુષ્ઠાન મનુષ્ય પર્યાયમાં જ સંભવ છે.....	૨૧	૨૭૬

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
ગ્રન્થકાર દ્વારા કામરોગની નાશકબત્તી (બ્રહ્મચર્યરક્ષાબત્તી)ના સેવનની પ્રેરણા ૨૨		૨૭૭
૧૩. ઋષભ સ્તોત્ર	૧-૬૧	૨૭૮-૨૯૬
નાભિરાજના પુત્ર ઋષભ જિનેન્દ્ર જયવંત હો.....	૧	૨૭૮
ઋષભ જિનેન્દ્રના દર્શનાદિ પુણ્યાત્મા જીવો દ્વારા જ કરવામાં આવે છે	૨	૨૭૮
જિનદર્શનનું માહાત્મ્ય	૩	૨૭૮
જિનેન્દ્રની સ્તુતિ કરવી અસંભવ છે	૪	૨૭૮
જિનના નામસ્મરણથી પણ અભીષ્ટ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે	૫	૨૭૮
ઋષભ જિનેન્દ્ર સર્વાર્થસિદ્ધિમાંથી અવતીર્ણ થતાં તેનું		
સૌભાગ્ય નષ્ટ થઈ ગયું હતું	૬	૨૭૮
પૃથ્વીની 'વસુમતી' નામની સાર્થકતા	૭	૨૮૦
પુત્રવતી સ્ત્રીઓમાં મરુદેવીની શ્રેષ્ઠતા	૮	૨૮૦
ઈન્દ્રના નિર્નિમેષ સહસ્ર નેત્રોની સફળતા	૯	૨૮૦
સૂર્ય આદિ જ્યોતિષી મેરુની પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે	૧૦	૨૮૧
મેરુ ઉપર જન્માભિષેક	૧૧-૧૨	૨૮૧
કલ્પવૃક્ષો નષ્ટ થઈ જતાં તેમનું કાર્ય એક ઋષભજિનેન્દ્રે જ પૂર્ણ કર્યું	૧૩	૨૮૧
પૃથ્વીની રોમાંચકતા	૧૪	૨૮૨
ઋષભજિનેન્દ્રની વિરક્તતા અને પૃથ્વીનો પરિત્યાગ	૧૫-૧૬	૨૮૨-૨૮૩
ધ્યાનમાં અવસ્થિત ઋષભ જિનેન્દ્રની શોભા	૧૭-૧૮	૨૮૩
ઘાતિયતુષ્કનો ક્ષય અને કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ	૧૯	૨૮૪
ઘાતિયતુષ્કના અભાવમાં અઘાતિ ચતુષ્કની અવસ્થા	૨૦	૨૮૪
સમવસરણ અને ત્યાં સ્થિત જિનેન્દ્રની શોભા	૨૧-૨૨	૨૮૪
આઠ પ્રાતિહાર્યોની શોભા	૨૩-૩૦	૨૮૫-૨૮૭
જિનવાણીનો મહિમા	૩૧-૩૪	૨૮૮-૨૮૯
નયોનો પ્રભાવ	૩૫	૨૮૯
જિનેન્દ્રની સ્તુતિમાં બૃહસ્પતિ આદિ પણ અસમર્થ છે	૩૬	૨૮૯
પ્રભુ દ્વારા પ્રકાશિત પથના પથિક નિરુપદ્રવ મોક્ષનો લાભ કરે છે	૩૭	૨૮૯
મોક્ષનિધિ સામે અન્ય સર્વ નિધિઓ તુચ્છ છે	૩૮	૨૯૦
જિનેન્દ્રોક્ત ધર્મની અન્ય ધર્મ કરતાં વિશેષતા	૩૯-૪૦	૨૯૦
જિનના નખ-કેશ ન વધવામાં ગ્રન્થકારની કલ્પના	૪૧	૨૯૧
ત્રણે લોકના જનો અને ઈન્દ્રનું નેત્ર દ્વારા જિનેન્દ્રદર્શન	૪૨-૪૩	૨૯૧
દેવો દ્વારા પ્રભુચરણોની નીચે સુવર્ણકમળોની રચના	૪૪	૨૯૨

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
મૃગે ચન્દ્ર (મૃગાંક)નો આશ્રય કેમ લીધો?	૪૫	૨૮૨
કમળા કમળમાં નહિ પણ જિનચરણોમાં રહે છે	૪૬	૨૮૨
જિનેન્દ્રના દ્વેષીઓનો અપરાધ પોતાનો છે	૪૭	૨૮૨
જિનેન્દ્રની સ્તુતિ અને નમસ્કારનો પ્રભાવ	૪૮-૫૦	૨૮૩
બ્રહ્મા વિષ્ણુ આદિ નામ આપના જ છે	૫૧	૨૮૩
જિનેન્દ્રનો મહિમા	૫૨-૫૭	૨૮૪-૨૮૫
જિનેન્દ્રની સ્તુતિ શક્ય નથી	૫૮-૫૯	૨૮૫-૨૮૬
સ્તુતિના અંતે જિનચરણોના પ્રસાદની પ્રાર્થના	૬૦	૨૮૬
૧૪. જિનદર્શનસ્તવન	૧-૩૪	૨૯૭-૩૦૫

(જિનદર્શનનો મહિમા)

૧૫. શ્રુતદેવતા સ્તુતિ	૧-૩૧	૩૦૬-૩૧૬
સરસ્વતીના ચરણ કમળ જયવંત હો	૧	૩૦૬
સરસ્વતીના પ્રસાદથી તેના સ્તવનની પ્રતિજ્ઞા અને પોતાની અસમર્થતા	૨-૪	૩૦૬-૩૦૭
સરસ્વતીની દીપકથી વિશેષતા	૫	૩૦૭
સરસ્વતીના માર્ગની વિશેષતા	૬	૩૦૮
સરસ્વતીના પ્રભાવથી મોક્ષપદ પણ શીઘ્ર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે	૭	૩૦૮
સરસ્વતી વિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સંભવ નથી	૮-૯	૩૦૮
સરસ્વતી વિના પ્રાપ્ત મનુષ્ય પર્યાય એમને એમ જ નાશ પામે છે	૧૦	૩૦૮
સરસ્વતીની પ્રસન્નતા વિના તત્ત્વનિશ્ચય થતો નથી	૧૧	૩૦૮
મોક્ષપદ સરસ્વતીના આશ્રયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે	૧૨-૧૩	૩૧૦
સરસ્વતીનો અન્ય પણ મહિમા	૧૪-૨૮	૩૧૦-૩૧૫
કાવ્ય રચનામાં સરસ્વતીનો પ્રસાદ જ કામ કરે છે	૨૯	૩૧૬
સરસ્વતીનું આ સ્તોત્ર ભણવાનું ફળ	૩૦	૩૧૬
સરસ્વતીના સ્તવનમાં અસમર્થ હોવાથી ક્ષમા યાચના	૩૧	૩૧૬
૧૬. સ્વયંભૂસ્તુતિ	૧-૨૪	૩૧૭-૩૨૪

(ઋષભાદિ મહાવીરાન્ત તીર્થંકરોનું ગુણકીર્તન)

૧૭. સુપ્રભાતાષ્ટક	૧-૮	૩૨૫-૩૨૯
ઘાતિકર્મોનો નાશ કરીને સ્થિર સુપ્રભાતને પ્રાપ્ત કરનાર જિનેન્દ્રોને નમસ્કાર ૧	૧	૩૨૫
જિનેન્દ્રના સુપ્રભાતના સ્તવનની પ્રતિજ્ઞા	૨	૩૨૫
અર્હત્ પરમેષ્ઠીના સુપ્રભાતનું સ્વરૂપ અને તેની સ્તુતિ	૩-૮	૩૨૬-૩૨૯

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
૧૮. શાન્તિનાથ સ્તોત્ર	૧-૯	૩૩૦-૩૩૪
ત્રણ છત્રાદિરૂપ આઠ પ્રાતિહાર્યોના આશ્રયથી ભગવાન (શાન્તિનાથ તીર્થંકરની સ્તુતિ)	૧-૮	૩૩૦-૩૩૩
જે સ્તુતિ ઇન્દ્રાદિ પણ કરી શકતા નથી તે મેં ભક્તિવશ કરી છે	૯	૩૩૪
૧૯. જિનપૂજાષ્ટક	૧-૧૦	૩૩૫-૩૩૯
જળ, ચંદનાદિ આઠ દ્રવ્યો વડે પૂજા અને તેના ફળનો ઉલ્લેખ	૧-૮	૩૩૫-૩૩૮
પુષ્પાંજલિ આપવી	૯	૩૩૮
વીતરાગજિનની પૂજા કેવળ આત્મકલ્યાણ માટે કરવામાં આવે છે	૧૦	૩૩૮
૨૦. કરુણાષ્ટક	૧-૮	૩૪૦-૩૪૨
(પોતાની ઉપર દયા કરીને જન્મપરંપરાથી મુક્ત કરવાની પ્રાર્થના)		
૨૧. ક્રિયાકાંડચૂલિકા	૧-૮	૩૪૩-૩૫૦
દોષોએ જિનેન્દ્રમાં સ્થાન ન પામીને જાણે ગર્વથી જ તેમને છોડી દીધા ૧		૩૪૩
સ્તુતિ કરવાની અસમર્થતા પ્રગટ કરીને ભક્તિની પ્રમુખતા અને તેનું ફળ ... ૨-૭		૩૪૩-૩૪૫
રત્નત્રયની યાચના	૮	૩૪૬
આપના ચરણ-કમળ પામીને હું કૃતાર્થ થઈ ગયો	૯	૩૪૬
અભિમાન કે પ્રમાદવશ થઈને જે રત્નત્રય આદિ વિષયમાં અપરાધ થયો છે તે મિથ્યા હો	૧૦	૩૪૭
મન, વચન, કાયા અને કૃત, કારિત, અનુમોદનાથી જે પ્રાણીઓને પીડા થઈ છે તે મિથ્યા હો	૧૧	૩૪૭
મન, વચન અને કાયા દ્વારા ઉપાર્જિત મારું કર્મ આપના પાદ સ્મરણથી નાશને પ્રાપ્ત થાવ	૧૨	૩૪૭
સર્વજનું વચન પ્રમાણ છે	૧૩	૩૪૮
મન, વચન અને કાયાની વિકળતાથી જે સ્તુતિમાં ન્યૂનતા થઈ છે તેને હે વાણી! તું ક્ષમા કર	૧૪	૩૪૮
આ અભીષ્ટ ફળ આપનાર ક્રિયાકાંડરૂપ કલ્પવૃક્ષનું એક પત્ર છે	૧૫	૩૪૮
ક્રિયાકાંડ સંબંધી આ ચૂલિકા ભણવાથી અપૂર્ણ ક્રિયા પૂર્ણ થાય છે	૧૬	૩૪૮
જિન ભગવાનના શરણમાં જવાથી સંસાર નષ્ટ થાય છે	૧૭	૩૪૮
મેં આપની પાસે આ વાચાળતા કેવળ ભક્તિવશ કરી છે	૧૮	૩૫૦
૨૨. એકત્વદશક	૧-૧૧	૩૫૧-૩૫૩
પરમજ્યોતિના કથનની પ્રતિજ્ઞા	૧	૩૫૧

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
જે આત્મતત્ત્વને જાણે છે તે બીજાઓના સ્વયં આરાધ્ય બની જાય છે	૨	૩૫૧
એકત્વના જ્ઞાતા અનેક કર્મોથી પણ ડરતા નથી	૩	૩૫૧
ચૈતન્યની એકતાનું જ્ઞાન દુર્લભ છે, પણ મુક્તિદાતા તે જ છે	૪	૩૫૨
જે યથાર્થ સુખ મોક્ષમાં છે તે સંસારમાં અસંભવ છે	૫	૩૫૨
ગુરુના ઉપદેશથી અમને મોક્ષપદ જ પ્રિય છે	૬	૩૫૨
અસ્થિર સ્વર્ગસુખ મોહોદયરૂપ વિષથી વ્યાપ્ય છે	૭	૩૫૨
આ લોકમાં જે આત્મોન્મુખ રહે છે તે પરલોકમાં પણ તેવા રહે છે	૮	૩૫૨
વીતરાગ માર્ગે પ્રવૃત્ત યોગીને મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિમાં કોઈ પણ		
બાધક થઈ શકતું નથી	૯	૩૫૩
આ ભાવના પદના ચિન્તનથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે	૧૦	૩૫૩
ધર્મ રહેતાં મૃત્યુનો ભય રહેતો નથી	૧૧	૩૫૩
૨૩. પરમાર્થવિંશતિ	૧-૨૦	૩૫૪-૩૬૪
આત્માનું અદ્વૈત જયવંત હો	૧	૩૫૪
અનન્તચતુષ્ટયરૂપ સ્વસ્થતાની વંદના	૨	૩૫૪
એકત્વની સ્થિતિ માટે થનારી બુદ્ધિ પણ આનંદજનક હોય છે	૩	૩૫૫
અદ્વૈત તરફ ઝુકાવ થતાં ઈષ્ટાનિષ્ટ બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે	૪	૩૫૫
હું ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, કર્મજનિત કોધાદિ ભિન્ન છે	૫	૩૫૬
જો એકત્વમાં મન સંલગ્ન હોય તો તીવ્ર તપ ન હોવા છતાં		
પણ અભીષિદ્ધ થાય છે	૬	૩૫૬
કર્મો સાથે એકમેક હોવા છતાં પણ હું તે પરમજ્યોતિસ્વરૂપ જ છું	૭	૩૫૬
લક્ષ્મીના મદથી ઉન્મત્ત રાજાઓનો સંગ મૃત્યુથી પણ ભયાનક હોય છે	૮	૩૫૭
હૃદયમાં ગુરુવચને જાગૃત રહેતાં આપત્તિમાં ખેદ થતો નથી	૯	૩૫૮
ગુરુ દ્વારા પ્રકાશિત પથ પર ચાલવાથી નિર્વાણપુર પ્રાપ્ત થાય છે	૧૦	૩૫૮
કર્મને આત્માથી ભિન્ન સમજનારાઓને સુખદુઃખનો વિકલ્પ જ થતો નથી..	૧૧	૩૫૮
દેવ અને જિનપ્રતિમા આદિનું આરાધન વ્યવહારમાર્ગમાં જ થાય છે	૧૨	૩૫૯
જો મુક્તિ તરફ બુદ્ધિ લાગી ગઈ તો પછી કોઈ ગમે એટલું કષ્ટ		
દે, તેનો તેને ભય રહેતો નથી	૧૩	૩૬૦
સર્વશક્તિમાન આત્મા-પ્રભુ સંસારને નષ્ટ કરીને સમાન દેખે છે	૧૪	૩૬૦
આત્માની એકતાને જાણનાર પાપથી લિપ્ત થતો નથી	૧૫	૩૬૧
ગુરુના પાદપ્રસાદથી નિર્ગ્રન્થતા પ્રાપ્ત કરી લીધા પછી ઈન્દ્રિયસુખ		
દુઃખરૂપ જ પ્રતીત થાય છે	૧૬	૩૬૧

વિષય	શ્લોક	પૃષ્ઠાંક
નિર્ગ્ન્યતાજન્ય આનંદ સામે ઈન્દ્રિયસુખનું સ્મરણ પણ થતું નથી	૧૭	૩૬૧
મોહના નિમિત્તે થનારી મોક્ષની પણ અભિલાષા સિદ્ધિમાં બાધક થાય છે .	૧૮	૩૬૨
ચિદ્રૂપના ચિન્તનમાં બીજી તો શું, શરીર સાથે પણ પ્રીતિ રહેલી નથી.....	૧૯	૩૬૨
શુદ્ધનયથી તત્ત્વ અનિર્વચનીય છે	૨૦	૩૬૩
૨૪. શરીરાષ્ટક	૧-૮	૩૬૫-૩૬૯
(શરીરના સ્વભાવનું નિરૂપણ)		
૨૫. સ્નાનાષ્ટક	૧-૮	૩૭૦-૩૭૪
મળ-મૂત્રાદિથી પરિપૂર્ણ શરીર સદા અશુચિ અને આત્મા સ્વભાવથી		
પવિત્ર છે, માટે બન્ને પ્રકારે સ્નાન વ્યર્થ છે	૧-૨	૩૭૦
સત્પુરુષોનું સ્નાન વિવેક છે જે મિથ્યાત્વાદિરૂપ અભ્યંતર મળને નષ્ટ કરે છે	૩	૩૭૧
સમીચીન પરમાત્મારૂપ તીર્થોમાં સ્નાન કરવું તે જ શ્રેષ્ઠ છે	૪	૩૭૨
જેમણે જ્ઞાનરૂપ સમુદ્ર જોયો નથી તેઓ જ ગંગા આદિ		
તીર્થાભાસોમાં સ્નાન કરે છે	૫	૩૭૨
મનુષ્ય શરીરને શુદ્ધ કરી શકનાર કોઈપણ તીર્થ સંભવ નથી	૬	૩૭૨
કપૂરાદિનો લેપ કરવા છતાં પણ શરીર સ્વભાવથી દુર્ગન્ધ જ છોડે છે	૭	૩૭૩
ભવ્ય જીવ આ સ્નાનાષ્ટક સાંભળીને સુખી થાવ	૮	૩૭૩
૨૬. બ્રહ્મચર્યાષ્ટક	૧-૯	૩૭૫-૩૭૮
મૈથુન સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે	૧	૩૭૫
મૈથુનકર્મમાં પશુઓ રત રહેવાથી તેને પશુકર્મ કહેવામાં આવે છે	૨	૩૭૫
જો મૈથુન પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ સારું હોય તો તેનો		
પર્વોમાં ત્યાગ શા માટે કરવામાં આવત?	૩	૩૭૬
અપવિત્ર મૈથુનસુખમાં વિવેકી જીવને અનુરાગ થતો નથી	૪	૩૭૬
અપવિત્ર મૈથુન અનુરાગનું કારણ મોહ છે	૫	૩૭૬
મૈથુન સંયમનો ઘાતક છે	૬	૩૭૭
મૈથુનમાં પ્રવૃત્તિ પાપના કારણે થાય છે	૭	૩૭૭
વિષયસુખ વિષ સદૈશ છે	૮	૩૭૭
આ બ્રહ્મચર્યાષ્ટકનું નિરૂપણ મુમુક્ષુ જીવો માટે કરવામાં આવ્યું છે	૯	૩૭૮

પણ જાણે કે સમતાભાવથી આઠ કર્મરૂપી ઈન્દ્રિયને જલાવવા માટે ઈચ્છુક થઈને ભગવાન આદિનાથ જિનેન્દ્ર દ્વારા કરવામાં આવેલ ધ્યાનરૂપી અગ્નિનો તણખો જ ઉત્પન્ન થયો હતો. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નો કિંચિત્કરકાર્યમસ્તિ ગમનપ્રાપ્યં ન કિંચિદ્ દશો-
દૃશ્યં यस્ય ન કર્ણયોઃ કિમપિ હિ શ્રોતવ્યમપ્યસ્તિ ન ।
તેનાલમ્બિતપાણિરુઙ્ગિતગતિર્નાસાગ્રદૃષ્ટી રહઃ
સંપ્રાપ્નોઽતિનિરાકુલો વિજયતે ધ્યાનૈકતાનો જિનઃ ॥૨॥

અનુવાદ : હાથથી કરવા યોગ્ય કોઈ પણ કાર્ય બાકી ન રહેવાથી જેમણે પોતાના બન્ને હાથ નીચે લટકાવી દીધા હતા, ગમન કરીને મેળવવા યોગ્ય કાંઈ પણ કાર્ય ન રહેવાથી જે ગમનરહિત થઈ ગયા હતા. આંખો વડે જોવા યોગ્ય કોઈ પણ વસ્તુ ન રહેવાથી જેઓ પોતાની દૃષ્ટિ નાકની અણી ઉપર ઠેરવતા હતા, તથા કાનને સાંભળવા યોગ્ય કાંઈ પણ બાકી ન રહેવાથી જે આકુળતા રહિત થઈને એકાન્ત સ્થાનમાં રહ્યા હતા; એવા તે ધ્યાનમાં એકાગ્રચિત્ત થયેલા જિન ભગવાન જયવંત હો.

વિશેષાર્થ : અન્ય સમસ્ત પદાર્થો તરફથી ચિંતા ખસેડીને કોઈ એક જ પદાર્થ તરફ તેને નિયમિત કરવી, તેને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આ ધ્યાન ક્યાંક એકાન્ત સ્થાનમાં જ કરી શકાય છે. જો ઉક્ત ધ્યાન કાયોત્સર્ગવડે કરવામાં આવે તો તેમાં બન્ને હાથ નીચે લટકતા રાખી દૃષ્ટિ નાકની અણી ઉપર રાખવામાં આવે છે. આ ધ્યાનની અવસ્થા લક્ષમાં રાખીને જ અહીં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તે વખતે જિન ભગવાનને ન હાથ વડે કરવા યોગ્ય કાંઈ કાર્ય બાકી કહ્યું હતું, ન ગમન વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ધનાદિની અભિલાષા શેષ હતી ન કોઈ પણ દેશ્ય તેમની આંખોને રુચિકર બાકી રહ્યું હતું અને ન કોઈ ગીત આદિ પણ તેમના કાનને મુગ્ધ કરે એવું બાકી રહ્યું હતું. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રાગો यस્ય ન વિદ્યતે ક્વચિદપિ પ્રધ્વસ્તસંગગ્રહાત્
અસ્ત્રાદેઃ પરિવર્જનાન્ન ચ બુદ્ધૈર્દેષોઽપિ સંભાવ્યતે ।
તસ્માત્સામ્યમથાત્મબોધનમતો જાતઃ ક્ષયઃ કર્મણા-
માનન્દાદિગુણાશ્રયસ્તુ નિયતં સોઽર્હન્સદા પાતુ વઃ ॥૩॥

અનુવાદ : જે અરિહંત પરમેષ્ઠીને પરિગ્રહરૂપી પિશાચ રહિત થઈ જવાને

લીધે કોઈ પણ ઇન્દ્રિય વિષયમાં રાગ નથી, ત્રિશૂળ આદિ આયુધ રહિત હોવાને લીધે ઉક્ત અરિહંત પરમેષ્ઠીને વિદ્વાનો દ્વારા દ્વેષની પણ સંભાવના કરી શકાતી નથી. તેથી રાગ-દ્વેષ રહિત થઈ જવાને લીધે તેમને સમતાભાવ પ્રગટ્યો છે, અને આ સમતાભાવ પ્રગટવાથી તેમને આત્મજ્ઞાન તથા તેનાથી તેમને કર્મોનો વિયોગ થયો છે. માટે કર્મોના ક્ષયથી જે અરિહંત પરમેષ્ઠી અનંત સુખ આદિ ગુણોનો આશ્રય પામ્યા છે. તે અરિહંત પરમેષ્ઠી સર્વદા તમારી રક્ષા કરો. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

इन्द्रस्य प्रणतस्य शेखरशिखारत्नार्कभासा नख-
श्रेणीतेक्षणबिम्बशुम्भदलिभृद्दूरोल्लसत्पाटलम् ।
श्रीसद्भाङ्गिघ्नयुगं जिनस्य दधदप्यम्भोजसाम्यं रज-
स्त्यक्तं जाड्यहरं परं भवतु नश्चेतोऽर्पितं शर्मणे ॥४॥

અનુવાદ : જે જિન ભગવાનના શ્રેષ્ઠ બન્ને ચરણ નમસ્કાર કરતી વખતે નમેલા ઇન્દ્રના મુગટની કલગીમાં જડેલા રત્નરૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી કાંઈક ધવલતા સહિત લાલ વર્ણના છે તથા જે નખોમાં પડતા ઇન્દ્રના નેત્રોના પ્રતિબિંબરૂપ ભ્રમરોને ધારણ કરે છે, જે શોભાના સ્થાનરૂપ છે તેથી જે કમળની ઉપમા ધારણ કરવા છતાં પણ ધૂળના સંસર્ગ વિનાના હોઈને જડતાને (અજ્ઞાનને) હરનાર છે; તે બન્ને ચરણો અમારા ચિત્તમાં સ્થિર થઈને સુખના કારણ થાવ.

વિશેષાર્થ : અહીં જિનભગવાનના ચરણોને કમળની ઉપમા આપતાં એમ બતાવ્યું છે કે જેમ કમળ પાટલ (કાંઈક સફેદ સાથે લાલ) વર્ણનું હોય છે તેમ જિન ભગવાનના ચરણોમાં જ્યારે ઇન્દ્ર નમસ્કાર કરતા હતા ત્યારે તેના મુકુટમાં જડેલા રત્નની છાયા તેના ઉપર પડતી હતી તેથી તે પણ કમળની જેમ પાટલ વર્ણના થઈ જતા હતા. જો કમળમાં ભ્રમરા રહે છે તો જિન ભગવાનના પગના નખોમાં પણ નમસ્કાર કરતા ઇન્દ્રના નેત્ર પ્રતિબિંબરૂપ ભ્રમરા વિદ્યમાન હતા. કમળ જો શ્રી (લક્ષ્મી)નું સ્થાન મનાય છે તો તે જિન ચરણ પણ શ્રી (શોભા)નું સ્થાન હતા. આમ કમળની ઉપમા ધારણ કરવા છતાં પણ જિનચરણોમાં તેનાથી કાંઈક અધિક વિશેષતા હતી. જેમ કે—કમળ તો રજ અર્થાત્ પરાગ સહિત હોય છે પણ જિનચરણ તે રજ (ધૂળ)ના સંપર્કથી સદા રહિત હતા. એવી જ રીતે કમળ જડતા (અચેતનપણું) ધારણ કરે છે પરંતુ જિનચરણ તે જડતા(અજ્ઞાન)ને નષ્ટ કરનાર હતા. ૪.

(માલિની)

જયતિ જગદધીશઃ શાન્તિનાથો યદીયં
 સ્મૃતમપિ હિ જનાનાં પાપતાપોપશાન્ત્યૈ ।
 વિબુધકુલકિરીટપ્રસ્ફુરત્રીલરત્ન-
 દ્યુતિચલમધુપાલીચુમ્બિતં પાદપદ્મમ્ ॥૫॥

અનુવાદ : દેવોના સમૂહોના મુકુટોમાં પ્રકાશમાન નીલરત્નોની કાંતિરૂપી ચંચળ ભમરાઓની પંક્તિથી સ્પર્શાયેલા જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રના ચરણકમળ સ્મરણ કરવા માત્રથી જ લોકોના પાપરૂપ સંતાપને દૂર કરે છે તે લોકના અધિનાયક ભગવાન શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર જયવંત હો. ૫.

(માલિની)

સ જયતિ જિનદેવઃ સર્વવિદ્વિશ્વનાથો
 વિતથવચનહેતુક્રોધલોભાદિમુક્તઃ ।
 શિવપુરપથપાન્થપ્રાણિપાથેયમુચ્ચૈ-
 જનિતપરમશર્મા યેન ધર્મોઽભ્યધાયિ ॥૬॥

અનુવાદ : જે જિન ભગવાન અસત્ય ભાષણના કારણરૂપ ક્રોધ અને લોભ આદિથી રહિત છે અને જેણે મોક્ષપુરીના માર્ગે ચાલતા મુસાફરોને નાસ્તારૂપ તેમ જ ઉત્તમ સુખ ઉત્પન્ન કરનાર એવા ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે સમસ્ત પદાર્થોને જાણનાર ત્રણ લોકના અધિપતિ જિનદેવ જયવંત હો. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધર્મો જીવદયા ગૃહસ્થશમિનોર્ભેદાદિધા ચ ત્રયં
 રત્નાનાં પરમં તથા દશવિધોત્કૃષ્ટક્ષમાદિસ્તતઃ ।
 મોહોદ્ભૂતવિકલ્પજાલરહિતા વાગસદ્ગોજ્જિતા
 શુદ્ધાનન્દમયાત્મનઃ પરિણતિર્ધર્માખ્યયા ગીયતે ॥૭॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓ ઉપર દયાભાવ રાખવો તે ધર્મનું સ્વરૂપ છે. તે ધર્મ

ગૃહસ્થ (શ્રાવક) અને મુનિના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તે જ ધર્મ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ઉત્કૃષ્ટ રત્નત્રયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો તથા ઉત્તમ ક્ષમા, ઉત્તમ માર્દવ આદિના ભેદથી દસ પ્રકારનો પણ છે. પરંતુ નિશ્ચયથી તો મોહના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થતાં માનસિક વિકલ્પોથી તથા વચન અને શરીરના સંસર્ગથી પણ રહિત જે શુદ્ધ આનંદરૂપ આત્માની પરિણતિ થાય છે તેને જ ‘ધર્મ’ નામે કહેવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ : પ્રાણીઓ ઉપર દયાભાવ રાખવો, રત્નત્રય ધારણ કરવા, તથા ઉત્તમ ક્ષમાદિ દશ ધર્મોનું પરિપાલન કરવું; એ બધું વ્યવહારધર્મનું સ્વરૂપ છે. નિશ્ચયધર્મ તો શુદ્ધ આનંદમય આત્માની પરિણતિને જ કહેવામાં આવે છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આદ્યા સદ્વ્રતસંચયસ્ય જનની સૌખ્યસ્ય સત્સંપદાં
મૂલં ધર્મતરોરનશ્વરપદારોહૈકનિઃશ્રેણિકા ।
કાર્યા સદ્ધિરિહાદ્ધિષુ પ્રથમતો નિત્યં દયા ધાર્મિકૈઃ
ધિઙ્નામાપ્યપદયસ્ય તસ્ય ચ પરં સર્વત્ર શૂન્યા દિશઃ ॥૮॥

અનુવાદ : અહીં ધર્માત્મા સજ્જનોએ સૌથી પહેલાં પ્રાણીઓના વિષયમાં સદાય દયા રાખવી જોઈએ, કેમકે તે દયા સમીચીન વ્રતો, સુખ અને ઉત્કૃષ્ટ સંપદાઓની મુખ્ય જનની અર્થાત્ ઉત્પાદક છે; ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે, તથા અવિનશ્વર પદ અર્થાત્ મોક્ષ મહેલમાં ચડવાની અપૂર્વ નિસરણીનું કામ કરે છે. નિર્દય પુરુષનું નામ લેવું પણ નિન્દ્ય છે, તેના માટે બધે દિશાઓ શૂન્ય જેવી છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે મૂળ વિના વૃક્ષની સ્થિતિ ટકતી નથી તેવી જ રીતે પ્રાણીદયા વિના ધર્મની સ્થિતિ પણ રહી શકતી નથી. તેથી તે ધર્મરૂપી વૃક્ષના મૂળ સમાન છે. એ સિવાય પ્રાણીદયા થતાં જ ઉત્તમ વ્રત, સુખ અને સમીચીન સંપદાઓ તથા અંતે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જ ધર્માત્માઓનું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે કે તે સમસ્ત પ્રાણીધારીઓ પ્રત્યે દયાભાવ રાખે. જે પ્રાણી નિર્દયતાથી જીવઘાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે તેનું નામ લેવું પણ ખરાબ સમજવામાં આવે છે. તેને ક્યાંય પણ સુખ સામગ્રી પ્રાપ્ત થવાની નથી. તેથી સત્પુરુષોને આ પહેલો ઉપદેશ છે કે તેમણે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાયુક્ત આચરણ કરવું. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારે ભ્રમતશ્ચિરં તનુભૃતઃ કે કે ન પિત્રાદયો
 જાતાસ્તદ્ધમાશ્રિતેન યત્નુ તે સર્વે ભવન્ત્યાહતાઃ ।
 પુંસાત્માપિ હતો યદત્ર નિહતો જન્માન્તરેષુ શ્રુવમ્
 હન્તારં પ્રતિહન્તિ હન્ત બહુશઃ સંસ્કારતો નુ ક્રુધઃ ॥૧॥

અનુવાદ : સંસારમાં ચિરકાળથી પરિભ્રમણ કરનાર પ્રાણીને ક્યા ક્યા જીવ પિતા, માતા, ભાઈ આદિ નથી થયા? તેથી તે જીવોના ઘાતમાં પ્રવર્તતો પ્રાણી નિશ્ચયથી તે બધાને મારે છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે તે પોતે પોતાનો પણ ઘાત કરે છે. આ ભવમાં જે બીજા દ્વારા મરાયો છે તે નિશ્ચયથી અન્ય ભવમાં ક્રોધની વાસનાથી પોતાના તે ઘાતકનો અનેકવાર ઘાત કરે છે, એ ખેદની વાત છે.

વિશેષાર્થ : જન્મ-મરણનું નામ સંસાર છે. આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાણીને ભિન્ન-ભિન્ન ભવોમાં ઘણાખરા જીવો માતા-પિતા આદિ સંબંધો પામ્યા છે. તેથી જે પ્રાણી નિર્દય થઈને તે જીવોનો ઘાત કરે છે તે પોતાના માતા-પિતા આદિનો જ ઘાત કરે છે. બીજું તો શું કહીએ, ક્રોધી જીવ આત્મઘાત પણ કરી બેસે છે. આ ક્રોધની વાસનાથી આ જન્મમાં કોઈ અન્ય પ્રાણી દ્વારા મરાયેલો જીવ પોતાના તે ઘાતકનો જન્માન્તરોમાં અનેકવાર ઘાત કરે છે. તેથી અહીં એમ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે જે ક્રોધ અનેક પાપોનો જનક છે તેનો પરિત્યાગ કરીને જીવદયામાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્રૈલોક્યપ્રભુભાવતો ઽપિ સરુજો ઽપ્યેકં નિજં જીવિતં
 પ્રેયસ્તેન વિના સ કસ્ય ભવિતેત્યાકાંક્ષતઃ પ્રાણિનઃ ।
 નિઃશેષવ્રતશીલનિર્મલગુણાધારાત્તતો નિશ્ચિતં
 જન્તોર્જીવિતદાનતસ્ત્રિભુવને સર્વપ્રદાનં લઘુ ॥૧૦॥

અનુવાદ : રોગી પ્રાણીને પણ ત્રણે લોકની પ્રભુતાની અપેક્ષાએ એક માત્ર પોતાનું જીવન જ પ્રિય હોય છે. કારણ એ છે કે તે વિચારે છે કે જીવન નષ્ટ થઈ ગયા પછી તે ત્રણે લોકોની પ્રભુતા ભલા કોને પ્રાપ્ત થવાની? નિશ્ચયથી તે જીવનદાન સમસ્ત વ્રત, શીલ અને અન્ય અન્ય નિર્મળ ગુણોના આધારભૂત છે તેથી

જ લોકમાં જીવને જીવનદાનની અપેક્ષાએ અન્ય સમસ્ત સંપત્તિ આદિનું દાન પણ તુચ્છ મનાય છે.

વિશેષાર્થ : પ્રાણોનો ઘાત કરવામાં આવતાં જો કોઈને ત્રણ લોકનું પ્રભુત્વ પણ પ્રાપ્ત થતું હોય તો તે તેને નહિ ચાહે, પરંતુ પોતાના જીવનની જ અપેક્ષા કરશે. કારણ કે તે સમજે છે કે જીવનનો ઘાત થયા પછી છેવટે તેને ભોગવશે કોણ? તે સિવાય વ્રત, શીલ, સંયમ અને તપ આદિનો આધાર ઉક્ત જીવનદાન જ છે તેથી બીજા બધા દાનોની અપેક્ષાએ જીવનદાન ને જ શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવ્યું છે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્વર્ગયાવ્રતિનાઽપિ સાર્દ્રમનસઃ શ્રેયસ્કરી કેવલા
સર્વપ્રાણિદયા તયા તુ રહિતઃ પાપસ્તપસ્થોઽપિ વા ।
તદ્દાનં બહુ દીયતાં તપસિ વા ચેતશ્ચિરં ધીયતાં
ધ્યાનં વા ક્રિયતાં જના ન સફલં કિંચિદ્દયાવર્જિતમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદ : જેનું ચિત્ત દયાથી ભિંજાયેલું છે તે જો વ્રતરહિત હોય તોપણ તેની કલ્યાણ કારિણી એક માત્ર સર્વપ્રાણીદયા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિનું નિમિત્ત થાય છે. એનાથી ઉલ્ટું ઉક્ત પ્રાણીદયાથી રહિત પ્રાણી તપમાં સ્થિત હોવા છતાં પણ પાપિષ્ઠ મનાય છે. તેથી હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! ભલે તમે ઘણું દાન દો, ભલે લાંબો સમય ચિત્તને તપમાં લગાડો અથવા ભલે ધ્યાન પણ કરો, પરંતુ દયા વિના તે બધું નિષ્ફળ જશે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સન્તઃ સર્વસુરાસુરેન્દ્રમહિતં મુક્તેઃ પરં કારણં
રત્નાનાં દધતિ ત્રયં ત્રિભુવનપ્રદ્યોતિ કાયે સતિ ।
વૃત્તિસ્તસ્ય યદન્નતઃ પરમયા ભક્ત્યાર્પિતાઞ્જાયતે
તેષાં સદ્ગૃહમેધિનાં ગુણવતાં ધર્મો ન કસ્ય પ્રિયઃ ॥૧૨॥

અનુવાદ : જે રત્નત્રય (સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર) સર્વ સુરેન્દ્રો અને અસુરેન્દ્રો દ્વારા પૂજ્ય છે, મોક્ષનું અદ્વિતીય કારણ છે અને ત્રણે લોકને

પ્રકાશિત કરનાર છે તેને મુનિઓ શરીર હોય ત્યારે જ ધારણ કરે છે. તે શરીરની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિથી આપવામાં આવેલ જે સદ્ગૃહસ્થોના અન્નથી રહે છે તે ગુણવાન સદ્ગૃહસ્થો (શ્રાવકો)નો ધર્મ ભલા કોને પ્રિય ન લાગે? અર્થાત્ સર્વને પ્રિય લાગે. ૧૨.

(સગ્ધરા)

આરાધ્યન્તે જિનેન્દ્રા ગુરુષુ ચ વિનતિર્ધાર્મિકૈઃ પ્રીતિરુદ્ધૈઃ
પાત્રેભ્યો દાનમાપન્નિહતજનકૃતે તદ્ધ કારુણ્યબુદ્ધયા ।
તત્ત્વાભ્યાસઃ સ્વકીયવ્રતરતિરમલં દર્શનં યત્ર પૂજ્યં
તદ્દાર્હસ્થ્યં બુધાનામિતરદિહ પુનર્દુઃખદો મોહપાશઃ ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જિનેન્દ્રોની આરાધના કરાય છે, નિર્ગ્રંથ ગુરુઓના વિષયમાં વિનયયુક્ત વ્યવહાર કરાય છે, ધર્માત્મા પુરુષો પ્રત્યે અતિશય વાત્સલ્ય ભાવ રાખવામાં આવે છે, પાત્રોને દાન આપવામાં આવે છે, તે દાન આપત્તિથી પીડિત પ્રાણીઓને પણ દયાબુદ્ધિથી આપવામાં આવે છે, તત્ત્વોનું પરિશીલન કરવામાં આવે છે, પોતાના વ્રતો પ્રત્યે અર્થાત્ ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવામાં આવે છે, તથા નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરવામાં આવે છે તે ગૃહસ્થ અવસ્થા વિદ્વાનોને પૂજ્ય છે. અને તેનાથી વિપરીત ગૃહસ્થ અવસ્થા અહીં લોકમાં દુઃખદાયક મોહજાળ જ છે. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આદૌ દર્શનમુવ્રતં વ્રતમિતઃ સામાયિકં પ્રોષધ—
સ્ત્યાગશ્ચૈવ સચિત્તવસ્તુનિ દિવાભુક્તં તથા બ્રહ્મ ચ ।
નારમ્ભો ન પરિગ્રહોઽનનુમતિર્નોદિષ્ટમેકાદશ
સ્થાનાનીતિ ગૃહિવ્રતે વ્યસનિતાત્યાગસ્તદાઘઃ સ્મૃતઃ ॥૧૪॥

અનુવાદ : સર્વ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થયેલું સમ્યગ્દર્શન, ત્યાર પછી વ્રત, ત્યાર પછી ક્રમ પ્રમાણે સામાયિક, પ્રોષધોપવાસ, સચિત્ત વસ્તુનો ત્યાગ, દિવસે ભોજન કરવું અર્થાત્ રાત્રિભોજનનનો ત્યાગ, ત્યાર પછી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું, આરંભ ન કરવો, પરિગ્રહ ન રાખવો, ગૃહસ્થના કાર્યોમાં સંમતિ ન આપવી, ઉદિષ્ટ ભોજન ગ્રહણ ન

કરવું; આ રીતે આ શ્રાવકધર્મમાં અગિયાર પ્રતિમાઓ કહેવામાં આવી છે. તે બધાની શરૂઆતમાં જૂગાર વગેરે વ્યસનોનો ત્યાગ કહેવામાં આવ્યો છે.

વિશેષાર્થ : સકળ ચારિત્ર અને વિકળ ચારિત્રના ભેદથી ચારિત્ર બે પ્રકારનું છે. એમાં સકળ ચારિત્ર મુનિઓને અને વિકળ ચારિત્ર શ્રાવકોને હોય છે. તેમાં શ્રાવકોની નીચે પ્રમાણે અગિયાર શ્રેણીઓ (પ્રતિમાઓ) છે. દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પ્રૌષ્ઠોપવાસ, સચિત્તત્યાગ, દિવાભુક્તિ, બ્રહ્મચર્ય, આરંભત્યાગ, પરિગ્રહ ત્યાગ, અનુમતિ ત્યાગ, અને ઉદ્દિષ્ટ ત્યાગ. (૧) વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન સાથે સંસાર, શરીર અને ઈન્દ્રિયના વિષયભોગોથી વિરક્ત થઈને પાક્ષિક શ્રાવકના આચાર સન્મુખ થવું તેનું નામ દર્શન પ્રતિમા છે. (૨) માયા, મિથ્યાત્વ અને નિદાનરૂપ ત્રણ શલ્યથી રહિત થઈને અતિયાર રહિત પાંચ અણુવ્રત અને સાત શીલવ્રતોને ધારણ કરવા તે વ્રત પ્રતિમા કહેવાય છે. (૩) નિયમિત સમય સુધી હિંસાદિ પાંચે પાપોનો પૂર્ણરીતે ત્યાગ કરીને અનિત્ય, અશરણ આદિ ભાવનાઓનો તથા સંસાર અને મોક્ષના સ્વરૂપ આદિનો વિચાર કરવો, તેને સામાયિક કહે છે. ત્રીજી પ્રતિમાધારી શ્રાવક તે સવારે, બપોરે અને સાંજે નિયમિત રૂપે કરે છે. (૪) પ્રત્યેક આઠમ અને ચૌદશે સોળ પહોર સુધી ચાર પ્રકારના ભોજન (અશન, પાન, ખાદ્ય અને લેહ)ના પરિત્યાગનું નામ પ્રૌષ્ઠોપવાસ છે. અહીં પ્રોષ્ઠ શબ્દનો અર્થ એકાશન અને ઉપવાસનો અર્થ સર્વ પ્રકારના ભોજનનો પરિત્યાગ છે. જેમ કે-જો આઠમને દિવસે પ્રોષ્ઠોપવાસ કરવાનો હોય તો સાતમના દિવસે એકાશન કરીને આઠમે ઉપવાસ કરવો જોઈએ અને ત્યાર પછી નોમે પણ એકાશન જ કરવું જોઈએ. પ્રોષ્ઠોપવાસના સમયે હિંસાદિ પાપ સહિત શરીરશ્રૃંગારાદિનો પણ ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય હોય છે. (૫) જે વનસ્પતિઓ નિગોદના જીવથી વ્યાપ્ત હોય તેના ત્યાગને સચિત્તત્યાગ કહેવામાં આવે છે. (૬) રાત્રે ભોજનનો પરિત્યાગ કરીને દિવસે જ ભોજન કરવાનો નિયમ કરવો, એ દિવાભુક્તિપ્રતિમા કહેવાય છે. કેટલાક આચાર્યોના અભિપ્રાય પ્રમાણે દિવસે મૈથુનના પરિત્યાગને દિવાભુક્તિ (છઠી પ્રતિમા) કહે છે. (૭) શરીરના સ્વભાવનો વિચાર કરીને કામભોગથી વિરક્ત થવાનું નામ બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા છે. (૮) કૃષિ અને વેપાર આદિ આરંભના પરિત્યાગને આરંભત્યાગ પ્રતિમા કહે છે. (૯) ધન-ધાન્યાદિરૂપ દસ પ્રકારના બાહ્ય પરિગ્રહમાં મમત્વબુદ્ધિ છોડીને સંતોષનો અનુભવ કરવો, તેને પરિગ્રહત્યાગપ્રતિમા કહે છે. (૧૦) આરંભ પરિગ્રહ અને આ લોક સંબંધી અન્ય કાર્યોના વિષયમાં સંમતિ ન દેવાનું નામ અનુમતિત્યાગ છે. (૧૧) ગૃહવાસ છોડીને ભિક્ષાવૃત્તિથી ભોજન કરતાં ઉદ્દિષ્ટ ભોજનનો ત્યાગ કરવો તેને ઉદ્દિષ્ટત્યાગ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રતિમાઓમાં પૂર્વની પ્રતિમાઓનો નિર્વાહ થતાં જ આગળની પ્રતિમામાં પરિપૂર્ણતા થાય છે, અન્યથા નહીં. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્પ્રોક્તં પ્રતિમાભિરાભિરભિતો વિસ્તારિભિઃ સૂરિભિઃ
જ્ઞાતવ્યં તદુપાસકાધ્યયનતો ગેહિવ્રતં વિસ્તરાત્ ।

તત્રાપિ વ્યસનોજ્ઞાનં યદિ તદપ્યાસૂચ્યતે ઽત્રૈવ યત્
તન્મૂલઃ સકલઃ સતાં વ્રતવિધિર્યાતિ પ્રતિષ્ઠાં પરામ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : આ પ્રતિમાઓ દ્વારા જે ગૃહસ્થ વ્રત (વિકળ ચારિત્ર)નું અહીં આચાર્યોએ વિસ્તારપૂર્વક કથન કર્યું છે તેને જો અધિક વિસ્તારથી જાણવું હોય તો ઉપાસકાધ્યયન અંગમાંથી જાણવું જોઈએ. ત્યાં પણ જે વ્યસનનો પરિત્યાગ બતાવવામાં આવ્યો છે તેનો નિર્દેશ અહીં પણ કરી દેવામાં આવ્યો છે. એનું કારણ એ છે કે સાધુઓના સમસ્ત વ્રત વિધાનાદિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિષ્ઠા વ્યસનના પરિત્યાગ ઉપર જ આધાર રાખે છે. ૧૫.

(અનુષ્ટુપ)

ઘૂતમાંસસુરાવેશ્યાખેટચૌર્યપરાઙ્નાઃ ।
મહાપાપાનિ સપ્તેતિ વ્યસનાનિ ત્યજેદ્બુધઃ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જુગાર, માંસ, મદ્ય, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રી; આ રીતે આ સાત મહાપાપરૂપ વ્યસન છે. બુદ્ધિમાન પુરુષે આ બધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ : ખરાબ ટેવને વ્યસન કહેવામાં આવે છે. આવા વ્યસન સાત છે—૧ જુગાર રમવો, ૨ માંસ ભક્ષણ કરવું, ૩ દારૂ પીવો, ૪ વેશ્યા સાથે સંબંધ રાખવો, ૫ શિકાર કરવો (મૃગ વગેરે પશુઓના ઘાતમાં આનંદ માનવો), ૬ ચોરી કરવી અને ૭ અન્યની સ્ત્રી પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો. આ સાતે વ્યસન મહાપાપ ઉત્પન્ન કરનાર છે, તેથી વિવેકી જીવે એનો પરિત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ. ૧૬.

(માલિની)

ભવનમિદમકીર્તેશ્ચૌર્યવેશ્યાદિસર્વ-
વ્યસનપતિરશેષાપન્નિધિઃ પાપવીજમ્ ।
વિષમનરકમાર્ગેષ્વગ્રયાયીતિ મત્વા
ક ઇહ વિશદબુદ્ધિર્ઘૂતમઙ્ગીકરોતિ ॥૧૭॥

અનુવાદ : આ જુગાર નિંદાનું સ્થાન છે, ચોરી અને વેશ્યા આદિ અન્ય સર્વ વ્યસનોમાં મુખ્ય છે, સમસ્ત આપત્તિઓનું સ્થાન છે, પાપનું કારણ છે તથા દુઃખદાયક નરકના માર્ગોમાં અગ્રગામી છે; આ રીતે જાણીને અહીં લોકમાં કયો નિર્મળ બુદ્ધિનો

ધારક મનુષ્ય ઉપર્યુક્ત જુગારનો સ્વીકાર કરે છે? અર્થાત્ નથી કરતો. જે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય છે તે જ આ અનેક આપત્તિઓના ઉત્પાદક જુગારને અપનાવે છે, વિવેકી મનુષ્ય નહિ. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

क्वाकीर्तिः क्व दरिद्रता क्व विपदः क्व क्रोधलोभादयः
चौर्यादिव्यसनं क्व च क्व नरके दुःखं मृतानां नृणाम् ।
चेतश्चेद्गुरुमोहतो न रमते द्यूते वदन्त्युन्नत-
प्रज्ञा यद्भुवि दुर्णयेषु निखिलेष्वेतद्धुरि स्मर्यते ॥१८॥

અનુવાદ : જો ચિત્ત મહામોહથી જુગારમાં રમતું ન હોય તો પછી અપયશ અથવા નિંદા ક્યાંથી થઈ શકે? ગરીબાઈ ક્યાં રહે? વિપત્તિઓ ક્યાંથી આવે? ક્રોધ અને લોભ આદિ કષાયો ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય? ચોરી આદિ અન્ય અન્ય વ્યસન ક્યાં રહે? તથા મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્યોને દુઃખ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે? (અર્થાત્ જુગારથી વિરક્ત થયેલ મનુષ્યને ઉપર્યુક્ત આપત્તિઓમાંથી કોઈ પણ આપત્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી.) આમ ઉન્નત બુદ્ધિવાળા વિદ્વાનો કહે છે. તે યોગ્ય જ છે કેમ કે સમસ્ત બુરા વ્યસનોમાં આ જુગાર ગાડાની ધરી (ધોંસરી) સમાન મુખ્ય મનાય છે. ૧૮.

(સ્ત્રગ્ધરા)

बीभत्सु प्राणिघातोद्धवमशुचि कृमिस्थानमश्लाघ्यमूलं
हस्तेनाक्ष्णापि शक्यं यदिह न महतां स्पष्टमालोक्तुं च ।
तन्मांसं भक्ष्यमेतद्वचनमपि सतां गर्हितं यस्य साक्षात्
पापं तस्यात्र पुंसो भुवि भवति कियत्का गतिर्वा न विद्मः ॥१९॥

અનુવાદ : જે માંસ ઘૃણા ઉત્પન્ન કરે છે, મૃગ આદિ પ્રાણીઓના ઘાતથી ઉત્પન્ન થાય છે, અપવિત્ર છે, કૃમિ આદિ ક્ષુદ્ર જંતુઓનું સ્થાન છે, જેની ઉત્પત્તિ નિંદનીય છે, તથા મહાપુરુષ જેનો હાથથી સ્પર્શ કરતા નથી અને આંખથી જેને દેખતા પણ નથી ‘તે માંસ ખાવા યોગ્ય છે’ એવું કહેવું પણ સજ્જનોને માટે નિંદા જનક છે. તો પછી એવું અપવિત્ર માંસ જે પુરુષ સાક્ષાત્ ખાય છે તેને અહીં લોકમાં કેટલું પાપ થાય છે તથા તેની કેવી હાલત થાય છે, એ વાત અમે જાણતા નથી.

વિશેષાર્થ : —માંસ પ્રથમ તો મૃગ આદિ મૂંગા પ્રાણીઓના વધથી ઉત્પન્ન થાય છે બીજું તેમાં અસંખ્ય અન્ય ત્રસ જીવ પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જેની હિંસા થવી અનિવાર્ય છે. આ કારણે તેના ભક્ષણમાં હિંસા જનિત પાપનું થવું અવશ્યભાવી છે. માટે સજ્જન મનુષ્ય તેનો કેવળ પરિત્યાગ જ નથી કરતા, પણ તેનો તેઓ હાથથી સ્પર્શ કરવો અને આંખે દેખવું પણ ખરાબ સમજે છે. માંસભક્ષક જીવોની દુર્ગતિ અનિવાર્ય છે. ૧૮.

(શિખરણી)

गतो ज्ञातिः कश्चिद्वहिरपि न यद्येति सहसा
शिरो हत्वा हत्वा कलुषितमना रोदिति जनः ।
परेषामुत्कृत्य प्रकटितमुखं खादति पलं
कले रे निर्विण्णा वयमिह भवच्चित्रचरितैः ॥२०॥

અનુવાદ : જો કોઈ પોતાનો સંબંધી પોતાના ઠેકાણેથી બહાર જઈને શીઘ્ર આવતો નથી તો મનુષ્ય મનમાં વ્યાકુળ થતો થકો વારંવાર માથું પીટીને રોવે છે. તે જ મનુષ્ય અન્ય મૃગ આદિ પ્રાણીઓનું માંસ કાપીને પોતાનું મુખ પહોળું કરીને ખાય છે. હે કળિ કાળ! અહીં અમે તારી આ વિચિત્ર પ્રવૃત્તિઓથી નિર્વેદ પામ્યા છીએ.

વિશેષાર્થ : જ્યારે પોતાના કોઈ ઈષ્ટ સગા સંબંધી કાર્યવશ ક્યાંય બહાર જાય છે અને જો તે સમયસર ઘેર પાછા આવતા નથી તો આ માણસ અનિષ્ટની આશંકાથી વ્યાકુળ થઈને માથું દીવાલ વગેરે સાથે પછાડીને રુદન કરે છે. પાછો તે જ માણસ જે અન્ય પશુ-પક્ષીઓને મારીને તેમની માતા આદિથી સદા માટે વિયોગ કરાવીને માંસભક્ષણમાં અનુરક્ત થાય છે, એ આ કળિકાળનો જ પ્રભાવ છે. કાળની આવી પ્રવૃત્તિઓથી વિવેકી જનોનું ચિત્ત વિરક્ત થાય તે સ્વાભાવિક છે. ૨૦

(માલિની)

सकलपुरुषधर्मभ्रंशकार्यत्र जन्म—
न्यधिकमधिकमग्रे यत्परं दुःखहेतुः ।
तदपि न यदि मद्यं त्यज्यते बुद्धिमद्भिः
स्वहितमिह किमन्यत्कर्म धर्माय कार्यम् ॥२१॥

અનુવાદ : જે દારૂ આ જન્મમાં સમસ્ત પુરુષાર્થો (ધર્મ, અર્થ અને કામ)નો નાશ કરનાર છે અને પછીના જન્મમાં અતિ દુઃખનું કારણ છે તે મદ્ય જો બુદ્ધિમાન

મનુષ્ય છોડતા નથી તો પછી અહીં લોકમાં ધર્મ માટે પોતાને હિતકારક બીજું કયું કામ કરવા યોગ્ય છે? કોઈ નહીં. અર્થાત્ મદ્ય પીનાર મનુષ્ય એવું કોઈ પણ પવિત્ર કામ કરી શકતો નથી જે તેને માટે આત્મહિતકારી હોય.

વિશેષાર્થ : શરાબી મનુષ્ય ન તો ધર્મકાર્ય કરી શકે છે કે ન અર્થ ઉપાર્જન કરી શકે છે અને ન યથેચ્છ ભોગ પણ ભોગવી શકે છે. આવી રીતે તે આ ભવમાં ત્રણે પુરુષાર્થથી રહિત થાય છે. પરભવમાં તે મદ્યજનિત દોષોથી નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં પડીને અસહ્ય દુઃખ પણ ભોગવે છે. આ જ વિચારથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેનો સદાને માટે પરિત્યાગ કરે છે. ૨૧.

(મન્દાક્રાન્તા)

આસ્તામેતદ્યદિહ જનનીં વલ્લભાં મન્યમાના
નિન્દ્યાશ્ચેષ્ટા વિદધતિ જના નિસ્ત્રપાઃ પીતમદ્યાઃ ।
તત્રાધિક્યં પથિ નિપતિતા યત્કિરત્સારમેયાદ્-
વક્ત્રે મૂત્રં મધુરમધુરં ભાષમાણાઃ પિબન્તિ ॥૨૨॥

અનુવાદ : દારૂડિયો નિર્લજ્જ થઈને અહીં જે માતાને પત્ની સમજીને નિન્દનીય ચેષ્ટા (સંભોગ આદિ) કરે છે એ તો દૂર રહો. પણ અધિક ખેદની વાત તો એ છે કે માર્ગમાં પડેલા તેમના મુખમાં કૂતરા મૂતરે છે અને તેઓ તેને અતિશય મધુર કહીને પીધા કરે છે. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યા ખાદન્તિ પલં પિબન્તિ ચ સુરાં જલ્પન્તિ મિથ્યાવચઃ
સ્નિહ્યન્તિ દ્રવિણાર્થમેવ વિદધત્યર્થપ્રતિષ્ઠાક્ષતિમ્ ।
નીચાનામપિ દૂરવક્રમનસઃ પાપાત્મિકાઃ કુર્વતે
લાલાપાનમહર્નિશં ન નરકં વેશ્યા વિહાયાપરમ્ ॥૨૩॥

અનુવાદ : મનમાં અત્યન્ત કુટિલતા ધારણ કરનારી જે પાપિષ્ઠ વેશ્યાઓ માંસ ખાય છે, શરાબ પીએ છે, અસત્ય વચન બોલે છે, કેવળ ધનપ્રાપ્તિ માટે જ સ્નેહ કરે છે. ધન અને પ્રતિષ્ઠા એ બન્નેનોય નાશ કરે છે તથા જે વેશ્યાઓ નીચ પુરુષોની પણ લાળ પીએ છે. તે વેશ્યાઓ સિવાય બીજું કોઈ નરક નથી. અર્થાત્ તે વેશ્યાઓ નરકગતિની પ્રાપ્તિના કારણ છે. ૨૩.

(આર્યા)

રજકશિલાસદૃશીભિઃ કુર્કુરકર્પરસમાનચરિતાભિઃ ।

ગણિકાભિર્યદિ સંગઃ કૃતમિહ પરલોકવાર્તાભિઃ ॥૨૪॥

અનુવાદ : જે વેશ્યાઓ ધોબીના કપડા ધોવાની શિલા સમાન છે તથા જેમનું આચરણ કુતરાના હાડકા સમાન છે એવી વેશ્યાઓનો જો સંગ કરવામાં આવે તો પછી અહીં પરભવની વાતોથી બસ થાવ.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે ધોબીના પથ્થર ઉપર સારા ખરાબ બધી જાતના કપડા ધોવામાં આવે છે તથા જેમ એક હાડકાના ટૂકડાને અનેક કૂતરા ખેંચે છે તેવી જ રીતે જે વેશ્યાઓ સાથે ઊંચ અને નીચ બધી જાતના માણસો સંબંધ રાખે છે તે વેશ્યાઓમાં અનુરક્ત રહેવાથી આ ભવમાં ધન અને પ્રતિષ્ઠાનો નાશ થાય છે તથા પરભવમાં નરકાદિનું મહાન કષ્ટ ભોગવવું પડે છે. તેથી આ ભવ અને પરભવમાં આત્મ-કલ્યાણ ઈચ્છનારા સત્પુરુષોએ વેશ્યા વ્યસનનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨૪.

(સ્તમ્ભરા)

યા દુર્દૃઢૈકવિત્તા વનમધિવસતિ ત્રાતૃસંબન્ધહીના

ભીતિર્યસ્યાં સ્વભાવાદ્દશનધૃતતૃણા નાપરાધં કરોતિ ।

વધ્યાલં સાપિ યસ્મિન્ નનુ મૃગવનિતામાંસપિન્ડપ્રલોભાત્

આખેટેઽસ્મિન્નૂરતાનામિહ કિમુ ન કિમન્યત્ર નો યદ્વિરૂપમ્ ॥૨૫॥

અનુવાદ : જે હરણી દુઃખદાયક એક માત્ર શરીરરૂપ ધનને ધારણ કરતી વનમાં રહે છે, રક્ષકના સંબંધ વિનાની છે અર્થાત્ જેને કોઈ રક્ષક નથી, જેને સ્વભાવથી જ ભય રહે છે તથા જે દાંતોમાં ઘાસ ધારણ કરતી થકી અર્થાત્ ઘાસ થકી કોઈનો અપરાધ કરતી નથી; આશ્ચર્ય છે કે તે પણ મૃગની સ્ત્રી અર્થાત્ હરણી માંસ પિંડના લોભથી જે મૃગયાના વ્યસનમાં શિકારીઓ દ્વારા મરાય છે તે મૃગયા (શિકાર)માં આસક્ત મનુષ્યોને આ લોકમાં અને પરલોકમાં ક્યું પાપ થતું નથી?

વિશેષાર્થ : એ એક પ્રાચીન પદ્ધતિ છે કે જે શત્રુ દાંતતળે ઘાસનું તણખલું રાખીને સામે આવે તેને વીર પુરુષો પરાજિત સમજીને છોડી દેતા હતા, પછી તેમની ઉપર તેઓ શસ્ત્ર પ્રહાર કરતા નહિ. પરંતુ ખેદ એ વાતનો છે કે શિકારીઓ એવા નિરપરાધ મૃગ આદિ પ્રાણીઓનો પણ ઘાત કરે છે જે ઘાસનું ભક્ષણ કરતાં મુખમાં તૃણ દબાવી રહે છે. એ જ ભાવ ‘દર્શનધૃતતૃણા’ આ પદદ્વારા ગ્રંથકારે અહીં સૂચવ્યો છે. ૨૫.

(માલિની)

તનુરપિ યદિ લગ્ના કીટિકા સ્યાચ્છરીરે
 ભવતિ તરલચક્ષુર્વાકુલો યઃ સ લોકઃ ।
 કથમિહ મૃગયાપ્તાનન્દમુત્ખાતશસ્ત્રો
 મૃગમકૃતવિકારં જ્ઞાતદુઃખોઽપિ હન્તિ ॥૨૬॥

અનુવાદ : જ્યારે પોતાના શરીરમાં નાનકડી કીડી કે જંતુ ચડી જાય ત્યારે તે મનુષ્ય વ્યાકુળ થઈને ચપળ નેત્રોથી તેને આમતેમ શોધે છે. પાછો તે જ મનુષ્ય પોતાની જેમ બીજા પ્રાણીઓના દુઃખનો અનુભવ કરીને પણ શિકારથી પ્રાપ્ત થનાર આનંદની ખોજમાં કોધાદિ વિકાર રહિત નિરપરાધ મૃગ આદિ પ્રાણીઓ ઉપર શસ્ત્ર ચલાવીને કેવી રીતે તેમનો વધ કરે છે? ૨૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યો યેનૈવ હતઃ સ તં હિ બહુશો હન્ત્યેવ યૈર્વજ્ઞિતો
 નૂનં વજ્ચયતે સ તાનપિ ભૃશં જન્માન્તરે ડપ્યત્ર ચ ।
 સ્ત્રીબાલાદિજનાદપિ સ્ફુટમિદં શાસ્ત્રાદપિ શ્રૂયતે
 નિત્યં વજ્ચનહિંસનોજ્ઞાનવિધૌ લોકાઃ કુતો મુહ્યત ॥૨૭॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય જેના દ્વારા મરાય છે તે મનુષ્ય પોતાને મારનાર તે મનુષ્યને પણ અનેક વાર મારે જ છે. એવી જ રીતે જે પ્રાણી બીજા લોકો દ્વારા છેતરાયો છે તે નિશ્ચયથી તો લોકોને પણ જન્માન્તરમાં અને આ જન્મમાં પણ અવશ્ય ઠગે છે. આ વાત સ્ત્રી અને બાળક આદિ પાસેથી તેમ જ શાસ્ત્ર પાસેથી પણ સ્પષ્ટપણે સાંભળવામાં આવે છે. છતાં લોકો હંમેશાં દગાબાજી અને હિંસાનો ત્યાગ કરવામાં કેમ મોહ પામે છે? અર્થાત્ તેમણે મોહ છોડીને હિંસા અને અન્યને છેતરવાનો પરિત્યાગ સદા માટે અવશ્ય કરી દેવો જોઈએ. ૨૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અર્થાદૌ પ્રચુરપ્રપજ્વરચનૈર્યે વજ્ચયન્તે પરાન્
 નૂનં તે નરકં વ્રજન્તિ પુરતઃ પાપવ્રજાદન્યતઃ ।

પ્રાણાઃ પ્રાણિષુ તન્નિબન્ધનતયા તિષ્ઠન્તિ નષ્ટે ધને
યાવાન્ દુઃખભરો નરે ન મરણે તાવાનિહ પ્રાયશઃ ॥૨૮॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય ધન આદિ કમાવામાં અનેક પ્રપંચો રચીને બીજાઓને છેતર્યા કરે છે તેઓ નિશ્ચયથી તે પાપના પ્રભાવથી બીજાઓની સામે જ નરકમાં જાય છે. કારણ એ છે કે પ્રાણીઓમાં પ્રાણ ધનના નિમિત્ત જ રહે છે, ધન નષ્ટ થઈ જતાં મનુષ્યને જેટલું અધિક દુઃખ થાય છે તેટલું ઘણું કરીને મરતી વખતે પણ થતું નથી. ૨૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચિન્તાવ્યાકુલતાભયારતિમતિભ્રંશાતિદાહભ્રમ-
ક્ષુત્તૃષ્ણાહતિરોગદુઃખમરણાન્યેતાન્યહો આસતામ્ ।
યાન્યત્રૈવ પરાઙ્ગનાહિતમતેસ્તદ્ભૂરિ દુઃખં ચિરં
શ્વપ્ને ભાવિ યદગ્નિદીપિતવપુર્લોહાઙ્ગનાલિઙ્ગનાત્ ॥૨૯॥

અનુવાદ : પરસ્ત્રીમાં અનુરાગબુદ્ધિ રાખનાર વ્યક્તિને જે આ જન્મમાં ચિંતા, આકુળતા, ભય, દ્વેષભાવ, બુદ્ધિનો વિનાશ, અત્યન્ત સંતાપ, ભ્રાંતિ, ભૂખ, તરસ, આઘાત, રોગ વેદના અને મરણરૂપ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે; એ તો દૂર રહો, પરંતુ પરસ્ત્રી સેવનજનિત પાપના પ્રભાવથી અન્ય જન્મમાં નરકગતિ પ્રાપ્ત થતાં અગ્નિમાં તપાવેલા લોહમય સ્ત્રીઓના આલિંગનથી જે ચિરકાળ સુધી ઘણું દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું છે તે તરફ પણ તેનું ધ્યાન જતું નથી, એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે. ૨૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધિક્ તત્પૌરુષમાસતામનુચિતાસ્તા બુદ્ધયસ્તે ગુણાઃ
મા ભૂન્મિત્રસહાયસંપદપિ સા તઙ્મન્મ યાતુ ક્ષયમ્ ।
લોકાનામિહ યેષુ સત્સુ ભવતિ વ્યામોહમુદ્રાઙ્કિતં
સ્વપ્ને ઽપિ સ્થિતિલઙ્ઘનાત્પરધનસ્ત્રીષુ પ્રસક્તં મનઃ ॥૩૦॥

અનુવાદ : જે પૌરુષ આદિ હોતાં લોકોનું વ્યામોહ પામેલું મન મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને સ્વપ્નમાં પણ પરધન અને પરસ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય છે તે પૌરુષને ધિક્કાર છે તે અયોગ્ય વિચાર અને તે અયોગ્ય ગુણ દૂર જ રહો, એવા

મિત્રોની સહાયતારૂપ સંપત્તિ પણ પ્રાપ્ત ન થાવ તથા તે જન્મ પણ નાશ પામો. અભિપ્રાય એ છે કે જો ઉપર્યુક્ત સામગ્રી હોતાં લોકોનું મન લોકમર્યાદા છોડીને પરધન અને પરસ્ત્રીમાં આસક્ત થાય છે તો તે બધી સામગ્રી ધિક્કારવા યોગ્ય છે. ૩૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઘૂતાદ્ધર્મસુતઃ પલાદિહ વકો મદ્યાદ્યદોર્નન્દનાઃ

ચારુઃ કામુકયા મૃગાન્તકતયા સ બ્રહ્મદત્તો નૃપઃ ।

ચૌર્યત્વાચ્છિવભૂતિરન્યવનિતાદોષાદ્દશાસ્યો હઠાત્

ૐકૈકવ્યસનાહતા ઇતિ જનાઃ સર્વૈર્ન કો નશ્યતિ ॥૩૧॥

અનુવાદ : અહીં જુગારથી યુધિષ્ઠિર, માંસથી બક રાજા, મદ્યથી યાદવો, વેશ્યાસેવનથી ચારુદત્ત, મૃગોના વિનાશરૂપ શિકારથી બ્રહ્મદત્ત રાજા, ચોરીથી શિવભૂતિ બ્રાહ્મણ તથા પરસ્ત્રીદોષથી રાવણ; આ રીતે એક એક વ્યસનના સેવનથી આ સાતેય જણ મહાન કષ્ટ પામ્યા છે. તો પછી જે બધા વ્યસનોનું સેવન કરે છે તેનો વિનાશ કેમ ન થાય? અવશ્ય થાય.

વિશેષાર્થ : ‘યત્ પુંસઃ શ્રેયસઃ વ્યસ્યતિ તત્ વ્યસનમ્’ અર્થાત્ જે મનુષ્યોને કલ્યાણના માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરીને દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવે છે તેને વ્યસન કહેવામાં આવે છે. આવા વ્યસન મુખ્યપણે સાત છે. તેમનું વર્ણન આગળ થઈ ગયું છે. એમાંથી કેવળ એક એક વ્યસનમાં જ તત્પર રહેવાથી જે યુધિષ્ઠિર આદિ મહાન દુઃખ પામ્યા છે, તેમના નામોનો નિર્દેશ માત્ર અહીં કરવામાં આવ્યો છે. સંક્ષેપમાં તેમની કથા આ રીતે છે.

૧. યુધિષ્ઠિર :—હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાજ નામના એક પ્રસિદ્ધ રાજા હતા. તેને અંબિકા, અંબાલિકા અને અંબા નામની ત્રણ રાણીઓ હતી. એમાંથી અંબિકાથી ધૃતરાષ્ટ્ર, અંબાલિકાથી પાંડુ અને અંબાથી વિદુર ઉત્પન્ન થયા હતા. એમાં ધૃતરાષ્ટ્રને દુર્યોધન આદિ સો પુત્ર તથા પાંડુને યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, ભીમ, નકુલ અને સહદેવ નામના પાંચ પુત્ર હતા. પાંડુ રાજા સ્વર્ગવાસી થયા પછી કૌરવો અને પાંડવોમાં રાજ્ય નિમિત્તે પરસ્પર વિવાદ થવા લાગ્યો હતો. એક વખત યુધિષ્ઠિર દુર્યોધન સાથે ધૃતક્રીડા કરવા તૈયાર થયા. તેઓ તેમાં બધી સંપત્તિ હારી ગયા. અંતે તેમણે દ્રૌપદી આદિને પણ દાવમાં મૂકી અને દુર્યોધને એને પણ જીતી લીધી. તેથી દ્રૌપદીને અપમાનિત થવું પડ્યું તથા કુંતી અને દ્રૌપદી સાથે પાંચે ભાઈઓને બાર વર્ષ સુધી વનમાં રહેવું પડ્યું. તે સિવાય તેમને જુગારના વ્યસનને કારણે બીજા પણ અનેક દુઃખ સહેવા પડ્યા.

૨. બકરાજા :—કુશાગ્રપુરમાં ભૂપાળ નામનો રાજા હતો. તેની પત્નીનું નામ લક્ષ્મીમતી હતું. એમને બક નામનો એક પુત્ર હતો જે માંસભક્ષણનો બહુ લોલુપી હતો. રાજા દર વર્ષે અષ્ટાક્ષિકા પર્વ આવતાં જીવહિંસા ન કરવાની ઘોષણા કરાવતા હતા. તેણે માંસભક્ષી પોતાના પુત્રની પ્રાર્થનાથી કેવળ એક પ્રાણીની હિંસાની છૂટ આપીને તેને પણ બીજા પ્રાણીની હિંસા ન કરવાનો નિયમ કરાવ્યો હતો. તે પ્રમાણે જ તેણે પોતાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી. એક વખતે રસોઈયો માંસ મૂકીને કાર્ય પ્રસંગે ક્યાંક બહાર ચાલ્યો ગયો હતો. એટલામાં એક બિલાડી તે માંસ ખાઈ ગઈ હતી. રસોઈયાને તેથી ખૂબ ચિંતા થઈ, તે વ્યાકુળ થઈને માંસની શોધમાં શહેરની બહાર ગયો. તેણે એક મરેલા બાળકને જમીનમાં દાટતા જોયું. તક મેળવીને તે તેને કાઢી લાવ્યો અને તેનું માંસ રાંધીને બક રાજકુમારને ખવરાવી દીધું, તે દિવસનું માંસ તેને ખૂબ સ્વાદિષ્ટ લાગ્યું. બકે કોઈ પણ ઉપાયે રસોઈયા પાસેથી યથાર્થ સ્થિતિ જાણી લીધી. તેણે દરરોજ આ જ પ્રકારનું માંસ ખવરાવવા માટે રસોઈયાને ફરજ પાડી. બિયારો રસોઈયો રોજ ચણા અને લાડુ વગેરે લઈને જતો અને કોઈ એક બાળકને ફોસલાવીને લઈ આવતો. તેથી નગરમાં બાળકો ઘટવા માંડ્યા. નગરજનો તેથી ખૂબ ચિંતાતુર થઈ ગયા હતા. છેવટે એક દિવસે તે રસોઈયાને બાળક સાથે પકડી લેવામાં આવ્યો. લોકોએ તેને ઢીંકા પાટુ મારવાનું શરૂ કરી દીધું. તેથી ગભરાઈને તેણે સાચી વસ્તુ જણાવી દીધી. તે દરમિયાન પિતા દીક્ષિત થઈ જવાથી બકને રાજ્યની પણ પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હતી. નગરજનોએ મળીને તેને રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કર્યો. તે શહેરની બહાર રહીને મરેલા મનુષ્યોના મડદા ખાવા લાગ્યો. જ્યારે કોઈવાર તેને જો જીવતો માણસ મળી જતો તો તે તેને પણ ખાઈ જતો. લોકો તેને રાક્ષસ કહેવા લાગ્યો હતા. છેવટે તેને કોઈ રીતે વસુદેવે મારી નાખ્યો હતો. તેને માંસ ભક્ષણના વ્યસનથી આ રીતે દુઃખ સહેવું પડ્યું.

૩ યાદવ :—કોઈ વખતે ભગવાન નેમિનાથ જિનેશ્વરનું સમવસરણ ગિરનાર પર્વત ઉપર આવ્યું હતું. તે વખતે અનેક નગરજનો તેમને વંદન કરવા અને તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરવા માટે ગિરનાર પર્વત ઉપર પહોંચ્યા હતા, ધર્મશ્રવણના અંતે બળદેવે પૂછ્યું કે ભગવન્! આ દ્વારકાપુરી કુબેરે બનાવી છે. તેનો નાશ ક્યારે અને કેવી રીતે થશે? ઉત્તરમાં ભગવાન નેમિજિન બોલ્યા કે આ નગર મધના નિમિત્તે બાર વર્ષમાં દ્વીપાયનકુમાર દ્વારા ભસ્મીભૂત થશે. આ સાંભળીને રોહિણીનો ભાઈ દ્વીપાયનકુમાર દીક્ષિત થઈ ગયો અને આ અવધિ પૂરી કરવા માટે પૂર્વદેશમાં જઈને તપ કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે દ્વીપાયનકુમાર ભ્રમથી ‘હવે બાર વર્ષ વીતી ગયા’ એમ સમજીને ફરીથી પાછો આવી ગયો અને દ્વારકાની બહાર પર્વત પાસે તપ કરવા લાગ્યો. અહીં જિનવચન અનુસાર મધને દ્વારકાદહનનું કારણ સમજીને કૃષ્ણે પ્રજાને મધ અને તેની સાધનસામગ્રીને પણ દૂર ફેંકી દેવાનો આદેશ આપ્યો હતો. તે પ્રમાણે દાડૂ પીનારાઓએ મધ અને તેના સાધનો કાદંબ પર્વત પાસે એક ખાડામાં ફેંકી દીધા હતા. એ જ સમયે શંબુ આદિ રાજકુમારો વનકીડા માટે ત્યાં ગયા હતા. તેમણે તરસથી પીડાઈને પહેલા ફેંકી દીધેલ તે મધને

પાણી સમજીને પી ગયા. તેથી ઉન્મત્ત થઈને તે નાયતા ગાતા દ્વારકા તરફ પાછા આવી રહ્યા હતા. તેમણે માર્ગમાં દ્વીપાયન મુનિને ઉભેલા જોઈને તેમને દ્વારિકાના બાળનાર સમજીને તેમના ઉપર પથ્થર ફેંકવા શરૂ કર્યા. જેથી ક્રોધવશ મરણ પામીને તે અગ્નિકુમાર દેવ થયા. તેણે ચારે બાજુથી દ્વારિકાપુરીને અગ્નિથી પ્રજ્વલિત કરી દીધી. આ દુર્ઘટનામાં કૃષ્ણ અને બળદેવ સિવાય બીજું કોઈ પણ પ્રાણી જીવિત રહી શક્યું નહિ. આ બધું મદ્યપાનના દોષથી થયું હતું.

૪. ચારુદત્ત :—ચંપાપુરીમાં એક ભાનુદત્ત નામના શેઠ હતા. તેમની પત્નીનું નામ સુભદ્રા હતું. આ બન્નેની યુવાન અવસ્થા પુત્ર વિના જ વીતી ગઈ. ત્યાર પછી તેમને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો જેનું નામ ચારુદત્ત રાખવામાં આવ્યું, તેને બાળપણમાં જ અણુવ્રતની દીક્ષા આપવામાં આવી હતી. તેનો વિવાહ મામા સર્વાર્થની પુત્રી મિત્રવતી સાથે થયો હતો. ચારુદત્તને શાસ્ત્રનું વ્યસન હતું, તેથી પત્ની પ્રત્યે તેને જરા પણ પ્રેમ નહોતો. ચારુદત્તની માતાએ તેને કામભોગમાં આસક્ત કરવા માટે રુદ્રદત્ત (ચારુદત્તના કાકા) ને પ્રેરણા કરી. તે કોઈ પણ બહાને ચારુદત્તને કલિંગસેના વેશ્યાને ત્યાં લઈ ગયો. તેને એક વસન્તસેના નામની સુંદર પુત્રી હતી. ચારુદત્તને તેના પ્રત્યે પ્રેમ થઈ ગયો. તેનામાં આસક્ત હોવાથી કલિંગસેનાએ વસન્તસેના સાથે ચારુદત્તના લગ્ન કરી દીધા હતા. તે વસન્તસેનાને ત્યાં બાર વર્ષ રહ્યો. તેનામાં અત્યંત આસક્ત હોવાથી જ્યારે ચારુદત્તે કદી માતા, પિતા અને પત્નીને પણ યાદ ન કરી તો પછી બીજા કામની બાબતમાં શું કહેવાય? આ દરમ્યાન કલિંગસેનાને ત્યાં ચારુદત્તના ઘરેથી સોળ કરોડ દીનાર આવી ગઈ હતી. ત્યાર પછી જ્યારે કલિંગસેનાએ મિત્રવતીના આભૂષણો પણ આવતા જોયા ત્યારે તેણે વસન્તસેનાને ધનહીન ચારુદત્તને છોડી દેવાનું કહ્યું. માતાના આ વચનો સાંભળીને વસન્તસેનાને અત્યન્ત દુઃખ થયું. તેણે કહ્યું હે માતા! ચારુદત્ત સિવાય હું કુબેર જેવા સંપત્તિવાન બીજા પુરુષને ચાહતી નથી. માતાએ પુત્રીનો દુરાગ્રહ જોઈને અન્ય ઉપાય વડે ચારુદત્તને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. ત્યાર પછી તેણે ઘેર જઈને દુઃખમાં સમય વીતાવતી માતા અને પત્નીને જોઈ તેમને આશ્વાસન આપીને ચારુદત્ત ધન મેળવવા માટે બીજા દેશમાં ચાલ્યો ગયો. તે અનેક દેશો અને દ્વીપોમાં ગયો, પરંતુ બધે તેને મહાન કષ્ટોનો સામનો કરવો પડ્યો. અંતે તે પૂર્વના ઉપકારી બે દેવોની સહાયથી મહાન વૈભવ સહિત ચંપાપુરીમાં પાછો આવી ગયો. તેણે વસન્તસેનાને પોતાને ઘેર બોલાવી લીધી. પછી મિત્રવતી અને વસન્તસેના આદિ સાથે સુખપૂર્વક કેટલોક કાળ વીતાવીને ચારુદત્તે જિનદીક્ષા લઈ લીધી. આ રીતે તપશ્ચરણ કરતો થકો તે મરણ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધિમાં દેવ થયો. જે વેશ્યા વ્યસનને કારણે ચારુદત્તને અનેક કષ્ટ સહન કરવા પડ્યા તેને વિવેકી જીવોએ સદાને માટે છોડી દેવા જોઈએ.

૫. બ્રહ્મદત્ત :—ઉજ્જયિની નગરીમાં એક બ્રહ્મદત્ત નામનો રાજા હતો. તે મૃગયા (શિકાર)ના વ્યસનમાં અત્યંત આસક્ત હતો. કોઈ વખતે તે શિકાર માટે વનમાં ગયો હતો. તેણે ત્યાં એક શિલા ઉપર ધ્યાન સ્થિત મુનિને જોયા. તેથી તેનું શિકારનું કામ નિષ્ફળ થઈ ગયું. તે બીજે દિવસે પણ ઉક્ત વનમાં શિકાર કરવા માટે ગયો, પરંતુ મુનિના પ્રભાવથી ફરીથી પણ તેને

આ કાર્યમાં સફળતા ન મળી. આ રીતે તે કેટલાય દિવસ ત્યાં ગયો, પરંતુ તેને આ કાર્યમાં સફળતા ન મળી શકી. તેથી તેને મુનિ ઉપર અતિશય ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. કોઈ એક દિવસ જ્યારે મુનિ આહાર માટે નગરમાં ગયા હતા ત્યારે બ્રહ્મદત્તે અવસર જોઈને તે શિલાને અગ્નિથી બાળી નાખી. એ દરમિયાન મુનિરાજ પણ ત્યાં પાછા આવ્યા અને ઝડપથી તે બળતી શિલા ઉપર બેસી ગયા. તેમણે ધ્યાન છોડ્યું નહિ, તેથી તેમને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. તેઓ અંતઃકૃત્ કેવળી થઈને મુક્તિ પામ્યા. અહીં બ્રહ્મદત્ત રાજા શિકારના વ્યસન અને મુનિના તીવ્રદ્રેષના કારણે સાતમી નરકમાં નારકી થયો. ત્યાર પછી વચ્ચે વચ્ચે ફૂર હિંસક તિર્યચ થઈને ક્રમપૂર્વક છટ્ટી અને પાંચમી આદિ બાકીની નરકભૂમિમાં પણ ગયો. શિકારના વ્યસનમાં આસક્ત હોવાથી પ્રાણીઓને આવા જ ભયાનક કષ્ટ સહન કરવા પડે છે.

૬. શિવભૂતિ :—બનારસ નગરમાં રાજા જયસિંહ રાજ્ય કરતો હતો. રાણીનું નામ જયાવતી હતું. આ રાજાને એક શિવભૂતિ નામનો પુરોહિત હતો. તે પોતાના સત્યવાદિતાને કારણે પૃથ્વી પર ‘સત્યઘોષ’ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો હતો. તેણે પોતાની યજ્ઞોપવીતમાં એક છરી બાંધી રાખી હતી. તે કહ્યા કરતો કે જો હું કદાચ જૂદું બોલું તો આ છરીથી મારી જીભ કાપી નાખીશ. આ વિશ્વાસથી ઘણા માણસો એની પાસે સાયવવા માટે પોતાનું ધન રાખતા હતા. કોઈ એક દિવસે પદ્મપુરથી એક ધનપાળ નામનો શેઠ આવ્યો અને એની પાસે પોતાના અત્યંત કિંમતી ચાર રત્નો રાખીને વ્યાપાર માટે પરદેશમાં ચાલ્યો ગયો. તે બાર વર્ષ વિદેશમાં રહીને અને ઘણું ધન કમાઈને પાછો આવી રહ્યો હતો. રસ્તામાં તેની નાવ ડૂબી ગઈ અને બધું ધન નાશ પામ્યું. આ રીતે તે ધનહીન થઈને બનારસ પાછો પહોંચ્યો. તેણે શિવભૂતિ પુરોહિત પાસે પોતાના ચાર રત્નો પાછા માગ્યાં. પુરોહિતે ગાંડો ગણાવીને તેને ઘરમાંથી બહાર કઢાવી મૂક્યો. ગાંડો સમજીને જ તેની વાત રાજા વગેરે કોઈએ પણ ન સાંભળી. એક દિવસ રાણીએ તેની વાત સાંભળવા માટે રાજાને આગ્રહ કર્યો. રાજાએ તેને પાગલ કહ્યો તે સાંભળીને રાણીએ કહ્યું કે પાગલ તે નથી પણ તમે જ છો. ત્યાર પછી રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે રાણીએ તેને માટે કાંઈક ઉપાય વિચાર્યો. તેણે પુરોહિત સાથે જુગાર રમતાં તેની વીંટી અને છરી સહિત યજ્ઞોપવીત પણ જીતી લીધી અને તેને ઓળખાણની નિશાની તરીકે પુરોહિતની સ્ત્રી પાસે મોકલીને તે ચારેય રત્નો મંગાવી લીધા. રાજાને શિવભૂતિના આ વ્યવહારથી ખૂબ દુઃખ થયું. રાજાએ તેને છાણનું ભક્ષણ, મુષ્ટિઓનો પ્રહાર અથવા પોતાના દ્રવ્યનું સમર્પણ આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક દંડ સહન કરવાની ફરજ પાડી. તે પ્રમાણે તે છાણ ખાવા તૈયાર થયો પરંતુ ખાઈ ન શક્યો. તેથી મુષ્ટિના પ્રહારની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. તે પ્રમાણે મલ્લોએ મુષ્ટિઓનો પ્રહાર કરતાં તે મરી ગયો અને રાજાના ભંડારમાં સર્પ થયો. આ રીતે તેને ચોરીના વ્યસનના કારણે આ કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું.

૭. રાવણ :—કોઈ સમયે અયોધ્યા નગરીમાં રાજા દશરથ રાજ્ય કરતા હતા. તેમને ચાર પત્ની હતી. કૌશલ્યા, સુમિત્રા, કેકેયી અને સુપ્રભા. એમને ક્રમશઃ આ ચાર પુત્ર ઉત્પન્ન

થયા હતા. રામચન્દ્ર, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન. એક દિવસ રાજા દશરથને પોતાનો વાળ સફેદ દેખાયો. તેથી તેમને ઘણો વૈરાગ્ય થયો. તેમણે રામચંદ્રને રાજ્ય આપીને જિનદીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. પિતાની સાથે ભરતનો પણ દીક્ષા લેવાનો વિચાર જાણીને તેની માતા કેકેયી બહુ દુઃખી થઈ. તેણીએ એનો એક ઉપાય વિચારીને રાજા દશરથ પાસે પૂર્વે અપાયેલું વરદાન માગ્યું. રાજાનો સ્વીકાર મેળવીને તેણે ભરતને રાજ્ય આપવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી. રાજા વિચારમાં પડી ગયા. તેમને ખેદખિન્ન જોઈને રામચંદ્રે મંત્રીઓને તેનું કારણ પૂછ્યું અને તેમની પાસેથી ઉપર્યુક્ત સમાચાર જાણીને પોતે જ ભરતને પ્રસન્નતાથી રાજ્યતિલક કરી દીધું. ત્યાર પછી ‘મારા અહીં રહેવાથી ભરતની પ્રતિષ્ઠા નહિ રહી શકે’ આ વિચારથી તે સીતા અને લક્ષ્મણ સાથે અયોધ્યાથી બહાર ચાલ્યા ગયા. આ પ્રમાણે જતાં તેઓ દંડકવનની મધ્યમાં પહોંચીને ત્યાં સ્થિર થયા. અહીં વનની શોભા જોતાં લક્ષ્મણ આમ તેમ ધૂમી રહ્યા હતા. તેમને એક વાંસોના સમૂહમાં લટકતું એક ખડ્ગ (ચન્દ્રહાસ) જોવામાં આવ્યું. તેમણે ઝડપીને તે હાથમાં લઈ લીધું અને પરીક્ષા માટે તે જ વાંસના સમૂહ ઉપર ચલાવ્યું. તેથી વાસના સમૂહ સાથે તેની અંદર બેઠેલા શંબૂકકુમારનું મસ્તક કપાઈને જુદું થઈ ગયું. આ શંબૂકકુમાર જ તેને અહીં બેસીને બાર વર્ષથી સિદ્ધ કરી રહ્યો હતો. આ ઘટનાના થોડા જ સમય પછી ખરદૂષણની પત્ની અને શમ્બૂકની માતા સૂર્યનખા ત્યાં આવી પહોંચી. પુત્રની આવી દશા જોઈને તે વિલાપ કરતી આમ તેમ શત્રુની શોધ કરવા લાગી. તે થોડે જ દૂર રામચંદ્ર અને લક્ષ્મણને જોઈને તેમના રૂપ ઉપર મોહિત થઈ ગઈ. તેણીએ એ માટે બંનેને પ્રાર્થના કરી, પરંતુ જ્યારે બન્નેમાંથી કોઈએ પણ તેનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યારે તે પોતાનું શરીર વિકૃત કરીને ખરદૂષણ પાસે પહોંચી અને તેને યુદ્ધ માટે ઉત્તેજિત કર્યો. ખરદૂષણ પણ પોતાના સાળા રાવણને એને સૂચના કરાવીને યુદ્ધ માટે નીકળી પડ્યો. સેના સહિત ખરદૂષણને આવતો જોઈને લક્ષ્મણ પણ યુદ્ધ માટે ચાલી નીકળ્યો. તે જતી વખતે રામચંદ્રને એમ કહેતા ગયા કે હું વિપત્તિગ્રસ્ત થઈને સિંહનાદ કરું તો જ તમે મારી સહાય માટે આવજો, નહિ તો અહીં સ્થિત રહીને સીતાની રક્ષા કરજો. એ દરમ્યાન પુષ્પકવિમાનમાં બેસીને રાવણ પણ ખરદૂષણની મદદ માટે લંકાથી અહીં આવી રહ્યો હતો. તે અહીં સીતાને બેઠેલી જોઈને તેના રૂપ ઉપર મોહિત થઈ ગયો અને તેને ઉપાડી જવાનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો, તેણે ખાસ વિદ્યાથી જાણીને થોડે દૂરથી સિંહનાદ કર્યો. તેથી રામચંદ્ર લક્ષ્મણને આપત્તિમાં પડેલા સમજીને તેમને મદદ કરવા માટે ચાલ્યા ગયા. આ રીતે રાવણ તક મેળવીને સીતાને હરીને લઈ ગયો. આ તરફ લક્ષ્મણ ખરદૂષણને મારીને યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો હતો. તે અકસ્માત્ રામચંદ્રને આ તરફ આવતા જોઈને ખૂબ ચિન્તાતુર થયા. તેણે તરત જ રામચંદ્રને પાછા જવા માટે કહ્યું. તેમને પાછા ફરતાં ત્યાં સીતા જોવામાં આવી નહિ. તેથી તે બહુ વ્યાકુળ થયા. થોડી વારમાં લક્ષ્મણ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તે વખતે તેમને સુગ્રીવ આદિ વિદ્યાધરોનો પરિચય થયો. કોઈ પણ ઉપાયે હનુમાન લંકા પહોંચી ગયા. તેમણે ત્યાં રાવણના બગીચામાં બેઠેલા સીતાને અત્યંત વ્યાકુળ જોઈને આશ્વાસન આપ્યું અને તરત જ પાછા આવીને રામચંદ્રને બધી

હકીકત કહી સંભળાવી. અંતે યુદ્ધની તૈયારી કરીને રામચંદ્ર સેના સહિત લંકા જઈ પહોંચ્યા. તેમણે સીતાને પાછી આપવા માટે રાવણને બહુ સમજાવ્યો પણ તે સીતાને પાછી આપવા તૈયાર થયો નહિ. તેને આવી રીતે પરસ્ત્રીમાં આસક્ત જોઈને તેનો પોતાનો ભાઈ વિભીષણ પણ રીસાઈને રામચંદ્રની સેનામાં આવી મળ્યો. છેવટે બન્ને વચ્ચે ધમસાણ યુદ્ધ થયું, જેમાં રાવણના અનેક કુટુંબીઓ અને તે પોતે પણ માર્યો ગયો. પરસ્ત્રીના મોહથી રાવણની બુદ્ધિ નાશ પામી હતી, તેથી તેને બીજા હિતેચ્છક માણસોના પ્રિય વચનો પણ અપ્રિય જ લાગ્યા અને અંતે તેને આ જાતનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું. ૩૧.

(આર્યા)

ન પરમિયન્તિ ભવન્તિ વ્યસનાન્યપરાણ્યપિ પ્રભૂતાનિ ।

ત્યક્ત્વા સત્પથમપથપ્રવૃત્તયઃ ક્ષુદ્રબુદ્ધીનામ્ ॥૩૨॥

અનુવાદ : કેવળ આટલા (સાત) જ વ્યસન નથી, પણ બીજા ય ઘણા વ્યસનો છે કારણ કે અલ્પમતિ મનુષ્ય સમીચીન માર્ગ છોડીને કુત્સિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયા કરે છે.

વિશેષાર્થ : જે અસત્ પ્રવૃત્તિઓ મનુષ્યને સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે તેમનું નામ વ્યસન છે. એવા વ્યસન ઘણા હોઈ શકે છે. તેમની આ સાતની સંખ્યા સ્થૂળપણે જ નક્કી કરવામાં આવી છે. કારણ કે મંદબુદ્ધિ મનુષ્ય સન્માર્ગથી ચ્યુત થઈને વિવિધ રીતે કુમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેમની આ બધી પ્રવૃત્તિઓ વ્યસનમાં જ સમાયેલી તેથી વ્યસનોની આ સાતની સંખ્યા સ્થૂળરૂપે જ સમજવી જોઈએ. ૩૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વાણિ વ્યસનાનિ દુર્ગતિપથાઃ સ્વર્ગાપવર્ગાર્ગલાઃ

વજ્રાણિ વ્રતપર્વતેષુ વિષમાઃ સંસારિણાં શત્રવઃ ।

પ્રારમ્ભે મધુરેષુ પાકકટુકેષ્વેતેષુ સદ્ધીધનૈઃ

કર્તવ્યા ન મતિર્મનાગપિ હિતં વાઙ્મદ્વિરત્રાત્મનઃ ॥૩૩॥

અનુવાદ :—બધા વ્યસનો નરકાદિ દુર્ગતિઓના કારણ હોઈને સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં આગળિયા સમાન છે, એ સિવાય તે વ્રતરૂપી પર્વતોને નષ્ટ કરવા માટે વજ્ર જેવા હોઈને સંસારી જીવો માટે દુર્દમ શત્રુ સમાન જ છે. આ વ્યસનો જો કે શરૂઆતમાં મધુર લાગે છે પરંતુ પરિણામે તે કડવા જ છે. તેથી જ અહીં

આત્મહિતની ઈચ્છા રાખનાર બુદ્ધિમાન પુરુષોએ આ વ્યસનોમાં જરા પણ બુદ્ધિ ન લગાવવી જોઈએ. ૩૩.

(વસંતતિલકા)

મિથ્યાદૃશાં વિસદૃશાં ચ પથચ્યુતાનાં
માયાવિનાં વ્યસનિનાં ચ ખલાત્મનાં ચ ।
સંગં વિમુઞ્ચત બુધાઃ કુરુતોત્તમાનાં
ગન્તું મતિર્યદિ સમુન્નતમાર્ગ એવ ॥૩૪॥

અનુવાદ : જો ઉત્તમ માર્ગમાં જ ગમન કરવાની અભિલાષા હોય તો બુદ્ધિમાન પુરુષોનું એ આવશ્યક કર્તવ્ય છે કે તે મિથ્યાદૃષ્ટિઓ, વિસદૃશો અર્થાત્ વિરુદ્ધ ધર્મના અનુયાયીઓ, સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલાઓ, માયાચારીઓ, વ્યસનના પ્રેમીઓ તથા દુષ્ટ જનોનો સંગ છોડીને ઉત્તમ પુરુષોનો સત્સંગ કરે . ૩૪.

(વસંતતિલકા)

સ્નિગ્ધૈરપિ વ્રજત મા સહ સંગમેભિઃ
ક્ષુદ્રૈઃ કદાચિદપિ પશ્યત સર્ષપાણામ્ ।
સ્નેહો ઽપિ સંગતિકૃતઃ ખલતાશ્રિતાનાં
લોકસ્ય પાતયતિ નિશ્ચિતમશ્રુ નેત્રાત્ ॥૩૫॥

અનુવાદ : ઉપર્યુક્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ તુચ્છ જીવો જો પોતાના સગા પણ હોય તો પણ તેમનો સંગ કદી યે ન કરવો જોઈએ. જુઓ, ખલતા (તેલ નીકળી ગયા પછી પ્રાપ્ત થનાર સરસવની ખોળરૂપ અવસ્થા, બીજા પક્ષે દુષ્ટતા)નો આશ્રય કરનાર ક્ષુદ્ર સરસવના દાણાનો સ્નેહ (તેલ) પણ સંગ પામીને નિશ્ચયથી લોકોની આંખમાંથી આંસુ પડાવે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ નાના હોવા છતાં સરસવના દાણામાંથી નીકળેલ સ્નેહ (તેલ)ના સંયોગથી તેની તીક્ષ્ણતાને કારણે માણસની આંખમાંથી આંસુ નીકળવા લાગે છે તેવી જ રીતે ઉપર્યુક્ત ક્ષુદ્ર મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ દુષ્ટ પુરુષોના સ્નેહ (પ્રેમ, સંગ)થી થનાર ઐહિક અને પારલૌકિક દુઃખનો અનુભવ કરનાર પ્રાણીની પણ આંખોમાંથી પશ્ચાત્તાપને કારણે આંસુ નીકળવા લાગે છે. તેથી આત્મહિત ઈચ્છનાર જીવોએ આવા દુષ્ટ મનુષ્યોના સંગનો પરિત્યાગ કરવો જ જોઈએ . ૩૫.

(શિખરિણી)

કલાવેકઃ સાધુર્ભવતિ કથમપ્યત્ર ભુવને
 સ ચાગ્રાતઃ ક્ષુદ્રૈઃ કથમકરુણૈર્જીવતિ ચિરમ્ ।
 અતિગ્રીષ્મે શુષ્યત્સરસિ વિચરન્નચ્ચુચરતાં
 વકોટાનામાગ્રે તરલશફરી ગચ્છતિ કિયત્ ॥૩૬॥

અનુવાદ : આ લોકમાં કળિકાળના પ્રભાવથી ખૂબ મુશ્કેલીથી એકાદ જ સાધુ હોય છે. તે પણ જ્યાં નિર્દય દુષ્ટ પુરુષો દ્વારા સતાવાય ત્યાં ભલા કેવી રીતે ચિરકાળ જીવિત રહી શકે? અર્થાત્ રહી શકતા નથી. યોગ્ય જ છે-જ્યારે આકરા ઉનાળામાં તળાવનું પાણી સૂકાવા માંડે છે ત્યારે ચાંચ હલાવીને ચાલતા બગલાઓ આગળ ચંચળ માછલી કેટલો સમય સુધી ચાલી શકે? અર્થાત્ બહુ લાંબા સમય સુધી તે ચાલી શકતી નથી, પણ તેના દ્વારા મારીને ખવાઈ જાય છે. ૩૬.

(માલિની)

ઇહ વરમનુભૂતં ભૂરિ દારિદ્ર્યદુઃખં
 વરમતિવિકરાલે કાલવક્ત્રે પ્રવેશઃ ।
 ભવતુ વરમિતો ઽપિ ક્લેશજાલં વિશાલં
 ન ચ ખલજનયોગાઙ્ગીવિતં વા ધનં વા ॥૩૭॥

અનુવાદ : સંસારમાં ગરીબાઈના ભારે દુઃખનો અનુભવ કરવો ક્યાંય સારો છે, એવી જ રીતે અત્યંત ભયાનક મૃત્યુના મુખમાં પ્રવેશ કરવો પણ ક્યાંય સારો છે, એ જો અહીં બીજા પણ અતિશય કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે પણ ભલે થાવ; પરંતુ દુષ્ટોના સંબંધથી જીવન અથવા ધન ચાહવું શ્રેષ્ઠ નથી. ૩૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આચારો દશધર્મસંયમતપોમૂલોત્તરાખ્યા ગુણાઃ
 મિથ્યામોહમદોજ્ઞનં શમદમધ્યાનાપ્રમાદસ્થિતિઃ ।
 વૈરાગ્યં સમયોપબૃંમહણગુણા રત્નત્રયં નિર્મલં
 પર્યન્તે ચ સમાધિરક્ષયપદાનન્દાય ધર્મો યતેઃ ॥૩૮॥

અનુવાદ : જ્ઞાનાચારાદિ સ્વરૂપ પાંચ પ્રકારના આચાર; ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ દસ પ્રકારના ધર્મ; સંયમ, તપ તથા મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ; મિથ્યાત્વ, મોહ અને મદનો પરિત્યાગ; કષાયોનું શમન, ઈન્દ્રિયોનું દમન, ધ્યાન, પ્રમાદ રહિત અવસ્થાન, સંસાર, શરીર અને ઈન્દ્રિયવિષયોથી વિરક્તિ; ધર્મને વધારનાર અનેક ગુણ, નિર્મળ રત્નત્રય, તથા અંતે સમાધિમરણ; આ બધા મુનિના ધર્મો છે જે અવિનશ્વર મોક્ષપદના આનંદ (અવ્યાબાધ સુખ)નું કારણ છે. ૩૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્વં શુદ્ધં પ્રવિહાય ચિદ્ગુણમયં भ्रान्त्याणुमात्रे ऽपि यत्
 संबन्धाय मतिः परे भवति तद्वन्धाय मूढात्मनः ।
 तस्मात्त्याज्यमशेषमेव महतामेतच्छरीरादिकं
 तत्कालादिविनादियुક્તિ इदं तत्त्यागकर्म व्रतम् ॥૩૯॥

અનુવાદ : ચૈતન્ય ગુણસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માને છોડીને ભ્રાંતિથી જે અજ્ઞાની જીવની બુદ્ધિ પરમાણુ પ્રમાણ પણ બાહ્ય વસ્તુવિષયક સંયોગ માટે હોય છે તે તેના કર્મબંધનું કારણ થાય છે. તેથી મહાન પુરુષોએ આ શરીર આદિ સર્વનો ત્યાગ કાળાદિ વિના પ્રથમ યુક્તિએ કરવો જોઈએ. આ ત્યાગકર્મ વ્રત છે.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે શરીર આદિ જે કોઈ બાહ્ય પદાર્થ છે તેમાં મમત્વબુદ્ધિ રાખીને તેમના સંયોગ આદિ માટે જે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તેનાથી કર્મનો બંધ થાય છે અને પછી આનાથી જીવ પરાધીનતાને પ્રાપ્ત થાય છે. આનાથી વિપરીત શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપને ઉપાદેય સમજીને તેમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તેનાથી કર્મબંધનો અભાવ થઈને જીવને સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી અહીં એ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે જ્યાં સુધી ઉપર્યુક્ત શરીર આદિ રત્નત્રયની પરિપૂર્ણતામાં સહાય કરે છે ત્યાં સુધી જ મમત્વબુદ્ધિ છોડીને શુદ્ધ આહાર આદિ દ્વારા તેમનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. પરંતુ જ્યારે તે અસાધ્ય રોગાદિના કારણે ઉક્ત રત્નત્રયની પૂર્ણતામાં બાધક બની જાય છે ત્યારે તેના નાશ થવાના કાળ આદિની અપેક્ષા ન કરતાં ધર્મની રક્ષા કરતાં સંત્લેખના વિધિથી તેમનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. એ જ ત્યાગકર્મની વિશેષતા છે. ૩૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

मुक्त्वा मूलगुणान् यतेर्विदधतः शेषेषु यत्नं परं
 दण्डो मूलहरो भवत्यविरतं पूजादिकं वाञ्छतः ।

एकं प्राप्तमरेः प्रहारमतुलं हित्वा शिरच्छेदकं
रक्षत्यङ्गुलिकोटिखण्डनकरं को ऽन्यो रणे बुद्धिमान् ॥४०॥

અનુવાદ : મૂળગુણો છોડીને કેવળ બાકીના ઉત્તરગુણોના પરિપાલનમાં જ પ્રયત્ન કરનાર તથા નિરંતર પૂજા આદિની ઈચ્છા રાખનાર સાધુનો આ પ્રયત્ન મૂળઘાતક થશે. કારણ કે ઉત્તર ગુણોમાં દેહતા આ મૂળ ગુણોના નિમિત્તે જ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી આ તેનો પ્રયત્ન એવો છે કે જેમ કોઈ મૂર્ખ સુભટ પોતાના મસ્તકનું છેદન કરનાર શત્રુના અનુપમ પ્રહારની પરવા ન કરતા કેવળ આંગળીના અગ્રભાગના ખંડન કરનાર પ્રહારથી જ પોતાની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ૪૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

म्लाने क्षालनतः कुतः कृतजलाधारम्भतः संयमो
नष्टे व्याकुलचित्तताथ महतामप्यन्यतः प्रार्थनम् ।
कौपीनेऽपि हते परैश्च झटिति क्रोधः समुत्पद्यते
तन्नित्यं शुचि रागहृत् शमवतां वस्त्रं ककुम्भण्डलम् ॥४१॥

અનુવાદ : વસ્ત્ર મલિન થતાં તેને ધોવા માટે પાણી, સોડા, સાબુ વગેરેનો આરંભ કરવો પડે છે અને આ હાલતમાં સંયમનો ઘાત થવો અવશ્યંભાવી છે તે સિવાય તે વસ્ત્ર નાશ પામતાં મહાન પુરુષોનું મન પણ વ્યાકુળ થઈ જાય છે તેથી બીજા પાસે તે મેળવવા માટે પ્રાર્થના કરવી પડે છે. જો બીજાઓ દ્વારા કેવળ લંગોટીનું જ અપહરણ કરવામાં આવે તો ઝટ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ કારણે મુનિઓ સદા પવિત્ર અને રાગભાવને દૂર કરનાર દિશાઓના સમૂહરૂપ અવિનશ્વર વસ્ત્ર (દ્વિગંબરપણા)નો આશ્રય લે છે. ૪૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

काकिन्या अपि संग्रहो न विहितः क्षौरं यया कार्यते
चित्तक्षेपकृदस्त्रमात्रमपि वा तत्सिद्धये नाश्रितम् ।
हिंसाहेतुरहो जटाद्यपि तथा यूकाभिरप्रार्थनैः
वैराग्यादिविवर्धनाय यतिभिः केशेषु लोचः कृतः ॥४२॥

અનુવાદ : મુનિઓ કોડી માત્ર પણ ધનનો સંગ્રહ કરતા નથી, કે જેથી મુંડન કાર્ય કરાવી શકાય; અથવા ઉક્ત મુંડન કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે તેઓ અસ્તરો, કાતર વગેરે ઓજારનો પણ આશ્રય લેતા નથી કેમ કે તેનાથી ચિત્તમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ જટા ધારણ કરી લેતા હોય એ પણ શક્ય નથી કેમકે એ અવસ્થામાં તેમાં ઉત્પન્ન થનાર જૂ આદિ જંતુઓની હિંસા ટાળી શકાતી નથી. તેથી અયાચકવૃત્તિ ધારણ કરનાર સાધુઓ વૈરાગ્ય આદિ ગુણ વધારવા માટે વાળનો લોચ કરે છે. ૪૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યાવન્મે સ્થિતિભોજને ઽસ્તિ દૃઢતા પાણ્યોશ્ચ સંયોજને
ભુજ્જે તાવદહં રહામ્યથ વિધાવેષા પ્રતિજ્ઞા યતેઃ ।
કાયે ઽપ્યસ્પૃહચેતસો ઽન્યવિધિષુ પ્રોલ્લાસિનઃ સન્મતેઃ
ન હ્યેતેન દિવિ સ્થિતિર્ન નરકે સંપદ્યતે તદ્વિના ॥૪૩॥

અનુવાદ : જ્યાં સુધી મારામાં ઊભા રહીને ભોજન કરવાની દૃઢતા છે તથા બન્ને હાથ જોડવાની પણ દૃઢતા છે ત્યાં સુધી હું ભોજન કરીશ, નહિ તો ભોજનનો પરિત્યાગ કરીને ભોજન વિના જ રહીશ; આ રીતે જે યતિ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પોતાના નિયમમાં દેઢ રહે છે તેનું ચિત્ત શરીરમાં નિઃસ્પૃહ થઈ જાય છે. તેથી તે સદ્બુદ્ધિમાન સાધુ સમાધિમરણના નિયમોમાં આનંદનો અનુભવ કરે છે. આ રીતે મરીને તે સ્વર્ગમાં સ્થિત થાય છે તથા આનાથી વિપરીત આચરણ કરનાર બીજા સાધુ નરકમાં સ્થિત થાય છે. ૪૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एकस्यापि ममत्वमात्मवपुषः स्यात्संसृतेः कारणं
का बाह्यार्थकथा प्रथीयसि तपस्याराध्यमाने ऽपि च ।
तद्वास्यां हरिचन्दने ऽपि च समः संश्लिष्टतो ऽप्यङ्गतो
भिन्नं स्वं स्वयमेकमात्मनि धृतं पश्यत्यजस्रं मुनिः ॥४४॥

અનુવાદ : મહાન તપનું આરાધન કરવા છતાં પણ જો એક માત્ર પોતાના શરીરમાં જ રહેવાવાળો મમત્વભાવ સંસારનું કારણ થાય છે તો ભલા પ્રત્યક્ષ જુદા દેખાતા અન્ય બાહ્ય પદાર્થોના વિષયમાં શું કહેવું? અર્થાત્ તેમના મોહથી તો સંસાર પરિભ્રમણ થશે જ. તેથી મુનિઓ નિરંતર કુહાડી અને હરિત ચંદન એ બન્નેમાંય

સમભાવ ધારણ કરતાં આત્મા સાથે સંયોગ પામેલ શરીરથી ભિન્ન એક માત્ર આત્માને જ આત્મામાં ધારણ કરીને તેની ભિન્નતાનું સ્વયં અવલોકન કરે છે. ૪૪.

(શિખરિણી)

તૃણં વા રત્નં વા રિપુરથ પરં મિત્રમથવા
સુખં વા દુઃખં વા પિતૃવનમહો સૌધમથવા ।
સ્તુતિર્વા નિન્દા વા મરણમથવા જીવિતમથ
સ્ફુટં નિર્ગ્રંથાનાં દ્વયમપિ સમં શાન્તમનસામ્ ॥૪૫॥

અનુવાદ : જેમનું મન શાન્ત થઈ ગયું છે એવા નિર્ગ્રંથ મુનિઓને ઘાસ અને રત્ન, શત્રુ અને ઉત્તમ મિત્ર, સુખ અને દુઃખ, સ્મશાન અને મહેલ, સ્તુતિ અને નિંદા તથા મરણ અને જીવન; આ ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમાં સ્પષ્ટપણે સમાનબુદ્ધિ હોય છે. અભિપ્રાય એ છે કે તેઓ તૃણ અને શત્રુ આદિ અનિષ્ટ પદાર્થોમાં દ્વેષબુદ્ધિ રાખતા નથી તથા તેમનાથી વિપરીત રત્ન અને મિત્ર આદિ ઈષ્ટ પદાર્થોમાં રાગબુદ્ધિ પણ રાખતા નથી, પરંતુ બન્નેમાં સમાન સમજે છે. ૪૫.

(માલિની)

વયમિહ નિજયૂથભ્રષ્ટસારઙ્ગકલ્પાઃ
પરપરિચયમીતાઃ ક્વાપિ કિંચિદ્ધરામઃ ।
વિજનમિહ વસામો ન વ્રજામઃ પ્રમાદં
સ્વકૃતમનુભવામો યત્ર તત્રોપવિષ્ટાઃ ॥૪૬॥

અનુવાદ : મુનિ વિચાર કરે છે કે અહીં અમે પોતાના સમૂહમાંથી જુદા પડી ગયેલા મૃગ જેવા છીએ. તેથી તેની જેમ જ અમે પણ બીજાના પરિચયથી ભયભીત થઈને ક્યાંય પણ (કોઈ શ્રાવકને ત્યાં) કાંઈક ભોજન કરીએ છીએ, અહીં એકાન્ત સ્થાનમાં નિવાસ કરીએ છીએ, પ્રમાદ કરતા નથી, તથા કોઈ પણ જગ્યાએ રહીને પોતે કરેલા શુભ અથવા અશુભ કર્મનો અનુભવ કરીએ છીએ. ૪૬.

(માલિની)

કતિ ન કતિ ન વારાન્ભૂપતિર્ભૂરિભૂતિઃ
કતિ ન કતિ ન વારાનત્ર જાતોઽસ્મિ કીટઃ ।

નિયતમિતિ ન કસ્યાપ્યસ્તિ સૌખ્યં ન દુઃખં
જગતિ તરલરૂપે કિં મુદા કિં શુચા વા ॥૪૭॥

અનુવાદ : હું કેટલીક વાર બહુ સંપત્તિવાન રાજા નથી થયો? અર્થાત્ અનેક વાર અત્યન્ત વૈભવશાળી રાજા પણ થયો છું. આનાથી ઉલ્ટું કેટલીયે વાર હું તુચ્છ જંતુ પણ નથી થયો? અર્થાત્ અનેક ભવોમાં હું તુચ્છ જંતુ પણ થઈ ચુક્યો છું. આ પરિવર્તનશીલ સંસારમાં કોઈને ય ન તો સુખ નિયત છે અને ન દુઃખે ય નિયત છે. એવી દશામાં હર્ષ અથવા વિષાદ કરવાથી શું લાભ છે? કાંઈ પણ નહિ.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે આ પ્રાણી કોઈ વાર તો મહા વૈભવશાળી રાજા થાય છે અને કોઈ વાર અનેક દુઃખ સહનાર તુચ્છ જંતુ પણ થાય છે. આથી એ નિશ્ચિત છે કે કોઈ પણ પ્રાણી સદા સુખી અથવા દુઃખી રહી શકતું નથી. પરંતુ કોઈ વાર તે સુખી પણ થાય છે અને કોઈ વાર દુઃખી પણ એવી અવસ્થામાં વિવેકી મનુષ્ય ન તો સુખમાં રાગ કરે છે અને ન દુઃખમાં દ્વેષ. ૪૭.

(પૃથ્વી)

પ્રતિક્ષણમિદં હૃદિ સ્થિતમતિપ્રશાન્તાત્મનો
મુનેર્ભવતિ સંવરઃ પરમશુદ્ધિહેતુર્ધ્રુવમ્ ।
રજઃ ખલુ પુરાતનં ગલતિ નો નવં ઢૌકતે
તતો ડત્તિનિકટં ભવેદમૃતધામ દુઃખોઙ્ગિતમ્ ॥૪૮॥

અનુવાદ : જેમનો આત્મા અત્યંત શાંત થઈ ગયો છે એવા મુનિના હૃદયમાં સદાય ઉપર્યુક્ત વિચાર સ્થિત રહે છે. તેથી તેમને અવશ્યમેવ અતિશય વિશુદ્ધિના કારણરૂપ સંવર થાય છે, જેનાથી નિયમથી પૂર્વકર્મની નિર્જરા થાય છે અને નવા કર્મનું આગમન પણ થતું નથી. માટે જ ઉક્ત મુનિને દુઃખોથી રહિત અને ઉત્તમ સુખના સ્થાનભૂત જે મોક્ષપદ છે તે અત્યંત નિકટ થઈ જાય છે. ૪૮.

(શિખરિણી)

પ્રબોધો નીરન્ધ્રં પ્રવહણમમન્દં પૃથુતપઃ
સુવાયુર્યૈઃ પ્રાપ્તો ગુરુગણસહાયાઃ પ્રણયિનઃ ।
કિયન્માત્રસ્તેષાં ભવજલધિરેષોઽસ્ય ચ પરઃ
કિયદ્દૂરે પારઃ સ્ફુરતિ મહતામુઘમયુતામ્ ॥૪૯॥

અનુવાદ : જે મુનિઓને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી છિદ્ર રહિત અને શીઘ્ર ગતિવાળું જહાજ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમણે વિપુલ તપસ્વરૂપ ઉત્તમ વાયુની પણ પ્રાપ્તિ કરી લીધી છે તથા સ્નેહી ગુરુજનો જેમના સહાયક છે; એવા ઉદ્યમશી મહામુનિઓને આ સંસાર-સમુદ્ર કેવડોક મોટો છે? અર્થાત્ તે તેમને તુચ્છ જ જણાય છે. તથા તેમને માટે તેનો બીજો કિનારો કેટલો દૂર છે? અર્થાત્ કાંઈ પણ દૂર નથી.

વિશેષાર્થ : જેમ અનુભવી ચાલકોથી સંચાલિત, છિદ્રવિનાનું, શીઘ્રગામી અને અનુકૂળ પવનવાળા જહાજમાં ગમન કરનાર મનુષ્યોને અત્યંત ગંભીર અને અપાર સમુદ્ર પણ તુચ્છ જ લાગે છે તેવી જ રીતે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયત્નશીલ જે મહામુનિઓએ નિર્દોષ ઉત્કૃષ્ટ સમ્યગ્જ્ઞાન સાથે વિપુલ તપ પણ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે તથા સ્નેહી ગુરુઓ જેમના માર્ગદર્શક છે તેમને માટે આ સંસાર-સમુદ્રથી પાર થવું કાંઈ પણ કઠિન નથી. ૪૯.

(વસંતતિલકા)

અભ્યસ્યતાન્તરદશં કિંભુ લોકભક્ત્યા
મોહં કૃશીકુરુત કિં વપુષા કૃશેન ।
एतद्द्वयं यदि न किं बहुभिर्नियोगैः
क्लेशैश्च किं किमपरैः प्रचुरैस्तपोभिः ॥૫૦॥

અનુવાદ : હે મુનિઓ! સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અભ્યંતર નેત્રનો અભ્યાસ કરો, તમારે લોકભક્તિનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી. તે સિવાય તમે મોહને કૃશ કરો, કેવળ શરીરને કૃશ કરવાથી કાંઈ પણ લાભ નથી. કારણ કે જો ઉક્ત બન્ને નહિ હોય તો પછી તેમના વિના ઘણા યમ-નિયમોથી, કાયકલેશોથી અને બીજા પ્રચુર તપોથી કાંઈ પણ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. ૫૦.

(વંશસ્થ)

जुगुप्सते संसृतिमत्र मायया
तितिक्षते प्राप्तपरीषहानपि ।
न चेन्मुनिर्दृष्टकषायनिग्रहा-
च्चिकित्सति स्वान्तमघप्रशान्तये ॥૫૧॥

અનુવાદ : જો મુનિ પાપની શાંતિ માટે દુષ્ટ કષાયોનો નિગ્રહ કરીને પોતાના મનનો ઉપચાર કરતો નથી અર્થાત્ તેને નિર્મળ કરતો નથી તે એમ સમજવું જોઈએ કે તે જે સંસારની ધૃણા કરે છે અને પરિષદો પણ સહન કરે છે તે કેવળ માયાચારથી

જ એમ કરે છે, નહિ કે અંતરની પ્રેરણાથી. ૫૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

હિંસા પ્રાણિષુ કલ્મષં ભવતિ સા પ્રારમ્ભતઃ સો ડર્થતઃ
તસ્માદેવ ભયાદયો ડપિ નિતરાં દીર્ઘા તતઃ સંસૃતિઃ ।
તત્રાસાતમશેષમર્થત્ત્વં મત્વેતિ યસ્યક્તવાન્
મુક્ત્યર્થી પુનરર્થમાશ્રિતવતા તેનાહતઃ સત્પથઃ ॥૫૨॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓની હિંસા પાપ ઉત્પન્ન કરે છે, તે હિંસા પ્રકૃષ્ટ આરંભથી થાય છે, તે આરંભ ધનના નિમિત્તે થાય છે, તે ધનથી જ ભયાદિ ઉત્પન્ન થાય છે તથા ઉક્ત ભયાદિથી સંસાર અતિશય દીર્ઘ બને છે. આ રીતે આ સમસ્ત દુઃખનું કારણ ધન જ છે. એમ સમજીને જે મોક્ષાભિલાષી મુનિએ ધનનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે તે જો ફરીથી ઉક્ત ધનનો આશ્રય લે છે તો સમજવું જોઈએ કે તેણે મોક્ષમાર્ગનો નાશ કર્યો છે. ૫૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્ધ્યાનાર્થમવદ્યકારણમહો નિર્ગ્રન્થતાહાનયે
શય્યાહેતુ તૃણાદ્યપિ પ્રશમિનાં લજ્ઞાકરં સ્વીકૃતમ્ ।
યત્તત્કિં ન ગૃહસ્થયોગ્યમપરં સ્વર્ણાદિકં સાંપ્રતં
નિર્ગ્રન્થેષ્વપિ ચેત્તદસ્તિ નિતરાં પ્રાયઃ પ્રવિષ્ટઃ કલિઃ ॥૫૩॥

અનુવાદ : જો શય્યાના નિમિત્ત સ્વીકારવામાં આવેલ લજ્જાજનક તૃણ આદિ પણ મુનિઓને આર્ત-રૌદ્રસ્વરૂપ દુર્ધ્યાન અને પાપનું કારણ હોઈને તેમનું નિર્ગ્રન્થપણું (નિષ્પરિગ્રહપણું) નષ્ટ કરે છે તો પછી ગૃહસ્થને યોગ્ય અન્ય સુવર્ણ આદિ શું તે નિર્ગ્રન્થપણાના ઘાતક નહિ થાય? અવશ્ય થશે. વળી જો વર્તમાનમાં નિર્ગ્રન્થ કહેવાતા મુનિઓને પણ ઉપર્યુક્ત ગૃહસ્થ યોગ્ય સુવર્ણ આદિ પરિગ્રહ રહે છે તો સમજવું જોઈએ કે ઘણું કરીને કળિકાળનો પ્રવેશ થઈ ગયો છે. ૫૩.

(આર્યા)

કાદચિત્કો બન્ધઃ ક્રોધાદેઃ કર્મણઃ સદા સંગાત્ ।
નાતઃ ક્વાપિ કદાચિત્પરિગ્રહગ્રહવતાં સિદ્ધિઃ ॥૫૪॥

અનુવાદ : ક્રોધાદિ કષાયોના નિમિત્તે જે બંધ થાય છે તે કદાચિત્ હોય છે અર્થાત્ કોઈ વાર થાય છે અને કોઈ વાર નથી પણ થતો. પરંતુ પરિગ્રહના નિમિત્તે જે બંધ થાય છે તે સદા કાળ થાય છે તેથી જે સાધુઓ પરિગ્રહરૂપી ગ્રહથી પીડાયેલા છે તેમને ક્યાંય અને કદી પણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ૫૪.

(ઇન્દ્રવજ્રા)

મોક્ષેઽપિ મોહાદભિલાષદોષો
વિશેષતો મોક્ષનિષેધકારી ।
યતસ્તતો ડધ્યાત્મરતો મુમુક્ષુ-
ભવેત્ કિમન્યત્ર કૃતાભિલાષઃ ॥૫૫॥

અનુવાદ : જ્યાં અજ્ઞાનથી મોક્ષના વિષયમાં પણ કરવામાં આવતી અભિલાષા દોષરૂપ હોઈને વિશેષરૂપે મોક્ષની નિષેધક હોય છે તો શું પોતાના શુદ્ધ આત્મામાં લીન થયેલ મોક્ષના અભિલાષી સાધુ સ્ત્રી-પુત્ર-મિત્રાદિ રૂપ અન્ય બાહ્ય વસ્તુઓની અભિલાષા કરશે? અર્થાત્ કદી નહિ કરે. ૫૫.

(પૃથ્વી)

પરિગ્રહવતાં શિવં યદિ તદાનલઃ શીતલો
યદીન્દ્રિયસુખં સુખં તદિહ કાલકૂટઃ સુધા ।
સ્થિરા યદિ તનુસ્તદા સ્થિરતરં તદિદ્દુમ્બરં
ભવેઽત્ર રમણીયતા યદિ તદિન્દ્રજાલેઽપિ ચ ॥૫૬॥

અનુવાદ : જો પરિગ્રહયુક્ત જીવોનું કલ્યાણ થઈ શકતું હોય તો અગ્નિ પણ શીતળ થઈ શકે, જો ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ વાસ્તવિક સુખ હોઈ શકે તો તીવ્ર વિષ પણ અમૃત બની શકે, જો શરીર સ્થિર રહી શકે તો આકાશમાં ઉત્પન્ન થનારી વીજળી તેનાથી પણ અધિક સ્થિર થઈ શકે તથા આ સંસારમાં જો રમણીયતા હોઈ શકે તો તે ઇન્દ્રજાળમાં પણ હોઈ શકે.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે જેમ અગ્નિનું શીતળ હોવું અસંભવ છે. તેવી જ રીતે પરિગ્રહથી કલ્યાણ થવું પણ અસંભવ જ છે. એવી જ રીતે જેમ વિષ કદી અમૃત થઈ શકતું નથી; આકાશમાં ચંચળ વિજળી કદી સ્થિર રહી શકતી નથી અને ઇન્દ્રજાળ કદી રમણીય

હોઈ શકતું નથી; તેમ ક્રમશઃ ઈન્દ્રિયસુખ કદી સુખ થઈ શકતું નથી, શરીર કદી સ્થિર રહી શકતું નથી અને આ સંસાર કદી રમણીય હોઈ શકતો નથી. ૫૬.

(માલિની)

સ્મરમપિ હૃદિ યેષાં ધ્યાનવહ્નિપ્રદીપ્તે
સકલભુવનમલ્લં દહ્યમાનં વિલોક્ય ।
કૃતભિય ઇવ નષ્ટાસ્તે કષાયા ન તસ્મિન્
પુનરપિ હિ સમીયુઃ સાધવસ્તે જયન્તિ ॥૫૭॥

અનુવાદ : જે મુનિઓના ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત હૃદયમાં ત્રિલોકવિજયી કામદેવને પણ બળતો જોઈને જાણે અતિશય ભયભીત થયેલા કષાયો એવી રીતે નષ્ટ થઈ ગયા કે તેમાં તે ફરીથી પ્રવેશી ન શક્યા, તે મુનિઓ જયવંત વર્તે છે. ૫૭.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા)

અનર્ધ્વરત્નત્રયસંપદોઽપિ નિર્ગ્રન્થતાયાઃ પદમદ્વિતીયમ્ ।
અપિ પ્રશાન્તાઃ સ્મરવૈરિવધ્વા વૈધવ્યદાસ્તે ગુરવો નમસ્યાઃ ॥૫૮॥

અનુવાદ : જે ગુરુ અમૂલ્ય રત્નત્રયસ્વરૂપ સંપત્તિયુક્ત હોવા છતાં પણ નિર્ગ્રંથપણાનું અનુપમ પદ પામ્યા છે તથા જે અત્યંત શાન્ત હોવા છતાં પણ કામદેવરૂપ શત્રુની પત્નીને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, તે ગુરુ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

વિશેષાર્થ : જે અમૂલ્ય ત્રણ રત્નો સહિત હોય તે નિર્ગ્રંથ (દરિદ્ર) હોઈ શકે નહિ એવી જ રીતે જે પ્રશાન્ત હોય-ક્રોધાદિ વિકારોથી રહિત હોય-તે શત્રુ પત્નીને વિધવા બનાવી શકે નહિ. આ રીતે અહીં વિરોધાભાસ પ્રગટ કરીને તેનો પરિહાર કરતાં ગ્રંથકાર એમ બતાવે છે કે જે ગુરુ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ અનુપમ રત્નત્રયના ધારક થઈને નિર્ગ્રંથ-મૂર્છારહિત થયા થકા દિગંબરત્વ-અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા છે; તથા જે અશાન્તિના કારણભૂત ક્રોધાદિ કષાયોને નષ્ટ કરીને કામવાસનાથી રહિત થઈ ગયા છે તે ગુરુઓને નમસ્કાર કરવા જોઈએ. ૫૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યે સ્વાચારમપારસૌખ્યસુતરોર્બીજં પરં પચ્ચધા ।
સદ્બોધાઃ સ્વયમાચરન્તિ ચ પરનાચારયન્ત્યેવ ચ ।

ગ્રન્થગ્રન્થિવિમુક્તમુક્તિપદવીં પ્રાપ્તાશ્ચ યૈઃ પ્રાપિતાઃ

તે રત્નત્રયધારિણઃ શિવસુખં કુર્વન્તુ નઃ સૂરયઃ ॥૫૧॥

અનુવાદ : જે વિવેકી આચાર્ય અપરિમિત સુખરૂપી ઉત્તમ વૃક્ષના બીજભૂત પોતાના પાંચ પ્રકારના (જ્ઞાન, દર્શન, તપ, વીર્ય અને ચારિત્ર) ઉત્કૃષ્ટ આચારનું સ્વયં પાલન કરે છે તથા અન્ય શિષ્યાદિકોને પણ પાલન કરાવે છે જે પરિગ્રહરૂપી ગાંઠ રહિત એવા મોક્ષમાર્ગને સ્વયં પ્રાપ્ત થઈ ચુક્યા છે તથા જેમણે અન્ય આત્મહિતૈષીઓને પણ ઉક્ત મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે, તે રત્નત્રયના ધારક આચાર્ય પરમેષ્ઠી અમને મોક્ષસુખ પ્રદાન કરે. ૫૮.

(વસંતતિલકા)

ભ્રાન્તિપ્રદેષુ બહુવર્ત્મસુ જન્મકક્ષે

પન્થાનમેકમમૃતસ્ય પરં નયન્તિ ।

યે લોકમુન્નતધિયઃ પ્રણમामિ તેભ્યઃ

તેનાપ્યહં જિગમિષુર્ગુરુનાયકેભ્યઃ ॥૬૦॥

અનુવાદ : જે ઉન્નતબુદ્ધિના ધારક આચાર્ય આ જન્મ-મરણ સ્વરૂપ સંસારરૂપી વનમાં ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અનેક માર્ગ હોવા છતાં પણ બીજા માણસોને કેવળ મોક્ષના માર્ગે જ લઈ જાય છે તે અન્ય મુનિઓને સન્માર્ગે લઈ જનાર આચાર્યોને હું પણ તે જ માર્ગે જવાનો ઈચ્છુક હોઈને નમસ્કાર કરું છું. ૬૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શિષ્યાણામપહાય મોહપટલં કાલેન દીર્ઘેણ ય-

જ્ઞાતં સ્યાત્પદલાઞ્છિતોઞ્જ્વલવચોદિવ્યાઞ્જનેન સ્ફુટમ્ ।

યે કુર્વન્તિ દૃશં પરામતિતરાં સર્વાવલોકક્ષમાં

લોકે કારણમન્તરેણ ભિષજાસ્તે પાન્તુ નો ડધ્યાપકાઃ ॥૬૧॥

અનુવાદ : જે લોકમાં અકારણ (નિસ્વાર્થ) વેદ સમાન હોઈને શિષ્યોના ચિરકાળથી ઉત્પન્ન થયેલ અજ્ઞાન સમૂહનો નાશ કરીને ‘સ્યાત્’ પદથી ચિહ્નિત અર્થાત્ અનેકાન્તમય નિર્મળ વચનરૂપી દિવ્ય અંજનથી તેમની અત્યંત શ્રેષ્ઠ દૃષ્ટિને સ્પષ્ટપણે

સમસ્ત પદાર્થોને દેખવામાં સમર્થ કરી દે છે તે ઉપાધ્યાય પરમેષ્ઠી અમારી રક્ષા કરો. ૬૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

उन्मुच्यालयबन्धनादपि दृढात्काये ऽपि वीतस्पृहा-
श्चित्ते मोहविकल्पजालमपि यद्दुर्भेद्यमन्तस्तमः ।
भेदायास्य हि साधयन्ति तदहो ज्योतिर्जितार्कप्रभं
ये सद्बोधमयं भवन्तु भवतां ते साधवः श्रेयसे ॥६२॥

અનુવાદ : જે મજબૂત ગૃહરૂપી બંધનથી છૂટીને પોતાના શરીરના વિષયમાં પણ નિસ્પૃહ (મમત્વરહિત) થઈ ચુક્યા છે તથા જે મનમાં સ્થિત દુર્ભેદ (મુશ્કેલીથી નષ્ટ કરાય તેવું) મોહજનિત વિકલ્પ સમૂહરૂપી અભ્યંતર અંધકારને નષ્ટ કરવા માટે સૂર્યના તેજને પણ જીતનાર એવી ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપી જ્યોતિને સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે તે સાધુઓ આપનું કલ્યાણ કરો. ૬૨.

(વસંતતિલકા)

वज्रे पतत्यपि भयद्रुतविश्वलोक-
मुक्ताध्वनि प्रशमिनो न चलन्ति योगात् ।
बोधप्रदीपहतमोहमहान्धकाराः
सम्यग्दृशः किमुत शेषपरीषहेषु ॥६३॥

અનુવાદ : ભયથી શીઘ્રતાપૂર્વક ભાગનાર સમસ્ત જનસમૂહ દ્વારા જેનો માર્ગ છોડી દેવામાં આવે છે એવું વજ્ર પડતાં પણ જે મુનિઓ સમાધિમાંથી વિચલિત થતા નથી. તે જ્ઞાનરૂપી દીપક દ્વારા અજ્ઞાનરૂપી ઘોર અંધકારનો નાશ કરનાર સમ્યગ્દેષ્ટિ મુનિઓ શું બાકીના પરીષદો આવતાં વિચલિત થઈ શકે? કદી નહિ. ૬૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

प्रोद्यत्तिग्मकरोग्रतेजसि लसच्चण्डानिलोद्यद्दिशि
स्फारीभूतसुतप्तभूमिरजसि प्रक्षीणनद्यभ्सि ।
ग्रीष्मे ये गुरुमेदिनीध्रशिरसि ज्योतिर्निधायोरसि
ध्वान्तध्वंसकरं वसन्ति मुनयस्ते सन्तु नः श्रेयसे ॥६४॥

અનુવાદ : જે ગ્રીષ્મકાળ ઉગતા સૂર્યના કિરણોના તીક્ષ્ણ તેજથી સંયુક્ત હોય છે, જેમાં તીક્ષ્ણ પવન (લૂ)થી દિશાઓ પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે, જેમાં અત્યંત સંતપ્ત થયેલી પૃથ્વીની ધૂળ અધિક પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે તથા જેમાં નદીઓનાં જળ સુકાઈ જાય છે તે ગ્રીષ્મ કાળમાં જે મુનિઓ હૃદયમાં અજ્ઞાન અંધકારને નષ્ટ કરનાર જ્ઞાનજ્યોતિને ધારણ કરીને મહાપર્વતના શિખર ઉપર નિવાસ કરે છે તે મુનિઓ અમારું કલ્યાણ કરો. ૬૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તે વઃ પાન્તુ મુમુક્ષવઃ કૃતરવૈરબૈરતિશ્યામલૈઃ
શશ્વદ્વારિવમદ્ધિરબ્ધિવિષયક્ષારત્વદોષાદિવ ।
કાલે મજ્જદિલે પતદ્ધરિકુલે ધાવદ્ધુનીસંકુલે
ઙ્ઙજ્ઞાવાતવિસંસ્થુલે તરુતલે તિષ્ઠન્તિ યે સાધવઃ ॥૬૫॥

અનુવાદ : જે વર્ષાકાળમાં ગર્જના કરતાં, અતિશય કાળા તથા સમુદ્રના ક્ષારત્વ (ખારાશ)ના દોષથી જ જાણે હમેશાં પાણી વરસાવનારા એવા વાદળાઓ દ્વારા પૃથ્વી જળમાં ડૂબવા લાગે છે, જેમાં પાણીના પ્રબળ પ્રવાહથી પર્વતોના સમૂહ પડવા લાગે છે, જે વેગથી વહેતી નદીઓથી વ્યાપ્ત હોય છે તથા જે ઝંઝાવાતથી (જળમિશ્રિત તીક્ષ્ણ વાયુથી) સંયુક્ત હોય છે. એવા તે વર્ષાકાળમાં જે મોક્ષની ઈચ્છાવાળા સાધુઓ વૃક્ષની નીચે સ્થિત રહે છે તે અમારી રક્ષા કરો. ૬૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મ્લાયત્કોકનદે ગલત્કપિમદે ભ્રશ્યદ્ દ્રુમૌઘચ્છદે
હર્ષદ્રોમદરિદ્રકે હિમઋતાવત્યન્તદુઃખપ્રદે ।
યે તિષ્ઠન્તિ ચતુષ્પથે પૃથુતપઃસૌધસ્થિતાઃ સાધવઃ
ધ્યાનોષ્મપ્રહતોગ્રંશૈત્યવિધુરાસ્તે મે વિદધ્યુઃ શ્રિયમ્ ॥૬૬॥

અનુવાદ : જે ઋતુમાં કમળ કરમાવા લાગે છે, વાંદરાનું અભિમાન નાશ પામે છે, વૃક્ષો ઉપરથી પાંદડા નાશ પામે છે તથા ઠંડીથી ગરીબોના રુંવાટા કંપી ઉઠે છે; તે અત્યંત દુઃખ આપનારી શિયાળાની ઋતુમાં વિશાળ તપરૂપી મહેલમાં સ્થિત અને ધ્યાનરૂપી ઉષ્ણતાથી નષ્ટ કરવામાં આવેલ તીક્ષ્ણ ઠંડીથી રહિત જે સાધુ ચોકમાં સ્થિત રહે છે તે સાધુઓ મને લક્ષ્મી આપો. ૬૬.

(વસંતતિલકા)

કાલત્રયે બહિરવસ્થિતિજાતવર્ષા-
 શીતાતપપ્રમુખસંઘટિતોગ્રદુઃખે ।
 આત્મપ્રબોધવિકલે સકલો ઽપિ કાય-
 ક્લેશો વૃથા વૃત્તિરિવોજ્જિતશાલિવપ્રે ॥૬૭॥

અનુવાદ : જે સાધુ ત્રણે ઋતુઓમાં ઘર છોડીને બહાર રહેવાથી ઉત્પન્ન થયેલ વર્ષા, ઠંડી અને ગરમી આદિનું તીવ્ર દુઃખ સહન કરે છે તે જો તે ત્રણ ઋતુઓમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનથી રહિત હોય છે તો તેમનો આ બધો ય કાયકલેશ એવો જ નિષ્ફળ છે જેવું અનાજના છોડ વિનાના ખેતરમાં વાંસ અને કાંટા આદિથી વાડનું રચવું નિષ્ફળ છે. ૬૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંપ્રત્યસ્તિ ન કેવલી કિલ કલૌ ત્રૈલોક્યચૂડામણિઃ
 તદ્વાચઃ પરમાસતે ઽત્ર ભરતક્ષેત્રે જગદ્ઘોતિકાઃ ।
 સદ્રત્નત્રયધારિણો યતિવરાસ્તાસાં સમાલમ્બનં
 તત્પૂજા જિનવાચિ પૂજનમતઃ સાક્ષાજ્જિનઃ પૂજિતઃ ॥૬૮॥

અનુવાદ : અત્યારે આ કળિકાળ (પંચમકાળ)માં ભરતક્ષેત્રમાં જો કે ત્રણે લોકમાં શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠભૂત કેવળી ભગવાન વિરાજમાન નથી છતાં પણ લોકને પ્રકાશિત કરનાર તેમના વચન તો અહીં વિદ્યમાન છે જ અને તે વચનોના આશ્રયરૂપ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ ઉત્તમ રત્નત્રયના ધારક શ્રેષ્ઠ મુનિરાજ છે, તેથી ઉક્ત મુનિઓની પૂજા વાસ્તવમાં જિનવચનોની જ પૂજા છે અને એનાથી પ્રત્યક્ષમાં જિન ભગવાનની જ પૂજા કરવામાં આવી છે એમ સમજવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ : આ પંચમ કાળમાં ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં સાક્ષાત્ કેવળી વિદ્યમાન હોતા નથી છતાં પણ જીવોના અજ્ઞાન અંધકારને હરનાર તેમના વચનો (જિનાગમ) પરંપરાથી પ્રાપ્ત છે જ. તે વચનોના જ્ઞાતા શ્રેષ્ઠ મુનિઓ જ છે તેથી તેઓ પૂજનીય છે. આ રીતે કરવામાં આવેલી ઉક્ત મુનિઓની પૂજાથી જિનાગમની પૂજા અને એનાથી સાક્ષાત્ જિન ભગવાનની જ પૂજા કરાઈ છે એમ સમજવું જોઈએ. ૬૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્પૃષ્ટા યત્ર મહી તદ્દ્વઘ્રિકમલૈસ્તત્રૈતિ સત્તીર્થતાં
 તેભ્યસ્તે ડપિ સુરાઃ કૃતાઞ્જલિપુટા નિત્યં નમસ્કુર્વતે ।
 તન્નામસ્મૃતિમાત્રતોડપિ જનતા નિષ્કલ્મષા જાયતે
 યે જૈના યતયશ્ચિદાત્મનિ પરં સ્નેહં સમાતન્વતે ॥૬૧॥

અનુવાદ : જે જૈન મુનિ જ્ઞાન દર્શન સ્વરૂપ ચૈતન્યમય આત્મામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્નેહ કરે છે તેમના ચરણકમળો દ્વારા જ્યાં પૃથ્વીનો સ્પર્શ થાય છે ત્યાંની તે પૃથ્વી ઉત્તમ તીર્થ બની જાય છે, તેમને બન્ને હાથ જોડીને દેવો પણ નિત્ય નમસ્કાર કરે છે તથા તેમના નામના સ્મરણમાત્રથી જ જનસમૂહ પાપરહિત થઈ જાય છે. ૬૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સમ્યગ્દર્શનબોધવૃત્તનિચિતઃ શાન્તઃ શિવૈષી મુનિ-
 મન્દૈઃ સ્યાદવધીરિતો ડપિ વિશદઃ સામ્યં યદાલમ્બતે ।
 આત્મા તૈર્વિહતો યદત્ર વિષમધ્વાન્તશ્રિતે નિશ્ચિતં
 સંપાતો ભવિતોગ્રદુઃખનરકે તેષામકલ્યાણિનામ્ ॥૭૦॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રથી સંપન્ન, શાન્ત અને આત્મકલ્યાણ (મોક્ષ)ના અભિલાષી મુનિ અજ્ઞાનીઓ દ્વારા તિરસ્કૃત થઈને ય સમતા (વીતરાગતા)નો જ આશ્રય લે છે તેથી તે તો નિર્મળ જ રહે છે પણ તેમ કરવાથી તે અજ્ઞાનીઓ જ પોતાના આત્માનો ઘાત કરે છે કારણ કે કલ્યાણમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા તે અજ્ઞાનીઓનું ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત અને તીવ્ર દુઃખોથી સંયુક્ત એવા નરકમાં નિયમથી પતન થશે. ૭૦.

(સ્રગ્ધરા)

માનુષ્યં પ્રાપ્ય પુણ્યાત્મપ્રશમમુપગતા રોગવદ્દ્રોગજાતં
 મત્વા ગત્વા વનાન્તં દશિ વિદિ ચરણે યે સ્થિતાઃ સંગમુક્તાઃ ।
 કઃ સ્તોતા વાક્પથાતિક્રમણપટુગુણૈરાશ્રિતાનાં મુનીનાં
 સ્તોતવ્યાસ્તે મહદ્ધિર્ભુવિ ય ઇહ તદ્દ્વઘ્રિદ્વયે ભક્તિભાજઃ ॥૭૧॥

અનુવાદ : જે મુનિ પુણ્યના પ્રભાવથી મનુષ્ય ભવ પામીને શાન્તિ પામ્યા

થકા ઈન્દ્રિયજનિત ભોગોને રોગ સમાન કષ્ટદાયક સમજી લે છે અને તેથી જે ગૃહથી વનની મધ્યમાં જઈને સમસ્ત પરિગ્રહથી રહિત થયા થકા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રમાં સ્થિત થઈ જાય છે; વચનઅગોચર એવા ઉત્તમોત્તમ ગુણોના આશ્રયભૂત તે મુનિઓની સ્તુતિ કરવામાં ક્યો સ્તુતિકાર સમર્થ છે? કોઈ પણ નહિ. જે મનુષ્યો ઉક્ત મુનિઓના બન્ને ચરણોમાં અનુરાગ કરે છે તે અહીં પૃથ્વી ઉપર મહાપુરુષો દ્વારા સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય છે. ૭૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તત્ત્વાર્થાપ્તપોભૃતાં યતિવરાઃ શ્રદ્ધાનમાહુર્દૃશં
જ્ઞાનં જ્ઞાનદનૂનમપ્રતિહતં સ્વાર્થાવસંદેહવત્ ।
ચારિત્રં વિરતિઃ પ્રમાદવિલસત્કર્માસ્રવાદ્યોગિનાં
એતન્મુક્તિપથસ્રયં ચ પરમો ધર્મો ભવચ્છેદકઃ ॥૭૨॥

અનુવાદ : આ રીતે મુનિના આચારધર્મનું નિરૂપણ થયું. સાત તત્ત્વ, દેવ અને ગુરુનું શ્રદ્ધાન કરવું; એને મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણધર આદિ સમ્યગ્દર્શન કહે છે. સ્વ અને પર પદાર્થ બન્નેની ન્યૂનતા, બાધા અને સંદેહ રહિત થઈને જે જાણે છે તેને જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. યોગિઓના પ્રમાદથી થતા કર્માસ્રવથી રહિત થઈ જવાનું નામ ચારિત્ર છે. આ ત્રણે મોક્ષના માર્ગ છે. આ જ ત્રણેને ઉત્તમ ધર્મ કહેવામાં આવે છે જે સંસારનો વિનાશક થાય છે. ૭૨.

(માલિની)

હૃદયભુવિ દ્વગેકં વીજમુષ્ણં ત્વશઙ્કા-
પ્રભુતિગુણસદમ્ભઃસારણી સિત્તમુચ્ચૈઃ ।
ભવદવગમશાખશ્ચારુચારિત્ર પુષ્પ-
સ્તરુરમૃતફલેન પ્રીણયત્યાશુ ભવ્યમ્ ॥૭૩॥

અનુવાદ : હૃદયરૂપી પૃથ્વીમાં વાવેલું એક સમ્યગ્દર્શનરૂપી બીજ નિઃશંકિત આદિ આઠ અંગરવરૂપ ઉત્તમ જળથી પરિપૂર્ણ નાની નદી દ્વારા અતિશય સીંચાઈને ઉત્પન્ન થયેલી સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી શાખાઓ અને મનોહર સમ્યક્ચારિત્રરૂપી પુષ્પોથી સંપન્ન થતું થકું વૃક્ષરૂપે પરિણમે છે, જે ભવ્યજીવને તરત જ મોક્ષરૂપી ફળ આપીને પ્રસન્ન કરે છે. ૭૩.

(માલિની)

દ્વગવગમચરિત્રાલંકૃતઃ સિદ્ધિપાત્રં
 લઘુરપિ ન ગુરુઃ સ્યાદન્યથાત્વે કદાચિત્ ।
 સ્ફુટમવગતમાર્ગો યાતિ મન્દોઽપિ ગચ્છ-
 ત્ત્રભિમતપદમન્યો નૈવ તૂર્ણો ઽપિ જન્તુઃ ॥૭૪॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રથી વિભૂષિત પુરુષ જો તપ આદિ અન્ય ગુણોમાં મંદ પણ હોય તોય તે સિદ્ધિને પાત્ર છે અર્થાત્ તેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ એનાથી વિપરીત જો રત્નત્રય રહિત પુરુષ અન્ય ગુણોમાં મહાન્ પણ હોય તોય તે કદી એ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. યોગ્ય જ છે-સ્પષ્ટ રીતે માર્ગથી પરિચિત મનુષ્ય જો ચાલવામાં મંદ પણ હોય તોય તે ધીરે ધીરે ચાલીને ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી જાય છે. પણ એનાથી વિપરીત જે અન્ય મનુષ્ય માર્ગથી અજાણ છે તે ચાલવામાં ખૂબ ઝડપી હોય તો પણ ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચી શકતો નથી. ૭૪.

(માલિની)

વનશિખિનિ મૃતો ઽન્ધઃ સંચરન્ બાઢમઙ્ગિ-
 દ્વિતયવિકલમૂર્તિવીક્ષમાણો ઽપિ યજ્ઞઃ ।
 અપિ સનયનપાદો ઽશ્રદ્ધધાનશ્ચ તસ્માદ-
 દ્વગવગમચરિત્રૈઃ સંયુતૈરેવ સિદ્ધિઃ ॥૭૫॥

અનુવાદ : દાવાનળથી સળગતા વનમાં શીઘ્ર ગમન કરનાર અંધ મનુષ્ય મરી જાય છે, તેવી જ રીતે બન્ને પગ વિનાનો લંગડો માણસ દાવાનળને જોતો હોવા છતાં પણ ચાલવામાં અસમર્થ હોવાથી બળીને મરી જાય છે. અગ્નિનો વિશ્વાસ ન કરનાર મનુષ્ય નેત્ર અને પગ સંયુક્ત હોવા છતાં પણ ઉક્ત દાવાનળમાં ભસ્મ થઈ જાય છે. તેથી જ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણેની એકતાને પ્રાપ્ત થતાં જ તેમનાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ નક્કી સમજવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે ઉક્ત ત્રણે મનુષ્યોમાં એક જણ તો આંખોથી અગ્નિ દેખીને અને

ભાગવામાં સમર્થ હોવા છતાં પણ કેવળ અવિશ્વાસને કારણે મરે છે, બીજો (આંધળો) માણસ અગ્નિનું જ્ઞાન ન હોવાથી મૃત્યુ પામે છે, તથા ત્રીજો (લંગડો) માણસ અગ્નિનો વિશ્વાસ કરીને અને તેને જાણીને પણ ચાલવામાં અસમર્થ હોવાથી જ મૃત્યુના મુખમાં પ્રવેશે છે. તેવી જ રીતે જ્ઞાન અને ચારિત્રરહિત જે પ્રાણી તત્ત્વાર્થનું કેવળ શ્રદ્ધાન કરે છે, શ્રદ્ધાન અને ચારિત્રથી રહિત જેને એક માત્ર તત્ત્વાર્થનું પરિજ્ઞાન જ છે અથવા શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન રહિત જે જીવ કેવળ ચારિત્રનું જ પરિપાલન કરે છે; એ ત્રણમાંથી કોઈને પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. તે તો આ ત્રણેની એકતામાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૭૫.

(માલિની)

बहुभिरपि किमन्यैः प्रस्तै रत्नसंज्ञै-

र्वपुषि जनितखेदैर्भारकारित्वयोगात् ।

हतदुरिततमोभिश्चारुरत्नैरनर्थै-

स्त्रिभिरपि कुरुतात्માलंकृतिं दर्शनाद्यैः ॥૭૬॥

અનુવાદ : ‘રત્ન’ સંજ્ઞા ધારણ કરનાર અન્ય ઘણા પત્થરોથી શું લાભ? કારણ કે ભારયુક્ત હોવાથી તેમના દ્વારા કેવળ શરીરમાં ખેદ જ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી પાપરૂપ અંધકારને નષ્ટ કરનાર સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ અમૂલ્ય ત્રણેય સુંદર રત્નોથી પોતાના આત્માને વિભૂષિત કરવો જોઈએ. ૭૬.

(માલિની)

जयति सुखनिधानं मोक्षवृक्षैकबीजं

सकलमलविमुक्तं दर्शनं यद्विना स्यात् ।

मतिरपि कुमतिर्नु दुश्चरित्रं चरित्रं

भवति मनुजजन्म प्राप्तमप्रातमेव ॥૭૭॥

અનુવાદ : જે સમ્યગ્દર્શન વિના જ્ઞાન મિથ્યાજ્ઞાન અને ચારિત્ર મિથ્યાચારિત્ર રહ્યા કરે છે તે સુખના સ્થાનભૂત, મોક્ષરૂપી વૃક્ષના અદ્વિતીય બીજરૂપ તથા સમસ્ત દોષરહિત સમ્યગ્દર્શન જયવંત વર્તે છે. ઉક્ત સમ્યગ્દર્શન વિના પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય જન્મ પણ નહિ પ્રાપ્ત થવા બરાબર જ રહે છે. [કારણ કે મનુષ્ય જન્મની સફળતા સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં જ હોઈ શકે છે, પણ તેને તો પ્રાપ્ત કર્યું નથી.] ૭૭.

(આર્યા)

ભવભુજગનાગદમની દુઃખમહાદાવશમનજલવૃષ્ટિઃ ।

મુક્તિસુખામૃતસરસી જયતિ દ્વગાદિત્રયી સમ્યક્ ॥૭૮॥

અનુવાદ : જે સમ્યગ્દર્શન આદિ ત્રણ રત્ન સંસારરૂપી સર્પનું દમન કરવા માટે નાગદમની સમાન છે, દુઃખરૂપી દાવાનળને શાન્ત કરવા માટે જળવૃષ્ટિ સમાન છે તથા મોક્ષસુખરૂપ અમૃતના તળાવ સમાન છે; તે સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ રત્ન સારી રીતે જયવંત વર્તે છે. ૭૮.

(માલિની)

વચનવિરચિતૈવોત્પદ્યતે ભેદબુદ્ધિ-

દર્શવગમચરિત્રાણ્યાત્મનઃ સ્વં સ્વરૂપમ્ ।

અનુપચરિતમેતદ્દેતનૈકસ્વભાવં

વ્રજતિ વિષયભાવં યોગિનાં યોગદૃષ્ટેઃ ॥૭૯॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ ત્રણે આત્માના પોતાના સ્વરૂપ છે. આમાં જે ભિન્નતાની બુદ્ધિ થાય છે તે કેવળ શબ્દજનિત જ હોય છે—વાસ્તવમાં તે ત્રણે અભિન્ન જ છે. આત્માનું આ સ્વરૂપ ઉપચારરહિત અર્થાત્ પરમાર્થભૂત અને ચેતના જ છે એક સ્વભાવ જેનો એવું થયું થકું યોગીજનોની યોગરૂપ દૃષ્ટિના વિષયપણાને પામે છે અર્થાત્ તેનું અવલોકન યોગીઓ જ પોતાની યોગદૃષ્ટિથી કરી શકે છે. ૭૯.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા)

નિરૂપ્ય તત્ત્વં સ્થિરતામુપાગતા

મતિઃ સતાં શુદ્ધનયાવલમ્બિની ।

અઘ્વન્દમેકં વિશદં ચિદાત્મકં

નિરન્તરં પશ્યતિ તત્પરં મહઃ ॥૮૦॥

અનુવાદ : શુદ્ધનયનો આશ્રય લેનારી સાધુઓની બુદ્ધિ તત્ત્વનું નિરૂપણ કરીને સ્થિરતાને પામતી થકી નિરંતર, અઘંડ, એક, નિર્મળ અને ચેતનસ્વરૂપ તે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિનું જ અવલોકન કરે છે. ૮૦.

(સગ્ધરા)

દૃષ્ટિર્નિર્ણીતિરાત્માહ્યવિશદમહસ્યત્ર બોધઃ પ્રબોધઃ
 શુદ્ધં ચારિત્રમત્ર સ્થિતિરિતિ યુગપદ્વન્ધવિધ્વંસકારિ ।
 બાહ્યં બાહ્યાર્થમેવ ત્રિતયમપિ પરં સ્યાચ્છુભો વાશુભો વા
 વન્ધઃ સંસારમેવં શ્રુતનિપુણધિયઃ સાધવસ્તં વદન્તિ ॥૮૧॥

અનુવાદ : આત્મા નામના નિર્મળ તેજનો નિર્ણય કરવો અર્થાત્ પોતાના શુદ્ધ આત્મરૂપમાં રુચિ ઉત્પન્ન થવાનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. તે જ આત્મસ્વરૂપમાં લીન થવાને સમ્યક્ચારિત્ર કહે છે. આ ત્રણે એક સાથે ઉત્પન્ન થઈને બંધનો વિનાશ કરે છે. બાહ્ય રત્નત્રય કેવળ બાહ્ય પદાર્થો (જીવાજીવાદિ)ને જ વિષય કરે છે અને તેનાથી શુભ અથવા અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે જે સંસાર પરિભ્રમણનું જ કારણ છે. આ રીતે આગમના જાણકાર સાધુઓ નિરૂપણ કરે છે.

વિશેષાર્થ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ ત્રણેમાંથી પ્રત્યેક વ્યવહાર અને નિશ્ચયના ભેદથી બબ્બે પ્રકારના છે. એમાં જીવાદિક સાત તત્ત્વોના યથાર્થ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન કરવું તે વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. તેમના સ્વરૂપને જાણવાનું નામ વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન છે. અશુભ ક્રિયાઓનો પરિત્યાગ કરીને શુભ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થવાને વ્યવહાર સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય છે. દેહાદિથી ભિન્ન આત્મામાં રુચિ થવાનું નામ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન છે. તે જ દેહાદિથી ભિન્ન આત્માના સ્વરૂપના અવબોધને નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેવાને નિશ્ચય સમ્યક્ચારિત્ર કહે છે. એમાં વ્યવહાર રત્નત્રય શુભ અને અશુભ કર્મોના બંધનું કારણ હોવાથી સ્વર્ગાદિ અભ્યુદયનું નિમિત્ત થાય છે. પરંતુ નિશ્ચય રત્નત્રય શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારના કર્મોના બંધને નષ્ટ કરીને મોક્ષસુખનું કારણ થાય છે. ૮૧.

(માલિની)

જડજનકૃતબાધાક્રોશહાસાપ્રિયાદા—

વપિ સતિ ન વિકારં યન્મનો યાતિ સાધોઃ ।

અમલવિપુલવિત્તે રુત્તમા સા ક્ષમાદૌ

શિવપથપથિકાનાં સત્સહાયત્વમેતિ ॥૮૨॥

અનુવાદ : આ રીતે રત્નત્રયના સ્વરૂપનું નિરૂપણ થયું. અજ્ઞાની જનો દ્વારા

શારીરિક બાધા, અપશબ્દોનો પ્રયોગ, હાસ્ય અને બીજા પણ અપ્રિય કાર્ય કરવા છતાં જે નિર્મળ અને વિપુલ જ્ઞાનના ધારક સાધુનું મન ક્રોધાદિ વિકારને પ્રાપ્ત થતું નથી તેને ઉત્તમ ક્ષમા કહે છે. તે મોક્ષમાર્ગમાં ચાલનાર પથિક જનોને સર્વ પ્રથમ સહાયક થાય છે. ૮૨.

(વસંતતિલકા)

શ્રામણ્યપુણ્યતરુરુચ્છગુણૌઘશાખા—

પત્રપ્રસૂનનિચિતો ઽપિ ફલાન્યદત્ત્વા ।

યાતિ ક્ષયં ક્ષણત એવ ઘનોગ્રકોપ—

દાવાનલાત્ ત્યજત તં યતયો ઽતિદૂરમ્ ॥૮૩॥

અનુવાદ : મુનિધર્મરૂપી પવિત્ર વૃક્ષ ઉન્નત ગુણોના સમૂહરૂપ ડાળીઓ, પાંદડા અને ફૂલોથી પરિપૂર્ણ થયું થકું પણ ફળો ન આપતાં અતિશય તીવ્ર ક્રોધરૂપી દાવાગ્નિથી ક્ષણમાત્રમાં જ નાશ પામી જાય છે. તેથી હે મુનિજનો, આપ તે ક્રોધને દૂરથી જ છોડી દો. ૮૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તિષ્ઠામો વયમુઞ્જલેન મનસા રાગાદિદોષોઙ્ગિતાઃ

લોકઃ કિંચિદપિ સ્વકીયહૃદયે સ્વેચ્છાચરો મન્યતામ્ ।

સાધ્યા શુદ્ધિરિહાત્મનઃ શમવતામત્રાપરેણ દ્વિષા

મિત્રેણાપિ કિમુ સ્વચેષ્ટિતફલં સ્વાર્થઃ સ્વયં લપ્સ્યતે ॥૮૪॥

અનુવાદ : અમે રાગાદિ દોષોથી રહિત થઈને વિશુદ્ધ મનથી સ્થિર થઈએ છીએ. એને યથેચ્છ આચરણ કરનારા લોકો પોતાના હૃદયમાં ગમે તેમ માને. લોકમાં શાન્તિના અભિલાષી મુનિઓએ પોતાની આત્મશુદ્ધિ સિદ્ધ કરવી જોઈએ. તેમને અહીં બીજા શત્રુ અથવા મિત્રનું પણ શું પ્રયોજન છે? તે (શત્રુ કે મિત્ર) તો પોતાના કરેલા કાર્ય અનુસાર સ્વયં જ ફળ પ્રાપ્ત કરશે. ૮૪.

(સ્રગ્ધરા)

દોષાનાઘુષ્ય લોકે મમ ભવતુ સુખી દુર્જનશ્ચેદ્ધનાર્થી

તત્સર્વસ્વં ગૃહીત્વા રિપુરથ સહસા જીવિતં સ્થાનમન્યઃ ।

મધ્યસ્થસ્ત્વેવમેવાખિલમિહ જગજ્ઞાયતાં સૌખ્યરાશિઃ

મત્તો માભૂદસૌખ્યં કથમપિ ભવિનઃ કસ્યચિત્પૂત્કરોમિ ॥૮૫॥

અનુવાદ : જો દુર્જન મનુષ્ય મારા દોષો જાહેર કરીને સુખી થતો હોય તો થાવ, જો ધનનો અભિલાષી મનુષ્ય મારું સર્વસ્વ ગ્રહણ કરીને સુખી થતો હોય તો થાવ. જો શત્રુ મારું જીવન ગ્રહણ કરીને સુખી થતો હોય તો થાવ, જો બીજા કોઈ મારું સ્થાન લઈને સુખી થતા હોય તો થાવ અને જે મધ્યસ્થ છે-રાગદ્વેષરહિત છે-તે એવા જ મધ્યસ્થ બની રહે. અહીં આખું જગત અતિશય સુખનો અનુભવ કરો. મારા નિમિત્તે કોઈ પણ સંસારી પ્રાણીને કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખ ન થાવ, એમ હું ઊંચા સ્વરે કહું છું. ૮૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કિં જાનાસિ ન વીતરાગમખિલત્રૈલોક્યચૂડામણિં

કિં તદ્ધર્મ સમાશ્રિતં ન ભવતા કિં વા ન લોકો જડઃ ।

મિથ્યાદગ્ધિભરસઙ્ગનૈરપટુભિઃ કિંચિત્કૃતોપદ્રવાત્

યત્કર્માર્જનહેતુમસ્થિરતયા બાધાં મનો મન્યસે ॥૮૬॥

અનુવાદ : હે મન! શું તું સમ્પૂર્ણ ત્રણે લોકમાં ચૂડામણિ સમાન એવા શ્રેષ્ઠ વીતરાગ જિનને નથી જાણતું? શું તે વીતરાગકથિત ધર્મનો આશ્રય નથી લીધો? શું જડસમૂહ જડ અર્થાત્ અજ્ઞાની નથી? કે જેથી તું મિથ્યાદેષ્ટિ અને અજ્ઞાની દુષ્ટ પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવેલા થોડાક ઉપદ્રવોથી પણ વિચલિત થઈને બાધા સમજે છે કે જે કર્માસ્રવનું કારણ છે. ૮૬.

(વસંતતિલકા)

ધર્માઙ્ગમેતદિહ માર્દવનામધેયં

જાત્યાદિર્ગર્વપરિહારમુશન્તિ સન્તઃ ।

તદ્ધાર્યતે કિમુ ન બોધદશા સમસ્તં

સ્વપ્રેન્દ્રજાલસદૃશં જગદીક્ષમાણૈઃ ॥૮૭॥

અનુવાદ : જાતિ અને કુળ આદિનો ગર્વ ન કરવો, એને સજ્જન પુરુષો માર્દવ

નામનો ધર્મ બતાવે છે. એ ધર્મનું અંગ છે. જ્ઞાનમય ચક્ષુથી સમસ્ત જગતને સ્વપ્ન અથવા ઈન્દ્રજાળ સમાન દેખનાર સાધુઓ શું તે માર્દવ ધર્મ ધારણ નથી કરતા? અવશ્ય ધારણ કરે છે. ૮૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાસ્થા સદ્મનિ સુન્દરેऽપિ પરિતો દન્દહ્યમાનાગ્નિભિઃ
કાયાદૌ તુ જરાદિભિઃ પ્રતિદિનં ગચ્છત્યવસ્થાન્તરમ્ ।
ઇત્યાલોચયતો હૃદિ પ્રશમિનઃ શશ્વદ્વિવેકોઽ્જ્વલે
ગર્વસ્યાવસરઃ કુતો ડત્ર ઘટતે ભાવેષુ સર્વેષ્વપિ ॥૮૮॥

અનુવાદ : સર્વ તરફથી અતિશય સળગતી અગ્નિઓથી ખંડેરરૂપ બીજી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થનાર સુન્દર ગૃહ સમાન પ્રતિદિન વૃદ્ધત્વ આદિ દ્વારા બીજી (જીર્ણ) અવસ્થાને પ્રાપ્ત થનાર શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થોમાં નિત્યતાનો વિશ્વાસ કેવી રીતે કરી શકાય? અર્થાત્ કરી શકાતો નથી. આ રીતે સર્વદા વિચારનાર સાધુના વિવેકયુક્ત નિર્મળ હૃદયમાં જાતિ, કુળ અને જ્ઞાન આદિ સર્વ પદાર્થોના વિષયમાં અભિમાન કરવાનો અવસર ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે? અર્થાત્ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. ૮૮.

(આર્યા)

હૃદિ યત્તદ્વાચિ બહિઃ ફલતિ તદેવાર્જવં ભવત્યેતત્ ।
ધર્મો નિકૃતિરધર્મો દ્વાવિહ સુરસદ્ગનરકપથૌ ॥૮૯॥

અનુવાદ : જે વિચાર હૃદયમાં રહ્યો હોય તે જ વચનમાં રહે તથા તે જ બહાર પરિણમે અર્થાત્ શરીર વડે પણ તે પ્રમાણે જ કાર્ય કરવામાં આવે, તે આર્જવ ધર્મ છે. એનાથી વિપરીત બીજાને દગો દેવો, એ અધર્મ છે. આ બંને અહીં ક્રમશઃ દેવગતિ અને નરકગતિના કારણ છે. ૮૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

માયિત્વં કુરુતે કૃતં સકૃદપિ ષ્ઠાયાવિઘાતં ગુણે-
ષ્ઠાજાતેર્યમિનોઽર્જિતેષ્વિહ ગુરુક્લેશૈઃ સમાદિષ્વલમ્ ।

સર્વે તત્ર યદાસતે ડતિનિમૃતાઃ ક્રોધાદયસ્તત્ત્વત-

સ્તત્પાપં બત યેન દુર્ગતિપથે જીવશ્ચિરં ભ્રામ્યતિ ॥૧૦॥

અનુવાદ : અહીં લોકમાં એક વાર પણ કરવામાં આવેલો કપટ વ્યવહાર જન્મથી માંડીને ભારે કષ્ટોથી ઉપાર્જિત મુનિના સમ (રાગ-દ્વેષની નિવૃત્તિ) આદિ ગુણોનો અતિશય છાયાવિદાત કરે છે, અર્થાત્ ઉક્ત માયાચારથી સમ આદિ ગુણોની છાયા પણ બાકી રહેતી નથી-તે મૂળમાંથી નષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે તે કપટપૂર્ણ વ્યવહારમાં વાસ્તવમાં ક્રોધાદિ બધા જ દુર્ગુણ પરિપૂર્ણ થઈને રહે છે. ખેદ છે કે તે કપટવ્યવહાર એવું પાપ છે કે જેના કારણે આ જીવ નરકાદિ દુર્ગતિઓના માર્ગમાં ચિર કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. ૯૦.

(આર્યા)

સ્વપરહિતમેવ મુનિભિર્મિતમમૃતસમં સદૈવ સત્યં ચ ।

વક્તવ્યં વચનમથ પ્રવિધેયં ધીધનેર્મૌનમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદ : મુનિઓએ સદાય એવું સત્ય વચન બોલવું જોઈએ જે પોતાને અને પરને પણ હિતકારી હોય, પરિમિત હોય, તથા અમૃત સમાન મધુર હોય જો કદાચ આવું સત્ય વચન બોલવામાં બાધા જણાય તો એવી હાલતમાં બુદ્ધિરૂપ ધનને ધારણ કરનાર તે મુનિઓએ મૌનનું જ અવલંબન લેવું જોઈએ. ૯૧.

(આર્યા)

સતિ સન્તિ વ્રતાન્યેવ સૂનૃતે વચસિ સ્થિતે ।

ભવત્યારાધિતા સદ્ધિર્જગત્પૂજ્યા ચ ભારતી ॥૧૨॥

અનુવાદ : સત્ય વચનની સ્થિતિ થતાં જ વ્રત થાય છે તેથી સજ્જન પુરુષ જગત્ પૂજ્ય તે સત્ય વચનની આરાધના કરે છે. ૯૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આસ્તામેતદમુત્ર સૂનૃતવચાઃ કાલેન યલ્લપ્સ્યતે

સદ્ભૂપત્વસુરત્વસંસૃતિસરિત્વારાપ્તિમુખ્યં ફલમ્ ।

યત્રાપ્નોતિ યશઃ શશાઙ્કવિશદં શિષ્ટેસુ યન્માન્યતાં

તત્સાધુત્વમિહૈવ જન્મનિ પરં તત્કેન સંવર્ણ્યતે ॥૧૩॥

અનુવાદ : સત્ય વચન બોલનાર પ્રાણી સમયાનુસાર પરલોકમાં ઉત્તમ રાજ્ય, દેવ પર્યાય અને સંસારરૂપી નદીના પારની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ મોક્ષપદરૂપ પ્રમુખ ફળ પામશે એ તો દૂર રહો. પણ તે આ જ ભવમાં જે ચંદ્ર સમાન નિર્મળ યશ, સજ્જન પુરુષોમાં પ્રતિષ્ઠા અને સાધુતા પ્રાપ્ત કરે છે; તેનું વર્ણન કોણ કરી શકે છે? અર્થાત્ કોઈ નહીં. ૯૩.

(આર્યા)

યત્પરદારાર્થાદિષુ જન્તુષુ નિઃસ્પૃહમર્હિંસકં ચેતઃ ।

દુશ્ષેઘ્યાન્તર્મલહત્તદેવ શૌચં પરં નાન્યત્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : જે ચિત્ત પરસ્ત્રી અને પરધનની અભિલાષા ન કરતુ થકું ષટ્કાય જીવોની હિંસાથી રહિત થઈ જાય છે, તેને જ દુર્ભેદ અભ્યંતર કલુષતાને દૂર કરનાર ઉત્તમ શૌચધર્મ કહેવામાં આવે છે. એનાથી ભિન્ન બીજો કોઈ શૌચ ધર્મ હોઈ શકતો નથી. ૯૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગઙ્ગાસાગરપુષ્કરાદિષુ સદા તીર્થેષુ સર્વેષ્વપિ

સ્નાતસ્યાપિ ન જાયતે તનુભૃતઃ પ્રાયો વિશુદ્ધિઃ પરા ।

મિથ્યાત્વાદિમલીમસં યદિ મનો બાહ્યે ઽતિશુદ્ધોદકૈ-

ર્થૌતઃ કિં બહુશો ઽપિ શુદ્ધ્યતિ સુરાપૂરપૂર્ણો ઘટઃ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જો પ્રાણીનું મન મિથ્યાત્વ આદિ દોષોથી મલિન થઈ રહ્યું હોય તો ગંગા, સમુદ્ર અને પુષ્કર આદિ બધા તીર્થોમાં સદા સ્નાન કરવા છતાં પણ ઘણું કરીને તે અતિશય વિશુદ્ધ થઈ શકતું નથી. તે યોગ્ય જ છે-મદ્યના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ ઘટ જો બહારથી અતિશય વિશુદ્ધ પાણીથી અનેકવાર ધોવામાં આવે તો પણ શું તે શુદ્ધ થઈ શકે છે? અર્થાત્ થઈ શકતો નથી.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે જો મન શુદ્ધ હોય તો સ્નાનાદિ વિના ય ઉત્તમ શૌચ હોઈ શકે છે. પણ એનાથી વિપરીત જો મન અપવિત્ર હોય તો ગંગા આદિ અનેક તીર્થોમાં વારંવાર સ્નાન કરવા છતાં પણ શૌચધર્મ કદી ય હોઈ શકતો નથી. ૯૫.

(આર્યા)

જન્તુકૃપાર્દિતમનસઃ સમિતિષુ સાધોઃ પ્રવર્તમાનસ્ય ।

પ્રાણેન્દ્રિયપરિહારં સંયમમાહુર્મહામુનયઃ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જેમનું મન જીવોની અનુકંપાથી ભીંજાયેલું છે તથા જે ઈર્ષ્યાભાષા આદિ પાંચ સમિતિઓમાં પ્રવર્તમાન છે એવા સાધુ દ્વારા જે છકાય જીવોની રક્ષા અને પોતાની ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવામાં આવે છે તેને ગણધરદેવ આદિ મહામુનિઓ સંયમ કહે છે. ૯૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

માનુષ્યં કિલ દુર્લભં ભવભૂતસ્તત્રાપિ જાત્યાદય-
સ્તેષ્વેવાપ્તવચઃશ્રુતિઃ સ્થિતિરતસ્તસ્યાશ્ચ દૃગ્બોધને ।
પ્રાપ્તે તે અતિનિર્મલે અપિ પરં સ્યાતાં ન યેનોઽજ્ઞિતે
સ્વર્મોક્ષૈકફલપ્રદે સ ચ કથં ન શ્લાઘ્યતે સંયમઃ ॥૧૭॥

અનુવાદ : આ સંસારી પ્રાણીને મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થવો અત્યંત કઠણ છે, જો મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત પણ થઈ જાય તો તેમાં ય ઉત્તમ જાતિ આદિ મળવાં કઠણ છે, ઉત્તમ જાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય તો જિનવાણીનું શ્રવણ દુર્લભ છે, જિનવાણીનું શ્રવણ મળવા છતાં પણ લાંબુ આયુષ્ય મળવું દુર્લભ છે અને એનાથી પણ દુર્લભ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન છે. જો અત્યંત નિર્મળ તે બન્ને પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો જે સંયમ વિના તે સ્વર્ગ અને મોક્ષરૂપ અદ્વિતીય ફળ આપી શકતા નથી એવો તે સંયમ કેમ પ્રશંસનીય ન હોય? અર્થાત્ તે અવશ્યમેવ પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ૯૭.

(આર્યા)

કર્મમલવિલયહેતોર્બોધદશા તપ્યતે તપઃ પ્રોક્તમ્ ।
તદ્ દ્વેધા દ્વાદશથા જન્મામ્બુધિયાનપાત્રમિદમ્ ॥૧૮॥

અનુવાદ : સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી નેત્રને ધારણ કરનાર સાધુ દ્વારા જે કર્મરૂપી મેલ દૂર કરવા માટે તપવામાં આવે છે તેને તપ કહેલ છે. તે બાહ્ય અને અભ્યંતરના ભેદથી બે પ્રકારનું તથા અનનશનાદિ ભેદથી બાર પ્રકારનું છે. આ તપ જન્મરૂપી સમુદ્ર પાર કરવાને માટે જહાજ સમાન છે.

વિશેષાર્થ : જે કર્મોનો ક્ષય કરવાના ઉદ્દેશથી તપવામાં આવે છે તેને તપ કહે છે. તે બાહ્ય અને અભ્યંતરના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. જે તપ બાહ્ય દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખે છે તથા બીજા દ્વારા પ્રત્યક્ષરૂપે દેખી શકાય છે તે બાહ્ય તપ કહેવાય છે. તેના નીચે પ્રમાણે છ ભેદ છે.

૧. અનશન—સંયમ આદિની સિદ્ધિ માટે ચાર પ્રકારના (અન્ન, પેય, ખાદ્ય અને લેહ્ય) આહારનો પરિત્યાગ કરવો. ૨. અવમૌદર્ય—બત્રીસ કોળિયા પ્રમાણ સ્વાભાવિક આહારમાંથી એક-બે-ત્રણ આદિ કોળિયા ઓછા કરીને એક કોળિયા સુધી ગ્રહણ કરવો, ૩. વૃત્તિપરિસંખ્યાન—ગૃહપ્રમાણ તથા દાતા અને ભોજન આદિનો નિયમ કરવો. ગૃહપ્રમાણ—જેમ કે આજે હું બે ઘેર જ જઈશ. જો એમાં આહાર પ્રાપ્ત થશે તો લઈશ, નહિ તો (બે કરતાં વધારે ઘેર જઈને) નહિ. એ જ રીતે દાતા આદિના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. ૪. રસપરિત્યાગ—દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ અને મીઠું આ છ રસોમાંથી એક બે વગેરે રસોનો ત્યાગ કરવો અથવા તીખા, કડવા, કષાયલા, ખાટા અને મધુર રસોમાંથી એક બે વગેરે રસોનો પરિત્યાગ કરવો. ૫. વિવિક્ત શય્યાસન—જંતુઓની પીડાથી રહિત નિર્જન શૂન્ય ગૃહ આદિમાં શય્યા કે આસન માંડવું (સૂવું કે બેસવું). ૬. કાયકલેશ-તડકામાં, વૃક્ષના મૂળમાં અથવા ખુલ્લા મેદાનમાં સ્થિત રહીને ધ્યાન કરવું.

જે તપ મનને નિયમમાં રાખે છે તેને અભ્યંતર તપ કહે છે. તેના પણ નીચે પ્રમાણે છ ભેદ છે.

૧. પ્રાયશ્ચિત્ત—પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષો દૂર કરવા. ૨. વિનય—પૂજ્ય પુરુષોમાં આદરભાવ રાખવો. ૩. વૈયાવૃત્ય—શરીરની ચેષ્ટાથી અથવા અન્ય દ્રવ્યથી રોગી અને વૃદ્ધ આદિ સાધુઓની સેવા કરવી. ૪. સ્વાધ્યાય—આળસ છોડીને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો. તે વાચના, પૃચ્છના, અનુપ્રેક્ષા, આમ્નાય અને ધર્મોપદેશના ભેદથી પાંચ પ્રકારે છે.—૧. નિર્દોષ ગ્રન્થ, અર્થ અને બન્નેયનું પ્રદાન કરવું તેને વાચના કહેવામાં આવે છે. ૨. સંશય દૂર કરવા માટે વિશિષ્ટ વિદ્વાનોને પૂછવું તેને પૃચ્છના કહે છે. ૩. જાણેલા પદાર્થનો મનથી વિચાર કરવો તેનું નામ અનુપ્રેક્ષા છે. ૪. શુદ્ધ ઉચ્ચારણ સાથે પાઠનું પરિશીલન કરવું તેનું નામ આમ્નાય છે. ૫. ધર્મકથા વગેરે અનુષ્ઠાનને ધર્મોપદેશ કહેવામાં આવે છે. ૬. વ્યુત્સર્ગ—અહંકાર અને મમકારનો ત્યાગ કરવો. ૬. ધ્યાન—ચિત્તને આમ તેમથી ખસેડીને કોઈ એક પદાર્થના ચિન્તનમાં લગાવવું. ૮૮.

(પૃથ્વી)

કષાયવિષયોદ્ભટપ્રચુરતસ્કરૌઘો હઠાત્
તપઃસુભટતાડિતો વિઘટતે યતો દુર્જયઃ ।
અતો હિ નિરુપદ્રવશ્ચરતિ તેન ધર્મશ્રિયા
યતિઃ સમુપલક્ષિતઃ પથિ વિમુક્તિપુર્યાઃ સુખમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદ : જે ક્રોધાદિ કષાયો અને પંચેન્દ્રિય વિષયોરૂપ ઉદ્ભટ અને અનેક ચોરોનો સમુદાય ઘણી મુશ્કેલીથી જીતી શકાય છે તે તપરૂપી સુભટ દ્વારા બળપૂર્વક

માર ખાઈને નાશ પામે છે. તેથી જ તપ અને ધર્મરૂપ લક્ષ્મીથી સંયુક્ત સાધુ મોક્ષ નગરીના માર્ગે સર્વ પ્રકારના વિઘ્ન-બાધાઓથી રહિત થઈને સુખેથી ગમન કરે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ ચોરોનો સમુદાય માર્ગમાં ચાલતા પથિક જનોના ધનનું અપહરણ કરીને તેમને આગળ જવામાં બાધા પહોંચાડે છે તેવી જ રીતે ક્રોધાદિ કષાયો અને પંચેન્દ્રિય વિષય-ભોગ મોક્ષમાર્ગે ચાલનાર સત્પુરુષોના સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ધનનું અપહરણ કરીને તેમને આગળ જવામાં બાધક થાય છે. ઉપર્યુક્ત ચોરોનો સમુદાય જેમ કોઈ શક્તિશાળી સુભટથી પીડિત થઈને જ્યાં ત્યાં નાસી જાય છે તેવી જ રીતે તપ દ્વારા તે વિષય કષાયો પણ નષ્ટ કરાય છે. તેથી ચોર ન રહેવાથી જેમ પથિક જન નિરુપદ્રવ થઈને માર્ગમાં ગમન કરે છે તેવી જ રીતે વિષય કષાયોનો નાશ થવાથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોથી સંપન્ન સાધુઓ પણ નિર્બાધપણે મોક્ષમાર્ગે ગમન કરે છે. ૮૮.

(મન્દાક્રાન્તા)

મિથ્યાત્વાદેર્યદિહ ભવિતા દુઃખમુગ્રં તપોભ્યો
જાતં તસ્માદુદકકણિકૈકેવ સર્વાબ્ધિનીરાત્ ।
સ્તોકં તેન પ્રભવમખિલં કૃચ્છ્રલબ્ધે નરત્વે
યદ્યેતર્હિ સ્વલતિ તદહો કા ક્ષતિર્જીવ તે સ્યાત્ ॥૧૦૦॥

અનુવાદ : લોકમાં મિથ્યાત્વ આદિના નિમિત્તે જે તીવ્ર દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું છે તેની અપેક્ષાએ તપથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ એટલું અલ્પ હોય છે જેટલું સમુદ્રના સંપૂર્ણ જળની અપેક્ષાએ તેનું એક ટીપું હોય છે. તે તપથી બધું જ (સમતા આદિ) પ્રગટે છે. તેથી હે જીવ! કઠિનાઈથી પ્રાપ્ત થતી મનુષ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત થતા છતાં પણ જો તું આ વખતે તપથી ભ્રષ્ટ થશે તો તને કેટલી હાનિ થશે એ જાણે છે? અર્થાત્ તે અવસ્થામાં તારું સર્વસ્વ નષ્ટ થઈ જશે. ૧૦૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વ્યાખ્યા યત્ ક્રિયતે શ્રુતસ્ય યતયે યદ્વીયતે પુસ્તકં
સ્થાનં સંયમસાધનાદિકમપિ પ્રીત્યા સદાચારિણા ।
સ ત્યાગો વપુરાદિનિર્મમતયા નો કિંચનાસ્તે યતે-
રાકિંચન્યમિદં ચ સંસૃતિહરો ધર્મઃ સતાં સંમતઃ ॥૧૦૧॥

અનુવાદ : સદાચારી પુરુષ દ્વારા મુનિને જે પ્રેમપૂર્વક આગમનું વ્યાખ્યાન

કરવામાં આવે છે, પુસ્તક આપવામાં આવે છે તથા સંયમના સાધનભૂત પીંછી આદિ પણ આપવામાં આવે છે તેને ઉત્તમ ત્યાગ ધર્મ કહેવામાં આવે છે. શરીર આદિમાં મમત્વબુદ્ધિ ન રહેવાથી મુનિની પાસે જે કિંચિત માત્ર પણ પરિગ્રહ રહેતો નથી તેનું નામ ઉત્તમ આકિંચન્ય ધર્મ છે. સજ્જન પુરુષોને ઈચ્છિત તે ધર્મ સંસારનો નાશ કરનાર છે. ૧૦૧.

(શિખરિણિ)

વિમોહા મોક્ષાય સ્વહિતનિરતાશ્ચારુચરિતાઃ
ગૃહાદિ ત્યક્ત્વા યે વિદધતિ તપસ્તેऽપિ વિરલાઃ ।
તપસ્યન્તો ઽન્યસ્મિન્નપિ યમિનિ શાસ્ત્રાદિ દદતઃ
સહાયાઃ સ્યુર્યે તે જગતિ યતયો દુર્લભતરાઃ ॥૧૦૨॥

અનુવાદ : મોહ રહિત, પોતાના આત્મહિતમાં લવલીન અને ઉત્તમ ચારિત્રથી સંયુક્ત જે મુનિઓ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે ઘર આદિ છોડીને તપ કરે છે તે પણ વિરલ છે અર્થાત્ બહુ થોડા છે. વળી જે મુનિ સ્વયં તપશ્ચરણ કરતાં થકાં અન્ય મુનિને પણ શાસ્ત્રાદિ આપીને તેમને મદદ કરે છે તે તો આ સંસારમાં પૂર્વોક્ત મુનિઓની અપેક્ષાએ વિશેષપણે દુર્લભ છે. ૧૦૨.

(શિખરિણી)

પરં મત્વા સર્વં પરિહતમશેષં શ્રુતવિદા
વપુઃપુસ્તાઘાસ્તે તદપિ નિકટં ચેદિતિ મતિઃ ।
મમત્વાભાવે તત્સદપિ ન સદન્યત્ર ઘટતે
જિનેન્દ્રાજ્ઞાભઙ્ગો ભવતિ ચ હઠાત્કલ્મષમૃષેઃ ॥૧૦૩॥

અનુવાદ : આગમના જાણકાર મુનિએ સમસ્ત બાહ્ય વસ્તુઓને પર અર્થાત્ આત્માથી ભિન્ન જાણીને તે બધાનો ત્યાગ કરી દીધો છે. છતાં પણ જ્યારે શરીર અને પુસ્તકાદિ તેમની પાસે રહે છે તો એવી અવસ્થામાં તે નિષ્પરિગ્રહી કેવી રીતે કહી શકાય. જો એવી અહીં આશંકા કરવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે તેમને જોકે ઉક્ત શરીર અને પુસ્તકાદિ પ્રત્યે કોઈ મમત્વભાવ રહેતો નથી તેથી જ તેઓ વિદ્યમાન હોવા છતાં અવિદ્યમાન સમાન જ છે. હા, જો ઉક્ત મુનિને તેમના પ્રત્યે

મમત્વભાવ હોય તો પછી તે નિષ્પરિગ્રહી કહી શકાતા નથી. અને એવી અવસ્થામાં તેને સમસ્ત પરિગ્રહના ત્યાગરૂપ જિનેન્દ્ર આજ્ઞાનો ભંગ કરવાનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી તેને બળપૂર્વક પાપબંધ થાય છે. ૧૦૩.

(સ્રગ્ધરા)

યત્સંગાધારમેતશ્ચલતિ લઘુ ચ યત્તીક્ષ્ણદુઃખૌઘધારં
મૃત્પિણ્ડીભૂતભૂતં કૃતબહુવિકૃતિભ્રાન્તિ સંસારચક્રમ્ ।
તા નિત્યં યન્મુમુક્ષુર્યતિરમલમતિઃ શાન્તમોહઃ પ્રપશ્યે-
જ્ઞામીઃ પુત્રીઃસવિત્રીરિવ હરિણદ્વશસ્તત્પરં બ્રહ્મચર્યમ્ ॥૧૦૪॥

અનુવાદ : જે તીવ્ર દુઃખોના સમૂહરૂપ ધારા સહિત છે, જેના પ્રભાવથી પ્રાણી માટીના પિંડાની જેમ ધૂમે છે અને જે અનેક વિકાર રૂપ ભ્રમ કરનાર છે એવું આ સંસારરૂપી ચક્ર જે સ્ત્રીઓના આધારે શીઘ્રતાથી ફરે છે તે મૃગ સમાન નેત્રવાળી સ્ત્રીઓને, મોહને ઉપશાન્ત કરનાર, મોક્ષના અભિલાષી, નિર્મળ બુદ્ધિવાળા મુનિ સદા બહેન, દીકરી અને માતા સમાન જુઓ. એ જ ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યનું સ્વરૂપ છે.

વિશેષાર્થ :—અહીં સંસારમાં ચક્રનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. તે આ કારણે—જેમ ચક્ર (કુંભારનો ચાકડો) ખીલીના આધારે ચાલે છે તેવી જ રીતે આ સંસારચક્ર (સંસાર પરિભ્રમણ) સ્ત્રીઓના આધારે ચાલે છે. ચક્રમાં જો તીક્ષ્ણ ધાર હોય તો આ સંસાર ચક્રમાં જે અનેક દુઃખોનો સમૂહ રહે છે તે જ તેની તીક્ષ્ણ ધાર છે. કુંભારના ચાકડા ઉપર જેમ માટીનો પિંડો પરિભ્રમણ કરે છે તેમ આ સંસારચક્ર ઉપર સમસ્ત દેહધારી પ્રાણીઓ પરિભ્રમણ કરે છે. જેમ કુંભારનો ચાકડો ધૂમતા ધૂમતા માટીના પિંડામાંથી અનેક વિકારો—શકોરૂ, ઘડો, કુંડુ વગેરેને ઉત્પન્ન કરે છે તેવી જ રીતે આ સંસારચક્ર પણ અનેક વિકારો—જીવની નરનારકાદિરૂપ પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરીને તેમને ધુમાવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે સંસારપરિભ્રમણના કારણભૂત સ્ત્રીઓ છે તેમના વિષયનો અનુરાગ છે. તે સ્ત્રીઓને અવસ્થાવિશેષ પ્રમાણે માતા, બહેન અને દીકરી સમાન સમજીને તેમના પ્રત્યે અનુરાગ ન કરવો એ બ્રહ્મચર્ય છે જે તે સંસારચક્રથી જીવોની રક્ષા કરે છે. ૧૦૪.

(માલિની)

અવિરતમિહ તાવત્પુણ્યભાજો મનુષ્યાઃ
હૃદિ વિરચિતરાગાઃ કામિનીનાં વસન્તિ ।
કથમપિ ન પુનસ્તા જાતુ યેષાં તદ્દગ્ધ્રી
પ્રતિદિનમતિનપ્રાસ્તે ઽપિ નિત્યં સ્તુવન્તિ ॥૧૦૫॥

અનુવાદ : લોકમાં પુણ્યવાન પુરુષો રાગ ઉત્પન્ન કરીને નિરંતર સ્ત્રીઓના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. એ પુણ્યવાન પુરુષો પણ, જે મુનિઓના હૃદયમાં તે સ્ત્રીઓ કદી અને કોઈ પ્રકારે પણ રહેતી નથી તે મુનિઓના ચરણની પ્રતિદિન અત્યંત નમ્ર બનીને નિત્ય સ્તુતિ કરે છે. ૧૦૫.

(સ્રગ્ધરા)

વૈરાગ્યત્યાગદારુદ્વયકૃતરચના ચારુનિશ્રેણિકા ચૈઃ
પાદસ્થાનૈરુદારૈર્દશભિરનુગતા નિશ્ચલૈર્જ્ઞાનદૃષ્ટેઃ ।
યોગ્યા સ્યાદારુક્ષોઃ શિવપદસદનં ગન્તુમિત્યેષુ કેષાં
નો ધર્મેષુ ત્રિલોકીપતિભિરપિ સદા સ્તૂયમાનેષુ હૃષ્ટિઃ ॥૧૦૬॥

અનુવાદ : વૈરાગ્ય અને ત્યાગરૂપ બે લાકડાથી બનાવેલી સુંદર નિસરણી જે દસ મહાન સ્થિર પગથિયાવાળી હોઈને મોક્ષ-મહેલમાં જવા માટે ચડવાની અભિલાષા રાખનાર મુનિઓને માટે યોગ્ય છે. ત્રણલોકના અધિપતિઓ (ઈન્દ્ર, ધરનેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી) દ્વારા સ્તૂયમાન તે દસ ધર્મોના વિષયમાં કયા પુરુષોને હર્ષ ન થાય? ૧૦૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃશેષામલશીલસદ્ગુણમયીમત્યન્તસામ્યસ્થિતાં
વન્દે તાં પરમાત્મનઃ પ્રણયિનીં કૃત્યાન્તગાં સ્વસ્થતામ્ ।
યત્રાનન્તચતુષ્ટયામૃતસરિત્યાત્માનમન્તર્ગતં
ન પ્રાપ્નોતિ જરાદિદુઃખહશિખઃ સંસારદાવાનલઃ ॥૧૦૭॥

અનુવાદ : જે સ્વસ્થતા નિર્મળ સમસ્ત શીલ અને સમીચીન ગુણોથી રચાયેલી છે, અત્યંત સમતાભાવ ઉપર સ્થિત છે તથા કાર્યના અંતને પ્રાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય થઈ ચુકી છે; તે પરમાત્માની પ્રિયાસ્વરૂપ સ્વસ્થતાને હું નમસ્કાર કરું છું. અનંત ચતુષ્ટયરૂપ અમૃતની નદી સમાન તે સ્વસ્થતામાં સ્થિત આત્માને વૃદ્ધત્વ આદિરૂપ દુઃસહ જ્વાળાઓથી સંયુક્ત એવા સંસારરૂપી દાવાનલ (જંગલની આગ) પ્રાપ્ત થતો નથી. ૧૦૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આયાતે ડનુભવં ભવારિમથને નિર્મુક્તમૂર્ત્યાશ્રયે
 શુદ્ધે ડન્યાદશિ સોમસૂર્યહુતભુક્કાન્તેરનન્તપ્રભે ।
 યસ્મિન્નસ્તમુપૈતિ ચિત્રમચિરાન્નિઃશેષવસ્ત્વન્તરં
 તદ્વન્દે વિપુલપ્રમોદસદનં ચિદ્રૂપમેકં મહઃ ॥૧૦૮॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્યરૂપ તેજ સંસારરૂપી શત્રુને મથનાર છે, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ મૂર્તિના આશ્રય રહિત અર્થાત્ અમૂર્તિક છે, શુદ્ધ છે, અનુપમ છે તથા ચન્દ્ર, સૂર્ય અને અગ્નિની પ્રભાની અપેક્ષાએ અનંતગુણી પ્રભાથી યુક્ત છે; તે ચૈતન્યરૂપ તેજનો અનુભવ થઈ જતાં આશ્ચર્ય છે કે અન્ય સમસ્ત પર પદાર્થ શીઘ્ર જ નષ્ટ થઈ જાય છે અર્થાત્ તેમનો પછી વિકલ્પ જ રહેતો નથી. અતિશય આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર તે એક ચૈતન્યરૂપ તેજને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૦૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જાતિર્યાતિ ન યત્ર યત્ર ચ મૃતો મૃત્યુર્જરા જર્જરા
 જાતા યત્ર ન કર્મકાયઘટના નો વાગ્ ન ચ વ્યાધયઃ ।
 યત્રાત્મૈવ પરં ચકાસ્તિ વિશદજ્ઞાનૈકમૂર્તિઃ પ્રભુ-
 નિત્યં તત્પદમાશ્રિતા નિરુપમાઃ સિદ્ધાઃ સદા પાન્તુ વઃ ॥૧૦૯॥

અનુવાદ : જે મોક્ષપદમાં જન્મ થતો નથી, મૃત્યુ મરી ગયું છે, જરા જીર્ણ થઈ ગઈ છે, કર્મ અને શરીરનો સંબંધ રહ્યો નથી, વયન નથી, વ્યાધિઓ પણ બાકી રહી નથી, જ્યાં કેવળ નિર્મળજ્ઞાનરૂપ અદ્વિતીય શરીરને ધારણ કરનાર પ્રભાવશાળી આત્મા જ સદા પ્રકાશમાન છે; તે મોક્ષપદ પામેલા અનુપમ સિદ્ધ પરમેષ્ઠી સર્વદા આપની રક્ષા કરો. ૧૦૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્લક્ષ્યે ડપિ ચિદાત્મનિ શ્રુતબલાત્ કિંચિત્સ્વસંવેદનાત્
 બ્રૂમઃ કિંચિદિહ પ્રબોધનિધિભિર્ગ્રાહ્યં ન કિંચિચ્છલમ્ ।
 મોહે રાજનિ કર્મણામતિતરાં પ્રૌઢાન્તરાયે રિપૌ
 દૃગ્બોધાવરણદ્વયે સતિ મતિસ્તાદ્દુક્તો માદશામ્ ॥૧૧૦॥

અનુવાદ : જો કે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા અદેશ્ય છે છતાં પણ શાસ્ત્રના બળથી થતા કાંઈક સ્વાનુભવથી પણ અહીં તેના સંબંધમાં કાંઈક નિરૂપણ કરીએ છીએ. સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ નિધિને ધારણ કરનાર વિદ્વાનોએ આમાં કાંઈ છળ નહીં સમજવું જોઈએ. કારણ કે સર્વ કર્મોના અધિપતિસ્વરૂપ મોહ, શક્તિશાળી અંતરાયરૂપ શત્રુ તથા દર્શનાવરણ અને જ્ઞાનાવરણ આ ચાર ઘાતિ કર્મો વિદ્યમાન હોય ત્યારે મારા જેવા અલ્પજ્ઞાનીઓને તેવી ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ ક્યાંથી હોઈ શકે? ૧૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વિદ્વન્મન્યતયા સદસ્યતિતરામુદ્વંડવાગ્ડમ્બરાઃ
શૃંગારાદિરસૈઃ પ્રમોદજનકં વ્યાખ્યાનમાતન્વતે ।
યે તે ચ પ્રતિસદ્ધ સન્તિ બહવો વ્યામોહવિસ્તારિણો
યેભ્યસ્તત્પરમાત્મતત્ત્વવિષયં જ્ઞાનં તુ તે દુર્લભાઃ ॥૧૧૧॥

અનુવાદ : વિદ્વતાના અભિમાનથી સભામાં અત્યંત ઉદ્વંડ વચનોનો આડંબર કરનારા જે કવિઓ શૃંગારાદિ રસો દ્વારા બીજાઓને આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર વ્યાખ્યાનનો વિસ્તાર કરીને તેમને મુગ્ધ કરે છે તે કવિઓ તો અહીં ઘરે ઘરે અનેક છે. પણ જેમની પાસેથી પરમાત્મતત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે તો દુર્લભ જ છે. ૧૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આપદ્ધેતુષુ રાગરોષનિકૃતિપ્રાયેષુ દોષેષ્વલં
મોહાત્સર્વજનસ્ય ચેતસિ સદા સત્સુ સ્વભાવાદપિ ।
તન્નાશાય ચ સંવિદે ચ ફલવત્કાવ્યં કવેર્જાયતે
શૃંગારાદિરસં તુ સર્વજગતો મોહાય દુઃખાય ચ ॥૧૧૨॥

અનુવાદ : જે રાગ, ક્રોધ અને માયા આદિ દોષ અત્યંત દુઃખના કારણભૂત છે તે તો મોહને વશ થયેલા સ્વભાવથી જ સર્વદા સર્વ જીવોના ચિત્તમાં નિવાસ કરે છે. ઉક્ત દોષોનો નાશ કરવા તથા સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી રચવામાં આવેલું કવિનું કાવ્ય સફળ થાય છે. એનાથી વિપરીત શૃંગારાદિ રસપ્રધાન કાવ્ય તો સર્વ જીવોને મોહ અને દુઃખ જ ઉત્પન્ન કરનાર થાય છે. ૧૧૨.

(વસંતતિલકા)

કાલાદપિ પ્રસૃતમોહમહાન્ધકારે
 માર્ગ ન પશ્યતિ જનો જગતિ પ્રશસ્તમ્ ।
 ક્ષુદ્રાઃ ક્ષિપન્તિ દશિ દુઃશ્રુતિધૂલિમસ્ય
 ન સ્યાત્કથં ગતિરનિશ્ચિતદુઃપથેષુ ॥૧૧૩॥

અનુવાદ : કાળના પ્રભાવથી જ્યાં મોહરૂપ મહાન અંધકાર ફેલાયેલો છે એવા આ લોકમાં મનુષ્ય ઉત્તમ માર્ગ જોઈ શકતો નથી. તે સિવાય નીચ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો તેની આંખમાં મિથ્યા ઉપદેશરૂપ ધૂળ પણ ફેંકે છે. તો પછી એવી હાલતમાં તેનું ગમન અનિશ્ચિત ખોટા માર્ગે કેમ ન થાય? અર્થાત્ અવશ્ય થાય. ૧૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વિષ્મૂત્રક્રિમિસંકુલે કૃતઘૃણૈરત્રાદિભિઃ પૂરિતે
 શુક્રાસૃગ્વરયોષિતામપિ તનુર્માતુઃ કુગર્ભે ડજનિ ।
 સાપિ ક્લિષ્ટરસાદિધાતુકલિતા પૂર્ણા મલાઘૈરહો
 ચિત્રં ચન્દ્રમુખીતિ જાતમતિભિર્વિદ્વદ્ધિરાવર્ણ્યતે ॥૧૧૪॥

અનુવાદ : જે માતાની કુત્સિત કુક્ષિ વિષ્ટા, મૂત્ર અને તુચ્છ જંતુઓથી વ્યાપ્ત તથા ઘૃણાજનક આંતરડા આદિથી પરિપૂર્ણ છે એવી તે કૂખમાં ઉત્તમ સ્ત્રીઓનું પણ વીર્ય અને રજથી નિર્મિત શરીર ઉત્પન્ન થયું છે. તે ઉત્તમ સ્ત્રી પણ કલેશજનક રસ આદિ ધાતુઓથી યુક્ત અને મળ આદિથી પરિપૂર્ણ છે. છતાં પણ આશ્ચર્ય છે કે તેને પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન્ ચન્દ્રમુખી (ચન્દ્ર જેવા મુખવાળી) બતાવે છે. ૧૧૪.

(શિખરણી)

કચા યૂકાવાસા મુખમજિનબદ્ધાસ્થિનિચયઃ
 કુચૌ માંસોચ્છ્રાયૌ જટરમપિ વિષ્ટાદિઘટિકા ।
 મલોત્સર્ગે યત્રં જઘનમબલાયાઃ ક્રમયુગં
 તદાધારસ્થૂણે કિમિહ કિલ રાગાય મહતામ્ ॥૧૧૫॥

અનુવાદ : જે સ્ત્રીના વાળ જૂ ના સ્થાનરૂપ છે, મુખ ચામડાથી સમ્બદ્ધ

હાડકાના સમૂહથી સંયુક્ત છે. સ્તન માંસથી ઉન્નત છે. ઉદર પણ વિષ્ટા આદિના તુચ્છ ઘડા સમાન છે જઘન મળ છોડવાના યંત્ર સમાન છે અને બન્ને પગ તે યંત્રના આધારભૂત સ્તંભો સમાન છે; આવી તે સ્ત્રી શું મહાન પુરુષો માટે રાગનું કારણ થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતી નથી. ૧૧૫.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

પરમધર્મનદાઞ્જનમીનકાન્ શશિમુખીબડિશેન સમુદ્રતાન્ ।

અતિસમુલ્લસિતે રતિમુરે પચતિ હા હતકઃ સ્મરધીવરઃ ॥૧૧૬॥

અનુવાદ : હત્યારો કામદેવરૂપી માછીમાર ઉત્તમ ધર્મરૂપી નદીમાંથી મનુષ્યોરૂપી માછલીઓને સ્ત્રી રૂપ કાંટા દ્વારા કાઢીને તેમને અત્યંત બળનારી અનુરાગરૂપી અગ્નિમાં રાંધે છે, એ ઘણા ખેદની વાત છે.

વિશેષાર્થ : જેમ માછીમાર કાંટા દ્વારા નદીમાંથી માછલીઓ કાઢીને તેમને અગ્નિમાં રાંધે છે તે જ પ્રમાણે કામદેવ (ભોગાભિલાષા) પણ મનુષ્યોને સ્ત્રીઓ દ્વારા ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરીને તેમને વિષયભોગોથી સંતપ્ત કરે છે. ૧૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

येनेदं जगदापदम्बुधिगतं कुर्वीत मोहो हठात्

येनैते प्रतिजन्तु हन्तुमनसः क्रोधादयो दुर्जयाः ।

येन भ्रातरियं च संसृति सरित्संजायते दुस्तरा

तज्जानीहि समस्तदोषविषमं स्त्रीरूपमेतद्ધ્રુવम् ॥૧૧૭॥

અનુવાદ :—જે સ્ત્રીના સૌન્દર્યના પ્રભાવથી આ મોહ જગતના પ્રાણીઓને બળપૂર્વક આપત્તિરૂપ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરાવે છે, જેના દ્વારા આ દુર્જય ક્રોધ આદિ શત્રુ પ્રત્યેક પ્રાણીના ઘાતમાં તત્પર રહે છે તથા જેના દ્વારા આ સંસારરૂપી નદી પાર કરવી અશક્ય બની જાય છે. હે ભાઈ! તું તે સ્ત્રીના સૌન્દર્યને નિશ્ચયથી સમસ્ત દોષોવાળું હોવાને કારણે કષ્ટદાયક સમજ. ૧૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

मोहव्याधभटेन

संसृतिवने

मुग्धैणबन्धापदे

पाशाः पङ्कजलोचनादिविषयाः सर्वत्र सञ्जीकृताः ।

મુગ્ધાસ્ત્ર પતન્તિ તાનપિ વરાનાસ્થાય વાઙ્મન્યહો
હા કષ્ટં પરજન્મને ડપિ ન વિદઃ ક્ષાપીતિ ધિઙ્મૂર્ખતામ્ ॥૧૧૮॥

અનુવાદ :—સુભટ મોહરૂપી પારધીએ સંસારરૂપી વનમાં મૂર્ખજનરૂપી મૃગોને બન્ધન- જનિત આપત્તિમાં ધકેલવા માટે સર્વત્ર કમળ સમાન નેત્રોવાળી સ્ત્રી આદિ વિષયરૂપી જાળો તૈયાર કરી લીધી છે. આ મૂર્ખ પ્રાણી તે ઈન્દ્રિય વિષયરૂપી જાળમાં ફસાઈ જાય છે અને તે વિષય ભોગોને ઉત્તમ અને સ્થાયી સમજીને પરલોકમાં પણ તેમની ઈચ્છા કરે છે, એ ઘણા ખેદની વાત છે. પરંતુ વિદ્વાન્ પુરુષ તેમની અભિલાષા આ લોક અને પરલોકમાંથી ક્યાંય પણ કરતા નથી. તે મૂર્ખતાને ધિક્કાર છે. ૧૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एतन्मोहढकप्रयोगविहितभ्रान्तिभ्रमच्चक्षुषा
पश्यत्येष जनो ऽसमञ्जसमसद्बुधिर्ध्रुवं व्यापदे ।
अप्येतान् विषयाननन्तनरकक्लेशप्रदानस्थिरान्
यत् शश्वत्सुखसागरानिव सतश्चेतःप्रियान् मन्यते ॥११९॥

અનુવાદ : આ દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય મોહરૂપી ઠગના પ્રયોગથી કરવામાં આવેલી ભ્રાન્તિથી ભ્રમિત થયેલી આંખો દ્વારા આ વિષયસુખને વિપરીત દેખે છે અર્થાત્ તે દુઃખદાયક વિષયસુખને સુખદાયક માને છે. પરંતુ વાસ્તવમાં તે નિશ્ચયથી આપત્તિજનક જ છે. જે આ વિષયભોગ નરકમાં અનંત દુઃખ આપનાર અને અસ્થિર છે તેમને તે સર્વદા ચિત્તને પ્રિય લાગનારા સુખના સમુદ્ર સમાન માને છે. ૧૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

संसारे ऽत्र घनाटवीपरिसरे मोहष्टकः कामिनी-
क्रोधाद्याश्च तदीयपेटकमिदं तत्संनिधौ जायते ।
प्राणी तद्विहितप्रयोगविकलस्तद्वश्यतामागतो
न स्वं चेतयते लभेत विपदं ज्ञातुः प्रभोः कथ्यताम् ॥१२०॥

અનુવાદ : સઘન વનની અંત્ય ભૂમિ સમાન આ સંસારમાં મોહરૂપ ઠગ વિદ્યમાન છે. સ્ત્રી અને ક્રોધાદિ કષાયો તેની પેટી સમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેના પ્રબળ

સહાયક છે. કારણ કે એ તેના (મોહના) રહેવાથી જ રહે છે. ઉક્ત મોહદ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયોગથી વ્યાકુળ થયેલ પ્રાણી તેને વશ થઈને પોતાના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરતા નથી, તેથી તે વિપત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. તે મોહરૂપ ઠગથી પ્રાણીની રક્ષા કરનાર જ્ઞાતા પ્રભુ (સર્વદા) છે તેથી જ તે જ્ઞાતા પ્રભુની જ પ્રાર્થના કરવી. ૧૨૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ऐश्वर्यादिगुणप्रकाशनतया मूढा हि ये कुर्वते
सर्वेषां तिरिटिल्लितानि पुरतः पश्यन्ति नो व्यापदः ।
विद्युल्लोलमपि स्थिरं परमपि स्वं पुत्रदारादिकं
मन्यन्ते यदहो तदत्र विषमं मोहप्रभोः शासनम् ॥१२१॥

અનુવાદ : જે મૂર્ખજનો પોતાના ઐશ્વર્ય આદિ ગુણો પ્રકટ કરવાના વિચારથી અન્ય સર્વ મનુષ્યોની ઠેકડી ઉડાડ્યા કરે છે તેઓ ભવિષ્યમાં આવનારી આપત્તિઓને જોતા નથી. આશ્ચર્ય છે કે જે પુત્ર અને પત્ની આદિ વિજળી સમાન ચંચળ (અસ્થિર) છે તેમને તે લોકો સ્થિર માને છે તથા પ્રત્યક્ષ પર (ભિન્ન) દેખાવા છતાં તેમને સ્વકીય સમજે છે આ મોહરૂપી રાજાનું વિષમ શાસન છે. ૧૨૧.

(શિખરણી)

क्व यामः किं कुर्मः कथमिह सुखं किं च भविता
कुतो लभ्या लक्ष्मीः क इह नृपतिः सेव्यत इति ।
विकल्पानां जालं जडयति मनः पश्यत सतां
अपि ज्ञातार्थनामिह महदहो मोहचरितम् ॥१२२॥

અનુવાદ : અમે ક્યાં જઈએ, શું કરીએ, અહીં સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? અને શું થશે? લક્ષ્મી ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે? એના માટે ક્યા રાજાની સેવા કરવી? ઇત્યાદિ વિકલ્પોનો સમૂહ અહીં તત્ત્વજ્ઞ સજ્જન પુરુષોના મનને પણ જડ બનાવી દે છે, એ શોચનીય છે. આ બધી મોહની મહાલીલા છે. ૧૨૨.

(શિખરણી)

विहाय व्यामोहं धनसदनतन्वादिविषये
कुरुध्वं तत्तूर्णं किमपि निजकार्यं ऐवत बुधाः ।

ન येनेदं जन्म प्रभवति सुनृत्वादिघटना

पुनः स्यान्न स्याद्वा किमपरवचोऽम्बरशतैः ॥१२३॥

અનુવાદ :—હે વિદ્વજનો! ધન, મહેલ અને શરીર આદિના વિષયમાં મમત્વબુદ્ધિ છોડીને શીઘ્રતાથી કાંઈ પણ પોતાનું એવું કાર્ય કરો કે જેથી આ જન્મ ફરીથી પ્રાપ્ત ન કરવો પડે. બીજા સેંકડો વચનોના બાહ્ય ડોળથી તમારું કાંઈ પણ ઈષ્ટ સિદ્ધ થવાનું નથી. આ જે તમને ઉત્તમ મનુષ્ય પર્યાય આદિ સ્વહિત સાધક સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે તે ફરીથી પ્રાપ્ત થશે અથવા નહિ થાય એ કાંઈ નક્કી નથી. અર્થાત્ તેનું ફરી પ્રાપ્ત થવું બહુ જ કઠણ છે. ૧૨૩.

(સ્રગ્ધરા)

वाचस्तस्य प्रमाणं य इह जिनपतिः सर्वविद्वीतरागो

रागद्वेषादिदोषैरुપहतमनसो नेतरस्यानृतत्वात् ।

एतन्निश्चित्य चिते श्रयत वत बुधा विश्वतत्त्वोपलब्धौ

मुक्तेर्मूलं तमेकं भ्रमत किमु बहुष्वन्धवदुःपथेषु ॥१२४॥

અનુવાદ : અહીં જે જિનેન્દ્રદેવ સર્વજ્ઞ થયા થકા રાગ-દ્વેષરહિત છે તેનું વચન પ્રમાણ (સત્ય) છે. એનાથી વિપરીત જેનું અંતઃકરણ રાગ-દ્વેષાદિથી દુષિત છે એવા અન્ય કોઈનું વચન પ્રમાણ હોઈ શકતું નથી કારણ કે તે સત્યથી રહિત છે એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને હે બુદ્ધિમાન્ સજ્જનો! જે સર્વજ્ઞ થઈ જવાથી મુક્તિનું મૂળ કારણ છે તે જ એક જિનેન્દ્રદેવનો તમે સમસ્ત તત્ત્વોના પરિજ્ઞાન માટે આશ્રય કરો, આંધળાની જેમ અનેક કુમાર્ગોમાં પરિભ્રમણ કરવું યોગ્ય નથી. ૧૨૪.

(વસંતતિલકા)

यः कल्पयेत् किमपि सर्वविदोऽपि वाचि

संदिह्य तत्त्वमसमञ्जसमात्मबुद्धया ।

खे पत्रिणां विचरतां सुदृशेक्षितानां

संख्यां प्रति प्रविदधाति स वादमन्धः ॥१२५॥

અનુવાદ : જે સર્વજ્ઞના પણ વચનમાં સંદેહ કરીને પોતાની બુદ્ધિથી તત્ત્વના વિષયમાં અન્યથા કાંઈક કલ્પના કરે છે તે અજ્ઞાની પુરુષ નિર્મળ નેત્રોવાળા

પુરુષદ્વારા જોવામાં આવેલ આકાશમાં વિહરતા પક્ષીઓની સંખ્યાની બાબતમાં વિવાદ કરનાર આંધળા સમાન આચરણ કરે છે. ૧૨૫.

(ઇન્દ્રવજ્રા)

उक्तं जिनैर्द्वादशभेदभङ्गं श्रुतं, ततो बाह्यमनन्तभेदम् ।

तस्मिन्नुपादेयतया चिदात्मा, ततः परं हेयतयाभ्यधायि ॥૧૨૬॥

અનુવાદ : જિનદેવે અંગશ્રુતના બાર તથા અંગ બાહ્યના અનંત ભેદ બતાવ્યા છે. આ બન્નેય પ્રકારના શ્રુતમાં ચેતન આત્માને ગ્રાહ્યરૂપે અને તેનાથી ભિન્ન પર પદાર્થોને હેયરૂપે બતાવેલ છે.

વિશેષાર્થ : મતિજ્ઞાનના નિમિત્તે જે જ્ઞાન થાય છે તેને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે આ શ્રુતના મૂળમાં બે ભેદ છે—અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય. આમાં અંગપ્રવિષ્ટના નીચે પ્રમાણે બાર ભેદ છે—૧. આચારાંગ ૨. સૂત્રકૃતાંગ ૩. સ્થાનાંગ ૪. સમવાયાંગ ૫. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિત્તિઅંગ ૬. જ્ઞાતૃધર્મકથાંગ ૭. ઉપાસકાધ્યયનાંગ ૮. અંતકૃતદશાંગ ૯. અનુત્તરૌપપાદિકદશાંગ ૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ ૧૧. વિપાકસૂત્રાંગ અને ૧૨. દેષ્ટિવાદાંગ આમાં દેષ્ટિવાદ પણ પાંચ પ્રકારના છે—૧. પરિકર્મ ૨. સૂત્ર ૩. પ્રથમાનુયોગ ૪. પૂર્વગત અને ૫. ચૂલિકા. આમાં પૂર્વગતના પણ નીચે પ્રમાણે ચૌદ ભેદ છે—૧. ઉત્પાદ પૂર્વ ૨. અગ્રાયણીપૂર્વ ૩. વીર્યાનુપ્રવાદ ૪. અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદ ૫. જ્ઞાનપ્રવાદ ૬. સત્યપ્રવાદ ૭. આત્મપ્રવાદ ૮. કર્મપ્રવાદ ૯. પ્રત્યાખ્યાનનામધેય ૧૦. વિદ્યાનુપ્રવાદ ૧૧. કલ્યાણનામધેય ૧૨. પ્રાણાવાય ૧૩. ક્રિયાવિશાળ અને ૧૪ લોકબિન્દુસાર. અંગબાહ્ય દશવૈકાલિક અને ઉત્તરાધ્યયન આદિ ભેદથી અનેક પ્રકારના છે. છતાં પણ તેના મુખ્યપણે નીચેના ચૌદ ભેદ બતાવ્યા છે—૧. સામાયિક ૨. ચતુર્વિંશતિસ્તવ ૩. વંદના ૪. પ્રતિક્રમણ ૫. વૈનયિક ૬. કૃતિકર્મ ૭. દશવૈકાલિક ૮. ઉત્તરાધ્યયન ૯. કલ્પ-વ્યવહાર ૧૦. કલ્યાકલ્ય ૧૧. મહાકલ્ય ૧૨. પુંડરીક ૧૩. મહાપુંડરીક અને ૧૪. નિષિદ્ધિકા (વિશેષ જાણકારી માટે ષટ્ષંડાગમ-કૃતિઅનુયોગદ્વાર (પુ. ૯) પૃ. ૧૮૭-૨૨૪ જુઓ). આ બધા જ શ્રુતમાં એક માત્ર આત્માને ઉપાદેય બતાવીને બીજા બધા પદાર્થોને હેય બતાવ્યા છે. શ્રુતના અભ્યાસનું પ્રયોજન પણ એ જ છે, અન્યથા અગિયાર અંગ નવ પૂર્વોનો અભ્યાસ કરીને પણ દ્રવ્યલિંગી મુનિ સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. ૧૨૬.

(ઉપજાતિ)

अल्पायुषामल्पधियामिदानीं कुतः समस्तश्रुतपाठशक्तिः ।

तदत्र मुक्तिं प्रति बीजमात्रमभ्यस्यतामात्महितं प्रयत्नात् ॥૧૨૭॥

અનુવાદ : વર્તમાન કાળમાં મનુષ્યોનું આયુષ્ય અલ્પ અને બુદ્ધિ અતિશય મંદ થઈ ગઈ છે તેથી તેમનામાં ઉપર્યુક્ત સમસ્ત શ્રુતના પાઠની શક્તિ રહી નથી. આ કારણે તેમણે અહીં એટલા જ શ્રુતનો પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જોઈએ જે મોક્ષનું બીજભૂત થઈને આત્માનું હિત કરનાર હોય. ૧૨૭.

(સ્રગ્ધરા)

નિશ્ચેતવ્યો જિનેન્દ્રસ્તદતુલવચસાં ગોચરેઽર્થ પરોક્ષે
કાર્યઃ સોઽપિ પ્રમાણં વદત કિમપરેણાલકોલાહલેન ।
સત્યાં છદ્મસ્થતાયામિહ સમયપથસ્વાનુભૂતિપ્રબુદ્ધા
મો મો મભ્યા યતધ્વં દગવગમનિધાવાત્મનિ પ્રીતિભાજઃ ॥૧૨૮॥

અનુવાદ : હે ભવ્ય જીવો! આપે જિનેન્દ્રદેવના વિષયમાં નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને તેમના અનુપમ વચનોના વિષયભૂત પરોક્ષ પદાર્થના વિષયમાં તેને જ પ્રમાણ માનવા જોઈએ. બીજા વ્યર્થ કોલાહલથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થશે, એ આપ જ બતાવો. તેથી છદ્મસ્થ (અલ્પજ્ઞ) અવસ્થા વિદ્યમાન હોવા છતાં સિદ્ધાંતના માર્ગે પ્રાપ્ત થયેલ આત્માનુભવવડે પ્રબોધને પામીને આપ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનની નિધિસ્વરૂપ આત્માના વિષયમાં પ્રીતિયુક્ત થઈને પ્રયત્ન કરો-તેની જ આરાધના કરો.

વિશેષાર્થ : અલ્પજ્ઞતાને કારણે આપણે જે પરોક્ષ પદાર્થોના વિષયમાં કાંઈ પણ નિશ્ચય કરી શકતા નથી તેમના વિષયમાં આપણે જિનેન્દ્રદેવને કે જે રાગ-દ્વેષ રહિત હોઈને સર્વજ્ઞ પણ છે, પ્રમાણ માનવા જોઈએ. જો કે વર્તમાનમાં તે અહીં વિદ્યમાન નથી તોપણ પરંપરાપ્રાપ્ત તેમના વચન (જિનાગમ) તો વિદ્યમાન છે જ. તેના દ્વારા પ્રબોધ પ્રાપ્ત કરીને ભવ્ય જીવ આત્મકલ્યાણ કરવામાં પ્રયત્નશીલ થઈ શકે છે. ૧૨૮.

(આર્યા)

તદ્વયાયત તાત્પર્યાજ્જ્યોતિઃ સદ્ધિન્મયં વિના યસ્માત્ ।
સદપિ ન સત્ સતિ યસ્મિન્ નિશ્ચિતમાભાસતે વિશ્વમ્ ॥૧૨૯॥

અનુવાદ : ચૈતન્યમય તે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિનું તત્પરતાથી ધ્યાન કરો, જેના વિના વિદ્યમાન વિશ્વ પણ અવિદ્યમાન સમાન પ્રતિભાસે છે તથા જે ઉપસ્થિત હોતાં તે વિશ્વ નિશ્ચિતપણે યથાર્થસ્વરૂપે પ્રતિભાસે છે. ૧૨૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અજ્ઞો યદ્વવકોટિભિઃ ક્ષપયતિ વં કર્મ તસ્માદ્બહુ
 સ્વીકુર્વન્ કૃતસંવરઃ સ્થિરમના જ્ઞાની તુ તત્તત્ક્ષણાત્ ।
 તીક્ષ્ણક્લેશહયાશ્રિતો ઽપિ હિ પદં નેષ્ટં તપઃસ્યન્દનો
 નેયં તન્નયતિ પ્રભું સ્ફુટતરજ્ઞાનૈકસૂતોઽજ્ઞિતઃ ॥૧૩૦॥

અનુવાદ : અજ્ઞાની જીવ પોતાના જે કર્મ કરોડો જન્મોમાં નષ્ટ કરે છે તથા તેનાથી અનેક ગણા ગ્રહણ કરે છે તેને જ્ઞાની જીવ સ્થિરચિત્ત થઈને સંવરને પ્રાપ્ત થતા થકા તત્ક્ષણ અર્થાત્ ક્ષણમાત્રમાં નષ્ટ કરી દે છે. તે યોગ્ય જ છે—તીક્ષ્ણ ક્લેશરૂપી ઘોડાનો આશ્રય લેવા છતાં પણ તપરૂપી રથ જો અતિશય નિર્મળ જ્ઞાનરૂપી અદ્વિતીય સારથી વિનાનો હોય તો તે પોતાના લઈ જવા યોગ્ય પ્રભુ (આત્મા અને રાજા) ને ઈષ્ટ સ્થાને લઈ જઈ શકતો નથી.

વિશેષાર્થ : જેમ અનુભવી સારથી (ચલાવનાર) વિના શીઘ્રગામી ઘોડા દ્વારા ખેંચાતો રથ પણ તેમાં બેઠેલા રાજા આદિને પોતાના ઈષ્ટ સ્થાને પહોંચાડી શકતો નથી તેવી જ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના કરવામાં આવેલું તપ દુઃસહ કાયકલેશોથી સંયુક્ત હોવા છતાં પણ આત્માને મોક્ષપદમાં પહોંચાડી શકતું નથી. એ જ કારણે જે કર્મો અજ્ઞાની જીવ કરોડો ભવોમાં પણ નષ્ટ કરી શકતો નથી તેમનો સમ્યક્જ્ઞાની જીવ ક્ષણમાત્રમાં જ નાશ કરી નાખે છે. એનું કારણ એ છે કે અજ્ઞાની જીવને નિર્જરાની સાથો સાથ નવા કર્મોનો આસ્રવ પણ થયા કરે છે, તેથી તે કર્મરહિત થઈ શકતો નથી. પરંતુ એનાથી ઉલટું જ્ઞાની જીવને જ્યાં નવા કર્મનો આસ્રવ અટકી જાય છે ત્યાં પૂર્વસંચિત કર્મની નિર્જરા પણ થાય છે. તેથી જ તે શીઘ્ર કર્મોથી રહિત થઈ જાય છે. ૧૩૦.

(સ્રગ્ધરા)

કર્માબ્ધૌ તદ્વિચિત્રોદયલહરિભરવ્યાકુલે વ્યાપદુગ્ર-
 ભ્રામ્યન્નક્રાદિકીર્ણે મૃતિજનનલસદ્વાડવાવર્તગર્તે ।
 મુક્તઃ શક્ત્યા હતાઙ્ગઃ પ્રતિગતિ સ પુમાન્ મજ્જનોન્મજ્જનાભ્યા-
 મપ્રાપ્ય જ્ઞાનપોતં તદનુગતજડઃ પારગામી કથં સ્યાત્ ॥૧૩૧॥

અનુવાદ : જે કર્મરૂપી સમુદ્ર પોતાના વિવિધ પ્રકારના ઉદયરૂપી લહરીઓના ભારથી વ્યાપ્ત છે, આપત્તિઓ રૂપ આમ તેમ ધૂમતા મહાન્ મગર આદિ જળજંતુઓથી પરિપૂર્ણ છે, તથા મૃત્યુ અને જન્મરૂપી વડવાગ્નિ અને વમળના ખાડારૂપ

છે; તેમાં પડેલો તે અજ્ઞાની મનુષ્ય-જેનું શરીર પ્રત્યેક ગતિમાં (ડગલે પગલે) વારંવાર ડૂબવા અને ઉપર આવવાના કારણે પિડાઈ રહ્યું છે તથા જે (સમુદ્રને) ઓળંગવાની શક્તિરહિત છે-જ્ઞાનરૂપી જહાજને પ્રાપ્ત કર્યા વિના કેવી રીતે પારગામી થઈ શકે? અર્થાત્ જ્યાં સુધી તેને જ્ઞાનરૂપી જહાજ પ્રાપ્ત થતું નથી ત્યાં સુધી તે કર્મરૂપી સમુદ્રનો પાર કોઈ પણ રીતે પામી શકતો નથી. ૧૩૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શશ્વન્મોહમહાન્ધકારકલિતે ત્રૈલોક્યસદ્મન્યસૌ
જૈની વાગમલપ્રદીપકલિકા ન સ્યાદ્યદિ દ્યોતિકા ।
ભાવાનામુપલब्धिरेव न भवेत् सम्यक्तदिष्टेतर-
प्राप्तित्यागकृते पुनस्तनुभृतां दूरे मतिस्तादृशी ॥૧૩૨॥

અનુવાદ : જે ત્રણે લોકરૂપ ભવન સર્વદા મોહરૂપ સઘન અંધકારથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું છે તેને પ્રકાશિત કરનાર જો જિનવાણી રૂપી નિર્મળ દીપકની જ્યોત ન હોય તો પદાર્થોનું સારી રીતે જ્ઞાન જ થઈ શકતું નથી તો પછી એવી અવસ્થામાં ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટના પરિત્યાગ માટે પ્રાણીઓને તે પ્રકારની બુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે? થઈ શકે નહિ. ૧૩૨.

(મન્દાક્રાન્તા)

शान्ते कर्मण्युचितसकलक्षेत्रकालादिहेतौ
लब्ध्वा स्वास्थ्यं कथमपि लसद्योगमुद्रावशेषम् ।
आत्मा धर्मो यदयमसुखस्फीतसंसारगर्ता-
दुद्धृत्य स्वं सुखमयपदे धारयत्यात्मनैव ॥૧૩૩॥

અનુવાદ : કર્મના ઉપશાન્ત થવા સાથે યોગ્ય સમસ્ત ક્ષેત્ર-કાળાદિરૂપ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ જતાં કેવળ ધ્યાનમુદ્રાથી સંયુક્ત સ્વાસ્થ્ય (આત્મસ્વરૂપસ્થતા) કોઈ પણ પ્રકારે પ્રાપ્ત કરીને આ આત્મા દુઃખોથી પરિપૂર્ણ સંસારરૂપ ખાડામાંથી પોતાને કાઢીને પોતાની જાતે જ સુખમય પદ અર્થાત્ મોક્ષમાં ધારણ કરે છે તેથી તે આત્મા જ ધર્મ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ : ‘इष्टस्थाने धरति इति धर्मः’ આ વ્યાખ્યા પ્રમાણે જે જીવને સંસારના

દુઃખમાંથી કાઢીને ઈષ્ટ પદ (મોક્ષ)માં પ્રાપ્ત કરાવે છે તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. કર્મો ઉપશાન્ત થવાથી પ્રાપ્ત થયેલી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ સામગ્રી દ્વારા અનંતચતુષ્ટયરૂપ સ્વાસ્થ્યનો લાભ થાય છે. આ અવસ્થામાં એક માત્ર ધ્યાનમુદ્રા જ બાકી રહે છે. બાકીના બધા સંકલ્પ-વિકલ્પ છૂટી જાય છે. હવે આત્મા પોતાને પોતા દ્વારા જ સંસારરૂપ ખાડામાંથી કાઢીને મોક્ષમાં પહોંચાડી દે છે. તેથી ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યા પ્રમાણે વાસ્તવમાં આત્માનું નામ જ ધર્મ છે—તે સિવાય બીજો કોઈ ધર્મ હોઈ શકે નહિ. ૧૩૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નો શૂન્યો ન જડો ન ભૂતજનિતો નો કર્તૃભાવં ગતો

નૈકો ન ક્ષણિકો ન વિશ્વવિત્તો નિત્યો ન ચૈકાન્તતઃ ।

આત્મા કાયમિતશ્ચિદેકનિલયઃ કર્તા ચ ભોક્તા સ્વયં

સંયુક્તઃ સ્થિરતાવિનાશજનનૈઃ પ્રત્યેકમેકક્ષણે ॥૧૩૪॥

અનુવાદ : આ આત્મા એકાન્તરૂપે ન તો શૂન્ય છે, ન જડ છે, ન પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયો છે, ન કર્તા છે, ન એક છે, ન ક્ષણિક છે, ન વિશ્વવ્યાપક છે અને ન નિત્ય પણ છે. પરંતુ ચૈતન્ય ગુણના આશ્રયભૂત તે આત્મા પ્રાપ્ત થયેલ શરીર પ્રમાણે થતો થકો સ્વયં જ કર્તા અને ભોક્તા પણ છે. તે આત્મા પ્રત્યેક ક્ષણે સ્થિરતા (ધ્રોવ્ય), વિનાશ (વ્યય) અને જનન (ઉત્પાદ)થી યુક્ત રહે છે.

વિશેષાર્થ : ભિન્ન ભિન્ન મતવાદીઓ દ્વારા આત્માના સ્વરૂપની જે વિવિધ પ્રકારે કલ્પના કરવામાં આવી છે તેનું અહીં નિરાકરણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમ કે—શૂન્યૈકાન્તવાદી (માધ્યમિક) કેવળ આત્માને જ નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વને ય શૂન્ય માને છે. તેમના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે અહીં ‘એકાન્તતઃ નો શૂન્યઃ’ અર્થાત્ આત્મા સર્વથા શૂન્ય નથી, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વૈશેષિક મુક્તિ અવસ્થામાં બુદ્ધિ આદિ નવ વિશેષ ગુણોનો ઉચ્છેદ માનીને તેને જડ જેવો માને છે. સંસાર અવસ્થામાં પણ તેઓ તેને સ્વયં ચેતન નથી માનતા પણ ચેતન જ્ઞાનના સમવાયથી તેને ચેતન સ્વીકારે છે. જે ઔપચારિક છે. આવી અવસ્થામાં તે સ્વરૂપથી જડ જ કહેવાશે. તેમના આ અભિપ્રાયનું નિરાકરણ કરવા માટે અહીં ‘ન જડઃ’ અર્થાત્ તે જડ નથી, એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. ચાર્વાક મતાનુયાયી આત્માને પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયેલો માને છે. તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણે તેનું અસ્તિત્વ ગર્ભથી મરણ પર્યન્ત જ રહે છે.—ગર્ભના પહેલાં અને મરણ પછી તેનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. તેમના આ અભિપ્રાયને દોષવાળું બતાવીને અહીં ‘નભૂતજનિતઃ’ અર્થાત્ તે પાંચ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયો નથી, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. નૈયાયિક આત્માને સર્વથા કર્તા માને છે. તેમના અભિપ્રાયનું લક્ષ્ય કરીને અહીં ‘નો કર્મભાવં ગતઃ’ અર્થાત્ તે

સર્વથા કર્તૃત્વ અવસ્થાને પ્રાપ્ત નથી, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. પુરુષાદ્વૈતવાદી કેવળ પરંબ્રહ્મનો જ સ્વીકાર કરીને તેના સિવાય સમસ્ત પદાર્થોનો નિષેધ કરે છે. લોકમાં જે વિવિધ પ્રકારના પદાર્થ જોવામાં આવે છે તેનું કારણ અવિદ્યાજનિત સંસ્કાર છે. એમના ઉપર્યુક્ત મતનું નિરાકરણ કરતાં અહીં ‘નૈકઃ’ અર્થાત્ આત્મા એક જ નથી, એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. બૌદ્ધ (સૌત્રાન્તિક) તેને સર્વથા ક્ષણિક માને છે. તેમનો અભિપ્રાય સદોષ બતાવતાં અહીં ‘ન ક્ષણિકઃ’ અર્થાત્ આત્મા સર્વથા ક્ષણમાં નાશ પામનાર નથી, એમ કહ્યું છે. વૈશેષિક આદિ આત્માને વિશ્વવ્યાપક માને છે. તેમના મતને દોષપૂર્ણ બતાવીને અહીં ‘ન વિશ્વવિત્તઃ’ અર્થાત્ તે સમસ્ત લોકમાં વ્યાપ્ત નથી, એવો નિર્દેશ કર્યો છે. સાંખ્યમતાનુયાયી આત્માને સર્વથા નિત્ય સ્વીકારે છે. તેમના આ અભિમતને દૂષિત ઠરાવીને અહીં ‘ન નિત્યઃ’ અર્થાત્ તે સર્વથા નિત્ય નથી, એવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. અહીં ‘એકાન્તતઃ’ આ પદનો સંબંધ સર્વત્ર સમજવો જોઈએ. જેમ કે-‘એકાન્તતઃ નો શૂન્યઃ, એકાન્તતઃ ન : જડઃ’ ઇત્યાદિ. જૈનમતાનુસાર આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે, એનો નિર્દેશ કરતાં આગળ એમ બતાવ્યું છે કે નયવિવક્ષા પ્રમાણે તે આત્મા પ્રાપ્ત શરીરની બરાબર અને ચેતન છે. તે વ્યવહારથી સ્વયં કર્મોનો કર્તા અને તેમના ફળનો ભોક્તા પણ છે. પ્રકૃતિ કર્તા અને પુરુષ ભોક્તા છે, આ સાંખ્ય સિદ્ધાંત અનુસાર કર્તા એક (પ્રકૃતિ) અને ફળનો ભોક્તા બીજો (પુરુષ) હોય; એમ સંભવતું નથી. જીવાદિ છ દ્રવ્યોમાંથી પ્રત્યેક ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્યથી સંયુક્ત રહે છે. કોઈ પણ દ્રવ્ય સર્વથા ક્ષણિક અથવા નિત્ય નથી. ૧૩૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાત્મા તિષ્ઠતિ કીદૃશઃ સ કલિતઃ કેનાત્ર યસ્યેદૃશી
 બ્રાન્તિસ્તત્ર વિકલ્પસંભૂતમના યઃ કોઽપિ સ જ્ઞાયતામ્ ।
 કિંચાન્યસ્ય કુતો મતિઃ પરમિયં બ્રાન્તાશુભાત્કર્મણો
 નિત્વા નાશમુપાયતસ્તદખિલં જાનાતિ જ્ઞાતા પ્રભુઃ ॥૧૩૫॥

અનુવાદ : આત્મા ક્યાં રહે છે, તે કેવો છે તથા અહીં કોણે તેને જાણ્યો છે; આ જાતની બ્રાન્તિ જેને થઈ રહી છે ત્યાં ઉપર્યુક્ત વિકલ્પોથી પરિપૂર્ણ ચિત્તવાળો જે કોઈ પણ છે તેણે આત્મા જાણવો જોઈએ. કારણ કે આ પ્રકારની બુદ્ધિ અન્ય (જડ)ને થઈ શકતી નથી. વિશેષતા કેવળ એટલી છે કે આત્માને ઉત્પન્ન થયેલો ઉપર્યુક્ત વિચાર અશુભ કર્મના ઉદયથી બ્રાંતિયુક્ત છે. આ બ્રાન્તિનો પ્રયત્નપૂર્વક નાશ કરીને જ્ઞાતા સમસ્ત વિશ્વને જાણે છે.

વિશેષાર્થ : આત્મા અતીન્દ્રિય છે. તેથી તેને અલ્પજ્ઞાની આ ચર્મચક્ષુઓથી જોઈ શકતા નથી. અદેશ્ય હોવાથી જ અનેક પ્રાણીઓને ‘આત્મા ક્યાં રહે છે, કેવો છે અને કોના દ્વારા જોવામાં

આવ્યો છે' ઈત્યાદિ પ્રકારનો સંદેહ ઘણું કરીને આત્માના વિષયમાં થયા કરે છે આ સંદેહ દૂર કરતાં 'અહીં એમ બતાવ્યું છે કે જે કોઈનેય ઉપર્યુક્ત સંદેહ થાય છે, વાસ્તવમાં તે જ આત્મા છે કારણ કે એવો વિકલ્પ શરીર આદિ જડ પદાર્થને થઈ શકતો નથી. તે તો 'અહમ્ અહમ્' અર્થાત્ હું જાણું છું, હું અમુક કાર્ય કરું છું; એ રીતે 'હું હું' એ ઉલ્લેખથી પ્રતીતિમાં આવતા ચેતન આત્માને જ થઈ શકે છે. એટલું અવશ્ય છે કે જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ આદિ અશુભ કર્મોનો ઉદય રહે છે ત્યાં સુધી જીવને ઉપર્યુક્ત ભ્રાંતિ રહી શકે છે. ત્યાર પછી તે તપશ્ચરણાદિ દ્વારા જ્ઞાનાવરણાદિને નષ્ટ કરીને પોતાના સ્વભાવાનુસાર અખિલ પદાર્થોનો જ્ઞાતા (સર્વજ્ઞ) બની જાય છે. ૧૩૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આત્મા મૂર્તિવિવર્જિતો ડપિ વપુષિ સ્થિત્વાપિ દુર્લક્ષતાં
પ્રાપ્નોઽપિ સ્ફુરતિ સ્ફુટં યદહમિત્યુલ્લેખતઃ સંતતમ્ ।
તત્કિં મુહ્યત શાસનાદપિ ગુરોર્ભ્રાન્તિઃ સમુત્સૃજ્યતા-
મન્તઃ પશ્યત નિશ્ચલેન મનસા તં તન્મુખાક્ષવ્રજાઃ ॥૧૩૬॥

અનુવાદ : આત્મા મૂર્તિ (રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ) રહિત હોવા છતાં પણ શરીરમાં સ્થિતિ હોવા છતાં પણ તથા અદેશ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ નિરંતર 'અહમ્' અર્થાત્ 'હું' આ ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટપણે પ્રતીતિમાં આવે છે. એવી અવસ્થામાં હે ભવ્ય જીવો! તમે આત્મોન્મુખ ઈન્દ્રિય સમૂહથી સંયુક્ત થઈને કેમ મોહને પ્રાપ્ત થાવ છો? ગુરુની આજ્ઞાથી પણ ભ્રમ છોડો અને અભ્યંતરમાં નિશ્ચળ મનથી તે આત્માનું અવલોકન કરો. ૧૩૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વ્યાપી નૈવ શરીર એવ યદસાવાત્મા સ્ફુરત્યન્વહં
ભૂતાનન્વયતો ન ભૂતજનિતો જ્ઞાની પ્રકૃત્યા યતઃ ।
નિત્યે વા ક્ષણિકે ડથવા ન કથમપ્યર્થક્રિયા યુજ્યતે
તત્રૈકત્વમપિ પ્રમાણદૃઢ્યા ભેદપ્રતીત્યાહતમ્ ॥૧૩૭॥

અનુવાદ : આત્મા વ્યાપક નથી જ કારણ કે તે નિરંતર શરીરમાં જ પ્રતિભાસિત થાય છે. તે ભૂતોથી ઉત્પન્ન પણ નથી કેમકે તેની સાથે ભૂતોનો અન્વય જોવામાં આવતો નથી તથા તે સ્વભાવથી જ્ઞાતા પણ છે. તેને સર્વથા નિત્ય અથવા ક્ષણિક સ્વીકારવાથી તેમાં કોઈ પ્રકારે અર્થ ક્રિયા બની શકતી નથી. તેમાં એકત્વ પણ

નથી કેમકે તે પ્રમાણથી દેહતાને પામેલી ભેદ પ્રતીતિ દ્વારા બાધિત છે.

વિશેષાર્થ : જે વૈશેષિક આદિ આત્માને વ્યાપક માને છે તેમનું લક્ષ કરીને અહીં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘આત્મા વ્યાપક નથી’ કેમકે તે શરીરમાં જ પ્રતિભાસિત થાય છે. જો આત્મા વ્યાપક હોય તો તેની પ્રતીતિ કેવળ શરીરમાં જ કેમ થાય? બીજે પણ થવી જોઈતી હતી. પરંતુ શરીર સિવાય બીજે ક્યાંય પણ તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી નિશ્ચિત છે કે આત્મા શરીર પ્રમાણ જ છે, નહિ કે સર્વવ્યાપક. ‘આત્મા પાંચ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયો છે’ આ ચાર્વાક મતને દૂષિત બતાવતાં અહીં એમ કહ્યું છે કે આત્મા સ્વભાવથી જ જ્ઞાતા દેષ્ટા છે તેથી તે ભૂતજનિત નથી. જો એમ હોય તો આત્મામાં સ્વભાવથી ચૈતન્યગુણ પ્રાપ્ત થવો જોઈતો ન હતો. એનું પણ કારણ એ છે કે કાર્ય પ્રાયઃ પોતાના ઉપાદાન કારણ અનુસાર જ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ માટીમાંથી ઉત્પન્ન થનાર ઘડામાં માટીના જ ગુણ (મૂર્તિકપણું અને અચેતનપણું આદિ) પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી જ રીતે જો આત્મા પંચભૂતથી ઉત્પન્ન થયો હોત તો તેમાં ભૂતના ગુણ અચેતનપણું આદિ જ પ્રાપ્ત થવા જોઈતા હતા, નહિ કે સ્વાભાવિક ચેતનત્વ આદિ. પરંતુ તેમાં અચેતનપણાની વિરુદ્ધ ચેતનપણું જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે સિદ્ધ છે કે તે આત્મા પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયો નથી. આત્માને સર્વથા નિત્ય અથવા ક્ષણિક માનતાં તેમાં ઘટની જળધારણ આદિ અર્થક્રિયાની જેમ કાંઈ પણ અર્થક્રિયા ન થઈ શકે. જેમ-જો આત્માને કૂટસ્થ નિત્ય (ત્રણે કાળે એક જ સ્વરૂપે રહેનાર) સ્વીકારવામાં આવે તો તેમાં કોઈ પણ ક્રિયા (પરિણામ કે પરિસ્પન્દનરૂપ) થઈ શકે નહિ. એવી અવસ્થામાં કાર્યની ઉત્પત્તિ પહેલાં કારણનો અભાવ કેવી રીતે કહી શકાશે? કારણ કે જ્યાં આત્મામાં કદી કોઈ પ્રકારનો વિકાર સંભવિત જ નથી ત્યાં તે આત્મા જેવો ભોગરૂપ કાર્ય કરતી વખતે હતો તેવો જ તે તેના પહેલાં પણ હતો. તો પછી શું કારણ છે કે પહેલાં પણ ભોગરૂપ કાર્ય ન હોય? કારણ હોવાથી તે હોવું જ જોઈતું હતું અને જો તે પહેલાં ન હોય તો પછી પાછળથી પણ ઉત્પન્ન ન થવું જોઈએ. કેમ કે ભોગરૂપ ક્રિયાનો કર્તા આત્મા સદા એકરૂપ જ રહે છે. નહિ તો તેની કૂટસ્થ નિત્યતાનો વિઘાત અવશ્ય થાય. કારણ કે પહેલાં જે તેની અકર્તાપણારૂપ અવસ્થા હતી તેનો વિનાશ થઈને કર્તાપણારૂપ નવી અવસ્થાનો ઉત્પાદ થયો છે. આ જ કૂટસ્થ નિત્યતાનો વિઘાત છે. એ જ રીતે જો આત્માને સર્વથા ક્ષણિક જ માનવામાં આવે તો પણ કોઈ પ્રકારની અર્થક્રિયા થઈ શકશે નહિ કારણ કે કોઈ પણ કાર્ય કરવા માટે સ્મૃતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, અને ઈચ્છા આદિનું રહેવું આવશ્યક હોય છે. તે આ ક્ષણિક એકાન્ત પક્ષમાં સંભવ નથી. એનું પણ કારણ એ છે કે જેણે પહેલાં કોઈ પદાર્થને પ્રત્યક્ષ કરી લીધો હોય તેને જ પાછળથી તેનું સ્મરણ થાય છે અને ત્યાર પછી જ તેના ઉક્ત અનુભૂત પદાર્થના સ્મરણપૂર્વક ફરીથી પ્રત્યક્ષ થતાં પ્રત્યભિજ્ઞાન પણ થાય છે. પરંતુ જો આત્મા સર્વથા ક્ષણિક જ હોય તો જે ચિત્તક્ષણને પ્રત્યક્ષ થયું હતું તે તો તે જ ક્ષણે નષ્ટ થઈ ગયું છે. એવી હાલતમાં તેના સ્મરણ અને પ્રત્યભિજ્ઞાનની સંભાવના કેવી રીતે કરી શકાય? તથા ઉક્ત સ્મરણ અને પ્રત્યભિજ્ઞાન વિના કોઈ પણ કાર્ય કરવું અસંભવ છે. આ રીતે ક્ષણિક

એકાન્ત પક્ષમાં બંધ મોક્ષાદિની પણ વ્યવસ્થા થઈ શકતી નથી. તેથી આત્મા આદિને સર્વથા નિત્ય અથવા ક્ષણિક ન માનતાં કથંચિત્ (દ્રવ્યદેષ્ટિએ) નિત્ય અને કથંચિત્ (પર્યાયદેષ્ટિએ) અનિત્ય સ્વીકારવા જોઈએ. જે પુરુષાદ્વૈતવાદી આત્માને પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં સર્વથા એક સ્વીકારીને વિભિન્ન આત્માઓ અને અન્ય સર્વ પદાર્થોનો નિષેધ કરે છે તેમના મતનું નિરાકરણ કરતાં અહીં એમ બતાવ્યું છે કે સર્વથા એકત્વની કલ્પના પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી બાધિત છે. જ્યાં વિવિધ પ્રાણીઓ અને ઘટ-પટાદિ પદાર્થોની જુદી જુદી સત્તા પ્રત્યક્ષ જ સ્પષ્ટપણે દેખવામાં આવે છે ત્યાં ઉપર્યુક્ત સર્વથા એકત્વની કલ્પના ભલા કેવી રીતે યોગ્ય કહી શકાય છે? કદાપિ નહિ. એ જ રીતે શબ્દાદ્વૈત, વિજ્ઞાનાદ્વૈત અને ચિત્રાદ્વૈત આદિની કલ્પના પણ પ્રત્યક્ષાદિથી બાધિત હોવાના કારણે ગ્રાહ્ય નથી; એવો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. ૧૩૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કુર્યાત્કર્મ શુભાશુભં સ્વયમસૌ ભુક્તે સ્વયં તત્ફલં
સાતાસાતગતાનુભૂતિકલનાદાત્મા ન ચાન્યાદશઃ ।
ચિદ્રુપઃ સ્થિતિજન્મભદ્રકલિતઃ કર્માવૃતઃ સંસૃતૌ
મુક્તૌ જ્ઞાનદેગેકમૂર્તિરમલસ્ત્રૈલોક્યચૂડામણિઃ ॥૧૩૮॥

અનુવાદ : તે આત્મા સ્વયં શુભ અને અશુભ કાર્ય કરે છે અને સ્વયં તેનું ફળ પણ ભોગવે છે, કારણ કે શુભાશુભ કર્મના ફળ સ્વરૂપ સુખદુઃખનો અનુભવ પણ તેને જ થાય છે. આનાથી ભિન્ન આત્માનું બીજું સ્વરૂપ હોઈ જ શકે નહિ. સ્થિતિ (ધ્રોવ્ય), જન્મ (ઉત્પાદ) અને ભંગ (વ્યય) સહિત જે ચેતન આત્મા સંસાર અવસ્થામાં કર્મોના આવરણ સહિત હોય છે તે જ મુક્તિ અવસ્થામાં કર્મમળ રહિત થઈને જ્ઞાન-દર્શનરૂપ અદ્વિતીય શરીર સંયુક્ત થયો થકો ત્રણે લોકમાં ચૂડામણિ રત્ન સમાન શ્રેષ્ઠ થઈ જાય છે.

વિશેષાર્થ : સાંખ્ય પ્રકૃતિને કર્તા અને પુરુષને ભોક્તા માને છે. આ જ અભિપ્રાય લક્ષમાં રાખીને અહીં એમ બતાવ્યું છે કે જે આત્મા કર્મોનો કર્તા છે તે જ તેમના ફળનો ભોક્તા પણ થાય છે. કર્તા એક અને ફળનો ભોક્તા અન્ય જ હોય, એ કલ્પના યુક્તિ સંગત નથી. એ સિવાય અહીં જે બે વાર ‘સ્વયમ્’ પદનો પ્રયોગ થયો છે તેથી એ પણ જણાય છે કે જેવી રીતે ઈશ્વર કર્તૃત્વ વાદીઓના મતમાં કર્મોનું કરવું અને તેમના ફળનું ભોગવવું ઈશ્વર પ્રેરણાથી થાય છે તેવું જૈન સિદ્ધાંત અનુસાર સંભવિત નથી. જૈનમત પ્રમાણે આત્મા સ્વયં કર્તા અને પોતે જ તેમના ફળનો ભોક્તા પણ છે. તથા તે જ પુરુષાર્થ પ્રગટ કરીને કર્મમળ રહિત થયો થકો સ્વયં પરમાત્મા પણ બની જાય છે. અહીં સર્વથા નિત્યપણું અથવા

અનિત્યત્વની કલ્પનાને દોષયુક્ત પ્રગટ કરતાં એ પણ બતાવ્યું છે કે આત્મા આદિ પ્રત્યેક પદાર્થ સદા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્યથી સંયુક્ત રહે છે. જેમ માટીમાંથી ઉત્પન્ન થનાર ઘટમાં માટીરૂપ પૂર્વપર્યાયનો વ્યય, ઘટરૂપ નવીન પર્યાયનો ઉત્પાદ તથા પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉક્ત બન્નેય અવસ્થામાં ધ્રુવ સ્વરૂપે સ્થિત રહે છે. ૧૩૮.

(વસંતતિલકા)

આત્માનમેવમધિગમ્ય નયપ્રમાણ-

નિક્ષેપકાદિભિરભિશ્રયતૈકચિત્તાઃ ।

ભવ્યા યદીચ્છત ભવાર્ણવમુત્તરીતુ-

મુત્તુઙ્ગમોહમકરોગ્રતરં ગમીર્મ્ ॥૧૩૯॥

અનુવાદ : આ રીતે નય, પ્રમાણ અને નિક્ષેપ આદિ દ્વારા આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને હે ભવ્ય જીવો! જો તમે ઉન્નત મોહરૂપી મગરોથી અતિશય ભયાનક અને ગંભીર આ સંસારરૂપ સમુદ્રથી પાર થવાની ઈચ્છા રાખતા હો તો પછી એકાગ્રચિત્ત થઈને ઉપર્યુક્ત આત્માનો આશ્રય કરો.

વિશેષાર્થ : જ્ઞાતાના અભિપ્રાયને નય કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રમાણ દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ વસ્તુના એકદેશ (દ્રવ્ય અથવા પર્યાય આદિમાં) માં વસ્તુનો નિશ્ચય કરવો તેને નય કહેવામાં આવે છે. તે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયના ભેદથી બે પ્રકારના છે. જે દ્રવ્યની મુખ્યતાથી વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિક તથા જે પર્યાયની પ્રધાનતાથી વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે તે પર્યાયાર્થિકનય કહેવાય છે. એમાં દ્રવ્યાર્થિક નયના ત્રણ ભેદ છે—નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર. જે પર્યાયકલંકથી રહિત સત્તા આદિ સામાન્યની વિવક્ષાથી સર્વમાં અભેદ (એકત્વ)ને ગ્રહણ કરે છે તે શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક સંગ્રહનય કહેવાય છે. એનાથી વિપરીત જે પર્યાયની પ્રધાનતાથી બે આદિ અનંત ભેદરૂપ વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે તેને અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક વ્યવહારનય કહેવામાં આવે છે. જે સંગ્રહ અને વ્યવહાર આ બન્નેય નયોના પરસ્પર ભિન્ન બન્ને (અભેદ અને ભેદ) વિષયોને ગ્રહણ કરે છે તેનું નામ નૈગમનય છે. પર્યાયાર્થિક નય ચાર પ્રકારનો છે—ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત. એમાં જે ત્રણ કાળ વિષયક પર્યાયોને છોડીને કેવળ વર્તમાનકાળ વિષયક પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે તે ઋજુસૂત્રનય છે. જે લિંગ, સંખ્યા (વચન), કાળ, કારક અને પુરુષ (ઉત્તમાદિ) આદિનો વ્યભિચાર દૂર કરીને વસ્તુનું ગ્રહણ કરે છે તેને શબ્દનય કહે છે. લિંગવ્યભિચાર—જેમ સ્ત્રીલિંગમાં પુલ્લિંગનો પ્રયોગ કરવો. જેમકે તારાને માટે સ્વાતિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો. ઇત્યાદિ વ્યભિચાર શબ્દનયની દૃષ્ટિએ અગ્રાહ્ય નથી. જે એક જ અર્થ શબ્દભેદથી અનેક રૂપે ગ્રહે છે તેને શબ્દનય કહે છે. જેમ એક જ વ્યક્તિ ઈન્દ્રન (શાસન) ક્રિયાના નિમિત્તે ઈન્દ્ર, શકન (સામર્થ્યરૂપ) ક્રિયાથી

શક તથા પુરોના (નગરોના) વિદારણ કરવાથી પુરંદર કહેવાય છે. આ નયની દૃષ્ટિમાં પર્યાય શબ્દોનો પ્રયોગ અગ્રાહ્ય છે કેમકે એક અર્થનો બોધક એક જ શબ્દ હોય છે.—સમાનાર્થક અન્ય શબ્દ તેનો બોધ કરાવી શકતો નથી. પદાર્થ જે ક્ષણે જે ક્રિયામાં પરિણત હોય તેને જે તે જ ક્ષણે તે જ સ્વરૂપે ગ્રહે છે તેને એવંભૂતનય કહે છે. આ નયની અપેક્ષાએ ઈન્દ્ર જ્યારે શાસનક્રિયામાં પરિણત હોય ત્યારે જ તે ઈન્દ્ર શબ્દનું વાચ્ય થાય, નહિ કે અન્ય સમયમાં પણ. પ્રમાણ સમ્યગ્જ્ઞાનને કહેવામાં આવે છે. તે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. જે જ્ઞાન ઈન્દ્રિય, મન, પ્રકાશ અને ઉપદેશાદિ બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ કહેવાય છે. તેના બે ભેદ છે—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન. જે જ્ઞાન ઈન્દ્રિયો અને મનની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેને મતિજ્ઞાન કહે છે. તે મતિજ્ઞાનથી જાણેલી વસ્તુના વિષયમાં જે વિશેષ વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ત્રણ પ્રકારનું છે. —અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન. એમાં જે ઈન્દ્રિય આદિની અપેક્ષા ન કરતાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદાપૂર્વક રૂપી (પુદ્ગલ અને તેનાથી સંબદ્ધ સંસારી પ્રાણી) પદાર્થનું ગ્રહણ કરે છે તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે. જે જીવોના મનોગત પદાર્થને જાણે છે તે મનઃપર્યયજ્ઞાન કહેવાય છે. સમસ્ત વિશ્વને યુગપદ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે. આ ત્રણેય જ્ઞાન અતીન્દ્રિય છે. નિક્ષેપ શબ્દનો અર્થ મૂકવું થાય છે. પ્રત્યેક શબ્દનો પ્રયોગ અનેક અર્થોમાં થયા કરે છે. તેમાંથી કયા વખતે કયો અર્થ ઈષ્ટ છે, એ બતાવવું તે નિક્ષેપ વિધિનું કાર્ય છે. તે નિક્ષેપ નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારના છે. વસ્તુમાં વિવક્ષિત ગુણ અને ક્રિયા આદિ ન હોવા છતાં પણ કેવળ લોકવ્યવહાર માટે તેનું નામ રાખવાને નામનિક્ષેપ કહેવાય છે.—જેમ કોઈ વ્યક્તિનું નામ લોકવ્યવહાર માટે દેવદત્ત (દેવ દ્વારા ન અપાવા છતાં) રાખવું. કાષ્ટકર્મ, પુસ્તકર્મ, ચિત્રકર્મ અને પાસાઓના નિક્ષેપ આદિમાં ‘તે આ છે’ એ પ્રકારની જે કલ્પના કરવામાં આવે છે તેને સ્થાપના નિક્ષેપ કહે છે. તે બે પ્રકારનો છે—સદ્ભાવ સ્થાપના નિક્ષેપ અને અસદ્ભાવ સ્થાપના નિક્ષેપ. સ્થાપ્યમાન વસ્તુના આકારવાળી કોઈ અન્ય વસ્તુમાં જે તેની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તેને સદ્ભાવ સ્થાપના નિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે—જેમ ઋષભ જિનેન્દ્રના આકારભૂત પાષાણમાં ઋષભ જિનેન્દ્રની સ્થાપના કરવી. જે વસ્તુ સ્થાપ્યમાન પદાર્થના આકારની નથી છતાં પણ તેમાં તે વસ્તુની કલ્પના કરવી તેને અસદ્ભાવ સ્થાપના નિક્ષેપ કહેવાય છે,—જેમ શતરંજની ગોટીમાં હાથી, ઘોડા આદિની કલ્પના કરવી. ભવિષ્યમાં થનારી પર્યાયની મુખ્યતાથી વસ્તુનું કથન કરવું તે દ્રવ્ય નિક્ષેપ કહેવાય છે. વર્તમાન પર્યાયથી લક્ષિત વસ્તુના કથનને ભાવનિક્ષેપ કહેવામાં આવે છે. આ રીતે આ નિક્ષેપોના વિધાનથી અપ્રકૃતનું નિરાકરણ અને પ્રકૃતનું ગ્રહણ થાય છે. ૧૩૮.

(માલિની)

ભવરિપુરિહ તાવદુઃખદો યાવદાત્મન્
તવ વિનિહિતધામા કર્મસંશ્લેષદોષઃ ।

સ ભવતિ કિલ રાગદ્વેષહેતોસ્તદાદૌ
ઙ્ઙતિતિ શિવસુખાર્થી યત્નતસ્તૌ જહીહિ ॥૧૪૦॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! અહીં સંસારરૂપ શત્રુ ત્યાં સુધી જ દુઃખ દઈ શકે છે જ્યાં સુધી તારામાં જ્ઞાનરૂપ જ્યોતિને નષ્ટ કરનાર કર્મબંધરૂપ દોષે સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલું છે. તે કર્મબંધરૂપ દોષ નિશ્ચયથી રાગ અને દ્વેષના નિમિત્તે થાય છે. તેથી મોક્ષસુખનો અભિલાષી થઈને તું સર્વપ્રથમ શીઘ્રતાથી પ્રયત્નપૂર્વક તે બન્નેને છોડી દે. ૧૪૦.

(સ્રગ્ધરા)

લોકસ્ય ત્વં ન કશ્ચિન્ન સ તવ યદિહ સ્વાર્જિતં ભુજ્યતે કઃ
સંબન્ધસ્તેન સાર્ધં તદસતિ સતિ વા તત્ર કૌ રોષતોષૌ ।
કાયે ઽપ્યેવં જડત્વાત્તદનુગતસુખાદાવપિ ધ્વંસભાવા-
દેવંનિશ્ચિત્ય હંસ સ્વબલમનુસર સ્થાયિ મા પશ્ય પાર્શ્વમ્ ॥૧૪૧॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! ન તો તમે લોક (કુટુંબી જન આદિ)ના કોઈ છો અને ન તે પણ તમારું કોઈ હોઈ શકે. અહીં તમે જે કાંઈ કમાયા છો તે જ (તમારે) ભોગવવું પડે છે. તમારો તે લોક સાથે ભલા શું સંબંધ છે? અર્થાત્ કાંઈ પણ નથી. તો પછી લોક ન હોય તો વિષાદ અને તે હોય તો હર્ષ શા માટે કરો છો? એવી જ રીતે શરીરમાં રાગદ્વેષ ન કરવો જોઈએ, કેમ કે તે જડ (અચેતન) છે. તથા શરીર સાથે સંબંધવાળા ઈન્દ્રિયવિષય ભોગજનિત સુખાદિકમાં પણ તમારે રાગ-દ્વેષ કરવો ઉચિત નથી, કેમ કે તે વિનશ્વર છે. આ રીતે નિશ્ચય કરીને તમે તમારી સ્થિર આત્મશક્તિનું અનુસરણ કરો. તે નિકટવર્તી લોકને સ્થાયી ન સમજો.

વિશેષાર્થ : કુટુંબ અને ધન-ધાન્યાદિ બાહ્ય સર્વ પદાર્થોનો આત્મા સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી. તે પ્રત્યક્ષ જ પોતાનાથી જુદા દેખાય છે. તેથી તેમના સંયોગમાં હર્ષિત અને વિયોગમાં ખેદખિન્ન થવું યોગ્ય નથી. બીજું તો શું કહીએ? જે શરીર સદા આત્માની સાથે જ રહે છે તેનો પણ સંબંધ આત્મા સાથે કાંઈ પણ નથી; કારણ કે આત્મા ચેતન છે અને શરીર અચેતન છે. સ્પર્શનાદિ ઈન્દ્રિયોનો સંબંધ પણ તે જ શરીર સાથે છે, નહિ કે તે ચેતન આત્મા સાથે. ઈન્દ્રિયવિષયભોગોથી ઉત્પન્ન થનારું સુખ વિનશ્વર છે-સ્થાયી નથી. તેથી હે આત્મન્! શરીર અને તેની સાથે સંબંધવાળા સુખ-દુઃખાદિમાં રાગ-દ્વેષ ન કરતાં પોતાના સ્થાયી આત્મરૂપનું અવલોકન કર. ૧૪૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આસ્તામન્યગતૌ પ્રતિક્ષણલસદ્દુઃખાશ્રિતાયામહો
 દેવત્વેઽપિ ન શાન્તિરસ્તિ ભવતો રમ્યે ઽણિમાદિશ્રિયા ।
 યત્તસ્માદપિ મૃત્યુકાલકલયાધસ્તાદ્ધટાત્પાત્યસે
 તત્તન્નિત્યપદં પ્રતિ પ્રતિદિનં રે જીવ યત્નં કુરુ ॥૧૪૨॥

અનુવાદ : હે આત્મનૃ! ક્ષણે ક્ષણે થતાં દુઃખના સ્થાનભૂત અન્ય નરક, તિર્યચ અને મનુષ્યગતિ તો દૂર રહો; પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ છે કે અણિમા આદિરૂપ લક્ષ્મીથી રમણીય દેવગતિમાં પણ તને શાન્તિ નથી. કારણ કે ત્યાંથી પણ તું મૃત્યુકાળ દ્વારા બળજોરીથી નીચે પડાય છે. તેથી તું પ્રતિદિન તે નિત્યપદ અર્થાત્ અવિનશ્વર મોક્ષ પ્રત્યે પ્રયત્ન કર. ૧૪૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્ દૃષ્ટં બહિરઙ્ગનાદિષુ ચિરં તન્નાનુરાગો ઽભવત્
 ભ્રાન્ત્યા ભૂરિ તથાપિ તામ્યસિ તતો મુક્ત્વા તદન્તર્વિશ ।
 ચેતસ્તત્ર ગુરોઃ પ્રબોધવસતેઃ કિંચિત્તદાકર્ણ્યતે
 પ્રાપ્તે યત્ર સમસ્તદુઃખવિરમાલ્લભ્યેત નિત્યં સુખમ્ ॥૧૪૩॥

અનુવાદ : હે ચિત્! તે બાહ્ય સ્ત્રી આદિ પદાર્થોમાં જે સુખ જોયું છે તેમાં તને ભ્રાંતિથી ચિરકાળ સુધી અનુરાગ થયો છે. છતાં પણ તું તેનાથી અધિક સંતપ્ત થઈ રહ્યો છે. તેથી તેને છોડીને પોતાના અંતરાત્મામાં પ્રવેશ કર. તેના વિષયમાં સમ્યગ્જ્ઞાનના આધારભૂત ગુરુ પાસેથી એવું કાંઈક સાંભળવામાં આવે છે કે જે પ્રાપ્ત થતાં સમસ્ત દુઃખોથી છૂટકારો પામીને અવિનશ્વર (મોક્ષ) સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ૧૪૩.

(પૃથ્વી)

કિમાલકોલાહલૈરમલબોધસંપન્નિધેઃ
 સમસ્તિ યદિ કૌતુકં કિલ તવાત્મનો દર્શને ।
 નિરુદ્ધસકલેન્દ્રિયો રહસિ મુક્તસંગ્રહઃ
 કિયન્ત્યપિ દિનાન્યતઃ સ્થિરમના ભવાન્ પશ્યતુ ॥૧૪૪॥

અનુવાદ : હે જીવ! જો તને નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ સંપત્તિના આશ્રયભૂત આત્માના

દર્શનનું કૌતૂહલ હોય તો નકામા કોલાહલ (બકવાદ)થી શું? પોતાની સમસ્ત ઈન્દ્રિયોનો નિરોધ કરીને તું પરિગ્રહ પિયાશને છોડી દે. એનાથી સ્થિરચિત્ત થઈને તું કેટલાક દિવસોમાં એકાન્તમાં તે અંતરાત્માનું અવલોકન કરી શકીશ. ૧૪૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

हे चेतः किमु जीव तिष्ठसि कथं चिन्तास्थितं सा कुतो
रागद्वेषवशात्तयोः परिचयः कस्माच्च जातस्तव ।
इष्टानिष्टसमागमादिति यदि श्वभ्रं तदावां गतौ
नोचेन्मुञ्च समस्तमेतदचिरादिष्टादिसंकल्पनम् ॥१४५॥

અનુવાદ : અહીં જીવ પોતાના ચિત્તને કેટલાક પ્રશ્ન કરે છે અને તે પ્રમાણે ચિત્ત તેમનો ઉત્તર આપે છે-હે ચિત્ત! એવું સંબોધન કરતાં ચિત્ત કહે છે કે હે જીવ શું છે? ત્યારે જીવ તેને પૂછે છે કે તું કેવી રીતે રહે છે? હું ચિન્તામાં સ્થિત રહું છું. તે ચિન્તા કોનાથી ઉત્પન્ન થઈ છે? તે રાગદ્વેષના વશે ઉત્પન્ન થઈ છે. તે રાગ-દ્વેષનો પરિચય તને ક્યા કારણે થયો? તેમની સાથે મારો પરિચય ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓના સમાગમથી થયો. અંતે જીવ કહે છે કે હે ચિત્ત! જો એમ હોય તો આપણે બન્નેય નરક પ્રાપ્ત કરીશું. તે જો તને ઈષ્ટ ન હોય તો આ સમસ્ત ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના શીઘ્રતાથી છોડી દે. ૧૪૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ज्ञानज्योतिरुदेति मोहतमसो भेदः समुत्पद्यते
सानन्दा कृतकृत्यता च सहसा स्वान्ते समुन्मीलति ।
यस्यैकस्मृतिमात्रतो ऽपि भगवानत्रैव देहान्तरे
देवस्तिष्ठति मृग्यतां सरभसादन्यत्र किं धावत ॥१४६॥

અનુવાદ : જે ભગવાન આત્માના કેવળ સ્મરણમાત્રથી પણ જ્ઞાનરૂપી તેજ પ્રગટ થાય છે, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો વિનાશ થાય છે તથા કૃતકૃત્યતા અકસ્માત્ જ આનંદપૂર્વક પોતાના મનમાં પ્રગટ થઈ જાય છે; તે ભગવાન આત્મા આ જ શરીરમાં બિરાજમાન છે. તેનું શીઘ્ર અન્વેષણ કરો. બીજી જગ્યાએ (બાહ્ય પદાર્થો તરફ) કેમ દોડી રહ્યા છો. ૧૪૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જીવાજીવવિચિત્રવસ્તુવિવિધાકારદ્વિરૂપાદયો
 રાગદ્વેષકૃતો ડત્ર મોહવશતો દષ્ટાઃ શ્રુતાઃ સેવિતાઃ ।
 જાતાસ્તે દૃઢબન્ધનં ચિરમતો દુઃખં તવાત્મન્નિદં
 નૂનં જાનત એવ કિં બહિરસાવદ્યાપિ ધીર્ધાવતિ ॥૧૪૭॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! અહીં જે જીવ અને અજીવરૂપ વિચિત્ર વસ્તુઓ, અનેક પ્રકારના આકાર, ઋદ્ધિઓ અને રૂપ આદિ રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કરનાર છે. તે તેમને મોહને વશ થઈને જોયા છે, સાંભળ્યા છે તથા તેમનું સેવન પણ કર્યું છે. તેથી તેઓ તારા માટે ચિરકાળથી દૃઢ બંધનરૂપ થયા છે કે જેથી તને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આ બધું જાણવા છતાં પણ તારી તે બુદ્ધિ આજે ય કેમ બાહ્ય પદાર્થો તરફ દોડી રહી છે? ૧૪૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભિન્નોડહં વપુષો બહિર્મલંકૃતાન્નાનાવિકલ્પૌઘતઃ
 શબ્દાદેશ્ચ ચિદેકમૂર્તિરમલઃ શાન્તઃ સદાનન્દભાક્ ।
 ઇત્યાસ્થા સ્થિરચેતસો દૃઢતરં સામ્યાદનારમ્ભિણઃ
 સંસારાદ્વ્યમસ્તિ કિં યદિ તદપ્યન્યત્ર કઃ પ્રત્યયઃ ॥૧૪૮॥

અનુવાદ : હું બાહ્ય મળથી (રજ-વીર્યથી) ઉત્પન્ન થયેલા આ શરીરથી, અનેક પ્રકારના વિકલ્પોના સમુદાયથી તથા શબ્દાદિકથી પણ ભિન્ન છું. સ્વભાવથી હું ચૈતન્યરૂપ, અદ્વિતીય શરીરથી સંપન્ન, કર્મમળ રહિત, શાન્ત અને સદા આનંદનો ઉપભોક્તા છું. આ પ્રકારના શ્રદ્ધાનથી જેનું ચિત્ત સ્થિરતા પામી ગયું છે તથા જે સમતાભાવ ધારણ કરીને આરંભરહિત થઈ ગયું છે તેને સંસારનો શો ભય છે? કાંઈ પણ નહિ. અને જો ઉપર્યુક્ત દૃઢ શ્રદ્ધાન હોવા છતાં પણ સંસારનો ભય છે તો પછી બીજે ક્યાં વિશ્વાસ કરી શકાય? ક્યાંય નહિ. ૧૪૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કિં લોકેન કિમાશ્રયેણ કિમથ દ્રવ્યેણ કાયેન કિં
 કિં વાગ્મિઃ કિમુતેન્દ્રિયૈઃ કિમસુભિઃ કિં તૈર્વિકલ્પૈરપિ ।

સર્વે પુદ્ગલપર્યયા બત પરે ત્વત્તઃ પ્રમત્તો ભવન્-
નાત્મન્નેભિરભિશ્રયસ્યતિ તરામાલેન કિં બન્ધનમ્ ॥૧૪૯॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! તારે લોકનું શું પ્રયોજન છે? આશ્ચર્યનું શું પ્રયોજન છે? દ્રવ્યનું શું પ્રયોજન છે? શરીરનું શું પ્રયોજન છે? વચનોનું શું પ્રયોજન છે? ઇન્દ્રિયોનું શું પ્રયોજન છે? પ્રાણોનું શું પ્રયોજન છે? તથા તે વિકલ્પોનું પણ તારે શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ આ બધાનું તારે કાંઈપણ પ્રયોજન નથી કારણ કે તે બધી પુદ્ગલની પર્યાયો છે અને તેથી તારાથી ભિન્ન છે. તું પ્રમાદને વશ થઈને વ્યર્થ જ આ વિકલ્પો દ્વારા કેમ અતિશય બંધનનો આશ્રય કરે છે. ૧૪૯.

(અનુષ્ટુપ)

સતતાભ્યસ્તભોગાનામપ્યસત્સુખમાત્મજમ્ ।

અપ્યપૂર્વં સદિત્યાસ્થા ચિત્તે યસ્ય સ તત્ત્વવિત્ ॥૧૫૦॥

અનુવાદ : જે જીવોએ નિરંતર ભોગોનો અનુભવ કર્યો છે તેમનું તે ભોગોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ અવાસ્તવિક (કલ્પિત) છે પરંતુ આત્માથી ઉત્પન્ન સુખ અપૂર્વ અને સમીચીન છે; એવો જેના હૃદયમાં દૈવ વિશ્વાસ થઈ ગયો છે તે તત્ત્વજ્ઞ છે. ૧૫૦.

(પૃથ્વી)

પ્રતિક્ષણમયં જનો નિયતમુગ્રદુઃખાતુરઃ

ક્ષુધાદિભિરભિશ્રયંસ્તદુપશાન્તયે ઽન્નાદિકમ્ ।

તદેવ મનુતે સુખં ભ્રમવશાદેવાસુખં

સમુલ્લસતિ કચ્છુકારુજિ યથા શિખિસ્વેદનમ્ ॥૧૫૧॥

અનુવાદ : આ પ્રાણી સમયે સમયે ક્ષુધા-તૃષ્ણા આદિ દ્વારા અત્યંત તીવ્ર દુઃખથી વ્યાકુળ થઈને તેમને શાન્ત કરવા માટે અન્ન અને પાણી આદિનો આશ્રય લે છે અને તેને જ ભ્રમ વશે સુખ માને છે. પરંતુ વાસ્તવમાં તે દુઃખ જ છે. આ સુખની કલ્પના આ જાતની છે જેમ કે ખુજલીના રોગમાં અગ્નિના શેકથી થતું સુખ. ૧૫૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આત્મા સ્વં પરમીક્ષતે યદિ સમં તેનૈવ સંવેષ્ટતે

તસ્માયેવ હિતસ્તતો ઽપિ ચ સુખી તસ્યૈવ સંબન્ધભાક્ ।

તસ્મિન્નેવ ગતો ભવત્યવિરતાનન્દામૃતામ્ભોનિધિઃ

કિંચાન્યત્સકલોપદેશનિવહસ્યૈતદ્રહસ્યં

પરમ્ ॥૧૫૨॥

અનુવાદ : જો આત્મા પોતાની જાતને ઉત્કૃષ્ટ દેખે, તેની સાથે કીડા કરે, તેના જ માટે હિતસ્વરૂપ રહે, તેનાથી જ તે સુખી થાય, તેનો જ સંબંધ તે પામે અને તેમાં જ તે સ્થિત થાય; તો તે આનંદરૂપ અમૃતનો સમુદ્ર બની જાય છે. અધિક શું કહેવું? સમસ્ત ઉપદેશોનું કેવળ આ જ રહસ્ય છે.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે બાહ્ય સર્વ પદાર્થોથી મમત્વબુદ્ધિ છોડીને એક માત્ર પોતાના આત્મામાં લીન થવાથી અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તે અવસ્થામાં કર્તા કર્મ આદિ કારકોનો કાંઈ પણ ભેદ રહેતો નથી—તે જ આત્મા કર્તા અને તે જ કર્મ આદિ સ્વરૂપ હોય છે. એ જ કારણે ગ્રન્થકર્તાએ આ શ્લોકમાં ક્રમશઃ તેના માટે સાતે વિભક્તિઓ (આત્મા, સ્વમ્, તેન, તસ્મૈ, તતઃ, તસ્ય, તસ્મિન્) ઉપયોગ કર્યો છે. ૧૫૨.

(આર્યા)

પરમાનન્દાબ્જરસં સકલવિકલ્પાન્યસુમનસસ્ત્યક્ત્વા ।

યોગી સ યસ્ય ભજતે સ્તિમિતાન્તઃકરણષ્ટ્ચરણઃ ॥૧૫૩॥

અનુવાદ : જેનો શાન્ત અંતઃકરણરૂપી ભ્રમર સમસ્ત વિકલ્પોરૂપ અન્ય પુષ્પોને છોડીને કેવળ ઉત્કૃષ્ટ આનંદરૂપ કમળના રસનું સેવન કરે છે તે યોગી કહેવાય છે. ૧૫૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જાયન્તે વિરસા રસા વિઘટતે ગોષ્ઠીકથાકૌતુકં

શીર્યન્તે વિષયાસ્તથા વિરમતિ પ્રીતિઃ શરીરેઽપિ ચ ।

જોષં વાગપિ ધારયત્યવિરતાનન્દાત્મશુદ્ધાત્મનઃ

ચિન્તાયામપિ યાતુમિચ્છતિ સમં દોષૈર્મનઃ પઞ્ચતામ્ ॥૧૫૪॥

અનુવાદ : નિત્ય આનંદસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માનો વિચાર કરતાં રસ નીરસ થઈ જાય છે, પરસ્પરના સંલાપરૂપ કથાનું કુતૂહલ નષ્ટ થઈ જાય છે, વિષય નષ્ટ થઈ જાય છે, શરીરના વિષયમાં પણ પ્રેમ રહેતો નથી, વચન પણ મૌન ધારણ કરી લે છે તથા મન દોષો સાથે મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે . ૧૫૪.

(સગ્ધરા)

આત્મૈકઃ સોપયોગો મમ કિમપિ તતો નાન્યદસ્તીતિ ચિન્તા-
 ધ્યાસાસ્તાશેષવસ્તોઃ સ્થિતપરમમુદા યદ્વતિર્નો વિકલ્પે ।
 ગ્રામે વા કાનને વા જનજનિતસુખે નિઃસુખે વા પ્રદેશે
 સાક્ષાદારાધના સા શ્રુતવિશદમતેર્વાહ્યમન્યત્સમસ્તમ્ ॥૧૫૫॥

અનુવાદ : ઉપયોગ (જ્ઞાન-દર્શન) યુક્ત એક આત્મા જ મારો છે, તેના સિવાય બીજું કંઈ પણ મારું નથી; આ જાતના વિચારના અભ્યાસથી સમસ્ત બાહ્ય પદાર્થો તરફથી જેનો મોહ હટી ગયો છે તથા જેની બુદ્ધિ આગમના અભ્યાસથી નિર્મળ થઈ ગઈ છે એવા સાધુ પુરુષના મનની પ્રવૃત્તિ વિકલ્પોમાં હોતી નથી. તે ગ્રામ અને વનમાં તથા પ્રાણી માટે સુખ ઉત્પન્ન કરનારા સ્થાનમાં અને તે સુખ રહિત સ્થાનમાં પણ સમબુદ્ધિ રહે છે અર્થાત્ ગ્રામ અને સુખયુક્ત સ્થાનમાં તે હર્ષિત થતો નથી તથા એનાથી વિપરીત વન અને દુઃખયુક્ત સ્થાનમાં તે ખેદ પણ પામતો નથી. આને જ સાક્ષાત્ આરાધના કહેવામાં આવે છે, બીજું બધું બાહ્ય છે. ૧૫૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્યન્તર્નિહિતાનિ खानि तपसा बाह्येन किं फल्गुना
 नैवान्तर्नિहิตानि खानि तपसा बाह्येन किं फल्गुना ।
 यद्यन्तर्बहिरन्यवस्तु तपसा बाह्येन किं फल्गुना
 नैवान्तर्बहिरन्यवस्तु तपसा बाह्येन किं फल्गुना ॥૧૫૬॥

અનુવાદ : જો ઈન્દ્રિયો અંતરાત્માની સન્મુખ હોય તો પછી વ્યર્થના બાહ્ય તપથી કંઈ પ્રયોજન નથી અને જો તે ઈન્દ્રિયો અંતરાત્માની સન્મુખ ન હોય તો પણ બાહ્ય તપ કરવું વ્યર્થ જ છે—તેનાથી કંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. જો અંતરંગ અને બાહ્યમાં અન્ય વસ્તુ પ્રત્યે અનુરાગ હોય તો બાહ્યમાં તપથી શું પ્રયોજન છે? તે વ્યર્થ જ છે. એનાથી ઉલટું જો અંતરંગ અને બાહ્યમાં પણ અન્ય વસ્તુ પ્રત્યે અનુરાગ ન હોય તો પણ વ્યર્થ બાહ્ય તપથી શું પ્રયોજન? અર્થાત્ કંઈ પણ નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જો ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ આત્મસન્મુખ હોય તો ઈષ્ટ

પ્રયોજન એટલા માત્રથી જ સિદ્ધ થઈ જાય છે, પછી તેને માટે બાહ્ય તપશ્ચરણની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી રહેતી. પરંતુ ઉક્ત ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ આત્મોન્મુખ ન હોતાં જો બાહ્ય પદાર્થો તરફ જઈ રહી હોય તો બાહ્ય તપ કરવા છતાં પણ યથાર્થ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તેથી આ અવસ્થામાં પણ બાહ્ય તપ વ્યર્થ જ ઠરે છે. એ જ રીતે જો અંતરંગમાં અને બાહ્યમાં પર વસ્તુ પ્રત્યે અનુરાગ રહ્યો ન હોય તો બાહ્ય તપનું પ્રયોજન આ સમતાભાવથી જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તેથી તેની આવશ્યકતા રહેતી નથી. અને જો અંતરંગ અને બાહ્યમાં પરપદાર્થો પ્રત્યેનો અનુરાગ હટ્યો ન હોય તો ચિત્ત રાગ-દ્વેષથી દૂષિત કહેવાને કારણે બાહ્ય તપનું આચરણ કરવા છતાં પણ તેનાથી કાંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ નહિ થાય. તેથી આ અવસ્થામાં પણ બાહ્ય તપની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તાત્પર્ય એ છે કે બાહ્ય તપશ્ચરણ પહેલાં ઈન્દ્રિયદમન, રાગ-દ્વેષનું શમન અને મન, વચન તથા કાયાની સરળ પ્રવૃત્તિ થવી અત્યાવશ્યક છે. એ થતાં જ તે બાહ્ય તપશ્ચરણ સાર્થક થઈ શકશે, અન્યથા તેની નિર્રથકતા અનિવાર્ય છે. ૧૫૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શુદ્ધં વાગતિવર્તિતત્ત્વમિતરદ્વાચ્યં ચ તદ્વાચકં
શુદ્ધાદેશ इति प्रभेदजनकं शुद्धेतरत्कप्लितम् ।
तत्राद्यं श्रवणीयमेव सुदृशा शेषद्वयोपायतः
सापेक्षा नयसंहतिः फलवती संजायते नान्यथा ॥१५७॥

અનુવાદ : શુદ્ધ તત્ત્વ વચન અગોચર છે, એનાથી વિપરીત અશુદ્ધ તત્ત્વ વચન ગોચર છે અર્થાત્ શબ્દ દ્વારા કહી શકાય છે. શુદ્ધ તત્ત્વને જે ગ્રહણ કરે છે તે શુદ્ધાદેશ કહેવાય છે અને જે ભેદને પ્રગટ કરે છે તે શુદ્ધથી ઈતર અર્થાત્ અશુદ્ધનય કલ્પિત કરાયો છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિએ શેષ બે ઉપાયોમાંથી પ્રથમ શુદ્ધ તત્ત્વનો આશ્રય લેવો જોઈએ. બરાબર છે—નયોનો સમુદાય પરસ્પર સાપેક્ષ હોવાથી જ પ્રયોજનભૂત થાય છે. પરસ્પરની અપેક્ષા ન કરવાથી તે નિષ્ફળ જ રહે છે. ૧૫૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ज्ञानं दर्शनमव्यशेषविषयं जीवस्य नार्थान्तरं
शुद्धादेशविवक्षया स हि ततश्चिद्रूप इच्युच्यते ।
पर्यायैश्च गुणैश्च साधु विदिते तस्मिन् गिरा सदगुरो-
र्ज्ञातं किं न विलोकितं न किमथ प्राप्तं न किं योगिभिः ॥१५८॥

અનુવાદ : શુદ્ધનયની અપેક્ષાએ સમસ્ત પદાર્થોનો વિષય કરનાર જ્ઞાન અને દર્શન જ જીવનું સ્વરૂપ છે જે તે જીવથી પૃથક્ નથી. આથી ભિન્ન બીજું કોઈ જીવનું સ્વરૂપ હોઈ શકતું નથી. માટે તે ‘ચિદ્રૂપ’ અર્થાત્ ચેતનસ્વરૂપ એમ કહેવાય છે. ઉત્તમ ગુરુના ઉપદેશથી પોતાના ગુણો અને પર્યાયો સાથે તે જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપ જીવને સારી રીતે જાણી લેતાં યોગીઓએ શું નથી જાણ્યું, શું નથી દેખ્યું અને શું નથી પ્રાપ્ત કર્યું? અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત જીવનું સ્વરૂપ જાણી લેતાં બીજું બધું જ જાણી લીધું, જોઈ લીધું અને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે એમ સમજવું જોઈએ. ૧૫૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યન્નાન્તર્નં બહિઃ સ્થિતં ન ચ દિશિ સ્થૂલં ન સૂક્ષ્મં પુમાન્
નૈવ સ્ત્રી ન નપુંસકં ન ગુરુતાં પ્રાપ્તં ન યલ્લાઘવમ્ ।
કર્મસ્પર્શશરીરગન્ધગણનાવ્યાહારવર્ણોજ્જિતં
સ્વચ્છં જ્ઞાનદેગેકમૂર્તિ તદહં જ્યોતિઃ પરં નાપરમ્ ॥૧૫૯॥

અનુવાદ : હું તે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ સ્વરૂપ છું જે ન અંદર સ્થિત છે, ન બહાર સ્થિત છે, ન દિશામાં સ્થિત છે, ન સ્થૂળ છે, ન સૂક્ષ્મ છે, ન પુરુષ છે, ન સ્ત્રી છે, ન નપુંસક છે, ન ગુરુ છે, ન લઘુ છે; તથા જે કર્મ, સ્પર્શ, શરીર, ગંધ, ગણના, શબ્દ અને વર્ણ રહિત થઈને નિર્મળ અને જ્ઞાન-દર્શનરૂપ અદ્વિતીય શરીર ધારણ કરે છે. એનાથી ભિન્ન બીજું કોઈ મારું સ્વરૂપ નથી. ૧૫૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જાનન્તિ સ્વયમેવ યદ્દિમનસશ્ચિદ્રૂપમાનન્દવત્
પ્રોચ્છિન્ને યદનાદ્યમન્દમસકૃન્મોહાન્ધકારે હઠાત્ ।
સૂર્યાચન્દ્રમસાવતીત્ય યદહો વિશ્વપ્રકાશાત્મકં
તઙ્ગીયાત્સહજં સુનિષ્કલમહં શબ્દાભિધેયં મહઃ ॥૧૬૦॥

અનુવાદ : જેને અનાદિકાલીન પ્રચુર મોહરૂપ અંધકાર બળપૂર્વક નષ્ટ થઈ જવાથી મનરહિત થયેલા સર્વજ્ઞ સ્વયં જ જાણે છે, જે ચેતનસ્વરૂપ છે, આનંદ-સંયુક્ત છે, અનાદિ છે, તીવ્ર છે, નિરંતર રહેનાર છે અને જે આશ્ચર્યની વાત છે કે સૂર્ય તથા ચન્દ્રમાને પણ તિરસ્કૃત કરીને સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરનાર છે; તે ‘અહમ્’

શબ્દથી કહેવાતું શરીર રહિત સ્વાભાવિક તેજ જ્યવંત હો. ૧૬૦.

(વસંતતિલકા)

યજ્ઞાયતે કિમપિ કર્મવશાદસાતં
સાતં ચ યત્તદનુયાયિ વિકલ્પજાલમ્ ।
જાતં મનાગપિ ન યત્ર પદં તદેવ
દેવેન્દ્રવન્દિતમહં શરણં ગતો ઽસ્મિ ॥૧૬૧॥

અનુવાદ : કર્મના ઉદયથી જે કાંઈ પણ દુઃખ અને સુખ થાય છે તથા તેમનું અનુસરણ કરનાર જે વિકલ્પ સમૂહ પણ થાય છે તે જે પદમાં જરાય રહેતો નથી, હું દેવેન્દ્રોથી વંદિત તે જ (મોક્ષ) પદના શરણે જાઉં છું. ૧૬૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધિક્કાન્તાસ્તનમણ્ડલં ધિગમલપ્રાલેયરોચિઃ કરાન્
ધિક્કર્પૂરવિમિશ્રચન્દનરસં ધિક્ તાઞ્જલાદીનપિ ।
યત્પ્રાપ્તં ન કદાચિદત્ર તદિદં સંસારસંતાપહત્
લગ્નં ચેદતિશીતલં ગુરુવચોદિવ્યામૃતં મે હ્રદિ ॥૧૬૨॥

અનુવાદ : જે પૂર્વે કદી પ્રાપ્ત થયું નથી એવું સંસારનો સંતાપ નષ્ટ કરનાર અત્યંત શીતળ ગુરુના ઉપદેશરૂપ દિવ્ય અમૃત જો મારા હૃદયમાં સંલગ્ન છે તો પછી પત્નીના સ્તનમંડળને ધિક્કાર છે, નિર્મળ ચંદ્રમાના કિરણોને ધિક્કાર છે, કપૂર મિશ્રિત ચંદનરસને ધિક્કાર છે તથા અન્ય જળ આદિ શીતળ વસ્તુઓને પણ ધિક્કાર છે.

વિશેષાર્થ : સ્ત્રીનું સ્તનમંડળ, ચંદ્રકિરણ, કપૂર સાથે મળેલો ચંદનરસ, અને બીજા પણ જે જળ આદિ શીતળ પદાર્થો લોકમાં દેખવામાં આવે છે તે બધા પ્રાણીના બાહ્ય શારીરિક સંતાપને જ થોડા સમય માટે દૂર કરી શકે છે, નહિ કે અભ્યંતર સંસાર સંતાપને. તે સંસાર સંતાપને જો કોઈ દૂર કરી શકે તો તે સદ્ગુરુના વચન જ દૂર કરી શકે છે. અમૃત સમાન અતિશય શીતળતા ઉત્પન્ન કરનાર જો તે ગુરુનો દિવ્ય ઉપદેશ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય તો પછી લોકમાં શીતળ ગણાતા તે સ્ત્રીનાં સ્તનમંડળ આદિને ધિક્કાર છે, કારણ કે આ બધા પદાર્થ તે સંતાપ નષ્ટ કરવામાં સર્વથા અસમર્થ છે. ૧૬૨.

(મન્દાક્રાન્તા)

જિત્વા મોહમહાભટં ભવપથે દત્તોગ્રદુઃખશ્રમે
 વિશ્રાન્તા વિજનેષુ યોગિપથિકા દીર્ઘે ચરન્તઃ ક્રમાત્ ।
 પ્રાપ્તા જ્ઞાન ધનાશ્ચિરાદભિમતસ્વાત્મોપલમ્બાલયં
 નિત્યાનન્દકલત્રસંગસુખિનો યે તત્ર તેભ્યો નમઃ ॥૧૬૩॥

અનુવાદ : અત્યંત તીવ્ર દુઃખ અને પરિશ્રમ ઉત્પન્ન કરનાર લાંબા સંસારના માર્ગમાં ક્રમશઃ ગમન કરનાર જે યોગીરૂપ પથિક મોહરૂપી મહાન યોદ્ધાને જીતીને એકાન્ત સ્થાનમાં વિશ્રામ પામે છે. ત્યાર પછી જે જ્ઞાનરૂપી ધનથી સંપન્ન થયા થકા સ્વાત્મોપલબ્ધિના સ્થાનભૂત પોતાના ઈષ્ટ સ્થાન (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત થઈને ત્યાં અવિનશ્વર-સુખ (મુક્તિ) રૂપી સ્ત્રીનાં સંગથી સુખી થઈ જાય છે તેમને નમસ્કાર હો. ૧૬૩.

(સ્રગ્ધરા)

ઇત્યાદિર્ધર્મ ણ્ણઃ ક્ષિતિપસુરસુખાનર્ધ્યમાણિક્યકોશઃ
 પાથો દુઃખાનલાનાં પરમપદલસત્સૌધસોપાનરાજિઃ ।
 એતન્માહાત્મ્યમીશઃ કથયતિ જગતાં કેવલી સાધ્વધીતા
 સર્વસ્મિન્ વાઙ્મયે ઽથ સ્મરતિ પરમહો માદૃશસ્તસ્ય નામ ॥૧૬૪॥

અનુવાદ : ઈત્યાદિ (ઉપર્યુક્ત) આ ધર્મ, રાજા અને દેવોના સુખરૂપ અમૂલ્ય રત્નોનો ખજાનો છે, દુઃખરૂપ અગ્નિને શાંત કરવા માટે જળ સમાન છે તથા ઉત્તમ પદ અર્થાત્ મોક્ષરૂપ મહેલની સીડીઓની પંક્તિ સમાન છે. તેના મહિમાનું વર્ણન તે કેવળી જ કરી શકે છે જે ત્રણે લોકના અધિપતિ હોવાથી સમસ્ત આગમમાં નિષ્ણાત છે. મારા જેવો અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય તો કેવળ તેનું નામસ્મરણ કરે છે. ૧૬૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શાશ્વજ્ઞન્મજરાન્તકાલવિલસદુઃખૌઘસારીભવત્-
 સંસારોગ્રમહારુજોપહતયે ઽનન્તપ્રમોદાય ચ ।
 એતદ્ધર્મરસાયનં નનુ બુધાઃ કર્તુ મતિશ્ચેત્તદા
 મિથ્યાત્વાવિરતિપ્રમાદનિકરક્રોધાદિ સંત્યજ્યતામ્ ॥૧૬૫॥

અનુવાદ : હે વિદ્વાનો! નિરંતર જન્મ, જરા અને મરણરૂપ દુઃખોના સમૂહમાં સારભૂત એવા સંસારરૂપ તીવ્ર મહારોગને દૂર કરીને અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જો આપની આ ધર્મરૂપી રસાયણ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા છે તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને પ્રમાદના સમૂહનો તથા ક્રોધાદિ કષાયોનો પરિત્યાગ કરો. ૧૬૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નષ્ટં રત્નમિવામ્બુધૌ નિધિરિવ પ્રભ્રષ્ટદૃષ્ટેર્યથા
યોગો યૂપશલાકયોશ્ચ ગતયોઃ પૂર્વાપરૌ તોયધી ।
સંસારે ડત્ર તથા નરત્વમસકૃદ્દુઃખપ્રદે દુર્લભં
લબ્ધે તત્ર ચ જન્મ નિર્મલકુલે તત્રાપિ ધર્મે મતિઃ ॥૧૬૬॥

અનુવાદ : જેમ સમુદ્રમાં વિલીન થયેલા રત્નનું ફરીથી પ્રાપ્ત થવું દુર્લભ છે. આંધળાને નિધિ મળવાનું દુર્લભ છે તથા જુદી જુદી પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્રને પ્રાપ્ત થયેલ યૂપ (યજ્ઞમાં પશુને બાંધવાનું લાકડું) અને શલાકા (યજ્ઞમાં ખોડવામાં આવેલી ખીલી) નો ફરી સંયોગ થવો દુર્લભ છે; તેવી જ રીતે નિરંતર દુઃખ આપનાર આ સંસારમાં મનુષ્ય પર્યાયને પ્રાપ્ત કરવી પણ અતિશય દુર્લભ છે. જો કદાચિત્ આ મનુષ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત થઈ પણ જાય તોય નિર્મળ કુળમાં જન્મ લેવો અને ત્યાં પણ ધર્મમાં બુદ્ધિ લાગવી, એ ઘણું જ દુર્લભ છે. ૧૬૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ન્યાયાદન્ધકવર્તકીયકજનાખ્યાનસ્ય સંસારિણાં
પ્રાપ્તં વા બહુકલ્પકોટિભિરિદં કૃચ્છ્રાન્નરત્વં યદિ ।
મિથ્યાદેવગુરુપદેશવિષયવ્યામોહનીચાન્વય-
પ્રાયૈઃ પ્રાણભૃતાં તદેવ સહસા વૈફલ્યમાગચ્છતિ ॥૧૬૭॥

અનુવાદ : સંસારી પ્રાણીઓને આ મનુષ્ય પર્યાય ‘અન્ધકવર્તકીયક’ રૂપ જન આખ્યાનના ન્યાયે કરોડો કલ્પ કાળોમાં મહા કષ્ટે પ્રાપ્ત થઈ છે, અર્થાત્ જેવી રીતે આંધળા મનુષ્યના હાથમાં બટેર પક્ષીનું આવવું દુર્લભ છે તેવી જ રીતે આ મનુષ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત થવી પણ અત્યંત દુર્લભ છે. વળી જો તે કરોડો કલ્પકાળમાં કોઈ પ્રકારે

પ્રાપ્ત પણ થઈ ગઈ તો તે મિથ્યા દેવ અને મિથ્યા ગુરુના ઉપદેશ, વિષય અનુરાગ અને નીચ કુળમાં ઉત્પત્તિ આદિ દ્વારા સહસા નિષ્ફળ જાય છે. ૧૬૭.

(વસંતતિલકા)

લબ્ધે કથં કથમપીહ મનુષ્યજન્મ-
ન્યઙ્ગ પ્રસંગવશતો હિ કુરુ સ્વકાર્યમ્ ।
પ્રાપ્તં તુ કામપિ ગતિકુમતે તિરસ્ત્રાં
કસ્ત્વાં ભવિષ્યતિ વિબોધયિતું સમર્થઃ ॥૧૬૮॥

અનુવાદ : હે દુર્બુદ્ધિ પ્રાણી! જો અહીં તને કોઈ પણ પ્રકારે મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તો પછી પ્રસંગ પામીને પોતાનું કાર્ય (આત્મહિત) કરી લે. નહિ તો જો તું મરીને કોઈ તિર્યચ પર્યાય પામીશ તો પછી તને સમજાવવા માટે કોણ સમર્થ થશે? અર્થાત્ કોઈ સમર્થ થઈ શકશે નહિ. ૧૬૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જન્મ પ્રાપ્ય નરેષુ નિર્મલકુલે ક્લેશાન્મતેઃ પાટવં
ભક્તિં જૈનમતે કથં કથમપિ પ્રાગર્જિતશ્રેયસઃ ।
સંસારાર્ણવતારકં સુખકરં ધર્મં ન યે કુર્વતે
હસ્તપ્રાપ્તમનર્ધ્યરત્નમપિ તે મુજ્ચન્તિ દુર્બુદ્ધયઃ ॥૧૬૯॥

અનુવાદ : જે મનુષ્યો મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લઈને કષ્ટપૂર્વક બુદ્ધિયાતુર્યને પામ્યા છે તથા જેમણે પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યકર્મના ઉદયથી કોઈપણ પ્રકારે જૈનમતમાં ભક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી લીધી છે છતાં પણ જો તેઓ સંસાર-સમુદ્રનો પાર કરાવીને સુખ ઉત્પન્ન કરનાર ધર્મ કરતા નથી તો સમજવું જોઈએ કે તે દુર્બુદ્ધિજનો હાથમાં પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ અમૂલ્ય રત્ન છોડી દે છે. ૧૬૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તિષ્ઠત્યા યુરતીવ દીર્ઘમખિલાન્યઙ્ગાનિ દૂરં દઢા-
ન્યેષા શ્રીરપિ મે વશં ગતવતી કિં વ્યાકુલત્વં મુધા ।
આયત્યાં નિરવગ્રહો ગતવયા ધર્મં કરિષ્યે ભરા-
દિત્યેવં બત ચિન્તયન્નપિ જડો યાત્યન્તકગ્રાસતામ્ ॥૧૭૦॥

અનુવાદ : મારું આયુષ્ય ઘણું લાંબુ છે, હાથ પગ વગેરે બધા અવયવો ખૂબ મજબૂત છે, આ લક્ષ્મી પણ મારા વશમાં છે તો પછી હું નકામો વ્યાકુળ શા માટે થાઉં? ઉત્તર કાળમાં જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું નિશ્ચિત થઈને ખૂબ ધર્મ કરીશ. ખેદની વાત છે કે આ જાતનો વિચાર કરતાં કરતાં આ મૂર્ખ પ્રાણી કાળનો કોળિયો બની જાય છે. ૧૭૦

(આર્યા)

પલિતૈકદર્શનાદપિ સરતિ સતશ્ચિત્તમાશુ વૈરાગ્યમ્ ।

પ્રતિદિનમિતરસ્ય પુનઃ સહ જરયા વર્ધતે તૃષ્ણા ॥૧૭૧॥

અનુવાદ : સાધુ પુરુષનું ચિત્ત એક પાકો (શ્વેત) વાળ દેખવાથી જ શીઘ્ર વૈરાગ્ય પામી જાય છે. પરંતુ એનાથી વિપરીત અવિવેકી મનુષ્યની તૃષ્ણા પ્રતિદિન વૃદ્ધત્વ સાથે વધતી જાય છે અર્થાત્ જેમ જેમ તેની વૃદ્ધાવસ્થા વધતી જાય છે તેમ તેમ ઉત્તરોત્તર તેની તૃષ્ણા પણ વધતી જાય છે. ૧૭૧.

(મન્દાક્રાન્તા)

આજાતેર્નસ્ત્વમસિ દયિતા નિત્યમાસન્નગાસિ

પ્રૌઢાસ્યાશે કિમથ બહુના સ્ત્રીત્વમાલમ્બિતાસિ ।

અસ્મત્કેશગ્રહણમકરોદગ્રતસ્તે જરેયં

મર્ષસ્યેતન્મમ ચ હત્તકે સ્નેહલાઘ્યાપિ ચિત્રમ્ ॥૧૭૨॥

અનુવાદ : હે તૃષ્ણા! તું અમને જન્મથી માંડીને જ પ્રિય છો, સદા પાસે રહેનારી છો, અને વૃદ્ધિ પામેલી છો. ઘણું શું કહીએ? તું અમારી પત્નીની અવસ્થાને પામી છો. આ જરા (ઘડપણ) રૂપ બીજી સ્ત્રી તારી સામે જ અમારા વાળ પકડી ચૂકી છે. હે ઘાતક તૃષ્ણા! તું મારા આ વાળ ગ્રહણરૂપ અપમાનને સહન કરતી થકી આજે પણ સ્નેહ રાખનાર બની રહો છો એ આશ્ચર્યની વાત છે.

વિશેષાર્થ : લોકમાં જોવામાં આવે છે કે જો કોઈ પુરુષ કોઈ અન્ય સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરે છે તો ચિરકાળથી પ્રેમ કરનારી પણ તેની સ્ત્રી તેના તરફ વિરક્ત થઈ જાય છે—તેને છોડી દે છે. પણ ખેદની વાત છે કે તે તૃષ્ણારૂપ સ્ત્રી પોતાના પ્રિયતમને અન્ય જરારૂપ નારીમાં આસક્ત જોવા છતાં પણ તેને છોડતી નથી અને તેના પ્રત્યે અનુરાગ જ કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પુરુષનું શરીર શિથિલ થઈ જાય છે અને સ્મૃતિ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. છતાં પણ

તે વિષયતૃષ્ણા છોડીને આત્મહિતમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી, એ કેટલા બેદની વાત છે. ૧૭૨.

(વસંતતિલકા)

રઙ્ગાયતે પરિદ્વેષોઽપિ દ્વેષોઽપિ મૃત્યુ-
મભ્યેતિ દૈવવશતઃ ક્ષણતોઽત્ર લોકે ।
તત્કઃ કરોતિ મદમમ્બુજપત્રવારિ-
વિન્દૂપમૈર્ધનકલેવરજીવિતાઘૈઃ ॥૧૭૩॥

અનુવાદ : અહીં સંસારમાં રાજા પણ દૈવવશ થઈને રંક જેવો બની જાય છે તથા પુષ્ટ શરીરવાળો મનુષ્ય પણ કર્મોદયથી ક્ષણવારમાં જ મૃત્યુ પામી જાય છે. એવી અવસ્થામાં ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ કમળપત્ર ઉપર રહેલા જળબિંદુ સમાન વિનાશ પામનાર ધન, શરીર અને જીવન આદિ વિષયમાં અભિમાન કરે? અર્થાત્ ક્ષણમાં ક્ષીણ થનાર આ પદાર્થોના વિષયમાં વિવેકી જન કદી પણ અભિમાન કરતા નથી. ૧૭૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પ્રાતર્દર્ભદલાગ્રકોટિઘટિતાવશ્યાયવિન્દૂત્કર-
પ્રાયાઃ પ્રાણધનાઙ્ગજપ્રણયિનીમિત્રાદયો દેહિનામ્ ।
અક્ષાણાં સુખમેતદુગ્રવિષવદ્ધર્મં વિહાય સ્ફુટં
સર્વં ભદ્રૂગુરમત્ર દુઃખદમહો મોહઃ કરોત્યન્યથા ॥૧૭૪॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓના પ્રાણ, ધન, પુત્ર, સ્ત્રી અને મિત્ર આદિ પ્રાતઃકાળમાં દર્ભ ઘાસના પાંદડાની અણી ઉપર રહેલ ઝાકળના ટીપાઓ સમાન અસ્થિર છે. આ ઈન્દ્રિયજન્ય સુખ તીક્ષ્ણ વિષ સમાન પરિણામે દુઃખદાયક છે. તેથી એ સ્પષ્ટ છે કે અહીં ધર્મ સિવાય અન્ય સર્વ પદાર્થો વિનશ્વર અને કષ્ટદાયક છે પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે આ સંસારી પ્રાણી મોહવશ થઈને આ વિનશ્વર પદાર્થોને સ્થિર માનીને તેમાં અનુરાગ કરે છે અને સ્થાયી ધર્મને ભૂલી જાય છે. ૧૭૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તાવદ્વલતિ વૈરિણાં પ્રતિ ચમૂસ્તાવત્પરં પૌરુષં
તીક્ષ્ણસ્તાવદસિર્ભુજૌ દૃઢતરૌ તાવચ્ચ કોપોદ્ગમઃ ।

ભૂપસ્યાપિ યમો ન યાવદદયઃ ક્ષુત્પીડિતઃ સન્મુખં
ધાવત્યન્તરિદં વિચિન્ત્ય વિદુષા તદ્રોધકો મૃગ્યતે ॥૧૭૫॥

અનુવાદ : જ્યાં સુધી ભૂખથી પિડાયેલ નિર્દય યમરાજ (મૃત્યુ) સામે આવતા નથી ત્યાં સુધી રાજાની પણ સેના શત્રુઓ ઉપર આક્રમણ કરવા પ્રસ્થાન કરે છે, ત્યાં સુધી ઉત્કૃષ્ટ પુરુષાર્થ પણ રહે છે, ત્યાં સુધી તીક્ષ્ણ તરવાર પણ સ્થિર રહે છે, ત્યાં સુધી બન્ને હાથ પણ અતિશય દૃઢ રહે છે અને ત્યાં સુધી ક્રોધ પણ ઉદય પામે છે. આમ વિચાર કરીને વિદ્વાન પુરુષ ઉક્ત યમરાજનો નિગ્રહ કરનાર તપ આદિની ખોજ કરે છે. ૧૭૫.

(માલિની)

રતિજલરમમાણો મૃત્યુકૈવર્તહસ્ત-
પ્રસૂતધનજરોરુપ્રોલ્લસજ્જાલમધ્યે ।
નિકટમપિ ન પશ્યત્યાપદાં ચક્રમુગ્રં
ભવસરસિ વરાકો લોકમીનૌઘ ણ્ણઃ ॥૧૭૬॥

અનુવાદ : જેની મધ્યમાં મૃત્યુરૂપી નાવિકે પોતાને હાથે સઘન જરારૂપી વિસ્તૃત જાળ ફેલાવી દીધી છે એવા સંસારરૂપી સરોવરમાં રાગરૂપી જળમાં રમણ કરનાર આ બિચારા જનરૂપી માછલીઓનો સમુદાય સમીપમાં આવેલી મહાન આપત્તિઓનો સમૂહ દેખતો નથી. ૧૭૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ક્ષુદ્ ભુક્તેસ્તૃડપીહ શીતલજલાદ્ભૂતાદિકા મન્ત્રતઃ
સામાદેરહિતો ગદાદ્રદગણઃ શાન્તિં નૃભિર્નીયતે ।
નો મૃત્યુસ્તુ સુરૈરપીતિ હિ મૃતે મિત્રે ઽપિ પુત્રે ઽપિ વા
શોકો ન ક્રિયતે બુદ્ધૈઃ પરમહો ધર્મસ્તતસ્તઙ્ગયઃ ॥૧૭૭॥

અનુવાદ : સંસારમાં મનુષ્ય ભોજનથી ક્ષુધાને, જળથી તરસને, મંત્રથી ભૂત-પિશાચાદિને, સામ, દામ, દંડ અને ભેદથી શત્રુને તથા ઔષધથી રોગોના સમૂહને શાન્ત કર્યા કરે છે. પરંતુ મૃત્યુને દેવ પણ શાન્ત કરી શકતા નથી. આ રીતે વિચાર કરીને વિદ્વાન્ મનુષ્યો મિત્ર અથવા પુત્ર મરવા છતાં શોક કરતા નથી, પણ એક માત્ર ધર્મનું

જ આચરણ કરે છે અને તેનાથી જ તે મત્યુ ઉપર વિજય મેળવે છે. ૧૭૭.

(મન્દાક્રાન્તા)

ત્યક્ત્વા દૂરં વિધુરપયસો દુર્ગતિવિલ્પકૃચ્છ્રાન્
લઙ્ધ્વાનન્દં સુચિરમમરશ્રીસરસ્યાં રમન્તે ।
एत्यैतस्या नृपपदसरस्यक्षयं धर्मपक्षा
यान्त्येतस्मादपि शिवपदं मानसं भव्यहंसा ॥૧૭૮॥

અનુવાદ : ધર્મરૂપી પાંખો ધારણ કરનાર ભવ્ય જીવરૂપ હંસ નરકાદિક દુર્ગતિઓના કલેશયુક્ત દુઃખોરૂપ પાણી વિનાના જળાશયોને દૂરથી જ છોડીને આનંદપૂર્વક દેવોની લક્ષ્મીરૂપ સરોવરમાં ચિરકાળ સુધી રમણ કરે છે. ત્યાંથી આવીને તેઓ રાજ્યપદ રૂપ સરોવરમાં રમણ કરે છે. અંતે તેઓ ત્યાંથી પણ નીકળીને અવિનશ્વર મોક્ષપદરૂપી માનસ સરોવરને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ ઉત્તમ, પુષ્ટ પાંખોવાળા હંસ પક્ષી જળથી ખાલી થયેલા જળાશયો છોડી દઈને કોઈ અન્ય સરોવરમાં ચાલ્યા જાય છે અને પછી અંતે તેને પણ છોડી માનસ સરોવરમાં જઈ પહોંચે છે તેવી જ રીતે ધર્માત્મા ભવ્યજીવ તે ધર્મના પ્રભાવથી નરકાદિ દુર્ગતિઓના કષ્ટથી બચીને ક્રમશઃ દેવપદ અને રાજ્યપદના સુખ ભોગવતા થકા અંતે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૧૭૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

जायन्ते जिनचक्रवर्तिबलभृद्भोगीन्द्रकृष्णादयो
धर्मदेव दिगङ्गनाङ्गविलसच्छद्यशस्त्रन्दनाः ।
तद्धीना नरकादियोनिषु नरा दुःखं सहन्ते ध्रुवं
पापेनेति विजानता किमिति नो धर्मः सता सेव्यते ॥૧૭૯॥

અનુવાદ : જેમનું યશરૂપી ચંદન સદા દિશાઓરૂપ સ્ત્રીઓના શરીરમાં સુશોભિત રહે છે અર્થાત્ જેમની કીર્તિ સમસ્ત દિશાઓમાં ફેલાયેલી છે એવા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બળદેવ, નાગેન્દ્ર અને કૃષ્ણ (નારાયણ) આદિ પદ ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ રહિત મનુષ્ય નિશ્ચયથી પાપના પ્રભાવથી નરકાદિક દુર્ગતિઓમાં દુઃખ સહન કરે છે. આ વાતને જાણતા થકા સજ્જન પુરુષ ધર્મની આરાધના કેમ નથી કરતા? ૧૭૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ સ્વર્ગઃ સુખરામણીયકપદં તે તે પ્રદેશાઃ પરાઃ
 સારા સા ચ વિમાનરાજિરતુલપ્રેઢ્વત્પતાકાપટા ।
 તે દેવાશ્ચ પદાતયઃ પરિલસત્તન્નન્દનં તાઃ સ્ત્રિયઃ
 શક્રત્વં તદનિન્દ્યમેતદખિલં ધર્મસ્ય વિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥૧૮૦॥

અનુવાદ : સુખ વડે રમણીયપણું પામેલ તે સ્વર્ગનું પદ, તે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન, લહેરાતા અનુપમ ધ્વજવસ્ત્રોથી સુશોભિત તે શ્રેષ્ઠ વિમાનપંક્તિ, તે દેવ, તે પાયદળ સૈનિકો, શોભાયમાન તે નંદનવન, તે સ્ત્રીઓ તથા તે અનિન્દ્ય ઇન્દ્રપદ; આ બધું ધર્મના પ્રકાશમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્ષટ્ખણ્ડમહી નવોરુનિધયો દ્વિઃસપ્તરત્નાનિ યત્
 તુઙ્ગા યદ્દ્વિરદા રથાશ્ચ ચતુરાશીતિશ્ચ લક્ષાણિ યત્ ।
 યદ્વાષ્ટાદશકોટયશ્ચ તુરગા યોષિત્સહસ્ત્રાણિ યત્ ।
 ષડ્યુક્તા નવતિર્યદેકવિભુતા તદ્ભમિ ધર્મપ્રભોઃ ॥૧૮૧॥

અનુવાદ : છ ખંડ (પૂર્ણ ભરત, ઐરાવત અથવા કચ્છા આદિ ક્ષેત્રે) રૂપ પૃથ્વીનો ઉપભોગ; મહાન નવનિધિ, બે વાર સાત (૭×૨) અર્થાત્ ચૌદ રત્ન, ઉન્નત ચોરાસી લાખ હાથી અને એટલા જ રથ, અઢાર કરોડ ઘોડા, છન્નુહજાર સ્ત્રીઓ અને એક છત્ર રાજ્ય; આ જે ચક્રવર્તીપણાની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે બધી ધર્મપ્રભુના જ પ્રતાપે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતો નનુ હતો હત્તિ શ્રુવં દેહિનાં
 હન્તવ્યો ન તતઃ સ એવ શરણં સંસારિણાં સર્વથા ।
 ધર્મઃ પ્રાપયતીહ તત્પદમપિ ધ્યાયન્તિ યદ્યોગિનો
 નો ધર્માત્સુહૃદસ્તિ નૈવ ચ સુખી નો પણ્ડિતો ધાર્મિકાત્ ॥૧૮૨॥

અનુવાદ : જો ધર્મની રક્ષા કરવામાં આવે તો તે પણ ધર્માત્મા પ્રાણીની

નરકાદિથી રક્ષા કરે છે. એનાથી વિપરીત જો તે ધર્મનો ઘાત કરવામાં આવે તો તે પણ નિશ્ચયથી પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે અર્થાત્ તેમને નરકાદિ યોનિઓમાં પહોંચાડે છે. તેથી ધર્મનો ઘાત ન કરવો જોઈએ કારણ કે તે સંસારી પ્રાણીઓનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરનાર તે જ છે. ધર્મ અહીં તે (મોક્ષ) પદને પણ પ્રાપ્ત કરાવે છે કે જેનું ધ્યાન યોગીઓ કરતા રહે છે. ધર્મ સિવાય બીજો કોઈ મિત્ર (હિતેચ્છક) નથી તથા ધાર્મિક પુરુષની અપેક્ષાએ બીજો કોઈ ન તો સુખી હોઈ શકે અને ન પંડિત. ૧૮૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નાનાયોનિજલૌઘલઙ્ઘિતદિશિ ક્લેશોર્મિજાલાકુલે

પ્રોદ્ભુતાદ્ભુતભૂરિકર્મમકરગ્રાસીકૃતપ્રાણિનિ ।

દુઃપર્યન્તગભીરભીષણતરે જન્મામ્બુધૌ મજ્જતાં

નો ધર્માદપરો ઽસ્તિ તારક ઇહાશ્રાન્તં યતધ્વં બુધાઃ ॥૧૮૩॥

અનુવાદ : જેણે અનેક યોનિરૂપ જળના સમૂહથી દિશાઓનું અતિક્રમણ કરી નાખ્યું છે, જે ક્લેશરૂપી લહેરોના સમૂહથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યો છે, જ્યાં પ્રાણી પ્રગટ થયેલ આશ્ચર્યજનક અનેક કર્મરૂપી મગરોના કોળિયા બની જાય છે, જેનો પાર ઘણી કઠિનતાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તથા જે ગંભીર અને અતિશય ભયાનક છે; એવા જન્મરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરનાર ધર્મ સિવાય બીજો કોઈ નથી. તેથી હે વિદ્વાનો! આપ નિરંતર ધર્મના વિષયમાં પ્રયત્ન કરો. ૧૮૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જન્મોચ્ચૈઃકુલ એવ સંપદધિકે લાવણ્યવારાંનિધિ-

નીરોગં વપુરાદિરાયુરખિલં ધર્માદ્ધ્રુવં જાયતે ।

સા ન શ્રીરથવા જગત્સુ ન સુખં તત્તે ન શુભ્રા ગુણાઃ

યૈરુત્કણ્ઠિતમાનસૈરિવ નરો નાશ્રીયતે ધાર્મિકઃ ॥૧૮૪॥

અનુવાદ : નિશ્ચયથી ધર્મના પ્રભાવે અધિક સંપત્તિશાળી ઊંચ કુળમાં જ જન્મ થાય છે, સૌન્દર્યરૂપી સમુદ્ર પ્રાપ્ત થાય છે, નીરોગ શરીર આદિ પ્રાપ્ત થાય છે તથા આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થાય છે અર્થાત્ અકાળ મરણ થતું નથી. અથવા સંસારમાં એવી કોઈ લક્ષ્મી નથી, એવું કોઈ સુખ નથી અને એવો કોઈ નિર્મળ ગુણ નથી કે જે

ઉત્કંઠાપૂર્વક ધાર્મિક પુરુષનો આશ્રય લેતા ન હોય. અભિપ્રાય એ છે કે ઉપર્યુક્ત સમસ્ત સુખની સામગ્રી એક માત્ર ધર્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે વિવેકી જીવોએ સદાય તે ધર્મનું આચરણ કરવું જોઈએ. ૧૮૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભૃંગાઃ પુષ્પિતકેતકીમિવ મૃગા વન્યામિવ સ્વસ્થલીં

નદ્યઃ સિન્ધુમિવામ્બુજાકરમિવ શ્વેતચ્છદાઃ પક્ષિણઃ ।

શૌર્યત્યાગવિવેકવિક્રમયશઃસંપત્સહાયાદયઃ

સર્વે ધાર્મિકમાશ્રયન્તિ ન હિતં ધર્મં વિના કિંચન ॥૧૮૫॥

અનુવાદ : જેવી રીતે ભમરા ફૂલેલા કેતકી વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, મૃગ જેવી રીતે પોતાના જંગલી સ્થાનનો આશ્રય લે છે, નદીઓ જેવી રીતે સમુદ્રનો સહારો લે છે અને જેવી રીતે હંસ પક્ષી સરોવરનું આલંબન લે છે; તેવી જ રીતે વીરતા, ત્યાગ, વિવેક, પરાક્રમ, કીર્તિ, સંપત્તિ અને સહાયક આદિ બધું ધાર્મિક પુરુષનો આશ્રય લે છે. બરાબર છે-ધર્મ સિવાય બીજું કોઈ પ્રાણીને હિતકારક નથી. ૧૮૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સૌભાગીયસિ કામિનીયસિ સુતશ્રેણીયસિ શ્રીયસિ

પ્રાસાદીયસિ યત્સુખીયસિ સદા રૂપીયસિ પ્રીયસિ ।

યદ્વાનન્તસુખામૃતમ્બુધિપરસ્થાનીયસીહ ધ્રુવં

નિર્ઘૂતાખિલદુઃખદાપદિ સુહૃદ્ધર્મે મતિર્ધાર્યતામ્ ॥૧૮૬॥

અનુવાદ : હે મિત્ર! જો તમે અહીં સૌભાગ્યની ઈચ્છા રાખતા હો, સુંદર સ્ત્રીની ઈચ્છા રાખતા હો, પુત્રોની ઈચ્છા કરતા હો, લક્ષ્મીની ઈચ્છા કરતા હો, મહેલની ઈચ્છા કરતા હો, સુખની ઈચ્છા કરતા હો, સુંદર રૂપની ઈચ્છા કરતા હો, પ્રીતિની ઈચ્છા કરતા હો અથવા જો અનંત સુખરૂપ અમૃતના સમુદ્ર જેવા ઉત્તમ સ્થાન (મોક્ષ)ની ઈચ્છા રાખતા હો તો નિશ્ચયથી સમસ્ત દુઃખદાયક આપત્તિઓનો નાશ કરનાર ધર્મમાં તમારી બુદ્ધિ જોડો. ૧૮૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંછન્નં કર્મલૈર્મરાવપિ સરઃ સૌધં વને ડપ્યુન્નતં

કામિન્યો ગિરિમસ્તકે ડપિ સરસાઃ સારાણિ રત્નાનિ ચ ।

જાયન્તે ડપિ ચ લેપ [પ્ય] કાષ્ઠઘટિતાઃ સિદ્ધિપ્રદા દેવતાઃ

ઘર્મશ્ચેદિહ વાઙ્ઞિતં તનુભૃતાં કિં કિં ન સંપદ્યતે ॥૧૮૭॥

અનુવાદ : ધર્મના પ્રભાવથી મરુભૂમિમાં પણ કમળોથી વ્યાપ્ત સરોવર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, જંગલમાં પણ ઉન્નત મહેલ બની જાય છે, પર્વતના શિખર પર પણ આનંદોત્પાદક સ્ત્રીઓ અને શ્રેષ્ઠ રત્ન પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એ સિવાય ઉક્ત ધર્મના જ પ્રભાવથી ભીંત ઉપર અથવા લાકડામાંથી બનાવેલ દેવતા પણ સિદ્ધિદાયક થાય છે. બરાબર છે-ધર્મ અહીં પ્રાણીઓને ક્યા ક્યા ઈષ્ટ પદાર્થ પ્રાપ્ત કરાવતો નથી? બધું જ પ્રાપ્ત કરાવે છે. ૧૮૭.

(વસંતતિલકા)

દૂરાદભીષ્ટભિગચ્છતિ પુણ્યયોગાત્

પુણ્યાદિના કરતલસ્થમપિ પ્રયાતિ ।

અન્યત્પરં પ્રભવતીહ નિમિત્તમાત્રં

પાત્રં બુધા ભવત નિર્મલપુણ્યરાશેઃ ॥૧૮૮॥

અનુવાદ : પુણ્યના યોગથી અહીં દૂરવર્તી ઈષ્ટ પદાર્થ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અને પુણ્ય વિના હાથમાં રહેલા પદાર્થ પણ ચાલ્યા જાય છે. બીજા પદાર્થ તો કેવળ નિમિત્તમાત્ર થાય છે. તેથી હે પંડિતજનો! નિર્મળ પુણ્ય રાશિના ભાજન થાવ, અર્થાત્ પુણ્યનું ઉપાર્જન કરો. ૧૮૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કોપ્યન્ધોઽપિ સુલોચનો ડપિ જરસા ગ્રસ્તો ડપિ લાવણ્યવાન્

નિઃપ્રાણોઽપિ હરિર્વિરૂપતનુરપ્યાધુષ્યતે મન્મથઃ ।

ઉદ્યોગોઙ્ગિતચેષ્ટિતોઽપિ નિતરામાલિઙ્ગ્યતે ચ શ્રિયા

પુણ્યાદન્યમપિ પ્રશસ્તમચિલં જાયેત યદ્ઘર્ષટમ્ ॥૧૮૯॥

અનુવાદ : પુણ્યના પ્રભાવથી કોઈ આંધળું પ્રાણી પણ નિર્મળ નેત્રોનું ધારક થઈ જાય છે, વૃદ્ધાવસ્થા યુક્ત મનુષ્ય પણ લાવણ્યયુક્ત (સુંદર) થઈ જાય છે, નિર્બળ પ્રાણી પણ સિંહ જેવું બળવાન બની જાય છે, વિકૃત શરીરવાળો પણ કામદેવ સમાન સુંદર ગણવામાં આવે છે તથા ઉદ્યોગહીન ચેષ્ટાવાળો જીવ પણ લક્ષ્મી દ્વારા ગાઢપણે

આલિંગાય છે અર્થાત્ ઉદ્યોગ રહિત મનુષ્ય પણ અત્યંત સંપત્તિવાન્ બની જાય છે. જે કોઈ પ્રશંસનીય અન્ય સમસ્ત પદાર્થ અહીં દુર્લભ ગણાય છે તે બધા પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૮૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

बन्धस्कन्धसमाश्रितां सृणिभृतामारोहकाणामलं
पृष्ठे भारसमर्पणं कृतवतां संचालनं ताडनम् ।
दुर्वाचं वदतामपि प्रतिदिनं सर्वं सहन्ते गजा
निःस्थान्नां बलिनो ऽपि यत्तदखिलं दुष्टो विधिश्चेष्टते ॥१९०॥

અનુવાદ : જે મહાવત હાથીને બાંધીને તેના સ્કંધ (કાંધ) ઉપર બેસે છે, અંકુશ ધારણ કરે છે, પીઠ ઉપર ભારે બોજો લાદે છે, સંચાલન અને તાડન કરે છે, તથા દુષ્ટ વચનો પણ બોલે છે, એવા તે પરાક્રમહીન મહાવતોના સમસ્ત દુર્વ્યવહારને પણ જે હાથી બળવાન હોવા છતાં પણ પ્રતિદિન સહન કરે છે એ બધી દુર્દેવની લીલા છે, અર્થાત્ એને પાપકર્મનું જ ફળ સમજવું જોઈએ. ૧૯૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सर्पो हारलता भवत्यसिलता सत्पुष्पदामायते
संपद्येत रसायनं विषमपि प्रीतिं विधत्ते रिपुः ।
देवा यान्ति वशं प्रसन्नमनसः किं वा बहु ब्रूमहे
धर्मो यस्य नभोऽपि तस्य सततं रत्नैः परैर्वर्षति ॥१९१॥

અનુવાદ : ધર્માત્મા પ્રાણીને ઝેરી સાપ હાર બની જાય છે, તલવાર સુંદર ફૂલોની માળા બની જાય છે, ઝેર પણ ઉત્તમ ઔષધિ બની જાય છે, શત્રુ પ્રેમ કરવા માંડે છે અને દેવ પ્રસન્નચિત્ત થઈને આજ્ઞાકારી થઈ જાય છે. ઘણું શું કહેવું? જેની પાસે ધર્મ હોય તેની ઉપર આકાશ પણ નિરંતર રત્નોની વર્ષા કરે છે. ૧૯૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

उग्रग्रीष्मरविप्रतापदहनज्वालाभितप्तश्चिरं
यः पित्तप्रकृतिर्मरौ मृदुतरः पान्थः पथा पीडितः ।

તદ્ દ્રાગલબ્ધિમાદ્રિકુઞ્જરચિત્પ્રોદામયન્ત્રોલ્લસદ્-
ધારાવેશ્મસમો હિ સંસૃતિપથે ધર્મો ભવેદ્દેહિનઃ ॥૧૯૨॥

અનુવાદ : મરુભૂમિ (મારવાડ)માં ચાલનાર જે પિત્તપ્રકૃતિવાળો સુકુમાર મુસાફર ગ્રીષ્મ ઋતુના તીક્ષ્ણ સૂર્યના પ્રકૃષ્ટ તાપરૂપ અગ્નિની જ્વાળાથી સંતપ્ત થઈને લાંબા સમયથી માર્ગના શ્રમથી પીડા પામ્યો છે તેને જેમ તરત જ હિમાલયની લત્તાઓથી બનેલ અને ઉત્કૃષ્ટ ફુવારાઓથી શોભાયમાન ધારાગૃહ પ્રાપ્ત થતાં અપૂર્વ સુખનો અનુભવ થાય છે તેવી જ રીતે સંસારમાર્ગમાં ચાલતા પ્રાણીને ધર્મથી અભૂતપૂર્વ સુખનો અનુભવ થાય છે. ૧૯૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંહારોગ્રસમીરસંહતિહતપ્રોદ્ ભૂતનીરોલ્લસત્-
તુઙ્ગોર્મિશ્રમિતોરુનક્રમકરગ્રાહાદિભિર્ભીષણે ।
અમ્બોઘૌ વિધુતોગ્રવાડવશિચ્છિજ્વાલાકરાલે પત-
ઞ્ચન્તોઃસ્થે ઽપિ વિમાનમાશુ કુરુતે ધર્મઃ સમાલમ્બનમ્ ॥૧૯૩॥

અનુવાદ : જે સમુદ્ર ઘાતક તીક્ષ્ણ વાયુ (પ્રલય પવન)ના સમૂહથી આઘાત પામીને જળમાં ઉત્પન્ન થનાર ઉન્નત લહરીઓથી આમતેમ ઉછળતા નક, મગર અને ગ્રાહ આદિ હિંસક જળજંતુઓથી ભય ઉત્પન્ન કરનાર છે તથા કંપિત તીક્ષ્ણ વાડવાગ્નિની જ્વાળાથી ભયાનક છે એવા તે સમુદ્રમાં પડતા જીવોને ધર્મ શીઘ્રતાથી આકાશમાં પણ આલંબનભૂત વિમાન કરી દે છે. ૧૯૩.

(સ્રગ્ધરા)

ઉહ્યન્તે તે શિરોભિઃ સુરપતિભિરપિ સ્તૂયમાનાઃ સુરૌઘૈ-
ર્ગીયન્તે કિન્નરીભિર્લલિતપદલસદ્ગીતિભિર્ભક્તિરાગાત્ ।
વમ્ભ્રમ્યન્તે ચ તેષાં દિશિ દિશિ વિશદાઃ કીર્તયઃ કા ન વા સ્યાત્
લક્ષ્મીસ્તેષુ પ્રશસ્તા વિદધતિ મનુજા યે સદા ધર્મમેકમ્ ॥૧૯૪॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય સદા અદ્વિતીય ધર્મનો આશ્રય લે છે તેમને ઇન્દ્રો

પણ મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે, દેવોનો સમૂહ તેમની સ્તુતિ કરે છે, કિન્નરીઓ લલિત પદોથી શોભાયમાન ગીતો દ્વારા તેમના ભક્તિપૂર્વક ગુણગાન કરે છે તથા તેમનો યશ પ્રત્યેક દિશામાં વારંવાર ભ્રમણ કરે છે અર્થાત્ તેમની કીર્તિ બધી જ દિશામાં ફેલાઈ જાય છે. અથવા તેમને કઈ પ્રશસ્ત લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતી નથી? અર્થાત્ તેમને બધા જ પ્રકારની શ્રેષ્ઠ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૮૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધર્મઃ શ્રીવશમન્ત્ર ણેષ પરમો ધર્મશ્ચ કલ્પદ્રુમો
 ધર્મઃ કામગવીપ્સિતપ્રદમણિર્ધર્મઃ પરં દૈવતમ્ ।
 ધર્મઃ સૌખ્યપરંપરામૃતનદીસંભૂતિસત્પર્વતો
 ધર્મો ભ્રાતરુપાસ્યતાં કિમપરૈઃ ક્ષુદ્રૈરસત્કલ્પનૈઃ ॥૧૯૫॥

અનુવાદ : આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ લક્ષ્મીને વશ કરવા માટે વશીકરણ મન્ત્ર સમાન છે, આ ધર્મ કલ્પવૃક્ષ સમાન ઈચ્છિત પદાર્થ આપનાર છે, તે કામધેનુ અથવા ચિન્તામણિ સમાન ઈષ્ટ વસ્તુઓનું પ્રદાન કરનાર છે, તે ધર્મ ઉત્તમ દેવ સમાન છે તથા તે ધર્મ સુખપરંપરારૂપ અમૃતની નદી ઉત્પન્ન કરનાર ઉત્તમ પર્વત સમાન છે. તેથી હે ભાઈ! તમે બીજી તુચ્છ મિથ્યા કલ્પનાઓ છોડીને તે ધર્મની આરાધના કરો. ૧૮૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આસ્તામસ્ય વિધાનતઃ પથિ ગતિર્ધર્મસ્ય વાર્તાપિ યૈઃ
 શ્રુત્વા ચેતસિ ધાર્યતે ત્રિભુવને તેષાં ન કાઃ સંપદઃ ।
 દૂરે સજ્જલપાનમઝ્ઞનસુખં શીતૈઃ સરોમારુતૈઃ
 પ્રાપ્તં પદ્મરજઃ સુગન્ધિભિરપિ શ્રાન્તં જનં મોદયેત્ ॥૧૯૬॥

અનુવાદ : આ ધર્મના અનુષ્ઠાનથી જે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે તે તો દૂર રહો, પરંતુ જે મનુષ્ય તે ધર્મની વાત પણ સાંભળીને ચિત્તમાં ધારણ કરે છે તેમને ત્રણ લોકમાં કઈ સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થતી નથી? યોગ્ય જ છે. ઉત્તમ જળ પીવા અને તેમાં સ્નાન કરવાથી પ્રાપ્ત થનારું સુખ તો દૂર રહો, પરંતુ તળાવના શીતળ

અને સુગંધી વાયુ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી કમળની રજ પણ થાકેલા મનુષ્યને આનંદિત બનાવી દે છે. ૧૯૬.

(વસંતતિલકા)

યત્પાદપટ્કજરજોભિરપિ પ્રણામાત્
લગ્નૈઃ શિરસ્યમલબોધકલાવતારઃ ।
ભવ્યાત્મનાં ભવતિ તત્ક્ષણમેવ મોક્ષં
સ શ્રીગુરુર્દિશતુ મે મુનિવીરનન્દી ॥૧૯૭॥

અનુવાદ : નમસ્કાર કરતી વખતે મસ્તકમાં લાગેલ જેમના ચરણ-કમળોની ધૂળથી ભવ્ય જીવોને તત્કાળ જ નિર્મળ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ કળાની પ્રાપ્તિ થાય છે તે શ્રીમુનિ વીરનન્દી ગુરુ મને મોક્ષ પ્રદાન કરો. ૧૯૭.

(વસંતતિલકા)

દત્તાનન્દપારસંસૃતિપથશ્રાન્તશ્રમચ્છેદકૃત્
પ્રાયો દુર્લભમત્ર કર્ણપુટકૈર્ભવ્યાત્મભિઃ પીયતામ્ ।
નિર્યાતં મુનિપદ્મનન્દિવદનપ્રાલેયરશ્મેઃ પરં
સ્તોકં યદ્યપિ સારતાધિકમિદં ધર્મોપદેશામૃતમ્ ॥૧૯૮॥

इति धर्मोपदेशामृतं समाप्तम् ॥૨॥

અનુવાદ : જે ધર્મોપદેશરૂપ અમૃત આનંદ આપનાર છે, અપાર સંસારના માર્ગમાં થાકેલા મુસાફરનો પરિશ્રમ દૂર કરનાર છે તથા ઘણું દુર્લભ છે, તેને ભવ્ય જીવ કાનોરૂપ અંજલિથી પીઓ અર્થાત્ કાનો દ્વારા તેનું શ્રવણ કરો. મુનિ પદ્મનન્દિના મુખરૂપ ચંદ્રમાંથી નીકળેલ આ ઉપદેશામૃત જો કે અલ્પ છે તોપણ શ્રેષ્ઠતાની અપેક્ષાએ તે અધિક છે.

વિશેષાર્થ : જેમ અમૃતનું પાન કરવાથી પથિકનો માર્ગનો થાક દૂર થઈ જાય છે અને તેને અતિશય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેવી જ રીતે આ ધર્મોપદેશ સાંભળવાથી ભવ્ય જીવોના સંસાર પરિભ્રમણનું દુઃખ દૂર થઈ જાય છે અને તેમને અનંત સુખનો લાભ થાય

છે. જેવી રીતે અમૃત દુર્લભ છે તેવી જ રીતે આ ઉપદેશ પણ દુર્લભ છે. અમૃત જો ચંદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તો આ ઉપદેશ તે ચન્દ્રમા સમાન મુનિ પદ્મનન્દીના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે તથા જેમ અમૃત થોડું હોય તોપણ તે અધિક લાભકારી થાય છે તેવી જ રીતે જ આ ગ્રંથપ્રમાણની અપેક્ષાએ આ ઉપદેશ જો કે થોડો છે છતાં પણ તે લાભપ્રદ અધિક છે. આ રીતે આ ઉપદેશને અમૃત સમાન હિતકારી જાણીને ભવ્ય જીવોએ તેનું નિરન્તર મનન કરવું જોઈએ. ૧૯૮.

આ રીતે ધર્મોપદેશામૃત સમાપ્ત થયું. ૧.

૨. દાનતો ઉપદેશ

[૨. દાનોપદેશમ્]

(વસંતતિલકા)

જીયાઞ્ગિનો જગતિ નાભિનરેન્દ્રસૂનુઃ
 શ્રેયો નૃપશ્ચ કુરુગોત્રગૃહપ્રદીપઃ ।
 યાભ્યાં વભૂવતુરિહ વ્રતદાનતીર્થે
 સારક્રમે પરમધર્મરથસ્ય ચક્રે ॥૧॥

અનુવાદ : જેમના દ્વારા ઉત્તમ રીતે ચાલનારા શ્રેષ્ઠ ધર્મરૂપી રથના ચક્ર સમાન વ્રત અને દાનરૂપ બે તીર્થ અહીં પ્રગટ થયા છે તે નાભિરાજાના પુત્ર આદિ જિનેન્દ્ર અને કુરુવંશરૂપ ગૃહના દીપક સમાન રાજા શ્રેયાંસ પણ જયવંત હો.

વિશેષાર્થ : આ ભરત ક્ષેત્રમાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય કાળમાં ભોગભૂમિની અવસ્થા હોય છે. તે સમયે આર્ય કહેવાતા પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં ન તો વિવાહાદિ સંસ્કાર હતા કે ન વ્રતાદિક તેઓ દસ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષોમાંથી પ્રાપ્ત થયેલી સામગ્રી દ્વારા યથેચ્છ ભોગ ભોગવતા થકા કાળ નિર્ગમન કરતા હતા, કાળક્રમે જ્યારે તૃતીય કાળમાં પલ્લવો આઠમો ભાગ $\frac{1}{8}$ બાકી રહ્યો ત્યારે તે કલ્પવૃક્ષોની દાનશક્તિ ક્રમશઃ ક્ષીણ થવા લાગી હતી. તેથી જે સમયે તે આર્યોને મુશ્કેલીઓનો અનુભવ થયો તેને યથાક્રમે ઉત્પન્ન થનાર પ્રતિશ્રુતિ આદિ ચૌદ કુલકરોએ દૂર કર્યો હતો. તેમાં અંતિમ કુલકર નાભિરાજ હતા. પ્રથમ તીર્થકર ભગવાન આદિનાથ તેમના જ પુત્ર હતા. અત્યાર સુધી જે વ્રતોનો પ્રચાર નહોતો તેને ભગવાન આદિનાથે પોતે જ પાંચ મહાવ્રતોનું ગ્રહણ કરીને પ્રચલિત કર્યો. એ જ પ્રમાણે અત્યાર સુધી કોઈને દાનવિધિનું પણ પરિજ્ઞાન નહોતું. એ જ કારણે છ માસના ઉપવાસ પરિપૂર્ણ કરીને ભગવાન આદિ જિનેન્દ્રને પારણાના નિમિત્તે બીજા પણ છ માસ પર્યંત ધૂમવું પડ્યું. અંતે રાજા શ્રેયાંસને જાતિસ્મરણ દ્વારા આહાર-દાનની વિધિનું પરિજ્ઞાન થયું.

તે પ્રમાણે ત્યારે તેણે ભક્તિપૂર્વક ભગવાન આદિનાથને શેરડીના રસનો આહાર આપ્યો. બસ અહીંથી આહારાદિ દાનોની વિધિનો પણ પ્રચાર શરૂ થઈ ગયો. આ રીતે ભગવાન આદિનાથે વ્રતોનો પ્રચાર કરીને તથા શ્રેયાંસ રાજાએ દાનવિધિનો પણ પ્રચાર કરીને જગતનું કલ્યાણ કર્યું છે. તેથી ગ્રંથકાર શ્રી પદ્મનંદી મુનિએ અહીં તીર્થના પ્રવર્તક સ્વરૂપે ભગવાન આદિ જિનેન્દ્રનું તથા દાનતીર્થના પ્રવર્તક સ્વરૂપે શ્રેયાંસ રાજાનું સ્મરણ કર્યું છે. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શ્રેયોભિધસ્ય નૃપતેઃ શરદભ્રશુભ્ર-
 બ્રામ્યઘશોભૃતજગત્રિતયસ્ય તસ્ય ।
 કિં વર્ણયામિ નનુ સદ્ગ્નિ યસ્ય ભુક્તં
 ત્રૈલોક્યવન્દિતપદેન જિનેશ્વરેણ ॥૨॥

અનુવાદ : જે શ્રેયાંસ રાજાને ઘેર ત્રણે લોકોથી વન્દિત ચરણોવાળા ભગવાન ઋષભદેવ જિનેન્દ્રે આહાર ગ્રહણ કર્યો અને તેથી જેનો શરદઋતુના વાદળા સમાન ધવળ યશ ત્રણે લોકમાં ફેલાયો તે શ્રેયાંસ રાજાનું કેટલું વર્ણન કરવું? ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શ્રેયાન્ નૃપો જયતિ યસ્ય ગૃહે તદા ખાદેકાઘમુનિપુંગવપારણાયામ્ ।
 સા રત્નવૃષ્ટિરભવઝગદેકચિત્રહેતુર્યયા વસુમતીત્વમિતા ધરિત્રી ॥૩॥

અનુવાદ : જે શ્રેયાંસ રાજાને ઘેર ઇન્દ્રાદિકો દ્વારા વન્દનીય એક પ્રથમ મુનિપુંગવ (તીર્થંકર)ના આહાર લેવાના સમયે લોકોને અભૂતપૂર્વ આશ્ચર્યમાં નાખનારી આકાશમાંથી તે રત્નવૃષ્ટિ થઈ કે જેના દ્વારા આ પૃથ્વી ‘વસુમતી (ધનવાળી)’ એવી સાર્થક સંજ્ઞા પામી હતી; તે શ્રેયાંસ રાજા જયવંત હો.

વિશેષાર્થ : આ આગમમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે કે જેના ઘેર કોઈ તીર્થંકરનું પ્રથમ પારણું થાય છે તેમને ત્યાં પાંચ આશ્ચર્ય થાય છે. (૧) રત્નવર્ષા (૨) દુંદુભીવાદન (૩) જય જય શબ્દનો પ્રસાર (૪) સુગંધી વાયુનો સંચાર અને (૫) પુષ્પોની વર્ષા. (જુઓ તિ. ૫. ગાથા ૪, ૬૭૧ થી ૬૭૪). તે પ્રમાણે ભગવાન આદિનાથે જ્યારે રાજા શ્રેયાંસને ઘેર પ્રથમ પારણું કર્યું હતું. ત્યારે તેના ઘરમાં પણ રત્નોનો વરસાદ વરસ્યો હતો. તેનો જ નિર્દેશ અહીં શ્રી પદ્મનંદી મુનિએ કર્યો છે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પ્રાપ્તેઽપિ દુર્લભતરેઽપિ મનુષ્યભાવે
 સ્વપ્નેન્દ્રજાલસદૃશેઽપિ હિ જીવિતાદૌ ।
 યે લોભકૂપકુહરે પતિતાઃ પ્રવક્ષ્યે
 કારુણ્યતઃ ખલુ તદુદ્ધરણાય કિંચિત્ ॥૪॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય પર્યાય અતિશય દુર્લભ છે તે પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તથા જીવન આદિ સ્વપ્ન અને ઈન્દ્રજાળ સમાન વિનશ્વર હોવા છતાં પણ જે પ્રાણી લોભરૂપ અંધકારયુક્ત કૂવામાં પડેલા છે તેમના ઉદ્ધાર માટે દયાળુ બુદ્ધિથી અહીં કેટલુંક દાનનું વર્ણન કર્યું છે. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાન્તાત્મજદ્રવિણમુખ્યપદાર્થસાર્થપ્રોત્થાતિઘોરઘનમોહમહાસમુદ્રે ।
 પોતાયતે ગૃહિણિ સર્વગુણાધિકત્વાદાનં પરં પરમસાત્ત્વિકભાવયુક્તમ્ ॥૫॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થ જીવન સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિ પદાર્થોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ અત્યંત ભયાનક અને વિસ્તૃત મોહના વિશાળ સમુદ્ર સમાન છે તે ગૃહસ્થ જીવનમાં ઉત્તમ સાત્ત્વિક ભાવથી આપવામાં આવેલું ઉત્કૃષ્ટ દાન સમસ્ત ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી નૌકાનું કામ કરે છે.

વિશેષાર્થ : આ ગૃહસ્થ જીવનમાં પ્રાણીને, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિથી સદા મોહ રહ્યા કરે છે; કે જેથી તે અનેક પ્રકારના આરંભોમાં પ્રવૃત્ત થઈને પાપનો સંચય કર્યા કરે છે. આ પાપને નષ્ટ કરવાનો જો તેની પાસે કોઈ ઉપાય હોય તો તે દાન જ છે. આ દાન સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવાને માટે જહાજ સમાન છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નાનાજનાશ્રિતપરિગ્રહસંભૃતાયાઃ
 સત્પાત્રદાનવિધિરેવ ગૃહસ્થતાયાઃ ।
 હેતુઃ પરઃ શુભગતેર્વિષમે ભવેઽસ્મિન્
 નાવઃ સમુદ્ર ઇવ કર્મઠ્ઠકર્ણધારઃ ॥૬॥

અનુવાદ : આ વિષમ સંસારમાં જુદા જુદા કુટુંબી આદિ જનોના આશ્રયે પરિગ્રહથી પરિપૂર્ણ એવી ગૃહસ્થ અવસ્થાના શુભ પ્રવર્તનનું કારણ એક માત્ર સત્પાત્રદાનની વિધિ જ છે જેમ સમુદ્રથી પાર થવા માટે ચતુર નાવિકથી સંચાલિત નાવ કારણ છે.

વિશેષાર્થ : જે દાન દેવાને યોગ્ય છે તેને પાત્ર કહેવાય છે. તે ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્યના ભેદથી ત્રણ પ્રકારના છે. એમાં સકળ ચારિત્ર (મહાવ્રત) ધારણ કરનાર મુનિને ઉત્તમ પાત્ર, વિકળ ચારિત્ર (દેશવ્રત) ધારણ કરનાર શ્રાવકને મધ્યમ પાત્ર અને વ્રતરહિત સમ્યગ્દેષ્ટિને જઘન્ય પાત્ર સમજવા જોઈએ. આ પાત્રોને જો મિથ્યાદેષ્ટિ જીવ આહારાદિ આપે છે તો તે યથાક્રમે (ઉત્તમ પાત્ર આદિ અનુસાર) ઉત્તમ, મધ્યમ અને જઘન્ય ભોગભૂમિના સુખ ભોગવીને ત્યાર પછી યથા સંભવ દેવપર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે, પણ જો ઉપર્યુક્ત પાત્રોને જ સમ્યગ્દેષ્ટિ જીવ આહાર આદિ આપે છે તો તે નિયમથી ઉત્તમ દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ એ છે કે સમ્યગ્દેષ્ટિ જીવને એક માત્ર દેવાયુનો જ બંધ થાય છે. આમના સિવાય જે જીવ સમ્યગ્દર્શનથી રહિત હોવા છતાં પણ વ્રતોનું પરિપાલન કરે છે તે કુપાત્ર કહેવાય છે. કુપાત્રદાનના પ્રભાવથી પ્રાણી કુભોગભૂમિઓ (અંતરદ્વીપો)માં કુમનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. જે પ્રાણી ન તો સમ્યગ્દેષ્ટિ છે, અને ન વ્રતોનું પણ પાલન કરે છે તે અપાત્ર કહેવાય છે અને એવા અપાત્રને આપવામાં આવેલું દાન વ્યર્થ જાય છે—તેનું કોઈ ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી જેમ કે ઉજ્જડ ભૂમિમાં વાવેલું બીજ. એટલું અવશ્ય છે કે અપાત્ર હોવા છતાં પણ જે પ્રાણી વિકલાંગ (લંગડા, આંધળા વગેરે) અથવા અસહાય છે તેમને દયાપૂર્વક આપવામાં આવેલું દાન (દયાદત્તિ) વ્યર્થ નથી જતું. પરંતુ તેનાથી ય યથાયોગ્ય પુણ્ય કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. ૬.

(વસંતતિલકા)

આયાસકોટિભિરુપાર્જિતમઙ્ગજેભ્યો

યજ્ઞીવિતાદપિ નિજાદ્યિતં જનાનામ્ ।

વિત્તસ્ય તસ્ય સુગતિઃ ખલુ દાનમેક-

મન્યા વિપત્તય ઇતિ પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૭॥

અનુવાદ : કરોડો પરિશ્રમોથી સંચિત કરેલું જે ધન પ્રાણીઓને પુત્રો અને પોતાના પ્રાણોથી પણ અધિક પ્રિય લાગે છે તેનો સદુપયોગ કેવળ દાન દેવામાં જ થાય છે, એનાથી વિરુદ્ધ દુર્વ્યસનાદિમાં તેનો ઉપયોગ કરવાથી પ્રાણીને કષ્ટ જ ભોગવવા પડે છે; એવું સાધુજનોનું કહેવું છે. ૭.

(વસંતતિલકા)

ભુક્ત્યાદિભિઃ પ્રતિદિનં ગૃહિણો ન સમ્યક્-
 નષ્ટા રમાપિ પુનરેતિ કદાચિદત્ર ।
 સત્પાત્રદાનવિધિના તુ ગતાપ્યુદેતિ
 ક્ષેત્રસ્થવીજમિવ કોટિગુણં વટસ્થ ॥૮॥

અનુવાદ : લોકમાં પ્રતિદિન ભોજન આદિ દ્વારા નાશ પામેલી ગૃહસ્થની લક્ષ્મી (સંપત્તિ) અહીં ફરીથી કદી પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. પરંતુ ઉત્તમ પાત્રોને આપવામાં આવેલ દાનની વિધિથી વ્યય પામેલી સંપત્તિ ફરીથી પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જેમ ઉત્તમ ભૂમિમાં વાવેલું વડવૃક્ષનું બીજ કરોડગણું ફળ આપે છે. ૮.

(વસંતતિલકા)

યો દત્તવાનિહ મુમુક્ષુજનાય ભુક્તિં
 ભક્ત્યાશ્રિતઃ શિવપથે ન ધૃતઃ સ એવ ।
 આત્માપિ તેન વિદધત્સુરસદ્મ નૂન-
 મુચ્ચૈઃ પદં વ્રજતિ તત્સહિતોઽપિ શિલ્પી ॥૯॥

અનુવાદ : જે શ્રાવકે અહીં મોક્ષાભિલાષી મુનિને ભક્તિપૂર્વક આહાર આપ્યો છે તેણે કેવળ તે મુનિને જ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત નથી કર્યા પણ પોતાની જાતને પણ તેણે મોક્ષમાર્ગમાં લગાવી છે. બરાબર જ છે—મંદિર બનાવનાર કારીગર પણ નિશ્ચયથી તે મંદિરની સાથે જ ઊંચા સ્થાન ઉપર ચાલ્યો જાય છે.

વિશેષાર્થ : જેમ દેવાલયને બનાવનાર કારીગર જેમ જેમ દેવાલય ઊંચું થતું જાય છે તેમ તેમ તે પણ ઊંચા સ્થાને ચઢતો જાય છે. બરાબર એવી જ રીતે મુનિને ભક્તિપૂર્વક આહાર આપનાર ગૃહસ્થ પણ ઉક્ત મુનિની સાથે જ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. ૯.

(વસંતતિલકા)

યઃ શાકપિણ્ડમપિ ભક્તિરસાનુવિદ્ધ-
 બુદ્ધિઃ પ્રયચ્છતિ જનો મુનિપુંગવાય ।
 સ સ્યાદનન્તફલભાગથ બીજમુપ્તં
 ક્ષેત્રે ન કિં ભવતિ ભૂરિ કૃષીવલસ્ય ॥૧૦॥

અનુવાદ : ભક્તિરસથી અનુરંજિત બુદ્ધિવાળો જે ગૃહસ્થ શ્રેષ્ઠ મુનિને શાકનો આહાર પણ આપે છે તે અનંત ફળ ભોગવનાર થાય છે. યોગ્ય છે—ઉત્તમ ખેતરમાં વાવેલું બીજ શું ખેડૂતને ઘણું ફળ નથી આપતું? અવશ્ય આપે છે. ૧૦.

(વસંતતિલકા)

સાક્ષાન્મનોવચનકાયવિશુદ્ધિશુદ્ધઃ

પાત્રાય યચ્છતિ જનો નનુ ભુક્તિમાત્રમ્ ।

યસ્તસ્ય સંસૃતિસમુત્તરણૈકવીજે

પુણ્યે હરિર્ભવતિ સોઽપિ કૃતાભિલાષઃ ॥૧૧॥

અનુવાદ : મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિથી વિશુદ્ધ થયેલ જે મનુષ્ય સાક્ષાત્ પાત્ર (મુનિ આદિ)ને કેવળ આહાર જ આપે છે તેના સંસારથી પાર ઉતારવામાં અદ્વિતીય કારણસ્વરૂપ પુણ્યના વિષયમાં તે ઈન્દ્ર પણ અભિલાષા યુક્ત હોય છે. અભિપ્રાય એમ છે કે એનાથી જે તેને પુણ્યની પ્રાપ્તિ થવાની છે તેને ઈન્દ્ર પણ ઈચ્છે છે. ૧૧.

(વસંતતિલકા)

મોક્ષસ્ય કારણમભિષ્ટુતમત્ર લોકે

તદ્ધાર્યતે મુનિભિરઙ્ગબલાત્તદન્નાત્ ।

તદ્દીયતે ચ ગૃહિણા ગુરુભક્તિભાજા

તસ્માદ્દૃતો ગૃહિજનેન વિમુક્તિમાર્ગઃ ॥૧૨॥

અનુવાદ : લોકમાં મોક્ષના કારણભૂત જે રત્નત્રયની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે મુનિઓ દ્વારા શરીરની શક્તિથી ધારણ કરવામાં આવે છે, તે શરીરની શક્તિ ભોજનથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ભોજન અતિશય ભક્તિપૂર્વક ગૃહસ્થ દ્વારા આપવામાં આવે છે. એ જ કારણે વાસ્તવમાં તે મોક્ષમાર્ગ ગૃહસ્થોએ જ ધારણ કર્યો છે. ૧૨.

(વસંતતિલકા)

નાનાગૃહવ્યતિકરાર્જિતપાપપુજ્જૈઃ

ખજ્જીકૃતાનિ ગૃહિણો ન તથા વ્રતાનિ ।

ઉચ્ચૈઃ ફલં વિદધતીહ યથૈકદાપિ

પ્રીત્યાતિશુદ્ધમનસા કૃતપાત્રદાનમ્ ॥૧૩॥

અનુવાદ : લોકમાં અત્યંત વિશુદ્ધ મનવાળા ગૃહસ્થદ્વારા પ્રીતિપૂર્વક પાત્રને એક વાર પણ આપવામાં આવેલું દાન જેવું ઉન્નત ફળ આપે છે તેવું ફલ ગૃહની અનેક ઝંઝટોથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપ સમૂહો દ્વારા કૂબડા અર્થાત્ શક્તિહીન કરવામાં આવેલા ગૃહસ્થના વ્રત કરતા નથી. ૧૩.

(વસંતતિલકા)

મૂલે તનુસ્તદનુ ધાવતિ વર્ધમાના
યાવચ્છિવં સરિદિવાનિશમાસમુદ્રમ્ ।
લક્ષ્મીઃ સદૃષ્ટિપુરુષસ્ય યતીન્દ્રદાન-
પુણ્યાત્પુરઃ સહ યશોભિરતીદ્વફેનૈઃ ॥૧૪॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દૃષ્ટિ પુરુષની લક્ષ્મી મૂળમાં અલ્પ હોવા છતાં પણ ત્યાર પછી મુનિરાજને આપવામાં આવેલ દાનથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્યના પ્રભાવથી કીર્તિ સાથે નિરંતર ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી થકી મોક્ષપર્યંત જાય છે-જેમ-નદી મૂળમાં કૃશ હોવા છતાં પણ અતિશય તેજસ્વી ફીણ સાથે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામીને સમુદ્ર સુધી જાય છે.

વિશેષાર્થ : જેમ નદીને ઉદ્ગમસ્થાનમાં તેનો વિસ્તાર જો કે બહુ જ થોડો હોય છે, છતાં પણ તે સમુદ્રપર્યંત પહોંચતા ઉત્તરોત્તર વધતો જ જાય છે. એની સાથે નદીના ફીણ પણ તે જ ક્રમે વધતા જાય છે. તેવી જ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવની ધન-સંપત્તિ પણ જો કે શરૂઆતમાં બહુ થોડી હોય છે તોપણ તે આગળ ભક્તિપૂર્વક કરવામાં આવેલા પાત્રદાનથી જે પુણ્યબંધ થાય છે તેના પ્રભાવથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થવા સુધી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ જ પામતી જાય છે. તેની સાથે જ ઉક્ત દાતા શ્રાવકની કીર્તિનો પ્રસાર પણ વધતો જાય છે. ૧૪.

(વસંતતિલકા)

પ્રાયઃ કુતો ગૃહગતે પરમાત્મબોધઃ
શુદ્ધાત્મનો ભુવિ યતઃ પુરુષાર્થસિદ્ધિઃ ।
દાનાત્પુનર્નનુ ચતુર્વિધતઃ કરસ્થા
સા લીલયૈવ કૃતપાત્રજનાનુષંગાત્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જગતમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનથી શુદ્ધ આત્માના પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે તે આત્મજ્ઞાન ગૃહમાં સ્થિત મનુષ્યને પ્રાયઃ ક્યાંથી થઈ

શકે? અર્થાત્ થઈ શકતું નથી. પણ તે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ પાત્ર જનોને આપવામાં આવેલ ચાર પ્રકારના દાનથી અનાયાસે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૫.

(વસંતતિલકા)

નામાપિ યઃ સ્મરતિ મોક્ષપથસ્ય સાધો-
રાશુ ક્ષયં વ્રજતિ તદ્દુરિતં સમસ્તમ્ ।
યો ભક્તભેષજમઠાદિકૃતોપકારઃ
સંસારમુત્તરતિ સોઽત્ર નરો ન ચિત્તમ્ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત સાધુનું કેવળ નામસ્મરણ પણ કરે છે તેના સમસ્ત પાપ શીઘ્ર જ નાશ પામી જાય છે. વળી જે મનુષ્ય ઉક્ત સાધુને ભોજન, ઔષધ અને મઠ (ઉપાશ્રય) આદિ દ્વારા ઉપકાર કરે છે તે જો સંસારથી પાર થઈ જાય છે તો તેમાં ભલા આશ્ચર્ય જ શું છે? કાંઈ પણ નહિ. ૧૬.

(વસંતતિલકા)

કિં તે ગૃહાઃ કિમિહ તે ગૃહિણો નુ યેષા-
મન્તર્મનસ્સુ મુનયો ન હિ સંચરન્તિ ।
સાક્ષાદથ સ્મૃતિવશાચ્ચરણોદકેન
નિત્યં પવિત્રિતધરાગ્રશિરઃપ્રદેશાઃ ॥૧૭॥

અનુવાદ : જે મુનિઓ સાક્ષાત્ પોતાના પાદોદકથી ગૃહગત પૃથ્વીના અગ્રભાગને સદા પવિત્ર કરતા રહે છે એવા મુનિઓ જે ગૃહોમાં સાક્ષાત્ સંચાર કરતા નથી તે ઘર શું છે? અર્થાત્ એવા ગૃહોનું કાંઈ પણ મહત્ત્વ નથી. એ જ રીતે સ્મરણ વશે પોતાના ચરણ જળ દ્વારા શ્રાવકોના શિર પ્રદેશોને પવિત્ર કરનાર તે મુનિઓ જે શ્રાવકોનાં મનમાં સંચાર કરતા નથી તે શ્રાવક પણ શું છે? અર્થાત્ તેમનું કાંઈ પણ મહત્ત્વ નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એવો છે કે જે ઘરોમાં આહારાદિના નિમિત્તે મુનિઓનું આવાગમન થતું રહે છે તે જ ઘર વાસ્તવમાં સફળ છે. એ જ રીતે જે ગૃહસ્થ તે મુનિઓનું મનથી ચિંતન કરે છે તથા તેમને આહારાદિ આપવામાં સદા ઉત્સુક રહે છે તે જ ગૃહસ્થ પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ૧૭.

(વસંતતિલકા)

દેવઃ સ કિં ભવતિ યત્ર વિકારભાવો
 ધર્મઃ સ કિં ન કરુણાઙ્ગિષુ યત્ર મુખ્યા ।
 તત્ કિં તપો ગુરુરથાસ્તિ ન યત્ર બોધઃ
 સા કિં વિભૂતિરિહ યત્ર ન પાત્રદાનમ્ ॥૧૮॥

અનુવાદ : જેમને ક્રોધાદિ વિકારભાવ વિદ્યમાન છે તે શું દેવ હોઈ શકે? અર્થાત્ તે કદાપિ દેવ હોઈ શકે નહિ. જ્યાં પ્રાણીઓની બાબતમાં દયા મુખ્ય નથી તેને શું ધર્મ કહી શકાય? કહી શકાય નહિ. જેમાં સમ્યગ્જ્ઞાન નથી તે શું તપ અને ગુરુ હોઈ શકે છે? હોઈ શકે નહિ. જે સંપત્તિમાંથી પાત્રોને દાન આપવામાં આવતું નથી તે સંપત્તિ શું સફળ હોઈ શકે? અર્થાત્ ન હોઈ શકે. ૧૮.

(વસંતતિલકા)

કિં તે ગુણાઃ કિમિહ તત્સુખમસ્તિ લોકે
 સા કિં વિભૂતિરથ યા ન વશં પ્રયાતિ ।
 દાનવ્રતાદિજનિતો યદિ માનવસ્ય
 ધર્મો જગત્ત્રયવશીકરણૈકમન્ત્રઃ ॥૧૯॥

અનુવાદ : જો મનુષ્યની પાસે ત્રણે લોકને વશીભૂત કરવા માટે અદ્વિતીય વશીકરણમંત્ર સમાન દાન અને વ્રત આદિથી ઉત્પન્ન થયેલ ધર્મ વિદ્યમાન હોય તો એવા ક્યા ગુણ છે જે તેના વશ ન થઈ શકે? તે ક્યું સુખ છે જે તેને પ્રાપ્ત ન થઈ શકે? અને એવી કઈ વિભૂતિ છે જે તેને આધીન ન થતી હોય? અર્થાત્ ધર્માત્મા મનુષ્યને સર્વ પ્રકારના ગુણ, ઉત્તમ સુખ અને અનુપમ વિભૂતિ પણ સ્વયમેવ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૯.

(વસંતતિલકા)

સત્પાત્રદાનજનિતોન્નતપુણ્યરાશિ-
 રેકત્ર વા પરજને નરનાથલક્ષ્મીઃ ।
 આઘાત્પરસ્તદપિ દુર્ગત એવ યસ્મા-
 દાગામિકાલફલદાયિ ન તસ્ય કિંચિત્ ॥૨૦॥

અનુવાદ : એક મનુષ્ય પાસે ઉત્તમ પાત્રને આપેલ દાનથી ઉત્પન્ન પુણ્યનો સમૂહ છે અને બીજા મનુષ્ય પાસે રાજ્યલક્ષ્મી વિદ્યમાન છે. છતાં પણ પ્રથમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ દ્વિતીય મનુષ્ય દરિદ્ર જ છે કારણ કે તેની પાસે આગામી કાળમાં ફળ આપનાર કાંઈ પણ બાકી નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે સુખનું કારણ એક માત્ર પુણ્યનો સંચય જ હોય છે. એ જ કારણે જે વ્યક્તિએ પાત્રદાનાદિ દ્વારા એવા પુણ્યનો સંચય કરી લીધો છે તે આગામી કાળમાં સુખી રહેશે. પણ જે વ્યક્તિએ એવા પુણ્યનો સંચય કર્યો નથી તે વર્તમાનમાં રાજ્યલક્ષ્મીથી સંપન્ન હોવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં દુઃખી જ રહેશે. ૨૦.

(વસંતતિલકા)

દાનાય यस્ય ન ધનં ન વપુર્વ્રતાય
નૈવં શ્રુતં ચ પરમોપશમાય નિત્યમ્ ।
તઙ્ગન્મ કેવલમલં મરણાય ભૂરિ-
સંસારદુઃખમૃતિજાતિનિબન્ધનાય ॥૨૧॥

અનુવાદ : જેનું ધન દાન માટે નથી, શરીર વ્રત માટે નથી એ જ રીતે શાસ્ત્રાભ્યાસ કષાયોના ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ માટે નથી; તેનો જન્મ કેવળ સાંસારિક દુઃખ, મરણ અને જન્મના કારણભૂત મરણ માટે જ હોય છે.

વિશેષાર્થ : જે મનુષ્ય પોતાના ધનનો સદુપયોગ દાનમાં કરતો નથી, શરીરનો સદુપયોગ વ્રત ધારણમાં કરતો નથી તથા આગમમાં નિપુણ હોવા છતાં પણ કષાયોનું દમન કરતો નથી તે વારંવાર જન્મ-મરણ ધારણ કરતો સાંસારિક દુઃખ જ સહન કર્યા કરે છે. ૨૧.

(વસંતતિલકા)

પ્રાપ્તે નૃજન્મનિ તપઃ પરમસ્તુ જન્તોઃ
સંસારસાગરસમુત્તરણૈકસેતુઃ ।
મા ભૂદ્ધિભૂતિરિહ બન્ધનહેતુરેવ
દેવે ગુરૌ શમિનિ પૂજનદાનહીના ॥૨૨॥

અનુવાદ : મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થતાં જીવે ઉત્તમ તપ ગ્રહણ કરવું જોઈએ કેમ કે તે સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવા માટે અપૂર્વ પુલ સમાન છે. તેની પાસે

દેવ, ગુરુ અને મુનિની પૂજા અને દાનથી રહિત વૈભવ ન હોવો જોઈએ, કેમકે એવો વૈભવ એક માત્ર બંધનું જ કારણ થાય છે. ૨૨.

(વસંતતિલકા)

ભિક્ષા વરં પરિહતાખિલપાપકારિ-
કાર્યાનુબન્ધવિધુરાશ્રિતચિત્તવૃત્તિઃ ।
સત્પાત્રદાનરહિતા વિતતોગ્રદુઃખ-
દુલ્લંઘ્નદુર્ગતિકરી ન પુનર્વિભૂતિઃ ॥૨૩॥

અનુવાદ : પાપ ઉત્પન્ન કરનાર સમસ્ત કાર્યોના સંબંધ રહિત એવી ચિત્તવૃત્તિનો આશ્રય કરનારી ભિક્ષા ક્યાંય શ્રેષ્ઠ છે પણ સત્પાત્રદાન રહિત થઈને વિપુલ અને તીવ્ર દુઃખોથી પરિપૂર્ણ દુર્લ્લઘ્ય નરકાદિરૂપ દુર્ગતિ કરનારી વિભૂતિ શ્રેષ્ઠ નથી. ૨૩.

(વસંતતિલકા)

પૂજા ન ચેજ્જિનપતેઃ પદપટ્કજેષુ
દાનં ન સંયતજનાય ચ ભક્તિપૂર્વમ્ ।
નો દીયતે કિમુ તતઃ સદનસ્થિતાયાઃ
શીઘ્રં જલાઞ્જલિરગાધજલે પ્રવિશ્ય ॥૨૪॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થાવસ્થામાં જિનેન્દ્ર ભગવાનના ચરણ-કમળોની પૂજા કરવામાં આવતી નથી તથા ભક્તિપૂર્વક સંયમીજનોને દાન આપવામાં આવતું નથી તે ગૃહસ્થ અવસ્થાને અગાધ જળમાં પ્રવેશીને શું શીઘ્ર ડૂબાડી ન દેવી જોઈએ? અર્થાત્ અવશ્ય ડૂબાડી દેવી જોઈએ. ૨૪.

(વસંતતિલકા)

કાર્યં તપઃ પરમિહ ભ્રમતા ભવાલ્ધૌ
માનુષ્યજન્મનિ ચિરાદતિદુઃખલલ્લે ।
સંપદ્યતે ન તદણુવ્રતિનાપિ ભાવ્યં
જાયેત ચેદહરહઃ કિલ પાત્રદાનમ્ ॥૨૫॥

અનુવાદ : અહીં સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં જો ઘણાં કાળે મહાન દુઃખથી મનુષ્ય પર્યાય પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે તો તેને પામીને ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવું જોઈએ. જો કદાચ તે તપ ન કરી શકાય તો અણુવ્રતી જ થઈ જવું જોઈએ કે જેથી પ્રતિદિન પાત્રદાન થઈ શકે. ૨૫.

(વસંતતિલકા)

ગ્રામાન્તરં વ્રજતિ યઃ સ્વગૃહાદ્ગૃહીત્વા
પાથેયમુન્નત્તરં સ સુખી મનુષ્યઃ ।
જન્માન્તરં પ્રવિશતો ઽસ્ય તથા વ્રતેન
દાનેન ચાર્જિતશુભં સુખહેતુરેકમ્ ॥૨૬॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય પોતાના ઘેરથી ઘણો નાસ્તો (માર્ગમાં ખાવા યોગ્ય પકવાન્ન વગેરે) લઈને બીજા કોઈ ગામ જાય છે તે જેમ સુખી રહે છે તેવી જ રીતે બીજા જન્મમાં પ્રવેશવાને માટે પ્રવાસ કરનાર આ જીવને વ્રત અને દાનથી કમાયેલું એક માત્ર પુણ્ય જ સુખનું કારણ થાય છે. ૨૬.

(વસંતતિલકા)

યત્નઃ કૃતોઽપિ મદનાર્થયશોનિમિત્તં
દૈવાદિહ વ્રજતિ નિષ્ફલતાં કદાચિત્ ।
સંકલ્પમાત્રમપિ દાનવિધૌ તુ પુણ્યં
કુર્યાદસત્યપિ હિ પાત્રજને પ્રમોદાત્ ॥૨૭॥

અનુવાદ : અહીં કામ, અર્થ અને યશ માટે કરવામાં આવેલો પ્રયત્ન ભાગ્યવશ કદાચ નિષ્ફળ પણ થઈ જાય છે. પરંતુ પાત્રજનના અભાવમાં પણ હર્ષપૂર્વક દાનના અનુષ્ઠાનમાં કરવામાં આવેલો કેવળ સંકલ્પ પણ પુણ્ય કરે છે. ૨૭.

(વસંતતિલકા)

સદ્માગતે કિલ વિપક્ષજને ઽપિ સન્તઃ
કુર્વન્તિ માનમતુલં વચનાસનાદ્યૈઃ ।
યત્તત્ર ચારુગુણરત્ન નિધાનભૂતૈ
પાત્રે મુદા મહતિ કિં ક્રિયતે ન શિષ્ટૈઃ ॥૨૮॥

અનુવાદ : પોતાના ઘેર શત્રુઓ આવે તો પણ સજ્જન મનુષ્ય વચન અને આસનદાન વગેરે દ્વારા તેનો અનુપમ આદર-સત્કાર કરે છે. તો પછી શું ઉત્તમ ગુણોરૂપ રત્નોના આશ્રયભૂત ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર ત્યાં પહોંચતા સજ્જન હર્ષથી આદર-સત્કાર નથી કરતા? અર્થાત્ તેઓ અવશ્યમેવ દાનાદિ દ્વારા તેનું યથાયોગ્ય સન્માન કરે છે. ૨૮.

(વસંતતિલકા)

સૂનોર્મૃતેરપિ દિનં ન સતસ્તથા સ્યાદ્
 બાધાકરં વત યથા મુનિદાનશૂન્યમ્ ।
 દુર્વારદુષ્ટવિધિના ન કૃતે હ્યકાર્યે
 પુંસા કૃતે તુ મનુતે મતિમાનનિષ્ટમ્ ॥૨૯॥

અનુવાદ : સજ્જન મનુષ્યને માટે પોતાના પુત્રના મૃત્યુનો દિવસ પણ એટલો બાધક નથી હોતો જેટલો મુનિદાનથી રહિત દિવસ તેમને માટે બાધક હોય છે. બરાબર છે-દુર્નિવાર દુષ્ટ દેવ દ્વારા કુત્સિત કાર્ય કરવામાં આવતા બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેને અનિષ્ટ નથી માનતા પરંતુ મનુષ્ય દ્વારા એવું કોઈ કામ કરવામાં વિવેકી પ્રાણી તેને અનિષ્ટ માને છે.

વિશેષાર્થ : જો કોઈ વિવેકી મનુષ્યના ઘરમાં પુત્રનું મરણ થઈ જાય તો તે શોકાકુળ થતા નથી કારણ કે તે જાણે છે કે આ પુત્ર વિયોગ પોતાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મના ઉદયથી થયો છે કે જે કોઈ પણ પ્રકારે ટાળી શકાતો નથી. પરંતુ તેને ત્યાં જો કોઈ દિવસ સાધુ પુરુષને આહારદાન આપવામાં આવતું નથી તો તે એના માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. એનું કારણ એ છે કે તે તેની અસાવધાનીથી થયું છે, એમાં દેવ કાંઈ બાધક થયું નથી. જો તેણે સાવધાન રહીને દ્વાર પાસે પ્રતીક્ષા આદિ કરી હોત તો મુનિદાનનો સુયોગ તેને પ્રાપ્ત થઈ શક્યો હોત. ૨૯.

(વસંતતિલકા)

ये धर्मकारणसमुल्लसिता विकल्पा-
 स्त्यागेन ते धनयुतस्य भवन्ति सत्याः ।
 स्पृष्टाः शशाङ्ककिरणैरमृतं क्षरन्त-
 श्चन्द्रोपलाः किल लभन्त इह प्रतिष्ठाम् ॥३०॥

અનુવાદ : ધર્મના સાધન માટે જે વિકલ્પો ઉત્પન્ન થાય છે તે ધનવાન

મનુષ્યના દાન દ્વારા સત્ય બને છે. બરાબર છે—ચન્દ્રકાન્તમણિ ચન્દ્રના કિરણોનો સ્પર્શ પામીને અમૃત વહેવરાવીને જ અહીં પ્રતિષ્ઠા પામે છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે પાત્રને દાન આપનાર શ્રાવક આ ભવમાં ઉક્ત દાન દ્વારા લોકમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ કે—ચન્દ્રકાન્તમણિથી બનાવેલ ભવનને જોવા છતાં પણ સાધારણ મનુષ્ય ઉક્ત ચન્દ્રકાન્ત મણિનો પરિચય પામતો નથી. પણ ચન્દ્રમાનો ઉદય થતાં જ્યારે ઉક્ત ભવનમાંથી પાણીનો પ્રવાહ વહેવા લાગે છે ત્યારે સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ પણ એમ સમજી લે છે કે ઉક્ત ભવન ચન્દ્રકાન્ત મણિથી બનાવેલ છે, તેથી તે તેમની પ્રશંસા કરે છે. બરાબર એ જ રીતે વિવેકી દાતા જિનમંદિર આદિનું નિર્માણ કરાવીને પોતાની સંપત્તિનો સદુપયોગ કરે છે. તે જો કે પોતે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઈચ્છતા નથી છતાં પણ ઉક્ત જિનમંદિર આદિનું અવલોકન કરનાર અન્ય મનુષ્યો તેની પ્રશંસા કરે છે. આ તો થઈ આ જન્મની વાત. આની સાથે જ પાત્રદાનાદિ ધર્મકાર્યો દ્વારા જે તેને પુણ્યલાભ થાય છે તેનાથી તે પર જન્મમાં પણ સંપન્ન અને સુખી થાય છે. ૩૦.

(વસંતતિલકા)

મન્દાયતે ય ઇહ દાનવિધૌ ધને ઽપિ
સત્યાત્મનો વદતિ ધાર્મિકતાં ચ યત્તત્ ।
માયા હૃદિ સ્ફુરતિ સા મનુજસ્ય તસ્ય
યા જાયતે તદિદમુત્ર સુખાચલેષુ ॥૩૧॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય ધન હોવા છતાં પણ દાન દેવામાં ઉત્સુક તો થતો નથી પરંતુ પોતાની ધાર્મિકતા પ્રગટ કરે છે તેના હૃદયમાં જે કુટિલતા રહે છે તે પરલોકમાં તેના સુખરૂપી પર્વતોના વિનાશ માટે વીજળીનું કામ કરે છે. ૩૧.

(વસંતતિલકા)

ગ્રાસસ્તદર્ધમપિ દેયમથાર્ધમેવ
તસ્યાપિ સંતતમણુવ્રતિના યથર્દ્ધિ ।
ઇચ્છાનુરૂપમિહ કસ્ય કદાત્ર લોકે
દ્રવ્યં ભવિષ્યતિ સદુત્તમદાનહેતુઃ ॥૩૨॥

અનુવાદ : અણુવ્રતી ગૃહસ્થે નિરંતર પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે એક ગ્રાસ, અડધો ગ્રાસ અથવા તેનો પણ અડધો ભાગ અર્થાત્ ગ્રાસનો એક ચતુર્થાંશ પણ દેવો

જોઈએ. કારણ એ કે અહીં લોકમાં પોતાની ઈચ્છાનુસાર દ્રવ્ય કોને ક્યારે મળશે કે જે ઉત્તમ પાત્રદાનનું કારણ થઈ શકે, એ કાંઈ પણ કહી શકાતું નથી.

વિશેષાર્થ : જેમની પાસે અધિક દ્રવ્ય હોતું નથી તેઓ ઘણું કરીને વિચાર કર્યા કરે છે કે જ્યારે પૂરતું ધન મળશે ત્યારે આપણે દાન કરીશું. એવા જ મનુષ્યોને લક્ષમાં રાખીને અહીં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઘણું કરીને ઈચ્છાનુસાર દ્રવ્ય કદી કોઈને પણ પ્રાપ્ત થતું નથી માટે પોતાની પાસે જે કાંઈ દ્રવ્ય છે તે પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રતિદિન થોડું દાન આપવું જ જોઈએ. ૩૨.

(વસંતતિલકા)

મિથ્યાદૃશો ઽપિ રુચિરેવ મુનીન્દ્રદાને
દદ્યાત્ પશોરપિ હિ જન્મ સુભોગભૂમૌ ।
ક્ત્પાઙ્ગિધ્રપા દદતિ યત્ર સદેપ્સિતાનિ
સર્વાણિ તત્ર વિદધાતિ ન કિં સુદૃષ્ટેઃ ॥૩૩॥

અનુવાદ : મિથ્યાદૃષ્ટિ પશુને પણ મુનિરાજને દાન આપવામાં જે કેવળ રુચિ હોય છે તેનાથી જ તે, ઉત્તમ ભોગભૂમિમાં જન્મ લે છે કે જ્યાં કલ્પવૃક્ષ સદા તેને સર્વ પ્રકારના ઈચ્છિત પદાર્થો આપે છે. તો પછી જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે પાત્રદાનમાં રુચિ રાખે તો તેને શું પ્રાપ્ત ન થાય? અર્થાત્ તેને તો નિશ્ચિતપણે જ વાંછિત ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૩.

(વસંતતિલકા)

દાનાય યસ્ય ન સમુત્સહતે મનીષા
તદ્યોગ્યસપદિ ગૃહાભિમુખે ચ પાત્રે ।
પ્રાપ્તં યત્નાવતિમહાર્ધ્યતરં વિહાય
રત્નં કરોતિ વિમતિસ્તલભૂમિભેદમ્ ॥૩૪॥

અનુવાદ : દાન યોગ્ય સંપત્તિ હોવા છતાં અને પાત્ર પણ પોતાના ઘર સમીપે આવવા છતાં જે મનુષ્યની બુદ્ધિ દાન માટે ઉત્સાહિત થતી નથી તે દુર્બુદ્ધિ ખાણમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ અતિશય મૂલ્યવાન રત્ન છોડી દઈને પૃથ્વીનું તળિયું વ્યર્થ ખોદે છે. ૩૪.

(વસંતતિલકા)

નષ્ટા મળીરિવ ચિરાઞ્જલધૌ ભવે ડસ્મિ-

ન્નાસાઘ ચારુનરતાર્થજિનેશ્વરાજ્ઞાઃ ।

દાનં ન યસ્ય સ જડઃ પ્રવિશેત્ સમુદ્રં

સચ્છિદ્રનાવમધિરુહ્ય ગૃહીતરત્નઃ ॥૩૫॥

અનુવાદ : ઘણા લાંબા સમયથી સમુદ્રમાં નષ્ટ થયેલ મણિ સમાન આ ભવમાં ઉત્તમ મનુષ્ય પર્યાય, ધન અને જિનવાણી પામીને જે દાન કરતો નથી તે મૂર્ખ રત્નો લઈને છિદ્રવાળી નૌકામાં બેસીને સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે સમુદ્રમાં પડેલું મણિનું ફરીથી પ્રાપ્ત થવું અતિશય કઠણ છે તેવી જ રીતે મનુષ્ય પર્યાય આદિનું પણ ફરીથી પ્રાપ્ત થવું અતિશય કઠણ છે, તે જો ભાગ્યવશે કોઈને પ્રાપ્ત થઈ જાય અને છતાં પણ જો તે દાનાદિ શુભ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી તો સમજવું જોઈએ કે જેવી રીતે કોઈ મનુષ્ય ખૂબ મૂલ્યવાન રત્નો સાથે લઈને છિદ્રવાળી નાવમાં બેસે છે અને તેથી તે તે રત્નો સાથે પોતે પણ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે, આવી જ અવસ્થા ઉક્ત મનુષ્યની પણ થાય છે. કારણ કે ભવિષ્યમાં સુખી થવાનું સાધન જે દાનાદિ કાર્યોથી ઉત્પન્ન થનારું પુણ્ય હતું તેને તેણે મનુષ્ય પર્યાયની સાથે તેને યોગ્ય સંપત્તિ મેળવીને પણ કર્યું જ નહિ. ઉપ.

(વસંતતિલકા)

યસ્યાસ્તિ નો ધનવતઃ કિલ પાત્રદાન-

મસ્મિન્ પરત્ર ચ ભવે યશસે સુખાય ।

અન્યેન કેનચિદનૂનસુપુણ્યભાજા

ક્ષિપ્તઃ સ સેવકનરો ધનરક્ષણાય ॥૩૬॥

અનુવાદ : જે પાત્રદાન આ ભવમાં યશનું કારણ તથા પરભવમાં સુખનું કારણ છે તેને જે ધનવાન મનુષ્ય કરતો નથી તે મનુષ્ય જાણે કોઈ બીજા અતિશય પુણ્યશાળી મનુષ્ય દ્વારા ધનના રક્ષણ માટે સેવકના રૂપમાં જ રાખવામાં આવ્યો છે.

વિશેષાર્થ : જો ભાગ્યવશ ધન-સંપત્તિની પ્રાપ્તિ થઈ તો તેનો સદુપયોગ પોતાની યોગ્ય આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરતા થકા પાત્રદાનમાં કરવો જોઈએ. પરંતુ જે મનુષ્ય પ્રાપ્ત સંપત્તિનો ન તો સ્વયં ઉપભોગ કરે છે અને ન પાત્રદાન પણ કરે છે તે મનુષ્ય અન્ય ધનવાન મનુષ્ય દ્વારા પોતાના ધનની રક્ષા માટે રાખવામાં આવેલ નોકર સમાન જ છે. કારણ કે જેવી

રીતે ધનની રક્ષા માટે રાખવામાં આવેલ દાસ (મુનીમ આદિ) સ્વયં તે ધનનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી પણ કેવળ તેનું રક્ષણ જ કરે છે. બરાબર એ જ રીતે તે ધનવાન મનુષ્ય પણ જ્યારે તે ધન પોતાના ઉપભોગમાં ખરચતો નથી અને પાત્રદાનાદિ પણ કરતો નથી ત્યારે ભલા તે નોકરની અપેક્ષાએ આનામાં શું વિશેષતા રહે છે? કંઈ પણ નહિ. ૩૬.

(વસંતતિલકા)

ચૈત્યાલયે ચ જિનસૂરિબુધાર્ચને ચ
દાને ચ સંયતજનસ્ય સુદુઃખિતે ચ ।
યચ્ચાત્મનિ સ્વમુપયોગિ તદેવ નૂન-
માત્મીયમન્યદિહ કસ્યચિદન્યપુંસઃ ॥૩૭॥

અનુવાદ : લોકમાં જે ધન જિનાલયનું નિર્માણ કરાવવામાં, જિનદેવ, આચાર્ય અને પંડિત અર્થાત્ ઉપાધ્યાયની પૂજામાં, સંયમી જનોને દાન આપવામાં, અતિશય દુઃખી પ્રાણીઓને પણ દયાપૂર્વક દાન આપવામાં તથા પોતાના ઉપભોગમાં પણ કામ આવે છે. તેને જ નિશ્ચયથી પોતાનું ધન સમજવું જોઈએ. તેનાથી વિપરીત જે ધન આ ઉપર્યુક્ત કામોમાં ખરચવામાં આવતું નથી તેને કોઈ બીજા જ મનુષ્યનું ધન સમજવું જોઈએ. ૩૭.

(વસંતતિલકા)

પુણ્યક્ષયાત્ક્ષયમુપૈતિ ન દીયમાના
લક્ષ્મીરતઃ કુરુત સંતતપાત્રદાનમ્ ।
કૂપે ન પશ્યત જલં ગૃહિણઃ સમન્તા-
દાકૃષ્યમાણમપિ વર્ધત એવ નિત્યમ્ ॥૩૮॥

અનુવાદ : સંપત્તિ પુણ્યનો ક્ષય થવાથી ક્ષય પામે છે, નહિ કે દાન કરવાથી માટે હે શ્રાવકો! તમે નિરંતર પાત્રદાન કરો. શું તમે એ નથી જોતા કે કૂવામાંથી ચારે તરફથી કાઢવામાં આવતું હોવા છતાં પણ પાણી હંમેશા વધતું જ રહે છે. ૩૮.

(વસંતતિલકા)

સર્વાન્ ગુણાનિહ પરત્ર ચ હન્તિ લોભઃ
સર્વસ્ય પૂજ્યજનપૂજનહાનિહેતુઃ ।

અન્યત્ર તત્ર વિહિતે ડપિ હિ દોષમાત્ર-
મેકત્ર જન્મનિ પરં પ્રથયન્તિ લોકાઃ ॥૩૧॥

અનુવાદ : પૂજ્ય પુરુષોની પૂજામાં બાધા પહોંચાડનાર લોભ આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ બધાના બધા ગુણો નષ્ટ કરી દે છે. તે લોભ જો ગૃહસંબંધી કોઈ વિવાહાદિ કાર્યોમાં કરવામાં આવે તો લોકો કેવળ એક જન્મમાં જ તેના દોષમાત્રને પ્રસિદ્ધ કરે છે.

વિશેષાર્થ : જો કોઈ મનુષ્ય જિનપૂજન અને પાત્રદાનાદિના વિષયમાં લોભ કરે છે તો એનાથી તેને આ જન્મમાં કીર્તિ આદિનો લાભ થતો નથી અને અન્ય ભવમાં પૂજન-દાનાદિથી ઉત્પન્ન થનાર પુણ્ય રહિત હોવાના કારણે સુખ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ રીતે જે વ્યક્તિ ધાર્મિક કાર્યોમાં લોભ કરે છે તે બન્નેય લોકમાં પોતાનું અહિત કરે છે. એનાથી વિપરીત જે મનુષ્ય કેવળ વિવાહાદિરૂપ ગૃહસ્થના કાર્યોમાં લોભ કરે છે તેવો માણસ કૃપણ આદિ શબ્દો દ્વારા ફક્ત આ જન્મમાં જ તિરસ્કાર કરી શકે છે પરંતુ પરલોક તેનો સુખમય જ વીતે છે. તેથી જ ગૃહસ્થના કાર્યોમાં કરવામાં આવતો લોભ એટલો નિન્દ્ય નથી જેટલો ધાર્મિક કાર્યોમાં કરવામાં આવતો લોભ નિંદનીય છે. ૩૯.

(વસંતતિલકા)

જાતો ડપ્યજાત ઇવ સ શ્રિયમાશ્રિતો ડપિ
રઙ્કઃ કલઙ્કરહિતો ડપ્યગૃહીતનામા ।
કમ્બોરિવાશ્રિતમૃતેરપિ યસ્ય પુંસઃ
શબ્દઃ સમુદ્ચલતિ નો જગતિ પ્રકામમ્ ॥૪૦॥

અનુવાદ : મૃત્યુ પામતાં શંખ સમાન જે પુરુષનું નામ સંસારમાં અતિશય પ્રચલિત થતું નથી તે મનુષ્ય જન્મ લઈને પણ નહિ જન્મ્યા બરાબર થાય છે અર્થાત્ તેનો મનુષ્ય જન્મ લેવો વ્યર્થ થાય છે. કારણ કે તે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરીને પણ દરિદ્રી જેવો રહે છે તથા દોષોથી રહિત હોવા છતાં પણ યશસ્વી થઈ શકતો નથી. ૪૦.

(વસંતતિલકા)

શ્રાપિ ક્ષિતેરપિ વિભુર્જટરં સ્વકીયં
કર્મોપનીતવિધિના વિદધાતિ પૂર્ણમ્ ।

કિંતુ પ્રશસ્યનૃભવાર્થવિવેકીતાના-

મેતત્ફલં યદિહ સંતતપાત્રદાનમ્ ॥૪૧॥

અનુવાદ : પોતાના કર્મ પ્રમાણે કુતરો પણ પોતાનું પેટ ભરે છે અને રાજા પણ પોતાનું પેટ ભરે છે. પણ પ્રશંસનીય મનુષ્યભવ, ધન અને વિવેકબુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનું અહીં એ જ પ્રયોજન છે કે નિરંતર પાત્રદાન આપવામાં આવે. ૪૧.

(વસંતતિલકા)

આયાસકોટિભિરુપાર્જિતમઙ્ગજેભ્યો

યજ્ઞીવિતાદપિ નિજાદ્યિતં જનાનામ્ ।

વિત્તસ્ય તસ્ય નિયતં પ્રવિહાય દાન-

મન્યા વિપત્તય ઇતિ પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૪૨॥

અનુવાદ : કરોડો પરિશ્રમો દ્વારા કમાયેલું જે ધન પુત્રો અને પોતાના જીવનથી પણ લોકોને અધિક પ્રિય હોય છે નિશ્ચયથી તે ધન માટે દાન સિવાયની બીજી વિપત્તિઓ જ છે એમ સાધુપુરુષો કહે છે.

વિશેષાર્થ : મનુષ્ય ધન ઘણા કઠોર પરિશ્રમ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે તેમને પોતાના પ્રાણોથી પણ અધિક પ્રિય જણાય છે. જો તેઓ તેનો સદુપયોગ પાત્રદાનાદિમાં કરે તો તે તેમને ફરીથી પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પણ એનાથી ઉલ્ટું જો તેનો દુરુપયોગ ખોટા વ્યસનાદિમાં કરવામાં આવે અથવા દાન અને ભોગરહિત કેવળ તેનો જ સંચય જ કરવામાં આવે તો તે મનુષ્યોને વિપત્તિજનક જ થાય છે. એનું કારણ એ છે કે સુખનું કારણ જે પુણ્ય છે તેનો જ સંચય તેમણે પાત્રદાનાદિરૂપ સત્કાર્યો દ્વારા કદી કર્યો જ નથી. ૪૨.

(વસંતતિલકા)

નાર્થઃ પદાત્પદમપિ વ્રજતિ ત્વદીયો

વ્યાવર્તતે પિતૃવવાન્નુ બન્ધુવર્ગઃ ।

દીર્ઘે પથિ પ્રસવતા ભવતઃ સર્વૈકં

પુણ્યં ભવિષ્યતિ તતઃ ક્રિયતાં તદેવ ॥૪૩॥

અનુવાદ : તમારું ધન પોતાના સ્થાનથી એક ડગલું પણ (તમારી સાથે) જતું નથી, એ જ રીતે તમારા સગાસંબંધી સ્મશાન સુધી તમારી સાથે જઈને ત્યાંથી પાછા

આવી જાય છે. લાંબા માર્ગે પ્રવાસ કરતાં તમારા માટે એક પુણ્ય જ મિત્ર છે. તેથી હે ભવ્ય જીવો! તમે તે જ પુણ્યનું ઉપાર્જન કરો. ૪૩.

(વસંતતિલકા)

સૌભાગ્યશૌર્યસુખરૂપવિવેકિતાદ્યા
વિદ્યાવપુર્ધનગૃહાણિ કુલે ચ જન્મ ।
સંપદ્યતે ડાહ્યલમિદં કિલ પાત્રદાનાત્
તસ્માત્ કિમત્ર સતતં ક્રિયતે ન યત્નઃ ॥૪૪॥

અનુવાદ : સૌભાગ્ય, શૂરવીરપણું, સુખ, સુંદરતા, વિવેકબુદ્ધિ આદિ વિદ્યા, શરીર, ધન અને મહેલ તથા ઉત્તમકુળમાં જન્મ થવો, આ બધું નિશ્ચયથી પાત્રદાન દ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે. તો પછી હે ભવ્ય જન! તમે તે પાત્રદાનની બાબતમાં નિરંતર પ્રયત્ન કેમ નથી કરતા? ૪૪.

(વસંતતિલકા)

ન્યાસશ્ચ સદ્મ ચ કરગ્રહણં ચ સૂનો-
રથેન તાવદિહ કારયિતવ્યમાસ્તે ।
ધર્માય દાનમધિકાગ્રતયા કરિષ્યે
સંચિન્તયન્નપિ ગૃહી મૃતિમેતિ મૂઢઃ ॥૪૫॥

અનુવાદ : પહેલાં તો અહીં ધનમાંથી કાંઈક થાપણ મૂકવી છે (જમીનમાં દાટવા વગેરે), મકાન બનાવવું છે અને પુત્રના લગ્ન કરવા છે, ત્યાર પછી જો વધારે ધન થશે તો ધર્મના નિમિત્તે દાન કરીશ. આમ વિચાર કરતા કરતા જ તે મૂર્ખ ગૃહસ્થ મરણ પામી જાય છે. ૪૫.

(વસંતતિલકા)

કિં જીવિતેન કૃપણસ્ય નરસ્ય લોકે
નિર્ભોગદાનધનબન્ધનબદ્ધમૂર્તેઃ ।
તસ્માદ્ધરં બલિભુગુન્નતભૂરિવાગ્મિ-
ર્યાહૂતકાકકુલ એવ બલિં સ ભુક્તે ॥૪૬॥

અનુવાદ : લોકમાં જે કંજૂસ મનુષ્યનું શરીર ભોગ અને દાન રહિત એવા ધનરૂપી બંધનથી બંધાયેલું છે તેના જીવનનું શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ તેના જીવવાથી કંઈ પણ લાભ નથી. તેની અપેક્ષાએ તો તે કાગડો જ સારો છે જે ઊંચા અનેક વચનો (કા, કા) દ્વારા બીજા કાગડાઓને બોલાવીને જ બલિ (શ્રાદ્ધમાં અપાયેલું દ્રવ્ય) ખાય છે. ૪૬.

(વસંતતિલકા)

औदार्ययुक्तजनहस्तपरम्परा-

व्यावर्तनप्रसृतखेदभरातिखिन्नाः ।

अर्था गताः कृपणगेहमनन्तसौख्य-

पूर्णा इवानिशमबाधमतिस्वपन्ति ॥૪૭॥

અનુવાદ : દાની પુરુષોના હાથો દ્વારા પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ જવા-આવવાના વિપુલ ખેદના ભારથી જાણે અત્યંત વ્યાકુળ થઈને જ તે ધન કંજૂસ મનુષ્યના ઘરને પ્રાપ્ત કરીને અનંત-સુખથી પરિપૂર્ણ થયું થકું નિરંતર નિર્બાધપણે સૂવે છે.

વિશેષાર્થ : દાની પુરુષ પ્રાપ્ત ધનનો ઉપયોગ પાત્રદાનમાં કર્યા કરે છે. તેથી પાત્રદાનજનિત પુણ્યના નિમિત્તે તે તેમને વારંવાર મળ્યા કરે છે, એનાથી ઉલ્લું કંજૂસ મનુષ્ય પૂર્વના પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયેલ તે ધનનો ઉપયોગ ન તો પાત્રદાનમાં કરે છે અને ન પોતાના ઉપયોગમાં ય. તે કેવળ તેનું સંરક્ષણ જ કરે છે. આ બાબતમાં ગ્રંથકાર ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે તે ધન એમ વિચારી જ જાણે કે ‘મને દાની પુરુષોને ત્યાં વારંવાર જવા-આવવાનું અસીમ કષ્ટ સહન કરવું પડે છે’ કંજૂસ મનુષ્યના ઘરમાં આવી ગયું છે. અહીં આવીને તે વારંવાર થતા ગમનાગમનના કષ્ટથી બચીને નિશ્ચિન્ત રીતે સૂવે છે. ૪૭.

(વસંતતિલકા)

उत्कृष्टपात्रमनगारमणुव्रताढ्यं

मध्यं व्रतेन रहितं सुदृशं जघन्यम् ।

निर्दर्शनं व्रतनिकाययुतं कुपात्रं

युग्मोज्झितं नरमपात्रमिदं च विद्धि ॥૪૮॥

અનુવાદ : ગૃહ રહિત મુનિને ઉત્તમ પાત્ર, અણુવ્રતોથી યુક્ત શ્રાવકને મધ્યમ

પાત્ર, અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિને જઘન્ય પાત્ર, સમ્યગ્દર્શન રહિત હોવા છતાં વ્રતોનું પાલન કરનાર મનુષ્યોને કુપાત્ર અને બન્ને (સમ્યગ્દર્શન તથા વ્રત) થી રહિત મનુષ્યને અપાત્ર સમજો. ૪૮.

(વસંતતિલકા)

તેભ્યઃ પ્રદત્તમિહ દાનફલં જનના-

મેતદ્વિશેષણવિશિષ્ટમદુષ્ટભાવાત્ ।

અન્યાદૃશે ઽથ હૃદયે તદપિ સ્વભાવા-

દુઘ્ચાવચં ભવતિ કિં બહુભિવયોભિઃ ॥૪૯॥

અનુવાદ : તે ઉપર્યુક્ત પાત્રોને આપવામાં આવેલ દાનનું ફળ મનુષ્યોને આ જ (ઉત્તમ, મધ્યમ, જઘન્ય, કુત્સિત અને અપાત્ર) વિશેષણોથી વિશિષ્ટ પ્રકારનું પ્રાપ્ત થાય છે (જુઓ પાછળના શ્લોક ૨૦૪નો વિશેષાર્થ). અથવા ઘણું કહેવાથી શું? અન્ય પ્રકારના અર્થાત્ દૂષિત હૃદયમાં પણ તે દાનનું ફળ સ્વભાવથી અનેક પ્રકારનું પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯.

(વસંતતિલકા)

ચત્વારિ યાન્યભવભેષજભક્તિશાસ્ત્ર-

દાનાનિ તાનિ કથિતાનિ મહાફલાનિ ।

નાન્યાનિ ગોકનકભૂમિરથાઙ્ગનાદિ-

દાનાનિ નિશ્ચિતમવદ્યકરાણિ યસ્માત્ ॥૫૦॥

અનુવાદ : અભયદાન, ઔષધદાન, આહારદાન અને શાસ્ત્રદાન (જ્ઞાનદાન) આ જે ચાર દાન કહેવામાં આવ્યા છે તે મહાન ફળ આપનારા છે. એનાથી ભિન્ન ગાય, સોનું, પૃથ્વી, રથ અને સ્ત્રી આદિનાં દાન મહાન ફળ આપનાર નથી; કેમ કે તે નિશ્ચયથી પાપ ઉત્પાદક છે. ૫૦.

(વસંતતિલકા)

યદ્દીયતે જિનગૃહાય ધરાદિ કિંચિત્

તત્તત્ર સંસ્કૃતિનિમિત્તમિહ પ્રરૂઢમ્ ।

આસ્તે તતસ્તદતિદીર્ઘતરં હિ કાલં
જૈનં ચ શાસનમતઃ કૃતમસ્તિ દાતુઃ ॥૫૧॥

અનુવાદ : જિનાલયના નિમિત્તે જે કાંઈ પૃથ્વી આદિનું દાન કરવામાં આવે છે તે અહીં ધાર્મિક સંસ્કૃતિનું કારણ હોઈને અંકુરિત થતું થકું અતિશય દીર્ઘ કાળ સુધી રહે છે. તેથી તે દાતા દ્વારા જૈન શાસન જ કરવામાં આવ્યું છે. ૫૧.

(વસંતતિલકા)

દાનપ્રકાશનમશોભનકર્મકાર્ય-
કાર્પણ્યપૂર્ણહૃદયાય ન રોચતે ડદઃ ।
દોષોઙ્ગિતં સકલલોકસુખપ્રદાયિ
તેજો રવેરિવ સદા હતકૌશિકાય ॥૫૨॥

અનુવાદ : જે નિર્દોષ દાનનો પ્રકાશ સમસ્ત જનોને સુખ આપે છે તે પાપકર્મની કાર્યભૂત કૃપણતા (કંજૂસાઈ)થી પરિપૂર્ણ હૃદયવાળા પ્રાણી (કંજૂસ મનુષ્ય)ને કદી રુચતો નથી. જેમ દોષો અર્થાત્ રાત્રિના સંસર્ગ રહિત હોવાને લીધે સમસ્ત પ્રાણીઓને સુખ આપનાર સૂર્યનું તેજ નિન્દનીય ધ્રુવડને રુચિકર લાગતું નથી. ૫૨.

(વસંતતિલકા)

દાનોપદેશનમિદં કુરુતે પ્રમોદ-
માસન્નભવ્યપુરુષસ્ય ન ચેતરસ્ય ।
જાતિઃ સમુલ્લસતિ દારુ ન ભૃઙ્ગસંગા-
દિન્દીવરં હસતિ ચન્દ્રકરૈર્ન ચાશ્મા ॥૫૩॥

અનુવાદ : આ દાનનો ઉપદેશ આસન્નભવ્ય પુરુષોને આનંદ આપનાર છે, નહિ કે અન્ય (દૂરભવ્ય અને અભવ્ય) પુરુષોને. બરાબર છે-ભમરાઓના સંસર્ગથી માલતી પુષ્પ શોભા પામે છે, પરંતુ તેમના સંસર્ગથી લાકડું શોભા પામતું નથી. તેવી જ રીતે ચન્દ્રકિરણો દ્વારા શ્વેત કમળ પ્રકુલિત થાય છે, પરંતુ પથ્થર પ્રકુલિત થતો નથી. ૫૩.

(વસંતતિલકા)

રત્નત્રયાભરણવીરમુનીન્દ્રપાદ-
 પદ્મદ્વયસ્મરણસંજનિતપ્રભાવઃ ।
 શ્રીપદ્મનન્દિમુનિરાશ્રિતયુગ્મદાન-
 પઞ્ચાશતં લલિતવર્ણચયં ચકાર ॥૫૪॥

અનુવાદ : રત્નત્રયરૂપ આભરણથી વિભૂષિત શ્રી વિરનન્દી મુનિરાજના ઉત્તમ ચરણકમળના સ્મરણથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રભાવને ધારણ કરનાર શ્રી પદ્મનન્દી મુનિએ લલિત વર્ણોના સમૂહથી સંયુક્ત આ બે અધિક દાનપંચાશત્ અર્થાત્ બાવન પદ્યોવાળા દાનપ્રકરણની રચના કરી છે. ૫૪.

આ રીતે દાનપંચાશત્ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

૩. અનિત્ય પંચાશત્

[૩. અનિત્યપંચાશત્]

(આર્યા)

જયતિ જિનો ધૃતિધનુષામિષુમાલા ભવતિ યોગિયોધાનામ્ ।

યદ્વાક્કરુણામય્યપિ મોહરિપુપ્રહતયે તીક્ષ્ણા ॥૧॥

અનુવાદ : જે જિન ભગવાનની વાણી ધૈર્યરૂપ ધનુષ ધારણ કરનાર યોગીજનો રૂપી યોદ્ધાઓને બાણપંક્તિ સમાન હોય છે તથા જેની તે વાણી દયામય હોવા છતાં પણ મોહ રૂપી શત્રુનો ઘાત કરવા માટે તીક્ષ્ણ તલવારનું કામ કરે છે તે જિન ભગવાન જયવંત હો .૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્યેકત્ર દિને વિભુક્તિરથ વા નિદ્રા ન રાત્રૌ ભવેત્

વિદ્રાત્યમ્બુજપત્રવદ્દહનતો ડમ્યાસસ્થિતાઘદ્ધ્રુવમ્ ।

અસ્ત્રવ્યાધિજલાદિતો ડપિ સહસા યદ્ધ ક્ષયં ગચ્છતિ

ભ્રાતઃ કાત્ર શરીરકે સ્થિતિમતિર્નાશેડસ્ય કો વિસ્મયઃ ॥૨॥

અનુવાદ : જો કોઈ વાર એક દિવસ ભોજન પ્રાપ્ત થતું નથી કે રાત્રે ઊંઘ આવતી નથી તો જે શરીર નિશ્ચયથી નિકટવર્તી અગ્નિથી સંતપ્ત થયેલા કમળના પાંદડાની જેમ મ્લાનતા પામે છે તથા જે અસ્ત્ર, રોગ અને જળ આદિ દ્વારા અકસ્માત્ નાશ પામે છે; હે ભાઈ! તે શરીરના વિષયમાં સ્થિરતાની બુદ્ધિ ક્યાંથી થઈ શકે? અને તેનો નાશ થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય જ શું છે? અર્થાત્

તેને ન તો સ્થિર સમજવું જોઈએ અને ન તો નષ્ટ થતાં કાંઈ આશ્ચર્ય પણ થવું જોઈએ. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્ગન્ધાશુચિધાતુભિત્તિકલિતં સંછાદિતં ચર્મણા
વિષ્મૂત્રાદિભૃતં ક્ષુધાદિવિલસદ્દુઃખાલુભિશ્છિદ્રિતમ્ ।
ક્લિષ્ઠં કાયકુટીરકં સ્વયમપિ પ્રાપ્તં જરાવહ્નિના
ચેદેતત્તદપિ સ્થિરં શુચિતરં મૂઢો જનો મન્યતે ॥૩॥

અનુવાદ : જે શરીરરૂપી ઝૂંપડી દુર્ગન્ધયુક્ત અપવિત્ર ધાતુઓ રૂપી દીવાલો સહિત છે, ચામડાથી ઢાંકેલી છે, વિષ્ટા અને મૂત્ર આદિથી પરિપૂર્ણ છે, તથા ભૂખ-તરસ આદિના દુઃખોરૂપ ઉંદરડાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા છિદ્રોથી સંયુક્ત છે, તે ક્લેશયુક્ત શરીરરૂપી ઝૂંપડી જ્યારે પોતે જ ઘડપણરૂપી અગ્નિથી ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે પણ આ મૂર્ખ પ્રાણી તેને સ્થિર અને અતિશય પવિત્ર માને છે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અમ્ભોબુદ્બુદસંનિભા તનુરિયં શ્રીરિન્દ્રજાલોપમા
દુર્વાતાહતવારિવાહસદૃશાઃ કાન્તાર્થપુત્રાદયઃ ।
સૌખ્યં વૈષયિકં સદૈવ તરલં મત્તાઙ્ગનાપાઙ્ગવત્
તસ્માદેતદુપપ્લવાપ્તિવિષયે શોકેન કિં કિં મુદા ॥૪॥

અનુવાદ : આ શરીર પાણીના પરપોટા સમાન ક્ષણમાં નાશ પામનાર છે, લક્ષ્મી ઈન્દ્રજાળ સમાન વિનશ્વર છે; સ્ત્રી, ધન અને પુત્ર આદિ દુષ્ટ વાયુથી તાડિત વાદળાઓ સમાન જોત જોતામાં જ વિલીન થઈ જાય છે; તથા ઈન્દ્રિયવિષયજન્ય સુખ સદાય કામોન્મત્ત સ્ત્રીના કટાક્ષો સમાન ચંચળ છે. આ કારણે આ બધાના નાશમાં શોકથી અને તેમની પ્રાપ્તિના વિષયમાં હર્ષથી શું પ્રયોજન છે? કાંઈ પણ નહિ. અભિપ્રાય એ છે કે જો શરીર, ધન-સંપત્તિ, સ્ત્રી અને પુત્ર આદિ સમસ્ત ચેતન-અચેતન પદાર્થ સ્વભાવથી જ અસ્થિર છે તો વિવેકી મનુષ્યોએ તેમના સંયોગમાં હર્ષ અને વિયોગમાં શોક ન કરવો જોઈએ. ૪.

(વસંતતિલકા)

દુઃખે વા સમુપસ્થિતે ડથ મરણે શોકો ન કાર્યો બુદ્ધેઃ
 સંબન્ધો યદિ વિગ્રહેણ યદયં સંભૂતિધાત્ર્યેતયોઃ ।
 તસ્માત્તત્પરિચિન્તનીયમનિશં સંસારદુઃખપ્રદો
 યેનાસ્ય પ્રભવઃ પુરઃ પુનરપિ પ્રાયો ન સંભાવ્યતે ॥૫॥

અનુવાદ : જો શરીર સાથે સંબંધ હોય તો દુઃખ અથવા મરણ ઉપસ્થિત થતાં વિદ્વાન પુરુષોએ શોક ન કરવો જોઈએ. કારણ એ કે તે શરીર આ બન્ને (દુઃખ અને મરણ)ની જન્મભૂમિ છે અર્થાત્ આ બન્નેનો શરીર સાથે અવિનાભાવ છે. માટે જ નિરંતર તે આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરવો જોઈએ જેના દ્વારા આગળ પ્રાયઃ (ઘણું કરીને) સંસારના દુઃખ આપનાર આ શરીરની ઉત્પત્તિની ફરીથી સંભાવના જ ન રહે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્વાર્જિતકર્મકારણવશાદિષ્ટે પ્રણષ્ટે નરે
 યચ્છોકં કુરુતે તદત્ર નિતરામુન્મત્તલીલાયિતમ્ ।
 યસ્માત્તત્ર કૃતે ન સિધ્યતિ કિમપ્યેતત્પરં જાયતે
 નશ્યન્ત્યેવ નરસ્ય મૂઢમનસો ધર્માર્થકામાદયઃ ॥૬॥

અનુવાદ : પૂર્વોપાર્જિત દુર્નિવાર કર્મના ઉદયવશે કોઈ ઈષ્ટ મનુષ્યનું મરણ થતાં જે અહીં શોક કરવામાં આવે છે તે અતિશય પાગલ મનુષ્યની ચેષ્ટા સમાન છે. કારણ કે તે શોક કરવાથી કાંઈ પણ સિદ્ધ થતું નથી પરંતુ તેનાથી કેવળ એ થાય છે કે તે મૂઢ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યના ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી પુરુષાર્થ આદિ જ નષ્ટ થાય છે. ૬.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા)

ઉદેતિ પાતાય રવિર્યથા તથા
 શરીરમેત્તન્નુ સર્વદેહિનામ્ ।
 સ્વકાલમાસાઘ નિજેડપિ સંસ્થિતે
 કરોતિ કઃ શોકમતઃ પ્રબુદ્ધધીઃ ॥૭॥

અનુવાદ : જેમ સૂર્યનો ઉદય અસ્ત થવા માટે થાય છે તેવી જ રીતે નિશ્ચયથી સમસ્ત પ્રાણીઓનું આ શરીર પણ નષ્ટ થવાને માટે ઉત્પન્ન થાય છે. તો પછી કાળ પામીને પોતાના કોઈ બંધુ વગેરેનું મરણ થતાં ક્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેને માટે શોક કરે? અર્થાત્ તેને માટે કોઈ પણ બુદ્ધિમાન શોક કરતો નથી.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે સૂર્યનો ઉદય અસ્તનો અવિનાભાવી છે તેવી જ રીતે શરીરની ઉત્પત્તિ પણ વિનાશની અવિનાભાવી છે. આવી સ્થિતિમાં તે વિનશ્ચર શરીરનો નાશ થતાં તેના વિષયમાં શોક કરવો વિવેકહીનતાનું ધોતક છે. ૭.

(વસંતતિલકા)

भवन्ति वृक्षेषु पतन्ति नूनं पत्राणि पुष्पाणि फलानि यद्वत् ।

कुलेषु तदत्पुरुषाः किमत्र हर्षेण शोकेन च सन्मतीनाम् ॥૮॥

અનુવાદ : જેવી રીતે વૃક્ષોમાં પત્ર, પુષ્પ અને ફળ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેઓ સમયાનુસાર નિશ્ચયથી પડે પણ છે, તેવી જ રીતે કુળો (કુટુંબ)માં જે પુરુષો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ મરે પણ છે. તો પછી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને તે ઉત્પન્ન થતાં હર્ષ અને મરતાં શોક શા માટે થવો જોઈએ? ન થવો જોઈએ. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

दुर्लङ्घयाद्भवितव्यताव्यतिकरान्नष्टे प्रिये मानुषे

यच्छोकः क्रियते तदत्र तमसि प्रारभ्यते नर्तनम् ।

सर्वं नश्वरमेव वस्तु भुवने मत्वा महत्या धिया

निर्धूताखिलदुःखसंततिरहो धर्मः सदा सेव्यताम् ॥૯॥

અનુવાદ : દુર્નિવાર દૈવના પ્રભાવથી કોઈ પ્રિય મનુષ્યનું મરણ થઈ જાય તો અહીં શોક કરવામાં આવે છે તે અંધારામાં નૃત્ય શરૂ કરવા બરાબર છે. સંસારમાં બધી વસ્તુઓ નાશ પામે છે, એમ ઉત્તમ બુદ્ધિદ્વારા જાણીને સમસ્ત દુઃખોની પરંપરાનો નાશ કરનાર ધર્મનું સદા આરાધન કરો.

વિશેષાર્થ : જેમ અંધારામાં નૃત્યનો આરંભ કરવો નિષ્ફળ છે તેવી રીતે કોઈ પ્રિયજનનો વિયોગ થતાં તેના માટે શોક કરવો પણ નિષ્ફળ જ છે. કારણ કે સંસારના બધા જ પદાર્થ સ્વભાવથી

નાશ પામે છે, એમ વિવેકબુદ્ધિથી નિશ્ચિત છે. તેથી જે ધર્મ સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરીને અનંત સુખ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત કરાવે છે તેનું જ આરાધન કરવું જોઈએ. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

पूर्वोपार्जितकर्मणा विलिखितं यस्यावसानं यदा
तज्जायेत तदैव तस्य भविनो ज्ञात्वा तदेतद्भ्रुवम् ।
शोकं मुञ्च मृते प्रिये ऽपि सुखदं धर्मं कुरुष्वदादरात्
सर्पे दूरमुपागते किमिति भोस्तद्घृष्टिराहन्यते ॥१०॥

અનુવાદ : પૂર્વે કમાયેલ કર્મ દ્વારા જે પ્રાણીનો અંત જે સમયે લખવામાં આવ્યો છે તેનો તે જ સમયે અંત થાય છે એમ નિશ્ચિત જાણીને કોઈ પ્રિય મનુષ્યનું મરણ થવા છતાં પણ શોક છોડો અને વિનયપૂર્વક સુખદાયક ધર્મનું આરાધન કરો. ઠીક છે-જ્યારે સાપ દૂર ચાલ્યો જાય છે ત્યારે તેના લીસોટાને ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ લાઠી દ્વારા પીટે છે? અર્થાત્ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન તેમ કરતો નથી. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ये मूर्खा भुवि ते ऽपि दुःखहतये व्यापारमातन्वते
सा माभूदथवा स्वकर्मवशतस्तस्मान्न ते तादृशाः ।
मूर्खान् मूर्खशिरोमणीन् ननु वयं तानेव मन्यामहे
ये कुर्वन्ति शुचं मृते सति निजे पापाय दुःखाय च ॥११॥

અનુવાદ : આ પૃથ્વી ઉપર જે મૂર્ખ મનુષ્યો છે તેઓ પણ દુઃખનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. છતાં પણ જો પોતાના કર્મના પ્રભાવથી તે દુઃખનો વિનાશ ન થાય તોપણ તેઓ એટલા મૂર્ખ નથી. અમે તો તે જ મૂર્ખોને મૂર્ખોમાં શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ અતિશય મૂર્ખ માનીએ છીએ જે કોઈ ઈષ્ટ મનુષ્યનું મરણ થતાં પાપ અને દુઃખના નિમિત્તભૂત શોકને દૂર કરે છે.

વિશેષાર્થ : લોકમાં જે પ્રાણીને મૂર્ખ સમજવામાં આવે છે તેઓ પણ દુઃખ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો કદાચ દૈવવશે તેમને પોતાના આ પ્રયત્નમાં સફળતા ન થાય તોપણ તેમને એટલા બધા જડ (મૂર્ખ) ગણવામાં આવતા નથી. પરંતુ જે મનુષ્ય કોઈ ઈષ્ટ જનનો વિયોગ થતાં શોક કરે છે તેમને મૂર્ખ જ નહિ પણ મૂર્ખશિરોમણિ (અતિશય જડ) ગણવામાં આવે છે. કારણ એ છે કે મૂર્ખ સમજવામાં આવતા તે પ્રાણીઓ તો આવેલું દુઃખ દૂર કરવા માટે જ કાંઈ ને કાંઈ

પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ આ મૂર્ખશિરોમણિ ઈષ્ટવિયોગમાં શોકાકુળ થઈને અને નવીન દુઃખને પણ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એનું પણ કારણ એ છે કે તે શોકથી “દુઃખ-શોક-તાપાક્રન્દન-વધ-પરિદેવનાન્યાત્મ-પરોભયસ્થાન્યસદ્વેદ્યસ્ય” આ સૂત્ર (ત. સૂ. ૬-૧૧) અનુસાર અશાતાવેદનીય કર્મનો જ બંધ થાય છે, કે જેથી ભવિષ્યમાં પણ તેમને તે દુઃખની પ્રાપ્તિ અનિવાર્ય બની જાય છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કિં જાનાસિ ન કિં શૃણોષિ ન ન કિં પ્રત્યક્ષમેવેક્ષસે
નિઃશેષં જગદિન્દ્રજાલસદૃશં રમ્ભેવ સારોઙ્ગિતમ્ ।
કિં શોકં કુરુષે ડત્ર માનુષપશો લોકાન્તરસ્થે નિજે
તત્કિંચિત્કુરુ યેન નિત્યપરમાનન્દાસ્પદં ગચ્છસિ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે અજ્ઞાની મનુષ્ય! આ સમસ્ત જગત્ ઈન્દ્રજાળ સમાન વિનશ્વર અને કેળના થડ સમાન નિઃસાર છે; આ વાત શું તું નથી જાણતો? શું શાસ્ત્રમાં સાંભળ્યું નથી? અને શું પ્રત્યક્ષ નથી દેખતો? અર્થાત્ તમે એને અવશ્ય જાણો છો, સાંભળો છો અને પ્રત્યક્ષપણે દેખો છો. તો પછી ભલા અહીં પોતાના કોઈ સંબંધી મનુષ્યનું મરણ થતાં શોક કેમ કરો છો? અર્થાત્ શોક છોડીને એવો કાંઈક પ્રયત્ન કરો કે જેથી શાશ્વત, ઉત્તમ સુખના સ્થાનભૂત મોક્ષને પામી શકો. ૧૨.

(વસંતતિલકા)

જાતો જનો મ્રિયત એવ દિને ચ મૃત્યોઃ
પ્રાપ્તે પુનસ્ત્રિભુવને ડપિ ન રક્ષકોઽસ્તિ ।
તદ્યો મૃતે સતિ નિજે ડપિ શુચં કરોતિ
પૂત્કૃત્ય રોદિતિ વને વિજને સ મૂઢઃ ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તે મૃત્યુનો દિવસ આવતાં મરે જ છે, તે વખતે તેની રક્ષા કરનાર ત્રણે લોકમાં કોઈ પણ નથી. તેથી જે પોતાનું ઈષ્ટજન મૃત્યુ પામે ત્યારે શોક કરે છે તે મૂર્ખ નિર્જન વનમાં બૂમો પાડીને રુદન કરે છે. અભિપ્રાય એ છે કે જેવી રીતે જનશૂન્ય (મનુષ્ય વિનાના) વનમાં રુદન કરનારના રોવાથી કાંઈ પણ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી તેવી રીતે કોઈ ઈષ્ટ જન મૃત્યુ પામતાં, તેના માટે શોક કરવાવાળાને પણ કાંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી, પરંતુ તેથી દુઃખદાયક નવીન કર્મોનો જ બંધ થાય છે. ૧૩.

(વસંતતિલકા)

ઇષ્ટક્ષયો યદિહ તે યદનિષ્ટયોગઃ
 પાપેન તદ્ભવતિ જીવ પુરાકૃતેન ।
 શોકં કરોષિ કિમુ તસ્ય કુરુ પ્રણાશં
 પાપસ્ય તૌ ન ભવતઃ પુરતોઽપિ યેન ॥૧૪॥

અનવાદ :—હે જીવ! અહીં જે તને ઈષ્ટનો વિયોગ અને અનિષ્ટનો સંયોગ થાય છે તે તારા પૂર્વકૃત પાપના ઉદયથી થાય છે. તેથી તું શોક શા માટે કરે છે? તે પાપનો જ નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કર કે જેથી આગળ પણ તે બન્ને (ઈષ્ટ વિયોગ અને અનિષ્ટસંયોગ) ન થઈ શકે. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નષ્ટે વસ્તુનિ શોભને ઽપિ હિ તદા શોકઃ સમારભ્યતે
 તલ્લાભો ઽથ યશોઽથ સૌખ્યમથ વા ધર્મો ઽથ વા સ્યાદ્યદિ ।
 યદ્યેકો ઽપિ ન જાયતે કથમપિ સ્ફારૈઃ પ્રયત્નૈરપિ
 પ્રાયસ્તત્ર સુધીર્મુધા ભવતિ કઃ શોકોગ્રરક્ષોવશઃ ॥૧૫॥

અનુવાદ : મનોહર વસ્તુનો નાશ થતાં જો શોક કરવાથી તેની પ્રાપ્તિ થતી હોય કીર્તિ મળતી હોય, સુખ થતું હોય અથવા ધર્મ થતો હોય; તો તો શોકનો પ્રારંભ કરવો બરાબર છે. પરંતુ જો અનેક પ્રયત્નો દ્વારા પણ તે ચારેમાંથી ઘણું કરીને કોઈ એક પણ ઉત્પન્ન ન થતું હોય તો પછી ક્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય વ્યર્થ તે શોકરૂપી મહારાક્ષસને આધીન થાય? અર્થાત્ કોઈ નહીં. ૧૫.

(વસંતતિલકા)

અકદ્રુમે નિશિ વસન્તિ યથા શકુન્તાઃ
 પ્રાતઃ પ્રયાન્તિ સહસા સકલાસુ દિક્ષુ ।
 સ્થિત્વા કુલે વત તથાન્યકુલાનિ મૃત્વા
 લોકાઃ શ્રયન્તિ વિદુષા યત્નુ શોચ્યતે કઃ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જેવી રીતે પક્ષીઓ રાત્રે કોઈ એક વૃક્ષ ઉપર નિવાસ કરે છે અને પછી સવાર થતાં તેઓ સહસા સર્વ દિશાઓમાં ચાલ્યા જાય છે, ખેદ છે કે તેવી જ રીતે મનુષ્ય પણ કોઈ એક કુળમાં સ્થિત રહીને પછી મૃત્યુ પામીને અન્ય કુળોનો આશ્રય કરે છે. તેથી વિદ્વાન મનુષ્ય તેને માટે કાંઈ પણ શોક કરતા નથી. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુઃખવ્યાલસમાકુલં ભવવનં જાડયાન્ધકારાશ્રિતં
તસ્મિન્ દુર્ગતિપલ્લિપાતિકુપથૈર્ભ્રામ્યન્તિ સર્વે ડઙ્ગિનઃ ।
તન્મધ્યે ગુરુવાક્ પ્રદીપમમલં જ્ઞાનપ્રભાભાસુરં
પ્રાપ્યાલોક્ય ચ સત્પથં સુખપદં યાતિ પ્રબુદ્ધો ધ્રુવમ્ ॥૧૭॥

અનુવાદ : જે સંસારરૂપી વન દુઃખોરૂપી સર્પોથી વ્યાપ્ત અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી પરિપૂર્ણ છે તેમાં સર્વે પ્રાણી દુર્ગતિરૂપ ભીલોની વસ્તી તરફ લઈ જતા ખોટા માર્ગે પરિભ્રમણ કરે છે. તે (સંસાર-વન)ની વચ્ચે વિવેકી પુરુષ જ્ઞાનરૂપી જ્યોતિથી દેદીપ્યમાન નિર્મળ ગુરુના વચન (ઉપદેશ) રૂપી દીપક પામીને અને તેનાથી સમીચીન માર્ગ જોઈને નિશ્ચયથી સુખના સ્થાનભૂત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે કોઈ મુસાફર સર્પોથી ભરેલા અંધકારયુક્ત વનમાં ભૂલીને ખોટા માર્ગે ભીલોની વસ્તીમાં જઈ પહોંચે છે અને કષ્ટ સહન કરે છે. જો તેને ઉક્ત વનમાં કોઈ પ્રકારે દીવો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તો તે તેના સહારે યોગ્ય માર્ગની ખોજ કરીને તેના દ્વારા ઈષ્ટ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. બરાબર એવી જ રીતે આ સંસારી પ્રાણી પણ દુઃખોથી ભરેલા આ અજ્ઞાનમય સંસારમાં મિથ્યાદર્શનાદિને વશીભૂત થઈને નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં પહોંચે છે અને ત્યાં અનેક પ્રકારના કષ્ટો સહે છે. તેને જ્યારે નિર્મળ સદ્ગુરુનો ઉપદેશ મળે છે ત્યારે તે તેમાંથી પ્રબુદ્ધ થઈને મોક્ષમાર્ગનો આશ્રય કરે છે અને તેના દ્વારા મુક્તિપુરીમાં જઈ પહોંચે છે. ૧૭.

(વસંતતિલકા)

યૈવ સ્વકર્મકૃતકાલકલાત્ર જન્તુ-
સ્તત્રૈવ યાતિ મરણં ન પુરો ન પશ્ચાત્ ।
મૂઢાસ્તથાપિ હિ મૃતે સ્વજને વિધાય
શોકં પરં પ્રચુરદુઃખભુજો ભવન્તિ ॥૧૮॥

અનુવાદ : આ સંસારમાં પોતાના કર્મ દ્વારા જે મરણનો સમય નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તે જ સમયે પ્રાણી મરણ પામે છે, તે તેનાથી ન તો પહેલાં મરે છે અને ન પછી, પણ છતાં ય મૂર્ખ મનુષ્યો પોતાના કોઈ સંબંધીનું મૃત્યુ થતાં અતિશય શોક કરીને બહુ જ દુઃખ ભોગવે છે. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વૃક્ષાદ્વૃક્ષમિવાન્ડજા મધુલિહઃ પુષ્પાન્ન પુષ્પં યથા
જીવા યાન્તિ ભવાદ્ભવાન્તરમિહાશ્રોન્તં તથા સંસૃતૌ ।
તજ્ઞાતેઽથ મૃતેઽથ વા ન હિ મુદં શોકં ન કસ્મિન્નપિ
પ્રાયઃ પ્રારભતે ઽધિગમ્ય મતિમાનસ્થૈર્યમિત્યઙ્ગિનામ્ ॥૧૯॥

અનુવાદ : જેવી રીતે પક્ષી એક વૃક્ષથી બીજા વૃક્ષ ઉપર તથા ભમરો એક ફૂલથી બીજા ફૂલ ઉપર જાય છે તેવી જ રીતે અહીં સંસારમાં જીવ નિરંતર એક પર્યાયમાંથી બીજા પર્યાયમાં જાય છે. તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ઉપર્યુક્ત પ્રકારે પ્રાણીઓની અસ્થિરતા જાણીને ઘણું કરીને કોઈ ઈષ્ટ સંબંધીનો જન્મ થતાં ઈર્ષ પામતા નથી અને તેનું મૃત્યુ થતાં શોક પામતાં નથી. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

બ્રામ્યન્ કાલમનન્તમત્ર જનને પ્રાપ્નોતિ જીવો ન વા
માનુષ્યં યદિ દુષ્કુલે તદઘતઃ પ્રાપ્તં પુનર્નશ્યતિ ।
સજ્ઞાતાવથ તત્ર યાતિ વિલયં ગર્ભે ઽપિ જન્મન્યપિ
દ્રાગ્બાલ્યે ઽપિ તતો ઽપિ નો વૃષ્ણ ઇતિ પ્રાપ્તે પ્રયત્નો વરઃ ॥૨૦॥

અનુવાદ : આ જન્મ-મરણરૂપ સંસારમાં અનંતકાળથી પરિભ્રમણ કરતો જીવ મનુષ્ય પર્યાય પામે છે અથવા નથી પણ પામતો અર્થાત્ તેને તે મનુષ્ય પર્યાય ઘણી મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થાય છે. જો કદાચ તે મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત પણ કરી લે છે તો પણ નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થવાથી તેનો તે મનુષ્યભવ પાપાયરણપૂર્વક જ નષ્ટ થઈ જાય છે. જો કોઈ પ્રકારે ઉત્તમ કુળમાં ય ઉત્પન્ન થયો તોપણ ત્યાં તે કાં તો ગર્ભમાં જ મરી જાય છે અથવા જન્મ લેતી વખતે મરી જાય છે અથવા બાલ્યાવસ્થામાં પણ શીઘ્ર મરણ પામી જાય છે. તેથી પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ

શક્તી નથી. પછી જો આયુષ્યની અધિકતામાં તે ધર્મ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તેના વિષયમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૨૦.

(માલિની)

સ્થિરં સદપિ સર્વદા મૃશમુદેત્યવસ્થાન્તરૈઃ
પ્રતિક્ષણમિદં જગજ્જલદકૂટવન્નશ્યતિ ।
તદત્ર ભવમાશ્રિતે મૃતિમુપાગતે વા જને
પ્રિયેઽપિ કિમહો મુદા કિમુ શુચા પ્રબુદ્ધાત્મનઃ ॥૨૧॥

અનુવાદ : આ વિશ્વ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ સ્થિર (ધ્રુવ) હોવા છતાં પણ પર્યાય-અપેક્ષાએ પ્રત્યેક ક્ષણે મેઘપટલ સમાન અન્ય-અન્ય અવસ્થાઓથી ઉત્પન્ન પણ થાય છે અને નષ્ટ પણ અવશ્ય થાય છે. આ કારણે અહીં જ્ઞાની જીવને કોઈ પ્રિયજનનો જન્મ થતાં હર્ષ અને તેનું મરણ થતાં શોક કેમ થવો જોઈએ? અર્થાત્ ન થવો જોઈએ. ૨૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લઙ્ઘ્યન્તે જલરાશયઃ શિખરિણો દેશાસ્તટિન્યો જનૈઃ
સા વેલા તુ મૃતેર્નૃપક્ષ્મચલનસ્તોકાપિ દેવૈરપિ ।
તત્કસ્મિન્નપિ સંસ્થિતે સુખકરં શ્રેયો વિહાય ધ્રુવં
કઃ સર્વત્ર દુરન્તદુઃખજનકં શોકં વિદધ્યાત્ સુધીઃ ॥૨૨॥

અનુવાદ : મનુષ્ય સમુદ્રો, પર્વતો, દેશો અને નદીઓને ઓળંગી શકે છે; પરંતુ મૃત્યુના નિશ્ચિત સમયને દેવ પણ નિમેષ માત્ર (આંખના પલકારા બરાબર) જરા પણ ઓળંગી શકતો નથી. આ કારણે કોઈ પણ ઈષ્ટ જનનું મૃત્યુ થતાં ક્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સુખદાયક કલ્યાણમાર્ગ છોડીને સર્વત્ર અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર શોક કરે? અર્થાત્ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન્ શોક કરતો નથી. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આક્રન્દં કુરુતે યદત્ર જનતા નષ્ટે નિજે માનુષે
જાતે યદ્વ મુદં તદુન્નતધિયો જલ્પન્તિ વાતૂલતામ્ ।
યજ્ઞાડયાત્કૃતદુષ્ટચેષ્ટિતભવત્કર્મપ્રબન્ધોદયાત્
મૃત્યૂત્પત્તિપરમ્પરામયમિદં સર્વં જગત્સર્વદા ॥૨૩॥

અનુવાદ : સંસારમાં લોકો પોતાના કોઈ સંબંધી મનુષ્યનું મૃત્યુ થતાં જે વિલાપપૂર્વક ચીસો પાડીને રુદન કરે છે તથા તેનો જન્મ થતાં જે હર્ષ કરે છે તેને ઉન્નત બુદ્ધિના ધારક ગણધર આદિ પાગલપણું કહે છે. કારણ કે મૂર્ખતાવશ જે ખોટી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવી હોય તેનાથી થતા કર્મના પ્રકૃષ્ટ બંધ અને તેના ઉદયથી સદા આ આખું વિશ્વ મૃત્યુ અને ઉત્પત્તિની પરંપરાસ્વરૂપ છે. ૨૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગુર્વો ભ્રાન્તિરિયં જડત્વમથ વા લોકસ્ય યસ્માદ્વસન્
સંસારે બહુદુઃખજાલજટિલે શોકીભવત્યાપદિ ।
ભૂતપ્રેતપિશાચફેરવચિતાપૂર્ણે શ્મશાને ગૃહે
કઃ કૃત્વા ભયદાદમઙ્ગલકૃતે ભાવાદ્ભવેચ્છઙ્કિતઃ ॥૨૪॥

અનુવાદ : અનેક દુઃખોના સમૂહથી પરિપૂર્ણ એવા સંસારમાં રહેનાર મનુષ્ય આપત્તિ આવતાં જે શોકાકુળ થાય છે એ તેની ઘણી મોટી ભ્રાન્તિ અથવા અજ્ઞાનતા છે. બરાબર છે-જે વ્યક્તિ ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, શિયાળ અને ચિત્તાઓથી ભરેસા એવા અમંગળકારી સ્મશાનમાં મકાન બનાવીને રહે છે તે શું ભય ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થોથી કદી શંકિત થાય? અર્થાત્ ન થાય.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે ભૂત-પ્રેતાદિથી વ્યાપ્ત સ્મશાનમાં ઘર બનાવીને રહેનાર મનુષ્ય કદી અન્ય પદાર્થોથી ભયભીત થતો નથી તેવી જ રીતે અનેક દુઃખોથી પરિપૂર્ણ આ જન્મ-મરણરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર જીવે પણ કોઈ ઈષ્ટવિયોગાદિરૂપ આપત્તિ આવતાં વ્યાકુળ ન થવું જોઈએ. છતાં જો એવી આપત્તિઓ આવતાં પ્રાણી શોકાદિથી સંતપ્ત થાય છે તો એમાં તેની અજ્ઞાનતા જ કારણ છે કેમ કે જ્યારે સંસાર સ્વભાવથી જ દુઃખમય છે તો આપત્તિઓનું આવવું જવું તો રહેવાનું જ. તો પછી એમાં રહેતા થકા ભલા હર્ષ અને વિષાદ કરવાથી ક્યું પ્રયોજન સિદ્ધ થવાનું? ૨૪.

(માલિની)

ભ્રમતિ નભસિ ચન્દ્રઃ સંસૃતૌ શશ્વદઙ્ગી
લભત ઉદયમસ્તં પૂર્ણતાં હીનતાં ચ ।
કલુષિતહૃદયઃ સન્ યાતિ રાશિં ચ રાશે-
સ્તનુમિહ તનુતસ્તત્કાત્ર મુત્કશ્ચ શોકઃ ॥૨૫॥

અનુવાદ : જેવી રીતે ચન્દ્રમા આકાશમાં નિરંતર ચક્કર લગાવ્યા કરે છે તેવી જ રીતે આ પ્રાણી સદા સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે; જેમ ચન્દ્રમા ઉદય, અસ્ત, અને કળાઓની હાનિ-વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે તેવી જ રીતે સંસારી પ્રાણી પણ જન્મ-મરણ અને સંપત્તિની હાનિ-વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે; જેમ ચંદ્ર મધ્યમાં કલુષિત (કાળો) રહે છે તેવી જ રીતે સંસારી પ્રાણીનું હૃદય પણ પાપથી કલુષિત રહે છે તથા જેમ ચંદ્ર એક રાશિ (મીન-મેષ વગેરે)થી બીજી રાશિને પ્રાપ્ત થાય છે તેવી જ રીતે સંસારી પ્રાણી પણ એક શરીર છોડીને બીજા શરીરનું ગ્રહણ કર્યા કરે છે. આવી સ્થિતિ હોતાં સંપત્તિ અને વિપત્તિની પ્રાપ્તિમાં જીવે હર્ષ અને વિષાદ શા માટે કરવો જોઈએ? અર્થાત્ ન કરવા જોઈએ . ૨૫.

(માલિની)

તડિદિવ ચલમેતત્પુત્રદારાદિ સર્વ
કિમિતિ તદભિઘાતે ખિદ્યતે બુદ્ધિમદ્ધિઃ ।
સ્થિતિજનનવિનાશં નોષ્ણતેવાનલસ્ય
વ્યભિચરતિ કદાચિત્સર્વભાવેષુ નૂનમ્ ॥૨૬॥

અનુવાદ : આ બધા પુત્ર અને સ્ત્રી આદિ પદાર્થ જો વિજળી સમાન ચંચળ અર્થાત્ ક્ષણિક છે તો પછી તેમનો વિનાશ થતાં બુદ્ધિમાન મનુષ્ય ખેદખિન્ન કેમ થાય છે? અર્થાત્ તેમનો નશ્વર સ્વભાવ જાણીને તેમણે ખેદખિન્ન ન થવું જોઈએ. જેવી રીતે ઉષ્ણતા અગ્નિનો વ્યભિચાર કરતી નથી અર્થાત્ તે સદા અગ્નિ હોય ત્યાં હોય છે અને તેના અભાવમાં કદી પણ નથી હોતી; બરાબર એવી જ રીતે સ્થિતિ (ધ્રોવ્ય), ઉત્પાદ અને વ્યય પણ નિશ્ચયથી પદાર્થો હોય ત્યાં અવશ્ય હોય છે અને તેમના અભાવમાં કદી પણ હોતા નથી. ૨૬.

(માલિની)

પ્રિયજનમૃતિશોકઃ સેવ્યમાનો ડતિમાત્રં
જનયતિ તદસાતં કર્મ યચ્છાગ્રતો ડપિ ।
પ્રસરતિ શતશાખં દેહિનિ ક્ષેત્ર ઉપ્તં
વટ ઇવ તનુવીજં ત્યજ્યતાં સ પ્રયત્નાત્ ॥૨૭॥

અનુવાદ : પ્રિયજનનું મૃત્યુ થતાં જે શોક કરવામાં આવે છે તે તીવ્ર અશાતાવેદનીય કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે જે આગળ (ભવિષ્યમાં) પણ વિસ્તાર પામીને પ્રાણીને સેંકડો પ્રકારે દુઃખ આપે છે. જેમ યોગ્ય ભૂમિમાં વાવવામાં આવેલું નાનકડું વડનું બીજ પણ સેંકડો શાખાઓ સંયુક્ત વડવૃક્ષ રૂપે વિસ્તાર પામે છે તેથી જ આવો અહિતકારી તે શોક પ્રયત્નપૂર્વક છોડી દેવો જોઈએ. ૨૭.

(આર્યા)

આયુઃક્ષતિઃ પ્રતિક્ષણમેતન્મુખમન્તકસ્ય તત્ર ગતાઃ ।

સર્વે જનાઃ કિમેકઃ શોચયત્યન્યં મૃતં મૂઢઃ ॥૨૮॥

અનુવાદ : પ્રત્યેક ક્ષણે જે આયુષ્યની હાનિ થઈ રહી છે એ યમરાજનું મુખ છે. તેમાં (યમરાજના મુખમાં) બધા જ પ્રાણી પહોંચે છે. અર્થાત્ બધા પ્રાણીઓનું મરણ અનિવાર્ય છે. છતાં એક પ્રાણી બીજા પ્રાણીનું મૃત્યુ થતાં શોક કેમ કરે છે? અર્થાત્ જો બધા સંસારી પ્રાણીઓનું મરણ અવશ્ય થનાર છે તો એક બીજા મરતાં શોક કરવો ઉચિત નથી. ૨૮.

(અનુદ્રુમ્)

યો નાત્ર ગોચરં મૃત્યોર્ગતો યાતિ ન યાસ્યતિ ।

સ હિ શોકં મૃતે કુર્વન્ શોભતે નેતરઃ પુમાન્ ॥૨૯॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય અહીં મૃત્યુના વિષયને ન તો ભૂતકાળમાં પ્રાપ્ત થયો હોય, ન વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થતો હોય અને ન ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થવાનો હોય; અર્થાત્ જેનું મરણ ત્રણે કાળે સંભવ ન હોય તે જો કોઈ પ્રિયજનનું મરણ થતાં શોક કરે તો એમાં તેની શોભા છે. પરંતુ જે મનુષ્ય સમયાનુસાર પોતે જ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે તેનું બીજા કોઈ પ્રાણીનું મરણ થતાં શોકાકુળ થવું અશોભનીય છે. અભિપ્રાય એ છે કે જો બધા સંસારી પ્રાણી સમય અનુસાર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે તો એકે બીજાનું મૃત્યુ થતાં શોક કરવો ઉચિત નથી. ૨૯.

(માલિની)

પ્રથમમુદયમુઞ્ચૈર્દૂરમારોહલક્ષ્મી-

મનુભવતિ ચ પાતં સોઽપિ દેવો દિનેશઃ ।

यदि किल दिनमध्ये तत्र केषां नराणां
वसति हृदि विषादः सत्स्ववस्थान्तरेषु ॥३०॥

અનુવાદ : જે સૂર્યદેવ એક જ દિવસમાં પ્રાતઃકાળે ઉદયનો અનુભવ કરે છે અને ત્યાર પછી મધ્યાહ્નમાં ખૂબ ઊંચે ચઢીને લક્ષ્મીનો અનુભવ કરે છે તે પણ જ્યારે સાયંકાળમાં નિશ્ચયથી અસ્ત પામે છે ત્યારે જન્મમરણાદિ-સ્વરૂપ ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓ થતાં ક્યા મનુષ્યના હૃદયમાં વિષાદ રહે છે? અર્થાત્ એવી દશામાં કોઈએ પણ વિષાદ ન કરવો જોઈએ. ૩૦.

(વસંતતિલકા)

आकाश एव शशिसूर्यमरुत्खगाद्याः
भूपृष्ठ एव शकटप्रमुखाश्चरन्ति ।
मीनादयश्च जल एव यमस्तु याति
सर्वत्र कुत्र भविनां भवति प्रयत्नः ॥३१॥

અનુવાદ : ચંદ્ર, સૂર્ય, વાયુ અને પક્ષી આદિ આકાશમાં જ ગમન કરે છે; ગાડી આદિનું આવાગમન પૃથ્વી ઉપર જ થાય છે તથા મત્સ્યાદિ જળમાં જ સંચાર કરે છે. પરંતુ યમ(મૃત્યુ) આકાશ, પૃથ્વી અને જળમાં બધા સ્થળે પહોંચે છે. તેથી સંસારી પ્રાણીઓનો પ્રયત્ન ક્યાં થઈ શકે? અર્થાત્ કાળ જો બધા સંસારી પ્રાણીઓનો કોળિયો કરી જતો હોય તો તેનાથી બચવા માટે કરવામાં આવતો કોઈ પણ પ્રાણીનો પ્રયત્ન સફળ થઈ શકતો નથી. ૩૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

किं देवः किमु देवता किमगदो विद्यास्ति किं किं मणिः
किं मन्त्रं किमुताश्रयः किमु सुहृत् किं वा स गन्धो ऽस्ति सः ।
अन्ये वा किमु भूपतिप्रभृतयः सन्त्यत्र लोकत्रये
यैः सर्वैरपि देहिनः स्वसमये कर्मोदितं वार्यते ॥३२॥

અનુવાદ : અહીં ત્રણે લોકમાં શું દેવ, શું દેવી, શું ઔષધિ, શું વિદ્યા, શું મણિ, શું મન્ત્ર, શું આશ્રય, શું મિત્ર, શું તે સુગંધ અથવા શું અન્ય રાજા આદિ પણ એવા શક્તિશાળી છે જે બધાય પોતાના ઉદય પામેલા કર્મને રોકી શકે? અર્થાત્

ઉદયમાં આવેલા કર્મનું નિવારણ કરવા માટે ઉપર્યુક્ત દેવાદિમાંથી કોઈ પણ સમર્થ નથી. ૩૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગીર્વાણા અણિમાદિસ્વસ્થમનસઃ શક્તાઃ કિમત્રોચ્યતે
ધ્વસ્તાસ્તે ડપિ પરમ્પરેણ સ પરસ્તેભ્યઃ કિયાન્ રાક્ષસઃ ।
રામાખ્યેન ચ માનુષેણ નિહતઃ પ્રોલ્લઙ્ઘ્ય સો ડપ્યમ્બુધિં
રામો ડપ્યન્તકગોચરઃ સમભવત્ કો ડન્યો બલીયાન્ વિધેઃ ॥૩૩॥

અનુવાદ : અહીં અધિક શું કહેવું? અણિમા-મહિમા આદિ ઋદ્ધિઓથી સ્વસ્થ મનવાળા જે શક્તિશાળી ઈન્દ્રાદિ દેવ હતા તે પણ કેવળ એક શત્રુ દ્વારા નાશ પામ્યા છે. તે શત્રુ પણ રાવણ રાક્ષસ હતો જે તે ઈન્દ્રાદિની અપેક્ષાએ કાંઈ પણ નહોતો. વળી તે રાવણ રાક્ષસ પણ રામ નામના મનુષ્ય દ્વારા સમુદ્ર ઓળંગીને માર્યો ગયો. અંતે તે રામ પણ યમરાજનો વિષય બની ગયા અર્થાત્ તેને પણ મૃત્યુએ ન છોડ્યા. બરાબર છે-દેવથી અધિક બળવાન બીજું કોણ છે? અર્થાત્ કોઈ પણ નથી. ૩૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વત્રોદ્રતશોકદાવદહનવ્યાપ્તં જગત્કાનનં
મુગ્ધાસ્ત્ર વધૂમૃગીગતધિયસ્તિષ્ઠન્તિ લોકૈકેનકાઃ ।
કાલવ્યાધ ઇમાન્ નિહન્તિ પુરતઃ પ્રાપ્તાન્ સદા નિર્દયઃ
તસ્માઙ્ગીવતિ નો શિશુર્ન ચ યુવા વૃદ્ધોડપિ નો કશ્ચન ॥૩૪॥

અનુવાદ : આ સંસારરૂપી વન સર્વત્ર ઉત્પન્ન થયેલ શોકરૂપી દાવાનળ (જંગલની અગ્નિ)થી વ્યાપ્ત છે. તેમાં મૂઠ મનુષ્યરૂપી હરણ સ્ત્રીરૂપી હરણીમાં આસક્ત થઈને રહે છે. નિર્દય કાળ (મૃત્યુ) રૂપી વ્યાધ (શિકારી) સામે આવેલ આ મનુષ્યોરૂપી હરણોનો સદાય નાશ કર્યા કરે છે. તેનાથી ન કોઈ બાળક બચે છે, ન કોઈ યુવક બચે છે અને ન કોઈ વૃદ્ધ પણ જીવતો રહે છે. ૩૪.

(વસંતતિલકા)

સંપન્નારુલતઃ પ્રિયાપરિલસદ્વલ્લીભિરાલિઙ્ગિતઃ
પુત્રાદિપ્રિયપલ્લવો રતિસુખપ્રાયૈઃ ફલૈરાશ્રિતઃ ।

જાતઃ સંસૃતિકાનને જનતરુઃ કાલોગ્રદાવાનલ-

વ્યાપ્તશ્રેન્ન ભવેત્તદા વત બુધૈરન્યત્કિમાલોક્યતે ॥૩૫॥

અનુવાદ : સંસારરૂપી વનમાં ઉત્પન્ન થયેલ જે મનુષ્યરૂપી વૃક્ષ સંપત્તિરૂપી સુંદર લત્તા સહિત સ્ત્રીરૂપી શોભાયમાન વેલોથી વીંટાળાયેલ પુત્ર-પૌત્રાદિરૂપી મનોહર પર્ણોથી રમણીય તથા વિષયભોગજનિત સુખ જેવા ફળોથી પરિપૂર્ણ હોય છે; તે જો મૃત્યુરૂપી તીવ્ર દાવાનળથી વ્યાપ્ત ન હોત તો વિદ્વાનો બીજું શું દેખે? અર્થાત્ તે મનુષ્યરૂપી વૃક્ષ તે કાળરૂપી દાવાનળથી નષ્ટ થાય જ છે. આ જોવા છતાં પણ વિદ્વાનો આત્મહિતમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી એ ખેદની વાત છે. ૩૫.

(શિખરિણી)

વાઙ્મન્યેવ સુખં તદન્ન વિધિના દત્તં પરં પ્રાપ્યતે

નૂનં મૃત્યુમુપાશ્રયન્તિ મનુજાસ્તત્રાપ્યતો બિશ્યતિ ।

ઇત્યં કામભયપ્રસક્તહૃદયા મોહાન્મુધૈવ ધ્રુવં

દુઃખોર્મિપ્રચુરે પતન્તિ કુધિયઃ સંસારઘોરાળવિ ॥૩૬॥

અનુવાદ : સંસારમાં મનુષ્ય સુખની ઈચ્છા કરે જ છે, પરંતુ તે તેમને ફક્ત કર્મ દ્વારા અપાયેલ પ્રાપ્ત થાય છે. તે મનુષ્ય નિશ્ચયથી મૃત્યુ તો પામે છે પરંતુ તેનાથી ડરે છે. આ રીતે તે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્યો હૃદયમાં ઈચ્છા (સુખની અભિલાષા) અને ભય (મૃત્યુનો ભય) ધારણ કરતાં થકાં અજ્ઞાનથી અનેક દુઃખોરૂપી લહેરોવાળા સંસારરૂપી ભયાનક સમુદ્રમાં નકામા જ પડે છે. ૩૬.

(માલિની)

સ્વસુખપયસિ દીવ્યન્મૃત્યુકૈવર્તહસ્ત-

પ્રસૃતધનજરોરુપ્રાલ્લસજ્જાલમધ્યે ।

નિકટમપિ ન પશ્યત્યાપદાં ચક્રમુગ્રં

ભવસરસિ વરાકો લોકમીનૌઘ ણ્ણઃ ॥૩૭॥

અનુવાદ : આ બિચારો મનુષ્યોરૂપી માછલીઓના સમૂહ સંસારરૂપી સરોવરમાં પોતાના સુખરૂપ જળમાં કીડા કરતો થકો મૃત્યુરૂપી માછીમારના હાથે

ફેલાવવામાં આવેલ વૃદ્ધત્વરૂપી વિસ્તૃત જાળની વચ્ચે ફસાઈને નિકટવર્તી તીવ્ર આપત્તિઓના સમૂહને પણ દેખતો નથી.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે માછલીઓ સરોવરમાં પાણીમાં કીડા કરતી થકી તેમાં એટલી આસક્ત થઈ જાય છે કે તેમને માછીમાર દ્વારા પોતાને પકડવા માટે ફેલાવવામાં આવેલી જાળનું પણ ધ્યાન રહેતું નથી તેથી તેમને તેમાં ફસાઈને મરણનું કષ્ટ સહન કરવું પડે છે. બરાબર એવી જ રીતે બિચારા આ પ્રાણીઓ પણ સંસારમાં શાતાવેદનીયજનિત અલ્પ સુખમાં એટલા અધિક મગ્ન થઈ જાય છે કે તેને મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરાવનાર વૃદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થઈ જવા છતાં પણ તેનું ભાન નથી રહેતું અને તેથી અંતે તે કાળનો કોળિયો બનીને અસહ્ય દુઃખ સહે છે. ૩૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

શૂળવન્નન્તકગોચરં ગતવતઃ પશ્યન્વહૂન્ ગચ્છતો
મોહાદેવ જનસ્તથાપિ મનુતે સ્થૈર્યં પરં હ્યાત્મનઃ ।
સંપ્રાપ્તે ઽપિ ચ વાર્ધકે સ્પૃહયતિ પ્રાયો ન ધર્માય યત્
તદ્વધ્નાત્યધિકાધિકં સ્વમસકૃત્પુત્રાદિભિર્બન્ધનૈઃ ॥૩૮॥

અનુવાદ : મનુષ્ય મરણ પામેલા જીવોના વિષયમાં સાંભળે છે તથા વર્તમાનમાં તે મરણ પામનાર ઘણા જીવોને સ્વયં દેખે પણ છે; તો પણ તે કેવળ મોહના કારણે પોતાને અતિશય સ્થિર માને છે. તેથી વૃદ્ધત્વને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તે ઘણું કરીને ધર્મની અભિલાષા કરતો નથી અને તેથી જ પોતાને નિરંતર પુત્રાદિરૂપ બંધનોથી અત્યન્તપણે બાંધે છે. ૩૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુશ્ચેષ્ટાકૃતકર્મશિલ્પિરચિતં દુઃસન્ધિ દુર્બન્ધનં
સાપાયસ્થિતિ દોષધાતુમલવત્સર્વત્ર યન્નશ્વરમ્ ।
આધિવ્યાધિજરામૃતિપ્રભૃતયો યદ્વાત્ર ચિત્રં ન તત્
તદ્ચિત્રં સ્થિરતા બુધૈરપિ વપુષ્યત્રાપિ યન્મૃગ્યતે ॥૩૯॥

અનુવાદ : જે શરીર દુષ્ટ આચરણથી ઉપાર્જિત કર્મરૂપી કારીગર દ્વારા રચવામાં આવ્યું છે, જેના સાંધા અને બંધનો નિંદ્ય છે, જેની સ્થિતિ વિનાશ

સહિત છે અર્થાત્ જે વિનશ્વર છે; જે રોગાદિ દોષો, સાત ધાતુઓ અને મળથી પરિપૂર્ણ છે; અને જે નષ્ટ થવાનું છે, તેની સાથે જો આધિ (માનસિક ચિંતા), રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ આદિ રહેતા હોય તો એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ આશ્ચર્ય તો કેવળ એમાં છે કે વિદ્વાન્ મનુષ્ય પણ તે શરીરમાં સ્થિરતા શોધે છે. ૩૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લब्धा श्रीरिह वाञ्छिता वसुमती भुक्ता समुद्रावधिः
प्राप्तास्ते विषया मनोहरतराः स्वर्गे ऽपि ये दुर्लभाः ।
पश्चाच्चेन्मृतिरागमिष्यति ततस्तत्सर्वमेतद्विषा-
श्लिष्टं भोज्यमिवातिरम्यमपि धिग्मुक्तिः परं मृग्यताम् ॥४०॥

અનુવાદ : હે આત્મા! તં ઇચ્છિત લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વી પણ ભોગવી લીધી છે અને જે વિષયો સ્વર્ગમાં પણ દુર્લભ છે તે અતિશય મનોહર વિષયો પણ પ્રાપ્ત કરી લીધા છે. છતાં પણ જો પાછળ મૃત્યુ આવવાનું હોય તો આ બધું વિષયુક્ત આહાર સમાન અત્યંત રમણીય હોવા છતાં પણ ધિક્કારવા યોગ્ય છે. તેથી તું એક માત્ર મુક્તિની ખોજ કર. ૪૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

युद्धे तावदलं रथेभतुरगा वाराश्च हस्ता भृशं
मन्त्रः शौर्यमसिश्च तावदतुलाः कार्यस्य संसाधकाः ।
राज्ञो ऽपि क्षुधितोऽपि निर्दयमना यावज्जिघत्सुर्यमः
क्रुद्धो धावति नैव सन्मुखमितो यत्नो विधेयो बुधैः ॥४१॥

અનુવાદ : યુદ્ધમાં રાજાના રથ, હાથી, ઘોડા, અભિમાની સુભટો, મંત્ર, શૌર્ય અને તરવાર; આ બધી અનુપમ સામગ્રી દુષ્ટ, ભૂખ્યો યમરાજ (મૃત્યુ) ક્રોધિત થઈને મારવાની ઇચ્છાથી સામે દોડતો નથી ત્યાં સુધી જ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે છે. તેથી વિદ્વાન્ પુરુષોએ તે યમથી પોતાની રક્ષા કરવા માટે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૪૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રાજાપિ ક્ષણમાત્રતો વિવિધવશાદ્રઙ્કાયતે નિશ્ચિતં
 સર્વવ્યાધિવિવર્જિતો ઽપિ તરુણો ઽપ્યાશુ ક્ષયં ગચ્છતિ ।
 અન્યૈઃ કિં કિલ સારતામુગપતે શ્રીજીવિતે દ્વે તયોઃ
 સંસારે સ્થિતિરીદશીતિ વિદુષા ક્વાન્યત્ર કાર્યો મદઃ ॥૪૨॥

અનુવાદ : ભાગ્યવશે રાજા ય ક્ષણવારમાં નિશ્ચયે રંક સમાન થઈ જાય છે તથા સમસ્ત રોગ રહિત યુવાન પુરુષ પણ તરત જ મરણ પામે છે. આ રીતે અન્ય પદાર્થોના વિષયમાં તો શું કહેવું? પણ જે લક્ષ્મી અને જીવન બન્ને ય સંસારમાં શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે તેમની પણ જો આવી (ઉપર્યુક્ત) સ્થિતિ છે તો વિદ્વાન્ મનુષ્યે બીજા કોના વિષયમાં અભિમાન કરવું જોઈએ? અર્થાત્ અભિમાન કરવા યોગ્ય કોઈ પદાર્થ અહીં સ્થાયી નથી. ૪૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

હન્તિ વ્યોમ સ મુષ્ટિનાથ સરિતં શુષ્કાં તરત્યાકુલઃ
 તૃષ્ણાર્તો ઽથ મરીચિકાઃ પિબતિ ચ પ્રાયઃ પ્રમત્તો ભવન્ ।
 પ્રોત્તુઙ્ગાચલચૂલિકાગતમરુત્પ્રેક્ષ્વત્રદીપોપમૈઃ
 યઃ સમ્પત્સુતકામિનીપ્રભૃતિભિઃ કુર્યાન્મદં માનવઃ ॥૪૩॥

અનુવાદ : સંપત્તિ, પુત્ર અને સ્ત્રી આદિ પદાર્થો ઊંચા પર્વતના શિખર પર સ્થિત અને વાયુથી ચલાયમાન દીપક સમાન શીઘ્ર જ નાશ પામનારા છે. છતાં પણ જે મનુષ્ય તેમના વિષયમાં સ્થિરતાનું અભિમાન કરે છે તે જાણે મુટ્ટીથી આકાશનો નાશ કરે છે અથવા વ્યાકુળ થઈને સૂકી (જળ રહિત) નદી તરે છે અથવા તરસથી પીડાઈને પ્રમાદયુક્ત થયો થકો રેતીને પીવે છે.

વિષેષાર્થ : જેમ મુટ્ટીથી આકાશને પ્રહાર કરવો, જળરહિત નદીમાં તરવું અને તરસથી પીડાઈને રેતીનું પાન કરવું; આ બધા કાર્ય અસંભવ હોવાથી મનુષ્યના અજ્ઞાનના દ્યોતક છે તેવી જ રીતે જે સંપત્તિ, પુત્ર અને સ્ત્રી આદિ પદાર્થો દેખતા દેખતા જ નષ્ટ થનારા છે તેમના વિષયમાં અભિમાન કરવું એ પણ મનુષ્યનું અજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે. કારણ કે જો ઉક્ત પદાર્થો ચિરસ્થાયી હોત તો તેમના વિષયમાં અભિમાન કરવું ઉચિત કહી શકાતું હતું, પણ તેમ તો છે નહિ. ૪૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લક્ષ્મી વ્યાધમૃગીમતીવ ચપલામાશ્રિત્ય ભૂપા મૃગાઃ
 પુત્રાદીનપરાન્ મૃગાનતિરુષા નિઘ્નન્તિ સેષ્યં કિલ ।
 સઙ્ગીભૂતઘનાપદુન્નતધનુઃસંલગ્નસંહચ્છરં
 નો પશ્યન્તિ સમીપમાગતમપિ ક્રુદ્ધં યમં લુબ્ધકમ્ ॥૪૪॥

અનુવાદ : રાજા રૂપી મૃગ અત્યંત ચંચળ એવી લક્ષ્મી રૂપી શિકારીની હરણીનો આશ્રય લઈને ઈર્ષ્યાયુક્ત થતો થકો અતિશય ક્રોધથી પુત્રાદિ રૂપી બીજા મૃગોનો ઘાત કરે છે. તેઓ તે યમરૂપી શિકારીએ ઘણી આપત્તિઓ રૂપી ધનુષ્યને સુસજ્જ કરીને તેની ઉપર સંહાર કરનાર બાણ રાખી મૂક્યું છે તથા જે પોતાની સમીપે આવી ગયો છે એવા તે ક્રોધે ભરાયેલા યમરૂપી શિકારીને પણ દેખતા નથી.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે હરણ શિકારી દ્વારા પકડવામાં આવેલી (મરણોન્મુખ) હરણીના નિમિત્તે ઈર્ષ્યા યુક્ત થઈને બીજા હરણોનો તો ઘાત કરે છે પરંતુ તેઓ તે શિકારી તરફ જોતા નથી કે જે તેમનો વધ કરવા માટે ધનુષ્ય-બાણથી સુસજ્જ થઈને સમીપમાં આવી પહોંચ્યો છે. બરાબર એવી જ રીતે રાજાઓ ચંચળ રાજ્યલક્ષ્મીના નિમિત્તે ક્રુદ્ધ બનીને બીજાઓની તો શું વાત પણ પુત્રાદિનો પણ ઘાત કરે છે, પરંતુ તેઓ તે યમરાજ (મૃત્યુ) ને જોતા નથી કે જે અનેક આપત્તિઓમાં નાખીને તેમને ગ્રહણ કરવા માટે સમીપમાં આવી ગયો છે. તાત્પર્ય એ છે કે જે ધન-સંપત્તિ થોડો જ સમય રહીને નિયમથી નષ્ટ થઈ જવાની છે તેના નિમિત્તે મનુષ્યોએ બીજા પ્રાણીઓને કષ્ટ ન પહોંચાડવું જોઈએ. પણ પોતાની જાતને ય નશ્વર સમજીને કલ્યાણના માર્ગમાં લાગી જવું જોઈએ. ૪૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મૃત્યોર્ગોચરમાગતે નિજજને મોહેન યઃ શોકકૃત્
 નો ગન્ધોઽપિ ગુણસ્ય તસ્ય બહવો દોષાઃ પુનર્નિશ્ચિતમ્ ।
 દુઃખં વર્ધત એવ નશ્યતિ ચતુર્વર્ગો મતેર્વિભ્રમઃ
 પાપં રુક્ ચ મૃતિશ્ચ દુર્ગતિરથ સ્યાદ્દીર્ઘસંસારિતા ॥૪૫॥

અનુવાદ : પોતાના કોઈ સંબંધી પુરુષનું મૃત્યુ થતાં જે અજ્ઞાન વશે શોક કરે છે તેની પાસે ગુણની ગંધ (લેશમાત્ર) પણ નથી, પરંતુ દોષ તેની પાસે ઘણા છે; એ નક્કી છે. આ શોકથી તેનું દુઃખ અધિક વધે છે; ધર્મ, અર્થ, કામ અને

મોક્ષરૂપ ચારે પુરુષાર્થ નષ્ટ થાય છે, બુદ્ધિમાં વિપરીતતા આવે છે તથા પાપ (અશાતાવેદનીય) કર્મનો બંધ પણ થાય છે. રોગ ઉત્પન્ન થાય છે અને અંતે મરણ પામીને તે નરકાદિ દુર્ગતિ પામે છે. આ રીતે તેનું સંસાર પરિભ્રમણ લાંબુ થઈ જાય છે. ૪૫.

(આર્યા)

આપન્મયસંસારે ક્રિયતે વિદુષા કિમાપદિ વિષાદઃ ।

કસ્ત્રસ્યતિ લઙ્ઘનતઃ પ્રવિધાય ચતુષ્પથે સદનમ્ ॥૪૬॥

અનુવાદ : આ આપત્તિ સ્વરૂપ સંસારમાં કોઈ વિશેષ આપત્તિ પ્રાપ્ત થતાં વિદ્વાન્ મનુષ્ય શું ખેદ કરે છે? અર્થાત્ નથી કરતો. બરાબર છે—ચોકમાં (જ્યાં ચારે તરફ રસ્તા જાય છે) મકાન બનાવીને ક્યો મનુષ્ય ઓળંગી જવાના ભયથી દુઃખી થશે? અર્થાત્ કોઈ નહિ થાય.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે ચોકમાં સ્થિત રહીને જો કોઈ મનુષ્ય ગાડી આદિ દ્વારા ક્યારાઈ જવાની આશંકા કરે તો એ તેનું અજ્ઞાન જ કહેવાય છે. બરાબર એ જ રીતે જ્યાં સંસારનું સ્વરૂપ જ આપત્તિમય છે ત્યાં ભલા એવા સંસારમાં રહીને કોઈ આપત્તિ આવતાં ખેદખિન્ન થવું, એ પણ અતિશય અજ્ઞાનપણાનું જ ઘોતક છે. ૪૬.

(વસંતતિલકા)

વાતૂલ ણ્ણ કિમુ કિં ગ્રહસંગૃહીતો

ભ્રાન્તોઽથ વા કિમુ જનઃ કિમથ પ્રમત્તઃ ।

જાનાતિ પશ્યતિ શૃણોતિ ચ જીવિતાદિ

વિદ્યુચ્ચલં તદપિ નો કુરુતે સ્વકાર્યમ્ ॥૪૭॥

અનુવાદ : આ મનુષ્ય શું વાનો રોગી છે, શું ભૂત-પિશાચ આદિથી ગ્રહાયો છે, શું ભ્રાન્તિ પામ્યો છે અથવા શું પાગલ છે? કારણ કે તે ‘જીવન આદિ વીજળી સમાન ચંચળ છે’ આ વાત જાણે છે, દેખે છે અને સાંભળે પણ છે; તો પણ પોતાનું કાર્ય (આત્મહિત) કરતો નથી. ૪૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દત્તં નૌષધમસ્ય નૈવ કથિતઃ કસ્યાપ્યયં મન્ત્રિણો
 નો કુર્યાચ્છુચમેવમુન્નતમતિર્લોકાન્તરસ્થે નિજે ।
 યત્ના યાન્તિ યતો ઽઙ્ગિનઃ શિથિલતાં સર્વે મૃતેઃ સંનિધૌ
 બન્ધાશ્ચર્મવિનિર્મિતાઃ પરિલસદ્વર્ષામ્બુસિક્તા ઇવ ॥૪૮॥

અનુવાદ : કોઈ પ્રિય જન મરણ પામતાં વિવેકી મનુષ્ય ‘આને દવા આપવામાં ન આવી અથવા આના વિષયમાં કોઈ મંત્ર જાણનારને ન કહેવામાં આવ્યું’ એ પ્રકારે શોક કરતા નથી. કારણ કે મૃત્યુ પાસે આવતાં પ્રાણીઓના બધા પ્રયત્નો એવી રીતે શિથિલ થઈ જાય છે જેમ ચામડાના બનાવેલા બંધન વરસાદના પાણીમાં ભીંજાઈને શિથિલ થઈ જાય છે. અર્થાત્ મૃત્યુથી બચવા માટે કરવામાં આવતો પ્રયત્ન કદી કોઈનો સફળ થતો નથી. ૪૮.

(શિખરિણી)

સ્વકર્મવ્યાગ્રેણ સ્ફુરિતનિજકાલાદિમહસા
 સમાગ્રાતઃ સાક્ષાચ્છરણરહિતે સંસૃતિવને ।
 પ્રિયા મે પુત્રા મે દ્રવિણમપિ મે મે ગૃહમિદં
 વદન્નેવં મે મે પશુરિવ જનો યાતિ મરણમ્ ॥૪૯॥

અનુવાદ : જે સંસારરૂપી વન રક્ષકો રહિત છે તેમાં પોતાના ઉદયકાળ આદિરૂપ પરાક્રમથી સંયુક્ત એવા કર્મરૂપી વાઘ દ્વારા ગ્રહાયેલ આ મનુષ્યરૂપી પશુ ‘આ પ્રિયા મારી છે, આ પુત્ર મારા છે. આ દ્રવ્ય મારું છે, અને આ ઘર પણ મારું છે.’ આમ ‘મારું મારું કહેતો મરણ પામી જાય છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે વનમાં ગંધ પામીને ચિત્તા દ્વારા પકડાયેલ બકરા વગેરે પશુનું રક્ષણ કરનાર ત્યાં કોઈ નથી—તે ‘મેં મેં’ શબ્દ કરતા થકા ત્યાં જ મરણ પામે છે—તેવી જ રીતે આ સંસારમાં કર્મને આધીન થયેલ પ્રાણીનું પણ મૃત્યુથી રક્ષણ કરનાર કોઈ નથી. છતાં પણ મોહને વશીભૂત થઈને આ મનુષ્ય તે મૃત્યુ તરફ ધ્યાન ન દેતાં જે સ્ત્રી-પુત્રાદિ બાહ્ય પદાર્થ કદી પોતાના થઈ શકતા નથી તેમનામાં મમત્વ બુદ્ધિ રાખીને ‘મારા મારા’ (આ મારી સ્ત્રી છે, આ પુત્ર મારા છે આદિ) કરતો થકો નકામો સંકલેશ પામે છે. ૪૯.

(વસન્તતિલકા)

દિનાનિ ખણ્ડાનિ ગુરુણિ મૃત્યુના
 વિહન્યમાનસ્ય નિજાયુષો ભૃશમ્ ।
 પતન્તિ પશ્યન્નપિ નિત્યમગ્રતઃ સ્થિર-
 ત્વમાત્યન્યભિમન્યતે જડઃ ॥૫૦॥

અનુવાદ : આ અજ્ઞાની પ્રાણી મૃત્યુ દ્વારા ખંડિત કરાતા પોતાના આયુષ્યના દિવસો રૂપી દીર્ઘ ટૂંકડાઓને સદા પોતાની સામે પડતા જોવા છતાં પણ પોતાને સ્થિર માને છે. ૫૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાલેન પ્રલયં વ્રજન્તિ નિયતં તે ડપીન્દ્રચન્દ્રાદયઃ
 કા વાર્તાન્યજનસ્ય કીટસદૃશો ડશક્તેરદીર્ઘાયુષઃ ।
 તસ્માન્મૃત્યુમુપાગતે પ્રિયતમે મોહં મુધા મા કથાઃ
 કાલઃ ક્રીડતિ નાત્ર યેન સહસા તત્કિંચિદન્વિષ્યતામ્ ॥૫૧॥

અનુવાદ : જો તે ઇન્દ્ર અને ચંદ્ર આદિ પણ સમય પામીને નિશ્ચયથી મરણ પામે છે તો ભલા કીડા જેવા નિર્બળ અને અલ્પ આયુવાળા અન્ય મનુષ્યોની તો વાત જ શી? અર્થાત્ તે તો નિઃસંદેહ મરણ પામશે જ તેથી હે ભવ્ય જીવ! કોઈ અત્યંત પ્રિય મનુષ્ય મરણ પામતાં વ્યર્થ મોહ ન કર. પરંતુ કોઈ એવો ઉપાય શોધ કે જેથી તે કાળ (મૃત્યુ) સહસા અહીં કીડા ન કરી શકે. ૫૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંયોગો યદિ વિપ્રયોગવિધિના ચેઙ્ગન્મ તન્મૃત્યુના
 સમ્પન્નેદ્વિપદા સુખં યદિ તદા દુઃખેન ભાવ્યં ધ્રુવમ્ ।
 સંસારેડવ્ર મુહુર્મુહુર્બહુવિધાવસ્થાન્તરપ્રોલ્લસદ્-
 વેષાન્યત્વનટીકૃતાઙ્ગિનિ સતઃ શોકો ન હર્ષઃ ક્વચિત્ ॥૫૨॥

અનુવાદ : જ્યાં પ્રાણી વારંવાર અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓરૂપ વેશોની ભિન્નતાથી નટ સમાન આચરણ કરે છે એવા તે સંસારમાં જો ઇષ્ટનો સંયોગ

થાય છે તો વિયોગ પણ તેનો અવશ્ય થવો જોઈએ, જો જન્મ છે તો મૃત્યુ પણ અવશ્ય હોવું જોઈએ, જો સંપત્તિ છે તો વિપત્તિ પણ અવશ્ય હોવી જોઈએ, તથા જો સુખ છે તો દુઃખ પણ અવશ્ય હોવું જોઈએ. તેથી સજ્જન મનુષ્યે ઇષ્ટસંયોગાદિ થતાં તો હર્ષ અને ઇષ્ટવિયોગાદિ થતાં શોક પણ ન કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ : જેમ નટ (નાટકનું પાત્ર) આવશ્યકતા પ્રમાણે રાજા અને રંક આદિ અનેક પ્રકારના વેશોનું ગ્રહણ કરે છે; પરંતુ તે સંયોગ અને વિયોગ, જન્મ અને મરણ, સંપત્તિ અને વિપત્તિ તથા સુખ અને દુઃખ આદિમાં અંતઃકરણપૂર્વક હર્ષ અને વિષાદ પામતો નથી. કારણ કે તે પોતાની યથાર્થ અવસ્થા અને ગ્રહણ કરેલા તે કૃત્રિમ વેશોમાં તફાવત સમજે છે. તેવી જ રીતે વિવેકી મનુષ્ય પણ ઉપર્યુક્ત સંયોગ-વિયોગ અને નર-નારકાદિ અવસ્થાઓમાં કદી હર્ષ અને વિષાદ પામતો નથી. કારણ કે તે સમજે છે કે સંસારનું સ્વરૂપ જ જન્મ-મરણ છે. એમાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મ અનુસાર પ્રાણીઓને કદી ઇષ્ટનો સંયોગ અને કદી તેનો વિયોગ પણ અવશ્ય થાય છે. સંપત્તિ અને વિપત્તિ કદી કોઈના નિયત નથી. જો મનુષ્ય કોઈ વાર સંપત્તિશાળી થાય છે તો કોઈ વાર તે અશુભ કર્મના ઉદયથી વિપત્તિગ્રસ્ત પણ જોવામાં આવે છે. તેથી તેમાં હર્ષ અને વિષાદ પામવો બુદ્ધિમત્તા નથી. ૫૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લોકાશ્ચેતસિ ચિન્તયન્ત્યનુદિનં કલ્યાણમેવાત્મનઃ
કુર્યાત્સા ભવિતવ્યતાગતવતી તત્તત્ર યદ્રોચતે ।
મોહોલ્લાસવશાદતિપ્રસરતો હિત્વા વિકલ્પાન્ બહૂન્
રાગદ્વેષવિષોઙ્ગિતૈરિતિ સદા સદ્ધિઃ સુખં સ્થીયતામ્ ॥૫૩॥

અનુવાદ : મનુષ્ય મનમાં પ્રતિદિન પોતાના કલ્યાણનો જ વિચાર કરે છે, પરંતુ આવેલી ભવિતવ્યતા (દૈવ) તે જ કરે છે કે જે તેને રુચે છે. તેથી સજ્જન પુરુષ રાગ-દ્વેષરૂપી વિષ રહિત થઈને મોહના પ્રભાવથી અતિશય વિસ્તાર પામતા અનેક વિકલ્પોનો ત્યાગ કરીને સદા સુખપૂર્વક સ્થિતિ કરો. ૫૩.

(વસંતતિલકા)

લોકા ગૃહપ્રિયતમાસુતજીવિતાદિ
વાતાહતધ્વજપટાગ્રચલં સમસ્તમ્ ।

વ્યામોહમત્ર પરિહૃત્ય ધનાદિમિત્રે
ધર્મે મતિં કુરુત કિં બહુભિર્વચોભિઃ ॥૫૪॥

અનુવાદ : હે ભવ્ય જનો! અધિક કહેવાથી શું લાભ? જે ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર અને જીવનાદિ સર્વ પવનથી પ્રતાડિત ધજાના વસ્ત્રના છેડા સમાન ચંચળ છે તેમના વિષયમાં તથા ધન અને મિત્ર આદિના વિષયમાં મોહ છોડીને ધર્મમાં બુદ્ધિ જોડો. ૫૪.

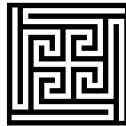
(વસંતતિલકા)

પુત્રાદિશોકશિખિશાન્તિકરી યતીન્દ્ર-
શ્રીપદ્મનન્દિવદનામ્બુધરપ્રસૂતિઃ ।
સદ્બોધસસ્યજનની જયતાદનિત્ય-
પજ્વાશદુન્નતધિયામમૃતૈક વૃષ્ટિઃ ॥૫૫॥

इति अनित्यपञ्चाशत् ॥३॥

અનુવાદ : શ્રી પદ્મનન્દિ મુનીન્દ્રના મુખરૂપી મેઘથી ઉત્પન્ન થયેલ જે અનિત્યપંચાશત્ (પચાસ શ્લોકમય અનિત્યતાનું પ્રકરણ) રૂપ અદ્વિતીય અમૂતની વર્ષા વિદ્વાનોને માટે પુત્રાદિના શોકરૂપી અગ્નિને શાન્ત કરીને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ ધાન્ય ઉત્પન્ન કરે છે તે જયવંત હો. ૫૫.

આ રીતે અનિત્યપંચાશત્ સમાપ્ત થયું. ૩.

૪. એકત્વસપ્તતિ

[૪. એકત્વસપ્તતિ]

(અનુષ્ટુપ્)

ચિદાનન્દૈકસદ્ભાવં પરમાત્માનભવ્યયમ્ ।
પ્રણમામિ સદા શાન્તં શાન્તયે સર્વકર્મણામ્ ॥૧॥

અનુવાદ : જે પરમાત્મામાં ચેતનસ્વરૂપ અનુપમ આનંદનો સદ્ભાવ છે તથા જે અવિનશ્વર અને શાન્ત છે તેમને હું (પદ્મનન્દીમુનિ) પોતાના સમસ્ત કર્મો શાન્ત કરવા માટે સદા નમસ્કાર કરું છું. ૧.

(અનુષ્ટુપ્)

આદિપજ્વકનિર્મુક્તં કર્માષ્ટકવિવર્જિતમ્ ।
ચિદાત્મકં પરં જ્યોતિર્વન્દે દેવેન્દ્રપૂજિતમ્ ॥૨॥

અનુવાદ : જે આકાશાદિ પાંચ (આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી) દ્રવ્યોથી અર્થાત્ શરીરથી તથા જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મોથી પણ રહિત થયેલ છે અને દેવોના ઈન્દ્રોથી પૂજ્ય છે એવી તે ચૈતન્યસ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨.

(અનુષ્ટુપ્)

યદવ્યક્તમબોધાનાં વ્યક્તં સદ્બોધચક્ષુષામ્ ।
સારં યત્સર્વવસ્તૂનાં નમસ્તસ્મૈ ચિદાત્મને ॥૩॥

અનુવાદ : જે ચેતન આત્મા અજ્ઞાની પ્રાણીઓને અસ્પષ્ટ તથા સમ્યગ્જ્ઞાનીઓને

સ્પષ્ટ છે અને સમસ્ત વસ્તુઓમાં શ્રેષ્ઠ છે તે ચૈતન આત્માને નમસ્કાર હો. ૩.

(અનુદ્યુષ્)

चित्तत्वं तत्प्रतिप्राणिदेह एव व्यवस्थितम् ।

तमश्छन्ना न जानन्ति भ्रमन्ति च बहिर्बहिः ॥૪॥

અનુવાદ : તે ચૈતન્ય તત્ત્વ પ્રત્યેક પ્રાણીના શરીરમાં જ સ્થિત છે. પરંતુ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી વ્યાપ્ત જીવ તેને જાણતા નથી, તેથી તેઓ બહારને બહાર ઘૂમે છે અર્થાત્ વિષયભોગજનિત સુખને જ વાસ્તવિક સુખ માનીને તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. ૪.

(અનુદ્યુષ્)

भ्रमन्तो ऽपि सदा शास्त्रजाले महति केचन ।

न विदन्ति परं तत्त्वं दारुणीव हुताशनम् ॥૫॥

અનુવાદ : કેટલાય મનુષ્યો સદા મહાન્ શાસ્ત્રસમૂહમાં પરિભ્રમણ કરતા હોવા છતાં પણ, અર્થાત્ અનેક શાસ્ત્રોનું પરિશીલન કરતા હોવા છતાં તે ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વને લાકડામાં શક્તિરૂપે વિદ્યમાન અગ્નિ સમાન જાણતા નથી. ૫.

(અનુદ્યુષ્)

केचित्केनापि कारुण्यात्कथ्यमानमपि स्फुटम् ।

न मन्यन्ते न शृण्वन्ति महामोहमलीमसाः ॥૬॥

અનુવાદ : જો કોઈ દયાથી પ્રેરાઈને તે ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વનું સ્પષ્ટપણે કથન કરે છે તો પણ કેટલાય પ્રાણીઓ મહામોહથી મલિન થઈને તેને માનતા ય નથી અને સાંભળતા ય નથી. ૬.

(અનુદ્યુષ્)

भूरिधर्मात्मकं तत्त्वं दुःश्रुतेर्मन्दबुद्धयः ।

जात्यन्धहस्तिरूपेण ज्ञात्वा नश्यन्ति केचन ॥૭॥

અનુવાદ : જેમ જન્માંધ મનુષ્ય હાથીનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરી શકતો

નથી, પરંતુ તેના કોઈ એક જ અંગને પકડીને તેને જ હાથી માની લે છે બરાબર એવી જ રીતે કેટલાય મંદબુદ્ધિ મનુષ્યો એકાંતવાદીઓ દ્વારા પ્રકાશિત ખોટા શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી પદાર્થને સર્વથા એકરૂપ જ માનીને તેના અનેક ધર્માત્મક (અનેકાન્તાત્મક) સ્વરૂપને જાણતા નથી અને તેથી તે વિનાશ પામે છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે એક જ પુરુષમાં પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, કુવાપણું, મામાપણું વગેરે અનેક ધર્મ ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ રહે છે તથા અપેક્ષાકૃત હોવાથી તેમનામાં પરસ્પર કોઈ પ્રકારનો વિરોધ પણ આવતો નથી. એવી જ રીતે પ્રત્યેક પદાર્થમાં અનેક ધર્મ રહે છે. પરંતુ કેટલાય એકાન્તવાદી તેમની અપેક્ષાકૃત સત્યતા ન સમજતાં તેમનામાં પરસ્પર વિરોધ બતાવે છે. તેમનું કહેવું એમ છે કે જેવી રીતે કોઈ એક જ પદાર્થમાં એક સાથે શીતપણું અને ઉષ્ણપણું આ બન્ને ધર્મ રહી શકતા નથી તેવી જ રીતે એક જ પદાર્થમાં નિત્યપણું-અનિત્યપણું, પૃથક્ત્વ-અપૃથક્ત્વ તથા એકત્વ-અનેકત્વ આદિ પરસ્પર વિરોધી ધર્મ પણ એક સાથે રહી શકતા નથી. પરંતુ જો આના ઉપર ગંભીર દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો ઉક્ત ધર્મો રહેવામાં કોઈ પ્રકારનો વિરોધ પ્રતિભાસતો નથી. જેમ-કોઈ એક જ પુરુષમાં પોતાના પુત્રની અપેક્ષાએ પિતાપણું અને પિતાની અપેક્ષાએ પુત્રપણું આ બન્ને વિરોધી ધર્મ રહેવામાં, એક જ વસ્તુમાં શીતપણું અને ઉષ્ણપણું રહેવામાં જે વિરોધ બતાવવામાં આવે છે તેમાં પ્રત્યક્ષરૂપે બાધા આવે છે કેમકે ચિપિયા આદિમાં એક સાથે તે બન્ને (આગલા ભાગની અપેક્ષાએ ઉષ્ણપણું અને પાછલા ભાગની અપેક્ષાએ શીતપણું) ધર્મ પ્રત્યક્ષપણે જોવામાં આવે છે. એ જ રીતે ઘટ-પટાદિ બધા પદાર્થોમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્યપણું અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું આદિ પરસ્પર વિરોધી દેખાતા ધર્મ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણ કે જ્યારે ઘડાનો નાશ થાય છે ત્યારે તે કાંઈ નિરન્વય નાશ થતો નથી. પરંતુ જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઘટ પર્યાયમાં હતું તેનું પુદ્ગલપણું તે નષ્ટ થઈ જતાં ઉત્પન્ન થયેલ ઠીકરાઓમાં પણ ટકી કહે છે. તેથી પર્યાયની અપેક્ષાએ જ તેનો નાશ કહેવાશે નહિ કે પુદ્ગલ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ. એવી જ રીતે અન્ય ધર્મોના સંબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ. આ રીતે જે જડબુદ્ધિ પદાર્થમાં અનેક ધર્મો પ્રતીતિસિદ્ધ હોવા છતાં પણ તેમનામાંથી કોઈ એક જ ધર્મનો દુરાગ્રહ વશ થઈને સ્વીકાર કરે છે તેઓ પોતે જ પોતાનું અહિત કરે છે. ૭.

(અનુદ્રુમ્)

કેचित્ કિંચિત્પરિજ્ઞાય કુતશ્ચિદ્ધર્વિતાશયાઃ ।

જગન્મન્દં પ્રપશ્યન્તો નાશ્રયન્તિ મનીષિણઃ ॥૮॥

અનુવાદ : કેટલાય જીવ કોઈ શાસ્ત્ર આદિના નિમિત્તે કાંઈક થોડું એક જ્ઞાન મેળવીને એટલા બધા અભિમાની થઈ જાય છે કે તે બધા લોકોને મૂર્ખ સમજીને અન્ય કોઈ પણ વિશિષ્ટ વિદ્વાનોનો આશ્રય લેતા નથી. ૮.

(અનુષ્ટુપ્)

જન્તુમુદ્ધરતે ધર્મઃ પતન્તં દુઃખસંકટે ।

અન્યથા સ કૃતો ભ્રાન્ત્યા લોકૈર્ગ્રાહ્યઃ પરીક્ષિતઃ ॥૧૧॥

અનુવાદ : દુઃખરૂપ સંકુચિત માર્ગમાં (ખાડામાં) પડતા પ્રાણીનું રક્ષણ ધર્મ જ કરે છે. પરંતુ બીજાઓએ એનું સ્વરૂપ ભ્રાન્તિવશ થઈને વિપરીત કરી દીધું છે. તેથી મનુષ્યોએ તેનું (ધર્મનું) પરીક્ષાપૂર્વક ગ્રહણ કરવું જોઈએ. ૯.

(અનુષ્ટુપ્)

સર્વવિદ્વીતરાગોક્તો ધર્મઃ સૂનૃતતાં વ્રજેત્ ।

પ્રામાણ્યતો યતઃ પુંસો વાચઃ પ્રામાણ્યમિષ્યતે ॥૧૦॥

અનુવાદ : જે ધર્મ સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ દ્વારા કહેવામાં આવ્યો હોય તે જ યથાર્થપણાને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, કેમ કે પુરુષની પ્રમાણતાથી જ વચનમાં પ્રમાણતા માનવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ : વચનમાં અસત્યપણું કાં તો અલ્પજ્ઞતાને કારણે હોય છે અથવા તો પછી હૃદય રાગ-દ્વેષથી દૂષિત હોવાના કારણે. તેથી જે પુરુષ અલ્પજ્ઞ અને રાગ-દ્વેષ સહિત છે તેનો કહેલો ધર્મ પ્રમાણ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ જે પુરુષ સર્વજ્ઞ હોવાની સાથોસાથ રાગ-દ્વેષથી રહિત પણ થઈ ગયા છે તેમનો જ કહેલો ધર્મ પ્રમાણ માની શકાય છે. ૧૦.

(અનુષ્ટુપ્)

બહિર્વિષયસંબંધઃ સર્વઃ સર્વસ્ય સર્વદા ।

અતસ્તદ્વિન્નચૈતન્યબોધયોગૌ તુ દુર્લભૌ ॥૧૧॥

અનુવાદ : બધા બાહ્ય વિષયોનો સંબંધ બધા પ્રાણીઓને અને તે પણ સદા કાળ રહે છે. પરંતુ તેનાથી ભિન્ન ચૈતન્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો સંબંધ એ બન્ને દુર્લભ છે. ૧૧.

(અનુષ્ટુપ્)

લબ્ધિપજ્વલસામગ્રીવિશેષાત્પાત્રતાં ગતઃ ।

ભવ્યઃ સમ્યગ્દેશાદીનાં યઃ સ મુક્તિપથે સ્થિતઃ ॥૧૨॥

અનુવાદ :—જે ભવ્યજીવ ક્ષયોપશમ, વિશુદ્ધિ, દેશના, પ્રાયોગ્ય અને કરણ આ પંચ લબ્ધિઓ રૂપ વિશેષ સામગ્રીથી સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને

સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય ધારણ કરવાને યોગ્ય બની ગયો છે તે મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિત થઈ ગયો છે.

વિશેષાર્થ :—પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જે પાંચ લબ્ધિઓ દ્વારા થાય છે તેમનું સ્વરૂપ આ રીતે છે.

૧. ક્ષયોપશમ લબ્ધિ :—જ્યારે પૂર્વસંચિત કર્મોના અનુભાગ સ્પર્ધકો વિશુદ્ધિ દ્વારા પ્રત્યેક સમયે ઉત્તરોત્તર અનંતગુણા હીન થતા થકા ઉદીરણાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ક્ષયોપશમ લબ્ધિ થાય છે.

૨. વિશુદ્ધિલબ્ધિ :—પ્રતિસમય અનંતગુણી હીનતાના ક્રમથી ઉદીરણાને પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવેલા અનુભાગ સ્પર્ધકોથી ઉત્પન્ન થયેલ જે જીવના પરિણામ શાતા વેદનીય આદિ પુણ્ય પ્રકૃતિઓના બંધનું કારણ તથા અશાતા વેદનીય આદિ પાપ પ્રકૃતિઓના અબંધનું કારણ થાય છે તેને વિશુદ્ધિ કહે છે. આ વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિનું નામ વિશુદ્ધિલબ્ધિ છે.

૩. દેશનાલબ્ધિ :—જીવાદિ છ દ્રવ્ય તથા નવ પદાર્થોના ઉપદેશને દેશના કહેવામાં આવે છે. તે દેશનામાં લીન થયેલ આચાર્ય આદિની પ્રાપ્તિને તથા તેમના દ્વારા ઉપદેષ્ટ પદાર્થના ગ્રહણ, ધારણ અને વિચાર કરવાની શક્તિની પ્રાપ્તિને પણ દેશનાલબ્ધિ કહે છે.

૪. પ્રાયોગ્યલબ્ધિ :—બધા કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઘાત કરીને તેને અંતઃકોડાકોડી માત્ર સ્થિતિમાં સ્થાપિત કરવાને તથા ઉક્ત સર્વ કર્મોના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગનો ઘાત કરીને તેને દ્વિસ્થાનીય (ઘાતિયા કર્મોને લતા અને લાકડારૂપ તથા અન્ય પાપ પ્રકૃતિઓને લીંબડા અને કાંજ રૂપ) અનુભાગમાં સ્થાપિત કરવાને પ્રાયોગ્યલબ્ધિ કહેવામાં આવે છે.

૫. કરણલબ્ધિ :—અધઃપ્રવૃત્તકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ આ ત્રણ પ્રકારના પરિણામોની પ્રાપ્તિને કરણલબ્ધિ કહે છે. જે પરિણામોમાં ઉપરિતનસમયવર્તી પરિણામ અધસ્તનસમયવર્તી પરિણામોના સમાન હોય છે તેમને અધઃપ્રવૃત્તકરણ કહેવામાં આવે છે. (વિશેષ જાણવા માટે જુઓ ષટ્પદાગમ પુ. ૬, પૃ. ૨૧૪ વગેરે). પ્રત્યેક સમયે ઉત્તરોત્તર જે અપૂર્વ અપૂર્વ પરિણામ થાય છે તે અપૂર્વકરણ પરિણામ કહેવાય છે. આમાં ભિન્ન સમયવર્તી જીવોના પરિણામ સર્વથી વિસદેશ અને એક સમયવર્તી જીવોના પરિણામ સદેશ અને વિસદેશ પણ હોય છે. જે પરિણામ એક સમયવર્તી જીવોના સર્વથા સદેશ તથા ભિન્ન સમયવર્તી જીવોના સર્વથા વિસદેશ જ હોય છે તેમને અનિવૃત્તિકરણ પરિણામ કહેવામાં આવે છે. પ્રથમોપશમ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ આ ત્રણ પ્રકારના પરિણામોના અંતિમ સમયે થાય છે. ઉપર્યુક્ત પાંચ લબ્ધિઓમાં પૂર્વની ચાર લબ્ધિઓ ભવ્ય અને અભવ્ય બન્નેનેય સમાનરૂપે થાય છે. પરંતુ પાંચમી કરણલબ્ધિ સમ્યક્ત્વ સન્મુખ થયેલા ભવ્ય જીવને જ હોય છે. ૧૨.

(અનુષ્ટુપ્)

સમ્યગ્દ્વબોધચારિત્રત્રિતયં મુક્તિકારણમ્ ।

મુક્તાવેવ સુખં તેન તત્ર યત્નો વિધીયતામ્ ॥૧૩॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આ ત્રણે એકત્રિત રૂપે મોક્ષનાં કારણ છે. અને વાસ્તવિક સુખ તે મોક્ષમાં જ છે. તેથી તે મોક્ષના વિષયમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૧૩.

(અનુષ્ટુપ્)

દર્શનં નિશ્ચયઃ પુંસિ બોધસ્તદ્બોધ ઇષ્યતે ।

સ્થિતિરત્રૈવ ચારિત્રમિતિ યોગઃ શિવાશ્રયઃ ॥૧૪॥

અનુવાદ : આત્માના વિષયમાં જે નિશ્ચય થઈ જાય છે તેને સમ્યગ્દર્શન, તે આત્માનું જે જ્ઞાન થાય છે તેને સમ્યગ્જ્ઞાન તથા તે જ આત્મામાં સ્થિર થવાને સમ્યક્ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. આ ત્રણેનો સંયોગ મોક્ષનું કારણ થાય છે. ૧૪.

(અનુષ્ટુપ્)

એકમેવ હિ ચૈતન્યં શુદ્ધનિશ્ચયતોઽથવા ।

કો ઽવકાશો વિકલ્પાનાં તત્રાખણ્ડૈકવસ્તુનિ ॥૧૫॥

અનુવાદ : અથવા શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ આ (સમ્યગ્દર્શનાદિ) ત્રણે એક ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છે. કારણ કે તે અખંડ એક વસ્તુ (આત્મા)માં ભેદોને સ્થાન જ ક્યાં છે ?

વિશેષાર્થ : ઉપર જે સમ્યગ્દર્શન આદિનું પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે તે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી તે ત્રણેમાં કોઈ ભેદ નથી કારણ કે તે ત્રણેય અખંડ આત્માથી અભિન્ન છે. તેથી તેમનામાં ભેદની કલ્પના પણ થઈ શકતી નથી. ૧૫.

(અનુષ્ટુપ્)

પ્રમાણનયનિક્ષેપા અર્વાચીને પદે સ્થિતાઃ ।

કેવલે ચ પુનસ્તસ્મિંસ્તદેકં પ્રતિભાસતે ॥૧૬॥

અનુવાદ : પ્રમાણ, નય અને નિક્ષેપ એ અર્વાચીન પદમાં સ્થિત છે અર્થાત્ જ્યારે વ્યવહારનયની મુખ્યતાથી વસ્તુનું વિવેચન કરવામાં આવે છે ત્યારે જ તેમનો ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ શુદ્ધ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિમાં કેવળ એક શુદ્ધ આત્મા જ

પ્રતિભાસિત થાય છે. ત્યાં તે ઉપર્યુક્ત સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણે પણ અભેદરૂપમાં એક જ પ્રતિભાસિત થાય છે. ૧૬.

(અનુષ્ટુભ્)

નિશ્ચયૈકદશા નિત્યં તદેવૈકં ચિદાત્મકમ્ ।

પ્રપશ્યામિ ગતભ્રાન્તિર્વ્યવહારદશા પરમ્ ॥૧૭॥

અનુવાદ : હું નિશ્ચયનય રૂપ અનુપમ નેત્રથી સદા ભ્રાંતિથી રહિત થઈને તે જ એક ચૈતન્યસ્વરૂપને દેખું છું. પરંતુ વ્યવહારનયરૂપ નેત્રથી ઉક્ત સમ્યગ્દર્શનાદિ પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપે દેખું છું. ૧૭.

(અનુષ્ટુભ્)

અજમેકં પરં શાન્તં સર્વોપાધિવિવર્જિતમ્ ।

આત્માનમાત્મના જ્ઞાત્વા તિષ્ઠેદાત્મનિ યઃ સ્થિરઃ ॥૧૮॥

(અનુષ્ટુભ્)

સ એવામૃતમાર્ગસ્થઃ સ એવામૃતમશ્નુતે ।

સ એવાર્હન્ જગન્નાથઃ સ એવ પ્રભુરીશ્વરઃ ॥૧૯॥

અનુવાદ : જે મહાત્મા જન્મ-મરણ રહિત, એક, ઉત્કૃષ્ટ, શાન્ત અને સર્વ પ્રકારના વિશેષણો રહિત આત્માને આત્મા દ્વારા જાણીને તે જ આત્મામાં સ્થિર રહે છે, તે જ અમૃત અર્થાત્ મોક્ષના માર્ગે સ્થિત થાય છે, તે જ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત કરે છે તથા તે જ અર્હન્ત, ત્રણે લોકના સ્વામી, પ્રભુ અને ઈશ્વર કહેવાય છે. ૧૮-૧૯.

(અનુષ્ટુભ્)

કેવલજ્ઞાનદૃક્સૌખ્યસ્વભાવં તત્પરં મહઃ ।

તત્ર જ્ઞાતે ન કિં જ્ઞાતં દૃષ્ટે દૃષ્ટં શ્રુતે શ્રુતમ્ ॥૨૦॥

અનુવાદ : કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને અનંત સુખસ્વરૂપ જે તે ઉત્કૃષ્ટ તેજ છે તેને જાણતાં બીજું શું ન જણાયું? તેને દેખી લેતાં બીજું શું ન દેખવામાં આવ્યું? અને તેને સાંભળતાં બીજું શું ન સાંભળવામાં આવ્યું? અર્થાત્ એક માત્ર તેને જાણી લેતાં બધું જ જણાઈ ગયું છે, તેને દેખી લેતાં બધું જ દેખવામાં આવી ગયું છે

અને તેને સાંભળી લેતાં બધું જ સાંભળી લીધું છે. ૨૦.

(અનુષ્ટુપ્)

इति ज्ञेयं तदेवैकं श्रवणीयं तदेव हि ।

द्रष्टव्यं च तदेवैकं नान्यन्निश्चयतो बुधैः ॥૨૧॥

અનુવાદ : આ કારણે વિદ્વાન્ મનુષ્યોએ નિશ્ચયથી તે જ એક ઉત્કૃષ્ટ આત્મતેજ જાણવા યોગ્ય છે, તે જ એક સાંભળવા યોગ્ય છે તથા તે જ એક દેખવા યોગ્ય છે; તેનાથી ભિન્ન અન્ય કાંઈ પણ ન જાણવા યોગ્ય છે, ન સાંભળવા યોગ્ય છે અને ન દેખવા યોગ્ય છે. ૨૧.

(અનુષ્ટુપ્)

गुरुपदेशतो ऽभ्यासाद्वैराग्यादुपलभ्य यत् ।

कृतकृत्यो भवेद्योगी तदेवैकं न चापरम् ॥૨૨॥

અનુવાદ : યોગીઓ ગુરુના ઉપદેશથી, અભ્યાસથી અને વૈરાગ્યથી તે જ એક આત્મતેજ પ્રાપ્ત કરીને કૃતકૃત્ય (મુક્ત) થાય છે, નહિ કે તેનાથી ભિન્ન કોઈ અન્યને પ્રાપ્ત કરીને. ૨૨.

(અનુષ્ટુપ્)

तत्प्रतिप्रीतिचित्तेन येन वार्तापि हि श्रुता ।

निश्चितं स भवेद्भव्यो भाविनिर्वाणभाजनम् ॥૨૩॥

અનુવાદ : તે આત્મતેજ પ્રત્યે મનમાં પ્રેમ ધારણ કરીને જેણે તેની વાત પણ સાંભળી છે તે નિશ્ચયથી ભવ્ય છે અને ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનારી મુક્તિનું પાત્ર છે. ૨૩.

(અનુષ્ટુપ્)

जानीते यः परं ब्रह्म कर्मणः पृथगेकताम् ।

गतं तद्गतबोधात्मा तत्स्वरूपं स गच्छति ॥૨૪॥

અનુવાદ : જે જ્ઞાનસ્વરૂપ જીવ કર્મથી પૃથક્ થઈને અભેદ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ તે ઉત્કૃષ્ટ આત્માને જાણે છે અને તેમાં લીન થાય છે તે પોતે જ તેના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે અર્થાત્ પરમાત્મા બની જાય છે. ૨૪.

(અનુષ્ટુપ્)

केनापि हि परेण स्यात्संबन्धो बन्धकारणम् ।

परैकत्वपदे शान्ते मुक्तये स्थितिरात्मनः ॥२५॥

અનુવાદ : કોઈ પણ પરપદાર્થ સાથે જે સંબંધ થાય છે તે બંધનું કારણ થાય છે, પરંતુ શાન્ત અને ઉત્કૃષ્ટ એકત્વપદમાં જે આત્માની સ્થિતિ થાય છે તે મુક્તિનું કારણ થાય છે. ૨૫.

(અનુષ્ટુપ્)

विकल्पोर्मिभरत्यक्तः शान्तः कैवल्यमाश्रितः ।

कर्माभावे भवेदात्मा वाताभावे समुद्रवत् ॥२६॥

અનુવાદ : કર્મના અભાવમાં આ આત્મા વાયુના અભાવમાં સમુદ્રસમાન વિકલ્પો-રૂપ લહેરોના ભારથી રહિત અને શાન્ત થઈને કેવલ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે વાયુનો સંચાર ન થતાં સમુદ્ર લહરિયોથી રહિત, શાન્ત અને એકત્વ અવસ્થા યુક્ત થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો અભાવ થઈ જતાં આ આત્મા સર્વ પ્રકારના વિકલ્પોથી રહિત, શાન્ત (ક્રોધાદિ વિકારો રહિત) અને કેવળી અવસ્થાથી યુક્ત થઈ જાય છે. ૨૬.

(અનુષ્ટુપ્)

संयोगेन यदायातं मत्तस्तत्सकलं परम् ।

तत्परित्यागयोगेन मुक्तो ऽहमिति मे मतिः ॥२७॥

અનુવાદ : સંયોગથી જે કાંઈ પણ પ્રાપ્ત થયું છે તે સર્વ મારાથી ભિન્ન છે. તેનો પરિત્યાગ કરી દેવાના સંબંધથી હું મુક્ત થઈ ગયો છું એવો મારો નિશ્ચય છે.

વિશેષાર્થ : આ પ્રાણી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર અને ધન સંપત્તિ આદિ પર પદાર્થોના સંયોગથી જ અનેક પ્રકારના દુઃખો ભોગવે છે, તેથી ઉક્ત સંયોગનો જ પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. એમ કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૨૭.

(અનુષ્ટુપ્)

किं मे करिष्यतः क्रूरौ शुभाशुभनिशाचरौ ।

रागद्वेषपरित्यागमहामन्त्रेण कीलितौ ॥२८॥

અનુવાદ : જે પુણ્ય અને પાપરૂપ બન્ને દુષ્ટ રાક્ષસોને રાગ-દ્વેષના પરિત્યાગરૂપ મહામંત્ર દ્વારા કીલિત કરી દેવામાં આવ્યા છે તેઓ હવે મારું (આત્માનું) શું કરી શકશે? અર્થાત્ તેઓ કાંઈ પણ હાનિ કરી શકશે નહિ.

વિશેષાર્થ : જે પુણ્ય અને પાપરૂપ કર્મ પ્રાણીને અનેક પ્રકારનું કષ્ટ (પરતંત્રતા આદિ) આપ્યા કરે છે તેમનો બંધ રાગ અને દ્વેષના નિમિત્તે જ થાય છે. તેથી ઉક્ત રાગ-દ્વેષનો પરિત્યાગ કરી દેવાથી તેમનો બંધ સ્વયમેવ અટકી જાય છે અને આ રીતે આત્મા સ્વતંત્ર થઈ જાય છે. ૨૮.

(અનુષ્ટુપ્)

સંબન્ધેऽપિ સતિ ત્યાજ્યૌ રાગદ્વેષૌ મહાત્મભિઃ ।

વિના તેનાપિ યે કુર્યુસ્તે કુર્યુઃ કિં ન વાતુલાઃ ॥૨૯॥

અનુવાદ : મહાત્માઓએ સંબંધ (નિમિત્ત) હોવા છતાં પણ તે રાગ-દ્વેષનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. જે જીવ તે (સંબંધ) ના વિના પણ રાગ-દ્વેષ કરે છે તેઓ વાતરોગથી પિડાયેલા રોગી સમાન પોતાનું ક્યું અહિત નથી કરતા? અર્થાત્ તેઓ પોતાનું સર્વ પ્રકારે અહિત કરે છે. ૨૯.

(અનુષ્ટુપ્)

મનોવાક્રાયચેષ્ટાભિસ્તદ્વિધં કર્મ જૃમ્ભતે ।

ઉપાસ્યતે તદેવૈકં તાભ્યો ભિન્નં મુમુક્ષુભિઃ ॥૩૦॥

અનુવાદ : મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી તે પ્રકારનું અર્થાત્ તદનુસાર પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. માટે મુમુક્ષુઓએ ઉક્ત મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિથી ભિન્ન તે જ એક આત્મતત્ત્વની ઉપાસના કર્યા કરે છે. ૩૦.

(અનુષ્ટુપ્)

દ્વૈતતો દ્વૈતમદ્વૈતાદદ્વૈતં ધ્વજાયતે ।

લોહાલ્લોહમયં પાત્રં હેમ્નો હેમમય યથા ॥૩૧॥

અનુવાદ : દ્વૈત ભાવથી નિયમથી દ્વૈત અને અદ્વૈતભાવથી અદ્વૈત ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ લોહામાંથી લોહાનું અને સોનામાંથી સોનાનું જ વાસણ ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થ : આત્મા અને કર્મ તથા બંધ અને મોક્ષ ઇત્યાદિ પ્રકારની બુદ્ધિ તે દ્વૈતબુદ્ધિ કહેવાય છે. એવી બુદ્ધિથી દ્વૈતભાવ જ બની રહે છે કે જેથી સંસાર પરિભ્રમણ

અનિવાર્ય થઈ જાય છે. પરંતુ હું એક જ છું, અન્ય બાહ્ય પદાર્થો ન મારા છે અને ન હું તેમનો છું, આ જાતની બુદ્ધિ અદ્વૈતબુદ્ધિ કહેવાય છે. આ પ્રકારના વિચારથી તે અદ્વૈતભાવ સદા જગૃત રહે છે કે જેથી અંતે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. એના આટે અહીં એ ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે લોઢાની ધાતુમાંથી લોહમય અને સુવર્ણમાંથી સુવર્ણમય જ પાત્ર બને છે તેવી જ રીતે દ્વૈતબુદ્ધિથી દ્વૈતભાવ તથા અદ્વૈતબુદ્ધિથી અદ્વૈતભાવ જ થાય છે. ૩૧.

(અનુદ્વૈત)

નિશ્ચયેન તદેકત્વમદ્વૈતમમૃતં પરમ્ ।

દ્વિતીયેન કૃતં દ્વૈતં સંસૃતિર્વ્યવહારતઃ ॥૩૨॥

અનુવાદ : નિશ્ચયથી જે એકત્વ છે તે જ અદ્વૈત છે કે જે ઉત્કૃષ્ટ અમૃત અર્થાત્ મોક્ષસ્વરૂપ છે. પરંતુ બીજા (કર્મ કે શરીર આદિ) ના નિમિત્તે જે દ્વૈતભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે વ્યવહારની અપેક્ષા રાખવાથી સંસારનું કારણ થાય છે. ૩૨.

(અનુદ્વૈત)

બન્ધમોક્ષૌ રતિદ્વેષૌ કર્માત્માનૌ શુભાશુભૌ ।

ઇતિ દ્વૈતાશ્રિતા બુદ્ધિરસિદ્ધિરભિધીયતે ॥૩૩॥

અનુવાદ : બંધ અને મોક્ષ, રાગ અને દ્વેષ, કર્મ અને આત્મા તથા શુભ અને અશુભ; આ જાતની બુદ્ધિ દ્વૈતના આશ્રયે થાય છે જે સંસારનું કારણ કહેવાય છે. ૩૩.

(અનુદ્વૈત)

ઉદયોદીરણા સત્તા પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણઃ ।

બોધાત્મધામ સર્વેભ્યસ્તદેવૈકં પરં પરમ્ ॥૩૪॥

અનુવાદ : ઉદય, ઉદીરણા અને સત્ત્વ આ બધો નિશ્ચયથી કર્મનો વિસ્તાર છે. પરંતુ જ્ઞાનરૂપ જે આત્માનું તેજ છે તે તે બધાથી ભિન્ન, એક અને ઉત્કૃષ્ટ છે.

વિશેષાર્થ : સ્થિતિ પૂર્ણ થતાં જીર્ણ થયેલું કર્મ જે ફળદાનની સન્મુખ થાય છે તેને ઉદય કહેવામાં આવે છે. ઉદયકાળ પ્રાપ્ત ન થવા છતાં પણ અપકર્ષણ દ્વારા જે કર્મનિષેક ઉદયમાં સ્થાપિત કરાવવામાં આવે છે, તેને ઉદીરણા કહે છે. જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મપ્રકૃતિઓના કર્મસ્વરૂપે અવસ્થિત રહેવાને સત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. ૩૪.

(અનુષ્ટુપ્)

ક્રોધાદિકર્મયોગેऽપિ નિર્વિકારં પરં મહઃ ।

વિકારકારિભિર્મેઢૈર્ન વિકારિ નભો ભવેત્ ॥૩૫॥

અનુવાદ : ક્રોધાદિ કર્મોનો સંયોગ થવા છતાં પણ તે ઉત્કૃષ્ટ આત્મતેજ વિકાર રહિત જ હોય છે. બરાબર પણ છે-વિકાર કરનારા વાદળાઓથી કદી આકાશ વિકારયુક્ત નથી થતું.

વિશેષાર્થ : જેમ આકાશમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર વાદળાઓ રહેવા છતાં પણ તે આકાશ વિકારી થતું નથી. પરંતુ સ્વભાવથી સ્વચ્છ જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા સાથે ક્રોધાદિ કર્મોનો સંયોગ રહેવા છતાં પણ આત્મામાં વિકાર ઉત્પન્ન નથી થતો, પરંતુ તે સ્વભાવથી નિર્વિકાર જ રહે છે. ૩૫.

(અનુષ્ટુપ્)

નામાપિ હિ પરં તસ્માન્નિશ્ચયાત્તદનામકમ્ ।

જન્મમૃત્યાદિ ચાશેષં વપુર્ધર્મં વિદુર્બુધાઃ ॥૩૬॥

અનુવાદ : આત્માનો વાચક શબ્દ પણ નિશ્ચયથી તેનાથી ભિન્ન છે, કેમ કે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તે આત્મા સંજ્ઞા રહિત (અનિર્વચનીય) છે. અર્થાત્ વાચ્ય-વાચકભાવ વ્યવહારનયને આશ્રિત છે, નહિ કે નિશ્ચયનયને. વિદ્વાનો જન્મ અને મરણ આદિ બધાને શરીરનો ધર્મ સમજે છે. ૩૬.

(અનુષ્ટુપ્)

બોધેનાપિ યુતિસ્તસ્ય ચૈતન્યસ્ય તુ કલ્પના ।

સ ચ તદ્વ તયોરૈક્યં નિશ્ચયેન વિભાવ્યતે ॥૩૭॥

અનુવાદ : તે ચૈતન્યનો જ્ઞાન સાથે પણ જે સંયોગ છે તે કેવળ કલ્પના છે, કેમ કે જ્ઞાન અને ચૈતન્ય આ બન્નેમાં નિશ્ચયથી અભેદ માનવામાં આવે છે. ૩૭.

(અનુષ્ટુપ્)

ક્રિયાકારકસંબન્ધપ્રબન્ધોઽજ્ઞિતમૂર્તિ યત્ ।

એવં જ્યોતિસ્તદેવૈકં શરણ્યં મોક્ષકાઙ્ક્ષિણામ્ ॥૩૮॥

અનુવાદ : જે આત્મજ્યોતિ ગમનાદિરૂપ ક્રિયા, કર્તા આદિ કારક અને તેમના

સંબંધના વિસ્તાર રહિત છે તે જ એક માત્ર જ્યોતિ મોક્ષાભિલાષી સાધુજનોને શરણભૂત છે. ૩૮.

(અનુષ્ટુપ્)

તદેકં પરમં જ્ઞાનં તદેકં શુચિ દર્શનમ્ ।

ચારિત્રં ચ તદેકં સ્યાત્ તદેકં નિર્મલં તપઃ ॥૩૯॥

અનુવાદ : તે જ એક આત્મજ્યોતિ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ ચારિત્ર છે તથા તે જ એક આત્મજ્યોતિ નિર્મળ તપ છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જ્યારે સ્વરૂપાયરણ ચારિત્ર પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ એક માત્ર આત્માનો જ અનુભવ થાય છે. તે વખતે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને તપ આદિમાં કાંઈ પણ ભેદ નથી રહેતો. એ જ રીતે જ્ઞાન, જ્ઞાતા અને જ્ઞેયનો પણ કાંઈ ભેદ રહેતો નથી; કેમકે તે વખતે તે જ એક માત્ર આત્મા જ્ઞાન, જ્ઞેય અને જ્ઞાતા બની જાય છે. તેથી આ અવસ્થામાં કર્તા અને કરણ આદિ કારકોનો પણ બધો ભેદ સમાપ્ત થઈ જાય છે. ૩૯.

(અનુષ્ટુપ્)

નમસ્યં ચ તદેવૈકં તદેવૈકં ચ મઙ્ગલમ્ ।

ઉત્તમં ચ તદેવૈકં તદેવ શરણં સતામ્ ॥૪૦॥

અનુવાદ : તે જ એક આત્મજ્યોતિ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ મંગળસ્વરૂપ છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ ઉત્તમ છે તથા તે જ એક આત્મજ્યોતિ સાધુઓને શરણભૂત છે.

વિશેષાર્થ : “ચત્તારિ મંગલં, અરહંતા મંગલં, સિદ્ધા મંગલં, સાધુ મંગલં, કેવલિપણ્ણત્તો ધમ્મો મંગલં. ચત્તારિ લોગુત્તમા....” ઈત્યાદિ પ્રકારે જે અરહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળીકથિત ધર્મ આ ચારને મંગળ, લોકોત્તમ તથા શરણભૂત બતાવવામાં આવ્યા છે તે વ્યવહારનયની પ્રધાનતાથી છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો કેવળ એક તે આત્મજ્યોતિ જ મંગળ, લોકોત્તમ અને શરણભૂત છે. ૪૦.

(અનુષ્ટુપ્)

આચારશ્ચ તદેવૈકં તદેવાવશ્યકક્રિયા ।

સ્વાધ્યાયસ્તુ તદેવૈકમપ્રમત્તસ્ય યોગિનઃ ॥૪૧॥

અનુવાદ : પ્રમાદ રહિત થયેલ મુનિને તે જ એક આત્મજ્યોતિ-આચાર છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ આવશ્યક ક્રિયા છે તથા તે જ એક આત્મજ્યોતિ સ્વાધ્યાય પણ છે. ૪૧.

(અનુષ્ટુપ્)

ગુણાઃ શિલાનિ સર્વાણિ ધર્મશ્ચાત્યન્તનિર્મલઃ ।

સંભાવ્યન્તે પરં જ્યોતિસ્તદેકમનુતિષ્ઠતઃ ॥૪૨॥

અનુવાદ : કેવળ એ જ એક ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્યોતિનું અનુષ્ઠાન કરનાર સાધુને ગુણોની, સમસ્ત શીલોની અને અત્યન્ત નિર્મળ ધર્મની પણ સંભાવના છે. ૪૨.

(અનુષ્ટુપ્)

તદેવૈકં પરં રત્નં સર્વશાસ્ત્રમહોદધેઃ ।

રમણીયેષુ સર્વેષુ તદેકં પુરતઃ સ્થિતમ્ ॥૪૩॥

અનુવાદ : સમસ્ત શાસ્ત્રરૂપી મહાસમુદ્રનું ઉત્કૃષ્ટ રત્ન તે જ એક આત્મજ્યોતિ છે તથા તે જ એક આત્મજ્યોતિ સર્વ રમણીય પદાર્થોમાં આગળ સ્થિત અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે. ૪૩.

(અનુષ્ટુપ્)

તદેવૈકં પરં તત્ત્વં તદેવૈકં પરં પદમ્ ।

ભવ્યારાધ્યં તદેવૈકં તદેવૈકં પરં મહઃ ॥૪૪॥

અનુવાદ : તે જ એક આત્મજ્યોતિ ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે, તે જ એક આત્મજ્યોતિ ભવ્ય જીવો દ્વારા આરાધવા યોગ્ય છે, તથા તે જ એક આત્મજ્યોતિ ઉત્કૃષ્ટ તેજ છે. ૪૪.

(અનુષ્ટુપ્)

શસ્ત્રં જન્મતરુચ્છેદિ તદેવૈકં સતાં મતમ્ ।

યોગિનાં યોગનિષ્ઠાનાં તદેવૈકં પ્રયોજનમ્ ॥૪૫॥

અનુવાદ : તે જ એક આત્મજ્યોતિ સાધુઓને જન્મરૂપી વૃક્ષ નષ્ટ કરનાર શસ્ત્ર માનવામાં આવે છે તથા સમાધિમાં સ્થિત યોગીજનોનું ઈષ્ટ પ્રયોજન તે જ એક આત્મજ્યોતિની પ્રાપ્તિ છે. ૪૫.

(અનુષ્ટુપ્)

મુમુક્ષૂણાં તદેવૈકં મુક્તેઃ પન્થા ન ચાપરઃ ।

આનન્દોઽપિ ન ચાન્યત્ર તદ્વિહાય વિભાવ્યતે ॥૪૬॥

અનુવાદ : મોક્ષાભિલાષી જનોને મોક્ષનો માર્ગ તે જ એક આત્મજ્યોતિ છે, બીજો નહિ. તેના સિવાય બીજા સ્થાનમાં આનંદની પણ સંભાવના નથી. ૪૬.

(અનુષ્ટુપ્)

સંસારઘોરધર્મેણ સદા તપ્તસ્ય દેહિનઃ ।

યન્ત્રધારાગૃહં શાન્તં તદેવ હિમશીતલમ્ ॥૪૭॥

અનુવાદ : શાન્ત અને બરફ સમાન શીતળ તે જ આત્મજ્યોતિ સંસારરૂપી ભયાનક તાપથી નિરંતર સંતાપ પામેલા પ્રાણીને યંત્રધારાગૃહ (કુવારાઓ સહિતનું ઘર) સમાન આનંદદાયક છે. ૪૭.

(અનુષ્ટુપ્)

તદેવૈકં પરં દુર્ગમગમ્યં કર્મવિદ્વિષામ્ ।

તદેવૈત્તિરસ્કારકારિ સારં નિજં બલમ્ ॥૪૮॥

અનુવાદ : તે જ એક આત્મજ્યોતિ કર્મરૂપી શત્રુઓને દુર્ગમ એવો ઉત્કૃષ્ટ દુર્ગ (કિલ્લો) છે તથા તે જ આ આત્મજ્યોતિ આ કર્મરૂપી શત્રુઓનો તિરસ્કાર કરનારી પોતાની શ્રેષ્ઠ સેના છે. ૪૮.

(અનુષ્ટુપ્)

તદેવ મહતી વિદ્યા સ્ફુરન્મન્ત્રસ્તદેવ હિ ।

ઔષધં તદપિ શ્રેષ્ઠં જન્મવ્યાધિવિનાશનમ્ ॥૪૯॥

અનુવાદ : તે જ આત્મજ્યોતિ વિપુલ બોધ છે, તે જ પ્રકાશમાન મંત્ર છે, તથા તે જ જન્મરૂપી રોગનો નાશ કરનારી શ્રેષ્ઠ ઔષધિ છે. ૪૯.

(અનુષ્ટુપ્)

અક્ષયસ્યાક્ષયાનન્દમહાફલભરશ્રિયઃ ।

તદેવૈકં પરં વીજં નિઃશ્રેયસલસત્તરોઃ ॥૫૦॥

અનુવાદ : તે જ આત્મજ્યોતિ શાશ્વત સુખરૂપી મહાફળોના ભારથી સુશોભિત એવા અવિનશ્વર મોક્ષરૂપી સુંદર વૃક્ષનું એક ઉત્કૃષ્ટ બીજ છે. ૫૦.

(અનુદ્રુષ્)

તદેવૈકં પરં વિદ્ધિ ત્રૈલોક્યગૃહનાયકમ્ ।

येनैकेन विना शङ्के वसदप्येतदुद्वसम् ॥५१॥

અનુવાદ : તે જ એક ઉત્કૃષ્ટ આત્મજ્યોતિને ત્રણે લોકરૂપી ગૃહનો નાયક સમજવો જોઈએ, જે એક વિના આ ત્રણ લોકરૂપી ગૃહ નિવાસ સહિત હોવા છતાં પણ તેના વિનાનું નિર્જન વન સમાન જણાય છે. અભિપ્રાય એ છે કે અન્ય દ્રવ્યો હોવા છતાં પણ લોકની શોભા તે એક આત્મજ્યોતિથી જ છે. ૫૧.

(અનુદ્રુષ્)

शुद्धं यदेव चैतन्यं तदेवाहं न संशयः ।

कल्पनयानयाप्येतद्धीनमानन्दमन्दिरम् ॥५२॥

અનુવાદ : આનંદના સ્થાનભૂત જે આ આત્મજ્યોતિ છે તે “જે શુદ્ધ ચૈતન્ય છે તે જ હું છું. એમાં સંદેહ નથી” આવી કલ્પનાથી પણ રહિત છે. ૫૨.

(અનુદ્રુષ્)

स्पृहा मोक्षे ऽपि मोहोत्था तन्निषेधाय जायते ।

अन्यस्मै तत्कथं शान्ताः स्पृहयन्ति मुमुक्षवः ॥५३॥

અનુવાદ : મોહના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલી મોક્ષપ્રાપ્તિની પણ અભિલાષા તે મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન નાખનાર બને છે, તો પછી ભલા, શાન્ત મોક્ષાભિલાષી જીવ બીજી કઈ વસ્તુની ઈચ્છા કરે? અર્થાત્ કોઈની પણ નહિ. ૫૩.

(અનુદ્રુષ્)

अहं चैतन्यमेवैकं नान्यत्किमपि जातुचित् ।

संबन्धो ऽपि न केनापि दृढपक्षो ममेदृशः ॥५४॥

અનુવાદ : હું એક ચૈતન્યસ્વરૂપ જ છું, તેનાથી ભિન્ન બીજું કોઈ પણ સ્વરૂપ મારું કદી પણ હોઈ શકે નહિ. કોઈ પરપદાર્થ સાથે મારો સંબંધ પણ નથી, એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. ૫૪.

(અનુષ્ટુપ્)

શરીરાદિ બહિશ્ચિન્તાચક્રસંપર્કવર્જિતમ્ ।
વિશુદ્ધાત્મસ્થિતં ચિત્તં કુર્વન્નાસ્તે નિરન્તરમ્ ॥૫૫॥

અનુવાદ : જ્ઞાની સાધુ શરીરાદિ બાહ્ય પદાર્થ વિષયક ચિન્તા સમૂહના સંયોગ રહિત પોતાના ચિત્તને નિરંતર શુદ્ધ આત્મામાં સ્થિર કરીને રહે છે. ૫૫.

(અનુષ્ટુપ્)

एवं सति यदेवास्ति तदस्तु किमिहापरैः ।
आसाद्यात्मन्निदं तत्त्वं शान्तो भव सुखी भव ॥५६॥

અનુવાદ : હે આત્મા, આવી સ્થિતિ હોવાથી જે કંઈ છે તે ભલે હોય. અહીં અન્ય પદાર્થોથી ભલા શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ કંઈ પણ નહિ. આ ચૈતન્યસ્વરૂપને પામીને તું શાન્ત અને સુખી રહે. ૫૬.

(અનુષ્ટુપ્)

अपारजन्मसन्तानपथभ्रान्तिकृतश्रमम् ।
तत्त्वामृतमिदं पीत्वा नाशयन्तु मनीषिणः ॥५७॥

અનુવાદ : બુદ્ધિમાન પુરુષ આ તત્ત્વરૂપી અમૃત પીને અપરિમિત જન્મપરંપરા (સંસાર)ના માર્ગમાં પરિભ્રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ થાક દૂર કરો. ૫૭.

(અનુષ્ટુપ્)

अतिसूक्ष्ममतिस्थूलमेकं चानेकमेव यत् ।
स्वसंवेद्यमवेद्यं च यदक्षरमनक्षरम् ॥५८॥

अनौपम्यमनिर्देश्यमप्रमेयमनाकुलम् ।
शून्यं पूर्णं च यन्नित्यमनित्यं च प्रचक्ष्यते ॥५९॥

અનુવાદ : તે આત્મજ્યોતિ અતિશય સૂક્ષ્મ પણ છે અને સ્થૂળ પણ છે, એક પણ છે અને અનેક પણ છે, સ્વસંવેદ્ય પણ છે અને અવેદ્ય પણ છે તથા અક્ષર પણ છે અને અનક્ષર પણ છે. તે જ્યોતિ અનુપમ, અનિર્દેશ્ય, અપ્રમેય અને અનાકુળ હોવાથી શૂન્ય પણ કહેવાય છે અને પૂર્ણ પણ, નિત્ય પણ કહેવાય છે અને અનિત્ય પણ.

વિશેષાર્થ : તે આત્મજ્યોતિ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ રહિત હોવાના કારણે સૂક્ષ્મ તથા વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શરીરાશ્રિત હોવાથી સ્થૂળ પણ કહેવાય છે. એ જ રીતે તે શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ સામાન્ય સ્વભાવની અપેક્ષાએ એક અને વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ભિન્ન ભિન્ન શરીર આદિને આશ્રિત રહેવાથી અનેક પણ કહેવાય છે. તે સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષદ્વારા જાણવા યોગ્ય હોવાથી સ્વસંવેદ તથા ઈન્દ્રિયજનિત જ્ઞાનનો અવિષય હોવાથી અવેદ્ય પણ કહેવાય છે. તે નિશ્ચયથી વિનાશરહિત હોવાથી અક્ષર તથા અકારાદિ અક્ષરોથી રહિત હોવાને કારણે અથવા વ્યવહારની અપેક્ષાએ વિનષ્ટ હોવાથી અનક્ષર પણ કહેવાય છે. તે જ આત્મજ્યોતિ ઉપમા રહિત હોવાથી અનુપમ, નિશ્ચયનયથી શબ્દનો અવિષય હોવાથી અનિર્દેશ્ય (અવાચ્ય), સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોનો વિષય ન હોવાથી અપ્રમેય તથા આકુળતા રહિત હોવાને કારણે અનાકુળ પણ છે. એ સિવાય તે મૂર્તિક સમસ્ત બાહ્ય પદાર્થોના સંયોગથી રહિત છે માટે શૂન્ય અને પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોવાથી પૂર્ણ પણ મનાય છે. તે દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિનાશરહિત હોવાથી નિત્ય તથા પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ અનિત્ય પણ કહેવાય છે. ૫૮-૫૯.

(અનુષ્ટુપ્)

નિઃશરીરં નિરાલમ્બં નિઃશબ્દં નિરુપાધિ યત્ ।
યિદાત્મકં પરંજ્યોતિરવાઙ્માનસગોચરમ્ ॥૬૦॥

અનુવાદ : તે ઉત્કૃષ્ટ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્યોતિ શરીર, આલંબન, શબ્દ અને બીજા પણ અન્ય અન્ય વિશેષણોથી રહિત છે; તેથી તે વચન અને મનને પણ અગોચર છે. ૬૦.

(અનુષ્ટુપ્)

इत्यत्र गहने ऽत्यन्तदुर्लक्ष्ये परमात्मनि ।
उच्यते यत्तदाकाशं प्रत्यालेख्यं विलिख्यते ॥६१॥

અનુવાદ : આ રીતે તે પરમાત્મા દુરધિગમ્ય અને અત્યંત દુર્લક્ષ્ય (અદેશ્ય) હોવાથી તેના વિષયમાં જે કાંઈ પણ કહેવામાં આવે છે તે આકાશમાં ચિત્રલેખન સમાન છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જેવી રીતે અમૂર્ત આકાશમાં ચિત્રનું નિર્માણ કરવું અસંભવ છે તેવી જ રીતે અતીન્દ્રિય આત્માના વિષયમાં કાંઈ વર્ણન કરવું પણ અસંભવ જ છે. તે તો કેવળ સ્વાનુભવ ગોચર છે. ૬૧.

(અનુષ્ટુભ્)

આસ્તાં તત્ર સ્થિતો યસ્તુ ચિન્તામાત્રપરિગ્રહઃ ।

તસ્યાત્ર જીવિતં શ્લાઘ્યં દેવૈરપિ સ પૂજ્યતે ॥૬૨॥

અનુવાદ : જે તે આત્મામાં લીન છે તે તો દૂર રહો. પણ જે તેનું ચિન્તન માત્ર કરે છે તેનું જીવન પ્રશંસાયોગ્ય છે, તે દેવો દ્વારા પણ પૂજાય છે. ૬૨.

(અનુષ્ટુભ્)

સર્વવિદ્ધિરસંસારેઃ સમ્યગ્જ્ઞાનવિલોચનૈઃ ।

એતસ્યોપાસનોપાયઃ સામ્યમેકમુદાહતમ્ ॥૬૩॥

અનુવાદ : જે સર્વજ્ઞદેવ સંસારથી રહિત અર્થાત્ જીવનમુક્ત થઈને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ નેત્ર ધારણ કરે છે તેમણે આ આત્માના આરાધનનો ઉપાય એક માત્ર સમતાભાવ બતાવ્યો છે. ૬૩.

(અનુષ્ટુભ્)

સામ્યં સ્વાસ્થ્યં સમાધિશ્ચ યોગશ્ચેતોનિરોધનમ્ ।

શુદ્ધોપયોગ ઇત્યેતે ભવન્ત્યેકાર્થવાચકાઃ ॥૬૪॥

અનુવાદ : સામ્ય, સ્વાસ્થ્ય, સમાધિ, યોગ, ચિત્તનિરોધ અને શુદ્ધોપયોગ; આ બધા શબ્દ એક જ અર્થના વાચક છે. ૬૪.

(અનુષ્ટુભ્)

નાકૃતિર્નાક્ષરં વર્ણો નો વિકલ્પશ્ચ કશ્ચન ।

શુદ્ધં ચૈતન્યમેવૈકં યત્ર તત્સામ્યમુચ્યતે ॥૬૫॥

અનુવાદ : જ્યાં ન કોઈ આકાર છે, ન અકારાદિ અક્ષર છે, ન કૃષ્ણ-નીલાદિ વર્ણ છે અને ન કોઈ વિકલ્પોય છે; પરંતુ જ્યાં કેવળ એક ચૈતન્યસ્વરૂપ જ પ્રતિભાસિત થાય છે તેને જ સામ્ય કહેવામાં આવે છે. ૬૫.

(અનુષ્ટુભ્)

સામ્યમેકં પરં કાર્યં સામ્યં તત્ત્વં પરં સ્મૃતમ્ ।

સામ્યં સર્વોપદેશાનામુપદેશો વિમુક્તયે ॥૬૬॥

અનુવાદ : તે સમતાભાવ એક ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય છે. તે સમતાભાવ ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ

માનવામાં આવ્યું છે. તે જ સમતાભાવ સર્વ ઉપદેશોનો ઉપદેશ છે જે મુક્તિનું કારણ છે, અર્થાત્ સમતાભાવનો ઉપદેશ સમસ્ત ઉપદેશોનો સાર છે કેમ કે તેનાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૬૬.

(અનુષ્ટુપ્)

સામ્યં સદ્બોધનિર્માણં શશ્વદાનન્દમન્દિરમ્ ।

સામ્યં શુદ્ધાત્મનો રૂપં દ્વારં મોક્ષૈકસદ્ગનઃ ॥૬૭॥

અનુવાદ : સમતાભાવ સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર છે, તે શાશ્વતિક (નિત્ય) સુખનું સ્થાન છે. તે સમતાભાવ શુદ્ધ આત્માનું સ્વરૂપ તથા મોક્ષરૂપી અનુપમ મહેલનું દ્વાર છે. ૬૭.

(અનુષ્ટુપ્)

સામ્યં નિઃશેષશાસ્ત્રાણાં સારમાહુર્વિપશ્ચિતઃ ।

સામ્યં કર્મમહાકક્ષદાહે દાવાનલાયતે ॥૬૮॥

અનુવાદ : પંડિતો સમતાભાવને સમસ્ત શાસ્ત્રોનો સાર બતાવે છે તે સમતાભાવ કર્મરૂપી મહાવનને ભસ્મ કરવા માટે દાવાનળ સમાન છે. ૬૮.

(અનુષ્ટુપ્)

સામ્યં શરણ્યમિત્યાહુર્યોગિનાં યોગગોચરમ્ ।

ઉપાધિરચિતાશેષદોષક્ષપણકારણમ ॥૬૯॥

અનુવાદ : જે સમતાભાવ યોગીઓને યોગનો વિષય થયો થકો બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલ સમસ્ત દોષોનો નાશ કરનાર છે તે શરણભૂત કહેવાય છે. ૬૯.

(અનુષ્ટુપ્)

નિઃસ્પૃહાયાણિમાદ્યબ્જખણ્ડે સામ્યસરોજુષે ।

હંસાય શુચયે મુક્તિહંસીદત્તદૃશે નમઃ ॥૭૦॥

અનુવાદ : જે આત્મારૂપી હંસ અણિમાદિ ઋદ્ધિરૂપી કમળખંડ (સ્વર્ગ)ની અભિલાષા રહિત છે, સમતારૂપી સરોવરનો આરાધક છે, પવિત્ર છે તથા મુક્તિરૂપી હંસી તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે તેને નમસ્કાર હો. ૭૦.

(અનુષ્ટુપ્)

જ્ઞાનિનોઽમૃતસંગાય મૃત્યુસ્તાપકરોઽપિ સન્ ।

આમકુમ્ભસ્ય લોકેઽસ્મિન્ ભવેત્પાકવિધિર્યથા ॥૭૧॥

અનુવાદ : જેમ આ લોકમાં કાચા ઘડાનો પરિપાક અમૃતસંગ અર્થાત્ પાણીના સંયોગને કારણે થાય છે તેવી જ રીતે અવિવેકી મનુષ્યને સંતાપ કરનાર તે મૃત્યુ પણ જ્ઞાની મનુષ્યને અમૃતસંગ અર્થાત્ શાશ્વત સુખ (મોક્ષ) નું કારણ થાય છે. ૭૧.

(અનુષ્ટુપ્)

માનુષ્યં સત્કુલે જન્મ લક્ષ્મીર્બુદ્ધિઃ કૃતજ્ઞતા ।

વિવેકેન વિના સર્વં સદષ્યેતન્ન કિંચન ॥૭૨॥

અનુવાદ : મનુષ્ય પર્યાય, ઉત્તમકુળમાં જન્મ, સંપત્તિ, બુદ્ધિ અને કૃતજ્ઞતા (ઉપકારનું સ્મરણ); આ બધી સામગ્રી હોવા છતાં પણ વિવેક વિના કાંઈ પણ કાર્યકારી નથી. ૭૨.

(અનુષ્ટુપ્)

ચિદચિદ્ દ્વે પરે તત્ત્વે વિવેકસ્તદ્વિવેચનમ્ ।

ઉપાદેયમુપાદેયં હેયં હેયં ચ કુર્વતઃ ॥૭૩॥

અનુવાદ : ચેતન અને અચેતન એ બન્ને ભિન્ન તત્ત્વ છે. તેમના ભિન્ન સ્વરૂપનો વિચાર કરવો તેને વિવેક કહેવામાં આવે છે. તેથી હે આત્મા! તું આ વિવેકથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જે ચૈતન્યસ્વરૂપ છે તેનું ગ્રહણ કર અને છોડવા યોગ્ય જડતાને છોડી દે. ૭૩.

(અનુષ્ટુપ્)

દુઃખં કિંચિત્સુખં કિંચિચ્છિત્તે ભાતિ જડાત્મનઃ ।

સંસારે ઽત્ર પુનર્નિત્યં સર્વં દુઃખં વિવેકિનઃ ॥૭૪॥

અનુવાદ : અહીં સંસારમાં મૂર્ખ પ્રાણીના ચિત્તમાં કાંઈક તો સુખ અને કાંઈક દુઃખરૂપ પ્રતિભાસે છે. પરંતુ વિવેકી જીવના ચિત્તમાં સદા સર્વ દુઃખદાયક જ પ્રતિભાસે છે.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે અવિવેકી પ્રાણી કદી ઈષ્ટ સામગ્રી પ્રાપ્ત થતાં સુખ અને તેનો વિયોગ થઈ જતાં કદી દુઃખનો અનુભવ કરે છે. પરંતુ વિવેકી પ્રાણી ઈષ્ટ સામગ્રીની પ્રાપ્તિ અને તેના વિયોગ બન્નેને દુઃખપ્રદ સમજે છે. તેથી તે ઉક્ત બન્ને અવસ્થાઓમાં સમભાવ રાખે છે. ૭૪.

(અનુષ્ટુપ્)

હેયં હિ કર્મ રાગાદિ તત્કાર્યં ચ વિવેકિનઃ ।

ઉપાદેયં પરં જ્યોતિરુપયોગૈકલક્ષણમ્ ॥૭૫॥

અનુવાદ : વિવેકી મનુષ્યે કર્મ અને તેના કાર્યભૂત રાગાદિ પણ છોડવા યોગ્ય છે અને ઉપયોગરૂપ એક લક્ષણવાળી ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. ૭૫.

(ઇન્દ્રવજ્રા)

યદેવ ચૈતન્યમહં તદેવ તદેવ જાનાતિ તદેવ પશ્યતિ ।

તદેવ ચૈકં પરમસ્તિ નિશ્ચયાદ્ ગતોઽસ્મિ ભાવેન તદેકતાં પરમ્ ॥૭૬॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્ય છે તે જ હું છું. તે જ ચૈતન્ય જાણે છે અને તે જ ચૈતન્ય દેખે પણ છે. નિશ્ચયથી તે જ એક ચૈતન્ય ઉત્કૃષ્ટ છે. હું સ્વભાવથી કેવળ તેની સાથે એકતા પામ્યો છું. ૭૬.

(વસંતતિલકા)

એકત્વસપ્તતિરિયં સુરસિન્ધુરુદ્ધૈઃ

શ્રીપદ્મનન્દિહિમભૂધરતઃ પ્રસૂતા ।

યો ગાહતે શિવપદામ્બુનિધિં પ્રવિષ્ટા-

મેતાં લભેત સ નરઃ પરમાં વિશુદ્ધિમ્ ॥૭૭॥

અનુવાદ : જે આ એકત્વસપ્તતિ (સીતેર પદ્યમય એકત્વવિષયક પ્રકરણ) રૂપી ગંગા ઉન્નત શ્રી પદ્મનન્દિરૂપી હિમાલય પર્વતથી ઉત્પન્ન થઈને મોક્ષપદરૂપી સમુદ્રમાં પ્રવેશી છે તેમાં જે મનુષ્ય સ્નાન કરે છે (એકત્વસપ્તતિના પક્ષે-અભ્યાસ કરે છે) તે મનુષ્ય અતિશય વિશુદ્ધિ પામે છે. ૭૭.

(વસંતતિલકા)

સંસારસાગરસમુત્તરણૈકસેતુ-

મેનં સતાં સદુપદેશમુપાશ્રિતાનામ્ ।

કુર્યાત્પદં મલલવોઽપિ કિમન્તરઙ્ગે

સમ્યક્સમાધિવિધિસંનિધિનિસ્તરઙ્ગે ॥૭૮॥

અનુવાદ : જે સાધુ જનોએ સંસારરૂપી સમુદ્ર પાર થવામાં અદ્વિતીય પુલસ્વરૂપ આ ઉપદેશનો આશ્રય લીધો છે તેમના ઉત્તમ સમાધિવિધિની સમીપતાથી નિશ્ચલ બનેલ અંતઃકરણમાં શું મળને લેશ પણ સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શકે છે? અર્થાત્ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. ૭૮.

(મંદાક્રાન્તા)

આત્મા ભિન્નસ્તદનુગતિમત્કર્મ ભિન્નં તયોર્યા
પ્રત્યાસત્તેર્ભવતિ વિકૃતિઃ સાપિ ભિન્નં તથૈવ ।
કાલક્ષેત્રપ્રમુખમપિ યત્તદ્ધ ભિન્નં મતં મે
ભિન્નં ભિન્નં નિજગુણકલાલંકૃતં સર્વમેતત્ ॥૭૯॥

અનુવાદ : આત્મા ભિન્ન છે, તેને અનુસરનાર કર્મ મારાથી ભિન્ન છે, આ બન્નેના સંબંધથી જે વિકારભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે પણ તે જ પ્રકારે ભિન્ન છે, તથા અન્ય પણ જે કાળ અને ક્ષેત્ર આદિ છે તેમને પણ ભિન્ન માનવામાં આવ્યા છે. અભિપ્રાય એ છે કે પોતાના ગુણો અને કળાઓથી પણ વિભૂષિત આ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન જ છે. ૭૯.

(વસંતતિલકા)

યેઽભ્યાસયન્તિ કથયન્તિ વિચારયન્તિ
સંભાવયન્તિ ચ મુહુર્મુહુરાત્મતત્ત્વમ્ ।
તે મોક્ષમક્ષયમનૂનમનન્તસૌખ્યં
ક્ષિપ્રં પ્રયાન્તિ નવકેવલલલ્લિધિરૂપમ્ ॥૮૦॥

અનુવાદ : જે ભવ્યજીવ આ આત્મતત્ત્વનો વારંવાર અભ્યાસ કરે છે, વ્યાખ્યાન કરે છે, વિચાર કરે છે તથા સન્માન કરે છે; તે શીઘ્ર જ અવિનશ્વર, સંપૂર્ણ, અનંત સુખ સંયુક્ત અને નવ કેવળલલ્લિધિ (કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, ક્ષાયિકદાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્ય, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયિક ચારિત્ર) સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ૮૦.

આ રીતે એકત્વસપ્તતિ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું. ૪.

૫. યતિભાવનાષ્ટક

[૫. યતિભાવનાષ્ટકમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આદાય વ્રતમાત્મતત્ત્વમમલં જ્ઞાત્વાથ ગત્વા વનં
નિઃશેષામપિ મોહકર્મજનિતાં હિત્વા વિકલ્પાવલિમ્ ।
યે તિષ્ઠન્તિ મનોમરુદ્ધિદચલૈકત્વપ્રમોદં ગતા
નિષ્કમ્પા ગિરિવજ્રયન્તિ મુનયસ્તે સર્વસંગૌજ્ઞિતાઃ ॥૧॥

અનુવાદ : જે મુનિ વ્રત ગ્રહણ કરીને, નિર્મળ આત્મતત્ત્વને જાણીને વનમાં જઈને, તથા મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતા સર્વ વિકલ્પોનો સમૂહ છોડીને મનરૂપી વાયુથી વિચલિત ન થનાર સ્થિર ચૈતન્યમાં એકત્વના આનંદને પામતા થકા પર્વત સમાન નિશ્ચળ રહે છે તે સંપૂર્ણ પરિગ્રહ રહિત મુનિ જયવંત હો. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચેતોવૃત્તિનિરોધનેન કરણગ્રામં વિધાયોદ્વસં
તત્સંહત્ય ગતાગતં ચ મરુતો ધૈર્યં સમાશ્રિત્ય ચ ।
પયઙ્કેન મયા શિવાય વિધિવચ્છૂન્યૈકભૂભૃદ્દરી-
મધ્યસ્થેન કદા ચિદર્પિતદશા સ્થાતવ્યમન્તર્મુખમ્ ॥૨॥

અનુવાદ : મુનિ વિચાર કરે છે કે હું મનનો વ્યાપાર રોકીને, ઈન્દ્રિયસમૂહને ઉજ્જડ કરીને (જીતીને), વાયુના ગમન-આગમનને સંકોચીને, ધૈર્યનું અવલંબન લઈને, તથા મોક્ષપ્રાપ્તિના નિમિત્તે વિધિપૂર્વક પર્વતની એક નિર્જન ગુફાની વચ્ચે પદ્માસનમાં

સ્થિત થઈને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને પોતાના સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિ રાખતો થકો ક્યારે ચેતન આત્મામાં લીન થઈને સ્થિત થઈશ? ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ધૂલીધૂસરિતં વિમુક્તવસનં પર્યઙ્કુમુદ્રાગતં
શાન્તં નિર્વચનં નિમીલિતદશં તત્ત્વોપલમ્બે સતિ ।
ઉત્કીર્ણં દષ્ટદીવ માં વનભુવિ ભ્રાન્તો મૃગાણાં ગણઃ
પશ્યત્યુદ્ગતવિસ્મયો યદિ તદા માદૃગ્જનઃ પુણ્યવાન્ ॥૩॥

અનુવાદ : તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતાં ધૂળથી મલિન(સ્નાન કર્યા વગરના), વસ્ત્ર રહિત, પદ્માસનમાં સ્થિત, શાન્ત, વચન રહિત અને આંખો બંધ હોય એવી અવસ્થાને પામેલા મને જો જંગલના પ્રદેશમાં ભ્રમ પ્રાપ્ત થયેલ મૃગોનો સમૂહ આશ્ચર્યચકિત થઈને પથ્થરમાં કોતરેલી મૂર્તિ સમજવા લાગે તો મારા જેવો મનુષ્ય પુણ્યશાળી હશે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વાસઃ શૂન્યમટે ક્વચિન્નિવસનં નિત્યં કકુમ્મણ્ડલં
સંતોષો ધનમુન્નતં પ્રિયતમા ક્ષાન્તિસ્તપો વર્તનમ્ ।
મૈત્રી સર્વશરીરિભિઃ સહ સદા તત્ત્વૈકચિન્તાસુખં
ચેદાસ્તે ન કિમસ્તિ મે શમવતઃ કાર્યં ન કિંચિત્ પૈરઃ ॥૪॥

અનુવાદ : જો કોઈ નિર્જન ઉપાશ્રયમાં મારો નિવાસ હોય, સદા દિશા સમૂહ જ મારું વસ્ત્ર બની જાય, અર્થાત્ જો મારી પાસે કાંઈ પણ પરિગ્રહ ન રહે, સંતોષ જ મારું ઉન્નત ધન થઈ જાય, ક્ષમા જ મારી પ્યારી સ્ત્રી બની જાય, એક માત્ર તપ જ મારો વ્યાપાર થઈ જાય, બધા જ પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રીભાવ થઈ જાય તથા જો હું સદાય એક માત્ર તત્ત્વવિચારથી ઉત્પન્ન થનાર સુખનો અનુભવ કરવા લાગું; તો પછી અતિશય શાન્તિને પ્રાપ્ત થયેલ મારી પાસે શું નથી? બધું જ છે. એવી અવસ્થામાં મને બીજાઓનું કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી રહેતું. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લબ્ધ્વા જન્મ કુલે શુચૌ વરવપુર્વુદ્ધવા શ્રુતં પુણ્યતો
વૈરાગ્યં ચ કરોતિ યઃ શુચિ તપો લોકે સ એકઃ કૃત્તી ।

તેનૈવોજ્જિતગૌરવેણ યદિ વા ધ્યાનામૃતં પીયતે
પ્રાસાદે કલશસ્તદા મણિમયો હૈમે સમારોપિતઃ ॥૫॥

અનુવાદ : લોકમાં જે મનુષ્ય પુણ્યના પ્રભાવથી ઉત્તમ કુળમાં જન્મ લઈને, ઉત્તમ શરીર પામીને અને આગમ જાણીને વૈરાગ્ય પામ્યા થકા નિર્મળ તપ કરે છે તે અનુપમ પુણ્યશાળી છે. તે જ મનુષ્ય જો પ્રતિષ્ઠાનો મોહ (આદર સત્કારનો ભાવ) છોડીને ધ્યાનરૂપ અમૃતનું પાન કરે છે તો સમજવું જોઈએ કે તેણે સુવર્ણમય મહેલ ઉપર મણિમય કળશની સ્થાપના કરી છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગ્રીષ્મે ભૂધરમસ્તકાશ્રિતશિલાં મૂલં તરોઃ પ્રાવૃષિ
પ્રોદ્ભૂતે શિશિરે ચતુષ્પથપદં પ્રાપ્તાઃ સ્થિતિં કુર્વતે ।
યે તેષાં યમિનાં યથોક્તપસાં ધ્યાનપ્રશાન્તાત્મનાં
માર્ગે સંચરતો મમ પ્રશમિનઃ કાલઃ કદા યાસ્યતિ ॥૬॥

અનુવાદ : જે સાધુ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પર્વતના શિખર ઉપર, સ્થિત શિલા ઉપર, વર્ષા ઋતુનાં વૃક્ષના મૂળમાં તથા શિયાળો આવતાં ચોકમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને ધ્યાનમાં સ્થિત થાય છે; જે આગમોક્ત અનશનાદિ તપનું આચરણ કરે છે અને જેમણે ધ્યાન દ્વારા પોતાના આત્માને અતિશય શાન્ત કરી લીધો છે; તેમના માર્ગે પ્રવર્તતા મારો સમય અત્યંત શાન્તિથી ક્યારે વીતશે? ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભેદજ્ઞાનવિશેષસંહતમનોવૃત્તિઃ સમાધિઃ પરો
જાયેતાદ્ભુતધામધન્યશમિનાં કેષાંચિદત્રાચલઃ ।
વજ્રે મુર્ધ્નિ પતત્યપિ ત્રિભુવને બહ્નિપ્રદીપ્તે ઽપિ વા
યેષાં નો વિકૃતિર્મનાગપિ ભવેત્ પ્રાણેષુ નશ્યત્સ્વપિ ॥૭॥

અનુવાદ : મસ્તક ઉપર વજ્ર પડવા છતાં અથવા ત્રણે લોક અગ્નિથી પ્રજ્વલિત થઈ જવા છતાં અથવા પ્રાણોનો નાશ થવા છતાં પણ જેમના ચિત્તમાં થોડોય વિકારભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી; એવા આશ્ચર્યજનક આત્મતેજને ધારણ કરનાર કોઈ વિરલા જ શ્રેષ્ઠ મુનિઓને તે ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચળ સમાધિ હોય છે જેમાં

ભેદજ્ઞાન વિશેષદ્વારા મનનો વ્યાપાર (દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ) અટકી જાય છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અન્તસ્તત્ત્વમુપાધિવર્જિતમહંવ્યાહારવાચ્યં પરં
જ્યોતિર્યૈઃ કલિતં શ્રિતં ચ યતિભિસ્તે સન્તુ નઃ શાન્તયે ।
યેષાં તત્સદનં તદેવ શયનં તત્સંપદસ્તત્સુખં
તદ્વૃત્તિસ્તદપિ પ્રિયં તદખિલશ્રેષ્ઠાર્થસંસાધકમ્ ॥૮॥

અનુવાદ : જે મુનિઓએ બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહ રહિત અને ‘અર્હ’ શબ્દ દ્વારા કહેવાતા ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ અંતસ્તત્ત્વ અર્થાત્ અંતરાત્માનું સ્વરૂપ જાણી લીધું છે તથા તેનો જ આશ્રય પણ લીધો છે અને જે મુનિઓને તે જ આત્મતત્ત્વ ભવન છે, તે જ શય્યા છે, તે જ સંપત્તિ છે, તે જ સુખ છે, તે જ વ્યાપાર છે, તે જ પ્યારું છે અને તે જ સમસ્ત શ્રેષ્ઠ પદાર્થોને સિદ્ધ કરનાર છે; તે મુનિઓ આપણને શાન્તિ આપે. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પાપારિક્ષયકારિ દાતૃ નૃપતિસ્વર્ગાપવર્ગશ્રિયં
શ્રીમત્પદ્મજનન્દિભિર્વિરચિતં ચિચ્છેતનાનન્દિભિઃ ।
ભક્ત્યા યો યતિભાવનાષ્ટકમિદં ભવ્યસ્ત્રિસંધ્યં પઠેત્
કિં કિં સિધ્યતિ વાઙ્મિતં ન ભુવને તસ્યાત્ર પુણ્યાત્મનઃ ॥૯॥

અનુવાદ : આત્મચૈતન્યમાં આનંદનો અનુભવ કરનાર શ્રીમાન્ પદ્મનંદી (ભવ્ય જીવોને પ્રફુલ્લિત કરનાર ગણધરાદિ અથવા પદ્મનંદી મુનિ) દ્વારા રચવામાં આવેલું આ આઠ શ્લોકમય ‘યતિભાવના’ પ્રકરણ પાપરૂપ શત્રુનો નાશ કરીને રાજ્યલક્ષ્મી, સ્વર્ગલક્ષ્મી અને મોક્ષ આપનાર છે. જે ભવ્ય જીવ ત્રણે સંધ્યાકાળે (પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સાયંકાળે) ભક્તિપૂર્વક તે યતિભાવનાષ્ટક વાંચે છે તે પુણ્યાત્મા જીવને અહીં લોકમાં ક્યા ક્યા ઈષ્ટ પદાર્થ સિદ્ધ નથી થતા? અર્થાત્ તેને બધા ઈષ્ટ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ૯.

આ રીતે યતિભાવનાષ્ટક સમાપ્ત થયું. ૫

आद्यो जिनो नृपः श्रेयान् व्रतदानादिपुरुषौ ।
एतदन्योन्यसंबन्धे धर्मस्थितिर्भूदिह ॥१॥

सम्यग्दृग्बोधचारित्रित्रितयं धर्म उच्यते ।
मुक्तेः पन्थाः स एव स्यात् प्रमाणपरिनिष्ठितः ॥२॥

रत्नत्रयात्मके मार्गे संचरन्ति न ये जनाः ।
तेषां मोक्षपदं दूरं भवेद्दीर्घतरो भवः ॥३॥

અનુવાદ : જે જીવ રત્નત્રયસ્વરૂપ આ મોક્ષમાર્ગમાં સંચાર કરતા નથી તેમને મોક્ષસ્થાન તો દૂર અને સંસાર અતિશય દીર્ઘ થઈ જાય છે. ૩.

(અનુષ્ટુપ્)

સમ્પૂર્ણદેશભેદાભ્યાં સ ચ ધર્મો દ્વિધા ભવેત્ ।

આદ્યે ભેદે ચ નિર્ગ્રન્થાઃ દ્વિતીયે ગૃહિણઃ સ્થિતાઃ ॥૪॥

અનુવાદ : તે ધર્મ સંપૂર્ણ ધર્મ અને દેશધર્મના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. આમાંથી પ્રથમ ભેદમાં દિગંબર મુનિ અને બીજા ભેદમાં ગૃહસ્થ સ્થિત હોય છે. ૪.

(અનુષ્ટુપ્)

સંપ્રત્યપિ પ્રવર્તેત ધર્મસ્તેનૈવ વર્ત્મના ।

તેને તેઽપિ ચ ગણ્યન્તે ગૃહસ્થા ધર્મહૈતવઃ ॥૫॥

અનુવાદ : વર્તમાનમાં પણ તે રત્નત્રયસ્વરૂપ ધર્મની પ્રવૃત્તિ તે જ માર્ગે અર્થાત્ પૂર્ણધર્મ અને દેશધર્મ સ્વરૂપે થઈ રહી છે. તેથી તે ગૃહસ્થ પણ ધર્મનું કારણ ગણાય છે. ૫.

(અનુષ્ટુપ્)

સંપ્રત્યત્ર કલૌ કાલે જિનગેહે મુનિસ્થિતિઃ ।

ધર્મશ્ચ દાનમિત્યેષાં શ્રાવકા મૂલકારણમ્ ॥૬॥

અનુવાદ : અત્યારે અહીં આ કળિકાળ અર્થાત્ પંચમકાળમાં મુનિઓનો નિવાસ જિનાલયોમાં થઈ રહ્યો છે અને તેમના જ નિમિત્તે ધર્મ અને દાનની પ્રવૃત્તિ છે. આ રીતે મુનિઓની સ્થિતિ, ધર્મ અને દાન આ ત્રણેયનું મૂળકારણ ગૃહસ્થ શ્રાવક છે. ૬.

(અનુષ્ટુપ્)

દેવપૂજા ગુરુપાસ્તિઃ સ્વાધ્યાયઃ સંયમસ્તપઃ ।

દાનં ચેતિ ગૃહસ્થાનાં ષટ્કર્માણિ દિને દિને ॥૭॥

અનુવાદ : જિનપૂજા, ગુરુની સેવા, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને તપ આ છ કર્મ ગૃહસ્થોએ પ્રતિદિન કરવા યોગ્ય છે અર્થાત્ તે તેમના આવશ્યક કાર્ય છે. ૭.

(અનુષ્ટુપ્)

સમતા સર્વભૂતેષુ સંયમે શુભભાવના ।

આર્તરૌદ્રપરિત્યાગસ્તદ્ધિ સામાયિકં વ્રતમ્ ॥૮॥

અનુવાદ : સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમતાભાવ ધારણ કરવો, સંયમના વિષયમાં શુભ વિચાર રાખવો અને આર્ત તથા રૌદ્ર ધ્યાનોનો ત્યાગ કરવો, એને સામાયિકવ્રત માનવામાં આવે છે. ૮.

(અનુષ્ટુપ્)

સામાયિકં ન જાયેત વ્યસનમ્લાનચેતસઃ ।

શ્રાવકેન તતઃ સાક્ષાત્યાજ્યં વ્યસનસપ્તકમ્ ॥૧॥

અનુવાદ : જેમનું ચિત્ત જુગાર વગેરે વ્યસનોથી મલિન થઈ રહ્યું હોય તેને ઉપર્યુક્ત સામાયિકની સંભાવના નથી. તેથી શ્રાવકે સાક્ષાત્ તે સાત વ્યસનોનો પરિત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ. ૯.

(અનુષ્ટુપ્)

ઘૂતમાંસસુરાવેશ્યાખેટચૌર્યપરાઙ્ગનાઃ ।

મહાપાપાનિ સપ્તૈવ વ્યસનાનિ ત્યજેદ્ બુધઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ : જુગાર, માંસ, મદ્ય, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રી આ સાતે ય વ્યસન મહાપાપસ્વરૂપ છે. વિવેકી મનુષ્યે એમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૦.

(અનુષ્ટુપ્)

ધર્માર્થિનો ઽપિ લોકસ્ય ચેદસ્તિ વ્યસનાશ્રયઃ ।

જાયતે ન તતઃ સાપિ ધર્માન્વેષણયોગ્યતા ॥૧૧॥

અનુવાદ : ધર્માભિલાષી મનુષ્ય પણ જો તે વ્યસનોનો આશ્રય લે છે તે એનાથી તેને તે ધર્મ શોધવાની યોગ્યતા પણ ઉત્પન્ન થતી નથી. ૧૧.

(અનુષ્ટુપ્)

સપ્તૈવ નરકાણિ સ્યુસ્તૈરેકૈકં નિરૂપિતમ્ ।

આકર્ષયન્તૃણામેતદ્વ્યસનં સ્વસમૃદ્ધયે ॥૧૨॥

અનુવાદ : નરક સાત જ છે. તેમણે જાણે પોતાની સમૃદ્ધિ માટે મનુષ્યોને આકર્ષિત કરનાર આ એક એક વ્યસનને નિયુક્ત કર્યું છે. ૧૨.

(અનુષ્ટુપ્)

ધર્મશત્રુવિનાશાર્થં પાપાલ્યકૃપતેરિહ ।
સપ્તાઙ્ગં બલવદ્રાજ્યં સપ્તભિર્વ્યસનૈઃ કૃતમ્ ॥૧૩॥

અનુવાદ : આ સાત વ્યસનોએ જાણે ધર્મરૂપી શત્રુનો નાશ કરવા માટે પાપ નામથી પ્રસિદ્ધ નિકૃષ્ટ (હલકા) રાજાના સાત રાજ્યાંગો (રાજા, મંત્રી, મિત્ર, બજાનો, દેશ, દુર્ગ અને સૈન્ય) થી યુક્ત રાજ્યને બળવાન કર્યું છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એનો એ છે કે આ વ્યસનોના નિમિત્તે ધર્મનો તો હાસ (નાશ) થાય છે અને પાપ વધે છે. અહીં ગ્રન્થકર્તાએ આ ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે કે જાણે પાપરૂપી રાજાએ પોતાના ધર્મરૂપી શત્રુનો નાશ કરવા માટે પોતાના રાજ્યને આ સાત વ્યસનોરૂપ સાત રાજ્યાંગોથી જ સુસજ્જ કરી લીધું છે. ૧૩.

(અનુષ્ટુપ્)

પ્રપશ્યન્તિ જિનં ભક્ત્યા પૂજયન્તિ સ્તુવન્તિ યે ।
તે ચ દશ્યાશ્ચ પૂજ્યાશ્ચ સ્તુત્યાશ્ચ ભુવનત્રયે ॥૧૪॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય પ્રાણી ભક્તિથી જિન ભગવાનના દર્શન, પૂજન અને સ્તુતિ કરતા રહે છે તે ત્રણે લોકમાં પોતે જ દર્શન, પૂજન અને સ્તુતિ યોગ્ય બની જાય છે. અભિપ્રાય એ છે કે તે પોતે પણ પરમાત્મા બની જાય છે. ૧૪.

(અનુષ્ટુપ્)

યે જિનેન્દ્રં ન પશ્યન્તિ પૂજયન્તિ સ્તુવન્તિ ન ।
નિષ્ફલં જીવિતં તેષાં તેષાં ધિક્ ચ ગૃહાશ્રમમ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જે જીવ ભક્તિથી જિનેન્દ્ર ભગવાનના ન દર્શન કરે છે, ન પૂજન કરે છે અને ન સ્તુતિ પણ કરે છે તેમનું જીવન નિષ્ફળ છે; તથા તેમના ગૃહસ્થાશ્રમને ધિક્કાર છે. ૧૫.

(અનુષ્ટુપ્)

પ્રાતરુત્થાય કર્તવ્યં દેવતાગુરુદર્શનમ્ ।
ભક્ત્યા તદ્વન્દના કાર્યા ધર્મશ્રુતિરુપાસકૈઃ ॥૧૬॥

અનુવાદ : શ્રાવકોએ પ્રાતઃકાળે ઉઠીને ભક્તિથી જિનેન્દ્રદેવ તથા નિર્ગ્રન્થ ગુરુના દર્શન અને તેમની વંદના કરીને ધર્મશ્રવણ કરવું જોઈએ. ૧૬.

(અનુદ્યુત્તમ)

પશ્ચાદન્યાનિ કાર્યાણિ કર્તવ્યાનિ યતો બુધૈઃ ।

ધર્માર્થકામમોક્ષાણામાદૌ ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥૧૭॥

અનુવાદ : ત્યાર પછી અન્ય કાર્ય કરવા જોઈએ, કેમ કે વિદ્વાન પુરુષોએ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થોમાં ધર્મને પ્રથમ બતાવ્યો છે. ૧૭.

(અનુદ્યુત્તમ)

ગુરોરેવ પ્રસાદેન લભ્યતે જ્ઞાનલોચનમ્ ।

સમસ્તં દૃશ્યતે યેન હસ્તરેખેવ નિસ્તુષમ્ ॥૧૮॥

અનુવાદ : ગુરુની જ પ્રસન્નતાથી તે જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) રૂપી નેત્ર પ્રાપ્ત થાય છે કે જેના દ્વારા સમસ્ત જગત્ હાથની રેખા સમાન સ્પષ્ટપણે દેખાય છે. ૧૮.

(અનુદ્યુત્તમ)

યે ગુરું નૈવ મન્યન્તે તદુપાસ્તિં ન કુર્વતે ।

અન્ધકારો ભવેત્તેષામુદિતે ડપિ દિવાકરે ॥૧૯॥

અનુવાદ : જે અજ્ઞાની જન ન તો ગુરુને માને છે અને ન તેની ઉપાસના ય કરે છે તેમને માટે સૂર્યનો ઉદય હોવા છતાં પણ અંધકાર જેવું જ છે.

વિશેષાર્થ : એ ઉપર કહેવામાં આવી ગયું છે કે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ગુરુના જ પ્રસાદથી થાય છે. તેથી જે મનુષ્ય આદરપૂર્વક ગુરુની સેવા-શુશ્રૂષા નથી કરતા તે અલ્પજ્ઞાની જ રહે છે. તેમનું અજ્ઞાન સૂર્યનો પ્રકાશ પણ દૂર નથી કરી શકતો. કારણ કે તે તો કેવળ સીમિત બાહ્ય પદાર્થોના અવલોકનમાં સહાયક થઈ શકે છે, નહિ કે આત્માવલોકનમાં. આત્માવલોકનમાં તો કેવળ ગુરુના નિમિત્તે પ્રાપ્ત થયેલું અધ્યાત્મજ્ઞાન જ સહાયક થાય છે. ૧૯.

(અનુદ્યુત્તમ)

યે પઠન્તિ ન સચ્ચાસ્ત્રં સદ્ગુરુપ્રકટીકૃતમ્ ।

તેઽન્ધાઃ સચક્ષુષોઽપીહ સંભાવ્યન્તે મનીષિભિઃ ॥૨૦॥

અનુવાદ : જે મનુષ્યો ઉત્તમ ગુરુ દ્વારા પ્રરૂપિત સમીચીન શાસ્ત્ર વાંચતા નથી તેમને બુદ્ધિમાન મનુષ્ય બન્ને આંખોવાળા હોવા છતાં આંધળા સમજે છે. ૨૦.

(અનુદ્વૃત્ત)

મન્યે ન પ્રાયશસ્તેષાં કર્ણાશ્ચ હૃદયાનિ ચ ।

ચૈરભ્યાસે ગુરોઃ શાસ્ત્રં ન શ્રુતં નાવધારિતમ્ ॥૨૧॥

અનુવાદ : જેમણે ગુરુની સમીપે ન શાસ્ત્ર સાંભળ્યું છે અને ન તેને હૃદયમાં ધારણ પણ કર્યું છે તેમને ઘણું કરીને ન તો કાન છે અને ન હૃદય પણ છે, એમ હું સમજું છું.

વિશેષાર્થ : કાનનો સદુપયોગ એમાં જ છે કે તેમના દ્વારા શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરવામાં આવે-તેનાથી સદુપદેશ સાંભળવામાં આવે. તથા મનના લાભનો પણ એ જ સદુપયોગ છે કે તેના દ્વારા સાંભળેલા શાસ્ત્રનું ચિન્તન કરાય-તેનું રહસ્ય ધારણ કરાય. તેથી જે પ્રાણી કાન અને મન મેળવીને પણ તેમને શાસ્ત્રના વિષયમાં જોડતા નથી તેમના તે કાન અને મન નિષ્ફળ જ છે. ૨૧.

(અનુદ્વૃત્ત)

દેશવ્રતાનુસારેણ સંયમો ઽપિ નિષેવ્યતે ।

ગૃહસ્થૈર્યેન તેનૈવ જાયતે ફલવદ્વ્રતમ્ ॥૨૨॥

અનુવાદ : શ્રાવક જો દેશવ્રત અનુસાર ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહ અને પ્રાણીદયારૂપ સંયમનું પણ સેવન કરે છે તો તેનાથી તેમનું તે વ્રત (દેશવ્રત) સફળ થઈ જાય છે. અભિપ્રાય એ છે કે દેશવ્રતના પરિપાલનની સફળતા એમાં જ છે કે તેના પછી પૂર્ણ સંયમ પણ ધારણ કરવામાં આવે. ૨૨.

(અનુદ્વૃત્ત)

ત્યાજ્યં માંસં ચ મદ્યં ચ મધૂદુમ્બરપન્ચકમ્ ।

અષ્ટૌ મૂલગુણાઃ પ્રોક્તાઃ ગૃહિણો દૃષ્ટિપૂર્વકાઃ ॥૨૩॥

અનુવાદ : માંસ, મદ્ય, મધ અને પાંચ ઉદુમ્બર ફળ (ઉમરડો, કદુમર, પાકર, વડ અને પીપળો) નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સમ્યગ્દર્શન સાથે આ આઠ શ્રાવકના મૂળગુણ કહેવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ : મૂળ શબ્દનો અર્થ જડ થાય છે. જે વૃક્ષના મૂળિયાં ખૂબ ઊંડા અને બળવાન

હોય છે તેમની સ્થિતિ ઘણા સમય સુધી રહે છે. પરંતુ જેનાં મૂળિયાં વધારે ઊંડા અને બળવાન હોતા નથી તેમની સ્થિતિ લાંબા સમય સુધી રહી શકતી નથી.—તે આંધી આદિ દ્વારા તરત જ ઉખાડી નખાય છે. બરાબર એ જ રીતે આ ગુણો વિના શ્રાવકના ઉત્તર ગુણો (અણુવ્રતાદિ)ની સ્થિતિ પણ દૃઢ રહેતી નથી તેથી આ શ્રાવકના મૂળગુણ કહેવાય છે. એમની શરૂઆતમાં સમ્યગ્દર્શન અવશ્ય હોવું જોઈએ, કેમકે તેના વિના ઘણું કરીને વ્રત આદિ બધું નિષ્ફળ જ રહે છે. ૨૩.

(અનુષ્ટુપ્)

અણુવ્રતાનિ પઞ્ચૈવ ત્રિપ્રકારં ગુણવ્રતમ્ ।

શિક્ષાવ્રતાનિ ચત્વારિ દ્વાદશેતિ ગૃહિવ્રતે ॥૨૪॥

અનુવાદ : ગૃહિવ્રત અર્થાત્ દેશવ્રતમાં પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત; આ રીતે બાર વ્રત હોય છે.

વિશેષાર્થ : હિંસા, અસત્ય વચન, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ પાંચ સ્થૂળ પાપોનો પરિત્યાગ કરવો; તેને અણુવ્રત કહેવામાં આવે છે. તે પાંચ પ્રકારના છે. અહિંસાણુવ્રત, સત્યાણુવ્રત, અયૌર્યાણુવ્રત, બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત અને પરિગ્રહપરિમાણાણુવ્રત. મન, વચન અને કાયા દ્વારા કૃત, કારિત અને અનુમોદનારૂપે (નવ પ્રકારે) જે સંકલ્પપૂર્વક ત્રસ જીવોની હિંસાનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે છે તેને અહિંસાણુવ્રત કહે છે. સ્થૂળ અસત્ય વચન સ્વયં ન બોલવું, બીજાને એ માટે પ્રેરિત ન કરવા તથા જે સત્ય વચનથી બીજા વિપત્તિમાં પડતા હોય એવા સત્ય વચન પણ ન બોલવા, તેને સત્યાણુવ્રત કહે છે. મૂકેલું, પડેલું અથવા ભુલાઈ ગયેલું પરધન આપ્યા વિના લેવું નહિ તે અયૌર્યાણુવ્રત કહેવાય છે. પરસ્ત્રી સાથે ન તો પોતે સંબંધ રાખવો અને ન બીજાને પણ એ માટે પ્રેરિત કરવા, તેને બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત અથવા સ્વદારસંતોષ વ્રત કહેવાય છે. ધન-ધાન્યાદિ પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરીને તેનાથી અધિકની ઈચ્છા ન કરવી, તેને પરિગ્રહપરિમાણાણુવ્રત કહે છે. ગુણવ્રત ત્રણ છે—દિગ્વ્રત, અનર્થદંડવ્રત અને ભોગોપભોગપરિમાણવ્રત. પૂર્વાદિ દશ દિશાઓમાં પ્રસિદ્ધ કોઈ સમુદ્ર, નદી, વન અને પર્વત આદિની મર્યાદા કરીને તેની બહાર ન જવાનો મરણ પર્યન્ત નિયમ કરી લેવો તેને દિગ્વ્રત કહેવાય છે. જે કામોથી કોઈ પ્રકારનો લાભ ન થતાં કેવળ પાપ જ ઉત્પન્ન થાય છે તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. અને તેના ત્યાગને અનર્થદંડવ્રત કહેવાય છે. જે વસ્તુ એક જ વાર ભોગવવામાં આવે છે તે ભોગ કહેવાય છે—જેમ કે, ભોજનાદિ. તથા જે વસ્તુ એકવાર ભોગવીને ફરીવાર પણ ભોગવવામાં આવે છે તેને ઉપભોગ કહેવાય છે—જેમ કે વસ્ત્રાદિ. આ ભોગ અને ઉપભોગરૂપ ઈન્દ્રિયવિષયોનું પ્રમાણ કરીને અધિકની ઈચ્છા ન કરવી, તેને ભોગોપભોગપરિમાણ વ્રત કહે છે. આ ત્રણે વ્રત મૂળગુણોની વૃદ્ધિનાં કારણ છે, તેથી એમને ગુણવ્રત કહેવામાં આવે છે. દેશાવકાશિક, સામાયિક, પ્રોષધોપવાસ અને વૈયાવૃત્ય એ ચાર

શિક્ષાવ્રત છે. દિગ્વ્રતમાં કરેલી મર્યાદાની અંદર પણ કેટલાક સમય માટે કોઈ ઘર, ગામ અને નગર આદિની મર્યાદા કરીને તેની અંદર જ રહેવાનો નિયમ કરવો તે દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય છે. નિશ્ચિત સમય સુધી પાંચે પાપોનો પૂર્ણરૂપે ત્યાગ કરવો તેને સામાયિક કહે છે. આ સામાયિક જિનયૈત્યાલયાદિ રૂપ કોઈ નિર્બાધ એકાન્ત સ્થાનમાં કરવામાં આવે છે. સામાયિકમાં સ્થિર થઈને એમ વિચાર કરવો જોઈએ કે જે સંસારમાં રહું છું તે અશરણ છે, અશુભ છે, અનિત્ય છે, દુઃખસ્વરૂપ છે તથા આત્મસ્વરૂપથી ભિન્ન છે. પરંતુ એનાથી વિપરીત મોક્ષ શરણ છે, નિત્ય છે, નિરાકુળ સુખસ્વરૂપ છે અને આત્મસ્વરૂપથી અભિન્ન છે; ઈત્યાદિ. અષ્ટમી અને ચતુર્દશીના દિવસે અન્ન, પાન (દૂધ આદિ), ખાદ્ય (લાડુ-પેંડા આદિ) અને લેહ્ય (ચાટવા યોગ્ય રાબડી આદિ) આ ચાર પ્રકારના આહારોનો પરિત્યાગ કરવો; તેને પ્રોષધોપવાસ કહેવાય છે. પ્રોષધોપવાસ એ પદ પ્રોષધ અને ઉપવાસ, આ બે શબ્દોના સમાસથી નિષ્પન્ન થયું છે. એમાં પ્રોષધ શબ્દનો અર્થ એકવાર ભોજન (એકાશન) તથા ઉપવાસ શબ્દનો અર્થ ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો એવો છે. અભિપ્રાય એ છે કે એકાશનપૂર્વક જે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તે પ્રોષધોપવાસ કહેવાય છે. જેમ કે— જો અષ્ટમીનો પ્રોષધોપવાસ કરવો હોય તો સપ્તમી અને નવમીના દિવસે એકાશન તથા અષ્ટમીના દિવસે ઉપવાસ કરવો જોઈએ. આ રીતે પ્રોષધોપવાસમાં સોળપહોર માટે આહારનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. પ્રોષધોપવાસના દિવસે પાંચ પાપ, સ્નાન, અલંકાર તથા સર્વ પ્રકારનો આરંભ છોડીને ધ્યાન અધ્યયનાદિમાં જ સમય વીતાવવો જોઈએ. કોઈ પ્રત્યુપકાર આદિની અભિલાષા ન રાખતાં જે મુનિ આદિ સત્પાત્રોને દાન આપવામાં આવે છે, તેને વૈયાવૃત્ય કહે છે. આ વૈયાવૃત્યમાં દાન સિવાય સંયમી જનોની યથાયોગ્ય સેવા-શુશ્રુષા કરીને તેમનું કષ્ટ પણ દૂર કરવું જોઈએ. કોઈ આચાર્યોના મત પ્રમાણે દેશાવકાશિક વ્રતનો ગુણવ્રતમાં તથા ભોગોપભોગપરિમાણવ્રતનો શિક્ષાવ્રતમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ૨૪.

(અનુષ્ટુપ્)

પર્વસ્વથ યથાશક્તિ ભુક્તિત્યાગાદિકં તપઃ ।

વસ્ત્રપૂતં પિવેત્તોયં રાત્રિભોજનવર્જનમ્ ॥૨૫॥

અનુવાદ : શ્રાવકે પર્વના દિવસો (આઠમ અને ચૌદશ આદિ) માં પોતાની શક્તિ અનુસાર ભોજનના પરિત્યાગ આદિરૂપ (અનશનાદિ) તપ કરવા જોઈએ. એની સાથોસાથ તેમણે રાત્રિભોજન છોડીને પાણી પણ વસ્ત્રથી ગાળેલું પીવું જોઈએ. ૨૫.

(અનુષ્ટુપ્)

તં દેશં તં નરં તત્સ્વં તત્કર્માણિ ચ નાશ્રયેત્ ।

મલિનં દર્શનં યેન યેન ચ વ્રતખણ્ડનમ્ ॥૨૬॥

અનુવાદ : જે દેશાદિના નિમિત્તે સમ્યગ્દર્શન મલિન થતું હોય અને વ્રતોનો નાશ થતો હોય એવા તે દેશ, તે મનુષ્ય, તે દ્રવ્ય તથા તે ક્રિયાઓનો પણ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. ૨૬.

(અનુષ્ટુપ્)

भोगोपभोगसंख्यानं विधेयं विधिवत्सदा ।

व्रतशून्या न कर्तव्या काचित् कालकला बुधैः ॥૨૭॥

અનુવાદ : વિદ્વાન મનુષ્યોએ નિયમાનુસાર સદા ભોગ અને ઉપભોગરૂપ વસ્તુઓનું પ્રમાણ કરી લેવું જોઈએ. તેમનો થોડોક સમય પણ વ્રત રહિત ન જવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ : જે વસ્તુ એક જ વાર ઉપયોગમાં આવતી હોય તેને ભોગ કહેવાય છે—જેમ કે ભોજ્ય પદાર્થ અને માળા વગેરે. એનાથી ઉલ્ટું જે વસ્તુ અનેક વાર ઉપયોગમાં આવતી હોય તે ઉપભોગ કહેવાય છે.—જેમ કે વસ્ત્ર આદિ. આ બન્નેય પ્રકારના પદાર્થોનું પ્રમાણ કરીને શ્રાવકે તેનાથી અધિકની ઈચ્છા ન કરવી જોઈએ. ૨૭.

(અનુષ્ટુપ્)

रत्नत्रयाश्रयः कार्यस्तथा भव्यैरतन्द्रितैः ।

जन्मान्तरे ऽपि तच्छ्रद्धा यथा संवर्धते तराम् ॥૨૮॥

અનુવાદ : ભવ્ય જીવોએ આળસ છોડીને રત્નત્રયનો આશ્રય એ રીતે કરવો જોઈએ કે જે રીતે તેમનું ઉક્ત રત્નત્રયવિષયક શ્રદ્ધાન (દેહતા) બીજા જન્મમાં પણ અતિશય વૃદ્ધિ પામતું રહે. ૨૮.

(અનુષ્ટુપ્)

विनयश्च यथायोग्यं कर्तव्यः परमेष्ठिषु ।

दृष्टिबोधचरित्रेषु तद्वत्सु समयाश्रितैः ॥૨૯॥

અનુવાદ : એ ઉપરાંત શ્રાવકોએ જિનાગમના આશ્રિત થઈને અર્હદાદિ પાંચ પરમેષ્ઠી, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર તથા આ સમ્યગ્દર્શનાદિ ધારણ કરનાર જીવોનો પણ યથાયોગ્ય વિનય કરવો જોઈએ. ૨૯.

(અનુષ્ટુપ્)

दर्शनज्ञानचारित्रतपःप्रभृति सिध्यति ।

विनयेनेति तं तेन मोक्षद्वारं प्रचक्षते ॥૩૦॥

અનુવાદ : તે વિનય દ્વારા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને તપ આદિની સિદ્ધિ થાય છે તેથી જ તેને મોક્ષનું દ્વાર કહેવાય છે. ૩૦.

(અનુષ્ટુપ્)

સત્પાત્રેષુ યથાશક્તિ દાનં દેયં ગૃહસ્થિતૈઃ ।

દાનહીના ભવેત્તેષાં નિષ્ફલૈવ ગૃહસ્થતા ॥૩૧॥

અનુવાદ : ગૃહમાં સ્થિત રહેનાર શ્રાવકોએ શક્તિ પ્રમાણે ઉત્તમ પાત્રોને દાન આપવું જોઈએ કેમ કે દાન વિના તેમનો ગૃહસ્થાશ્રમ (શ્રાવકપણું) નિષ્ફળ જ થાય છે. ૩૧.

(અનુષ્ટુપ્)

દાનં યે ન પ્રયચ્છન્તિ નિર્ગ્રન્થેષુ ચતુર્વિધમ્ ।

પાશા એવ ગૃહાસ્તેષાં બન્ધનાયૈવ નિર્મિતાઃ ॥૩૨॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થ દિગંબર મુનિઓને ચાર પ્રકારનું દાન આપતા નથી તેમને બંધનમાં રાખવા માટે તે ઘર જાણે જાળ જ બનાવવામાં આવી છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે શ્રાવક ઘરમાં રહીને અસિ-મષિ આદિરૂપ કર્મો કરે છે તેમનાથી તેને અનેક પ્રકારના પાપકર્મનો સંચય થાય છે. તેનાથી છૂટકારો મેળવવાનો ઉપાય કેવળ દાન છે. તેથી જો તે પાત્રદાન કરે નહિ તો પછી તે ઉક્ત સંચિત પાપદ્વારા સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરવાનો છે. આ રીતે ઉક્ત દાનહીન શ્રાવકને માટે તે બંધનના જ કારણ બની જાય છે. ૩૨.

(અનુષ્ટુપ્)

અભયાહારભૈષજ્યશાસ્ત્રદાને હિ યત્કૃતે ।

ઋષીણાં જાયતે સૌખ્યં ગૃહી શ્લાઘ્યઃ કથં ન સઃ ॥૩૩॥

અનુવાદ : જેના દ્વારા અભય, આહાર, ઔષધ અને શાસ્ત્રનું દાન આપવાથી મુનિઓને સુખ ઉત્પન્ન થાય છે તે ગૃહસ્થ કેમ પ્રશંસાને યોગ્ય ન હોય? અવશ્ય હોય. ૩૩.

(અનુષ્ટુપ્)

સમર્થોઽપિ ન યો દદ્યાદ્યતીનાં દાનમાદરાત્ ।

છિન્નત્તિ સ સ્વયં મૂઢઃ પરત્ર સુખમાત્મનઃ ॥૩૪॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય દાન દેવા યોગ્ય હોવા છતાં પણ મુનિઓને ભક્તિપૂર્વક દાન દેતો નથી તે મૂર્ખ પરલોકમાં પોતાના સુખને પોતે જ નષ્ટ કરે છે. ૩૪.

(અનુષ્ટુપ્)

દૃષન્નાવસમો જ્ઞેયો દાનહીનો ગૃહાશ્રમઃ ।

તદારૂઢો ભવામ્ભૌદ્યૌ મઙ્ગત્યેવ ન સંશયઃ ॥૩૫॥

અનુવાદ : દાનરહિત ગૃહસ્થાશ્રમને પથ્થરની નાવ સમાન સમજવો જોઈએ. તે ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી પથ્થરની નાવ ઉપર બેઠેલો મનુષ્ય સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબે જ છે, એમાં સંદેહ નથી. ૩૫.

(અનુષ્ટુપ્)

સમયસ્થેષુ વાત્સલ્યં સ્વશક્ત્યા યે ન કુર્વતે ।

બહુપાપાવૃતાત્માનસ્તે ધર્મસ્ય પરાઙ્મુખાઃ ॥૩૬॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થ પોતાની શક્તિ અનુસાર સાધર્મી જનો પ્રત્યે પ્રેમ રાખતા નથી તે ધર્મથી વિમુખ થઈને પોતાને ઘણા પાપથી આચ્છાદિત કરે છે. ૩૬.

(અનુષ્ટુપ્)

યેષાં જિનોપદેશેન કારુણ્યામૃતપૂરિતે ।

ચિત્તે જીવદયા નાસ્તિ તેષાં ધર્મઃ કુતો ભવેત્ ॥૩૭॥

અનુવાદ : જિન ભગવાનના ઉપદેશથી દયાળુતારૂપ અમૃતથી પરિપૂર્ણ જે શ્રાવકોના હૃદયમાં પ્રાણીદયા ઉત્પન્ન થતી નથી તેમને ધર્મ ક્યાંથી હોઈ શકે? અર્થાત્ હોઈ શકે નહિ.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે જે ગૃહસ્થોનું હૃદય જિનાગમનો અભ્યાસ કરવાને કારણે દયાથી ભીંજાઈ ગયું છે તે જ ગૃહસ્થ વાસ્તવમાં ધર્માત્મા છે. પરંતુ એનાથી વિપરીત જેમનું ચિત્ત દયાથી ભીંજાયું નથી તેઓ કદી પણ ધર્માત્મા હોઈ શકે નહિ. કારણ કે ધર્મનું મૂળ તો તે દયા જ છે. ૩૭.

(અનુષ્ટુપ્)

મૂલં ધર્મતરોરાઘ્યા વ્રતાનાં ધામ સંપદામ્ ।

ગુણાનાં નિધિરિત્યઙ્ગિદયા કાર્યા વિવેકિભિઃ ॥૩૮॥

અનુવાદ : પ્રાણીદયા ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે, વ્રતોમાં મુખ્ય છે. સંપત્તિઓનું સ્થાન છે અને ગુણોનો ભંડાર છે. તેથી વિવેકીજનોએ તે અવશ્ય કરવી જોઈએ. ૩૮.

(અનુદ્યુષ્)

सर्वे जीवदयाधारा गुणास्तिष्ठन्ति मानुषे ।

सूत्राधाराः प्रसूनानां हाराणां च सरा इव ॥३९॥

અનુવાદ : મનુષ્યમાં બધા જ ગુણ જેમ પુષ્પોની હાર દોરાના આધારે રહે છે તેમ જીવદયાના આશ્રયે રહે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ ફૂલના હારની પંક્તિઓ દોરાના આશ્રયે સ્થિર રહે છે તેવી જ રીતે બધા ગુણોનો સમૂહ પ્રાણીદયાના આશ્રયે સ્થિર રહે છે જો માણાની વચ્ચેનો દોરો તૂટી જાય છે તો જેમ તેના બધા ફૂલ વિખરાઈ જાય છે તેવી જ રીતે નિર્દય મનુષ્યના તે બધા ગુણ પણ દયાના અભાવમાં વિખરાઈ જાય છે—નષ્ટ થઈ જાય છે. માટે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોના અભિલાષી શ્રાવકે પ્રાણીઓના વિષયમાં દયાળુ અવશ્ય થવું જોઈએ. ૩૯.

(અનુદ્યુષ્)

यतीनां श्रावकाणां च व्रतानि सकलान्यपि ।

एकाहिंसाप्रसिद्धयर्थं कथितानि जिनेश्वरैः ॥४०॥

અનુવાદ : જિનેન્દ્રદેવે મુનિઓ અને શ્રાવકોના બધા જ વ્રત એક માત્ર અહિંસા ધર્મની જ સિદ્ધિ માટે બતાવ્યા છે. ૪૦.

(અનુદ્યુષ્)

जीवहिंसादिसंकल्पैरात्मन्यपि हि दूषिते ।

पापं भवति जीवस्य न परं परपीडनात् ॥४१॥

અનુવાદ : જીવને કેવળ બીજા પ્રાણીઓને કષ્ટ દેવાથી જ પાપ નથી થતું, પણ પ્રાણીની હિંસા આદિના વિચાર માત્રથી પણ આત્મા દૂષિત થતાં તે પાપ થાય છે. ૪૧.

(અનુદ્યુષ્)

द्वादशापि सदा चिन्त्या अनुप्रेक्षा महात्मभिः ।

तद्भावना भवत्येव कर्मणः क्षयकारणम् ॥४२॥

અનુવાદ : મહાત્મા પુરુષોએ નિરંતર બારેય અનુપ્રેક્ષાઓનું ચિન્તન કરવું જોઈએ. કારણ એ છે કે તેમની ભાવના (ચિન્તન) કર્મના ક્ષયનું કારણ થાય છે. ૪૨.

(અનુદ્યુષ્)

અધ્રુવાશરણે ચૈવ ભવ એકત્વમેવ ચ ।
અન્યત્વમશુચિત્વં ચ તથૈવાસ્રવસંવરૌ ॥૪૩॥

નિર્જરા ચ તથા લોકો બોધિ દુર્લભધર્મતા ।
દ્વાદશૈતા અનુપ્રેક્ષા ભાષિતા જિનપુઙ્ગવૈઃ ॥૪૪॥

અનુવાદ : અધ્રુવ અર્થાત્ અનિત્ય, અશરણ, સંસાર, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિત્વ, તેવી જ રીતે આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, લોક, બોધિદુર્લભ અને ધર્મ આ જિનેન્દ્ર ભગવાન દ્વારા બાર અનુપ્રેક્ષાઓ કહેવામાં આવી છે. ૪૩-૪૪.

(અનુદ્યુષ્)

અધ્રુવાણિ સમસ્તાનિ શરીરાદીનિ દેહિનામ્ ।
તન્નાશે ઽપિ ન કર્તવ્યઃ શોકો દુષ્કર્મકારણમ્ ॥૪૫॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓનાં શરીર આદિ બધું જ નશ્વર છે. તેથી ઉક્ત શરીર આદિનો નાશ થવા છતાં પણ શોક ન કરવો જોઈએ કારણ કે શોક પાપબંધનું કારણ છે. આ રીતે વારંવાર વિચાર કરવાનું નામ અનિત્ય ભાવના છે. ૪૫.

(અનુદ્યુષ્)

વ્યાગ્રેણાઘ્રાતકાયસ્ય મૃગશાવસ્ય નિર્જને ।
યથા ન શરણં જન્તોઃ સંસારે ન તથાપદિ ॥૪૬॥

અનુવાદ : જેમ નિર્જન વનમાં સિંહ દ્વારા પકડવામાં આવેલ મૃગના બચ્ચાની રક્ષા કરનાર કોઈ નથી, તેવી જ રીતે આપત્તિ (મરણ આદિ) પ્રાપ્ત થતાં તેનાથી જીવનું રક્ષણ કરનાર પણ સંસારમાં કોઈ નથી. આ રીતે વિચાર કરવો તેને અશરણભાવના કહેવામાં આવે છે. ૪૬.

(અનુદ્યુષ્)

યત્સુખં તત્સુખાભાસં યદ્દુઃખં તત્સદાજ્જસા ।
ભવે લોકાઃ સુખ સત્યં મોક્ષ એવ સ સાધ્યતામ્ ॥૪૭॥

અનુવાદ : સંસારમાં જે સુખ છે તે સુખનો આભાસ છે—યથાર્થ સુખ નથી, પરંતુ જે દુઃખ છે તે વાસ્તવિક છે અને સદા રહેનાર છે. સાચું સુખ મોક્ષમાં જ છે. તેથી હે ભવ્યજનો! તેને જ સિદ્ધ કરવું જોઈએ. આ રીતે સંસારના સ્વરૂપનું ચિંતન કરવું, એ સંસારભાવના છે. ૪૭.

(અનુષ્ટુભ્)

સ્વજનો વા પરો વાપિ નો કશ્ચિત્પરમાર્થતઃ ।

કેવલં સ્વાર્જિતં કર્મ જીવેનૈકેન ભુજ્યતે ॥૪૮॥

અનુવાદ : કોઈ પણ પ્રાણી વાસ્તવમાં ન તો સ્વજન (સ્વકીય માતા-પિતા આદિ) છે અને ન પર પણ છે. જીવ દ્વારા જે કર્મ બાંધવામાં આવ્યું છે તેને જ કેવળ તે એકલો ભોગવે છે. આ રીતે વારંવાર વિચાર કરવો, તેને એકત્વભાવના કહે છે. ૪૮.

(અનુષ્ટુભ્)

ક્ષીરનીરવદેકત્ર સ્થિતયોર્દેહદેહિનોઃ ।

ભેદો યદિ તતોઽન્યેષુ કલત્રાદિષુ કા કથા ॥૪૯॥

અનુવાદ : જો દૂધ અને પાણીની સમાન એક જ સ્થાનમાં રહેનાર શરીર અને જીવમાં પણ ભેદ હોય તો પ્રત્યક્ષ જ પોતાનાથી ભિન્ન દેખાતા સ્ત્રી-પુત્ર આદિના વિષયમાં ભલા શું કહેવું? અર્થાત્ તેઓ તો જીવથી ભિન્ન છે જ. આ રીતે વિચાર કરવો તેનું નામ અન્યત્વભાવના છે. ૪૯.

(અનુષ્ટુભ્)

તથાશુચિરયં કાયઃ કૃમિધાતુમલાન્વિતઃ ।

યથા તસ્યૈવ સંપર્કાદન્યત્રાપ્યપવિત્રતા ॥૫૦॥

અનુવાદ : ક્ષુદ્ર જંતુ, રસ-રુધિરાદિ ધાતુઓ તથા મળસંયુક્ત આ શરીર એવું અપવિત્ર છે કે તેના જ સંબંધથી બીજી (પુષ્પમાળા આદિ) વસ્તુઓ પણ અપવિત્ર થઈ જાય છે. આ રીતે શરીરના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એ અશુચિભાવના છે. ૫૦.

(અનુષ્ટુભ્)

જીવપોતો ભવામ્બોધૌ મિથ્યાત્વાદિકરન્ધ્રવાન્ ।

આસ્રવતિ વિનાશાર્થ કર્મામ્ભઃ સુચિરં ભ્રમાત્ ॥૫૧॥

અનુવાદ : સંસારરૂપી સમુદ્રમાં મિથ્યાત્વાદિરૂપ છેદોથી સંયુક્ત જીવરૂપી નાવ ભ્રમ (અજ્ઞાન અને પરિભ્રમણ)ના કારણે ઘણા કાળથી આત્મવિનાશ માટે કર્મરૂપી જળનું ગ્રહણ કરે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ છિદ્રયુક્ત નાવ પરિભ્રમણ કરીને છિદ્રદ્વારા જળનું ગ્રહણ કરતી થકી અંતે સમુદ્રમાં ડૂબીને પોતાને નષ્ટ કરે છે તેવી જ રીતે આ જીવ પણ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો થકો મિથ્યાત્વાદિ દ્વારા કર્મોનો આસ્રવ કરીને આ જ દુઃખમય સંસારમાં ફર્યા કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દુઃખનું કારણ આ કર્મોનો આસ્રવ જ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ જાતના વિચારનું નામ આસ્રવભાવના છે. ૫૧.

(અનુદ્વિષ્)

કર્માસ્રવનિરોધોઽત્ર સંવરો ભવતિ ધ્રુવમ્ ।

સાક્ષાદેતદનુષ્ઠાન મનોવાક્કાયસંવૃત્તિઃ ॥૫૨॥

અનુવાદ : કર્મોના આસ્રવને રોકવો, તે નિશ્ચયથી સંવર કહેવાય છે. આ સંવરનું સાચું અનુષ્ઠાન મન, વચન અને કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિ રોકવી તે જ છે.

વિશેષાર્થ : જે મિથ્યાત્વ અને અવિરતિ આદિ પરિણામો દ્વારા કર્મ આવે છે તેમને આસ્રવ તથા તેમના નિરોધને સંવર કહેવામાં આવે છે. આસ્રવ જો સંસારનું કારણ છે તો સંવર મોક્ષનું કારણ છે. તેથી આસ્રવ હેય અને સંવર ઉપાદેય છે. આ રીતે સંવરના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એ સંવરભાવના કહેવાય છે. ૫૨.

(અનુદ્વિષ્)

નિર્જરા શાતનં પ્રોક્તા પૂર્વોપાર્જિતકર્મણામ્ ।

તપોભિર્બહુભિઃ સા સ્યાદ્વૈરાગ્યાશ્રિત ચેષ્ટિતૈઃ ॥૫૩॥

અનુવાદ : પૂર્વોપાર્જિત કર્મો ધીરે ધીરે નષ્ટ કરવા, તે નિર્જરા કહેવાય છે, તે વૈરાગ્યના આલંબનથી પ્રવર્તતા ઘણા તપ દ્વારા થાય છે. આ રીતે નિર્જરાના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો, એ નિર્જરા ભાવના છે. ૫૩.

(અનુદ્વિષ્)

લોકઃ સર્વોઽપિ સર્વત્ર સાપાયસ્થિતિરધ્રુવઃ ।

દુઃખકારીતિ કર્તવ્યા મોક્ષ એવ મતિઃ સતામ્ ॥૫૪॥

અનુવાદ : આ બધો લોક સર્વત્ર વિનાશયુક્ત સ્થિતિ સહિત, અનિત્ય અને

દુઃખદાયી છે. તેથી વિવેકી જીવોએ પોતાની બુદ્ધિ મોક્ષના વિષયમાં જ લગાવવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ : આ ચૌદ રાજી ઊંચો લોક અનાદિનિધન છે, એનો કોઈ કર્તા હતા નથી. જીવ પોતાના કર્મ અનુસાર આ લોકમાં પરિભ્રમણ કરતો થકો કોઈ વાર નારકી, કોઈ વાર તિર્યચ, કોઈ વાર દેવ અને કોઈ વાર મનુષ્ય થાય છે. આમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવને કદી નિરાકુળ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. તે નિરાકુળ સુખ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી વિવેકી જીવે ઉક્ત મોક્ષની પ્રાપ્તિનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ રીતે લોકના સ્વભાવનો વિચાર કરવો, એ લોકભાવના કહેવાય છે. ૫૪.

(અનુષ્ટુપ્)

રત્નત્રયપરિપ્રાપ્તિર્બોધિઃ સાતીવ દુર્લભા ।

લબ્ધા કથં કથંચિચ્છેત્ કાર્યો યત્નો મહાનિહ ॥૫૫॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર સ્વરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનું નામ બોધિ છે. તે અત્યંત દુર્લભ છે. જો તે કોઈ પણ ઉપાયે પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પછી તેના વિષયમાં મહાન પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ રીતે રત્નત્રયસ્વરૂપ બોધિની પ્રાપ્તિની દુર્લભતાનો વિચાર કરવો, એ બોધિદુર્લભભાવના છે. ૫૫.

(અનુષ્ટુપ્)

જિનધર્મોઽયમત્યન્તં દુર્લભો ભવિનાં મતઃ ।

તથા ગ્રાહ્યો યથા સાક્ષાદામોક્ષં સહ ગચ્છતિ ॥૫૬॥

અનુવાદ : સંસારી પ્રાણીઓને માટે આ જૈનધર્મ અત્યંત દુર્લભ માનવામાં આવ્યો છે. ઉક્ત ધર્મને એ રીતે ગ્રહણ કરવો જોઈએ કે જેથી તે સાક્ષાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતાં સુધી સાથે જ આવે. ૫૬.

(અનુષ્ટુપ્)

દુઃખગ્રાહગણાકીર્ણે સંસારક્ષારસાગરે ।

ધર્મપોતં પરં પ્રાહુસ્તારણાર્થ મનીષિણઃ ॥૫૭॥

અનુવાદ : વિદ્વાન્ પુરુષો દુઃખરૂપી હિંસક જળજંતુઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત આ સંસારરૂપી ખારા સમુદ્રમાં તેનાથી પાર થવા માટે ધર્મરૂપી નૌકાને ઉત્કૃષ્ટ બતાવે છે.

આ રીતે ધર્મના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો તેને ધર્મભાવના કહેવામાં આવે છે. ૫૭.

(અનુષ્ટુપ્)

અનુપ્રેક્ષા ઇમાઃ સદ્ધિઃ સર્વદા હૃદયે ધૃતાઃ ।

કુર્વતે તત્પરં પુણ્યં હેતુર્યત્સ્વર્ગમોક્ષયોઃ ॥૫૮॥

અનુવાદ : સજ્જનો દ્વારા સદા હૃદયમાં ધારણ કરવામાં આવતી આ બાર અનુપ્રેક્ષાઓ તે ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય ઉત્પન્ન કરે છે કે જે સ્વર્ગ અને મોક્ષનું કારણ થાય છે. ૫૮.

(અનુષ્ટુપ્)

આદ્યોત્તમક્ષમા યત્ર યો ધર્મો દશભેદભાક્ ।

શ્રાવકૈરપિ સેવ્યોઽસૌ યથાશક્તિ યથાગમમ્ ॥૫૯॥

અનુવાદ : જે ધર્મમાં ઉત્તમ ક્ષમા સૌથી પહેલા છે તથા જે દસ ભેદોથી સંયુક્ત છે, તે ધર્મનું સેવન શ્રાવકોએ પણ પોતાની શક્તિ અને આગમ અનુસાર કરવું જોઈએ. ૫૯.

(અનુષ્ટુપ્)

અન્તસ્તત્ત્વં વિશુદ્ધાત્મા બહિસ્તત્ત્વં દયાઙ્ગિષુ ।

દ્વયોઃ સન્મીલને મોક્ષસ્તસ્માદ્ દ્વિતયમાશ્રયેત્ ॥૬૦॥

અનુવાદ : અભ્યંતર તત્ત્વ કર્મકલંક રહિત વિશુદ્ધ આત્મા અને બાહ્ય તત્ત્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાભાવ છે. આ બન્ને મળતાં મોક્ષ થાય છે. તેથી તે બન્નેનો આશ્રય કરવો જોઈએ. ૬૦.

(અનુષ્ટુપ્)

કર્મભ્યઃ કર્મકાર્યેભ્યઃ પૃથગ્ભૂતં ચિદાત્મકમ્ ।

આત્માનં ભાવયેન્નિત્યં નિત્યાનન્દપદપ્રદમ્ ॥૬૧॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા કર્મો તથા તેના કાર્યભૂત રાગાદિ વિભાવો અને શરીર આદિથી ભિન્ન છે તે શાશ્વતિક આનંદસ્વરૂપ પદનો અર્થાત્ મોક્ષને આપનાર આત્માનો સદા વિચાર કરવો જોઈએ. ૬૧.

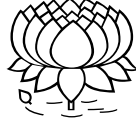
(અનુષ્ટુપ્)

इत्युपासकसंस्कारः कृतः श्रीपद्मनन्दिना ।

येषामेतदनुष्ठानं तेषां धर्मो ऽतिनिर्मलः ॥६२॥

અનુવાદ : આ રીતે આ ઉપાસક સંસ્કાર અર્થાત્ શ્રાવકનું ચારિત્ર શ્રી પદ્મનંદી મુનિદ્વારા રચવામાં આવ્યું છે. જે મનુષ્ય આનું આચરણ કરે છે તેમને અત્યંત નિર્મળ ધર્મ થાય છે. ૬૨.

આ રીતે શ્રાવકાચાર સમાપ્ત થયું. ૬.

૭. દેશવ્રતઉદ્યોતન

[૭. દેશવ્રતોદ્યોતનમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

બાહ્યાભ્યન્તરસંગવર્જનતયા ધ્યાનેન શુક્લેન યઃ
કૃત્વા કર્મચતુષ્ટયક્ષયમગાત્ સર્વજ્ઞતાં નિશ્ચિતમ્ ।
તેનોક્તાનિ વચાંસિ ધર્મકથને સત્યાનિ નાન્યાનિ તત્
બ્રામ્યત્યત્ર મતિસ્તુ યસ્ય સ મહાપાપી ન ભવ્યોઽથવા ॥૧॥

અનુવાદ : જે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ છોડીને તથા શુક્લ ધ્યાન દ્વારા ચાર ઘાતી કર્મોનો નાશ કરીને નિશ્ચયથી સર્વજ્ઞતાને પ્રાપ્ત થયા છે તેમના દ્વારા ધર્મના વ્યાખ્યાનમાં કહેવામાં આવેલા વચનો સત્ય છે, એનાથી ભિન્ન રાગ-દ્વેષથી દૂષિત હૃદયવાળા કોઈ અલ્પજ્ઞના વચનો સત્ય નથી. તેથી જે જીવની બુદ્ધિ ઉક્ત સર્વજ્ઞના વચનોમાં ભ્રમને પ્રાપ્ત થાય છે તે અતિશય પાપી છે, અથવા તે ભવ્ય જ નથી. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एको ऽप्यत्र करोति यः स्थितिमतिप्रीतः शुचौ दर्शने
स श्लाघ्यः खलु दुःखितो ऽप्युदयतो दुष्कर्मणः प्राणभृत् ।
अन्यैः किं प्रचुरैरपि प्रमुदितैरत्यन्तदूरीकृत-
स्फीतानन्दभरप्रदामृतपथैर्मिथ्यापथे प्रस्थितैः ॥२॥

અનુવાદ : જે એક પણ ભવ્ય પ્રાણી અત્યંત પ્રસન્નતાથી અહીં નિર્મળ સમ્યગ્દર્શનના વિષયમાં સ્થિતિ કરે છે તે પાપકર્મના ઉદયથી દુઃખી હોવા છતાં પણ નિશ્ચયથી પ્રશંસનીય છે. એનાથી ઉલ્ટું જે મિથ્યામાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈને મહાન સુખનું પ્રદાન કરનાર મોક્ષના માર્ગથી બહુ દૂર છે તે જો સંખ્યામાં અધિક અને સુખી પણ હોય તોપણ તેમનાથી કાંઈ પ્રયોજન નથી. ૨.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જો નિર્મળ સમ્યગ્દેષ્ટિ જીવ એક પણ હોય તો તે પ્રશંસા યોગ્ય છે. પરંતુ મિથ્યામાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પ્રાણી સંખ્યામાં જો અધિક હોય તો પણ તે પ્રશંસનીય નથી-નિન્દનીય જ છે. નિર્મળ સમ્યગ્દેષ્ટિ જીવનું પાપકર્મના ઉદયથી વર્તમાનમાં દુઃખી રહેવું એટલું હાનિકારક નથી જેટલું મિથ્યાદેષ્ટિ જીવનું પુણ્યકર્મના ઉદયથી વર્તમાનમાં સુખમાં સ્થિત રહેવાનું હાનિકારક છે. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

बीजं मोक्षतरोर्दृशं भवतरोर्मिथ्यात्वमाहुर्जिनाः
प्राप्तायां दृशि तन्मुमुक्षुभिरलं यत्नो विधेयो बुधैः ।
संसारे बहुयोनिजालजटिले भ्राम्यन् कुकर्मावृतः
क्व प्राणी लभते महत्यपि गते काले हितां तामिह ॥३॥

અનુવાદ : જિન ભગવાન્ સમ્યગ્દર્શનને મોક્ષરૂપી વૃક્ષનું બીજ તથા મિથ્યાદર્શનને સંસારરૂપી વૃક્ષનું બીજ બતાવે છે. તેથી તે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં મોક્ષાભિલાષી વિદ્વાનોએ તેના સંરક્ષણ આદિના વિષયમાં મહાન્ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ એ છે કે પાપકર્મથી આછન્ન થઈને ઘણી (ચોરાસી લાખ) યોનિઓના સમૂહથી જટિલ આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર પ્રાણી દીર્ઘ કાળ વીતવા છતાં પણ હિતકારક તે સમ્યગ્દર્શન ક્યાં પ્રાપ્ત કરી શકે છે? અર્થાત્ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सम्प्राप्ते ऽत्र भवे कथं कथमपि द्राधीयसानेहसा
मानुष्ये शुचिदर्शने च महता कार्यं तपो मोक्षदम् ।
नो चेल्लोकनिषेधतो ऽथ महतो मोहादशक्तेरथो
सम्पद्येत न तत्तदा गृहवतां षट्कर्मयोग्यं व्रतम् ॥४॥

અનુવાદ : અહીં સંસારમાં જો કોઈ પ્રકારે અતિશય દીર્ઘકાળમાં મનુષ્યભવ અને નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થઈ ગયું હોય તો પછી મહાપુરુષે મોક્ષદાયક તપનું આચરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ જો કુટુંબીજન વગેરેના રોકવાથી, મહામોહથી અથવા અશક્તિના કારણે તે તપશ્ચરણ કરી ન શકાય તો પછી ગૃહસ્થ શ્રાવકોના છ આવશ્યક

(દેવપૂજા વગેરે) ક્રિયાઓને યોગ્ય વ્રતનું પરિપાલન તો કરવું જ જોઈએ. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દૃઢમૂલવ્રતમષ્ટધા તદનુ ચ સ્યાત્પચ્ચધાણુવ્રતં
શીલાચ્ચં ચ ગુણવ્રતત્રયમતઃ શિક્ષાશ્ચતસ્રઃ પરાઃ ।
રાત્રૌ ભોજનવર્જનં શુચિપટાત્ પેયં પયઃ શક્તિતો
મૌનાદિવ્રતમપ્યનુષ્ઠિતમિદં પુણ્યાય ભવ્યાત્મનામ્ ॥૫॥

અનુવાદ : સમ્યગ્દર્શનની સાથે આઠ મૂળગુણ, ત્યાર પછી પાંચ અણુવ્રત અને ત્રણ ગુણવ્રત તથા ચાર શિક્ષાવ્રત એ રીતે આ સાત શીલવ્રત, રાત્રે ભોજનનો પરિત્યાગ, પવિત્ર વસ્ત્રથી ગાળેલા પાણીનું પીવું, તથા શક્તિ અનુસાર મૌનવ્રત આદિ; આ બધું આચરણ ભવ્ય જીવોને પુણ્યનું કારણ થાય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

હન્તિ સ્થાવરદેહિનઃ સ્વવિષયે સર્વાસ્ત્રસાન્ રક્ષતિ
બ્રૂતે સત્યમચૌર્યવૃત્તિમબલાં શુદ્ધાં નિજાં સેવતે ।
દિગ્દેશવ્રતદણ્ડવર્જનમતઃ સામાયિકં પ્રોષધં
દાનં ભોગયુગપ્રમાણમુરરીકુર્યાદ્ગૃહીતિ વ્રતી ॥૬॥

અનુવાદ : વ્રતી શ્રાવક પોતાના પ્રયોજનના વશે સ્થાવર પ્રાણીઓનો ઘાત કરતો હોવા છતાં પણ સર્વ ત્રસ જીવોની રક્ષા કરે છે, સત્ય વચન બોલે છે, ચૌર્યવૃત્તિ (ચોરી)નો પરિત્યાગ કરે છે, શુદ્ધ પોતાની જ સ્ત્રીનું સેવન કરે છે, દિગ્વ્રત અને દેશવ્રતનું પાલન કરે છે; અનર્થદંડ (પાપોપદેશ, હિંસાદાન, અપધ્યાન, દુઃશ્રુતિ અને પ્રમાદચર્યા)નો પરિત્યાગ કરે છે; તથા સામાયિક, પ્રૌષધોપવાસ, દાન (અતિથિ સંવિભાગ) અને ભોગોપભોગ પરિમાણનો સ્વીકાર કરે છે. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દેવારાધનપૂજનાદિબહુષુ વ્યાપારકાર્યેષુ સત્-
પુણ્યોપાર્જનહેતુષુ પ્રતિદિનં સંજાયમાનેષ્વપિ ।
સંસારાર્ણવતારણે પ્રવહણં સત્પાત્રમુદિશ્ય યત્
તદ્દેશવ્રતધારિણો ધનવતો દાનં પ્રકૃષ્ટો ગુણઃ ॥૭॥

અનુવાદ : દેશવ્રતી ધનવાન શ્રાવકને પ્રતિદિન ઉત્તમ પુણ્યોપાર્જનના કારણભૂત દેવારાધના અનેક જિનપૂજનાદિરૂપ અનેક કાર્યો હોવા છતાં પણ સંસારરૂપી સમુદ્ર પાર થવામાં નૌકાનું કામ કરનાર જે સત્પાત્રદાન છે તે તેનો મહાન ગુણ છે. અભિપ્રાય એ છે કે શ્રાવકના સમસ્ત કાર્યોમાં મુખ્ય કાર્ય સત્પાત્રદાન છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વો વાઙ્મનિ સૌખ્યમેવ તનુભૃત્તન્મોક્ષ એવ સ્ફુટં
દૃષ્ટ્યાદિત્રય એવ સિધ્ધ્યતિ સ તન્નિર્ગન્થ એવ સ્થિતમ્ ।
તદ્વૃત્તિર્વપુષો ડસ્ય વૃત્તિરશનાત્તદ્વીયતે શ્રાવકૈઃ
કાલે ક્લિષ્ટતરે ડપિ મોક્ષપદવી પ્રાયસ્તતો વર્તતે ॥૮॥

અનુવાદ : સર્વ પ્રાણી સુખની જ ઇચ્છા કરે છે, તે સુખ સ્પષ્ટપણે મોક્ષમાં જ છે, તે મોક્ષ સમ્યગ્દર્શનાદિસ્વરૂપ રત્નત્રય થતાં જ સિદ્ધ થાય છે, તે રત્નત્રય દિગંબર સાધુને જ હોય છે, ઉક્ત સાધુની સ્થિતિ શરીરના નિમિત્તે હોય છે, તે શરીરની સ્થિતિ ભોજનના નિમિત્તે હોય છે અને તે ભોજન શ્રાવકો દ્વારા આપવામાં આવે છે. આ રીતે આ અતિશય કલેશયુક્ત કાળમાં પણ મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ ઘણું કરીને તે શ્રાવકોના નિમિત્તે જ થઈ રહી છે. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્વેચ્છાહારવિહારજલ્પનતયા નીરુગ્વપુર્જાયતે
સાધૂનાં તુ ન સા તતસ્તદપ્તુ પ્રાયેણ સંભાવ્યતે ।
કુર્યાદૌષધપથ્યવારિભિરિદં ચારિત્રભારક્ષમં
યત્તસ્માદિહ વર્તતે પ્રશમિનાં ધર્મો ગૃહસ્થોત્તમાત્ ॥૯॥

અનુવાદ : શરીર ઇચ્છાનુસાર ભોજન, ગમન અને સંભાષણથી નીરોગ રહે છે. પરંતુ આ પ્રકારની ઇચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ સાધુઓને સંભવ નથી. તેથી તેમનું શરીર ઘણું કરીને અસ્વસ્થ થઈ જાય છે. આવી દશામાં શ્રાવક તે શરીરને ઔષધ, પથ્ય ભોજન અને જળ દ્વારા વ્રત પરિપાલનને યોગ્ય કરે છે તેથી જ અહીં તે મુનિઓનો ધર્મ ઉત્તમ શ્રાવકના નિમિત્તે જ ચાલે છે. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વ્યાખ્યા પુસ્તકદાનમુન્નતધિયાં પાઠાય ભવ્યાત્મનાં
 ભક્ત્યા યત્ક્રિયતે શ્રુતાશ્રયમિદં દાનં તદાહુર્બુધાઃ ।
 સિદ્ધે ઽસ્મિન્ જનનાન્તરેષુ કતિષુ ત્રૈલોક્યલોકોત્સવ-
 શ્રીકારિપ્રકટીકૃતાખિલજગત્કૈવલ્યભાજો જનાઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ : ઉન્નત બુદ્ધિના ધારક ભવ્ય જીવોને વાંચવા માટે ભક્તિથી જે પુસ્તકનું દાન આપવામાં આવે છે અથવા તેમને તત્ત્વનું વ્યાખ્યાન આપવામાં આવે છે, તેને વિદ્વાનો શ્રુતદાન (જ્ઞાનદાન) કહે છે. આ જ્ઞાનદાન સિદ્ધ થતાં થોડા જ ભવોમાં મનુષ્ય તે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લે છે જેના વડે સમસ્ત વિશ્વ સાક્ષાત્ દેખાય છે અને જે પ્રગટ થતાં ત્રણે લોકના પ્રાણી ઉત્સવની શોભા કરે છે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વેષામભયં પ્રવૃદ્ધકરુણૈર્યદીયતે પ્રાણિનાં
 દાનં સ્યાદભયાદિ તેન રહિતં દાનત્રયં નિષ્ફલમ્ ।
 આહારૌષધશાસ્ત્રદાનવિધિભિઃ ક્ષુદ્રોગજાડ્યાદ્યં
 યત્તત્પાત્રજને વિનશ્યતિ તતો દાનં તદેકં પરમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદ : દયાળુ પુરુષો દ્વારા જે સર્વ પ્રાણીઓને અભય આપવામાં આવે છે અર્થાત્ તેમનો ભય દૂર કરવામાં આવે છે તે અભયદાન કહેવાય છે. તેનાથી રહિત બાકીના ત્રણ પ્રકારના દાન વ્યર્થ જાય છે. આહાર, ઔષધ અને શાસ્ત્રદાનની વિધિથી પાત્રજીવોનો ક્રમે ક્ષુધાનો ભય, રોગનો ભય અને અજ્ઞાનપણાનો ભય નષ્ટ થાય છે માટે જ તે એક અભયદાન જ શ્રેષ્ઠ છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે ઉપર્યુક્ત ચાર દાનોમાં આ અભયદાન મુખ્ય છે. કારણ કે શેષ આહારાદિ દાનોની સફળતા આ અભયદાન ઉપર જ અવલંબે છે. એ સિવાય જો વિચાર કરવામાં આવે તો તે આહારાદિના દાનસ્વરૂપ બાકીના ત્રણ પણ આ અભયદાનની જ અંદર આવી જાય છે. એનું કારણ એ છે કે અભયદાનનો અર્થ છે પ્રાણીના સર્વ પ્રકારના ભય દૂર કરીને તેને નિર્ભય કરવા. આહારદાન દ્વારા પ્રાણીની ક્ષુધાનો ભય, ઔષધદાન દ્વારા રોગનો ભય અને શાસ્ત્રદાન દ્વારા તેના અજ્ઞાનપણાનો ભય જ દૂર કરવામાં આવે છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આહારાત્ સુખિતૌષધાદતિતરાં નીરોગતા જાયતે
 શાસ્ત્રાત્ પાત્રનિવેદિતાત્ પરભવે પાણ્ડિત્યમત્યદ્ભુતમ્ ।
 એતત્સર્વગુણપ્રભાપરિકરઃ પુંસો ડભયાદ્દાનતઃ
 પર્યન્તે પુનરુન્નતોન્નતપદપ્રાપ્તિર્વિમુક્તિસ્તતઃ ॥૧૨॥

અનુવાદ : પાત્રને આપવામાં આવેલા આહારના નિમિત્તે બીજા જન્મમાં સુખ, ઔષધના નિમિત્તે અતિશય નીરોગતા, અને શાસ્ત્રના નિમિત્તે આશ્ચર્યજનક વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. અભયદાનથી પુરુષને આ બધા જ ગુણોનો સમૂહ પ્રાપ્ત થાય છે તથા અંતે ઉન્નત ઉન્નત પદો (ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ)ની પ્રાપ્તિપૂર્વક મુક્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કૃત્વા કાર્યશતાનિ પાપબહુલાન્યાશ્રિત્ય ખેદં પરં
 ભ્રાન્ત્વા વારિધિમેખલાં વસુમતીં દુઃખેન યદ્ધાર્જિતમ્ ।
 તત્પુત્રાદપિ જીવિતાદપિ ધનં પ્રેયોડસ્ય પન્થાઃ શુભો
 દાનં તેન ચ દીયતામિદમહો નાન્યેન તત્સંગતિઃ ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે ધન અતિશય ખેદના અનુભવપૂર્વક પાપપ્રચુર સેંકડો ખોટા કાર્યો કરીને તથા સમુદ્રરૂપ મેખલા સહિત અર્થાત્ સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વીનું પરિભ્રમણ કરીને ઘણા દુઃખથી મેળવાય છે તે ધન મનુષ્યને પોતાના પુત્ર અને પ્રાણોથી પણ અધિક પ્યારું હોય છે તેને ખરચવાનો ઉત્તમ માર્ગ દાન છે. તેથી કષ્ટથી મેળવેલા તે ધનનું દાન કરવું જોઈએ. એનાથી વિપરીત બીજા માર્ગે (દુર્વ્યસનાદિ) અપવ્યય કરવામાં આવે તો તેનો સંયોગ ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દાનેનૈવ ગૃહસ્થતા ગુણવતી લોકદ્વયોદ્ધોત્તિકા
 સૈવ સ્યાન્નનુ તદ્વિના ધનવતો લોકદ્વયધ્વંસકૃત્ ।
 દુર્વ્યાપારશતેષુ સત્સુ ગૃહિણઃ પાપં યદુત્પદ્યતે
 તન્નાશાય શશાઙ્કશુભ્રયશસે દાનં ચ નાન્યત્પરમ્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : દાન દ્વારા જ ગુણયુક્ત ગૃહસ્થાશ્રમ બન્ને લોકને પ્રકાશિત કરે છે અર્થાત્ જીવને દાનના નિમિત્તે જ આ ભવ અને પરભવ બન્નેમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. એનાથી ઉલ્ટું ઉક્ત દાન વિના ધનવાન મનુષ્યનો તે ગૃહસ્થાશ્રમ બન્ને લોકને નષ્ટ કરી નાંખે છે. સેંકડો દુષ્ટ વ્યાપારોમાં પ્રવૃત્ત થતાં ગૃહસ્થને જે પાપ ઉત્પન્ન થાય છે તેને નષ્ટ કરવાનું તથા ચંદ્રમા સમાન ધવળ યશની પ્રાપ્તિનું કારણ તે દાન જ છે, તે સિવાય પાપનાશ અને યશની પ્રાપ્તિનું બીજું કોઈ કારણ હોઈ શકે નહિ. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પાત્રાણામુપયોગિ યત્કિલ ધનં તદ્ધીમતાં મન્યતે
 યેનાનંતગુણં પરત્ર સુખદં વ્યવર્તતે તત્પુનઃ ।
 યદ્ભોગાય ગતં પુનર્ધનવતસ્તન્નષ્ટમેવ ધ્રુવં
 સર્વાસામિતિ સમ્પદાં ગૃહવતાં દાને પ્રધાનં ફલમ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જે ધન પાત્રોના ઉપયોગમાં આવે છે તેને જ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ માને છે કારણ કે તે અનંતગુણ સુખનું આપનાર થઈને પરલોકમાં ફરીથી પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. પરંતુ એનાથી વિપરીત જે ધનવાનનું ધન ભોગના નિમિત્તે નષ્ટ થાય છે તે નિશ્ચયથી નષ્ટ જ થઈ જાય છે અર્થાત્ દાનજનિત પુણ્યના અભાવમાં તે ફરી કદી પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી જ ગૃહસ્થોને સમસ્ત સંપત્તિઓના લાભનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ દાનમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પુત્રે રાજ્યમશેષમર્થિષુ ધનં દત્ત્વાભયં પ્રાણિષુ
 પ્રાપ્તા નિત્યસુખાસ્પદં સુતપસા મોક્ષં પુરા પાર્થિવાઃ ।
 મોક્ષસ્યાપિ ભવેત્તતઃ પ્રથમતો દાનં નિદાનં બુધૈઃ
 શક્ત્યા દેયમિદં સદાતિચપલે દ્રવ્યે તથા જીવિતે ॥૧૬॥

અનુવાદ : પૂર્વકાળમાં અનેક રાજાઓ પુત્રને સમસ્ત રાજ્ય આપી દઈને, યાચક જનોને ધન આપીને તથા પ્રાણીઓને અભય આપીને ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચરણ દ્વારા અવિનશ્વર સુખના સ્થાનભૂત મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે. આ રીતે તે દાન મોક્ષનું પણ પ્રધાન કારણ છે. તેથી સંપત્તિ અને જીવન અતિશય ચપળ અર્થાત્ નશ્વર હોવાથી

વિદ્વાન પુરુષોએ શક્તિ પ્રમાણે સર્વદા તે દાન અવશ્ય આપવું જોઈએ. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ये मोक्ष प्रति नोद्यताः सुनृभवे लब्धेऽपि दुर्बुद्धयः
ते तिष्ठन्ति गृहे न दानमिह चेत्तन्मोहपाशो दृढः ।
मत्वेदं गृहिणा यथर्द्धि विविधं दानं सदा दीयतां
तत्संसारसरित्पतिप्रतरणे पोतायते निश्चितम् ॥१७॥

અનુવાદ : ઉત્તમ મનુષ્યભવ પામીને પણ જે દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય મોક્ષના વિષયમાં ઉદ્યમ કરતા નથી તેઓ જો ઘરમાં રહેવા છતાં પણ દાન આપતા નથી તો તેમના માટે તે ઘર મોહદ્વારા નિર્મિત દૈઢ જાળ જેવું જ છે એમ સમજીને ગૃહસ્થ શ્રાવકે પોતાની સંપત્તિ અનુસાર સર્વદા અનેક પ્રકારનું દાન આપવું જોઈએ. કારણ એ છે કે તે દાન નિશ્ચયથી સંસારરૂપી સમુદ્ર પાર થવામાં નાવનું કામ કરે છે. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

यैर्नित्यं न विलोक्यते जिनपतिर्न स्मर्यते नार्च्यते
न स्तूयेत न दीयते मुनिजने दानं च भक्त्या परम् ।
सामर्थ्ये सति तद्गृहाश्रमपदं पाषाणनावा समं
तत्रस्था भवसागरे ऽतिविषमे मज्जन्ति नश्यन्ति च ॥१८॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય પ્રતિદિન જિનેન્દ્રદેવનું ન તો દર્શન કરે છે, ન સ્મરણ કરે છે, ન પૂજન કરે છે, ન સ્તુતિ કરે છે અને સમર્થ હોવા છતાં પણ ભક્તિથી મુનિજનોને ઉત્તમ દાન પણ દેતા નથી; તેમનું ગૃહસ્થાશ્રમ પદ પથ્થરની નાવ સમાન છે. તેના ઉપર બેસીને તે મનુષ્યો અત્યંત ભયાનક સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ગોથા ખાતા થકા નાશ જ પામવાના છે. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

चिन्तारत्नसुरद्रुकामसुरभिस्पर्शोपलाघा भुवि
ख्याता एव परोपकारकरणे दृष्टा न ते केनचित् ।

તૈરત્રોપકૃતં ન કેષુચિદપિ પ્રાયો ન સંભાવ્યતે
તત્કાર્યાણિ પુનઃ સદૈવ વિદધદ્વાતા પરં દૃશ્યતે ॥૧૧॥

અનુવાદ : ચિન્તામણિ, કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ અને પારસ પથ્થર આદિ પૃથ્વીપર પરોપકાર કરવામાં કેવળ પ્રસિદ્ધ જ છે. તેમને ન તો કોઈએ પરોપકાર કરતા જોયા છે અને ન તેમણે અહીં કોઈનો ઉપકાર કર્યો પણ છે તથા એવી સંભાવના પણ ઘણું કરીને નથી. પરંતુ તેમના કાર્યો (પરોપકારાદિ) સદાય કરતા કેવળ દ્વાતા શ્રાવક અવશ્ય જોવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે દાની મનુષ્ય તે પ્રસિદ્ધ ચિન્તામણિ આદિથી પણ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્ર શ્રાવકલોક ણ વસતિ સ્યાત્તત્ર ચૈત્યાલયો
યસ્મિન્ સોઽસ્તિ ચ તત્ર સન્તિ યતયો ધર્મશ્ચ તૈર્વતતે ।
ધર્મે સત્યઘસંચયો વિઘટતે સ્વર્ગાપવર્ગાશ્રયં
સૌખ્યં ભાવિ નૃણાં તતો ગુણવતાં સ્યુઃ શ્રાવકાઃ સંમતાઃ ॥૨૦॥

અનુવાદ : જે ગામમાં આ શ્રાવકો રહે છે ત્યાં ચૈત્યાલય થાય છે અને જ્યાં ચૈત્યાલય છે ત્યાં મુનિઓ રહે છે, તે મુનિઓ દ્વારા ધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય છે તથા ધર્મ થતાં પાપના સમૂહનો નાશ થઈને સ્વર્ગ-મોક્ષનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ગુણવાન મનુષ્યોને શ્રાવકો ઈષ્ટ છે. ૨૦.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જે જિનમંદિરોમાં સ્થિત થઈને મુનિઓ સ્વર્ગ-મોક્ષના સાધનભૂત ધર્મનો પ્રચાર કરે છે તે જિનમંદિર શ્રાવકો દ્વારા જ બનાવાય છે. માટે જો તે શ્રાવકો જ પરંપરાએ તે સુખના સાધન હોય તો ગુણી જનોએ તે શ્રાવકોનું યથાયોગ્ય સન્માન કરવું જ જોઈએ. ૨૦

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાલે દુઃખમસંજ્ઞકે જિનપતેધર્મે ગતે ક્ષીણતાં
તુચ્છે સામયિકે જને બહુતરે મિથ્યાન્ધકારે સતિ ।
ચૈત્યે ચૈત્યગૃહે ચ ભક્તિસહિતો યઃ સોઽપિ નો દૃશ્યતે
યસ્તત્કારયતે યથાવિધિ પુનર્ભવ્યઃ સ વંદ્યઃ સતામ્ ॥૨૧॥

અનુવાદ : આ દુઃખમા નામના પંચમ કાળમાં જિનેન્દ્ર ભગવાન દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મ ક્ષીણ થઈ ગયો છે. આમાં જૈનાગમ અથવા જૈનધર્મનો આશ્રય લેનાર માણસો થોડા અને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો પ્રચાર ઘણો વધારે છે. એવી અવસ્થામાં જે મનુષ્ય જિનપ્રતિમા અને જિનગૃહના વિષયમાં ભક્તિ રાખતા હોય તે પણ જોવામાં આવતા નથી. છતાં પણ જે ભવ્ય વિધિપૂર્વક ઉક્ત જિનપ્રતિમા અને જિનગૃહનું નિર્માણ કરાવે છે તે સજ્જન પુરુષો દ્વારા વંદનીય છે. ૨૧.

(વસંતતિલકા)

ભિમ્વાદલોન્નતિયવોન્નતિમેવ ભક્ત્યા
યે કારયન્તિ જિનસદ્ધ જિનાકૃતિં ચ ।
પુણ્યં તદીયમિહ વાગપિ નૈવ શક્તા
સ્તોતું પરસ્ય કિમુ કારયિતુર્દયસ્ય ॥૨૨॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ ભક્તિથી કુન્દરૂ વૃક્ષના પાંદડા જેવડા જિનાલય અને જવ(દાણા)ના જેવડી જિનપ્રતિમાનું નિર્માણ કરાવે છે તેમના પુણ્યનું વર્ણન કરવા માટે અહીં વાણી (સરસ્વતી) પણ સમર્થ નથી. તો પછી જે ભવ્ય જીવ તે (જિનાલય અને જિનપ્રતિમા) બન્નેનું નિર્માણ કરાવે છે તેમના વિષયમાં શું કહેવું? અર્થાત્ તે તો અતિશય પુણ્યશાળી છે જ. ૨૨.

વિશેષાર્થ : એનો અભિપ્રાય એ છે કે ભવ્ય પ્રાણી નાનામાં નાના જિનમંદિર અથવા જિનપ્રતિમાનું પણ નિર્માણ કરાવે છે તે ઘણો જ પુણ્યશાળી થાય છે. તો પછી જે ભવ્ય જીવ વિશાળ જિનભવનનું નિર્માણ કરાવીને તેમાં મનોહર જિનપ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠિત કરાવે છે તેને તો નિઃસંદેહ અપરિમિત પુણ્યનો લાભ થવાનો છે. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યાત્રાભિઃ સ્નપનૈર્મહોત્સવશતૈઃ પૂજાભિરુલ્લોચકૈઃ
નૈવેદ્યૈર્બલિભિર્ધ્વજશ્ચ કલશૈસ્તૂર્યત્રિકૈર્જાગરૈઃ ।
ઘંટાચામરદર્પણાદિભિરપિ પ્રસ્તાર્ય શોભાં પરાં
ભવ્યાઃ પુણ્યમુપાર્જયન્તિ સતતં સત્યત્ર ચૈત્યાલયે ॥૨૩॥

અનુવાદ : સંસારમાં ચૈત્યાલય થતાં અનેક ભવ્યજીવ યાત્રાઓ, (જળયાત્રાઆદિ) અભિષેકો, સેંકડો મહાન ઉત્સવો અનેક પ્રકારના પૂજા વિધાનો, ચંદરવા, નૈવેદ્ય, અન્ય ભેટો, ધ્વજાઓ, કળશો, લૌર્યત્રિકો (ગીત, નૃત્ય, વાદિત્ર), જાગરણો, ઘંટ, ચામર, દર્પણાદિ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ શોભાનો વિસ્તાર કરીને નિરંતર પુણ્યનું ઉપાર્જન કરે છે. ૨૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તે चाणुव्रतधारिणो ऽपि नियतं यान्त्येव देवालयं
तिष्ठन्त्येव महर्द्धिकामरपद तत्रैव लब्ध्वा चिरम् ।
अत्रागत्य पुनः कुले ऽतिमहति प्राप्य प्रकृष्टं शुभा-
न्मानुष्यं च विरागतां च सकलत्यागं च मुक्तास्ततः ॥२४॥

અનુવાદ : તે ભવ્ય જીવ જો અણુવ્રતોના પણ ધારક હોય તોપણ મરીને પછી સ્વર્ગમાં જ જાય છે અને અણિમા આદિ ઋદ્ધિ સંયુક્ત દેવપદ પ્રાપ્ત કરીને દીર્ઘકાળ સુધી ત્યાં (સ્વર્ગમાં) જ રહે છે. ત્યાર પછી મહાન્ પુણ્યકર્મના ઉદયથી મનુષ્યલોકમાં આવીને અને અતિશય પ્રશંસનીય કુળમાં ઉત્તમ મનુષ્ય થઈને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયા થકા તેઓ સમસ્ત પરિગ્રહ છોડીને મુનિ થઈ જાય છે તથા આ ક્રમે તેઓ અંતે મુક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૨૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

पुंसो ऽर्थेषु चतुर्षु निश्चलतरो मोक्षः परं सत्सुखः
शेषास्तद्विपरीतधर्मकलिता हेया मुमुक्षोरतः ।
तस्मात्तत्पदसाधनत्वधरणो धर्मोऽपि नो संमतः
यो भोगादिनिमित्तमेव स पुनः पापं बुधैर्मन्यते ॥२५॥

અનુવાદ : ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થોમાં કેવળ મોક્ષ પુરુષાર્થ જ સમીચીન (બાધા રહિત) સુખ યુક્ત હોઈને સદા સ્થિર રહે છે. બાકીના ત્રણ પુરુષાર્થ તેનાથી વિપરીત (અસ્થિર) સ્વભાવવાળા છે. તેથી તે મુમુક્ષુજનોએ છોડવા યોગ્ય છે. તેથી જે ધર્મ પુરુષાર્થ ઉપર્યુક્ત મોક્ષ પુરુષાર્થનો સાધક થાય છે

તે પણ આપણને ઈષ્ટ છે. પરંતુ જે ધર્મ કેવળ ભોગાદિનું જ કારણ થાય છે તેને વિદ્વાનો પાપ જ સમજે છે. ૨૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભવ્યાનામણુભિર્વ્રતૈરનણુભિઃ સાધ્યોઽત્ર મોક્ષઃ પરં
નાન્યત્કિંચિદિહૈવ નિશ્ચયનયાજ્જીવઃ સુખી જાયતે ।
સર્વં તુ વ્રતજાતમીદૃશધિયા સાફલ્યમેત્યન્યથા
સંસારાશ્રયકારણં ભવતિ યત્તદ્દુઃખમેવ સ્ફુટમ્ ॥૨૬॥

અનુવાદ : ભવ્ય જીવોએ અણુવ્રતો અને મહાવ્રતો દ્વારા અહીં કેવળ મોક્ષ જ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે, અન્ય કાંઈ પણ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ એ છે કે નિશ્ચયનયથી જીવ તે મોક્ષમાં જ સ્થિત થઈને સુખી થાય છે. તેથી આ જાતની બુદ્ધિથી જે સર્વે વ્રતોનું પરિપાલન કરવામાં આવે છે તે સફળતા પામે છે તથા આનાથી વિપરીત તેને કેવળ તે સંસારનું કારણ થાય છે જે પ્રત્યક્ષ જ દુઃખ સ્વરૂપ છે. ૨૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્કલ્યાણપરંપરાર્પણપરં ભવ્યાત્મનાં સંસૃતૌ
પર્યન્તે યદનન્તસૌખ્યસદનં મોક્ષં દદાતિ ધ્રુવમ્ ।
તઙ્ગીયાદતિદુર્લભં સુનરતામુખ્યૈર્ગુણૈઃ પ્રાપિતં
શ્રીમત્પઙ્કજનન્દિભિર્વિરચિતં દેશવ્રતોદયોતનમ્ ॥૨૭॥

અનુવાદ : શ્રીમાન્ પદ્મનન્દી મુનિ દ્વારા રચવામાં આવેલ જે દેશવ્રતોદયોતન નામનું પ્રકરણ સંસારમાં ભવ્ય જીવોને કલ્યાણ પરંપરા આપવામાં તત્પર છે, અંતે જે નિશ્ચયથી અનંત સુખના સ્થાનભૂત મોક્ષ આપે છે તથા જે ઉત્તમ મનુષ્ય પર્યાય આદિ ગુણો વડે પ્રાપ્ત કરાવાય છે; એવું તે દુર્લભ દેશવ્રતોદયોતન જ્યવંત હો. ૨૭.

આ રીતે દેશવ્રતોદયોતન સમાપ્ત થયું. ૭.

૮. સિદ્ધસ્તુતિ

[૮. સિદ્ધસ્તુતિઃ]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સૂક્ષ્મત્વાદણુદર્શિનોઽવધિદૃશઃ પશ્યન્તિ નો યાન્ પરે
યત્સંવિન્મહિમસ્થિતં ત્રિભુવનં ચૃથં ભમેકં યથા ।
સિદ્ધાનામહમપ્રમેયમહસાં તેષાં લઘુર્માનુષો
મૂઢાત્મા કિમુ વચ્મિ તત્ર યદિ વા ભક્ત્યા મહત્યા વશઃ ॥૧॥

અનુવાદ : સૂક્ષ્મ હોવાથી જે સિદ્ધોને પરમાણુને જોઈ શકનાર બીજા અવધિજ્ઞાની પણ જોઈ શકતા નથી તથા જેમના જ્ઞાનમાં સ્થિત ત્રણે લોક આકાશમાં સ્થિત એક નક્ષત્ર સમાન સ્પષ્ટપણે પ્રતિભાસે છે તે અપરિમિત તેજના ધારક સિદ્ધોનું વર્ણન શું મારા જેવો મૂર્ખ અને હીન મનુષ્ય કરી શકે છે? અર્થાત્ કરી શકતો નથી. છતાં પણ જે હું તેમનું કાંઈક વર્ણન અહીં કરી રહ્યો છું તે અતિશય ભક્તિને વશ થઈને જ કરી રહ્યો છું. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃશેષામરશેખરાશ્રિતમણિશ્રેણ્યર્ચિતાઙ્ગિઘ્રદ્વયા
દેવાસ્તે ઽપિ જિના યદુન્નતપદપ્રાપ્ત્યૈ યતન્તે તરામ્ ।
સર્વેષામુપરિ પ્રવૃદ્ધપરમજ્ઞાનાદિભિઃ ક્ષાયિકૈઃ
યુક્તા ન વ્યભિચારિભિઃ પ્રતિદિનં સિદ્ધાન્ નમામો વયમ્ ॥૨॥

અનુવાદ : જેમના બન્ને ચરણ સમસ્ત દેવોના મુકુટોમાં લાગેલ મણિઓની પંક્તિથી પૂજિત છે અર્થાત્ જેમના ચરણોમાં સમસ્ત દેવ પણ નમસ્કાર કરે છે, એવા તે તીર્થંકર જિનદેવ પણ જે સિદ્ધોના ઉન્નત પદને પ્રાપ્ત કરવા માટે અધિક પ્રયત્ન

કરે છે; જે સર્વની ઉપર વૃદ્ધિગત થઈને અન્ય કોઈમાં ન પ્રાપ્ત થનાર એવા અતિશય વૃદ્ધિ પામેલા કેવળજ્ઞાનાદિસ્વરૂપ ક્ષાયિક ભાવોથી સંયુક્ત છે; તે સિદ્ધોને અમે પ્રતિદિન નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ये लोकाग्रविलम्बिनस्तदधिकं धर्मास्तिकायं विना
नो याताः सहजस्थिरामललसद्दृग्बोधसन्मूर्तयः ।
संप्राप्ताः कृतकृत्यतामसदृशाः सिद्धा जगन्मङ्गलं
नित्यानन्दसुधारसस्य च सदा पात्राणि ते पान्तु वः ॥३॥

અનુવાદ : જે સિદ્ધ જીવો લોકશિખરને આશ્રિત છે, આગળ ધર્મ દ્રવ્યનો અભાવ હોવાથી જે તેનાથી વધારે ઉપર ગયા નથી, જે અવિનશ્વર સ્વાભાવિક નિર્મળ દર્શન (કેવળદર્શન) અને જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) રૂપ અનુપમ શરીર ધારણ કરે છે, જે કૃતકૃત્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યા છે, અનુપમ છે, જગતને માટે મંગલસ્વરૂપ છે, તથા અવિનશ્વર સુખરૂપ અમૃતરસના પાત્ર છે; એવા તે સિદ્ધ સદા તમારી રક્ષા કરો. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ये जित्वा निजकर्मकर्कशरिपून् प्राप्ताः पदं शाश्वतं
येषां जन्मजरामृतिप्रभृतिभिः सीमापि नोल्लङ्घयते ।
येष्वैश्वर्यमचिन्त्यमेकमसमज्ञानादिसंयोजितं
ते सन्तु त्रिजगच्छिखाग्रमणयः सिद्धा मम श्रेयसे ॥४॥

અનુવાદ : જે સિદ્ધ પરમેષ્ઠી પોતાના કર્મરૂપી કઠોર શત્રુઓને જીતીને નિત્ય (મોક્ષ) પદને પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યા છે; જન્મ, જરા અને મરણ આદિ પણ જેમની સીમા ઓળંગી શકતા નથી, અર્થાત્ જે જન્મ, જરા અને મરણથી મુક્ત થઈ ગયા છે; તથા જેમનામાં અસાધારણ જ્ઞાનાદિ દ્વારા અચિન્ત્ય અને અદ્વિતીય અનંતચતુષ્ટયસ્વરૂપ ઐશ્વર્યનો સંયોગ કરાવવામાં આવ્યો છે; એવા તે ત્રણે લોકના ચૂડામણિ સમાન સિદ્ધ પરમેષ્ઠી મારું કલ્યાણ કરો. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સિદ્ધો બોધમિતિઃ સ બોધ ઉદિતો જ્ઞેયપ્રમાણો ભવેત્
 જ્ઞેયં લોકમલોકમેવ ચ વદન્ત્યાત્મેતિ સર્વસ્થિતઃ ।
 મૂષાયાં મદનોઙ્ગિતે હિ જટરે યાદૃગ્ નભસ્તાદૃશઃ
 પ્રાક્કાયાત્ કિમપિ પ્રહીણ ઇતિ વા સિદ્ધઃ સદાનન્દતિ ॥૫॥

અનુવાદ : સિદ્ધ જીવ પોતાના જ્ઞાનપ્રમાણ છે અને તે જ્ઞાન જ્ઞેય (જ્ઞાનના વિષય) પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. તે જ્ઞેય પણ લોક અને અલોકસ્વરૂપ છે. તેથી જ આત્મા સર્વવ્યાપક કહેવાય છે. બીબા (જેમાં ઢાળીને પાત્ર અને આભૂષણ વગેરે બનાવવામાં આવે છે)માંથી મીણ જુદું પડી જતાં તેની અંદર જેવું શુદ્ધ આકાશ બાકી રહી જાય છે એવા આકારને ધારણ કરનાર તથા પહેલાના શરીરથી કાંઈક અલ્પ એવા તે સિદ્ધ પરમેષ્ઠી સદા આનંદનો અનુભવ કરે છે.

વિશેષાર્થ : સિદ્ધોનું જ્ઞાન અપરિમિત છે જે સમસ્ત લોક અને અલોકનો વિષય કરે છે. આ રીતે લોક અને અલોકરૂપ અપરિમિત જ્ઞેયનો વિષય કરનાર તે જ્ઞાનથી આત્મા અભિન્ન છે—તે સ્વરૂપ છે; આ જ અપેક્ષાએ આત્માને વ્યાપક કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં તો તે પૂર્વ શરીરથી કાંઈક ન્યૂન રહીને પોતાના સીમિત ક્ષેત્રમાં જ રહે છે. પૂર્વના શરીરથી કાંઈક ન્યૂન કહેવાનું કારણ એ છે કે શરીરના ઉપાંગભૂત જે નાસિકા વગેરેના છિદ્રાદિ હોય છે ત્યાં આત્મપ્રદેશોનો અભાવ હોય છે. શરીરનો સંબંધ ધૂટતાં અમૂર્તિક સિદ્ધાત્માનો આકાર કેવો રહે છે તે બતાવતાં અહીં ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે કે જેમ માટી વગેરેથી બનાવેલ પૂતળામાં મીણ ભરી દેવામાં આવ્યું હોય, અને ત્યાર પછી તેને અગ્નિનાં સંયોગ પ્રાપ્ત થતાં જેમ તે મીણ ગળી જાય અને ત્યાં તે આકારમાં શુદ્ધ આકાશ બાકી રહી જાય છે તેવી જ રીતે શરીરનો સંબંધ ધૂટી જતાં તેના આકારે શુદ્ધ આત્મપ્રદેશ બાકી રહી જાય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દૃગ્બોધૌ પરમૌ તદાવૃત્તિહતેઃ સૌખ્યં ચ મોહક્ષયાત્
 વીર્યં વિઘ્નવિઘાતતો ઽપ્રતિહતં મૂર્તિર્ન નામક્ષતેઃ ।
 આયુર્નાશવશાન્ન જન્મમરણે ગોત્રે ન ગોત્રં વિના
 સિદ્ધાનાં ન ચ વેદનીયવિરહાદુઃખં સુખં ચાક્ષજમ્ ॥૬॥

અનુવાદ : સિદ્ધોને દર્શનાવરણના ક્ષયથી ઉત્કૃષ્ટ દર્શન (કેવળદર્શન), જ્ઞાનાવરણના ક્ષયથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન), મોહનીય કર્મના ક્ષયથી અનંત સુખ,

અંતરાયના વિનાશથી અનંતવીર્ય, નામકર્મના ક્ષયથી તેમને મૂર્તિનો અભાવ થઈને અમૂર્તપણું (સૂક્ષ્મત્વ), આયુષ્ય કર્મ નષ્ટ થઈ જવાથી જન્મ-મરણનો અભાવ થઈ અવગાહનત્વ, ગોત્ર કર્મ ક્ષીણ થઈ જવાથી ઉચ્ચ અને નીચ ગોત્રોનો અભાવ થઈને અગુરુલઘુત્વ, તથા વેદનીય કર્મ નષ્ટ થઈ જવાથી ઈન્દ્રિયજન્ય સુખ-દુઃખનો અભાવ થઈને અવ્યાબાધત્વ ગુણ પ્રગટ થાય છે. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યૈર્દુઃખાનિ સમાપ્તુવન્તિ વિધિવજ્જાનન્તિ પશ્યન્તિ નો
વીર્યં નૈવ નિજં ભજન્ત્યસુભૃતો નિત્યં સ્થિતાઃ સંસૃતૌ ।
કર્માણિ પ્રહતાનિ તાનિ મહતા યોગેન યૈસ્તે સદા
સિદ્ધા નિત્યચતુષ્ટયામૃતસરિન્નાથા ભવેયુર્ન કિમ્ ॥૭॥

અનુવાદ : જે કર્મોના નિમિત્તે નિરંતર સંસારમાં સ્થિત પ્રાણી સદા દુઃખો પામ્યા કરે છે, વિધિવત્ આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી, દેખતો નથી અને પોતાના સ્વાભાવિક વીર્ય (સામર્થ્ય) નો પણ અનુભવ કરતો નથી; તે કર્મોને જે સિદ્ધોએ મહાન યોગ અર્થાત્ શુક્લધ્યાન દ્વારા નષ્ટ કરી દીધા છે તે સિદ્ધ ભગવાન અવિનશ્વર અનંતચતુષ્ટયરૂપ અમૃતની નદીના અધિપતિ (સમુદ્ર) શું નહિ થાય? અર્થાત્ અવશ્ય થશે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एकाक्षाद्बहुकर्मसंवृतमतेर्द्वयक्षादिजीवाः सुख-
ज्ञानाधिक्ययुता भवन्ति किमपि क्लेशोपशान्तेरिह ।
ये सिद्धास्तु समस्तकर्मविषमध्वान्तप्रबन्धच्युताः
सद्बोधाः सुखिनश्च ते कथमहो न स्युस्त्रिलोकाधिपाः ॥८॥

અનુવાદ : સંસારમાં જે એકેન્દ્રિય જીવની બુદ્ધિ કર્મના ઘણા આવરણ સહિત છે તેની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવ અધિક સુખી અને અધિક જ્ઞાનવાન્ છે કારણ કે એમને તેની અપેક્ષાએ કર્મનું આવરણ ઓછું છે. તો પછી ભાઈ, જે સિદ્ધ જીવ સમસ્ત કર્મરૂપી ઘોર અંધકારના વિસ્તાર રહિત થઈ ગયા છે તે ત્રણે લોકના અધિપતિ થઈને ઉત્તમ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) અને અનંત સુખ સંપન્ન કેમ ન હોય? અવશ્ય હોય.

વિશેષાર્થ : એકેન્દ્રિય જીવોને જેટલી અધિક માત્રામાં જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનું આવરણ છે તેનાથી ઉત્તરોત્તર દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોને તે કાંઈક કમ છે. તેથી એકેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ દ્વીન્દ્રિય અને

તેની અપેક્ષાએ ત્રીન્દ્રિયાદિ જીવ ઉત્તરોત્તર અધિક જ્ઞાનવાન્ અને સુખી જોવામાં આવે છે. વળી જો તે જ કર્મોનું આવરણ સિદ્ધોને પૂર્ણપણે નષ્ટ થઈ ગયું છે તો પછી તેમને અનંતજ્ઞાની અને અનંતસુખી થઈ જવામાં કાંઈ પણ સંદેહ રહેતો નથી. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યઃ કેનાપ્યતિગાઢગાઢમભિતો દુઃખપ્રદૈઃ પ્રગ્રહૈઃ
 બદ્ધોઽન્યૈશ્ચ નરો રુષા ઘનતરૈરાપાદમામસ્તકમ્ ।
 એકસ્મિન્ શિથિલે ડપિ તત્ર મનુતે સૌખ્યં સ સિદ્ધાઃ પુનઃ
 કિં ન સ્યુઃ સુખિનઃ સદા વિરહિતા બાહ્યાન્તરૈર્બન્ધનૈઃ ॥૧॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય કોઈ બીજા મનુષ્યદ્વારા ક્રોધને વશ થઈને પગથી માંડીને મસ્તક સુધી ચારે તરફ દુઃખદાયક દેહતર દોરડાઓથી જકડીને બાંધી દેવાયો હોય તે તેમાંથી કોઈ એક પણ દોરડું ઢીલું થતાં સુખનો અનુભવ કરે છે. તો પછી જે સિદ્ધ જીવ બાહ્ય અને અભ્યંતર બન્નેય બંધનોથી રહિત થઈ ગયા છે તેઓ શું સદા સુખી નહિ હોય? અર્થાત્ અવશ્ય હશે. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વજ્ઞઃ કુરુતે પરં તનુભૃતઃ પ્રાચુર્યતઃ કર્મણાં
 રેણૂનાં ગણનં કિલાધિવસતામેકં પ્રદેશં ઘનમ્ ।
 ઇત્યાશાસ્વખિલાસુ બદ્ધમહસો દુઃખં ન કસ્માન્મહ-
 ન્મુક્તસ્યાસ્ય તુ સર્વત્રઃ કિમિતિ નો જાયેત સૌખ્યં પરમ્ ॥૧૦॥

અનુવાદ : જીવના એક પ્રદેશમાં સઘનરૂપે સ્થિત કર્મોના પ્રચુર પરમાણુઓની ગણતરી ફક્ત સર્વજ્ઞ જ કરી શકે છે. તો પછી જો બધી દિશાઓમાં અર્થાત્ સર્વ તરફથી આ જીવનું આત્મતેજ કર્મોથી સંબદ્ધ (રોકાયેલું) હોય તો તેને મહાન દુઃખ કેમ ન થાય? અવશ્ય થાય. એનાથી વિપરીત જે આ સિદ્ધ જીવ બધી તરફથી જ ઉક્ત કર્મોથી રહિત થઈ ગયા છે તેમને ઉત્કૃષ્ટ સુખ ન હોય શું? અર્થાત્ અવશ્ય હોય.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે આ સંસારી પ્રાણીને એક જ આત્મપ્રદેશે એટલા બધા કર્મ પરમાણુ બંધાયેલા છે કે તેમની ગણતરી કેવળ સર્વજ્ઞ જ કરી શકે છે, આપણા

જેવા કોઈ અલ્પજ્ઞ જીવ નહિ. એવી રીતે આ જીવને બધા જ (અસંખ્યાત) આત્મપ્રદેશ તે કર્મ પરમાણુઓથી બંધાયેલા છે. હવે ભલા વિચાર કરો કે આટલા અનંતાનંત કર્મ પરમાણુઓથી બંધાયેલો આ સંસારી જીવ કેટલો બધો દુઃખી અને તે બધાથી રહિત થઈ ગયેલા સિદ્ધ જીવ કેટલા બધા સુખી હશે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

येषां कर्मनिदानजन्यविविधक्षुत्तुण्मुखा व्याधयः
तेषामन्नजलादिकौषधगणस्तच्छान्तये युज्यते ।
सिद्धानां तु न कर्म तत्कृतरुजो नातः किमन्नादिभिः
नित्यात्मोत्थसुखामृताम्बुधिगतास्तृप्तास्त एव ध्रुवम् ॥११॥

અનુવાદ : જે જીવોને કર્મના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલી અનેક પ્રકારની ભૂખ-તરસ વગેરે વ્યાધિઓ થયા કરે છે તેમને આ વ્યાધિઓની શાંતિ માટે અન્ન, જળ અને ઔષધ વગેરે લેવું ઉચિત છે. પરંતુ જે સિદ્ધ જીવોને ન કર્મ છે અને તેથી ન તેનાથી ઉત્પન્ન થતી વ્યાધિઓ પણ છે તેમને આ અન્નાદિ વસ્તુઓથી શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ તેમને આનું કાંઈપણ પ્રયોજન રહ્યું નથી. તેઓ તો નિશ્ચયથી અવિનશ્વર આત્મમાત્રજન્ય (અતીન્દ્રિય) સુખરૂપી અમૃતના સમુદ્રમાં મગ્ન રહીને સદાય તૃપ્ત રહે છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सिद्धज्योतिरतीव निर्मलतरज्ञानैकमूर्ति स्फुरद्-
वर्तिर्दीपमिवोपसेव्य लभते योगी स्थिरं तत्पदम् ।
सद्बुद्ध्याथ विकल्पजालरहितस्तद्रूपतामापतं-
स्ताह्वजायत एव देवविनुतस्त्रैलोक्यचूडामणिः ॥१२॥

અનુવાદ : જેવી રીતે બત્તી દીપકની સેવા કરીને તેનું પદ પ્રાપ્ત કરી લે છે, અર્થાત્ દીપક સ્વરૂપે પરિણમી જાય છે તેવી જ રીતે અત્યંત નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ અસાધારણ મૂર્તિસ્વરૂપ સિદ્ધજ્યોતિની આરાધના કરીને યોગી પણ સ્વયં તેના સ્થિર પદ (સિદ્ધપદ) ને પ્રાપ્ત કરી લે છે. અથવા તે સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા વિકલ્પોથી રહિત થયા થકા સિદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થઈને એવા થઈ જાય છે કે ત્રણે લોકના ચૂડામણિ રત્ન સમાન તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્સૂક્ષ્મં ચ મહદ્દ શૂન્યમપિ યન્નો શૂન્યમુત્પદ્યતે
 નશ્યત્યેવ ચ નિત્યમેવ ચ તથા નાસ્ત્યેવ ચાસ્ત્યેવ ચ ।
 એકં યદ્યદનેકમેવ તદપિ પ્રાપ્તં પ્રતીતિં દૃઢાં
 સિદ્ધજ્યોતિરમૂર્તિ ચિત્સુખમયં કેનાપિ તલ્લક્ષ્યતે ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે સિદ્ધજ્યોતિ સૂક્ષ્મ પણ છે અને સ્થૂળ પણ છે, શૂન્ય પણ છે અને પરિપૂર્ણ પણ છે, ઉત્પાદ-વિનાશવાળી પણ છે અને નિત્ય પણ છે, સદ્ભાવરૂપ પણ છે અને અભાવરૂપ પણ છે તથા એક પણ છે અને અનેક પણ છે; એવી તે દૃઢ પ્રતીતિને પ્રાપ્ત થયેલી અમૂર્તિક, ચેતન અને સુખસ્વરૂપ સિદ્ધજ્યોતિ કોઈ વિરલા જ યોગી પુરુષદ્વારા દેખવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ : અહીં જે સિદ્ધજ્યોતિને પરસ્પર વિરુદ્ધ પ્રતીત થતાં અનેક ધર્મોથી સંયુક્ત બતાવવામાં આવેલ છે તે વિવક્ષાભેદથી બતાવેલ છે. જેમ કે-તે સિદ્ધજ્યોતિ અતીન્દ્રિય છે માટે જ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. પરંતુ તેમાં અનંતાનંત પદાર્થ પ્રતિભાસે છે તેથી એ અપેક્ષાએ તે સ્થૂળ પણ કહેવાય છે. તે પર (પુદ્ગલાદિ) દ્રવ્યોના ગુણોથી રહિત હોવાના કારણે શૂન્ય તથા અનંતચતુષ્ટય સંયુક્ત હોવાના કારણે પરિપૂર્ણ પણ છે. પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ તે પરિણમનશીલ હોવાથી ઉત્પાદ-વિનાશવાળી તથા દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિકાર રહિત હોવાથી નિત્ય પણ મનાય છે. પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે સદ્ભાવ સ્વરૂપ તથા પરના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અભાવ સ્વરૂપ પણ છે. તે પોતાનો સ્વભાવ છોડીને અન્ય સ્વરૂપે ન થવાને કારણે એક તથા અનેક પદાર્થોનું સ્વરૂપ પ્રતિભાસિત કરવાને કારણે અનેક સ્વરૂપે પણ છે એવી તે સિદ્ધજ્યોતિનું ચિંતન બધા કરી શકતા નથી પણ નિર્મળ જ્ઞાનના ધારક કોઈ વિશેષ યોગીજન જ તેનું ચિંતન કરે છે. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્યાચ્છબ્દામૃતગર્ભિતાગમમહારત્નાકરસ્નાનતો
 ધૌતા યસ્ય મતિઃ સ એવ મનુતે તત્ત્વં વિમુક્તાત્મનઃ ।
 તત્તસ્યૈવ તદેવ યાતિ સુમતેઃ સાક્ષાદુપાદેયતાં
 ભેદેન સ્વકૃતેન તેન ચ વિના સ્વં રૂપમેકં પરમ્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : ‘સ્યાત્’ શબ્દરૂપ અમૃતથી ગર્ભિત આગમ (અનેકાન્ત સિદ્ધાંત)

રૂપી મહાસમુદ્રમાં સ્નાન કરવાથી જેમની બુદ્ધિ નિર્મળ થઈ ગઈ છે તે જ સિદ્ધ આત્માનું રહસ્ય જાણી શકે છે. તેથી તે જ સુબુદ્ધિ જીવને જ્યાંસુધી પોતાની જાતે કરવામાં આવેલા ભેદ (સંસારી અને મુક્ત સ્વરૂપ) વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી તે જ સિદ્ધસ્વરૂપ સાક્ષાત્ ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) થાય છે. ત્યાર પછી ઉપર્યુક્ત ભેદબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જતાં કેવળ એક નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ જ પ્રતિભાસિત થાય છે—તે વખતે તે ઉપાદાન-ઉપાદેય ભાવ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે.

વિશેષાર્થ : આ ભવ્ય જીવ જ્યારે અનેકાન્તમય પરમાગમનો અભ્યાસ કરે છે ત્યારે તે વિવેકબુદ્ધિ પામીને સિદ્ધોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણી લે છે. તે વખતે તે પોતાની જાતને કર્મકલંકથી લિપ્ત જાણીને તે જ સિદ્ધસ્વરૂપને ઉપાદેય (ગ્રાહ્ય) માને છે. પરંતુ જેવું તેને સ્વરૂપાયરણ પ્રગટ થાય છે કે તરત જ તેની સંસારી અને સિદ્ધ વિષયક ભેદબુદ્ધિ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે—તે વખતે તેને ધ્યાન, ધ્યાતા અને ધ્યેયનો ભેદ જ રહેતો નથી. ત્યારે તેને સર્વ પ્રકારના વિકલ્પોથી રહિત એકમાત્ર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ જ પ્રતિભાસિત થાય છે. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દૃષ્ટિસ્તત્ત્વવિદઃ કરોત્યવિરતં શુદ્ધાત્મરૂપે સ્થિતા
શુદ્ધં તત્પદમેકમુલ્બળમતેરન્યત્ર ચાન્યાદૃશમ્ ।
સ્વર્ણાત્તન્મયમેવ વસ્તુ ઘટિતં લોહાદ્ય મુક્ત્યર્થિના
મુક્ત્વા મોહવિજૃમ્ભિતં નનુ પથા શુદ્ધેન સંચર્યતામ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : નિર્મળ બુદ્ધિને ધારણ કરનાર તત્ત્વજ્ઞ પુરુષની દૃષ્ટિ નિરંતર શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને એક માત્ર શુદ્ધ આત્મપદ અર્થાત્ મોક્ષપદને કરે છે. પરંતુ અજ્ઞાની પુરુષની દૃષ્ટિ અશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ અથવા પર પદાર્થોમાં સ્થિત થઈને સંસાર વધારે છે. ઠીક છે—સોનામાંથી બનાવાયેલ વસ્તુ (કટક-કુંડળ આદિ) સુવર્ણમય તથા લોહામાંથી બનાવાયેલ વસ્તુ (છરી આદિ) લોહમય જ હોય છે. તેથી મુમુક્ષુ જીવે મોહથી વૃદ્ધિ પામેલ વિકલ્પ-સમૂહને છોડીને શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગમાં ચાલવું જોઈએ. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિર્દોષશ્રુતચક્ષુષા ષડપિ હિ દ્રવ્યાણિ દૃષ્ટ્વા સુધી-
રાદત્તે વિશદં સ્વમન્યમિલિતં સ્વર્ણં યથા ધાવકઃ ।

યઃ કશ્ચિત્ કિલ નિશ્ચિનોતિ રહિતઃ શાસ્ત્રેણ તત્ત્વં પરં
સોઽન્ધો રૂપનિરૂપણં હિ કુરુતે પ્રાપ્તો મનઃશૂન્યતામ્ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જેવી રીતે સોની તાંબા વગેરેથી મિશ્રિત સોનું જોઈને તેમાંથી તાંબા વગેરેને જુદું કરીને શુદ્ધ સુવર્ણનું ગ્રહણ કરે છે તેવી જ રીતે વિવેકી પુરુષ નિર્દોષ આગમરૂપ નેત્રથી છ યે દ્રવ્યોને જોઈને તેમાંથી નિર્મળ આત્મતત્ત્વનું ગ્રહણ કરે છે. જે કોઈ જીવ શાસ્ત્ર રહિત રહીને ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વનો નિશ્ચય કરે છે તે મૂર્ખ મન (વિવેક) રહિત હોવા છતાં ય રૂપનું અવલોકન કરવા ઈચ્છનાર અંધ સમાન છે. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યો હેયેતરબોધસંભૃતમતિર્મુઞ્ચન્ સ હેયં પરં
તત્ત્વં સ્વીકુરુતે તદેવ કથિતં સિદ્ધત્વવીજં જિનૈઃ ।
નાન્યો ભ્રાન્તિગતઃ સ્વતોઽથ પરતો હેયે પરેઽર્થેઽસ્ય તદ્
દુષ્પ્રાપં શુચિ વર્ત્મ યેન પરમં તદ્ધામ સંપ્રાપ્યતે ॥૧૭॥

અનુવાદ : જેની બુદ્ધિ હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વના જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ છે તે ભવ્ય જીવ હેય પદાર્થ છોડીને ઉપાદેયભૂત ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે કારણ કે જિનેન્દ્રદેવે તેને જ મુક્તિનું બીજ બતાવ્યું છે. એનાથી વિપરિત જે જીવ હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વના વિષયમાં સ્વતઃ અથવા પરના ઉપદેશથી ભ્રમને પ્રાપ્ત થાય છે, તે ઉક્ત આત્મતત્ત્વનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી. તેથી તેને તે નિર્મળ મોક્ષમાર્ગ દુર્લભ થઈ જાય છે કે જેના દ્વારા તે ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરાય છે. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સાઙ્ગોપાઙ્ગમપિ શ્રુતં બહુતરં સિદ્ધત્વનિષ્પત્તયે
યે ઽન્યાર્થં પરિકલ્પયન્તિ યત્નુ તે નિર્વાણમાર્ગચ્યુતાઃ ।
માર્ગં ચિન્તયતો ઽન્વયેન તમતિક્રમ્યાપરેણ સ્ફુટં
નિઃશેષં શ્રુતમેતિ તત્ર વિપુલે સાક્ષાદિચારે સતિ ॥૧૮॥

અનુવાદ : અંગો અને ઉપાંગો સહિત પુષ્કળ શ્રુત (આગમ) મુક્તિની પ્રાપ્તિનું સાધન છે. જે જીવ તે શ્રુતની અન્ય સાંસારિક પ્રયોજનો માટે કલ્પના કરે છે તેઓ ખરેખર

મોક્ષમાર્ગથી ભ્રષ્ટ છે. તેનું અતિક્રમણ કરીને (અન્ય સાંસારિક પ્રયોજનો છોડીને) અપર અન્વય વડે સર્વોત્કૃષ્ટ એવા (પરંપરાગત દ્રવ્યશ્રુત વડે) જે જીવ માર્ગનું પ્રગટપણે ચિંતન કરે છે તેને તેનો વિપુલ વિચાર કરતાં, સમસ્ત શ્રુત સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃશેષશ્રુતસંપદઃ શમનિધેરાધનાયાઃ ફલં
પ્રાપ્તાનાં વિષયે સદૈવ સુખિનામલ્પૈવ મુક્તાત્મનામ્ ।
ઉક્તા ભક્તિવશાન્મયાપ્યવિદુષા યા સાપિ ગીઃ સાંપ્રતં
નિઃશ્રેણિર્ભવતાદનન્તસુખતદ્ધામારુક્ષોર્મમ ॥૧૯॥

અનુવાદ : જે સમસ્ત શ્રુતરૂપ સંપત્તિ સહિત અને શાંતિના સ્થાનભૂત એવા આત્મતત્ત્વની આરાધનાના ફળને પ્રાપ્ત થઈને શાશ્વત સુખ પામી ચુક્યા છે એવા તે મુક્તાત્માઓના વિષયમાં મારા જેવા અલ્પજ્ઞે જે ભક્તિવશે થોડું કાંઈક કથન કર્યું છે તે અનંત સુખથી પરિપૂર્ણ તે મોક્ષરૂપી મહેલમાં ચડવાની ઈચ્છા કરનાર એવા મારા માટે નિસરણી સમાન થાવ. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વિશ્વં પશ્યતિ વેત્તિ શર્મ લભતે સ્વોત્પન્નમાત્યન્તિકં
નાશોત્પત્તિયુતં તથાપ્યવિચલં મુક્ત્યર્થિનાં માનસે ।
એકીભૂતમિદં વસત્યવિરતં સંસારભારોઙ્ગિતં
શાન્તં જીવધનં દ્વિતીયરહિતં મુક્તાત્મરૂપં મહઃ ॥૨૦॥

અનુવાદ : આ સિદ્ધાત્મારૂપ તેજ વિશ્વને દેખે અને જાણે છે, માત્ર આત્માથી ઉત્પન્ન આત્યંતિક સુખ પ્રાપ્ત કરે છે, નાશ અને ઉત્પાદ યુક્ત હોવા છતાં પણ નિશ્ચળ (ધ્રુવ) છે, મુમુક્ષુઓના હૃદયમાં એકત્રિત થઈને નિરંતર રહે છે, સંસારના ભારરહિત છે, શાન્ત છે, સધન આત્મપ્રદેશો સ્વરૂપ છે તથા અસાધારણ છે. ૨૦

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્યક્ત્વાન્યાસનયપ્રમાણવિવૃત્તીઃ સર્વં પુનઃ કારકં
સંબન્ધં ચ તથા ત્વમિત્યહમિતિ પ્રાયાન્ વિકલ્પાનપિ ।

સર્વોપાધિવિવર્જિતાત્મનિ પરં શુદ્ધેકવોધાત્મનિ

સ્થિત્વા સિદ્ધિમુપાશ્રિતો વિજયતે સિદ્ધઃ સમૃદ્ધો ગુણૈઃ ॥૨૧॥

અનુવાદ : જે નિક્ષેપ, નય અને પ્રમાણની અપેક્ષાએ કરવામાં આવતા વિવરણો, કર્તા આદિ સમસ્ત કારકો, કારક અને ક્રિયા આદિના સંબંધ, તથા ‘તમે’ અને ‘હું’ ઇત્યાદિ વિકલ્પાને પણ છોડીને કેવળ શુદ્ધ એક જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા સમસ્ત ઉપાધિ રહિત આત્મામાં સ્થિત થઈને સિદ્ધિ પામ્યા છે એવા તે અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોથી સમૃદ્ધ સિદ્ધ પરમેષ્ઠી જયવંત હો. ૨૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તૈરેવ પ્રતિપદ્યતેઽત્ર રમણીસ્વર્ણાદિવસ્તુ પ્રિયં

તત્સિદ્ધૈકમહઃ સદન્તરદૃશા મન્દૈર્ન યૈર્દૃશ્યતે ।

યે તત્તત્ત્વરસપ્રભિન્નહૃદયાસ્તેષામશેષં પુનઃ

સામ્રાજ્યં તૃણવદ્વપુશ્ચ પરવદ્ભોગાશ્ચ રોગા ઇવ ॥૨૨॥

અનુવાદ : સંસારમાં જે મૂર્ખ જીવો ઉત્તમ અભ્યંતર નેત્ર (જ્ઞાન) થી તે સમીચીન સિદ્ધાત્મારૂપ અદ્વિતીય તેજને દેખતા નથી તેઓ જ અહીં સ્ત્રી અને સુવર્ણ આદિ વસ્તુઓને પ્રિય માને છે. પરંતુ જેમનું હૃદય તે સિદ્ધાત્મારૂપ રસથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું છે તેમને સમસ્ત સામ્રાજ્ય (ચક્રવર્તિપાણું) તૃણ સમાન તુચ્છ લાગે છે, શરીર બીજા જેવું (અથવા શત્રુ જેવું) પ્રતિભાસે છે, તથા ભોગ રોગ સમાન જણાય છે. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વન્ધ્યાસ્તે ગુણિનસ્ત એવ ભુવને ધન્યાસ્ત એવ ધ્રુવં

સિદ્ધાનાં સ્મૃતિગોચરં રુચિવશાન્નામાપિ યૈર્નીયતે ।

યે ધ્યાયન્તિ પુનઃ પ્રશસ્તમનસસ્તાન્ દુર્ગભૂમૃદ્ધરી-

મધ્યસ્થાઃ સ્થિરનાસિકાગ્રિમદૃશસ્તેષાં કિમુ બ્રૂમહે ॥૨૩॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ ભક્તિપૂર્વક સિદ્ધોના નામ માત્રનું પણ સ્મરણ કરે છે તે સંસારમાં નિશ્ચયથી વંદનીય છે, તેઓ જ ગુણવાન છે અને તેઓ જ પ્રશંસા યોગ્ય છે. તો પછી જે સાધુજનો દુર્ગ (દુર્ગમ સ્થાન) અથવા પર્વતની ગુફાની મધ્યમાં સ્થિત રહીને અને નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર પોતાના નેત્રો સ્થિર કરીને પ્રસન્ન મનથી

તે સિદ્ધોનું ધ્યાન કરે છે તેમના વિષયમાં અમે શું કહીએ? અર્થાત્ તેઓ તો અતિશય ગુણવાન અને વંદનીય છે જ. ૨૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યઃ સિદ્ધે પરમાત્મનિ પ્રવિતતજ્ઞાનૈકમૂર્તૌ કિલ
જ્ઞાની નિશ્ચયતઃ સ એવ સકલપ્રજ્ઞાવતામગ્રણીઃ ।
તર્કવ્યાકરણાદિશાસ્ત્રસહિતૈઃ કિં તત્ર શૂન્યૈર્યતો
યદ્યોગં વિદધાતિ વેધ્યવિષયે તદ્વાણમાવર્ણ્યતે ॥૨૪॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ અતિશય વિસ્તૃત જ્ઞાનરૂપ અદ્વિતીય શરીરના ધારક સિદ્ધ પરમાત્માના વિષયમાં જ્ઞાનવાન છે તે જ નિશ્ચયથી સમસ્ત વિદ્વાનોમાં શ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ જે સિદ્ધાત્મવિષયક જ્ઞાનથી શૂન્ય રહીને ન્યાય અને વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રોના જાણકાર છે તેમનું અહીં કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ એ કે જે લક્ષ્યના વિષયમાં સંબંધ કરે છે તે જ બાણ કહેવાય છે.

વિશેષાર્થ : જે બાણ પોતાના લક્ષ્યને વીંધે છે તે જ બાણ પ્રશંસનીય મનાય છે, પણ જે બાણ પોતાનું લક્ષ્ય વીંધવામાં અસમર્થ રહે છે તે વાસ્તવમાં બાણ કહેવરાવવાને યોગ્ય નથી. એવી જ રીતે જે ભવ્ય જીવ પ્રયોજનભૂત આત્મતત્ત્વના વિષયમાં જાણકારી રાખે છે તે જ વાસ્તવમાં પ્રશંસનીય છે. એનાથી વિપરીત જે ન્યાય, વ્યાકરણ અને જ્યોતિષ આદિ અનેક વિષયોનાં પ્રકાંડ વિદ્વાન થઈને પણ જો પ્રયોજનભૂત આત્મતત્ત્વના વિષયમાં અજ્ઞાની છે તો તે નિન્દાને પાત્ર છે. કારણ એ કે આત્મજ્ઞાન વિના જીવનું કદી કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. એ જ કારણે દ્રવ્યલિંગી મુનિ બાર અંગના પાઠી હોવા છતાં પણ અભવ્યસેનની જેમ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને એનાથી વિપરીત શિવભૂતિ (ભાવ-પ્રાભૂત-પર-પૃષ્ઠ) મુનિ જેવા ભવ્ય પ્રાણી કેવળ તુષ-માષ સમાન આત્મપરના વિવેકથી જ સંસારથી મુક્ત થઈ જાય છે. ૨૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સિદ્ધાત્મા પરમઃ પરં પ્રવિલસદ્બોધઃ પ્રબુદ્ધાત્મના
યેનાજ્ઞાયિ સ કિં કરોતિ બહુભિઃ શાસ્ત્રૈર્બહિર્વાચકૈઃ ।
યસ્ય પ્રોદ્ગતરોચિરુજ્જ્વલતનુર્ભાનુઃ કરસ્થો ભવેત્
ધ્વાન્તધ્વંસવિદ્યૌ સ કિં મૃગયતે રત્નપ્રદીપાદિકાન્ ॥૨૫॥

અનુવાદ : જે વિવેકી પુરુષે સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિભૂષિત કેવળ ઉત્કૃષ્ટ સિદ્ધ આત્માનું

પરિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે તે બાહ્ય પદાર્થોનું વિવેચન કરનાર ઘણા શાસ્ત્રોથી શું કરે? અર્થાત્ તેને આમનું કાંઈ પણ પ્રયોજન રહેતું નથી. બરાબર જ છે-જેના હાથમાં કિરણોના ઉદયથી સંયુક્ત ઉજ્જવળ શરીરવાળો સૂર્ય સ્થિત રહે છે તે શું અંધકારને નષ્ટ કરવા માટે રત્નના દીપક આદિ ગોતે છે? અર્થાત્ ગોતતા નથી. ૨૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વત્ર ચ્યુતકર્મબન્ધનતયા સર્વત્ર સદર્શનાઃ

સર્વત્રાખિલવસ્તુજાતવિષયવ્યાસક્તબોધત્વિષઃ ।

સર્વત્ર સ્ફુરદુન્નતોન્નતસદાનન્દાત્મકા નિશ્ચલાઃ

સર્વત્રૈવ નિરાકુલાઃ શિવસુખં સિદ્ધાઃ પ્રયચ્છન્તુ નઃ ॥૨૬॥

અનુવાદ : જે સિદ્ધ જીવ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં કર્મબંધનથી રહિત થઈ જવાને કારણે સર્વ આત્મપ્રદેશોમાં વ્યાપ્ત સમીચીન દર્શન સહિત છે, જેમની સમસ્ત વસ્તુઓને વિષય કરનારી જ્ઞાનજ્યોતિનો પ્રસાર સર્વત્ર થઈ રહ્યો છે અર્થાત્ જે સર્વજ્ઞ થઈ ગયા છે. જે સર્વત્ર પ્રકાશમાન શાશ્વત અનંત સુખસ્વરૂપ છે તથા જે સર્વત્ર નિશ્ચળ નિરાકુળ છે. આવા તે સિદ્ધ અમને મોક્ષસુખ પ્રદાન કરો. ૨૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આત્મોત્તુઙ્ગૃહં પ્રસિદ્ધ બહિરાઘાત્મપ્રભેદક્ષણં

બહ્વાત્માધ્યવસાનસંગતલસત્સોપાનશોભાન્વિતમ્ ।

તત્રાત્મા વિભુરાત્મનાત્મસુહૃદો હસ્તાવલમ્બી સમા-

રુદ્ધાનન્દકલત્રસંગતભુવં સિદ્ધઃ સદા મોદતે ॥૨૭॥

અનુવાદ : જે આત્મારૂપી ઉન્નત ભવન પ્રસિદ્ધ બહિરાત્મા આદિ ભેદોરૂપ ખંડો (માળ) થી સહિત તથા આત્માના પરિણામોરૂપ અનેક સુંદર પગથિયાઓની શોભા સંયુક્ત છે તેમાં આત્મારૂપ મિત્રના હાથનો આશ્રય લેનાર આ આત્મારૂપ રાજા આનંદરૂપ સ્ત્રીથી અધિષ્ઠિત પૃથ્વી ઉપર ચઢીને મુક્ત થતો થકો સદા આનંદિત રહે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ અનેક સીડીઓથી સુશોભિત પાંચ સાત માળવાળા ભવનમાં મનુષ્ય કોઈ મિત્રના હાથનો સહારો લઈને તે સીડીઓના આશ્રયે અનાયાસે જ ઉપર અભીષ્ટ સ્થાનમાં પહોંચીને આનંદ પામે છે. તેવી જ રીતે આ જીવ અધઃપ્રવૃત્તકરણાદિ પરિણામોરૂપ સીડીઓ ઉપરથી

બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મારૂપ ત્રણ ખંડવાળા આત્મારૂપ ભવનમાં સ્થિત થયો થકો પોતાના આત્મારૂપી મિત્રનું હસ્તાવલંબન લઈને (આત્મલીન થઈને) શાશ્વત સુખ સંયુક્ત તે સિદ્ધક્ષેત્રમાં પહોંચી જાય છે જ્યાં તે અનંતકાળ સુધી અબાધ સુખ ભોગવે છે. ૨૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સૈવૈકા સુગતિસ્તદેવ ચ સુખં તે એવ દૃગ્બોધને
સિદ્ધાનામપરં યદસ્તિ સકલં તન્મે પ્રિયં નેતરત્ ।
ઇત્યાલોચ્ય દૃઢં ત એવ ચ મયા ચિત્તે ધૃતાઃ સર્વદા
તદૂપં પરમં પ્રયાતુમનસા હિત્વા ભવં ભીષણમ્ ॥૨૮॥

અનુવાદ : સિદ્ધોની જે ગતિ છે તે જ એક ઉત્તમ ગતિ છે. તેમનું જે સુખ છે તે જ એક ઉત્તમ સુખ છે. તેમનાં જે જ્ઞાન-દર્શન છે તે જ યથાર્થ જ્ઞાનદર્શન છે તથા બીજું પણ જે કાંઈ સિદ્ધોનું છે તે બધું મને પ્રિય છે. એના સિવાય બીજું કાંઈ પણ મને પ્રિય નથી. આ રીતે વિચાર કરતાં મેં ભયાનક સંસાર છોડીને અને તે સિદ્ધોના ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિમાં મન જોડીને મારા ચિત્તમાં નિરંતર તે સિદ્ધોને જ દેઢતા પૂર્વક ધારણ કર્યા છે. ૨૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તે સિદ્ધાઃ પરમેષ્ઠિનો ન વિષયા વાચામતસ્તાન્ પ્રતિ
પ્રાયો વચ્મિ યદેવ તત્ત્વલુ નભસ્યાલેખ્યમાલિખ્યતે ।
તન્નામાપિ મુદે સ્મૃતં તત્ત્વ ઇતો ભક્ત્યાથ વાચાલિત-
સ્તેષાં સ્તોત્રમિદં તથાપિ કૃતવાનમ્ભોજનન્દી મુનિઃ ॥૨૯॥

અનુવાદ : તે સિદ્ધ પરમેષ્ઠી વચનોના વિષય નથી તેથી જ ઘણું કરીને તેમના લક્ષ્યે જે કાંઈ હું કહી રહ્યો છું તે આકાશમાં ચિત્રલેખન બરાબર છે. છતાં પણ તેમના નામમાત્રનું સ્મરણેય આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી ભક્તિવિશે વાચાળ થઈને મેં-પદ્મનંદી મુનિએ-તેમનું આ સ્તોત્ર કર્યું છે. ૨૯.

આ રીતે સિદ્ધસ્તુતિ સમાપ્ત થઈ. ૮.

૯. આલોચના

[૧. આલોચના]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્યાનન્દનિધિં ભવન્તમમલં તત્ત્વં મનો ગાહતે સિદ્ધસ્તુતિ
ત્વન્નામસ્મૃતિલક્ષણો યદિ મહામન્ત્રો ઽસ્ત્યનન્તપ્રભઃ ।
યાનં ચ ત્રિતયાત્મકે યદિ ભવેન્માર્ગે ભવદ્દર્શિતે
કો લોકેઽત્ર સતામભીષ્ટવિષયે વિદ્ધો જિનેશ પ્રભો ॥૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્રદેવ! જો સજ્જનોનું મન આનંદના સ્થાનભૂત આપના નિર્મળ સ્વરૂપનું અવગાહન કરે છે, જો અનંત દીપ્તિ સંપન્ન આપના નામ સ્મરણરૂપ મહામંત્ર પાસે છે અને જો આપના દ્વારા બતાવવામાં આવેલ રત્નત્રયસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં ગમન છે; તો પછી અહીં લોકમાં તે સજ્જનોને પોતાના ઈષ્ટ વિષયમાં વિદ્યન ક્યું હોઈ શકે? અર્થાત્ તેમને ઈષ્ટ વિષયમાં કોઈ બાધા ઉપસ્થિત થતી નથી. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃસંગત્વમરાગિતાથ સમતા કર્મક્ષયો બોધનં
વિશ્વવ્યાપિ સમં દશા તદતુલાનન્દેન વીર્યેણ ચ ।
ઈદ્દેવ તવૈવ સંસૃતિ પરિત્યાગાય જાતઃ ક્રમઃ
શુદ્ધસ્તેન સદા ભવચ્ચરણયોઃ સેવા સતાં સંમતા ॥૨॥

અનુવાદ : હે દેવ! પરિગ્રહત્યાગ, વીતરાગતા, સમતા, કર્મનો ક્ષય, કેવળદર્શન સહિત સમસ્ત પદાર્થોને એક સાથે વિષય કરનારું જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન), અનંત સુખ અને અનંતવીર્ય; આ પ્રકારની આ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ સંસારથી મુક્ત

થવા માટે આપની જ થયેલી છે. તેથી સજ્જનોને સદા આપના ચરણોની આરાધના ઈષ્ટ છે. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્યેતસ્ય દૃઢા મમ સ્થિતિરભૂત્વત્સેવયા નિશ્ચિતં
ત્રૈલોક્યેશ વલીયસોઽપિ હિ કુતઃ સંસારશત્રોર્ભયમ્ ।
પ્રાપ્તસ્યામૃતવર્ષહર્ષજનકં સઘન્ત્રધારાગૃહં
પુંસઃ કિં કુરુતે શુચૌ ચરતરો મધ્યાહનકાલાતપઃ ॥૩॥

અનુવાદ : હે ત્રિલોકીનાથ! જો આપની આરાધનાથી નિશ્ચયથી મારી એવી દૃઢ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે તો પછી મને અતિશય બળવાનું સંસારરૂપ શત્રુથી પણ ભય કેમ હોય? અર્થાત્ ન હોય. ઠીક છે—અમૃતવર્ષાથી હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર એવા ઉત્તમ કુવારા યુક્ત ગૃહને પ્રાપ્ત થયેલ પુરુષને શું ગ્રીષ્મ ઋતુમાં મધ્યાહ્નકાલીન સૂર્યનો અત્યંત તીક્ષ્ણ સંતાપ પણ શું દુઃખી કરી શકે છે? અર્થાત્ કરી શકતો નથી. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યઃ કશ્ચિન્નિપુણો જગત્ત્રયગતાનર્થાનશેષાંશ્ચિરં
સારાસારવિવેચનૈકમનસા મીમાંસતે નિસ્તુષમ્ ।
તસ્ય ત્વં પરમેક એવ ભગવન્ સારો હ્યસારં પરં
સર્વં મે ભવદાશ્રિતસ્ય મહતી તેનાભવન્નિર્વૃત્તિઃ ॥૪॥

અનુવાદ : હે ભગવાન! જે કોઈ ચતુર પુરુષ સાર અને અસાર પદાર્થોનું વિવેચન કરનાર અસાધારણ મન દ્વારા નિર્દોષ રીતે ત્રણે લોકના સમસ્ત પદાર્થોનો ઘણા કાળ સુધી વિચાર કરે છે તેને કેવળ એક આપ જ સારભૂત અને અન્ય સર્વ અસારભૂત છે તેથી આપના શરણે આવેલા મને મહાન્ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જ્ઞાનં દર્શનમપ્યશેષવિષયં સૌખ્યં તથાત્યન્તિકં
વીર્યં ચ પ્રભુતા ચ નિર્મલતરા રૂપં સ્વકીયં તવ ।
સમ્યગ્યોગદૃશા જિનેશ્વર ચિરાત્તેનોપલબ્ધે ત્વયિ
જ્ઞાતં કિં ન વિલોકિતં ન કિમથ પ્રાપ્તં ન કિં યોગિભિઃ ॥૫॥

અનુવાદ : હે જિનેશ્વર! આપનું જ્ઞાન અને દર્શન સમસ્ત પદાર્થોનો વિષય કરનાર છે, આપનાં સુખ અને વીર્ય અનંત છે, તથા આપનું પ્રભુત્વ અતિશય નિર્મળ છે; આ પ્રકારનું આપનું નિજ સ્વરૂપ છે. તેથી જે યોગીજનોએ સમ્યક્ ધ્યાનરૂપ નેત્ર દ્વારા ચિરકાળમાં આપને પ્રાપ્ત કરી લીધા છે તેમણે શું નથી જાણ્યું? શું નથી જોયું, અને શું નથી પ્રાપ્ત કરી લીધું? અર્થાત્ એક માત્ર આપને જાણી લેવાથી તેમણે બધું જ જાણી લીધું, દેખી લીધું અને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. પ.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્વામેકં ત્રિજગત્પતિં પરમહં મન્યે જિનં સ્વામિનં
ત્વામેકં પ્રણમामि चेतसि दधे सेवे स्तुवे सर्वदा ।
ત્વામેકં શરણં ગતોઽસ્મિ બહુના પ્રોક્તેન કિંચિદ્ભવે-
દિત્યં તદ્ભવતુ પ્રયોજનમતો નાન્યેન મે કેનચિત્ ॥૬॥

અનુવાદ : હું એક આપને જ ત્રણે લોકના સ્વામી, ઉત્કૃષ્ટ, જિન અને પ્રભુ માનું છું. હું એક આપને જ સર્વદા નમસ્કાર કરું છું, આપને જ ચિત્તમાં ધારણ કરું છું, આપની જ સેવા કરું છું, આપની જ સ્તુતિ કરું છું, તથા એક આપના જ શરણને પ્રાપ્ત થયો છું. ઘણું કહેવાથી શું લાભ? આ રીતે જે કાંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થઈ શકતું હોય તે થાવ. મને આપના સિવાય અન્ય કોઈની સાથે પ્રયોજન નથી. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

पापं कारितवान् यदत्र कृतवानन्यैः कृतं साध्विति
भ्रान्त्याहं प्रतिपन्नवांश्च मनसा वाचा च कायेन च ।
કાલે સંપ્રતિ યદ્ધ ભાવિનિ નવસ્થાનોદ્ભૂતં યત્પુન-
સ્તન્મિથ્યાખિલમસ્તુ મે જિનપતે સ્વં નિન્દતસ્તે પુરઃ ॥૭॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્રદેવ! મન, વચન અને કાયાથી મેં અહીં જે કાંઈ પણ અજ્ઞાનવશે પાપ કર્યું હોય, અન્ય દ્વારા કરાવ્યું હોય અને બીજાઓ દ્વારા કરાતાં ‘સારું કર્યું’; એમ સ્વીકાર કર્યો હોય અર્થાત્ અનુમોદના કરી હોય; એ ઉપરાંત આ જ નવ સ્થાનો (૧ મનકૃત, ૨ મન કારિત, ૩ મન અનુમોદિત, ૪ વચનકૃત, ૫ વચનકારિત, ૬ વચનાનુમોદિત, ૭ કાયકૃત, ૮ કાયકારિત અને કાયાનુમોદિત) દ્વારા બીજા પણ

જે પાપ વર્તમાનકાળમાં કરી રહ્યો છું, અને ભવિષ્યકાળમાં કરીશ તે સર્વ મારા પાપ આપની સામે આત્મનિંદા કરવાથી મિથ્યા થાવ. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લોકાલોકમનન્તપર્યયયુતં કાલત્રયીગોચરં
ત્વં જાનાસિ જિનેન્દ્ર પશ્યસિ તરાં શશ્વત્સમં સર્વતઃ ।
સ્વામિન્ વેત્સિ મમૈકજન્મજનિતં દોષં ન કિંચિત્કુતો
હેતોસ્તે પુરતઃ સ વાચ્ય ઇતિ મે શુદ્ધચર્થમાલોચિતમ્ ॥૮॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપ ત્રિકાળવર્તી અનંત પર્યાયો સહિત લોક અને અલોકને સદા સર્વ તરફથી યુગપત્ જાણો અને દેખો છો. તો પછી હે સ્વામી! આપ મારા એક જન્મમાં ઉત્પન્ન દોષોને ક્યા કારણે નથી જાણતા? અર્થાત્ અવશ્ય જાણો છો. છતાં પણ હું આલોચના પૂર્વક આત્મશુદ્ધિ માટે ઉક્ત દોષ આપની સામે પ્રગટ કરું છું. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આશ્રિત્ય વ્યવહારમાર્ગમથવા મૂલોત્તરાખ્યાન્ ગુણાન્
સાધોર્ધારયતો મમ સ્મૃતિપથપ્રસ્થાયિ યદ્દૂષણમ્ ।
શુદ્ધચર્થ તદપિ પ્રભો તવ પુરઃ સજ્જોઽહમાલોચિતું
નિઃશલ્યં હૃદયં વિધેયમજડૈર્ભવ્યૈર્યતઃ સર્વથા ॥૯॥

અનુવાદ : વ્યવહાર માર્ગનો આશ્રય કરીને અથવા મૂળ અને ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરનાર મારા જેવા સાધુને જે દૂષણ સ્મરણમાં આવી રહ્યું છે તેની પણ શુદ્ધિ માટે હે પ્રભો ! હું આપની પાસે આલોચના કરવા માટે ઉદ્યત થયો છું. કારણ એ છે કે વિવેકી ભવ્ય જીવોએ સર્વ પ્રકારે પોતાનું હૃદય શલ્યરહિત કરવું જોઈએ. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વો ઽપ્યત્ર મુહુર્મુહર્જિનપતે લોકૈરસંખ્યૈર્મિત-
વ્યક્તાવ્યક્તવિકલ્પજાલકલિતઃ પ્રાણી ભવેત્ સંસૃતૌ ।

તત્તાવદ્ધિરયં સદૈવ નિચિતો દોષૈર્વિકલ્પાનુગૈઃ
પ્રાયશ્ચિત્તમિયત્ કુતઃ શ્રુતગતં શુદ્ધિર્ભવત્સંનિધેઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્રદેવ! અહીં સંસારમાં સર્વ પ્રાણી વારંવાર અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ વિકલ્પોના સમૂહથી સંયુક્ત હોય છે. તથા ઉક્ત વિકલ્પો અનુસાર આ પ્રાણી નિરંતર એટલા (અસંખ્યાત લોક પ્રમાણ) જ દોષોથી વ્યાપ્ત હોય છે. આટલું પ્રાયશ્ચિત્ત ભલા, આગમપ્રમાણે ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતું નથી. માટે તે દોષોની શુદ્ધિ આપની નિકટતા અથવા આરાધનાથી થાય છે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભાવાન્તઃકરણેન્દ્રિયાણિ વિધિવત્સંહત્ય બાહ્યાશ્રયા-
દેવીકૃત્ય પુનસ્ત્વયા સહ શુચિજ્ઞાનૈકસન્મૂર્તિના ।
નિઃસંગઃ શ્રુતસારસંગતમતિઃ શાન્તો રહઃ પ્રાપ્તવાન્
યસ્ત્વાં દેવ સમીક્ષતે સ લભતે ધન્યો ભવત્સંનિધિમ્ ॥૧૧॥

અનુવાદ : હે દેવ! જે ભવ્ય જીવ ભાવમન અને ભાવેન્દ્રિયોને નિયમાનુસાર બાહ્ય વસ્તુઓ તરફથી ખસેડીને તથા નિર્મળ અને જ્ઞાનરૂપ અદ્વિતીય ઉત્તમ મૂર્તિના ધારક આપની સાથે એકમેક કરીને પરિગ્રહરહિત, આગમના રહસ્યના જ્ઞાતા, શાન્ત અને એકાન્ત સ્થાનને પ્રાપ્ત થતા થકા આપને દેખે છે તે પ્રશંસનીય છે. તે જ આપની સમીપતા પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્વામાસાઘ પુરા કૃતેન મહતા પુણ્યેન પૂજ્યં પ્રભું
બ્રહ્માદ્યૈરપિ યત્પદં ન સુલભં તલ્લભ્યતે નિશ્ચિતમ્ ।
અર્હન્નાથ પરં કરોમિ કિમહં ચેતો ભવત્સંનિધા-
વદ્યાપિ ધ્રિયમાણમપ્યતિતરામેતદ્વિહિર્ધાવતિ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે અર્હત્ દેવ! પૂર્વકૃત મહાન્ પુણ્યના ઉદયથી પૂજવાને યોગ્ય આપ જેવા સ્વામીને પામીને જે પદ બ્રહ્મા આદિને માટે પણ દુર્લભ છે તે નિશ્ચિતપણે

પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પરંતુ હે નાથ! હું શું કરું? આપની સમીપમાં બળપૂર્વક લગાવવા છતાં પણ આ ચિત્ત હજી એ બાહ્ય પદાર્થો તરફ દોડે છે. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારો बहुदुःखदः सुखपदं निर्वाणमेतत्कृते
त्यक्त्वार्थादि तपोवनं वयमितास्तत्रोज्झितः संशयः ।
एतस्मादपि दुष्करव्रतविधेर्नाद्यापि सिद्धिर्यतो
वातालीतरलीकृतं दलमिव भ्राम्यत्यदो मानसम् ॥१३॥

અનુવાદ : સંસાર બહુ દુઃખદાયક છે, પરંતુ મોક્ષ સુખનું સ્થાન છે. આ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અમે ધન-સંપત્તિ આદિ છોડીને તપોવનમાં આવ્યા છીએ અને તેના વિષયમાં અમે સર્વ પ્રકારનો સંદેહ પણ છોડી દીધો છે. પરંતુ આ કઠિન વ્રતવિધાનથી પણ હજી સુધી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત ન થઈ. એનું કારણ એ છે કે વાયુસમૂહ દ્વારા ચંચળ કરવામાં આવેલા પાંદડા સમાન આ મન ભ્રમિત થઈ રહ્યું છે. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

झम्पाः कुर्वदितस्ततः परिलसद्वाह्यार्थलाभाद्द-
न्नित्यं व्याकुलतां परां गतवतः कार्यं विनाप्यात्मनः ।
ग्रामं वासयदिन्द्रियं भवकृतो दूरं सुहृत् कर्मणः
क्षेमं तावदिहास्ति कुत्र यमिनो यावन्मनो जीवति ॥१४॥

અનુવાદ : જે મન આમતેમ ભટક્યા કરે છે, બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિથી હર્ષ પામે છે, કોઈ પણ પ્રયોજન વિના નિરંતર જ્ઞાનમય આત્માને અતિશય વ્યાકુળ કરે છે, ઈન્દ્રિય સમૂહને વસાવે છે તથા સંસારના કારણભૂત કર્મનો પરમ મિત્ર છે; એવું તે મન જ્યાં સુધી જીવિત છે ત્યાંસુધી અહીં સંયમીનું કલ્યાણ ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતું નથી.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે જ્યાંસુધી મન શાન્ત થતું નથી ત્યાંસુધી સંયમનું પરિપાલન કરવા છતાં પણ કદી આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. કારણ એ છે કે મનની અસ્થિરતાથી બાહ્ય ઈષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થોમાં રાગ-દ્વેષની પ્રવૃત્તિ બની રહે છે અને જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેષનું પરિણામન છે ત્યાંસુધી કર્મનો બંધ પણ અનિવાર્ય છે. તથા જ્યાંસુધી નવા નવા કર્મનો બંધ

થતો રહે ત્યાંસુધી દુઃખમય આ જન્મ-મરણરૂપ સંસારની પરંપરા પણ ચાલુ જ રહે છે. આ હાલતમાં આત્માને કદી શાંતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. માટે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા કરનાર ભવ્ય જીવોએ સૌથી પહેલાં પોતાનું ચંચળ મન વશ કરવું જોઈએ. મન વશ થતાં તેના ઈશ્વારે ચાલતી ઈન્દ્રિયો સ્વયમેવ વશ થઈ જાય છે. તો એવી અવસ્થામાં બન્ધનો અભાવ થઈ જવાથી મોક્ષ પણ કાંઈ દૂર રહેતો નથી. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

नूनं मृत्युभुपैति यातममलं त्वां शुद्धबोधात्मकं
त्वत्तस्तेन बहिर्भ्रमत्यविरतं चेतो विकल्पाकुलम् ।
स्वामिन् किं क्रियते ऽत्र मोहवशतो मृत्योर्न भीः कस्य तत्
सर्वानर्थपरंपराकृदहितो मोहः स मे वार्यताम् ॥१५॥

અનુવાદ : હે સ્વામિન્! આ ચિત્ત નિર્મળ અને શુદ્ધચૈતન્યસ્વરૂપ આપને પ્રાપ્ત થયું થકું નિશ્ચયથી મૃત્યુને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી તે વિકલ્પોથી વ્યાકુળ થતું થકું આપના તરફથી ખસીને નિરંતર બાહ્ય પદાર્થોમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શું કરીએ? મોહના વશે અહીં મૃત્યુનો ભય ભલા કોને નથી હોતો? અર્થાત્ તેનો ભય ઘણું કરીને બધાને હોય છે. તેથી હે પ્રભો! સમસ્ત અનર્થોની પરંપરાના કારણભૂત મારા આ મોહરૂપ શત્રુનું નિવારણ કરો. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सर्वेषामपि कर्मणामतितरां मोहो बलीयानसौ
धत्ते चञ्चलतां बिभेति च मृतेस्तस्य प्रभावान्मनः ।
नो चेज्जीवति को म्रियेत क इह द्रव्यत्वतः सर्वदा
नानात्वं जगतो जिनेन्द्र भवता दृष्टं परं पर्ययैः ॥१६॥

અનુવાદ : બધા કર્મોમાં તે મોહ અતિશય બળવાન છે. તેના જ પ્રભાવથી મન ચપળતા ધારણ કરે છે અને મૃત્યુથી ડરે છે. જો એમ ન હોત તો પછી સંસારમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કોણ જીવે છે અને કોણ મરે છે? હે જિનેન્દ્ર! આપે ફક્ત પર્યાયોની અપેક્ષાએ જ સંસારની વિવિધતા જોઈ છે.

વિશેષાર્થ : જો નિશ્ચયનયથી વિચાર કરવામાં આવે તો શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આ આત્મા

અનાદિ-નિધન છે. તેનો ન કદી જન્મ થાય છે અને ન કદી મરણ. તેના જન્મ-મરણની કલ્પના વ્યવહારી જન પર્યાયની પ્રધાનતાથી કેવળ મોહના નિમિત્તે કરે છે. જેનો તે મોહ નષ્ટ થઈ જાય છે તેનું મન ચપળતા છોડીને સ્થિર થઈ જાય છે. તેને પછી મૃત્યુનો ભય રહેતો નથી. આ રીતે તેને યથાર્થ આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ થવા લાગે છે અને ત્યારે તે તરત જ પરમાનંદમય અવિનશ્વર પદને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વાતવ્યાપ્તસમુદ્રવારિહરીસંઘાતવત્સર્વદા
સર્વત્ર ક્ષણભદ્રગુરં જગદિદં સંચિન્ત્ય ચેતો મમ ॥
સંપ્રત્યેતદશેષજન્મજનકવ્યાપારપારસ્થિતં
સ્થાતું વાઙ્મતિ નિર્વિકારપરમાનન્દે ત્વયિ બ્રહ્મણિ ॥૧૭॥

અનુવાદ : આ વિશ્વ વાયુથી તાડિત થયેલા સમુદ્રના જળમાં ઉત્પન્ન થતી લહેરોના સમૂહ સમાન સદા અને સર્વત્ર ક્ષણનશ્વર છે, એવો વિચાર કરીને આ માંડું મન અત્યારે જન્મ-મરણરૂપ સંસારના કારણભૂત આ સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓની પાર પહોંચીને અર્થાત્ આવી ક્રિયાઓ છોડીને નિર્વિકાર અને પરમાનંદસ્વરૂપ આપ પરમાત્મામાં સ્થિત થવાની ઈચ્છા કરે છે. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एनः स्यादशुभोपयोगत इतः प्राप्नोति दुःखं जनो
धर्मः स्याच्च शुभोपयोगत इतः सौख्यं किमप्याश्रयेत् ।
द्वन्द्वं द्वन्द्वमिदं भवाश्रयतया शुद्धोपयोगात्पुन-
र्नित्यानन्दपदं तदत्र च भवानर्हन्नहं तत्र च ॥१८॥

અનુવાદ : અશુભ ઉપયોગથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે અને એનાથી પ્રાણી દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે તથા શુભ ઉપયોગથી ધર્મ થાય છે અને એનાથી પ્રાણી કોઈ વિશેષ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. સુખ અને દુઃખનું આ કલહકારી જોડું સંસારની સહાયથી ચાલે છે. પરંતુ એનાથી વિપરીત શુદ્ધ ઉપયોગથી તે શાશ્વત સુખનું સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. હે અરહંત જિન! આ પદ (મોક્ષ)માં તો આપ સ્થિત છો અને હું તે પદમાં અર્થાત્ શાતા, અશાતા વેદનીયજનિત ક્ષણિક સુખ-દુઃખના સ્થાનભૂત સંસારમાં સ્થિત છું. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યન્નાન્તર્ન બહિઃ સ્થિતં ન ચ દિશિ સ્થૂલં ન સૂક્ષ્મં પુમાન્
 નૈવ સ્ત્રી ન નપુંસકં ન ગુરુતાં પ્રાપ્તં ન યલ્લાઘવમ્ ।
 કર્મસ્પર્શશરીરગન્ધગણનાવ્યાહારવર્ણોઽજ્ઞિતં
 સ્વચ્છજ્ઞાનદ્વગેકમૂર્તિ તદહં જ્યોતિઃ પરં નાપરમ્ ॥૧૯॥

અનુવાદ : જે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ (ચૈતન્ય) ન તો અંદર સ્થિત છે અને ન બહાર સ્થિત છે, જે દિશાવિશેષમાં સ્થિત નથી, જે ન સ્થૂળ છે અને ન સૂક્ષ્મ છે; જે ન પુરુષ છે, ન સ્ત્રી છે અને ન નપુંસક છે; જે ન ગુરુતાને પ્રાપ્ત છે અને ન લઘુતાને પ્રાપ્ત છે; જે કર્મ, સ્પર્શ, શરીર, ગંધ, ગણના, શબ્દ અને વર્ણરહિત છે; તથા જે નિર્મળ જ્ઞાન અને દર્શનની મૂર્તિ છે; તે જ ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિસ્વરૂપ હું છું-એનાથી ભિન્ન બીજું કોઈ પણ સ્વરૂપ મારું નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે ભેદબુદ્ધિ રહે ત્યાંસુધી શરીર અને સ્વ અને પરની કલ્પના થાય છે. અંદર-બહાર; સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ તથા પુરુષ-સ્ત્રી આદિ ઉપર્યુક્ત બધા વિકલ્પ એક તે શરીરના આશ્રયે જ થયા કરે છે. પણ જ્યારે તે ભેદબુદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે અને અભેદબુદ્ધિ પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે તે સમસ્ત ભેદ વ્યવહાર પણ તેની સાથે જ નષ્ટ થઈ જાય છે. તે વખતે અખંડ ચિત્તિસ્વરૂપ એક માત્ર આત્મજ્યોતિનો જ પ્રતિભાસ થાય છે. ત્યાંસુધી કે આ નિર્વિકલ્પ અવસ્થામાં સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર આદિનો પણ ભેદ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

એતેનૈવ ચિદુન્નતિક્ષયકૃતા કાર્ય વિના વૈરિણા
 શશ્વત્કર્મખલેન તિષ્ઠતિ કૃતં નાથાવયોરન્તરમ્ ।
 એષોઽહં સ ચતે પુરઃ પરિગતો દુષ્ટો ઽત્ર નિઃસાર્યતાં
 સદ્રક્ષેતરનિગ્રહો નયવતો ધર્મઃ પ્રભોરીદશઃ ॥૨૦॥

અનુવાદ : હે સ્વામિન્! કોઈ પ્રયોજન વિના જ વૈરભાવ પામીને ઉન્નત ચૈતન્ય- સ્વરૂપનો ઘાત કરનાર આ કર્મરૂપ દુષ્ટ શત્રુ દ્વારા આપણા બન્ને વચ્ચે ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલો ભેદ સ્થિત છે. આ હું અને તે કર્મશત્રુ બન્ને ય આપની સામે હાજર છીએ. આમાંથી આપ દુષ્ટને ખેંચીને બહાર ફેંકી દો કારણ કે, સજ્જનનું રક્ષણ કરવું

અને દુષ્ટને દંડ દેવો એ ન્યાયપ્રિય રાજાનું કર્તવ્ય હોય છે. ૨૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આધિવ્યાધિજરામૃતિપ્રભુતયઃ સંબન્ધિનો વર્ષ્મણ-
સ્તદ્વિન્નસ્ય મમાત્મનો ભગવતઃ કિં કર્તૃમીશા જડાઃ ।
નાનાકારવિકારકારિણ ઇમે સાક્ષાન્નભોમણ્ડલે
તિષ્ઠન્તો ઽપિ ન કુર્વતે જલમુચસ્તત્ર સ્વરૂપાન્તરમ્ ॥૨૧॥

અનુવાદ : આધિ (માનસિક કષ્ટ), વ્યાધિ (શારીરિક કષ્ટ), જરા અને મૃત્યુ આદિ શરીર સાથે સંબંધ રાખનાર છે. હું ભગવાન્ આત્મા તે શરીરથી ભિન્ન છું, માટે તે શરીર સંબંધી જડ આધિ-વ્યાધિ આદિ મારું શું કરી શકે? અર્થાત્ એ આત્માનું કાંઈ પણ નુકશાન કરી શકતા નથી. યોગ્ય પણ છે-પ્રત્યક્ષ અનેક આકારો અને વિકારો કરનારા આ વાદળા આકાશમંડળમાં રહેવા છતાં પણ આકાશના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ અંતર કરતા નથી. ૨૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારાતપદહ્યમાનવપુષા દુઃખં મયા સ્થીયતે
નિત્યં નાથ યથા સ્થલસ્થિતિમતા મત્સ્યેન તામ્યન્મનઃ ।
કારુણ્યામૃતસંગશીતલતરે ત્વત્પાદપટ્ટકેરુહે
યાવદ્દેવ સમર્પયામિ હૃદયં તાવત્પરં સૌખ્યવાન્ ॥૨૨॥

અનુવાદ : જેમ પાણી સુકાઈ જતાં સ્થળ ઉપર રહેલું માછલું મનમાં અતિશય કષ્ટ પામે છે તેવી જ રીતે સંસારરૂપ ગરમીથી જલતા શરીરને ધારણ કરતો થકો અહીં રહીને હું પણ અતિશય કષ્ટ પામી રહ્યો છું. હે દેવ! જ્યાં સુધી હું દયારૂપ અમૃતના સંબંધથી અતિશય શીતળતાને પ્રાપ્ત થયેલ આપના ચરણ-કમળોમાં મારું હૃદય સમર્પિત કરું છું. ત્યાં સુધી અતિશય સુખનો અનુભવ કરું છું. ૨૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સાક્ષગ્રામમિદં મનો ભવતિ યદ્વાહ્યાર્થસંબન્ધભાક્
તત્કર્મ પ્રવિજૃમ્ભતે પૃથગહં તસ્માત્સદા સર્વથા ।

ચૈતન્યાત્તવ તત્તથેતિ યદિ વા તત્રાપિ તત્કારણં
શુદ્ધાત્મન્ મમ નિશ્ચયાત્પુનરિહ ત્વયેવ દેવ સ્થિતિઃ ॥૨૩॥

અનુવાદ : હે શુદ્ધ આત્મન્! ઇન્દ્રિયસમૂહ સાથે આ મન બાહ્ય પદાર્થો સાથે સંબંધ રાખે છે, માટે જ તેનાથી કર્મ વધે છે. હું તે કર્મથી સદા અને સર્વ પ્રકારે ભિન્ન છું અથવા આપના ચૈતન્યથી તે કર્મ સર્વથા ભિન્ન છે. અહીં પણ તે જ પૂર્વોક્ત (ચેતના-ચેતનત્વ) કારણ છે. હે દેવ! મારી સ્થિતિ નિશ્ચયથી અહીં આપના વિષયમાં જ છે. ૨૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

किं लोकेन किमाश्रयेण किमुत द्रव्येण कायेन किं
किं वाग्भिः किमुतेन्द्रियैः किमसुभिः किं तैर्विकल्पैरपि ।
सर्वे पुद्गलपर्यया बत परे त्वत्तः प्रमत्तो भव-
न्नात्मन्नेभिरभिश्चयस्यतितरामालेन किं बन्धनम् ॥२४॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! તારે લોકથી, આશ્રયથી, દ્રવ્યથી, શરીરથી, વચનોથી, ઇન્દ્રિયોથી, પ્રાણોથી અને તે વિકલ્પોથી પણ શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ એમનાથી તારે કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ એ છે કે આ બધી પુદ્ગલની પર્યાયો છે જે તારાથી ભિન્ન છે. ખેદ છે કે તું પ્રમાદી થઈને એમના દ્વારા વ્યર્થ જ શા માટે બંધનને પ્રાપ્ત થાય છે? ૨૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

धर्माधर्मनभांसि काल इति मे नैवाहितं कुर्वते
चत्वारोऽपि सहायतामुपगतास्तिष्ठन्ति गत्यादिषु ।
एकः पुद्गल एव संनिधिगतो नोकर्मकर्माकृति-
वैरी बन्धकृदेष संप्रति मया भेदासिना खण्डितः ॥२५॥

અનુવાદ : ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ આ ચારે દ્રવ્ય મારું કંઈ પણ અહિત કરતા નથી. તે ચારે તો ગતિ આદિ (સ્થિતિ, અવકાશ અને વર્તના) માં સહાયક થઈને રહ્યા છે. પરંતુ કર્મ અને નોકર્મના સ્વરૂપે પરિણમેલ આ એક પુદ્ગલરૂપ શત્રુ જ મારું સાન્નિધ્ય પામીને બંધનું કારણ થાય છે. તેથી મેં તેને આ વખતે ભેદ (વિવેક) રૂપ તલવારથી ખંડિત કરી દીધું છે. ૨૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રાગદ્વેષકૃતૈર્યથા પરિણમેદ્રૂપાન્તરૈઃ પુદ્ગલો
 નાકાશાદિચતુષ્ટયં વિરહિતં મૂર્ત્યા તથા પ્રાણિનામ્ ।
 તાભ્યાં કર્મઘનં ભવેદવિરતં તસ્માદિયં સંસૃતિ-
 સ્તસ્યાં દુઃખપરંપરેતિ વિદુષા ત્યાજ્યૌ પ્રયત્નેન તૌ ॥૨૬॥

અનુવાદ : જેમ રાગ અને દ્વેષ દ્વારા કરવામાં આવેલા પરિણામાન્તરોથી પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરિણમે છે તેવી રીતે તે અમૂર્તિક આકાશાદિ ચાર દ્રવ્ય ઉક્ત પરિણામાન્તરોથી પરિણમતા નથી. ઉક્ત રાગ અને દ્વેષથી નિરંતર પ્રાણીઓને સદા કઠોર કર્મનો બંધ થાય છે તેનાથી (કર્મબંધથી) આ સંસાર થાય છે અને તે સંસારમાં દુઃખોની પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણે વિદ્વાન પુરુષે પ્રયત્નપૂર્વક ઉક્ત રાગ અને દ્વેષનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

किं बाह्येषु परेषु वस्तुषु मनः कृत्वा विकल्पान् बहून्
 रागद्वेषमयान् मुधैव कुरुषे दुःखाय कर्माशुभम् ।
 आनन्दामृतसागरे यदि वसस्यासाद्य शुद्धात्मनि
 स्फीतं तत्सुखमेकतामुपगतं त्वं यासि रे निश्चितम् ॥२७॥

અનુવાદ : રે મન! તું બાહ્ય પર પદાર્થોમાં ઘણા રાગ-દ્વેષરૂપ વિકલ્પો કરીને વ્યર્થ જ દુઃખના કારણભૂત અશુભ કર્મ શા માટે કરે છે? જો તું એકત્વ (અદ્વૈતભાવ)ને પ્રાપ્ત થઈને આનંદરૂપ અમૃતના સમુદ્રભૂત શુદ્ધાત્મામાં નિવાસ કરે તો નિશ્ચયથી જ મહાન સુખ પામી શકીશ. ૨૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

इत्यास्थाय हृदि स्थिरं जिन भवत्यादप्रसादात्सती-
 मध्यात्मैकतुलामयं जन इतः शुद्ध्यर्थमारोहति ।
 एनं कर्तुममी च दोषिणमितः कर्मारयो दुर्धरा-
 स्तिष्ठन्ति प्रसभं तदत्र भगवन् मध्यस्थसाक्षी भवान् ॥२८॥

અનુવાદ : હે જિન! હૃદયમાં આવો સ્થિર વિચાર કરીને આ મનુષ્ય શુદ્ધિ માટે આપના ચરણોના પ્રસાદથી નિર્દોષ અધ્યાત્મરૂપી અદ્વિતીય ત્રાજવામાં એક તરફ ચડે છે અને બીજી તરફ તેને દોષિત કરવા માટે આ દુર્જય કર્મરૂપી શત્રુ બળપૂર્વક સ્થિત છે. તેથી હે ભગવાન્! આ વિષયમાં આપ મધ્યસ્થ (નિષ્પક્ષ) સાક્ષી છો. ૨૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દ્વૈતં સંસૃતિરેવ નિશ્ચયવશાદદ્વૈતમેવામૃતં-
સંક્ષેપાદુભયત્ર જલ્પિતમિદં પર્યન્તકાષ્ટાગતમ્ ।
નિર્ગત્યાદિપદાચ્છનૈઃ શબલિતાદન્યત્સમાલમ્બતે
યઃ સો ઽસંજ્ઞાં ઇતિ સ્ફુટં વ્યવહતેર્બ્રહ્માદિનામેતિ ચ ॥૨૯॥

અનુવાદ : નિશ્ચયથી દ્વૈત (આત્મ-પરનો ભેદ) જ સંસાર અને અદ્વૈત જ મોક્ષ છે. આ એ બન્નેના વિષયમાં સંક્ષેપથી કથન છે જે ચરમ સીમાને પ્રાપ્ત છે. જે ભવ્ય જીવ ધીરે ધીરે આ વિચિત્ર પ્રથમ (દ્વૈત) પદથી નીકળીને બીજા (અદ્વૈત) પદનો આશ્રય કરે છે તે જો કે નિશ્ચયથી વાચ્ય-વાચકભાવનો અભાવ થઈ જવાના કારણે સંજ્ઞા(નામ) રહિત થઈ જાય છે; છતાં પણ વ્યવહારથી તે બ્રહ્મા આદિ (પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા) નામને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચારિત્રં યદમાણિ કેવલદૃશા દેવ ત્વયા મુક્તયે
પુંસા તત્ત્વલુ માદૃશેન વિષમે કાલે કલૌ દુર્ધરમ્ ।
ભક્તિર્યા સમભૂદિહ ત્વયિ દૃઢા પુણ્યૈઃ પુરોપાર્જિતૈઃ
સંસારાર્ણવતારણે જિન તતઃ સૈવાસ્તુ પોતો મમ ॥૩૦॥

અનુવાદ : હે જિનદેવ! કેવળજ્ઞાની! આપે જે મુક્તિ માટે ચારિત્ર બતાવ્યું છે તેને નિશ્ચયથી મારા જેવા પુરુષ આ વિષમ પંચમ કાળમાં ધારણ કરી શકતો નથી. તેથી પૂર્વોપાર્જિત મહાન્ પુણ્યથી અહીં જે મારી આપના વિષયમાં દૃઢ ભક્તિ થઈ છે તે જ મને આ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર થવા માટે જહાજ સમાન થાય. ૩૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઇન્દ્રત્વં ચ નિગોદતાં ચ बहुधा मध्ये तथा योनयः
 संसारे भ्रमता चिरं यदखिलाः प्राप्ता मयानन्तशः ।
 तन्नापूर्वमिहास्ति किंचिदपि मे हित्वा विमुक्तिप्रदां
 सम्यग्दर्शनबोधवृत्तिपदवीं तां देव पूर्णां कुरु ॥૩૧॥

અનુવાદ : હે દેવ! મેં ચિરકાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનેક વાર ઈન્દ્રપદ, નિગોદ પર્યાય તથા વચમાં પણ બીજા જે સમસ્ત અનંત ભવ પ્રાપ્ત કર્યા છે તેમાં મુક્તિ આપનાર સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ પરિણતિ સિવાય બીજા કોઈ પણ અપૂર્વ નથી. તેથી રત્નત્રયસ્વરૂપ જે પદવી હજી સુધી મેં કદી પ્રાપ્ત કરી નથી તે અપૂર્વ પદવી પૂર્ણ કરો. ૩૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

श्रीवीरेण मम प्रसन्नमनसा तत्किंचिदुच्चैः पद-
 प्राप्तरर्थं परमोपदेशवचनं चित्ते समारोपितम् ।
 येनास्तामिदमेकभूतलगतं राज्यं क्षणध्वंसि यत्
 त्रैलोक्यस्य च तन्न मे प्रियमिह श्रीमज्जिनेश प्रभो ॥૩૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર પ્રભો! શ્રી વીર ભગવાને (અથવા શ્રી વીરનન્દી ગુરુએ) પ્રસન્નચિત્ત થઈને ઉચ્ચ પદ (મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ માટે જે મારા ચિત્તમાં થોડા ઉત્તમ ઉપદેશરૂપ વચનોનું આરોપણ કર્યું છે તેના પ્રભાવથી ક્ષણનશ્વર જે એક પૃથ્વીનું રાજ્ય છે તે તો દૂર રહો, પરંતુ મને તે ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ અહીં પ્રિય નથી. ૩૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सूरेः पङ्कजनन्दिनः कृतिमिमामालोचनामर्हता-
 मग्रे यः पठति त्रिसंध्यममलश्रद्धानताङ्गो नरः ।
 योगीन्द्रैश्चिरकालरूढतपसा यत्नेन यन्मृग्यते
 तत्प्राप्नोति परं पदं स मतिमानानन्दसद्म ध्रुवम् ॥૩૩॥

અનુવાદ : જે બુદ્ધિમાન મનુષ્ય નિર્મળ શ્રદ્ધાથી પોતાના શરીરને નમ્રીભૂત કરીને ત્રણે સંધ્યાકાળે અર્હત ભગવાન આગળ શ્રી પદ્મનન્દિ સૂરિ દ્વારા વિરચિત આ આલોચનારૂપ પ્રકરણ ભણે છે તે નિશ્ચયથી આનંદના સ્થાનભૂત તે ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરે છે જેને યોગીશ્વર તપશ્ચરણ દ્વારા પ્રયત્નપૂર્વક ચિરકાળથી શોધ્યા કરે છે. ૩૩.

આ રીતે આલોચના અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૯.

૧૦. સદ્બોધ ચંદ્રોદય

[१०.सद्बोधचन्द्रोदयः]

(शार्दूलविक्रीडित)

यज्ज्ञानत्रपि बुद्धिमानपि गुरुः शक्तो न वक्तुं गिरा
प्रोक्तं चेन्न तथापि चेतसि नृणां संमाति चाकाशवत् ।
यत्र स्वानुभवस्थिते ऽपि विरला लक्ष्यं लभन्ते चिरा-
त्तन्मोक्षैकनिबन्धनं विजयते चित्तत्वमत्यद्भुतम् ॥१॥

અનુવાદ : જે ચેતન તત્ત્વને જાણવા છતાં પણ અને બુદ્ધિમાન ગુરુ પણ વાણી દ્વારા કહેવાને સમર્થ નથી તથા જો કહેવામાં આવે તો પણ જે આકાશ સમાન મનુષ્યોના હૃદયમાં સમાતું નથી તથા જેના સ્વાનુભવમાં સ્થિત હોવા છતાં પણ વિરલા મનુષ્યો જ ચિર કાળે લક્ષ્ય (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત કરી શકે છે; તે મોક્ષના અદ્વિતીય કારણભૂત આશ્ચર્યજનક ચેતનતત્ત્વ જયવંત હો. ૧.

(शार्दूलविक्रीडित)

नित्यानित्यतया महत्तनुतयानेकैकरूपत्ववत्
चित्तत्वं सदसत्तया च गहनं पूर्णं च शून्यं च यत् ।
तज्जीयादखिलश्रुताश्रयशुचिज्ञानप्रभाभासुरो
यस्मिन् वस्तुविचारमार्गचतुरो यः सो ऽपि संमुह्यति ॥२॥

અનુવાદ : જે ચેતન તત્ત્વ નિત્ય અને અનિત્ય સ્વરૂપે, સ્થૂળ અને કૃશ સ્વરૂપે, અનેક અને એક સ્વરૂપે, સત્ અને અસત્ સ્વરૂપે તથા પૂર્ણ અને શૂન્ય સ્વરૂપે ગાઢન છે; તથા જેના વિષયમાં સમસ્ત શ્રુતનો વિષય કરનારી એવી નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ

જ્યોતિથી દૈદિપ્યમાન અને તત્ત્વના વિચારમાં ચતુર એવો મનુષ્ય પણ મોહ પામે છે તે એતન તત્ત્વ જીવિત રહે.

વિશેષાર્થ : તે ચિદ્રૂપ તત્ત્વ (સમજવું) ઘણું અઘરું છે કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાએ તેનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારનું છે. જેમ કે-ઉક્ત ચિદ્રૂપ તત્ત્વ જો દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ નિત્ય છે તો પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનિત્ય પણ છે. જો તે અનન્ત પદાર્થોનો વિષય કરવાને કારણે સ્થૂળ છે તો મૂર્તિ રહિત હોવાના કારણે સૂક્ષ્મ પણ છે, જો તે સામાન્ય સ્વરૂપે એક છે તો વિશેષ સ્વરૂપે અનેક પણ છે, જો તે સ્વકીય દ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ સત્ છે તો પરકીય દ્રવ્યાદિચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ અસત્ પણ છે તથા જો તે અનંતચતુષ્ટય આદિ ગુણોથી પરિપૂર્ણ છે તો રૂપ-રસાદિ રહિત હોવાના કારણે શૂન્ય પણ છે. આ રીતે તેનું સ્વરૂપ ગંભીર હોવાથી કદી સમસ્ત શ્રુતના પારગામી પણ તેના વિષયમાં મોહ પામી જાય છે. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વસ્મિન્નણિમાદિપદ્મજવને રમ્યેऽપિ હિત્વા રતિં
યો દૃષ્ટિં શુચિમુક્તિહંસવનિતાં પ્રત્યાદરાદત્તવાન્ ।
ચેતોવૃત્તિનિરોધલબ્ધપરમબ્રહ્મપ્રમોદામ્બુભૃત્ -
સમ્યક્સામ્યસરોવરસ્થિતિજુષે હંસાય તસ્મૈ નમઃ ॥૩॥

અનુવાદ : અણિમા-મહિમા આદિ આઠ ઋદ્ધિઓરૂપ રમણીય સમસ્ત કમળવન રહેવા છતાં પણ જે આત્મારૂપ હંસ તેના વિષયમાં અનુરક્ત ન થતાં આદરથી મુક્તિરૂપ હંસી ઉપર જ પોતાની દૃષ્ટિ રાખે છે તથા જે ચિત્તવૃત્તિના નિરોધથી પ્રાપ્ત થયેલ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ આનંદરૂપી જળથી પરિપૂર્ણ એવા સમીચીન સમતાભાવરૂપ સરોવરમાં નિવાસ કરે છે તે આત્મારૂપ હંસને નમસ્કાર હો. ૩.

(સ્થોદ્ધતા)

સર્વભાવવિલયે વિભાતિ યત્ સત્સમાધિભરનિર્ભરાત્મનઃ ।

ચિત્સ્વરૂપમભિતઃ પ્રકાશકં શર્મધામ નમતાદ્ભુતં મહઃ ॥૪॥

અનુવાદ : જે આશ્ચર્યજનક ચિત્સ્વરૂપ તેજ રાગ-દ્વેષાદિરૂપ વિભાવ પરિણામો નષ્ટ થતાં સમ્યક્ સમાધિના ભારને ધારણ કરનાર યોગીને શોભાયમાન થાય છે, જે સર્વ પદાર્થોનું પ્રકાશક છે તથા જે સુખનું કારણ છે તે ચિત્સ્વરૂપ તેજને નમસ્કાર કરો. ૪.

(સ્થોદ્ધતા)

વિશ્વવસ્તુવિધૃતિક્ષમં લાસઙ્ગાલમન્તપરિવર્જિતં ગિરામ્ ।

અસ્તમેત્યખિલમેકહેલયા યત્ર તઙ્ગયતિ ચિન્મયં મહઃ ॥૫॥

અનુવાદ : જે ચિદ્રૂપ તેજ સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરવામાં સમર્થ છે, દૈદીપ્યમાન છે, અંત રહિત અર્થાત્ અવિનશ્વર છે તથા જેના વિષયમાં સમસ્ત વચનનો સમૂહ કીડામાત્રથી જ નાશ પામે છે અર્થાત્ જે વચનનો અવિષય છે; તે ચિદ્રૂપ તેજ જ્યવંત હો. ૫.

(સ્થોદ્ધતા)

નો વિકલ્પરહિતં ચિદાત્મકં વસ્તુ જાતુ મનસો ઽપિ ગોચરમ્ ।

કર્મજાશ્રિતવિકલ્પરૂપિણઃ કા કથા તુ વપુષો જડાત્મનઃ ॥૬॥

અનુવાદ : તે ચૈતન્યરૂપ તત્ત્વ સર્વ પ્રકારના વિકલ્પ રહિત છે અને ત્યાં તે મન કર્મજનિત રાગ-દ્વેષના આશ્રયે થનારા વિકલ્પ સ્વરૂપ છે. તેથી જ્યારે તે ચૈતન્ય તત્ત્વ તે મનનો પણ વિષય નથી તો પછી જડસ્વરૂપ (અચેતન) શરીરની તો વાત જ શી છે?—તેનો તો વિષય તે કદી થઈ જ શકતું નથી. ૬.

(સ્થોદ્ધતા)

ચેતસો ન વચસો ઽપિ ગોચરસ્તર્હિ નાસ્તિ ભવિતા ચ્વપુષ્પવત્ ।

શઙ્કનીયમિદમત્ર નો યતઃ સ્વાનુભૂતિવિષયસ્તતો ઽસ્તિ તત્ ॥૭॥

અનુવાદ : જો તે ચૈતન્યરૂપ તેજ મન અને વચનનો પણ વિષય ન હોય તો તે આકાશના ફૂલ સમાન અસત્ થઈ જશે એવી પણ અહીં આશંકા ન કરવી જોઈએ કારણ કે તે સ્વાનુભવનો વિષય છે. તેથી તે સત્ જ છે, નહિ કે અસત્. ૭.

(સ્થોદ્ધતા)

નૂનમત્ર પરમાત્મનિ સ્થિતં સ્વાન્તમન્તમુપયાતિ તદ્વહિઃ ।

તં વિહાય સતતં ભ્રમત્યદઃ કો બિભેતિ મરણાન્ન ભૂતલે ॥૮॥

અનુવાદ : અહીં પરમાત્મામાં સ્થિત થયેલું મન નિશ્ચયથી મરણને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેથી તે તેને (પરમાત્માને) છોડીને નિરંતર બાહ્ય પદાર્થોમાં વિચરે છે.

બરાબર છે-આ પૃથ્વી ઉપર મૃત્યુથી કોણ ડરતું નથી? અર્થાત્ તેનાથી બધા જ ડરે છે. ૮.

(સ્થોદ્ધતા)

તત્ત્વમાત્મગતમેવ નિશ્ચિતં યો ઽન્યદેશનિહિતં સમીક્ષતે ।

વસ્તુ મુષ્ટિવિધૃતં પ્રયત્નતઃ કાનને મૃગયતે સ મૂઢધીઃ ॥૧૧॥

અનુવાદ : ચૈતન્યતત્ત્વ નિશ્ચયથી પોતામાં જ સ્થિત છે, તે ચૈતન્યરૂપ તત્ત્વને જે અન્ય સ્થાનમાં સ્થિત સમજે છે તે મૂર્ખ મુઠીમાં રાખેલી વસ્તુને જાણે પ્રયત્નપૂર્વક વનમાં શોધે છે. ૮.

(સ્થોદ્ધતા)

તત્પરઃ પરમયોગસંપદાં પાત્રમત્ર ન પુનર્વહિર્ગતઃ ।

નાપરેણ ચલિ [લ] તો યથેષ્પિતઃ સ્થાનલાભવિભવો વિભાવ્યતે ॥૧૦॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ આ પરમાત્મતત્ત્વમાં તલ્લીન થાય છે તે સમાધિરૂપ સંપત્તિઓનું પાત્ર થાય છે, પરંતુ જે બાહ્ય પદાર્થોમાં મુગ્ધ રહે છે તે તેમનું પાત્ર થતો નથી. યોગ્ય છે-જે બીજા માર્ગે ચાલી રહ્યો છે તેને ઈચ્છાનુસાર સ્થાનની પ્રાપ્તિરૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ૧૦.

(સ્થોદ્ધતા)

સાધુલક્ષ્યમનવાપ્ય ચિન્મયે યત્ર સુષ્ટુ ગહને તપસ્વિનઃ ।

અપ્રતીતિભુવમાશ્રિતા જડા ભાન્તિ નાટ્યગતપાત્રસંનિભાઃ ॥૧૧॥

અનુવાદ : જે તપસ્વી અતિશય ગહન તે ચૈતન્યસ્વરૂપ તત્ત્વના વિષયમાં લક્ષ્ય (વેધ્ય) ન પામીને અતત્ત્વશ્રદ્ધાન (મિથ્યાત્વ) રૂપ ભૂમિકાનો આશ્રય લે છે તે મૂઢબુદ્ધિ જીવ નાટકના પાત્ર સમાન લાગે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ નાટકના પાત્ર રાજા, રંક અને સાધુ આદિનો વેશ લઈને તથા તે પ્રમાણે જ તેમનું ચરિત્ર બતાવીને જોનારાઓને જો કે મુગ્ધ કરી લે છે, છતાં પણ તેઓ યથાર્થ રાજા વગેરે હોતા નથી. બરાબર એ જ રીતે જે બાહ્ય તપશ્ચરણાદિ તો કરે છે, પરંતુ સમ્યગ્દર્શન રહિત હોવાના કારણે તે ચૈતન્ય તત્ત્વનો અનુભવ કરી શકતા નથી. તેઓ યોગીનો વેશ લઈને પણ વાસ્તવિક યોગી થઈ શકતા નથી. ૧૧.

(સ્થોદ્ધતા)

भूरिधर्मयुतमप्यबुद्धिमानन्धहस्तिविधिनावबुध्य यत् ।

भ्राम्यति प्रचुरजन्मसंकटे पातु वस्तदतिशायि चिन्महः ॥१२॥

અનુવાદ : અજ્ઞાની જીવ અનેક ધર્મોવાળા જે ચેતન તત્ત્વને અંધ-હસ્તિ ન્યાયથી જાણીને અનેક જન્મ-મરણથી ભયાનક આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે તે અનુપમ ચેતન તત્ત્વરૂપ તેજ આપ સર્વેનું રક્ષણ કરો.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે આંધળો મનુષ્ય હાથીનો યથાર્થ આકાર ન જાણતાં તેના જે અવયવ (પગ કે સૂંઢ વગેરે) નો સ્પર્શ કરે છે તેને જ હાથી સમજી લે છે, તેવી જ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અનેક ધર્મયુક્ત તે ચેતન તત્ત્વને યથાર્થ સ્વરૂપે ન જાણતાં એકાંતે કોઈ એક જ ધર્મસ્વરૂપ સમજી લે છે. એ જ કારણે તે જન્મ-મરણસ્વરૂપ આ સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરીને દુઃખ સહન કરે છે. ૧૨.

(સ્થોદ્ધતા)

कर्मबन्धकलितो ऽप्यबन्धनो रागद्वेषमलिनो ऽपि निर्मलः ।

देहवानपि च देहवर्जितश्चित्रमेतदखिलं किलात्मनः ॥१३॥

અનુવાદ : આ આત્મા કર્મબંધ સહિત હોવા છતાં પણ બંધન રહિત છે, રાગ-દ્વેષથી મલિન હોવા છતાં પણ નિર્મળ છે તથા શરીર સાથે સંબંધવાળો હોવા છતાં પણ તે શરીર રહિત છે. આ રીતે આ બધું આત્માનું સ્વરૂપ આશ્ચર્યજનક છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આ આત્માને ન રાગ-દ્વેષ પરિણામ છે, ન કર્મોનો બંધ છે અને ન શરીરે ય છે. તે વાસ્તવમાં વીતરાગ, સ્વાધીન અને અશરીર હોઈને સિદ્ધ સમાન છે. પરંતુ પર્યાયસ્વરૂપે તે કર્મબંધ સહિત હોઈને રાગ-દ્વેષથી મલિન અને શરીર સહિત માનવામાં આવે છે. ૧૩.

(સ્થોદ્ધતા)

निर्विनाशमपि नाशमाश्रितं शून्यमप्यतिशयेन संभृतम् ।

एकमेव गतमप्यनेकतां तत्त्वमीदृगपि नो विरुध्यते ॥१४॥

અનુવાદ : તે આત્મતત્ત્વ વિનાશ રહિત હોવા છતાં પણ નાશને પ્રાપ્ત છે, શૂન્ય હોવા છતાં પણ અતિશયથી પરિપૂર્ણ છે તથા એક હોવા છતાં પણ અનેકતાને પ્રાપ્ત છે. આ રીતે નયવિવક્ષાથી એમ માનવામાં કાંઈ પણ વિરોધ આવતો નથી. ૧૪.

(સ્થોદ્ધતા)

વિસ્મૃતાર્થ પરિમાર્ગણં યથા યસ્તથા સહજચેતનાશ્રિતઃ ।

સ ક્રમેણ પરમેકતાં ગતઃ સ્વસ્વરૂપપદમાશ્રયેદ્ધ્રુવમ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જેવી રીતે મૂર્ચ્છિત મનુષ્ય સ્વાભાવિક ચેતના પામીને (હોશણાં આવીને) પોતાની ભૂલાયેલી વસ્તુની શોધ કરવા માંડે છે તેવી જ રીતે જે ભવ્ય પ્રાણી પોતાના સ્વાભાવિક ચૈતન્યનો આશ્રય લે છે તે ક્રમે કરીને એકત્વ પામી પોતાના સ્વાભાવિક ઉત્કૃષ્ટ પદ (મોક્ષ) ને નિશ્ચિતપણે જ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૧૫.

(સ્થોદ્ધતા)

યદ્યદેવ મનસિ સ્થિતં ભવેત્ તત્તદેવ સહસા પરિત્યજેત્ ।

ઇત્યુપાધિપરિહારપૂર્ણતા સા યદા ભવતિ તત્પદં તદા ॥૧૬॥

અનુવાદ : જે જે વિકલ્પ આવીને મનમાં સ્થિત થાય છે તેને શીઘ્ર જ છોડી દેવો જોઈએ. આ રીતે જ્યારે તે વિકલ્પોનો ત્યાગ પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે ત્યારે તે મોક્ષ પદ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૬.

(સ્થોદ્ધતા)

સંહતેષુ યમનો ઽનિલેષુ યદ્દાતિ તત્ત્વમમલાત્મનઃ પરમ્ ।

તદ્રતં પરમનિસ્તરઙ્ગતામગ્નિરુગ્ર ઇહ જન્મકાનને ॥૧૭॥

અનુવાદ : ઈન્દ્રિય, મન અને શ્વાસોચ્છ્વાસ નષ્ટ થઈ ગયા પછી જે નિર્મળ આત્માનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ પ્રતિભાસિત થાય છે તે અતિશય સ્થિરતા પામીને અહીં જન્મ (સંસાર) રૂપ વનને બાળવા માટે તીક્ષ્ણ અગ્નિ સમાન હોય છે. ૧૭.

(સ્થોદ્ધતા)

મુક્ત ઇત્યપિ ન કાર્યમઙ્ગસા કર્મજાલકલિતો ઽહમિત્યપિ ।

નિર્વિકલ્પ પદવીમુપાશ્રયન્ સંયમી હિ લભતે પરં પદમ્ ॥૧૮॥

અનુવાદ : વાસ્તવમાં ‘હું મુક્ત છું’ એ જાતનો વિકલ્પ પણ ન કરવો જોઈએ. તથા ‘હું કર્મોના સમૂહથી સંબદ્ધ છું’ એવો વિકલ્પ પણ ન કરવો જોઈએ. કારણ એ છે કે સંયમી પુરુષ નિર્વિકલ્પ પદવી પામીને જ નિશ્ચયથી ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષપદ પામે છે. ૧૮.

(સ્થોદ્ધતા)

કર્મ ચાહમિતિ ચ દ્વયે સતિ દ્વૈતમેતદિહ જન્મકારણમ્ ।

एक इत्यपि मतिः सती न यत्साप्युपाधिरचिता तदङ्गभृत् ॥१९॥

અનુવાદ : હે પ્રાણી! ‘કર્મ અને હું’ આવા પ્રકારની બે પદાર્થોની કલ્પના થતાં જે અહીં દ્વૈતબુદ્ધિ થાય છે તે સંસારનું કારણ છે. તથા ‘હું એક છું’ એ જાતનો વિકલ્પ પણ યોગ્ય નથી કારણ કે તે પણ ઉપાધિથી નિર્મિત હોવાના કારણે સંસારનું જ કારણ થાય છે. ૧૯.

(સ્થોદ્ધતા)

संविशुद्धपरमात्मभावना संविशुद्धपदकारणं भवेत् ।

सेतरेतकृते सुवर्णतो लोहतश्च विकृतीस्तदाश्रिते ॥२०॥

અનુવાદ : અતિશય વિશુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વની જે ભાવના છે તે અતિશય નિર્મળ મોક્ષપદનું કારણ થાય છે. તથા એનાથી વિપરીત જે ભાવના છે તે સંસારનું કારણ થાય છે. બરાબર છે—સુવર્ણથી જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે સુવર્ણમય અને લોહથી જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે લોહમય હોય છે. ૨૦.

(સ્થોદ્ધતા)

कर्म भिन्नमनिशं स्वतो ऽखिलं पश्यतो विशदबोधचक्षुषा ।

तत्कृते ऽपि परमार्थवेदिनो योगिनो न सुखदुःखकल्पना ॥२१॥

અનુવાદ : સમસ્ત કર્મ મારાથી ભિન્ન છે, આ રીતે નિરંતર નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ નેત્રથી દેખનારા અને યથાર્થ સ્વરૂપના વેત્તા યોગીને કર્મકૃત સુખ-દુઃખ હોવા છતાં પણ તેને ઉક્ત સુખ-દુઃખની કલ્પના હોતી નથી. ૨૧.

(સ્થોદ્ધતા)

मानसस्य गतिरस्ति चेन्निरालम्ब एव पथि भास्वतो यथा ।

योगिनो दृगवरोधकारकः संनिधिर्न तमसां कदाचन ॥२२॥

અનુવાદ : જો યોગીના મનની ગતિ સૂર્ય સમાન નિરાધાર માર્ગમાં જ હોય તો તેને જોવામાં બાધા ઉત્પન્ન કરનાર અંધકાર (અજ્ઞાન) ની સમીપતા કદી પણ હોઈ શકે નહિ.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે નિરાધાર આકાશમાર્ગે ગમન કરનાર સૂર્ય રહે ત્યારે અંધકાર કોઈ રીતે બાધા પહોંચાડી શકતો નથી તેવી જ રીતે સમસ્ત માનસિક વિકલ્પોથી રહિત આત્મતત્ત્વમાં સંચાર કરનાર યોગીના તત્ત્વદર્શનમાં અજ્ઞાન-અંધકાર પણ બાધા પહોંચાડી શકતો નથી. ૨૨.

(સ્થોદ્ધતા)

રુગ્જરાદિવિકૃતિર્ન મે ડઙ્ગસા સા તનોરહમિતઃ સદા પૃથક્ ।

મીલિતેઽપિ સતિ ચે વિકારિતા જાયતે ન જલદૈર્વિકારિભિઃ ॥૨૩॥

અનુવાદ : રોગ અને જરા આદિ રૂપ વિકાર વાસ્તવમાં મારા નથી, તે તો શરીરના વિકાર છે અને હું તે શરીરથી સંબદ્ધ હોવા છતાં પણ વાસ્તવમાં તેનાથી સર્વદા ભિન્ન છું. ઠીક છે-વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર વાદળાઓ સાથે આકાશનો મેળાપ થવા છતાં પણ તેમાં કોઈ પ્રકારનો વિકારભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. ૨૩.

(સ્થોદ્ધતા)

વ્યાધિનાઙ્ગમભિભૂયતે પરં તદ્રતો ડપિ ન પુનશ્ચિદાત્મકઃ ।

ઉત્થિતેન ગૃહમેવ દહ્યતે વહ્નિના ન ગગનં તદાશ્રિતમ્ ॥૨૪॥

અનુવાદ : રોગ કેવળ શરીરને પરાધીન કરે છે પણ તેમાં સ્થિત હોવા છતાં ચેતન આત્માને પરાધીન કરતો નથી. બરાબર છે-ઉત્પન્ન થયેલી અગ્નિ કેવળ ઘરને જ બાળે છે, પરંતુ તેના આશ્રયભૂત આકાશને બાળતી નથી. ૨૪

(સ્થોદ્ધતા)

બોધરૂપમખિલૈરુપાધિભિર્વર્જિતં કિમપિ યત્તદેવ નઃ ।

નાન્યદલ્પમપિ તત્ત્વમીદૃશં મોક્ષહેતુરિતિ યોગનિશ્ચયઃ ॥૨૫॥

અનુવાદ : સમસ્ત ઉપાધિથી રહિત જે કાંઈ પણ જ્ઞાનરૂપ છે તે જ અમારું સ્વરૂપ છે, તેનાથી ભિન્ન જરાય તત્ત્વ અમારું નથી; આ જાતનો યોગનો નિશ્ચય મોક્ષનું કારણ થાય છે. ૨૫.

(સ્થોદ્ધતા)

યોગતો હિ લભતે વિબન્ધનં યોગતો ડપિ કિલ મુચ્યતે નરઃ ।

યોગવર્ત્મ વિષમં ગુરોર્ગિરા બોધ્યમેતદખિલં મુમુક્ષુણા ॥૨૬॥

અનુવાદ : મનુષ્ય યોગના નિમિત્તે વિશેષ બંધન પ્રાપ્ત કરે છે તથા યોગના નિમિત્તે જ તેનાથી મુક્ત પણ થાય છે. આ રીતે યોગનો માર્ગ વિષમ છે. મોક્ષાભિલાષી ભવ્ય જીવે આ સમસ્ત યોગમાર્ગનું જ્ઞાન ગુરુના ઉપદેશથી પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. ૨૬.

(સ્થોદ્ધતા)

શુદ્ધબોધમયમસ્તિ વસ્તુ યદ્ રમણીયકપદં તદેવ નઃ ।
સ પ્રમાદ ઇહ મોહજઃ ક્વચિત્કલ્પ્યતે વદ પરો [રિ] ઽપિ રમ્યતા ॥૨૭॥

અનુવાદ : જે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ વસ્તુ છે તે જ અમારું રમણીય પદ છે. એનાથી ઉલટું જે અન્ય કોઈ બાહ્ય જડ વસ્તુમાં પણ રમણીયતાની કલ્પના કરવામાં આવે છે તે કેવળ મોહજનિત પ્રમાદ છે. ૨૭.

(સ્થોદ્ધતા)

આત્મબોધશુચિતીર્થમદ્રુભુતં સ્નાનમત્ર કુરુત્તોત્તમં બુધાઃ ।
યત્ર યાત્યપરતીર્થકોટિભિઃ ક્ષાલયત્યપિ મલં તદાન્તરમ્ ॥૨૮॥

અનુવાદ : આત્મજ્ઞાનરૂપ પવિત્ર તીર્થ આશ્ચર્યજનક છે. હે વિદ્વાનો! આપ એમાં ઉત્તમ રીતે સ્નાન કરો. જે અભ્યંતર મળ બીજા કરોડો તીર્થોથી પણ જતો નથી તેને પણ આ તીર્થ ધોઈ નાખે છે. ૨૮.

(સ્થોદ્ધતા)

ચિત્સમુદ્રતટબદ્ધસેવયા જાયતે કિમુ ન રત્નસંચયઃ ।
દુઃખહેતુરમુતસ્તુ દુર્ગતિઃ કિં ન વિપ્લવમુપૈતિ યોગિનઃ ॥૨૯॥

અનુવાદ : ચૈતન્યરૂપ સમુદ્રના તટથી સંબંધિત સેવા દ્વારા શું રત્નોનો સંચય નથી થતો? અવશ્ય થાય છે. તથા તેનાથી દુઃખના કારણભૂત યોગીની દુર્ગતિ શું નાશ નથી પામતી? અર્થાત્ તે અવશ્યમેવ નાશ પામે છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે સમુદ્રના કિનારે રહેનારા માણસો પાસે કોઈ બહુમૂલ્ય રત્નોનો સંચય થઈ જાય છે તથા એનાથી તેની દુર્ગતિ (નિર્ધનતા) નાશ પામે છે તેવી જ રીતે ચૈતન્યરૂપ સમુદ્રના તટની આરાધના કરનાર યોગીને પણ અમૂલ્ય રત્નો (સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર આદિ) નો સંચય થઈ જાય છે અને એનાથી તેની દુર્ગતિ (નારક પર્યાય આદિ) પણ નષ્ટ

થઈ જાય છે. આ રીતે તેને નારકાદિ પર્યાય જનિત દુઃખ નષ્ટ થઈ જવાથી અપૂર્વ શાંતિનો લાભ થાય છે. ૨૯.

(સ્થોદ્ધતા)

નિશ્ચયાવગમનસ્થિતિત્રયં રત્નસંચિતિરિયં પરાત્મનિ ।
યોગદૃષ્ટિવિષયીભવન્નસૌ નિશ્ચયેન પુનરેક એવ હિ ॥૩૦॥

અનુવાદ : પરમાત્માના વિષયમાં જે નિશ્ચય, જ્ઞાન અને સ્થિરતા થાય છે; એ ત્રણેનું નામ જ રત્નસંચય છે. તે પરમાત્મા યોગરૂપ નેત્રનો વિષય છે. નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તે રત્નત્રયસ્વરૂપ આત્મા એક જ છે, તેમાં સમ્યગ્દર્શનાદિનો ભેદ પણ દૃષ્ટિગોચર થતો નથી.

વિશેષાર્થ : સમ્યગ્દર્શનાદિના સ્વરૂપનો વિચાર નિશ્ચય અને વ્યવહારની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે કરવામાં આવે છે. જેમ કે—જીવાદિ સાત તત્ત્વોનું યથાર્થ શ્રદ્ધાન કરવું. એ વ્યવહાર સમ્યગ્દર્શન છે. ઉક્ત જીવાદિ તત્ત્વોનું જે યથાર્થ જ્ઞાન હોય છે, તેને વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે. પાપરૂપ ક્રિયાઓના પરિત્યાગને વ્યવહાર સમ્યક્ ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે. આ વ્યવહારની અપેક્ષાએ તેમના સ્વરૂપનો વિચાર થયો. નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તેમનું સ્વરૂપ આ રીતે છે. શુદ્ધ આત્માના વિષયમાં રુચિ ઉત્પન્ન થવી તે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, તે જ આત્માના સ્વરૂપને જાણવું તે નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન અને ઉક્ત આત્મામાં જ લીન થવું એ નિશ્ચય ચારિત્ર કહેવાય છે. આમાં વ્યવહાર જ્યાં સુધી નિશ્ચયનો સાધક છે ત્યાંસુધી જ તે ઉપાદેય છે, વાસ્તવમાં તે અસત્યાર્થ હોવાથી હેય જ છે. ઉપાદેય કેવળ નિશ્ચય જ છે, કેમકે તે યથાર્થ છે. અહીં નિશ્ચય રત્નત્રયના સ્વરૂપનું જ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે તે નિર્મળ ધ્યાનની અપેક્ષા રાખે છે. ૩૦.

(સ્થોદ્ધતા)

પ્રેરિતાઃ શ્રુતગુણેન શેમુષીકાર્મુકેણ શરવદ્ દૃગાદયઃ ।
બાહ્યવેદ્યવિષયે કૃતશ્રમાશ્ચિદ્રણે પ્રહતકર્મશત્રવઃ ॥૩૧॥

અનુવાદ :—આગમરૂપ દોરીથી સંયુક્ત એવા બુદ્ધિરૂપ ધનુષ્યથી પ્રેરિત સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ બાણ ચૈતન્યરૂપ રણમાં બાહ્ય પદાર્થરૂપ લક્ષ્યના વિષયમાં પરિશ્રમ કરીને કર્મરૂપ શત્રુઓનો નાશ કરી નાખે છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જેવી રીતે રણભૂમિમાં દોરીથી સુસજ્જ ધનુષ્ય દ્વારા છોડવામાં આવેલ બાણ લક્ષ્યભૂત શત્રુઓને વીંધીને તેમનો નાશ કરી નાખે છે તેવી જ રીતે અહીં

ચૈતન્યરૂપી રણભૂમિમાં આગમાભ્યાસરૂપી દોરીથી બુદ્ધિરૂપી ધનુષ્યને સજ્જ કરી તેની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત થયેલા સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપી બાણો દ્વારા કર્મરૂપી શત્રુ પણ નષ્ટ કરી દેવામાં આવે છે. ૩૧.

(સ્થોદ્ધતા)

ચિત્તવાચ્યકરણીયવર્જિતા નિશ્ચયેન મુનિવૃત્તિરીદશી ।

અન્યથા ભવતિ કર્મગૌરવાત્ સા પ્રમાદપદવીમુપેયુષઃ ॥૩૨॥

અનુવાદ : નિશ્ચયથી મુનિની વૃત્તિ મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ રહિત એવી હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે તે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ સહિત હોય છે. પરંતુ પ્રમાદ અવસ્થા પામેલા મુનિને કર્મની અધિકતાને કારણે તે (મુનિવૃત્તિ) આનાથી વિપરીત અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત ત્રણ ગુપ્તિઓથી રહિત હોય છે. ૩૨.

(સ્થોદ્ધતા)

સત્સમાધિશશલાઞ્ઞનોદયાદુલ્લસત્યમલબોધવારિધિઃ ।

યોગિનો ડણુસદૃશં વિભાવ્યતે યત્ર મગ્નમખિલં ચરાચરમ્ ॥૩૩॥

અનુવાદ : સમીચીન સમાધિરૂપ ચન્દ્રમાના ઉદયથી હર્ષિત થઈને યોગીનો નિર્મળ જ્ઞાનરૂપ સમુદ્ર વૃદ્ધિ પામે છે, જેમાં ડૂબેલું આ સમસ્ત ચરાચર વિશ્વ અણુ-સમાન પ્રતિભાસે છે. ૩૩.

(સ્થોદ્ધતા)

કર્મશુષ્કતૃણરાશિરુન્નતો ડપ્યુદ્રતે શુચિસમાધિમારુતાત્ ।

ભેદબોધદહને હૃદિ સ્થિતે યોગિનો જ્ઞાતિ ભસ્મસાદ્રવેત્ ॥૩૪॥

અનુવાદ : પવિત્ર સમાધિરૂપ વાયુ દ્વારા યોગીના હૃદયમાં સ્થિત ભેદજ્ઞાનરૂપી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થતાં તેમાં કર્મરૂપી સૂકા ઘાસનો ઊંચો ઢગલો પણ તરત જ ભસ્મ થઈ જાય છે. ૩૪.

(સ્થોદ્ધતા)

ચિત્તમત્તકરિણા ન ચેદ્ધતો દુષ્ટબોધવહ્નિનાથવા ।

યોગકલ્પતરુરેષ નિશ્ચિતં વાઞ્ચિતં ફલતિ મોક્ષસત્ફલમ્ ॥૩૫॥

અનુવાદ : જો તે યોગરૂપી કલ્પવૃક્ષ ઉન્મત્ત હાથી દ્વારા અથવા

મિથ્યાજ્ઞાનરૂપી અગ્નિ દ્વારા નષ્ટ કરવામાં ન આવે તો તે નિશ્ચયથી ઈષ્ટ મોક્ષરૂપી ઉત્તમ ફળ ઉત્પન્ન કરે છે. ૩૫.

(સ્થોદ્ધતા)

તાવદેવ મતિવાહિની સદા ધાવતિ શ્રુતગતા પુરઃ પુરઃ ।

યાવદત્ર પરમાત્મસંવિદા મિથ્યતે ન હૃદયં મનીષિણઃ ॥૩૬॥

અનુવાદ : અહીં વિદ્વાન સાધુની બુદ્ધિરૂપી નદી આગમમાં સ્થિત થઈને નિરંતર ત્યાં સુધી જ આગળ આગળ દોડે છે જ્યાં સુધી તેનું હૃદય ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનથી ભેદાતું નથી.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે વિદ્વાન સાધુને જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ આત્માનું સ્વરૂપ સમજવામાં આવી જાય છે ત્યારે તેને શ્રુતના પરિશીલનની વિશેષ આવશ્યકતા નથી રહેતી. કારણ એ છે કે આત્મતત્ત્વનું પરિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ જ તો આગમના અભ્યાસનું ફળ છે, અને તે તેને પ્રાપ્ત થઈ જ ગયું છે. હવે તેને મોક્ષપદ કાંઈ દૂર નથી. ૩૬.

(સ્થોદ્ધતા)

યઃ કષાયપવનૈરચુમ્બિતો બોધવહિનરમલોલ્લસદ્દશઃ ।

કિં ન મોહતિમિરં વિખણ્ડયન્ ભાસતે જગતિ ચિત્રદીપકઃ ॥૩૭॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્યરૂપી દીપક કષાયરૂપી વાયુથી સ્પર્શાયો નથી, જ્ઞાનરૂપી અગ્નિ સહિત છે તથા પ્રકાશમાન નિર્મળ દશાઓ (દ્રવ્ય પર્યાયો) રૂપ દશા (બત્તી) થી સુશોભિત છે, તે શું સંસારમાં મોહરૂપી અંધકારને નષ્ટ કરતો પ્રતિભાસિત નથી થતો? અર્થાત્ અવશ્ય જ પ્રતિભાસિત થાય છે. ૩૭.

(સ્થોદ્ધતા)

બાહ્યશાસ્ત્રગહને વિહારિણી યા મતિર્બહુવિકલ્પધારિણી ।

ચિત્સ્વરૂપકુલસદ્મનિર્ગતા સા સતી ન સદૃશી કુયોષિતા ॥૩૮॥

અનુવાદ : જે બુદ્ધિરૂપી સ્ત્રી બાહ્ય શાસ્ત્રરૂપી વનમાં ફરનારી છે, અનેક વિકલ્પો ધારણ કરે છે તથા ચૈતન્યરૂપી કુલીન ઘરમાંથી નીકળી ચુકી છે, તે પતિવ્રતા સમાન સમીચીન નથી, પરંતુ દુરાચારિણી સ્ત્રી સમાન છે. ૩૮.

(સ્થોદ્ધતા)

યસ્તુ હેયમિતરચ્ચ ભાવયન્નાદ્યતો હિ પરમાત્મીહતે ।

તસ્ય બુદ્ધિરુપદેશતો ગુરોરાશ્રયેત્સ્વપદમેવ નિશ્ચલમ્ ॥૩૯॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ હેય અને ઉપાદેયનો વિચાર કરતો થકો પહેલાની (હેયની) અપેક્ષાએ બીજી (ઉપાદેય) ને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેની બુદ્ધિ ગુરુના ઉપદેશથી સ્થિર આત્મપદ (મોક્ષ)ને જ પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૯.

(સ્થોદ્ધતા)

સુપ્ત ઇષ્ બહુમોહનિદ્રયા લઙ્ઘિયતઃ સ્વમબલાદિ પશ્યતિ ।

જાગ્રતોઽવચસા ગુરોર્ગતં સંગતં સકલમેવ દૃશ્યતે ॥૪૦॥

અનુવાદ : મોહરૂપી ગાઢ નિદ્રાને વશીભૂત થઈને સૂતેલો આ જીવ સ્ત્રી-પુત્રાદિ બાહ્ય વસ્તુઓને પોતાની સમજે છે. તે જ્યારે ગુરુના ઊંચા વચન અર્થાત્ ઉપદેશથી જાગી ઉઠે છે ત્યારે સંયોગને પ્રાપ્ત થયેલ તે બધા જ બાહ્ય પદાર્થોને નશ્વર સમજવા માંડે છે. ૪૦.

(સ્થોદ્ધતા)

જલ્પિતેન બહુના કિમાશ્રયેદ્ બુદ્ધિમાનમલયોગસિદ્ધયે ।

સામ્યમેવ સકલૈરૂપાધિભિઃ કર્મજાલજનિતૈર્વિવર્જિતમ્ ॥૪૧॥

અનુવાદ : ઘણું કહેવાથી શું? બુદ્ધિમાન મનુષ્યે નિર્મળ યોગની સિદ્ધિ માટે કર્મસમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલ સમસ્ત ઉપાધિ રહિત એક માત્ર સમતાભાવનો જ આશ્રય કરવો જોઈએ. ૪૧.

(સ્થોદ્ધતા)

નામમાત્રકથયા પરાત્મનો ભૂરિજન્મકૃતપાપસંક્ષયઃ ।

બોધ વૃત્તરુચયસ્તુ તદ્વતાઃ કુર્વતે હિ જગતાં પતિં નરમ્ ॥૪૨॥

અનુવાદ : પરમાત્માના નામ માત્રની કથાથી જ અનેક જન્મોમાં સંચિત કરેલા પાપોનો નાશ થાય છે. તથા ઉક્ત પરમાત્મામાં સ્થિત જ્ઞાન, ચારિત્ર અને સમ્યગ્દર્શન મનુષ્યને જગતનો અધીશ્વર બનાવી દે છે. ૪૨.

(સ્થોદ્ધતા)

चित्स्वरूपपदलीनमानसो यः सदा स किल योगिनायकः ।

जीवराशिरखिलश्चिदात्मको दर्शनीय इति चात्मसंनिभिः ॥૪૩॥

અનુવાદ : જે મુનિનું મન ચૈતન્યસ્વરૂપમાં લીન થાય છે તે યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ થઈ જાય છે. સમસ્ત જીવરાશિ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે માટે તેમને પોતાના સમાન જ ગણવા જોઈએ. ૪૩.

(સ્થોદ્ધતા)

अन्तरङ्गबहिरङ्गयोगतः कार्यसिद्धिरखिलेति योगिना ।

आसितव्यमनिशं प्रयत्नतः स्वं परं सदृशमेव पश्यता ॥૪૪॥

અનુવાદ : સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ અંતરંગ અને બહિરંગ યોગથી થાય છે. તેથી યોગીએ નિરંતર પ્રયત્નપૂર્વક સ્વ અને પરને સમદૃષ્ટિથી દેખતા રહેવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ : યોગ શબ્દના બે અર્થ છે—મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ અને સમાધિ. એમાં મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિરૂપ જે યોગ છે તે બે પ્રકારનો છે—શુભ અને અશુભ. આમાં શુભ યોગથી પુણ્ય અને અશુભ યોગથી પાપનો આસ્રવ થાય છે અને તે પ્રમાણે જ જીવને સાંસારિક સુખ અને દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ બન્નેય પ્રકારના યોગ શરીર સાથે સંબદ્ધ હોવાના કારણે બહિરંગ કહેવાય છે. અંતરંગ યોગ સમાધિ છે. એનાથી જીવને અવિનશ્વર પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. અહીં ગ્રન્થકર્તાએ સ્વ અને પરમાં સમબુદ્ધિ રાખતા યોગીને આ અંતરંગ યોગમાં સ્થિત રહેવા તરફ સંકેત કર્યો છે. ૪૪.

(સ્થોદ્ધતા)

लोक एष बहुभावभावितः स्वार्जितेन विविधेन कर्मणा ।

पश्यतोऽस्य विकृतीर्जडात्मनः क्षोभमेति हृदयं न योगिनः ॥૪૫॥

અનુવાદ : આ જનસમૂહ પોતાના કમાયેલા અનેક પ્રકારના કર્મ અનુસાર અનેક અવસ્થાઓ પામે છે. તે અજ્ઞાનીના વિકારો જોઈને યોગીનું મન ક્ષોભ પામતું નથી. ૪૫.

(સ્થોદ્ધતા)

सुप्त एष बहुमोहनिद्रया दीर्घकालमविरामया जनः ।

शास्त्रमेतदधिगम्य सांप्रतं सुप्रबोध इह जायतामिति ॥૪૬॥

અનુવાદ : આ પ્રાણી નિરંતર રહેનારી મોહરૂપ ગાઢ નિદ્રાથી ઘણા કાળ સુધી સૂતો છે. હવે તેણે અહીં આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને જાગૃત (સમ્યગ્જ્ઞાની) થઈ જવું જોઈએ. ૪૬.

(સ્થોદ્ધતા)

चित्स्वरूपगगने जयत्यसावेकदेशविषयापि रम्यता ।

ईषदुद्गतवचःकरैः परैः पद्मनन्दिवदनेन्दुना कृता ॥૪૭॥

અનુવાદ : પદ્મનંદી મુનિના મુખરૂપ ચંદ્રમા દ્વારા કિંચિત્ ઉદય પામેલા ઉત્કૃષ્ટ વચનરૂપ કિરણોથી કરવામાં આવેલી તે રમણીયતા એક દેશનો વિષય કરતી હોવા છતાં પણ ચૈતન્યરૂપ આકાશમાં જયવંત હો. ૪૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

त्यक्ताशेषपरिग्रहः शमधनो गुप्तित्रयालंकृतः

शुद्धात्मानमुपाश्रितो भवति यो योगी निराशस्ततः ।

मोक्षो हस्तगतो ऽस्य निर्मलमतेरेतावतैव ध्रुवं

प्रत्यूहं कुरुते स्वभावविषमो मोहो व वैरी यदि ॥૪૮॥

અનુવાદ : જે યોગીએ સમસ્ત પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે, જે શાંતિરૂપ સંપત્તિ સહિત છે, ત્રણ ગુપ્તિઓથી અલંકૃત છે તથા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરીને આશા રહિત (ઈચ્છા કે તૃણા રહિત) થઈ ગયા છે તેના માર્ગમાં સ્વભાવથી દુષ્ટ તે મોહરૂપી શત્રુ જો વિધન ન કરે તો એટલા માત્રથી જ મોક્ષ આ નિર્મળબુદ્ધિ યોગીના હાથમાં સ્થિત (છે એમ) સમજવું જોઈએ. ૪૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

त्रैलोक्ये किमिहास्ति को ऽपि स सुरः किं वा नरः किं फणी

यस्माद्धीर्मम यामि कातरतया यस्याश्रयं चापदि ।

उक्तं यत्परमेश्वरेण गुरुणा निःशेषवाञ्छाभयं

भ्रान्तिक्लेशहरं हृदि स्फुरति चेत्तत्તत्त्वમत्यद्ભુતમ્ ॥૪૯॥

અનુવાદ : મહાન પરમેશ્વર દ્વારા કહેવામાં આવેલું જે ચૈતન્યતત્ત્વ સમસ્ત ઈચ્છા, ભય, ભ્રાન્તિ અને ક્લેશ દૂર કરે છે તે આશ્ચર્યજનક ચૈતન્યતત્ત્વ જો હૃદયમાં

પ્રકાશમાન છે તો પછી ત્રણે લોકમાં અહીં શું એવો કોઈ દેવ છે, એવો કોઈ મનુષ્ય છે અથવા એવો કોઈ સર્પ છે; જેનાથી મને ભય ઉત્પન્ન થાય અથવા આપત્તિ આવતાં હું ડરી જઈને તેના શરણે જાઉં? અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત ચૈતન્યસ્વરૂપ હૃદયમાં સ્થિત રહેતાં કદી કોઈનો ભય રહેતો નથી અને તેથી કોઈના શરણે જવાની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી. ૪૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તત્ત્વજ્ઞાનસુધાર્ણવં લહરિભિર્દૂરં સમુલ્લાસયન્
તૃષ્ણાપત્રવિચિત્રચિત્તકમલે સંકોચમુદ્રાં દધત્ ।
સદ્વિદ્યાશ્રિતભવ્યકૈરવકુલે કુર્વન્ વિકાસશ્રિયં
યોગીન્દ્રોદયભૂધરે વિજયતે સદ્બોધચન્દ્રોદયઃ ॥૫૦॥

અનુવાદ : જે સદ્બોધચન્દ્રોદય (સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી ચંદ્રનો ઉદય) તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી અમૃતના સમુદ્રને તત્ત્વવિચારરૂપ લહેરો દ્વારા દૂરથી જ પ્રગટ કરે છે, તૃષ્ણારૂપી પાંદડાઓથી વિચિત્ર એવા ચિત્તરૂપી કમળને સંકોચે છે તથા સમ્યગ્જ્ઞાનનો આશ્રય પામેલા ભવ્ય જીવો રૂપ કુમુદોના સમૂહને વિકસિત કરે છે; તે સદ્બોધ ચન્દ્રોદય (આ પ્રકરણ) મુનીન્દ્રરૂપી ઉદયાચળ પર્વત ઉપર જયવંત થાય છે. ૫૦.

આ રીતે સદ્બોધચંદ્રોદય અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૧૦.

૧૧. નિશ્ચયપંચાશત્

[૧૧. નિશ્ચયપચ્ચાશત્]

(આર્યા)

દુર્લભ્યં જયતિ પરં જ્યોતિર્વાચાં ગણઃ કવીન્દ્રાણામ્ ।
જલમિવ વજ્રે યસ્મિન્નલબ્ધમધ્યા બહિર્લુઠતિ ॥૧॥

અનુવાદ : જેવી રીતે જળ વજ્રની મધ્યમાં પ્રવેશ ન પામતાં બહાર જ દડી પડે છે તેવી જ રીતે જે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિની મધ્યમાં મહાકવિઓના વચનોનો સમૂહ પણ પ્રવેશ ન પામતાં બહાર જ રહી જાય છે, અર્થાત્ જેનું વર્ણન મહાકવિ પણ પોતાની વાણી દ્વારા કરી શકતા નથી તથા જે ઘણી મુશ્કેલીથી દેખી શકાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ જ્યવંત હો. ૧.

(આર્યા)

મનસો ઽચિન્ત્યં વાચામગોચરં યન્મહસ્તનોર્ભિન્નમ્ ।
સ્વાનુભવમાત્રગમ્યં ચિદ્રૂપમમૂર્તમવ્યાદ્યઃ ॥૨॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્યરૂપ તેજના વિષયમાં મનથી કાંઈ વિચાર કરી શકાતો નથી, વચનથી કાંઈ કહી શકાતું નથી તથા જે શરીરથી ભિન્ન, અનુભવ માત્રથી ગમ્ય અને અમૂર્ત છે; તે ચૈતન્યરૂપ તેજ આપ લોકોની રક્ષા કરો. ૨.

(આર્યા)

વપુરાદિપરિત્યક્તે મજ્જત્યાનન્દસાગરે મનસિ ।
પ્રતિભાતિ યત્તદેકં જયતિ પરં ચિન્મયં જ્યોતિઃ ॥૩॥

અનુવાદ : મનથી બાહ્ય શરીરાદિ તરફથી ખસીને આનંદરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબી જતાં

જે જ્યોતિ પ્રતિભાસિત થાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્યોતિ જયવંત હો. ૩.

(આર્યા)

સ જયતિ ગુરુર્ગરીયાન્ યસ્મામલવચનરશ્મિભિર્ઙગિતિ ।

નશ્યતિ તન્મોહતમો યદવિષયો દિનકરાદીનામ્ ॥૪॥

અનુવાદ : જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર સૂર્યાદિ દ્વારા નષ્ટ કરી શકાતો નથી તે જે ગુરુના નિર્મળ વચનરૂપ કિરણોદ્વારા શીઘ્ર જ નષ્ટ થઈ જાય છે તે શ્રેષ્ઠ ગુરુ જયવંત હો. ૪.

(આર્યા)

આસ્તાં જરાદિદુઃખં સુખમપિ વિષયોદ્ભવં સતાં દુઃખમ્ ।

તૈર્મન્યતે સુખં યત્તન્મુક્તૌ સા ચ દુઃસાધ્યા ॥૫॥

અનુવાદ : વૃદ્ધત્વ આદિના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થનારું દુઃખ તો દૂર જ રહે, પરંતુ વિષયભોગોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ પણ સાધુ પુરુષોને દુઃખરૂપ જ પ્રતિભાષિત થાય છે. તેઓ જેને વાસ્તવિક સુખ માને છે તે સુખ મુક્તિમાં છે અને તે ઘણી મુશ્કેલીથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. ૫.

(આર્યા)

શ્રુતપરિચિતાનુભૂતં સર્વં સર્વસ્ય જન્મને સુચિરમ્ ।

ન તુ મુક્તયેઽત્ર સુલભા શુદ્ધાત્મજ્યોતિરુપલબ્ધિઃ ॥૬॥

અનુવાદ : લોકમાં સર્વ પ્રાણીઓએ ચિરકાળથી જન્મ-મરણરૂપ સંસારના કારણભૂત વસ્તુઓના વિષયમાં સાંભળ્યું છે, પરિચય પ્રાપ્ત કર્યો છે તથા અનુભવ પણ કર્યો છે. પરંતુ જે શુદ્ધ આત્માની જ્યોતિ મુક્તિના કારણભૂત છે તેની ઉપલબ્ધિ તેમને સુલભ નથી. ૬.

(આર્યા)

બોધોઽપિ યત્ર વિરલો વૃત્તિર્વાચામગોચરે બાઢમ્ ।

અનુભૂતિસ્તત્ર પુનર્દુર્લક્ષ્યાત્મનિ પરં ગહનમ્ ॥૭॥

અનુવાદ : જે આત્મા વચનોથી અગોચર છે-વિકલ્પાતીત છે-તે આત્મતત્ત્વના

વિષયમાં પ્રાયઃ જ્ઞાન જ થતું નથી. તેના વિષયમાં સ્થિતિ તો વિશેષ કઠિન છે અને તેનો અનુભવ તો દુર્લભ જ છે. તે આત્મતત્ત્વ અત્યંત દુર્ગમ છે. ૭.

(આર્યા)

વ્યવહરિરબોધજનબોધનાય કર્મક્ષયાય શુદ્ધનયઃ ।

સ્વાર્થ મુમુક્ષુરહમિતિ વક્ષ્યે તદાશ્રિતં કિંચિત્ ॥૮॥

અનુવાદ : વ્યવહારનય અજ્ઞાનીજનોને પ્રતિબોધ કરવા માટે છે, પરંતુ શુદ્ધ નિશ્ચયનય કર્મોના નાશનું કારણ છે. તેથી મોક્ષની અભિલાષા રાખનાર હું (પદ્મનંદી) સ્વના નિમિત્તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયના આશ્રયે પ્રયોજનભૂત આત્મસ્વરૂપનું વર્ણન કરું છું. ૮.

(આર્યા)

વ્યવહારો ઽભૂતાર્થો ભૂતાર્થો દેશિતસ્તુ શુદ્ધનયઃ ।

શુદ્ધનયમાશ્રિતા યે પ્રાપ્નુવન્તિ યતયઃ પદં પરમમ્ ॥૯॥

અનુવાદ : વ્યવહારનયને અસત્ય પદાર્થનો વિષય કરનાર અને નિશ્ચયનયને યથાર્થ વસ્તુનો વિષય કરનાર કહેવામાં આવેલ છે. જે મુનિ શુદ્ધ નિશ્ચયનયનો આશ્રય લે છે તે ઉત્કૃષ્ટ પદ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯.

(આર્યા)

તત્ત્વં વાગતિવર્તિ વ્યવહતિમાસાદ્ય જાયતે વાચ્યમ્ ।

ગુણપર્યયાદિવિવૃત્તેઃ પ્રસરતિ તદ્વાપિ શતશાખમ્ ॥૧૦॥

અનુવાદ : વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ વચન અગોચર છે અર્થાત્ તે વચન દ્વારા કહી શકાતું નથી. તે વ્યવહારનો આશ્રય લઈને જ વચન દ્વારા કહેવાને યોગ્ય બને છે તે પણ ગુણો અને પર્યાયો આદિના વિવરણથી સેંકડો શાખાઓમાં વિસ્તાર પામે છે. ૧૦.

(આર્યા)

મુખ્યોપચારવિવૃત્તિં વ્યવહારોપાયતો યતઃ સન્તઃ ।

જ્ઞાત્વા શ્રયન્તિ શુદ્ધં તત્ત્વમિતિ વ્યવહતિઃ પૂજ્યા ॥૧૧॥

અનુવાદ : સજ્જન મનુષ્ય વ્યવહારનયના આશ્રયે જ મુખ્ય અને ઉપચારભૂત

કથન જાણીને શુદ્ધ સ્વરૂપનો આશ્રય લે છે તેથી તે વ્યવહાર (પૂજ્ય) ગ્રાહ્ય છે. ૧૧.

(આર્યા)

આત્મનિ નિશ્ચયબોધસ્થિતયો રત્નત્રયં ભવક્ષતયે ।

ભૂતાર્થપથપ્રસ્થિતબુદ્ધેરાત્મૈવ તત્ત્રિતયમ્ ॥૧૨॥

અનુવાદ : આત્માના વિષયમાં દેહતા (સમ્યગ્દર્શન), જ્ઞાન અને સ્થિતિ (ચારિત્ર)રૂપ રત્નત્રય સંસારના નાશનું કારણ છે. પરંતુ જેની બુદ્ધિ શુદ્ધ નિશ્ચયનયના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈ ચુકી છે તેને તે ત્રણે (સમ્યગ્દર્શનાદિ) એક આત્મસ્વરૂપ જ છે- તેનાથી ભિન્ન નથી. ૧૨.

(આર્યા)

સમ્યક્સુખબોધદૃશાં ત્રિતયમખણ્ડં પરાત્મનો રૂપમ્ ।

તત્તત્ર તત્પરો યઃ સ એવ તલ્લબ્ધિકૃતકૃત્યઃ ॥૧૩॥

અનુવાદ : સમ્યક્ સુખ (ચારિત્ર), જ્ઞાન અને દર્શન આ ત્રણેની એકતા પરમાત્માનું અખંડ સ્વરૂપ છે. તેથી જે જીવ ઉપર્યુક્ત પરમાત્મસ્વરૂપમાં લીન થાય છે તે જ તેમની પ્રાપ્તિથી કૃતકૃત્ય થાય છે. ૧૩.

(આર્યા)

અગ્નાવિવોષ્ણભાવઃ સમ્યગ્બોધો ઽસ્તિ દર્શનં શુદ્ધમ્ ।

જ્ઞાતં પ્રતીતમાભ્યાં સત્સ્વાસ્થ્યં ભવતિ ચારિત્રમ્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : જેવી રીતે અભેદ સ્વરૂપે અગ્નિમાં ઉષ્ણતા રહે છે તેવી જ રીતે આત્મામાં જ્ઞાન છે. આ પ્રકારની પ્રતીતિનું નામ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન અને તે જ પ્રકારે જાણવાનું નામ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આ બન્નેની સાથે ઉક્ત આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિત થવાનું નામ સમ્યક્ચારિત્ર છે. ૧૪.

(આર્યા)

વિહિતાભ્યાસા બહિરર્થવેધ્યસંબન્ધિનો દૃગાદિશરાઃ ।

સફલાઃ શુદ્ધાત્મરણે છિન્દિતકર્મારિસંઘાતાઃ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જે સમ્યગ્દર્શન આદિરૂપ બાણ બાહ્ય વસ્તુરૂપ વેધ્ય (લક્ષ્ય)

સાથે સંબંધ રાખે છે તથા જેમણે આ કાર્યનો અભ્યાસ પણ કર્યો છે તે સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ બાણ શુદ્ધ આત્મારૂપ રણમાં કર્મરૂપ શત્રુઓના સમૂહનો નાશ કરીને સફળ થાય છે. ૧૫.

(આર્યા)

હિંસોઙ્ગિત એકાકી સર્વોપદ્રવસહો વનસ્થો ઽપિ ।

તરુરિવ નરો ન સિધ્યતિ સમ્યગ્બોધાદતે જાતુ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય વૃક્ષ સમાન હિંસા કર્મ રહિત છે, એકલો છે અર્થાત્ કોઈ સહાયકની અપેક્ષા રાખતો નથી, સમસ્ત ઉપદ્રવો સહન કરે છે તથા વનમાં સ્થિત પણ છે છતાં પણ તે સમ્યગ્જ્ઞાન વિના કદી પણ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

વિશેષાર્થ : વનમાં એકલું રહેલ જે વૃક્ષ ઠંડી અને ગરમી આદિના ઉપદ્રવો સહન કરે છે તથા સ્થાવર હોવાના કારણે હિંસાકર્મથી પણ રહિત છે છતાં ય સમ્યગ્જ્ઞાન રહિત હોવાના કારણે જેમ તે કદી મુક્તિ પામી શકતું નથી તે જ રીતે મનુષ્ય સાધુ થઈને સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવો અને પરિષદો સહન કરે છે, ઘર છોડીને વનમાં એકાકીપણે રહે છે તથા પ્રાણીઓના ઘાતથી વિરત છે; છતાં પણ જો તેણે સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી તો તે પણ કદી મુક્ત થઈ શકતો નથી. ૧૬.

(આર્યા)

અસ્પૃષ્ટમબદ્ધમનન્યમયુતમવિશેષભ્રમોપેતઃ ।

યઃ પશ્યત્યાત્માનં સ પુમાન્ ખલુ શુદ્ધનયનિષ્ઠઃ ॥૧૭॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ ભ્રમરહિત થઈને પોતાને કર્મથી અસ્પૃષ્ટ, બંધરહિત, એક, પરના સંયોગ રહિત તથા પર્યાયના સંબંધ રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યસ્વરૂપને દેખે છે તેને નિશ્ચયથી શુદ્ધ નયમાં નિષ્ઠા રાખનાર સમજવો જોઈએ. ૧૭.

(આર્યા)

શુદ્ધાચ્છુદ્ધમશુદ્ધં ધ્યાયન્નાપ્રોત્યશુદ્ધમેવ સ્વમ્ ।

જનયતિ હેમ્નો હૈમં લોહાલ્લો [લૌ] હં નરઃ કટકમ્ ॥૧૮॥

અનુવાદ : જીવ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ આત્માનું ધ્યાન કરતો શુદ્ધ જ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે તથા વ્યવહારનયનું અવલંબન લઈને અશુદ્ધ આત્માનો વિચાર કરતો અશુદ્ધ જ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. બરાબર છે—મનુષ્ય સોનામાંથી સોનામય કડું અને લોઢામાંથી લોહમય કડું જ ઉત્પન્ન કરે છે. ૧૮.

(આર્યા)

સાનુષ્ઠાનવિશુદ્ધે દૃગ્બોધે જૃમ્ભિતે કુતો જન્મ ।

ઉદિતે ગભસ્તિમાલિનિ કિં ન વિનશ્યતિ તમો નૈશમ્ ॥૧૯॥

અનુવાદ : ચારિત્ર સહિત વિશુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામતાં ભલા જન્મ-મરણરૂપ સંસાર ક્યાંથી રહી શકે? અર્થાત્ રહી શકતો નથી. ઠીક છે-સૂર્યનો ઉદય થતાં શું રાત્રિનો અંધકાર નષ્ટ નથી થતો? અવશ્ય જ તે નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૯.

(આર્યા)

આત્મભુવિ કર્મવીજાદ્યિત્તતરુર્યત્ફલં ફલતિ જન્મ ।

મુક્ત્યર્થિના સ દાહ્યો ભેદજ્ઞાનોગ્રદાવેન ॥૨૦॥

અનુવાદ : આત્મારૂપ પૃથ્વી ઉપર કર્મરૂપ બીજથી ઉત્પન્ન થયેલ આ ચિત્તરૂપ વૃક્ષ જે સંસારરૂપ ફળ ઉત્પન્ન કરે છે તેને મોક્ષાભિલાષી જીવે ભેદજ્ઞાનરૂપ તીક્ષ્ણ તીવ્ર અગ્નિ દ્વારા બાળી નાખવું જોઈએ. ૨૦.

(આર્યા)

અમલાત્મજલં સમલં કરોતિ મમ કર્મકર્દમસ્તદપિ ।

કા મીતિઃ સતિ નિશ્ચિતભેદકરજ્ઞાનકતકફલે ॥૨૧॥

અનુવાદ : જોકે કર્મરૂપી કીચડ મારા નિર્મળ આત્મારૂપ જળને મલિન કરે છે તો પણ નિશ્ચિત ભેદને પ્રગટ કરનાર જ્ઞાન (ભેદજ્ઞાન) રૂપ નિર્મળી ફળ હોતાં મને તેનાથી ભય શાનો? અર્થાત્ કાંઈ પણ ભય નથી.

વિશેષાર્થ : જેમ કીચડથી મલિન કરવામાં આવેલું પાણી નિર્મળી ફળ (ફટકડી) નાખતાં સ્વચ્છ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન દુષ્ટ ક્રોધાદિ વિકારો દ્વારા મલિન થયેલ આત્મા સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાન દ્વારા નિશ્ચયથી નિર્મળ થઈ જાય છે. તેથી વિવેકી (ભેદજ્ઞાની) જીવને કર્મકૃત તે મલિનતાનો કાંઈ પણ ભય રહેતો નથી. ૨૧.

(આર્યા)

અન્યોઽહમન્યમેતચ્છરીરમપિ કિં પુનર્ન બહિરર્થાઃ ।

વ્યભિચારી યત્ર સુતસ્તત્ર કિમરયઃ સ્વકીયાઃ સ્યુઃ ॥૨૨॥

અનુવાદ : જો હું અન્ય છું અને આ શરીર પણ અન્ય છે તો શું પ્રત્યક્ષ ભિન્ન દેખાતાં બાહ્ય પદાર્થ (સ્ત્રી-પુત્ર આદિ) મારાથી ભિન્ન નથી? અર્થાત્ તેઓ તો અવશ્ય જ ભિન્ન છે. બરાબર છે જ્યાં પોતાનો પુત્ર જ વ્યભિચારી હોય અર્થાત્ પોતાને અનુકૂળ ન હોય ત્યાં શું શત્રુ પોતાને અનુકૂળ હોઈ શકે? અર્થાત્ હોઈ શકે નહિ. ૨૨.

(આર્યા)

व्याधिस्तुदति शरीरं न माममूर्तं विशुद्धबोधमयम् ।
अग्निर्दहति कुटीरं न कुटीरासक्तमाकाशम् ॥२३॥

અનુવાદ :—રોગ શરીરને પીડા કરે છે, તે અમૂર્ત અને નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપ મને (આત્માને) પીડા કરતો નથી. યોગ્ય છે—અગ્નિ ઝુંપડીને જ બાળે છે, નહિ કે ઝુંપડી સાથે આકાશને પણ. ૨૩.

(આર્યા)

वपुराश्रितमिदमखिलं क्षुधादिभिर्भवति किमपि यदसातम् ।
नो निश्चयेन तन्मे यदहं बाधाविनिर्मुक्तः ॥२४॥

અનુવાદ : ભૂખ-તરસ વગેરે દ્વારા જે કાંઈ પણ દુઃખ થાય છે તે બધું શરીરાશ્રિત છે. નિશ્ચયથી તે (દુઃખ) મને નથી કારણ કે હું સ્વભાવે બાધા રહિત છું. ૨૪.

(આર્યા)

नैवात्मनो विकारः क्रोधादिः किंतु कर्मसंबन्धात् ।
स्फटिकमणेरिव रक्तत्वमाश्रितात्पुष्पतो रक्तात् ॥२५॥

અનુવાદ : ક્રોધ આદિ વિકાર આત્માના નથી, પરંતુ તેઓ કર્મ સાથે સંબંધવાળા હોવાને લીધે તેનાથી ભિન્ન છે. જેમ-લાલ ફૂલના આશ્રયે સ્ફટિકમણિને પ્રાપ્ત થયેલ લાલિમા વાસ્તવમાં તેની નથી હોતી. ૨૫.

(આર્યા)

कुर्यात्कर्म विकल्पं किं मम तेनातिशुद्धरूपस्य ।
मुखसंयोगजविकृतेर्न विकारी दर्पणो भवति ॥२६॥

અનુવાદ : કર્મ વિકલ્પ ભલે કરે, અતિશય શુદ્ધ સ્વરૂપ યુક્ત એવા મારી તેના દ્વારા શી હાનિ થઈ શકે? કાંઈ પણ નહિ. બરાબર છે-મુખના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ વિકારના કારણે કાંઈ દર્પણ વિકારયુક્ત થઈ જતું નથી. ૨૬.

(આર્યા)

આસ્તાં બહિરુપધિચયસ્તનુવચનવિકલ્પજાલમપ્યપરમ્ ।

કર્મકૃતત્વાન્મત્તઃ કુતો વિશુદ્ધસ્ય મમ કિંચિત્ ॥૨૭॥

અનુવાદ : બાહ્ય ઉપાધિઓનો સમૂહ (સ્ત્રી-પુત્ર-ધનાદિ) તો દૂર જ રહો, પરંતુ શરીર અને વચન સંબંધી વિકલ્પોનો સમૂહ પણ કર્મકૃત હોવાના કારણે મારાથી ભિન્ન છે. હું સ્વભાવે શુદ્ધ છું તેથી કોઈ પણ વિકાર મારો ક્યાંથી હોઈ શકે? ન હોઈ શકે. ૨૭.

(આર્યા)

કર્મ પરં તત્કાર્યં સુખમસુખં વા તદેવ પરમેવ ।

તસ્મિન્ હર્ષવિષાદૌ મોહી વિદધાતિ ખલુ નાન્યઃ ॥૨૮॥

અનુવાદ : કર્મ ભિન્ન છે તથા તેના કાર્યભૂત જે સુખ અને દુઃખ છે તે પણ ભિન્ન છે. કર્મના કાર્યભૂત તે સુખ અને દુઃખમાં નિશ્ચયથી અજાની જીવ જ હર્ષ અને વિષાદ કરે છે, નહિ કે જાની જીવ. ૨૮.

(આર્યા)

કર્મ ન યથા સ્વરૂપં ન તથા તત્કાર્યકલ્પનાજાલમ્ ।

તત્રાત્મમતિવિહીનો મુમુક્ષુરાત્મા સુખી ભવતિ ॥૨૯॥

અનુવાદ : જેવી રીતે કર્મ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેવી જ રીતે તેના કાર્યભૂત વિકલ્પોનો સમૂહ પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. તેથી તેમનામાં આત્મબુદ્ધિ અર્થાત્ મમત્વબુદ્ધિથી રહિત થયેલ મોક્ષાભિલાષી જીવ સુખી થાય છે. ૨૯.

(આર્યા)

કર્મકૃતકાર્યજાતે કર્મેવ વિધૌ તથા નિષેધે ચ ।

નાહમતિશુદ્ધબોધો વિધૂતવિશ્વોપધિર્નિત્યમ્ ॥૩૦॥

અનુવાદ : કર્મકૃત કાર્યસમૂહ (રાગ-દ્વેષાદિ) અને તેની વિધિ તથા નિષેધમાં કર્મ જ કારણ છે. હું (આત્મા) નથી. હું તો સદા અતિશય નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોઈને સમસ્ત ઉપાધિ રહિત છું. ૩૦.

(આર્યા)

बाह्यायामपि विकृतौ मोही जागर्ति सर्वदात्मेति ।

किं नोपभुक्तहेमो हेम ग्रावाणमपि मनुते ॥३१॥

અનુવાદ : અજ્ઞાની જીવ કર્મકૃત બાહ્ય વિકારમાં પણ નિરંતર ‘હું છું’ એમ માને છે. બરાબર છે.-જેણે ધતૂરાનું ફળ ખાધું હોય તે શું પથ્થરને પણ સુવર્ણ નથી માનતો? માને જ છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે ધતૂરાનું ફળ ખાઈને મનુષ્ય તેના ઉન્માદથી પથ્થરને પણ સુવર્ણ માને છે તેવી જ રીતે મિથ્યાજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વના પ્રભાવથી જે બાહ્ય વિકાર (રાગ-દ્વેષ, સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન આદિ) કર્મજનિત હોઈને આત્માથી ભિન્ન છે તેમને તે પોતાના માને છે. ૩૧.

(આર્યા)

सति द्वितीये चिन्ता कर्म ततस्तेन वर्तते जन्म ।

एको ऽस्मि सकलचिन्तारहितो ऽस्મि मुमुक्षुरिति नियतम् ॥३२॥

અનુવાદ : આત્માથી ભિન્ન કોઈ બીજો પદાર્થ હોતાં તેને માટે ચિન્તા ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી કર્મનો બંધ થાય છે તથા તે કર્મબંધથી ફરી જન્મ પરંપરા ચાલે છે. પરંતુ હું નિશ્ચયથી એક છું અને તેથી સમસ્ત ચિન્તાઓથી રહિત થયો થકો મોક્ષનો અભિલાષી છું. ૩૨.

(આર્યા)

यादृश्यपि तदृश्यपि परतश्चिन्ता करोति खलु बन्धम् ।

किं मम तया मुमुक्षोः परेण किं सर्वदैकस्य ॥३३॥

અનુવાદ : અન્ય પદાર્થના નિમિત્તે જે કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા થાય છે તે નિશ્ચયથી કર્મબંધ કરે છે. મોક્ષના ઈચ્છુક મારે તે ચિન્તાથી અને પરવસ્તુઓથી પણ શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ એમનાથી મારે કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કારણ એ છે કે હું એમનાથી ભિન્ન હોઈને સર્વદા એક સ્વરૂપ છું. ૩૩.

(આર્યા)

મયિ ચેતઃ પરજાતં તદ્વ પરં કર્મ વિકૃતિહેતુરતઃ ।

કિં તેન નિર્વિકારઃ કેવલમહમમલબોધાત્મા ॥૩૪॥

અનુવાદ : મારામાં જે ચિત્ત છે તે પરથી ઉત્પન્ન થયેલ છે અને તે પર (જેનાથી ચિત્ત ઉત્પન્ન થયું છે) કર્મ છે કે જે વિકારનું કારણ છે. તેથી મારે તેનાથી શું પ્રયોજન છે? કાંઈ પણ નથી. કારણ કે હું વિકાર રહિત, એક અને નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. ૩૪.

(આર્યા)

ત્યાજ્યા સર્વા ચિન્તેતિ બુદ્ધિરાવિષ્કરોતિ તત્તત્ત્વમ્ ।

ચન્દ્રોદયાયતે યચ્ચૈતન્યમહોદધૌ ઝગિતિ ॥૩૫॥

અનુવાદ : સર્વ ચિન્તા ત્યાગવા યોગ્ય છે. આ જાતની બુદ્ધિ તે તત્ત્વને પ્રગટ કરે છે કે જે ચૈતન્યરૂપ મહાસમુદ્રની વૃદ્ધિમાં શીઘ્ર જ ચન્દ્રમાનું કામ કરે છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જેવી રીતે ચન્દ્રમાનો ઉદય થતાં સમુદ્ર વૃદ્ધિ પામે છે તેવી જ રીતે ‘સર્વ પ્રકારની ચિન્તા હેય છે’ આ ભાવનાથી ચૈતન્યસ્વરૂપ પણ વૃદ્ધિ પામે છે. ૩૫.

(આર્યા)

ચૈતન્યમસંપૃત્તં કર્મવિકારેણ યત્તદેવાહમ્ ।

તસ્ય ચ સંસૃતિજન્મપ્રભૃતિ ન કિંચિત્કૃતશ્ચિન્તા ॥૩૬॥

અનુવાદ : જે ચેતન તત્ત્વ કર્મકૃત વિકારના સંસર્ગ રહિત છે તે જ હું છું. તેને (ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને) સંસાર અને જન્મ-મરણાદિ કાંઈ પણ નથી. તો પછી ભલા મારે (આત્માને) ચિન્તા ક્યાંથી હોઈ શકે? અર્થાત્ હોઈ શકે નહિ. ૩૬.

(આર્યા)

ચિત્તેન કર્મણા ત્વં વદ્ધો યદિ વધ્યતે ત્વયા તદતઃ ।

પ્રતિવન્દીકૃતમાત્મન્ મોચયતિ ત્વાં ન સંદેહઃ ॥૩૭॥

અનુવાદ : હે આત્મન્! તું મન દ્વારા કર્મથી બંધાયો છો, જો તું તે મનને

બાંધી દે અર્થાત્ તેને વશ કરી લે તો એનાથી તે પ્રતિબંદી સ્વરૂપ થઈને તને છોડાવી દેશે, એમાં શંકા નથી. ૩૭.

(આર્યા)

નૃત્વતરોર્વિષયસુખચ્છાયાલાભેન કિં મનઃપાન્થ ।

ભવદુઃખક્ષુત્પીડિત તુષ્ટોઽસિ ગૃહાણ ફલમમૃતમ્ ॥૩૮॥

અનુવાદ : હે સાંસારિક દુઃખરૂપ ક્ષુધાથી પીડિત મનરૂપ પથિક! તું મનુષ્ય પર્યાયરૂપ વૃક્ષની વિષયસુખરૂપ છાયાની પ્રાપ્તિથી જ શા માટે સંતુષ્ટ થાય છે? તેનાથી તું અમૃતરૂપ ફળનું ગ્રહણ કર.

વિશેષાર્થ : જેમ સૂર્યના તાપથી સંતપ્ત કોઈ મુસાફર માર્ગમાં છાયાયુક્ત વૃક્ષ મેળવીને તેની કેવળ છાયાથી જ સંતુષ્ટ થઈ જાય છે, જો તે તેમાં લાગેલા ફળોનું ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેને એનાથી પણ ક્યાંય અધિક સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે. બરાબર એ જ પ્રમાણે આ જીવ મનુષ્ય પર્યાય પામીને તેનાથી પ્રાપ્ત થતા વિષયસુખનો અનુભવ કરતો થકો એટલા માત્રથી જ સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. પરંતુ તે અજ્ઞાનવશ એમ નથી વિચારતો કે આ મનુષ્ય પર્યાયથી તો તે અજર-અમર પદ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરી શકાય છે કે જે અન્ય દેવાદિ પર્યાયથી (મેળવવું) દુર્લભ છે. તેથી અહીં મનને સંબોધન કરીને એ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે તું આ દુર્લભ મનુષ્ય પર્યાય પામીને તે અસ્થિર વિષય સુખમાં જ સંતુષ્ટ ન થા, પરંતુ સ્થિર મોક્ષસુખ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યમ કર. ૩૮.

(આર્યા)

સ્વાન્તં ધ્વાન્તમશેષં દોષોઽજિતકર્મવિમ્બમિવ માર્ગે ।

વિનિહન્તિ નિરાલમ્બે સંચરદનિશં યતીશાનામ્ ॥૩૯॥

અનુવાદ : મુનિઓનું મન સૂર્યબિંબ સમાન આલંબન રહિત માર્ગે નિરંતર સંચાર કરતું થકું દોષ રહિત થઈને સમસ્ત અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ સૂર્યનું બિંબ નિરાધાર આકાશમાર્ગે ગમન કરતું થકું દોષા (રાત્રિ) ના સંબંધ રહિત થઈને સમસ્ત અંધકારનો નાશ કરી નાખે છે તેવી જ રીતે મુનિઓનું મન અનેક પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ આશ્રય રહિત મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થઈને દોષોના સંસર્ગ રહિત થતું થકું સમસ્ત અજ્ઞાનનો નાશ કરી નાખે છે. ૩૯.

(આર્યા)

સંવિચ્છિચિના ગલિતે તનુમૂષાકર્મમદનમયવપુષિ ।

સ્વમિવ સ્વં ચિદ્રૂપં પશ્યન્ યોગી ભવતિ સિદ્ધઃ ॥૪૦॥

અનુવાદ : સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ અગ્નિના નિમિત્તે શરીરરૂપ બીબામાંથી કર્મરૂપ મીણનું શરીર ગળી જતાં આકાશ સમાન પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપને દેખનાર યોગી સિદ્ધ થઈ જાય છે.

વિશેષાર્થ : જેમ અગ્નિના સંબંધથી બીબામાં રહેલું મીણ ગળી જતાં ત્યાં શુદ્ધ આકાશ જ બાકી રહી જાય છે તેવી જ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા શરીરમાંથી કર્મણ પિંડ નિજીર્ણ થઈ જતાં પોતાનું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જાય છે. તેનું અવલોકન કરતા યોગી સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૪૦.

(આર્યા)

અહમેવ ચિત્સ્વરૂપશ્ચિદ્રૂપસ્યાશ્રયો મમ સ એવ ।

નાન્યત્ કિમપિ જડત્વાત્પ્રીતિઃ સદૃશેષુ કલ્યાણી ॥૪૧॥

અનુવાદ : હું જ ચિત્સ્વરૂપ છું અને ચિત્સ્વરૂપ જે હું છું તેથી મારો આશ્રય પણ તે જ ચિત્સ્વરૂપ છે. તેના સિવાય જડ હોવાથી બીજો કોઈ મારે આધાર હોઈ શકે નહિ એ યોગ્ય પણ છે કેમ કે સમાન વ્યક્તિઓમાં જે પ્રેમ હોય છે તે જ કલ્યાણકારક થાય છે. ૪૧.

(આર્યા)

સ્વપરવિભાગાવગમે જાતે સમ્યક્ પરે પરિત્યક્તે ।

સહજૈકબોધરૂપે તિષ્ઠત્યાત્મા સ્વયં સિદ્ધઃ ॥૪૨॥

અનુવાદ : સ્વ અને પરના વિભાગનું (ભેદનું) જ્ઞાન થઈ જતાં આ આત્મા સારી રીતે પરને છોડીને સ્વયં સિદ્ધ થયો થકો એક પોતાના સ્વાભાવિક જ્ઞાનસ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ જાય છે. ૪૨.

(આર્યા)

હેયોપાદેયવિભાગભાવનાકથ્યમાનમપિ તત્ત્વમ્ ।

હેયોપાદેયવિભાગભાવનાવર્જિતં વિદ્ધિ ॥૪૩॥

અનુવાદ : હેય અને ઉપાદેયના વિભાગની ભાવનાથી કહેવામાં આવતું તત્વ પણ તે હેય-ઉપાદેયવિભાગની ભાવના રહિત છે એમ જાણવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ : પર પદાર્થ હેય છે અને ચૈતન્યમય આત્માનું સ્વરૂપ ઉપાદેય છે, એ રીતે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ હેય-ઉપાદેય વિભાગની ભાવનાથી જોકે આત્મતત્ત્વનું વર્ણન કરવામાં આવે છે; છતાં પણ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તે સમસ્ત વિકલ્પોથી રહિત હોવાને કારણે ઉક્ત હેય-ઉપાદેયવિભાગની ભાવનાથી પણ રહિત છે. ૪૩.

(આર્યા)

પ્રતિપદ્યમાનમપિ ચ શ્રુતાદિશુદ્ધં પરાત્મનસ્તત્ત્વમ્ ।

उररीकरोतु चेतस्तदपि न तच्चेतसो गम्यम् ॥૪૪॥

અનુવાદ : જો કે મન આગમની સહાયથી વિશુદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણીને જ તેનો સ્વીકાર કરે છે છતાં પણ તે આત્મતત્ત્વ વાસ્તવમાં તે મનનો વિષય નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે આત્મતત્ત્વનું પરિજ્ઞાન આગમ દ્વારા થાય છે અને તે આગમના વિચારમાં મન કારણ છે કારણ કે મન વિના કોઈ પ્રકારનો ય વિચાર સંભવિત નથી. આ રીતે તે આત્મતત્ત્વનો સ્વીકાર કરવામાં જો કે મન કારણ થાય છે, છતાં પણ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તે આત્મતત્ત્વ કેવળ સ્વાનુભવ દ્વારા જ ગમ્ય છે, નહિ કે અન્ય મન આદિ દ્વારા. ૪૪.

(આર્યા)

अहमेकाक्यद्वैतं द्वैतमहं कर्मकलित इति बुद्धेः ।

आद्यमनपायि मुक्तेरितरविकल्पं भवस्य परम् ॥૪૫॥

અનુવાદ : “હું એકલો છું.” આ પ્રકારની બુદ્ધિથી અદ્વૈત તથા “હું કર્મ સંયુક્ત છું” આ પ્રકારની બુદ્ધિથી દ્વૈત થાય છે. આ બન્નેમાંથી પ્રથમ વિકલ્પ (અદ્વૈત) અવિનશ્વર મુક્તિનું કારણ અને દ્વિતીય (દ્વૈત) વિકલ્પ કેવળ સંસારનું કારણ છે. ૪૫.

(આર્યા)

बद्धो मुक्तो ऽहमथ द्वैते सति जायते ननु द्वैतम् ।

मोक्षायेत्सुभयमनोविकल्परहितो भवति मुक्तः ॥૪૬॥

અનુવાદ : હું બદ્ધ છું અથવા મુક્ત છું, આ પ્રકારની દ્વૈતબુદ્ધિ થતાં નિશ્ચયથી

દ્વૈત થાય છે. તેથી જે યોગી મોક્ષના નિમિત્તે આ બન્ને વિકલ્પોથી રહિત થઈ ગયા છે તે મુક્ત થઈ જાય છે. ૪૬.

(આર્યા)

ગતભાવિભવદ્વાવાર્ભાવપ્રતિભાવભાવિતં ચિત્તમ્ ।

અભ્યાસાદ્ધિદ્રૂપં પરમાનન્દાન્વિતં કુરુતે ॥૪૭॥

અનુવાદ : ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન પદાર્થોના અભાવની ભાવનાથી પરિપૂર્ણ ચિત્ત અભ્યાસના બળથી ચૈતન્યસ્વરૂપને ઉત્કૃષ્ટ આનંદથી સહિત કરી દે છે.

વિશેષાર્થ : નિશ્ચયથી હું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ છું, તેના સિવાય બીજો કોઈ પણ પદાર્થ મારો ન તો થયો હતો, ન વર્તમાનમાં છે અને ન ભવિષ્યમાં થવાનો; આ પ્રકારે જ્યારે આ મન અદ્વૈતની ભાવનાથી દેઢતા પામી જાય છે ત્યારે જીવને પરમાનંદસ્વરૂપ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૭.

(આર્યા)

બદ્ધં પશ્યન્ બદ્ધો મુક્તં મુક્તો ભવેત્સદાત્માનમ્ ।

યાતિ યદીયેન પથા તદેવ પુરમશ્નુતે પાન્થઃ ॥૪૮॥

અનુવાદ : જે જીવ આત્માને નિરંતર કર્મથી બંધાયેલો દેખે છે તે કર્મથી બંધાયેલો જ રહે છે પરંતુ જે તેને મુક્ત દેખે છે તે મુક્ત થઈ જાય છે. બરાબર છે—મુસાફર જે નગરના માર્ગે ચાલે છે તે જ નગરમાં તે પહોંચે છે. ૪૮.

(આર્યા)

મા ગા બહિરન્તર્વા સામ્યસુધાપાનવર્ધિતાનન્દ ।

આસ્સ્વ યથૈવ તથૈવ ચ વિકારપરિવર્જિતઃ સતતમ્ ॥૪૯॥

અનુવાદ : હે સમતારૂપી અમૃતના પાનથી વૃદ્ધિગત આનંદને પ્રાપ્ત આત્મનું! તું બાહ્ય તત્ત્વ અથવા અંતસ્તત્ત્વમાં ન જા. તું જે રીતે નિરંતર વિકાર રહિત થવાય તે જ પ્રકારે સ્થિત થઈ જા. ૪૯.

(આર્યા)

તઙ્ગયતિ યત્ર લબ્ધે શ્રુતભુવિ મત્યાપગાતિધાવન્તી ।

વિનિવૃત્તા દૂરાદપિ જ્ઞાગિતિ સ્વસ્થાનમાશ્રયતિ ॥૫૦॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં આગમરૂપ પૃથ્વી ઉપર વેગથી દોડતી બુદ્ધિરૂપી નદી દૂરથી પાછી વળીને તરત જ પોતાના સ્થાનનો આશ્રય લે છે તે ચૈતન્યસ્વરૂપ જયવંત રહે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જ્યાં સુધી ચૈતન્યસ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ નથી થતી ત્યાં સુધી જ બુદ્ધિ આગમના અભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, પરંતુ જેવો ઉક્ત ચૈતન્યસ્વરૂપનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે કે તરત જ તે બુદ્ધિ આગમ તરફથી વિમુખ થઈને તે ચૈતન્યસ્વરૂપમાં જ લીન થઈ જાય છે. એનાથી જ જીવને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૦.

(આર્યા)

તન્નમત ગૃહિતાખિલકાલત્રયગતજગત્રયવ્યાપ્તિ ।

યત્રાસ્તમેતિ સહસા સકલોઽપિ હિ વાક્ષરિસ્પન્દઃ ॥૫૧॥

અનુવાદ : જે આત્મજ્યોતિમાં ત્રણે કાળ અને ત્રણે લોકના બધા જ પદાર્થો પ્રતિભાસિત થાય છે તથા જે પ્રગટ થવાથી બધી જ વચન પ્રવૃત્તિ સહસા નષ્ટ થઈ જાય છે તે આત્મજ્યોતિને નમસ્કાર કરો. ૫૧.

(આર્યા)

તન્નમત વિનષ્ટાખિલવિકલ્પજાલદ્રુમાણિ પરિકલિતે ।

યત્ર વહન્તિ વિદग्ધા દગ્ધવનानीव हृदयानि ॥५२॥

અનુવાદ : જે આત્મતેજને જાણી લેતાં ચતુર જનો બળેલા વન સમાન વિનાશ પામેલા સમસ્ત વિકલ્પસમૂહરૂપ વૃક્ષો યુક્ત હૃદયો ધારણ કરે છે તે આત્મતેજને નમસ્કાર કરો.

વિશેષાર્થ : જેમ વનમાં અગ્નિ લાગતાં સર્વ વૃક્ષો બળીને નાશ પામી જાય છે તેવી જ રીતે વિવેકી મનુષ્યના હૃદયમાં આત્મતેજ પ્રગટ થઈ જતાં સમસ્ત વિકલ્પસમૂહ નષ્ટ થઈ જાય છે. આવા આત્મતેજને નમસ્કાર કરવા જોઈએ. ૫૨.

(આર્યા)

बद्धो वा मुक्तो वा चिद्रूपो नयविचारविधिरेषः ।

सर्वनयपक्षरहितो भवति हि साक्षात्समयसारः ॥५३॥

અનુવાદ : ચૈતન્ય સ્વરૂપ બદ્ધ છે અથવા મુક્ત છે, એ તો નયોને આશ્રિત

વિચારનું વિધાન છે. વાસ્તવમાં સમયસાર (આત્મસ્વરૂપ) સાક્ષાત્ આ બધા નયપક્ષોથી રહિત છે. ૫૩.

(આર્યા)

નયનિક્ષેપપ્રમિતિપ્રભૃતિવિકલ્પોઙ્ગિત પરં શાન્તમ્ ।

શુદ્ધાત્માનુભૂતિગોચરમહમેકં ધામ ચિદ્રૂપમ્ ॥૫૪॥

અનુવાદ : જે ચૈતન્ય સ્વરૂપ તેજ નય, નિક્ષેપ અને પ્રમાણ આદિ વિકલ્પો રહિત, ઉત્કૃષ્ટ, શાન્ત, એક અને શુદ્ધ અનુભવનો વિષય છે તે જ હું છું. ૫૪.

(આર્યા)

જ્ઞાતે જ્ઞાતમશેષં દૃષ્ટે દૃષ્ટં ચ શુદ્ધચિદ્રૂપે ।

નિઃશેષબોધ્યવિષયૌ દૃગ્બોધૌ યન્ન તદ્વિન્નૌ ॥૫૫॥

અનુવાદ : શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જતાં બધું જ જણાઈ જાય છે તથા તેને જોઈ લેતાં બધું જ દેખવામાં આવી જાય છે. કારણ એ કે સમસ્ત જ્ઞેય પદાર્થોનો વિષય કરનાર દર્શન અને જ્ઞાન ઉક્ત ચૈતન્યસ્વરૂપથી ભિન્ન નથી. ૫૫.

(આર્યા)

ભાવે મનોહરેऽપિ ચ કાચિન્નિયતા ચ જાયતે પ્રીતિઃ ।

અપિ સર્વાઃ પરમાત્મનિ દૃષ્ટે તુ સ્વયં સમાપ્યન્તે ॥૫૬॥

અનુવાદ : મનોહર પદાર્થના વિષયમાં પણ કાંઈક નિયમિત (મર્યાદિત) જ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ પરમાત્માના દર્શન થતાં સર્વ પ્રકારની પ્રીતિ સ્વયમેવ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૫૬.

(આર્યા)

સન્નપ્યસન્નિવ વિદાં જનસામાન્યો ઽપિ કર્મણો યોગઃ ।

તરણપટૂનામૃદ્ધઃ પથિકાનામિવ સરિત્પૂરઃ ॥૫૭॥

અનુવાદ : જેમ તરવામાં કુશળ મુસાફરો માટે વૃદ્ધિગત થયેલો નદીનો પ્રવાહ હોવા છતાં પણ ન હોવા બરાબર છે—તેને તેઓ કાંઈ પણ બાધક માનતા નથી—તેવી જ રીતે વિદ્વાનોને જનસાધારણમાં રહેતો કર્મનો સંબંધ વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ અવિદ્યમાન જેવો લાગે છે. ૫૭.

(આર્યા)

મૃગયમાણેન સુચિરં રોહણભુવિ રત્નમીપ્સિતં પ્રાપ્ય ।

હેયાહેયશ્રુતિરપિ વિલોક્યતે લબ્ધતત્ત્વેન ॥૫૮॥

અનુવાદ : જેમ લાંબા કાળથી રોહણ પર્વતની ભૂમિમાં ઈચ્છિત રત્ન ગોતનાર મનુષ્ય તેને મેળવીને હેય અને ઉપાદેયની શ્રુતિનું પણ અવલોકન કરે છે—આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે કે ત્યાગવા યોગ્ય, એ પ્રકારનો વિચાર કરે છે—તેવી જ રીતે તત્ત્વજ્ઞ પુરુષ આત્મારૂપ રોહણભૂમિમાં ચિરકાળથી ઈચ્છિત આત્મતત્ત્વરૂપ રત્નને ગોતતો થકો તેને પ્રાપ્ત કરીને હેય—ઉપાદેય શ્રુતિનું પણ અવલોકન કરે છે. ૫૮.

(આર્યા)

કર્મકલિતો ઽપિ મુક્તઃ સશ્રીકો દુર્ગતો ઽપ્યહમતીવ ।

તપસા દુઃખ્યપિ ચ સુખી શ્રીગુરુપાદપ્રસાદેન ॥૫૯॥

અનુવાદ : હું કર્મથી સંયુક્ત હોવા છતાં પણ શ્રીગુરુદેવના ચરણોના પ્રસાદથી મુક્ત જેવો જ છું, અત્યંત દરિદ્ર હોવા છતાં પણ ધનવાન છું, તથા તપથી દુઃખી હોવા છતાં પણ સુખી છું.

વિશેષાર્થ : તત્ત્વજ્ઞ જીવ વિચાર કરે છે કે જો કે હું પર્યાયની અપેક્ષાએ કર્મથી બંધાયેલો છું, દરિદ્રી છું અને તપથી દુઃખી પણ છું તો પણ ગુરુએ જે મને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો બોધ કરાવ્યો છે તેથી હું એ જાણી ગયો છું કે વાસ્તવમાં ન હું કર્મથી બંધાયો છું, ન દરિદ્રી છું અને ન તપથી દુઃખી પણ છું. કારણ એ છે કે નિશ્ચયથી હું કર્મબંધ રહિત, અનંત ચતુષ્ટયરૂપ લક્ષ્મીસહિત અને પરમાનંદથી પરિપૂર્ણ છું. આ પરપદાર્થ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ઉપર કાંઈ પણ પ્રભાવ પાડી શકતા નથી. ૫૯.

(આર્યા)

બોધાદસ્તિ ન કિંચિત્કાર્યં યદ્દૃશ્યતે મલાત્તન્મે ।

આકૃષ્ટ્યન્નસૂત્રાદારુનરઃ સ્ફુરતિ નટકાનામ્ ॥૬૦॥

અનુવાદ : મારે જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ પણ કાર્ય નથી. બીજું જો કાંઈ પણ દેખાય છે તે કર્મભળથી દેખાય છે. જેમ—નટોનો કાષ્ટમય પુરુષ (કઠપુતળી) યંત્રની દોરી ખેંચવાથી નાચે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ નટ દ્વારા કઠપુતલીના યંત્રની દોરી ખેંચવામાં આવતાં તે કઠપુતળી નાચ્યા કરે છે તેવી જ રીતે પ્રાણી કર્મરૂપ દોરીથી પ્રેરિત થઈને ચાર ગતિસ્વરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે, નિશ્ચયથી જોવામાં આવે તો જીવ કર્મબંધ રહિત શુદ્ધ જ્ઞાતા દ્રષ્ટા છે, તેને કોઈ પણ બાહ્ય પર પદાર્થ સાથે પ્રયોજન નથી. ૬૦.

(આર્યા)

નિશ્ચયપજ્વાશત્ પદ્મનન્દિનં સૂરિમાશ્રિભિઃ કૈશ્ચિત્ ।

શબ્દૈઃ સ્વશક્તિસૂચિતવસ્તુગુણૈર્વિરચિતેયમિતિ ॥૬૧॥

અનુવાદ : પદ્મનન્દી મુનિનો આશ્રય લઈને પોતાની શક્તિથી (વાચક શક્તિથી) વસ્તુના ગુણોને સૂચિત કરનાર કેટલાક શબ્દો દ્વારા આ ‘નિશ્ચય પંચાશત્’ પ્રકરણ રચવામાં આવ્યું છે. ૬૧.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા)

તૃણં નૃપશ્રીઃ કિમુ વચ્મિ તસ્યાં ન કાર્યમાખણ્ડલસંપદોઽપિ ।

અશેષવાઙ્ઠાવિલયૈકરૂપં તત્ત્વં પરં ચેતસિ ચેન્મમાસ્તે ॥૬૨॥

અનુવાદ : જો મારા મનમાં સમસ્ત ઈચ્છાઓના અભાવરૂપ અનુપમ સ્વરૂપવાળું ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વ સ્થિત હોય તો પછી રાજ્યલક્ષ્મી તૃણ સમાન તુચ્છ છે. તેના વિષયમાં તો શું કહું? પરંતુ મને તો ત્યારે ઈન્દ્રની સંપત્તિનું ય કાંઈ પ્રયોજન નથી. ૬૨.

આ રીતે નિશ્ચયપંચાશત્ અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૧૧.

૧૨. બ્રહ્મચર્યરક્ષાવર્તિ

[૧૨. બ્રહ્મચર્યરક્ષાવર્તિ:]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભ્રૂક્ષેપેણ જયન્તિ યે રિપુકુલં લોકાધિપાઃ કેચન
દ્રાક્ષ્ તેષામપિ યેન વક્ષસિ દૃઢં રોપઃ સમારોપિતઃ ।
સોઽપિ પ્રોદ્રતવિક્રમઃ સ્મરભટઃ શાન્તાત્મભિર્લીલયા
યૈઃ શસ્ત્રગ્રહવર્જિતૈરપિ જિતસ્તેભ્યો યતિભ્યો નમઃ ॥૧॥

અનુવાદ : જે કેટલાય રાજા ભૂકુટિની વક્તાથી જ શત્રુઓને જીતી લે છે તેમના પણ વક્ષસ્થળમાં જેણે દૃઢતાથી બાણનો આઘાત કર્યો છે એવા તે પરાક્રમી કામદેવરૂપ સુભટને જે શાન્ત મુનિઓએ શસ્ત્ર વિના જ સહેલાઈથી જીતી લીધો છે તે મુનિઓને નમસ્કાર હો. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આત્મા બ્રહ્મ વિવિક્તબોધનિલયો યત્તત્ર ચર્યં પરં
સ્વાઙ્ગાસંગવિવર્જિતૈકમનસસ્તદ્બ્રહ્મચર્યં મુનેઃ ।
એવં સત્યબલાઃ સ્વમાતૃભગિનીપુત્રીસમાઃ પ્રેક્ષતે
દ્વિદ્વાદ્યા વિજિતેન્દ્રિયો યદિ તદા સ બ્રહ્મચારી ભવેત્ ॥૨॥

અનુવાદ : બ્રહ્મ શબ્દનો અર્થ નિર્મળ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે, તે આત્મામાં લીન થવાનું નામ બ્રહ્મચર્ય છે. જે મુનિનું મન પોતાના શરીર સંબંધે પણ મમત્વ રહિત થઈ ગયું છે તેને જ તે બ્રહ્મચર્ય હોય છે. આમ થતાં જો ઈન્દ્રિયવિજયી થઈને વૃદ્ધા વગેરે (યુવતી, બાળા) સ્ત્રીઓને ક્રમશઃ પોતાની માતા, બહેન અને પુત્રી સમાન સમજે છે તો તે બ્રહ્મચારી થાય છે.

વિશેષાર્થ : વ્યવહાર અને નિશ્ચયની અપેક્ષાએ બ્રહ્મચર્યના બે ભેદ કરી શકાય છે. આમાં મૈથુન ક્રિયાના ત્યાગને વ્યવહાર બ્રહ્મચર્ય કહેવામાં આવે છે. તે પણ અણુવ્રત અને મહાવ્રતના ભેદથી બે પ્રકારનું છે. પોતાની પત્નીને છોડીને બાકીની બધી સ્ત્રીઓને યથાયોગ્ય માતા, બહેન અને પુત્રી સમાન માનીને તેમના પ્રત્યે રાગપૂર્વક વ્યવહાર ન કરવો; તેને બ્રહ્મચર્યાણુવ્રત અથવા સ્વદારસંતોષ પણ કહેવામાં આવે છે. તથા અન્ય સ્ત્રીઓની જેમ પોતાની પત્નીના વિષયમાં પણ અનુરાગબુદ્ધિ ન રાખવી, એ બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત કહેવાય છે જે મુનિને હોય છે. પોતાના વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જ રમણ કરવાનું નામ નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય છે . આ તે મહામુનિઓને હોય છે જે અન્ય બાહ્ય પદાર્થોના વિષયમાં તો શું, પરંતુ પોતાના શરીરના વિષયમાં પણ નિઃસ્પૃહ થઈ ગયા છે. આ જાતના બ્રહ્મચર્યનું જ સ્વરૂપ પ્રસ્તુત શ્લોકમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્વપ્ને સ્યાદતિચારિતા યદિ તદા તત્રાપિ શાસ્ત્રોદિતં
પ્રાયશ્ચિત્તવિધિં કરોતિ રજનીભાગાનુગત્યા મુનિઃ ।
રાગોદ્રેકતયા દુરાશયતયા સા ગૌરવાત્ કર્મણઃ
તસ્ય સ્યાદ્યદિ જાગ્રતોઽપિ હિ પુનસ્તસ્યાં મહચ્છોધનમ્ ॥૩॥

અનુવાદ : જો સ્વપ્નમાં પણ કદાચ બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં અતિચાર (દોષ) ઉત્પન્ન થાય છે તો મુનિ તેના વિષયમાં પણ રાત્રિવિભાગ અનુસાર વિધિપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. અને જો કર્મોદયવશ રાગની પ્રબળતાથી અથવા દુષ્ટ અભિપ્રાયથી જાગૃત અવસ્થામાં તેવો અતિચાર થાય તો તેમને મહાન પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિત્યં ધ્યાદતિ હસ્તિસૂકરપલં સિંહો બલી તદ્રતિ-
વર્ષણૈકદિને શિલાકણચરે પારાવતે સા સદા ।
ન બ્રહ્મવ્રતમેતિ નાશમથવા સ્યાન્નૈવ ભુક્તેર્ગુણા-
તદ્રક્ષાં દૃઢ એક એવ કુરુતે સાધોર્મનઃ સંયમઃ ॥૪॥

અનુવાદ : જે બળવાન સિંહ નિરંતર હાથી અને સુવ્વરનું માંસ ખાય છે તેને અનુરાગ (સંભોગ) વર્ષમાં કેવળ એક દિવસને માટે હોય છે. એનાથી ઉલ્ટું જે કબૂતર કાંકરા ખાય છે તેને તે અનુરાગ નિરંતર રહ્યા કરે છે. અથવા ભોજનના ગુણથી-ગરિષ્ઠ ભોજન અથવા લૂખું સૂકું ભોજન કરવા અથવા ઉપવાસ કરવાથી-

તે બ્રહ્મચર્યનો ન તો નાશ થાય છે અને ન રક્ષા ય થાય છે. તેની રક્ષા તો દેઢતાથી નિગ્રહ પ્રાપ્ત કરાવવામાં આવેલ એક સાધુનું મન જ કરે છે. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

चेतः संयमनं यथावदवनं मूलव्रतानां मतं
शेषाणां च यथाबलं प्रभवतां बाह्यं मुनेर्ज्ञानिनः ।
तज्जन्यं पुनरान्तरं समरसीभावेन चिच्चेतसो
नित्यानन्दविधायि कार्यजनकं सर्वत्र हेतुद्वयम् ॥५॥

અનુવાદ : મૂળગુણોનું તથા શક્તિ અનુસાર ઉત્પન્ન થતાં શેષ (ઉત્તર) ગુણોનું વિધિપૂર્વક રક્ષણ કરવું, એ જ્ઞાની મુનિનો બાહ્ય મનોસંયમ કહેવાય છે. આનાથી ફરી તે અંતરંગ સંયમ ઉત્પન્ન થાય છે જે ચૈતન્ય અને ચિત્તના એકરૂપ થઈ જવાથી શાશ્વત સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. બરાબર છે—સર્વ બાહ્ય અને અભ્યંતર આ બન્નેય કારણ કાર્યના જનક થાય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

चेतोभ्रान्तिकरी नरस्य मदिरापीतिर्यथा स्त्री तथा
तत्संगेन कुतो मुनेर्व्रतविधिः स्तोकोऽपि संभाव्यते ।
तस्मात्संसृतिपातभीतमतिभिः प्राप्नैस्तपोभूमिकां
कर्तव्यो व्रतिभिः समस्तयुवतित्यागे प्रयत्नो महान् ॥६॥

અનુવાદ : જેમ મદ્યપાન મનુષ્યનું ચિત્ત ભ્રાન્તિયુક્ત કરી મૂકે છે તેવી જ રીતે સ્ત્રી પણ તેના ચિત્તને ભ્રાન્તિયુક્ત કરી મૂકે છે. તો પછી ભલા તેના સંગથી મુનિને થોડાય વ્રતાચરણની સંભાવના ક્યાંથી હોઈ શકે? ન હોઈ શકે. તેથી જેમની બુદ્ધિ સંસાર પરિભ્રમણથી ભય પામી છે તથા જે તપનું અનુષ્ઠાન કરે છે તે સંયમી મનુષ્યોએ સમસ્ત સ્ત્રીઓના ત્યાગનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

मुदुक्तोऽरि दृढार्गला भवतरोः सेके ऽङ्गना सारिणी
मोहव्याधविनिर्मिता नरमृगस्याबन्धने वागुरा ।

યત્સંગેન સતામપિ પ્રસરતિ પ્રાણાતિપાતાદિ તત્
તદ્વાર્તાપિ યતેર્યતિત્વહતયે કુર્યાન્ન કિં સા પુનઃ ॥૭॥

અનુવાદ : જે સ્ત્રી મોક્ષરૂપી મહેલના દ્વારની મજબૂત ભોગળ (બન્ને બારણાને રોકનાર ખાસ લાકડું આગળિયા) સમાન છે, જે સંસારરૂપ વૃક્ષને સીંચવા માટે સારિણી (નાની નદી કે ઝારી) સમાન છે, જે પુરુષરૂપ હરણને બાંધવા માટે જાળ સમાન છે તથા જેના સંગથી સજ્જનોને પણ પ્રાણઘાતાદિ (હિંસાદિ) દોષ વધે છે; તે સ્ત્રીનું નામ લેવું પણ જો મુનિવ્રતના નાશનું કારણ થતું હોય તો ભલા તે સ્વયં શું ન કરી શકે? અર્થાત્ તે બધા વ્રત-નિયમાદિનો નાશ કરે છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તાવત્પૂજ્યપદસ્થિતિઃ પરિલસત્તાવદ્યશો જૃમ્ભતે
તાવચ્છુભ્રતરા ગુણાઃ શુચિમનસ્તાવત્તપો નિર્મલમ્ ।
તાવદ્ધર્મકથાપિ રાજતિ યતેસ્તાવત્સ દૃશ્યો ભવેદ્
યાવન્ન સ્મરકારિ હારિ યુવતે રાગાન્મુખં વીક્ષતે ॥૮॥

અનુવાદ : જ્યાં સુધી કામનું ઉદ્દીપન કરનાર યુવાન સ્ત્રીનું મનોહર મુખ અનુરાગ પૂર્ણ દૃષ્ટિથી દેખતા નથી ત્યાંસુધી જ મુનિની પૂજ્ય પદમાં સ્થિતિ રહી શકે છે. ત્યાં સુધી જ તેમની મનોહર કીર્તિનો વિસ્તાર થાય છે. ત્યાંસુધી જ તેના નિર્મળ ગુણ વિદ્યમાન રહે છે. ત્યાંસુધી જ તેનું મન પવિત્ર રહે છે, ત્યાંસુધી જ નિર્મળ તપ રહે છે, ત્યાંસુધી જ ધર્મકથા સુશોભિત રહે છે અને ત્યાંસુધી જ તે દર્શનને યોગ્ય રહે છે. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તેજોહાનિમપૂતતાં વ્રતહતિં પાપં પ્રપાતં પથો
મુક્તે રાગિતયાઙ્ગનાસ્મૃતિરપિ ક્લેશં કરોતિ ધ્રુવમ્ ।
તત્સાંનિધ્યવિલોકનપ્રતિવચઃસ્પર્શાદયઃ કુર્વતે
કિં નાનર્થપરંપરામિતિ યતેસ્ત્યાજ્યાવલા દૂરતઃ ॥૯॥

અનુવાદ : રાગબુદ્ધિથી કરવામાં આવેલું સ્ત્રીનું સ્મરણ પણ જો નિશ્ચયથી મુનિના તેજની હાનિ, અપવિત્રતા, વ્રતનો વિનાશ, પાપ, મોક્ષમાર્ગથી પતન અને કલેશ કરે છે. તો ભલા તેની સમીપતા, દર્શન, વાર્તાલાપ અને સ્પર્શ આદિ શું અનર્થોની નવી પરંપરા નથી કરતાં? અર્થાત્ અવશ્ય કરે છે. તેથી સાધુએ એવી સ્ત્રીનો દૂરથી જ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વેશ્યા સ્યાદ્ધનતસ્તદસ્તિ ન યતેશ્ચેદસ્તિ સો સ્યાત્ કુતો
નાત્મીયા યુવતિર્યતિત્વમભવત્તત્યાગતો યત્પુરા ।
પુંસોઽન્યસ્ય ચ યોષિતો યદિ રતિશિષ્ટો નૃપાત્તત્પતેઃ
સ્યાદાપજ્જનનદ્વયક્ષયકરી ત્યાજ્યૈવ યોષા યતેઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ : વેશ્યા ધનથી પ્રાપ્ત થાય છે અને ધન મુનિ પાસે હોતું નથી. કદાચ જો તે ધન પણ તેની પાસે હોય તો ય તે ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? અર્થાત્ તેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે. એ સિવાય જો પોતાની જ સ્ત્રી મુનિ પાસે હોય તો એ પણ સંભવિત નથી; કારણ કે પૂર્વે તેનો ત્યાગ કરીને તો મુનિધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે. જો કોઈ બીજા પુરુષની સ્ત્રી સાથે અનુરાગ કરવામાં આવે તો રાજા દ્વારા તથા તે સ્ત્રીના પતિ દ્વારા ઈન્દ્રિય છેદન આદિ કષ્ટને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી સાધુએ બન્ને લોકનો નાશ કરનારી સ્ત્રીનો ત્યાગ જ કરવો જોઈએ. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દારા એવ ગૃહં ન ચેષ્ટકચિત તત્તૈર્ગૃહસ્થો ભવેત્
તત્યાગે યતિરાદધાતિ નિયતં સ બ્રહ્મચર્યં પરમ્ ।
વૈકલ્યં કિલ તત્ર ચેત્તદપરં સર્વં વિનષ્ટં વ્રતં
પુંસસ્તેન વિના તદા તદુભયભ્રષ્ટત્વમાપદ્યતે ॥૧૧॥

અનુવાદ : સ્ત્રી જ ઘર છે, ઈંટોથી નિર્મિત ઘર વાસ્તવમાં ઘર નથી. તે સ્ત્રીરૂપ ઘરના સંબંધથી જ શ્રાવક ગૃહસ્થ થાય છે અને તેનો ત્યાગ કરીને સાધુ નિયમિત ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરે છે. જો તે બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં વિકળતા (દોષ) હોય તો પછી અન્ય સર્વ વ્રત નષ્ટ થઈ જાય છે. આ રીતે તે બ્રહ્મચર્ય વિના પુરુષ બન્નેય

લોકમાંથી ભ્રષ્ટ થાય છે અર્થાત્ તેનો આ લોક અને પરલોક બન્નેય બગડે છે. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંપદ્યેત દિનદ્વયં યદિ સુખં નો ભોજનાદેસ્તદા
સ્ત્રીણામપ્યતિરૂપગર્વિતધિયામડ્ગં શવાઙ્ગાયતે ।
લાવણ્યાદ્યપિ તત્ર ચઙ્ચલમિતિ શ્લિષ્ટં ચ તત્તદ્ગતાં
દૃષ્ટ્વા કુડ્કુમકાજલાદિરચનાં મા ગચ્છ મોહં મુને ॥૧૨॥

અનુવાદ : જો બે દિવસ જ ભોજન આદિનું સુખ પ્રાપ્ત ન થાય તો પોતાના સૌન્દર્યનું અત્યંત અભિમાન કરનારી તે સ્ત્રીઓનું શરીર મૃત શરીર સમાન થઈ જાય છે. સ્ત્રીના શરીરમાં સંબદ્ધ લાવણ્ય આદિ પણ વિનશ્વર છે તેથી હે મુને! તેના શરીર ઉપર લગાડેલ કુમકુમ અને કાજળ આદિની રચના જોઈને તું મોહ ન પામ. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્મ્ભાસ્તસ્મ્ભમૃણાલહેમશશભૃત્રીલોત્પલાદ્યૈઃ પુરા
યસ્ય સ્ત્રીવપુષઃ પુરઃ પરિગતૈઃ પ્રાપ્તા પ્રતિષ્ઠા ન હિ ।
તત્પર્યન્તદશાં ગતં વિધિવશાત્ક્ષિપ્તં ક્ષતં પક્ષિભિ-
ર્ભૈતૈશ્છાદિતનાસિકૈઃ પિતૃવને દૃષ્ટં લઘુ ત્યજ્યતે ॥૧૩॥

અનુવાદ : પૂર્વે જે સ્ત્રી-શરીરની આગળ કેળનું થડ, કમળનાળ, સુવર્ણ, ચન્દ્રમા અને નીલકમળ આદિ પ્રતિષ્ઠા પામી શક્યા નથી તે શરીર જ્યારે દૈવવશે મરણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં સ્મશાનમાં ફેંકી દેવામાં આવે છે અને પક્ષી તેને આમતેમ ખોતરીને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે છે ત્યારે આવી અવસ્થામાં તેને જોઈને ભય પામેલા લોકો નાક બંધ કરીને તરત જ છોડી દે છે—ત્યારે તેના ઉપર અનુરાગ કરવો તો દૂર રહ્યો પણ તે અવસ્થામાં તેઓ તેને જોઈ પણ શકતા નથી. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અડ્ગં યદ્યપિ યોષિતાં પ્રવિલસત્તારુણ્યલાવણ્યવદ્
ભૂષાવત્તદપિ પ્રમોદજનકં મૂઢાત્મનાં નો સતામ્ ।
ઉચ્છૂનૈર્બહુભિઃ શવૈરતિતરાં કીર્ણં શ્મશાનસ્થલં
લબ્ધ્વા તુષ્યતિ કૃષ્ણકાકનિકરો નો રાજહંસવ્રજઃ ॥૧૪॥

અનુવાદ : જો કે શોભાયમાન યૌવન અને સૌન્દર્યથી પરિપૂર્ણ સ્ત્રીઓના શરીર આભૂષણોથી વિભૂષિત છે તો પણ તે મૂર્ખજનોને જ આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, નહિ કે સજ્જન મનુષ્યોને. બરાબર છે-ઘણા સડી-ગળી ગયેલા મૃત શરીરોથી અત્યંત વ્યાપ્ત સ્મશાનભૂમિમાં આવીને કાળા કાગડાઓનો સમૂહ જ સંતુષ્ટ થાય છે, નહિ કે રાજહંસોનો સમૂહ. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યૂકાધામ કચાઃ કપાલમજિનાચ્છન્નં મુખં યોષિતાં
તચ્છિદ્રે નયને કુચૌ પલભરૌ બાહૂ તતે કીકસે ।
તુન્દં મૂત્રમલાદિસદ્ધ જઘનં પ્રસ્યન્દિવર્ચોગૃહં
પાદસ્થૂળમિદં કિમત્ર મહતાં રાગાય સંભાવ્યતે ॥૧૫॥

અનુવાદ : સ્ત્રીઓના વાળ જુઓનું ઘર છે, મસ્તક અને મુખ ચામડાથી ઢંકાયેલું છે, બન્ને આંખ તે મુખના છિદ્ર છે, બન્ને સ્તન માંસથી પરિપૂર્ણ છે, બન્ને ભૂજાઓ લાંબા હાડકાં છે, પેટ મળ-મૂત્રાદિનું સ્થાન છે. યોનિ વહેતા મળનું ઘર છે અને પગ થાંભલા સમાન છે. આવી અવસ્થામાં આ સ્ત્રીનું શરીર અહીં શું મહાન્ પુરુષોને અનુરાગનું કારણ હોઈ શકે? અર્થાત્ તેમને માટે તે અનુરાગનું કારણ પણ હોતું નથી. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કાર્યાકાર્યવિચારશૂન્યમનસો લોકસ્ય કિં બ્રૂમહે
યો રાગાન્ધતયાદરેણ વનિતાવક્ત્રસ્ય લાલાં પિબેત્ ।
શ્લાઘ્યાસ્તે કવયઃ શશાઙ્કુવદિતિ પ્રવ્યક્તવાગ્ડમ્બરૈ-
શ્ર્માનદ્વકપાલમેતદપિ ચૈરગ્રે સતાં વર્ણ્યતે ॥૧૬॥

અનુવાદ : જેનું મન કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યના વિચાર રહિત છે અને તેથી જે રાગમાં અંધ બનીને ઉત્સુકતાથી સ્ત્રીના મુખની લાળ પીએ છે, તે મનુષ્યના વિષયમાં અમે શું કહીએ? પરંતુ જે કવિઓ પોતાના સ્પષ્ટ વચનોના વિસ્તારથી સજ્જનો આગળ ચામડાથી આચ્છાદિત આ કપાળયુક્ત મુખને ચંદ્રમા સમાન સુંદર બતાવે છે તેઓ પણ પ્રશંસનીય ગણાય છે-જે વાસ્તવમાં નિંદાને પાત્ર છે. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एष स्त्रीविषये विनापि हि परप्रोक्तोपदेशं भृशं
 रागान्धो मदनोदयादनुचितं किं किं न कुर्यान्ननः ।
 अयेतत्परमार्थबोधविकलः प्रौढं करोति स्फुरत्-
 शृङ्गारं प्रविधाय काव्यमसकृल्लोकस्य कश्चित्कविः ॥१७॥

અનુવાદ : આ જનસમૂહ બીજાઓના ઉપદેશ વિના પણ કામ ઉદ્દીપ્ત થવાથી રાગથી અંધ બનીને સ્ત્રીના વિષયમાં ક્યું ક્યું નિન્દા કાર્ય નથી કરતા? અર્થાત્ ઉપદેશ વિના જ તે સ્ત્રીની સાથે અનેક પ્રકારની નિન્દનીય ચેષ્ટાઓ કરે છે. વળી હેય-ઉપાદેયના જ્ઞાન રહિત કોઈ કવિ નિરંતર શૃંગાર રસથી પરિપૂર્ણ કાવ્ય રચીને તે લોકોના ચિત્તને વિશેષપણે રાગથી પુષ્ટ કરે છે. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

दारार्थादि परिग्रहः कृतगृहव्यापारसारो ऽपि सन्
 देवः सोऽपि गृही नरः परधनस्त्रीनिस्पृहः सर्वदा ।
 यस्य स्त्री न तु सर्वथा न च धनं रत्नत्रयालङ्कृतो
 देवानामपि देव एव स मुनिः केनात्र नो मन्यते ॥१८॥

અનુવાદ : જે ગૃહસ્થ સ્ત્રી અને ધન આદિ પરિગ્રહ સહિત હોઈને ઘરના ઉત્તમ વ્યાપાર આદિ કાર્યો કરતો થકો પણ કદી પરધન અને પરસ્ત્રીની ઈચ્છા કરતો નથી તે ગૃહસ્થ મનુષ્ય (હોવા છતાં) પણ દેવ (પ્રશંસનીય) છે. વળી જેમની પાસે સર્વથા ન તો સ્ત્રી છે અને ન ધન પણ છે તથા જે રત્નત્રયથી વિભૂષિત છે તે મુનિ તો દેવોના પણ દેવ (દેવોથી પણ પૂજ્ય) છે. તેમને ભલા અહીં કોણ માનતું નથી? અર્થાત્ તેમની બધા જ પૂજા કરે છે. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

कामिन्यादि विनात्र दुःखहतये स्वीकुर्वते तच्च ये
 लोकास्तत्र सुखं पराश्रिततया तद्दुःखमेव ध्रुवम् ।
 हित्वा तद्विषयोत्थमन्तविरसं स्तोकं यदाध्यात्मिकं
 तत्त्वैकदृशां सुखं निरुपमं नित्यं निजं नीरजम् ॥१९॥

અનુવાદ : અહીં સ્ત્રી આદિ વિના જે દુઃખ થાય છે તેને નષ્ટ કરવા માટે લોકો ઉક્ત સ્ત્રી આદિનો સ્વીકાર કરે છે પરંતુ તે સ્ત્રી આદિના નિમિત્તે જે સુખ થાય છે તે વાસ્તવમાં પરને આધીન હોવાથી દુઃખ જ છે. તેથી વિવેકી જનો પરિણામે અહિતકારક અને પ્રમાણમાં અલ્પ તે વિષયજન્ય સુખ છોડીને તત્ત્વદર્શીઓના તે અનુપમ સુખનો સ્વીકાર કરે છે જે આત્માધીન, નિત્ય, આત્મિક (સ્વાધીન) અને પાપરહિત છે. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સૌભાગ્યાદિગુણપ્રમોદસદનૈઃ પુણ્યૈર્યુતાસ્તે હૃદિ
સ્ત્રીણાં યે સુચિરં વસન્તિ વિલસન્તારુણ્યપુણ્યશ્રિયામ્ ।
જ્યોતિર્બોધમયં તદન્તરદૃશા કાયાત્પૃથક્ પશ્યતાં
યેષાં તા ન તુ જાતુ તે ઽપિ કૃતિનસ્તેભ્યો નમઃ કુર્વતે ॥૨૦॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય શોભાયમાન યૌવનની પવિત્ર શોભાથી સંપન્ન એવી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ચિરકાળ સુધી નિવાસ કરે છે તે સૌભાગ્યાદિ ગુણો અને આનંદના સ્થાનભૂત પુણ્યયુક્ત હોય છે. અર્થાત્ જેમને ઉત્તમ સ્ત્રીઓ યાહે છે તે પુણ્યાત્મા પુરુષ છે. પરંતુ અભ્યંતર નેત્રથી જ્ઞાનમય જ્યોતિને શરીરથી ભિન્ન દેખનાર જે સાધુઓના હૃદયમાં તે સ્ત્રીઓ કદી પણ નિવાસ કરતી નથી તે પુણ્યશાળી મુનિઓને તે પૂર્વોક્ત (સ્ત્રીઓના હૃદયમાં રહેનાર) પુણ્યાત્મા પુરુષો પણ નમસ્કાર કરે છે. ૨૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુષ્પ્રાપં બહુદુઃખરાશિરશુચિ સ્તોકાયુરત્પજ્ઞતા-
જ્ઞાતપ્રાન્તદિનં જરાહતમતિઃ પ્રાયો નરત્વં ભવે ।
અસ્મિન્નેવ તપસ્તતઃ શિવપદં તત્રૈવ સાક્ષાત્સુખં
સૌખ્યાર્થીતિ વિચિન્ત્ય ચેતસિ તપઃ કુર્યાન્નરો નિર્મલમ્ ॥૨૧॥

અનુવાદ : સંસારમાં જે મનુષ્યપર્યાય દુર્લભ છે, ઘણા દુઃખોના સમૂહથી વ્યાપ્ત છે, અપવિત્ર છે, અલ્પ આયુસહિત છે, જેના અંત (મરણ)નો દિવસ અલ્પજ્ઞતાને કારણે જાણી શકાતો નથી, તથા જેમાં વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે બુદ્ધિ પ્રાયઃ કુંઠિત થઈ જાય છે; તે મનુષ્ય પર્યાયમાં જ તપ કરી શકાય છે અને મોક્ષપદની

પ્રાપ્તિ આ તપથી થાય છે અને વાસ્તવિક સુખ તે મોક્ષમાં જ છે. મનમાં આવો વિચાર કરીને મોક્ષસુખાભિલાષી મનુષ્યે આ દુર્લભ મનુષ્ય પર્યાયમાં નિર્મળ તપ કરવું જોઈએ. ૨૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઉક્તેયં મુનિ પદ્મનન્દિભિષજા દ્વાભ્યાં યુતાયાઃ શુભા
સદ્વૃત્તૌષધવિંશતેરુચિતવાગર્થામ્ભસા વર્તિતા ।
નિર્ગ્રન્થૈઃ પરલોકદર્શનકૃતે પ્રોઘત્તપોવાર્ધકૈ-
શ્વેતશ્ચક્ષુરનફ્ફરોગશમની વર્તિઃ સદા સેવ્યતામ્ ॥૨૨॥

અનુવાદ : બાવીશ ઉત્તમ છન્દો (પદ્યો) રૂપ ઔષધિ (બાવીશ શ્લોકમાં રચિત આ બ્રહ્મચર્ય પ્રકરણ) ની જે આ બત્તી પદ્મનન્દી મુનિરૂપ વૈદ્ય દ્વારા બતાવવામાં આવી છે, શ્રેષ્ઠ છે, યોગ્ય શબ્દ અને અર્થરૂપ જળથી જેનું ઉદ્વર્તન કરવામાં આવ્યું છે તથા જે ચિત્તરૂપ ચક્ષુના કામરૂપ રોગને શાંત કરે છે, તેનું સેવન તપોવૃદ્ધ સાધુઓએ પરલોકદર્શન માટે નિરંતર કરવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ : અહીં શ્રી પદ્મનન્દી મુનિએ જે આ બાવીશ શ્લોકમય બ્રહ્મચર્ય પ્રકરણ રચ્યું છે તેને તેમણે ઔષધિની બત્તી (રૂમાં ઔષધ રેડીને આંખમાં નાખવા માટે બનાવેલી વાટ અથવા અંજનશલાકા) ની ઉપમા આપી છે. અભિપ્રાય તેનો એ છે કે જેમ ઉત્તમ વૈદ્ય દ્વારા બતાવાયેલ શ્રેષ્ઠ આંજણ સળી દ્વારા આંખોમાં આંજતાં મનુષ્યની આંખોનો રોગ (ફૂલું વગેરે) દૂર થઈ જાય છે અને પછી તે બીજા લોકોને સ્પષ્ટ જોવા લાગે છે. તેવી જ રીતે જે ભવ્ય જીવ પદ્મનન્દિ મુનિ દ્વારા ઉત્તમોત્તમ શબ્દો અને અર્થનો આશ્રય લઈને રચાયેલ આ બ્રહ્મચર્ય પ્રકરણનું મનન કરે છે તેમના ચિત્તનો કામરોગ (વિષય વાંછા) નષ્ટ થઈ જાય છે અને ત્યારે તે મુનિવ્રત ધારણ કરીને પરલોક (બીજો ભવ) જોવામાં સમર્થ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ કે આમ કરવાથી દુર્ગતિનું દુઃખ નષ્ટ થઈને તેમને કાં તો મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અથવા તો બીજા ભવમાં દેવાદિની ઉત્તમ પર્યાય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૨.

આ રીતે બ્રહ્મચર્યરક્ષાવર્તી નામનો અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૧૨.

૧૩. ઋષભસ્તોત્ર

[૧૩. ઋષભસ્ત્રોત્રમ્]

(આર્યા)

જય ઉસહ ણાહિનંદણ તિહુવણિલણકદીવ તિત્થયર ।

જય સયલજીવવચ્છલ ણિમ્મલગુણરયણણિહિ ણાહ ॥૧॥

અનુવાદ : હે ઋષભ જિનેન્દ્ર! નાભિ રાજાના પુત્ર, આપ ત્રણ લોકરૂપ ગૃહને પ્રકાશિત કરવા માટે અદ્વિતીય દીપક સમાન છો, ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક છો, સમસ્ત પ્રાણીઓના વિષયમાં વાત્સલ્યભાવ ધારણ કરો છો તથા નિર્મળ ગુણોરૂપ રત્નોનાં સ્થાન છો. આપ જયવંત હો. ૧.

(આર્યા)

સયલસુરાસુરમણિમહાકિરણકલ્બુરિયપાયપીઠ તુમં ।

ધણ્ણા પેચ્છંતિ થુણંતિ જવંતિ જ્ઞાયંતિ જિણ્ણાહ ॥૨॥

અનુવાદ : નમસ્કાર કરતાં સર્વ દેવો અને અસુરોના મણિમય મુગટોના કિરણોથી જેમની પાદપીઠ (પગ રાખવાનું આસન) વિચિત્ર વર્ણની થઈ રહી છે, એવા હે ઋષભ જિનેન્દ્ર! પુણ્યાત્મા જીવ આપના દર્શન કરે છે, સ્તુતિ કરે છે, જપ કરે છે અને ધ્યાન પણ કરે છે. ૨.

(આર્યા)

ચમ્મચ્છિણા વિ દિદ્ધે તદ્ધ તદ્ધલોણ ણ માઙ્ગ મહહરિસો ।

ણાણચ્છિણા ઉણો જિણ ણ-યાણિમો કિં પરપ્પુરદ્ધ ॥૩॥

અનુવાદ : હે જિન! ચર્મમય નેત્રથી પણ આપના દર્શન થતાં જે મહાન

હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે તે ત્રણે લોકમાં સમાતો નથી. તો પછી જ્ઞાનરૂપ નેત્રથી આપના દર્શન થતાં કેટલો આનંદ પ્રાપ્ત થાય, એ અમે જાણતાં નથી. ૩.

(આર્યા)

તં જિણ ણાણમણંતં વિસર્ઙ્કયસયલવત્થુવિત્થારં ।

જો થુણ્ઙ સો પયાસઙ્ગ સમુદ્ધકહમવડસાલૂરો ॥૪॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! જે જીવ સમસ્ત વસ્તુઓના વિસ્તારનો વિષય કરનાર આપના અનંત જ્ઞાનની સ્તુતિ કરે છે તે પોતાને પેલા કૂપમંડુક (કૂવામાં રહેનાર દેડકા) સમાન પ્રકટ કરે છે જે કૂવામાં રહેવા છતાં પણ સમુદ્રના વિસ્તારાદિ બતાવે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ કૂવામાં રહેનારો તુચ્છ દેડકો કદી સમુદ્રનો વિસ્તાર આદિ બતાવી શકતો નથી તેવી જ રીતે અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય આપના તે અનંત જ્ઞાનની સ્તુતિ કરી શકતો નથી કે જેમાં સમસ્ત દ્રવ્યો અને તેમના અનંત ગુણ તથા પર્યાયો યુગપત્ પ્રતિભાસિત થઈ રહ્યા છે. ૪.

(આર્યા)

અમ્હારિસાણ તુહ ગોત્તક્તિત્તણેણ વિ જિણેસ સંચરઙ્ગ ।

આણ્ઙ મગ્ગંતી પુરઓ હિયઙ્ગિચ્છિયા લચ્છી ॥૫॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના નામના કીર્તનથી-કેવળ નામના સ્મરણ માત્રથી પણ અમારા જેવા મનુષ્યોની સામે મનયાહી લક્ષ્મી આજ્ઞા માગતી ઉપસ્થિત થાય છે. ૫.

(આર્યા)

જાસિ સિરી તઙ્ગ સંતે તુવ અવઙ્ગણમ્મિ તીણ્ઙ નઙ્ગાણ્ઙ ।

સંકે જણિયાણિઙ્ગા દિઙ્ગા સવ્વઙ્ગસિઙ્ગી વિ ॥૬॥

અનુવાદ : હે ભગવન્! આપ સર્વાર્થસિદ્ધિમાં સ્થિત હતા તે વખતે તેની જે શોભા હતી તે આપનો અહીં અવતાર થતાં નષ્ટ થઈ ગઈ. તેથી મને એવી આશંકા થાય છે કે તે વખતે સર્વાર્થસિદ્ધિ પણ એવી દેખવામાં આવી કે જાણે તેનું અનિષ્ટ જ થઈ ગયું હોય.

વિશેષાર્થ : જે વખતે ભગવાન ઋષભ જિનેન્દ્રનો જીવ સર્વાર્થસિદ્ધિમાં વિદ્યમાન હતો તે વખતે ભાવિતીર્થકર ત્યાં રહેવાથી તેની શોભા નિરાળી જ હતી. પછી જ્યારે તે ત્યાંથી ચ્યુત

થઈને મરુદેવી માતાના ગર્ભમાં અવતર્યા ત્યારે સર્વાર્થસિદ્ધિની તે શોભા નષ્ટ થઈ ગઈ હતી. આ બાબતમાં અહીં એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરવામાં આવી છે કે ભગવાન્ ઋષભ જિનેન્દ્ર ચ્યુત થતાં તે સર્વાર્થસિદ્ધિ જાણે વિધવા જ થઈ ગઈ હતી તેથી તે વખતે તે સૌભાગ્યશ્રી વિનાની દેખાઈ. ૬.

(આર્યા)

णाहिघरे वसुहारावडणं जं सुइरमिहं तुहोयरणा ।

आसि णहाहि जिणेसर तेण धरा वसुमई जाया ॥७॥

અનુવાદ : હે જિનેશ્વર! આપે અવતાર લેવાથી નાભિ રાજાના ઘેર આકાશમાંથી જે લાંબા સમય સુધી (પંદર માસ સુધી) ધનની ધારાનો વરસાદ થયો—રત્નોની વર્ષા થઈ—તેથી આ પૃથ્વી ‘વસુમતી (ધનવાળી)’ એવા સાર્થક નામવાળી બની. ૭.

(આર્યા)

स च्चिय सुरणवियपया मरुएवी पहु टिओ सि जंगब्भे ।

पुरओ पट्टो बज्झइ मज्झे से पुत्तवंतीणं ॥८॥

અનુવાદ : હે ભગવાન્! જે મરુદેવીના ગર્ભમાં તમારા જેવા પ્રભુ સ્થિત હતા તેમના જ ચરણોમાં તે વખતે દેવોએ નમસ્કાર કર્યા હતા. તે વખતે પુત્રવતી સ્ત્રીઓમાં તેમની સમક્ષ તેમને પટ્ટુ બાંધવામાં આવ્યો હતો અર્થાત્ સમસ્ત પુત્રવતી સ્ત્રીઓની વચ્ચે તીર્થંકર જેવા પુત્રરત્નને જન્મ આપનાર એક તે જ મરુદેવીને પુત્રવતી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી. ૮.

(આર્યા)

अंकत्थे तइ दिट्ठे जंतेण सुरायलं सुरिंदेण ।

अणिमेसत्तबहुत्तं सयलं णयणाण पडिवण्णं ॥९॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! સુમેરુ પર્વત ઉપર જતી વખતે ઈન્દ્રને ખોળામાં બેઠેલા આપના દર્શન થતાં તે પોતાના નેત્રોની નિર્નિમેષતા (પલકારાનો અભાવ) અને અધિકતા (હજારની સંખ્યા) ને સફળ સમજવા લાગ્યાં.

વિશેષાર્થ : એ આગમ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે દેવોના નેત્ર નિર્નિમેષ (પલકારા વિનાના) હોય છે. તે પ્રમાણે ઈન્દ્રના નેત્ર નિર્નિમેષ તો હતા જ, સાથોસાથ તેમની સંખ્યા પણ એક હજાર હતી. ઈન્દ્રે જ્યારે આ નેત્રોથી પ્રભુના દર્શન કર્યા ત્યારે તેમણે તેને સફળ માન્યા. આ સુયોગ અન્ય

મનુષ્ય આદિને પ્રાપ્ત થતો નથી. કારણ કે તેમને બે જ નેત્ર હોય છે અને તે પણ સનિમેષ. તેથી તેઓ જ્યારે ત્રિલોકીનાથના દર્શન કરે છે ત્યારે તેમને વચ્ચે વચ્ચે પલક બીડાઈ જવાથી એકાગ્રતા પણ રહેતી નથી. તેઓ તે દેવોની જેમ ઘણા સમય સુધી એકટક દૃષ્ટિથી ભગવાનના દર્શન કરી શકતા નથી. ૯.

(આર્યા)

તિત્થત્તણમાવણ્ણો મેરુ તુહ જમ્મણ્ણહાણજલજોણ ।

તં તસ્સ સૂરપમુહા પયાહિણં જિણ કુણંતિ સયા ॥૧૦॥

અનુવાદ : હે જિન! તે વખતે મેરુ પર્વત આપના જન્માભિષેકના જળના સંબંધથી તીર્થસ્વરૂપ બની ગયો હતો તેથી જ જાણે સૂર્ય-ચન્દ્રાદિ જ્યોતિષી દેવ નિરંતર તેની પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે. ૧૦.

(આર્યા)

મેરુસિરે પડણુચ્છલિયણીરતાડણપણદ્દેવાણં ।

તં વિત્તં તુહ ણ્ણહાણં તહ જહ ણહમાસિ સંકિણ્ણં ॥૧૧॥

અનુવાદ : જન્માભિષેક વખતે મેરુ પર્વતના શિખર ઉપરથી નીચે પડીને ઊંચે ઊછળતા જળના આઘાતથી કાંઈક ખેદ પામેલા દેવો દ્વારા આપનો તે જન્માભિષેક એવી રીતે સંપન્ન થયો કે જેથી આકાશ તે દેવો અને જળથી ભરાઈ ગયું. ૧૧.

(આર્યા)

ણાહ તુહ જમ્મણ્ણાણે હરિણો મેરુમ્મિ ણચ્છમાણસ્સ ।

વેલ્લિરભુયાહિ ભગ્ગા તદ્ અઙ્ગ વિ ભંગુરા મેહા ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે નાથ! આપના જન્માભિષેક મહોત્સવમાં મેરુ પર્વત ઉપર નૃત્ય કરતા ઈન્દ્રની ચંચળ ભુજાઓથી નાશ પામેલા વાદળા અત્યારે પણ ભંગુર (વિનશ્વર) જોવામાં આવે છે. ૧૨.

(આર્યા)

જાણ બહુણ્ણિં વિત્તી જાયા કપ્પદ્દુમેહિં તેહિં વિણા ।

એક્કેણ વિ તાણ તણ પયાણ પરિકપ્પિયા ણાહ ॥૧૩॥

અનુવાદ : હે નાથ! ભોગભૂમિના સમયમાં જે પ્રજાજનોની આજીવિકા ઘણાં કલ્પવૃક્ષો દ્વારા સંપન્ન થઈ હતી તેમની તે આજીવિકા તે કલ્પવૃક્ષોના અભાવમાં એક માત્ર આપના દ્વારા સંપન્ન (પ્રદર્શિત) કરવામાં આવી હતી.

વિશેષાર્થ : પૂર્વે અહીં (ભરતક્ષેત્રમાં) જ્યારે ભોગભૂમિની પ્રવૃત્તિ હતી ત્યારે પ્રજાજનોની આજીવિકા ઘણા (દસ પ્રકારનાં) કલ્પવૃક્ષો દ્વારા સંપન્ન થતી હતી. પરંતુ જ્યારે ત્રીજા કાળનો અંત આવવામાં પલ્લવનો આઠમો ભાગ બાકી હતો ત્યારે તે કલ્પવૃક્ષ ધીરે ધીરે નષ્ટ થઈ ગયા હતા. તે વખતે ભગવાન્ આદિ જિનેન્દ્રે તેમને કર્મભૂમિને યોગ્ય અસિ--મસિ આદિ આજીવિકાના સાધનોનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. જેમ કે શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્ય સ્વામીએ કહ્યું પણ છે—પ્રજાપતિર્યા પ્રથમં જિજીવિષુ : શશાસ કૃષ્યાદિષુ કર્મસુ પ્રજાઃ । પ્રવુદ્ધતત્ત્વઃ પુનરદ્ભુતોદયો મમત્વતો નિર્વિવિદે વિદાંવરઃ ॥ અભિપ્રાય એ છે કે જે ઋષભ જિનેન્દ્ર પહેલાં કલ્પવૃક્ષો નષ્ટ થઈ જતાં આજીવિકા નિમિત્તે વ્યાકુળતા પામેલી પ્રજાને પ્રજાપતિ રૂપે કૃષિ આદિ છ કર્મોનું શિક્ષણ આપ્યું હતું તે જ ઋષભ જિનેન્દ્ર પછી વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને સંસાર, શરીર અને ભોગોથી વિરક્ત થતાં થકા આશ્ચર્યજનક અભ્યુદયને પ્રાપ્ત થયા અને સર્વ વિદ્વાનોમાં અગ્રેસર થઈ ગયા. બૃ. સ્વ. સ્તો. ૨. આ રીતે જે પ્રજાજન ભોગભૂમિના સમયમાં અનેક કલ્પવૃક્ષોથી આજીવિકા સમ્પન્ન કરતા હતા તેમણે કર્મભૂમિના પ્રારંભમાં એકમાત્ર ઉક્ત ઋષભ જિનેન્દ્રથી જ તે આજીવિકા સમ્પન્ન કરી હતી. તેઓ ઋષભ જિનેન્દ્ર પાસેથી અસિ, મસિ અને કૃષિ આદિ કર્મોનું શિક્ષણ મેળવીને આનંદપૂર્વક આજીવિકા મેળવવા લાગ્યા હતા. ૧૩.

(આર્યા)

પહુળા તણ સળાહા ધરાસિ તીણ કહણ્ણહા વૂઠો ।

ળવધળસમયસમુલ્લસિયસાસછમ્મેળ રોમંચો ॥૧૪॥

અનુવાદ : હે ભગવન્! તે વખતે પૃથ્વી આપ જેવા પ્રભુને પામીને સનાથ થઈ હતી. જો એમ ન થયું હોય તો પછી તે નવીન વર્ષાકાળના સમયે પ્રગટ થયેલા ધાન્યાંકુરોના બ્હાને રોમાંચ કેવી રીતે ધારણ કરી શકત? ૧૪.

(આર્યા)

વિઝ્ઝુ વ્વ ઘળે રંગે દિટ્ઠપણદ્ધા પળચ્છિરી અમરી ।

જડ્યા તડ્યા વિ તણ રાયસિરી તારિસી દિટ્ઠા ॥૧૫॥

અનુવાદ : હે ભગવન્! જ્યારે આપે વાદળાની વચ્ચે ક્ષણમાં નષ્ટ થનારી વીજળી સમાન રંગભૂમિ ઉપર જોત જોતામાં મૃત્યુ પામનારી નૃત્ય કરતી નીલાંજના

અપ્સરાને જોઈ હતી ત્યારે આપે રાજ્યલક્ષ્મીને પણ એ જ રીતે ક્ષણભંગુર સમજી લીધી હતી.

વિશેષાર્થ : કોઈ વખતે ભગવાન્ ઋષભ જિનેન્દ્ર અનેક રાજા મહારાજાઓથી વીંટળાઈને સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન હતા. તે વખતે તેમની સેવા કરવા માટે ઈન્દ્ર અનેક ગંધર્વો અને અપ્સરાઓ સાથે ત્યાં આવ્યા. તેણે ભક્તિવશે ત્યાં અપ્સરાઓનું નૃત્ય શરૂ કરાવ્યું. તેણે ભગવાનને રાજ્યભોગથી વિરક્ત કરવાની ઈચ્છાથી આ કાર્યમાં એવા પાત્રની (નીલાંજનાની) નિમણુંક કરી કે જેનું આયુષ્ય તરત જ પૂર્ણ થવાનું હતું. તે પ્રમાણે નીલાંજના રસ, ભાવ અને લય સાથે નૃત્ય કરી રહી હતી કે એટલામાં તેનું આયુષ્ય સમાપ્ત થઈ ગયું. અને તે દેખતાં દેખતાં ક્ષણવારમાં અદેશ્ય થઈ ગઈ. જોકે ઈન્દ્રે રસભંગના ભયથી ત્યાં બીજી તેવી જ અપ્સરા તત્કાળ ખડી કરી દીધી હતી, છતાં પણ ભગવાન ઋષભ જિનેન્દ્ર એનાથી અજાણ ન રહ્યા. આથી તેમના હૃદયમાં ઘણો વૈરાગ્ય થયો. (આ. પુ. ૧૭, ૧-૧૧.) ૧૫.

(આર્યા)

વેરગદિગે સહસા વસુહા જુષ્ણં વ જં મુક્કા ।

દેવ તણ સા અજ્ર વિ વિલવઙ્ગ સરિજલરવા વરાઈ ॥૧૬॥

અનુવાદ : હે દેવ! આપે વૈરાગ્યના દિવસે પૃથ્વીને જીર્ણ તૃણ સમાન એકાએક જ છોડી દીધી હતી, તેથી તે બિચારી આજ પણ નદીજળના ધ્વનિના બ્હાને વિલાપ કરી રહી છે. ૧૬.

(આર્યા)

અઙ્ગસોહિઓ સિ તઙ્ગ્યા કાઁસસગ્ગઢિઓ તુમં ણાહ ।

ધમ્મિક્કઘરાંરંભે ઉભીકયમૂલખંભો વ્વ ॥૧૭॥

અનુવાદ : હે નાથ! આપ કાર્યોત્સર્ગમાં સ્થિત થઈને એવા અત્યંત શોભતા હતા, જાણે ધર્મરૂપી અદ્વિતીય મહેલના નિર્માણમાં ઉપર ખડો કરવામાં આવેલો મૂળ સ્તંભ જ હોય! ૧૭.

(આર્યા)

હિયયત્થજ્ઞાણસિહિડ્ઙ્ગમાણ સહસા સરીરધૂમો વ્વ ।

સહઙ્ગ જિણ તુઙ્ગ સીસે મહુયરકુલસંણિહો કેસભરો ॥૧૮॥

અનુવાદ : હે જિન! આપના શિર ઉપર જે ભમરાઓના સમૂહ સમાન કાળા

કેશોનો ભાર છે તે એવો શોભે છે જાણે હૃદયમાં રહેલી ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી સહસ્રા બળનાર શરીરનો ધૂમાડો જ હોય! ૧૮.

(આર્યા)

કમ્મકલંકચઊક્ષે ણદ્દે ણિમ્મલસમાહિભૂરૂપે ।

તુહ ણાણદપ્પણે ચ્ચિય લોયાલોયં પડિપ્પલિયં ॥૧૯॥

અનુવાદ : હે ભગવાન! નિર્મળ ધ્યાનરૂપ સંપત્તિથી ચાર ઘાતિ કર્મરૂપ કલંક નષ્ટ થઈ જતાં પ્રગટ થયેલ આપના જ્ઞાન (કેવલજ્ઞાન) રૂપ દર્પણમાં જ લોક અને અલોક પ્રતિબિંબિત થવા લાગ્યા હતા. ૧૯.

(આર્યા)

આવરણારૂપિ તપ સમૂલમુમ્મૂલિયાદિ દટ્ટુણ ।

કમ્મચઊક્ષેણ મુયં વ ણાહ ભીણ સેસેણ ॥૨૦॥

અનુવાદ : હે નાથ! તે વખતે જ્ઞાનાવરણાદિ ચાર ઘાતી કર્મોને મૂળમાંથી નષ્ટ થયેલાં જોઈને શેષ (વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર) ચાર આઘાતી કર્મ ભયથી જ જાણે મરેલા સમાન (અનુભાગથી ક્ષીણ) થઈ ગયા હતા. ૨૦.

(આર્યા)

ણાણામણિણિમ્માણે દેવ ઠિઓ સહસિ સમવસરણમ્મિ ।

ઉવરિં વ સંણિવિટ્ઠો જિયાણ જોરૂણ સવ્વાણં ॥૨૧॥

અનુવાદ : હે દેવ! વિવિધ પ્રકારના મણિઓથી નિર્મિત સમવસરણમાં સ્થિત આપ જીતી લેવામાં આવેલા સર્વ યોગીઓની ઉપર બેઠેલા જેવા સુશોભિત થાવ છો.

વિશેષાર્થ : જિનેન્દ્ર ભગવન્ સમવસરણ સભામાં ગંધકૂટીમાં સ્વભાવથી જ સર્વથી ઉપર વિરાજમાન રહે છે. એ બાબત ઉપર અહીં એ ઉત્ત્રેક્ષા કરવામાં આવી છે કે તેમણે પોતાની અભ્યંતર અને બાહ્ય લક્ષ્મી દ્વારા સર્વ યોગીઓને જીતી લીધા હતા. તેથી તેઓ જાણે તે બધા યોગીઓની ઉપર સ્થિત હતા. ૨૧.

(આર્યા)

લોઉત્તરા વિ સા સમવસરણસોહા જિણેસ તુહ પાણ ।

લહિઝ્ઞ લહઙ્ગ મહિમં રવિણો ણલિણિ વ્વ કુસુમઢ્ઠા [ઙ્ઠા] ॥૨૨॥

અનુવાદ : હે જિનેશ! તે સમવસરણની શોભા જો કે અલૌકિક હતી, છતાં પણ તે આપના પાદ (ચરણો) ને પ્રાપ્ત કરીને એવી મહિમા પામી કે જેથી પુષ્પોથી વ્યાપ્ત કમલિની સૂર્યના પાદ (કિરણો) ને પામીને મહિમા પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૨.

(આર્યા)

णिद्दोसो अकलंको अजडो चंदो ब्व सहसि तं तह वि ।

सीहासणायलत्थो जिणिंद कयकुवलयाणंदो ॥२३॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! સિંહાસનરૂપ ઉદયાચળ ઉપર સ્થિત આપ ચન્દ્રમા સમાન કુવલય (પૃથ્વીમંડળ, ચંદ્રપક્ષે કુમુદ) ને આનંદિત કરો છો; તેથી જ તે ચન્દ્રમા સમાન સુશોભિત થાવ છો, તો પણ આપમાં તે ચન્દ્રમાની અપેક્ષાએ વિશેષતા છે—કારણ કે જેવી રીતે આપ અજ્ઞાનાદિ દોષોથી રહિત હોવાને કારણે નિર્દોષ છો તેવી રીતે ચન્દ્રમા નિર્દોષ નથી—તે સદોષ છે કારણ કે તે દોષો (રાત્રિ) સાથે સંબંધ રાખે છે. આપ કર્મમળ રહિત હોવાના કારણે અકલંક છો, પરંતુ ચન્દ્રમા કલંક (કાળા ચિહ્ન) સહિત જ છે. આપ જડતા (અજ્ઞાનતા) રહિત હોવાને કારણે અજડ છો પરંતુ ચન્દ્રમા અજડ નથી, પણ જડ છે—હિમગ્રસ્ત છે. ૨૩.

(આર્યા)

अच्छंतु ताव इयरा फुरियविवेया णमंतसिरसिहरा ।

होइ असोओ रुक्खो वि णाह तह संणिहाणत्थो ॥२४॥

અનુવાદ : હે નાથ! જેમને વિવેક પ્રગટ થયો છે તથા જેમનું શિરરૂપ શિખર આપને નમસ્કાર કરવામાં નમ્રીભૂત થાય છે એવા બીજા ભવ્ય જીવ તો દૂર જ રહ્યા પરંતુ આપની સમીપમાં સ્થિત વૃક્ષ પણ અશોક થઈ જાય છે.

વિશેષાર્થ : અહીં ગ્રન્થકર્તા ભગવાન ઋષભ જિનેન્દ્રની સ્તુતિ કરતાં તેમની સમીપે રહેલ આઠ પ્રાતિહાર્યોમાંથી પ્રથમ અશોક વૃક્ષનો ઉલ્લેખ કરે છે તે વૃક્ષ જો કે નામથી જ ‘અશોક’ પ્રસિદ્ધ છે, છતાં પણ તેઓ પોતાના શબ્દચાતુર્યથી એમ વ્યક્ત કરે છે કે જો જિનેન્દ્ર ભગવાનની કેવળ સમીપતા જ પામીને તે સ્થાવર વૃક્ષ પણ અશોક (શોક રહિત) થઈ જાય છે તો ભલા જે વિવેકી જીવ તેમની સમીપમાં રહીને તેમને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર આદિ કરે છે તેઓ શોક રહિત કેમ ન થાય? અવશ્ય જ તેઓ શોક રહિત થઈને અનુપમ સુખ પ્રાપ્ત કરશે. ૨૪.

(આર્યા)

છત્તત્તયમાલંબિયણિમ્મલમુત્તાહલચ્છલા તુજ્ઞ ।
જળલોયણેસુ વરિસઙ્ગ અમયં પિ વ ણાહ બિંદૂહિં ॥૨૫॥

અનુવાદ : હે નાથ! આપના ત્રણ છત્ર લટકતા નિર્મળ મોતિઓના બહાને જાણે બિંદુઓ દ્વારા ભવ્યજનોનાં નેત્રોમાં અમૃતની વર્ષા જ કરે છે.

વિશેષાર્થ : ભગવાન ઋષભ જિનેન્દ્રના શિર ઉપર જે ત્રણ છત્ર અવસ્થિત હતા તેમની ચારે તરફ જે સુન્દર મોતી લટકતા હતા તે લોકોના નેત્રોમાં એવા લાગતા હતા કે જાણે તે ત્રણ છત્ર તે મોતીઓના બહાને અમૃતબિન્દુઓની જ વર્ષા કરી રહ્યા હોય. ૨૫.

(આર્યા)

કયલોયલોયગુપ્પલહરિસાઙ્ગ સુરેસહત્થચલિયાઙ્ગ ।
તુહ દેવ સરય હરકિરણકયાઙ્ગ વ ચમરાઙ્ગ ॥૨૬॥

અનુવાદ : હે દેવ! લોકોનાં નેત્રોરૂપ નીલકમળોને હર્ષિત કરનાર જે ચમર ઈન્દ્રના હાથે આપના ઉપર ઢોળવામાં આવતા હતા તે શરદ કાળના ચન્દ્રમાના કિરણોથી કરવામાં આવ્યા હોય તેવા લાગતા હતા. ૨૬.

(આર્યા)

વિહલીકયપચસરે પંચસરો જિણ તુમમ્મિ કાઝ્ઞ ।
અમરકયપુષ્પવિદ્ધિચ્છલા વહૂ મુવઙ્ગ કુસુમસરે ॥૨૭॥

અનુવાદ : હે જિન આપના વિષયમાં પોતાના પાંચ બાણોને વ્યર્થ જોઈને તે કામદેવ દેવો દ્વારા કરવામાં આવતી પુષ્પવૃષ્ટિનાં બહાને જાણે આપના ઉપર ઘણાં પુષ્પમય બાણો છોડી રહ્યા છે.

વિશેષાર્થ : કામદેવનું એક નામ પંચશર પણ છે જેનો અર્થ થાય છે પાંચ બાણોવાળા આ બાણ પણ તેમના લોહમય ન હોતા પુષ્પમય માનવામાં આવે છે. તે આ જે બાણો દ્વારા કેટલાય અવિવેકી પ્રાણીઓને જીતીને તેમને વિષયાસક્ત કર્યા કરે છે. મૂળમાં અહીં ભગવાન ઋષભજિનેન્દ્ર ઉપર જે દેવોદ્વારા પુષ્પોની વર્ષા કરવામાં આવી રહી હતી તેની ઉપર આ ઉત્પ્રેક્ષા કરવામાં આવી છે કે તે પુષ્પવર્ષા નથી પણ જ્યારે ભગવાનને પોતાને વશ કરવા માટે તે કામદેવે તેમની ઉપર પોતાના પાંચે બાણ ચલાવ્યા અને છતાં પણ તેઓ તેને વશ ન થયા ત્યારે તેણે જાણે તેમના ઉપર એક સાથે ઘણા બાણો છોડવા જ શરૂ કર્યા હતા. ૨૭.

(આર્યા)

एस जिणो परमप्या णाणी अण्णाण सुणह मा वयणं ।

तुह दुंदुही रसंतो कहइ व तिजयस्स मिलियस्स ॥२८॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! શબ્દ કરતી થકી તમારી ભેરી ત્રણે લોકના સર્વ પ્રાણીઓને જાણે એમ કહી રહી હતી કે હે ભવ્ય જીવો! આ જિનદેવ જ જ્ઞાની પરમાત્મા છે, બીજા કોઈ પરમાત્મા નથી; તેથી એક જિનેન્દ્રદેવ સિવાય તમે બીજાઓનો ઉપદેશ ન સાંભળો. ૨૮.

(આર્યા)

रविणो संतावयरं ससिणो उण जड्डयायरं देव ।

संतावजडत्तहरं तुज्झ चिय पहु पहावलयं ॥२९॥

અનુવાદ :—હે દેવ! સૂર્યનું પ્રભામંડળ તો સંતાપ કરનાર છે અને ચંદ્રનું પ્રભામંડળ જડતા (શીતપણું) ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ હે પ્રભો! સંતાપ અને જડતા (અજ્ઞાનતા) આ બન્નેને દૂર કરનાર પ્રભામંડળ એક આપનું જ છે. ૨૯.

(આર્યા)

मंदरमहिज्रमाणंबुरासिणिग्घोससंणिहा तुज्झ ।

वाणी सुहा ण अण्णा संसारविसस्स णासयरी ॥३०॥

અનુવાદ :—મેરુ પર્વત વડે મથવામાં આવતા સમુદ્રની ધ્વનિ સમાન ગંભીર આપની ઉત્તમ વાણી અમૃત સ્વરૂપ હોઈને સંસારરૂપ વિષને નષ્ટ કરનાર છે, એના સિવાય બીજા કોઈની વાણી તે સંસારરૂપ વિષને નષ્ટ કરી શકતી નથી.

વિશેષાર્થ :—જિનેન્દ્ર ભગવાનની જે દિવ્યધ્વનિ ખરે છે તે તાળવું, કંઠ અને હોઠ આદિના વ્યાપારરહિત નિરક્ષર હોય છે. તેનો અવાજ સમુદ્ર અથવા મેઘગર્જના સમાન ગંભીર હોય છે. તેમાં એક આ વિશેષતા હોય છે કે જેથી શ્રોતાગણને એવું જ લાગે છે કે ભગવાન આપણી ભાષામાં જ ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. ક્યાંક એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે તે દિવ્યધ્વનિ હોય છે તો નિરક્ષર જ, પણ તેને માગધદેવ અર્ધમાગધી ભાષામાં પરિણમાવે છે. તે દિવ્યધ્વનિ સ્વભાવથી ત્રણે સંધ્યાકાળે નવ મુહૂર્ત સુધી જ ખરે છે. પરંતુ ગણધર, ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિના પ્રશ્ન અનુસાર કોઈ વાર તે અન્ય સમયમાં પણ ખરે છે. તે એક યોજન સુધી સંભળાય છે.

ભગવાન જિનેન્દ્ર વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ હોય છે તેથી તેમના દ્વારા નિર્દિષ્ટ તત્ત્વના વિષયમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ આદિ કરી શકાતો નથી. કારણ એ છે કે વચનમાં અસત્યપણું કાં તો કષાયવશ જોવામાં આવે છે અથવા તો અલ્પજ્ઞતાને કારણે, અને તે જિનેન્દ્ર ભગવાનમાં રહ્યા નથી. માટે તેમની વાણીને અહીં અમૃત સમાન સંસાર વિષનાશક બતાવવામાં આવી છે. ૩૦.

(આર્યા)

પત્તાણ સારણિ પિવ તુજ્ઞ ગિરં સા ગઈ જડાણં પિ ।

જા મોક્ષવતરુદ્ધાણે અસરિસફલકારણં હોઝ ॥૩૧॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્રદેવ! ક્યારી સમાન તમારી વાણીને પ્રાપ્ત થયેલ અજ્ઞાની જીવોની પણ તે અવસ્થા થાય છે જે મોક્ષરૂપ વૃક્ષના સ્થાનમાં અનુપમ ફળનું કારણ થાય છે.

વિશેષાર્થ :—જેવી રીતે ઉત્તમ ક્યારી બનાવીને તેમાં લગાવવામાં આવેલું વૃક્ષ જળસિંચન પામીને ઈચ્છિત ફળ આપે છે તેવી જ રીતે જે ભવ્ય જીવ મોક્ષરૂપ વૃક્ષની ક્યારી સમાન તે જિનવાણી પામીને (સાંભળીને) તે પ્રમાણે મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેમને અવશ્ય જ તેનાથી અનુપમ ફળ (મોક્ષસુખ) પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૧.

(આર્યા)

પોયં પિવ તુહ વયણં સંલીણા ફુડમહોકયજડોહં ।

હેલાણ દ્વિય જીવા તરંતિ ભવસાયરમણંતં ॥૩૨॥

અનુવાદ :—જેવી રીતે જલૌઘ અર્થાત્ પાણીના સમૂહને અધઃકૃત (નીચે કરનારી) નૌકાનો આશ્રય લઈને પ્રાણી અનાયાસ જ અપાર સમુદ્રનો પાર પામી જાય છે, તેવી જ રીતે જડૌઘ અર્થાત્ અજ્ઞાન સમૂહને અધઃકૃત (તિરસ્કૃત) કરનારી આપની વાણીરૂપ નૌકાનો આશ્રય લઈને ભવ્ય જીવ પણ અનાયાસે જ અનંત સંસારરૂપ સમુદ્રને પાર થઈ જાય છે, એ સ્પષ્ટ છે. ૩૨.

(આર્યા)

તુહ વયણં ચિય સાહઝ ણૂનમણેયંતવાદવિયડવહં ।

તહ હિયયપર્ડઈઅરં સવ્વત્તણમપ્પણો ણાહ ॥૩૩॥

અનુવાદ :—હે નાથ! હૃદયમાં પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરનારી આપની વાણી જ

નિશ્ચયથી અનેકાન્તવાદરૂપ કઠિન માર્ગને તથા આત્માના સર્વજ્ઞત્વને પણ સિદ્ધ કરે છે. ૩૩.

(આર્યા)

વિષ્પડિવજ્રઇ જો તુહ ગિરાણ મઙ્ગસુઙ્ગલેણ કેવલિણો ।

વરદિદિદિદિદિહજંતપવિઘ્નગણે વિ સો અંધો ॥૩૪॥

અનુવાદ :—હે ભગવાન! જે મનુષ્ય પોતાના મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના બળ ઉપર આપના જેવા કેવળીની વાણીના વિષયમાં—તેના દ્વારા નિરૂપિત તત્ત્વસ્વરૂપમાં—વિવાદ (સંદેહાદિ) પામે છે, તેનું આ આચરણ તે અંધ મનુષ્ય સમાન છે, જે કોઈ નિર્મળ નેત્રોવાળા અન્ય મનુષ્ય દ્વારા દેખવામાં આવેલા એવા આકાશમાં સંચાર કરતાં પક્ષીઓની ગણતરી (સંખ્યા)માં વિવાદ કરે છે. ૩૪.

(આર્યા)

ભિષ્ણાણ પરણયાણં એકેકમસંગયા ણયા તુજ્ઞ ।

પાવંતિ જયમ્મિ જયં મજ્ઞમ્મિ રિઝુણ કિં ચિત્તં ॥૩૫॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! જગતમાં આપના પૃથક્ પૃથક્ એક એક નય શત્રુભૂત ભિન્ન ભિન્ન પરમતોની મધ્યમાં જો જય પામે છે તો એમાં આશ્ચર્ય શું છે! કાંઈ પણ નહિ. ૩૫.

(આર્યા)

અણ્ણસસ જણે જીહા કસસ સયાણસસ વણ્ણણે તુજ્ઞ ।

જત્થ જિણ તે વિ જાયા સુરગુરુપમુહા કઈ કુંઠા ॥૩૬॥

અનુવાદ :—હે જિન! જગતમાં તમારા વર્ણનમાં જે બૃહસ્પતિ આદિ કવિ પણ કુંઠિત (અસમર્થ) થઈ ગયા છે તેમાં ભલા અન્ય કયા બુદ્ધિમાનની જીભ સમર્થ થઈ શકે? અર્થાત્ આપના ગુણોનું કીર્તન જ્યાં બૃહસ્પતિ આદિ પણ કરી શક્યા નથી તો પછી બીજો કયો એવો કવિ છે જે આપના તે ગુણોનું પૂર્ણપણે કીર્તન કરી શકે? ૩૬.

(આર્યા)

સો મોહથેણરહિઓ પયાસિઓ પહુ સુપહો તણે તણ્યા ।

તેણજ્ઞ વિ રયણજુયા ણિવિઘ્નં જંતિ ણિવ્વાણં ॥૩૭॥

અનુવાદ :—હે પ્રભો! તે વખતે આપે મોહરૂપ ચોર રહિત તે સુમાર્ગ (મોક્ષમાર્ગ) પ્રગટ કર્યો હતો કે જેથી આજે પણ મનુષ્ય રત્નો (રત્નત્રય) સહિત થઈને નિર્બાધપણે મોક્ષમાં જાય છે.

વિશેષાર્થ :—જેમ શાસનના સારા પ્રબંધથી ચોર રહિત કરવામાં આવેલા માર્ગે મનુષ્ય ઈચ્છિત ધન લઈને નિર્બાધપણે ગમનાગમન કરે છે, તેવી જ રીતે ઋષભદેવ ભગવાને પોતાના દિવ્ય ઉપદેશ દ્વારા જે મોક્ષમાર્ગને મોહરૂપ ચોરથી રહિત કરી દીધો હતો તેના ઉપર ચાલીને સાધુ પુરુષો અત્યારે પણ સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ અનુપમ રત્નો સાથે નિર્વિઘ્નપણે ઈચ્છિત સ્થાન (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૭.

(આર્યા)

उम्मुद्दियम्मि तम्मि हु मोक्खणिहाणम्मि गुणणिहाण तए ।

केहिं ण जुण्णतिणाइ व इयरणिहाणेहिं भुवणम्मि ॥૩૮॥

અનુવાદ :—હે ગુણનિધાન! આપના દ્વારા તે મોક્ષરૂપ નિધિ (ખજાનો) ખોલી નાખવામાં આવતા લોકમાં ક્યા ભવ્ય જીવોએ રત્ન-સુવર્ણાદિ રૂપ બીજા ખજાના જીર્ણ ઘાસ સમાન છોડ્યા નહોતા? અર્થાત્ ઘણાએ તેમનો ત્યાગ કરી જિનદીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ૩૮.

(આર્યા)

मोहमहाफणिडक्को जणो विरायं तुमं पमुत्तूण ।

इयराणाए कह पहु विचेयणो चेयणं लहइ ॥૩૯॥

અનુવાદ :—હે પ્રભુ! મોહરૂપી મહા સર્પદ્વારા કરડાવાથી મૂર્ચ્છા પામેલો મનુષ્ય આપ વીતરાગને છોડીને બીજાની આજ્ઞા (ઉપદેશ)થી કેવી રીતે ચેતના પામી શકે? અર્થાત્ પામી શકે નહિ.

વિશેષાર્થ :—જેમ સર્પ કરડવાથી મૂર્ચ્છા પામેલો મનુષ્ય મંત્ર જાણનારના ઉપદેશથી નિર્વિષ બનીને ચેતનપણું પ્રાપ્ત કરી લે છે તેવી જ રીતે મોહથી ગ્રસાયેલ સંસારી પ્રાણી આપના સદુપદેશથી અવિવેક છોડીને પોતાનું ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી લે છે. ૩૯.

(આર્યા)

भवसायरम्मि धम्मो धरइ पडंतं जणं च्चेय ।

सवरस्स व परमारणकारणमियराण जिणणाह ॥૪૦॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પડતા પ્રાણીનું રક્ષણ આપનો જ ધર્મ કરે છે. બીજાઓનો ધર્મ તો ભીલના ધર્મ (ધનુષ્ય) સમાન અન્ય જીવોને મારવાનું જ કારણ થાય છે. ૪૦.

(આર્યા)

अण्णो को तुह पुरओ वग्गइ गरुयत्तणं पयासंतो ।

जम्मि तइ परमियत्तं केसणहाणं पि जिण जायं ॥४१॥

અનુવાદ :—હે જિન! જે આપના વાળ અને નખ પણ પરિમિતતા પામ્યા અર્થાત્ વૃદ્ધિરહિત થઈ ગયા હતા તેવા આપની આગળ બીજો કોણ પોતાનો મહિમા પ્રગટ કરતો થકો જઈ શકે? અર્થાત્ કોઈ જઈ શકે નહિ.

વિશેષાર્થ :—કેવળજ્ઞાન પ્રગટતાં નખ અને વાળની વૃદ્ધિ થતી નથી. એ બાબત ઉપર અહીં એમ ઉત્પ્રેક્ષા કરવામાં આવી છે કે તે નખકેશની વૃદ્ધિનો અભાવ જાણે એમ સૂચન કરતો હતો કે આ જિનેન્દ્ર ભગવાન સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એમની આગળ બીજા કોઈનો પ્રભાવ રહી શકતો નથી. ૪૧.

(આર્યા)

सहइ शरीरं तुह पहु तिहुयणजणणयणविंबविच्छुरियं ।

पडिसमयमच्चियं चारुतरलणीलुप्पलेहिं व ॥४२॥

અનુવાદ :—હે પ્રભો! આપના શરીર ઉપર જે ત્રણે લોકના પ્રાણીઓના નેત્રોનું પ્રતિબિંબ પડી રહ્યું હતું તેનાથી વ્યાપ્ત તે શરીર એવું લાગતું હતું કે જાણે તે નિરંતર સુંદર અને ચંચળ નીલકમળો દ્વારા પૂજા પામી રહ્યું હોય. ૪૨.

(આર્યા)

अहमहमियाए णिवडंति णाह छुहियालिणो व्व हरिचक्खू ।

तुज्झ च्चिय णहपहसरमज्झट्टियचलणकमलेसुं ॥४३॥

અનુવાદ :—હે નાથ! તમારા જ નખોની કાન્તિરૂપ સરોવરની મધ્યમાં સ્થિત ચરણરૂપ કમળો ઉપર જે ઈન્દ્રના નેત્રો પડે છે તે એવા દેખાય છે કે જાણે અહમહમિકા અર્થાત્ હું પહેલાં પહોંચું, હું પહેલાં પહોંચું, આ રૂપે ભૂખ્યા ભ્રમર જ તેમની ઉપર પડી રહ્યા હોય. ૪૩.

(આર્યા)

કણયકમલાણમુવરિં સેવા તુહ વિબુહકપ્પિયાણ તુહં ।

અહિયસિરીણં તત્તો જુતં ચરણાણ સંચરણં ॥૪૪॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! આપની સેવા માટે દેવો દ્વારા રચવામાં આવેલા સુવર્ણમય કમળો ઉપર જે આપના ચરણોનો સંચાર થતો હતો તે યોગ્ય જ હતું કેમ કે આપના ચરણોની શોભા તે કમળો કરતાં વધારે હતી. ૪૪.

(આર્યા)

સઙ્-હરિકયકણસુહો ગિઙ્ગિઙ્ અમરેહિં તુહ જસો સગ્ગે ।

મણ્ણે તં સોઝમણો હરિણો હરિણંકવમલ્લીણો ॥૪૫॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રાણી અને ઈન્દ્રના કાનોને સુખ આપનારું જે દેવોદ્વારા આપનું યશોગાન કરવામાં આવે છે તે સાંભળવા માટે ઉત્સુક થઈને જ જાણે હરણે ચન્દ્રનો આશ્રય લીધો છે, એમ હું સમજું છું. ૪૫.

(આર્યા)

અલિયં કમલે કમલા કમકમલે તુહ જિણિંદ સા વસઙ્ ।

ળહકિરણણિહેણ ઘડંતિ ણયજણે સે કઙ્કવ્વછડા ॥૪૬॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! કમળમાં લક્ષ્મી રહે છે એમ કહેવું અસત્ય છે; કારણ કે તે તો આપના ચરણકમળમાં રહે છે, તેથી જ તો નમસ્કાર કરતા જનો ઉપર આપના નખોના કિરણોના બ્હાને તેના નેત્રકટાક્ષોની કાન્તિ સંગ પામી શકે છે. ૪૬.

(આર્યા)

જે કયકુવલયહરિસે તુમમ્મિ વિદ્દેસિણો સ તાણં પિ ।

દોસો સસિમ્મિ વા આહયાણ જહ વાહિઆવરણં ॥૪૭॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! કુવલય અર્થાત્ ભૂમંડળને હર્ષિત કરનાર આપના વિષયમાં જે વિદ્વેષ રાખે છે તે તેમનો જ દોષ છે. જેમ-કુવલય (કુમુદ)ને પ્રફુલ્લિત કરનાર ચન્દ્રના વિષયમાં જે મૂર્ખ બહારનું આવરણ કરે છે તો તે તેમનો જ દોષ હોય છે, નહિ કે ચન્દ્રનો. અભિપ્રાય એમ છે કે જેવી રીતે કોઈ ચન્દ્રનો પ્રકાશ

(ચાંદની) રોકવા માટે જો બાહ્ય આવરણ કરે છે તો તે તેનો જ દોષ ગણવામાં આવે છે, નહિ કે ચન્દ્રનો, કારણ કે તે તો સ્વભાવે પ્રકાશક અને આહ્લાદજનક જ છે. એવી જ રીતે જો કોઈ અજ્ઞાની જીવ આપને પામીને પણ આત્મહિત કરતો નથી તો એ તેનો જ દોષ છે, નહિ કે આપનો. કારણ કે આપ તો સ્વભાવથી બધા જ પ્રાણીઓના હિતકારક છો. ૪૭.

(આર્યા)

को इह हि उच्चरंतो जिण जयसंहरणमरणवणसिहिणो ।

तुह पयथुइणिज्झरणी वारणमिणमो ण जइ होंति ॥૪૮॥

અનુવાદ :—હે જિન! જો આપના ચરણોની સ્તુતિરૂપ આ નદી રોકનારી (ઓલવનારી) ન હોત તો પછી અહીં જગતનો સંહાર કરનારી મૃત્યુરૂપ દાવાગ્નિથી કોણ બચી શકતું હતું? અર્થાત્ કોઈ બાકી ન રહી શકત. ૪૮.

(આર્યા)

करजुवलकमलमउले भालत्थे तुह पुरो कए वसइ ।

सग्गापवग्गकमला कुणंति तं तेण सप्पुरिसा ॥૪૯॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! આપની આગળ નમસ્કાર કરતી વખતે મસ્તક ઉપર સ્થિત બન્ને હાથરૂપ કમળની કળીમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષની લક્ષ્મી નિવાસ કરે છે, તેથી સજ્જન પુરુષ તેને (બન્ને હાથ કપાળ ઉપર સ્થિત) કર્યા કરે છે. ૪૯.

(આર્યા)

वियलइ मोहणधूली तुह पुरओ मोहटगपरिद्विविया ।

पणवियसीसाओ तआ पणवियसीसा बुहा होंति ॥૫૦॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! તમારી આગળ નમ્રીભૂત થયેલા શિરથી મોહરૂપ ઠગ દ્વારા સ્થાપિત કરવામાં આવેલી મોહનધૂળ (મોહ પમાડનારી ધૂળ) નાશ પામી જાય છે, તેથી વિદ્વાનો શિર નમાવીને આપને નમસ્કાર કરે છે. ૫૦.

(આર્યા)

बंधप्पमुहा सण्णा सव्वा तुह जे भणंति अण्णस्स ।

ससिजोण्हा खज्जोए जडेहि जोडिज्जए तेहिं ॥૫૧॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! જે લોકો આપના બ્રહ્મા આદિ સર્વ નામોને બીજા (વિધાતા આદિ) ના બતાવે છે તે મૂર્ખ જાણે ચન્દ્રની ચાંદનીને આગિયા સાથે જોડે છે.

વિશેષાર્થ :—જેમ આગિયાનો પ્રકાશ કદી ચાંદની સમાન થઈ શકતો નથી તેવી જ રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ ઈત્યાદિ જે આપના સાર્થક નામ છે તે દેવરૂપે મનાતા બીજાઓના કદી થઈ શકતા નથી. તે સર્વ તો આપના જ નામ છે. જેમ કે—ત્વામવ્યય વિભુમચિન્તસંખ્યમાદ્યં બ્રહ્માણમીશ્વરમનન્તમનઙ્ગકેતુમ્! યોગીશ્વરં વિદિતયોગમનેકમેકં જ્ઞાનસ્વરૂપમમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ॥ બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિતબુદ્ધિબોધાત્ત્વં શંકરોઽસિ ભુવનત્રયશંકરત્વાત્ । ધાતાસિ ધીર શિવમાર્ગવિધેર્વિધાનાદ્ વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ પુરુષોત્તમોઽસિ [ભક્તામર૦ ૨૪-૨૫] ॥ ૫૧.

(આર્યા)

તં ચેવ મોક્ષપયવી તં ચિય સરણં જણસ્સ સવ્વસ્સ ।

તં ણિવ્વારણવિઙ્ગો જાહ્નવરામરણવાહિરો ॥૫૨॥

અનુવાદ :—હે જિનેન્દ્ર! તમે જ મોક્ષમાર્ગ છો. તમે જ સર્વ પ્રાણીઓને શરણભૂત છો; તથા તમે જ જન્મ, જરા અને મરણરૂપ વ્યાધિને નષ્ટ કરનાર નિસ્વાર્થ વૈદ્ય છો. ૫૨.

(આર્યા)

વિચ્છાહિં સમુવલલ્લે કયકિચ્છા જમ્મિ જોહ્ણો હોંતિ ।

તં પરમકારણં જિણ ન તુમાહિંતો પો અસ્થિ ॥૫૩॥

અનુવાદ :—હે અર્હન્! જે આપને કષ્ટપૂર્વક પ્રાપ્ત કરીને (જાણીને) યોગીજન કૃતકૃત્ય થઈ જાય છે તે તમે જ તે કૃતકૃત્યતાના ઉત્કૃષ્ટ કારણ છો, તમારા સિવાય બીજા કોઈ તેનું કારણ થઈ શકતું નથી. ૫૩.

(આર્યા)

સુહમો સિ તહ ન દીસસિ જહ પહુ પરમાણુપેચ્છણ્હિં પિ ।

ગુરુવો તહ બોહમણ જહ તહ સવ્વં પિ સંમાયં ॥૫૪॥

અનુવાદ :—હે પ્રભો! તમે એવા સૂક્ષ્મ છો કે જેથી પરમાણુને દેખનારા પણ તમને દેખી શકતા નથી તથા તમે એવા સ્થૂળ છો કે જેથી અનંત જ્ઞાનસ્વરૂપ આપમાં આખું ય વિશ્વ સમાઈ જાય છે. ૫૪.

(આર્યા)

ળીસેસવત્થુસત્થે હેયમહેયં ણિરૂવમાણસ્સ ।
તં પરમપ્પા સારો સેસમસારં પલાલં વા ॥૫૫॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! સમસ્ત વસ્તુઓના સમૂહમાં આ હેય છે અને આ ઉપાદેય છે, એવું નિરૂપણ કરનાર શાસ્ત્રનો સાર તમે પરમાત્મા જ છો, બાકી બધુ પરાળ (પૂળા) સમાન નિઃસાર છે. ૫૫.

(આર્યા)

ધરઙ્ પરમાણુલીલં જગ્ગભ્મે તિહુયણં પિ તં પિ ણહં ।
અંતો ણાણસ્સ તુહ ઇયરસ્સ ણ ઇરિસી મહિમા ॥૫૬॥

અનુવાદ :—હે સર્વજ્ઞ! જે આકાશના ગર્ભમાં ત્રણેય લોક પરમાણુની લીલા ધારણ કરે છે અર્થાત્ પરમાણુ સમાન જણાય છે, તે આકાશ પણ આપના જ્ઞાનમાં પરમાણુ જેવું લાગે છે. આવો મહિમા બ્રહ્મા-વિષ્ણુ વગેરે કોઈ બીજાનો નથી. ૫૬.

(આર્યા)

ભુવણત્થુય થુણઙ્ જઙ્ જણ સરસ્સઈ સંતયં તુહં તહ વિ ।
ણ ગુણંતં લહઙ્ તહિં કો તરઙ્ જહો જણો અણ્ણો ॥૫૭॥

અનુવાદ :—હે ભુવનસ્તુત! જો સંસારમાં તમારી સ્તુતિ સરસ્વતી પણ નિરંતર કરે તો પણ તે જો તમારા ગુણોનો અંત પામતી નથી તો પછી બીજો કયો મૂર્ખ મનુષ્ય તે ગુણસમુદ્રમાં તરી શકે? અર્થાત્ આપના સર્વ ગુણોની સ્તુતિ કોઈ પણ કરી શકતું નથી. ૫૭.

(આર્યા)

ચયરિ વ્વ સંચરંતી તિહુયણગુરુ તુહ ગુણોહગયણમ્મિ ।
દૂરં પિ ગયા સુઙ્ગરં કસ્સ ગિરા પત્તપેરંતા ॥૫૮॥

અનુવાદ :—હે ત્રિભુવનપતે! આપના ગુણસમૂહરૂપ આકાશમાં પક્ષિણી (અથવા વિદ્યાધરી) સમાન ચિરકાળથી સંચાર કરનારી કોઈની વાણીએ દૂર જઈને પણ શું તેનો (આકાશનો, ગુણસમૂહનો) અંત મેળવ્યો છે? અત્તિપ્રાય એ છે કે જેમ

પક્ષી ચિરકાળ સુધી ગમન કરીને પણ આકાશનો અંત પામતું નથી તેવી જ રીતે ચિરકાળ સુધી સ્તુતિ કરીને પણ કોઈની વાણી આપના ગુણોનો અંત પામી શકતી નથી. ૫૮.

(આર્યા)

જત્થ અસક્કો સક્કો અણીસરો ઈસરો ફણીસો વિ ।

તુહ થોત્તે તત્થ કઈ અહમમઈ તં ખમિઝાસુ ॥૫૯॥

અનુવાદ :—હે ભગવન્! તમારા જે સ્તોત્રના વિષયમાં ઈન્દ્ર અશક્ત છે, ઈશ્વર (મહાદેવ) અનીશ્વર (અસમર્થ) છે તથા ધરણેન્દ્ર પણ અસમર્થ છે; તે તારા સ્તોત્રના વિષયમાં હું નિર્બુદ્ધિ કવિ (કેવી રીતે) સમર્થ થઈ શકું? અર્થાત્ થઈ શકું નહિ. તેથી ક્ષમા કરો. ૫૯.

(આર્યા)

તં ભવ્વપોમણંદી તેયણિહી ણેસરુ વ્વ ણિદ્દોસો ।

મોહંધયારહરણે તુહ પાયા મમ પસીયંતુ ॥૬૦॥

અનુવાદ :—હે જિન! તમે સૂર્ય સમાન પદ્મનન્દી અર્થાત્ ભવ્યજીવોરૂપ કમળોને આનંદિત કરનાર, તેજના ભંડાર અને નિર્દોષ અર્થાત્ અજ્ઞાનાદિ દોષરહિત (સૂર્યના પક્ષે-દોષો રહિત) છો. તમારા પાદ (ચરણ) સૂર્યના પાદ (કિરણો) સમાન મારા મોહરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં પ્રસન્ન થાવ. ૬૦.

આ રીતે ઋષભસ્તોત્ર સમાપ્ત થયું. ૧૩.

૧૪. જિનવર સ્તવન

[૧૪. જિનવરસ્તવનમ્]

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર સહલીહૂઆઈં મજ્ઝ ણયણાઈં ।
ચિત્તં ગત્ત ચ લહું અમિણ વ સિંચિયં જાયં ॥૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શન થતાં મારા નેત્ર સફળ થઈ ગયા તથા મન અને શરીર તરત જ અમૃત સિંચાઈ ગયા હોય તેમ શાન્ત થઈ ગયા છે. ૧.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર દિદ્ધિહરાસેસમોહતિમિરેણ ।
તહ ણટું જઈ દિદ્ધું જહટ્ઠિયં તં મણ તચ્ચં ॥૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શન થતાં દર્શનમાં બાધા પહોંચાડનાર સમસ્ત મોહ (દર્શનમોહ) રૂપ અંધકાર એવી રીતે નષ્ટ થઈ ગયો છે કે જેથી મેં જેવું છે તેવું તત્ત્વ જોઈ લીધું છે—સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. ૨.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર પરમાણંદેણ પૂરિયં હિયયં ।
મજ્ઝ તહા જહ મણ્ણે મોક્ખં પિવ પત્તમપ્પાણં ॥૩॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં મારું અંતઃકરણ એવા ઉત્કૃષ્ટ આનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું છે કે જેથી હું મને મુક્તિ પ્રાપ્ત થયેલ જ સમજું છું. ૩.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર ણટ્ઠં ચિય મણ્ણિયં મહાપાવં ।

રવિઁગ્ગમે ણિસાણે ઠાઠ્ઠિ તમો કિત્તિયં કાલં ॥૪॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં હું મહાપાપને નષ્ટ થયેલું જ માનું છું. બરાબર છે—સૂર્યનો ઉદય થતાં રાત્રિનો અંધકાર ભલા કેટલો વખત ટકી શકે છે? અર્થાત્ ટકતો નથી, તે સૂર્યનો ઉદય થતાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૪.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર સિજ્ઝહિ સો કો વિ પુણ્ણપઘ્ભારો ।

હોહિ જણો જેણ પહુ ઇહપરલોચત્થસિદ્ધીણં ॥૫॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં એવો કોઈ અપૂર્વ પુણ્યનો સમૂહ સિદ્ધ થાય છે કે જેથી પ્રાણી આ લોક અને પરલોક સંબંધી ઈષ્ટ સિદ્ધિઓનો સ્વામી બની જાય છે. ૫.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર મણ્ણે તં અપ્પણો સુકયલાહં ।

હોહી સો જેણાસરિસસુહણિહી અક્ખઓ મોક્ખો ॥૬॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શન થતાં હું મને એવા પુણ્યલાભવાળો માનું છું કે જેથી મને અનુપમ સુખના ભંડારસ્વરૂપ તે અવિનશ્વર મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે. ૬.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર સંતોસો મજ્ઝ તહ પરો જાઓ ।

ઇંદવિહવો વિ જણહિ ણ તણ્ણાલેસં પિ જહ હિયણે ॥૭॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં મને એવો ઉત્કૃષ્ટ સંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે કે જેથી મારા હૃદયમાં ઈન્દ્રનો વૈભવ પણ લેશમાત્ર તૃષ્ણા ઉત્પન્ન કરતો નથી. ૭.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર વિયારપડિવજ્ઞિણે પરમસંતે ।

જસ્સ ણ હિટ્ઠી દિટ્ઠી તસ્સ ણ ણવજમ્મવિચ્છેઓ ॥૮॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! રાગાદિ વિકાર રહિત અને અતિશય શાંત એવા આપના દર્શન થતાં જેની દૃષ્ટિ હર્ષ પામતી નથી તેને નવીન જન્મનો નાશ થઈ શકતો નથી અર્થાત્ તેની સંસાર પરંપરા ચાલતી જ રહેશે. ૮.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર જં મહ કજ્જંતરાહલં હિયયં ।

કહયા વિ હવહ્ પુવ્વજ્ઞિયસ્ય કમ્મસ્સ સો દોસો ॥૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થયા પછી ય જો મારું હૃદય કોઈવાર બીજા કોઈ મહાન્ કાર્યથી વ્યાકુળ થાય છે તો તે પૂર્વોપાર્જિત કર્મના દોષથી થાય છે. ૯.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર અચ્છહ જમ્મંતરં મમેહાવિ ।

સહસા સુહેહિં ઘડિયં દુક્ખેહિં પલાઇયં દૂરં ॥૧૦॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શન થતાં અન્ય જન્મના સુખની ઈચ્છા તો દૂર રહો, પરંતુ તેનાથી આ લોકમાં પણ મને અકસ્માત્ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે અને સર્વ દુઃખો દૂર ભાગી ગયા છે. ૧૦.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર વજ્જહ્ પટ્ટો દિણમ્મિ અજ્જયણે ।

સહલત્તણેણ મજ્ઝો સવ્વદિણાણં પિ સેસાણં ॥૧૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શન થતાં બાકીના બધા જ દિવસોમાં આજના દિવસે સફળતાનો પટ્ટ બાંધવામાં આવ્યો છે. અભિપ્રાય એમ છે કે આટલા દિવસોમાં આજનો આ મારો દિવસ સફળ થયો છે કારણ કે આજ મને ચિરસંચિત પાપનો નાશ કરનારું આપનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે. ૧૧.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર ભવણમિણં તુજ્ઞ મહ મહગ્ધતરં ।

સવ્વાણં પિ સિરીણં સંકેયઘરં વ પહિહાઇ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં આ તમારું મહા-મૂલ્યવાન ઘર (જિનમંદિર) મને બધી લક્ષ્મીઓના સંકેતગૃહ સમાન પ્રતિભાસે છે. અભિપ્રાય એ કે અહીં દર્શન કરતાં મને સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થશે. ૧૨.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર ભત્તિજલોલ્લં સમાસિયં છેત્તં ।

જં તં પુલયમિસા પુણ્યવીયમંકુરિયમિવ સહૃદ્ ॥૧૩॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં ભક્તિરૂપ જળથી ભીંજાયેલા ખેતર (શરીર) ને જે પુણ્યરૂપ બીજ પ્રાપ્ત થયું હતું તે જાણે રોમાંચના બ્હાને અંકુરિત થઈને જ શોભી રહ્યું છે. ૧૩.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર સમયામયસાયરે ગહીરમ્મિ ।

રાયાદ્દોસકલુસે દેવે કો મણ્ણા સયાણો ॥૧૪॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! સિદ્ધાન્તરૂપ અમૃતના સમુદ્ર અને ગંભીર એવા આપના દર્શન થતાં કયો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય રાગાદિ-દોષોથી મલિનતાને પ્રાપ્ત થયેલ દેવોને માને? અર્થાત્ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેમને દેવ માનતો નથી. ૧૪.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર મોક્ક્કો અદ્દુલ્લહો વિ સંપડ્ડ ।

મિચ્છત્તમલકલંકી મણો ન જઈ હોઈ પુરિસસ્સ ॥૧૫॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! જો પુરુષનું મન મિથ્યાત્વરૂપ મળથી મલિન ન હોય તો આપનું દર્શન થતાં અત્યંત દુર્લભ મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૧૫.

(આર્યા)

દિદ્દે તુમમ્મિ જિણવર ચમ્મમણ્ણિણા વિ તં પુણ્ણં ।

જં જણ્ણ પુરો કેવલદંસણ્ણાણાં ણયણાં ॥૧૬॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! ચર્મમય નેત્રથી પણ આપનું દર્શન થતાં તે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાય છે કે જે ભવિષ્યમાં કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાનરૂપ નેત્રોને ઉત્પન્ન કરે છે. ૧૬.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર સુકયત્થો મણ્ણિઓ ન જેણપ્પા ।

સો બહુયબ્બુહુણ્ણાઈં ભવસાયરે કાહી ॥૧૭॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં જે જીવ પોતાને અતિશય કૃતાર્થ (કૃતકૃત્ય) માનતો નથી તે સંસારરૂપ સમુદ્રમાં અનેકવાર ગોથા ખાશે. ૧૭.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર ણિચ્છયદિદ્ધીએ હોઈ જં કિં પિ ।

ન ગિરાએ ગોચરં તં સાણુભવત્થં પિ કિં ભણિમો ॥૧૮॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં જે કાંઈ પણ થાય છે તે નિશ્ચયદૃષ્ટિએ વચનનો વિષય નથી, તે તો કેવળ સ્વાનુભવનો જ વિષય છે. તેથી તે વિષયમાં ભલા અમે શું કહી શકીએ? અર્થાત્ કાંઈ કહી શકતા નથી-તે અનિર્વચનીય છે. ૧૮.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર દટ્ટવાવહિવિસેસરૂવમ્મિ ।

દંસણસુદ્ધીએ ગયં દાણિં મહ નત્થિ સવ્વથા ॥૧૯॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! દેખવા યોગ્ય પદાર્થોના સીમાવિશેષ સ્વરૂપ (સર્વથી અધિક દર્શનીય) આપનું દર્શન થતાં જે દર્શનવિશુદ્ધિ થઈ છે તેનાથી આ વખતે એ નિશ્ચય થયો છે કે સર્વ બાહ્ય પદાર્થ મારા નથી. ૧૯.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર અહિયં સુહિયા સમુજ્જલો હોઈ ।

જણદિદ્ધી કો પેચ્છઈ તદંસણસુહયરં સૂરં ॥૨૦॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં લોકોની દૃષ્ટિ અતિશય સુખયુક્ત અને ઉજ્જવળ થઈ જાય છે. પછી ભલા ક્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તે દૃષ્ટિને સુખકારક એવા સૂર્યનું દર્શન કરે? અર્થાત્ કોઈ કરે નહિ. ૨૦.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર બુહમ્મિ દોસોઙ્ગિયમ્મિ વીરમ્મિ ।

કસ્સ કિર રમઙ્ગ દિદ્ધી જડમ્મિ દોસાયરે સ્વત્થે ॥૨૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! જ્ઞાની, દોષરહિત અને વીર એવા આપને જોઈ લીધા પછી કોની દેષ્ટિ ચન્દ્રમા તરફ રમે? અર્થાત્ આપનું દર્શન કરીને પછી કોઈને ચ ચન્દ્રમાના દર્શનની ઈચ્છા રહેતી નથી. કારણ કે તેનું સ્વરૂપ આપનાથી વિપરીત છે— આપ જ્ઞાની છો, પરંતુ તે જડ (મૂર્ખ, શીતળ) છે. આપ દોષોજિહ્વિત અર્થાત્, અજ્ઞાનાદિ દોષોથી રહિત છો. પરંતુ તે દોષાકર (દોષોની ખાણ, રાત્રિ કરનાર) છે તથા આપ વીર અર્થાત્ કર્મશત્રુઓને જીતનાર સુભટ છો પરંતુ તે ખસ્થ (આકાશમાં સ્થિત) અર્થાત્ ભયભીત થઈને આકાશમાં ઘુપાઈને રહેનાર છે. ૨૧.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર ચિંતામણિકામધેણુકપ્પતરુ ।

સજ્જોય વ્વ પહાણ મજ્ઝ મણે ણિપ્પહા જાયા ॥૨૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં મારા મનમાં ચિંતામણી, કામધેનુ અને કલ્પવૃક્ષ પણ એવી રીતે કાન્તિહીન (ફીકડા) થઈ ગયા છે જેમ પ્રભાત થઈ જતાં આગિયા કાન્તિહીન થઈ જાય છે. ૨૨.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર રહસરસો મહ મણમ્મિ જો જાઓ ।

આણંદંસુમિસા સો તત્તો ણીહરઙ્ગ બહિરંતો ॥૨૩॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં મારા મનમાં જે હર્ષરૂપ જળ ઉત્પન્ન થયું છે તે જાણે હર્ષના કારણે ઉત્પન્ન થયેલ આંસુઓના બહાને અંદરની બહાર જ નીકળી રહ્યું છે. ૨૩.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર કલ્લાણપરંપરા પુરો પુરિસે ।

સંચરઙ્ગ અણાહૂયા વિ સસહરે કિરણમાલ વ્વ ॥૨૪॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં કલ્યાણની પરંપરા (સમૂહ) બોલાવ્યા વિના જ પુરુષની આગળ એવી રીતે ચાલે છે જેમ ચન્દ્રમાની આગળ તેના કિરણોનો સમૂહ ચાલે છે. ૨૪.

(આર્યા)

દિદ્વે તુમમ્મિ જિણવર દિસવલ્લીઓ ફલંતિ સવ્વાઓ ।

ઇદ્દં અહુલ્લિયા વિ હુ વરિસઇ સુણ્ણં પિ રયણેહિં ॥૨૫॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં સર્વ દિશાઓરૂપ વેલ ફૂલો વિના પણ ઈષ્ટ ફળ આપે છે તથા ખાલી આકાશ પણ રત્નોની વર્ષા કરે છે. ૨૫.

(આર્યા)

દિદ્વે તુમમ્મિ જિણવર ભવ્વો ભયવઙ્ગિઓ હવે ણવરં ।

ગયણિદં ચિય જાયઇ જોણહાપસરે સરે કુમુયં ॥૨૬॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં ભવ્ય જીવ સહસ્રા ભય અને નિદ્રાથી એ રીતે રહિત (પ્રબુદ્ધ) થઈ જાય છે, જેમ ચાંદનીનો વિસ્તાર થતાં સરોવરમાં કુમુદ (સફેદકમળ) નિદ્રારહિત (પ્રકુલિત) થઈ જાય છે. ૨૬.

(આર્યા)

દિદ્વે તુમમ્મિ જિણવર હિયણં મહ સુહં સમુલ્લસિયં ।

સરિણાહેણિવ સહસા ઉગ્ગમિણ પુણ્ણિમાઈદે ॥૨૭॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં મારું હૃદય સહસ્રા એવી રીતે સુખપૂર્વક હર્ષ પામ્યું છે જેમ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રનો ઉદય થતાં સમુદ્ર આનંદ (વૃદ્ધિ) પામે છે. ૨૭.

(આર્યા)

દિદ્વે તુમમ્મિ જિણવર દોહિમિ ચક્ખૂહિં તહ સુહી અહિય ।

હિયણ જહ સહસચ્છોહોમિ ત્તિ મણોરહો જાઓ ॥૨૮॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! બે જ આંખો વડે આપના દર્શન થતાં હું એટલો બધો સુખી થયો છું કે જેથી મારા હૃદયમાં એવો મનોરથ ઉત્પન્ન થયો છે કે હું સહસ્રાક્ષ (હજાર નેત્રોવાળો) અર્થાત્ ઈન્દ્ર બનીશ. ૨૮.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર ભવો વિ મિત્તત્તણં ગઓ एसो ।

एयम्मि ठियस्स जओ जायं तुह दंसणं मज्झ ॥૨૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં આ સંસાર પણ મિત્રતાને પ્રાપ્ત થયો છે. એનું કારણ એ છે કે તેમાં સ્થિત રહેવા છતાં પણ મને આપનું દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે. ૨૯.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર ભવ્વાણં ભૂરિભત્તિજુત્તાણં ।

સવાઓ સિદ્ધિઓ હોંતિ પુરો એક્કલીલાએ ॥૩૦॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપનું દર્શન થતાં અતિશય ભક્તિયુક્ત ભવ્ય જીવો પાસે બધી સિદ્ધિઓ એક રમત માત્રમાં જ (અનાયાસે જ) આવીને પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૦.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર સુહગઇસંસાહણેક્કવીયમ્મિ ।

કંઠગયજીવિયસ્સ વિ ધીરં સંપજ્ઞએ પરમં ॥૩૧॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! શુભ ગતિ સાધવામાં અનુપમ બીજભૂત એવા આપનું દર્શન થતાં મરણોન્મુખ પ્રાણીને પણ ઉત્કૃષ્ટ ધૈર્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૧.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર કમમ્મિ સિદ્ધે ણ કિં પુણો સિદ્ધં ।

સિદ્ધિયરં કો ણાણી મહઇ ણ તુહ દંસણં તમ્હા ॥૩૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! આપના દર્શનથી આપના ચરણ સિદ્ધ થતાં શું ન સિદ્ધ થયું? અર્થાત્ આપના ચરણોના પ્રસાદથી બધું જ સિદ્ધ થઈ જાય છે તેથી ક્યો જ્ઞાની પુરુષ સિદ્ધિ આપનાર આપના દર્શનને ચાહતો નથી? અર્થાત્ બધા જ વિવેકીજનો આપના દર્શનની અભિલાષા કરે છે. ૩૨.

(આર્યા)

દિદ્ધે તુમમ્મિ જિણવર પોમ્મકયં દંસણત્થુઇં તુજ્ઞ ।

જો પહુ પઢઇ તિયાલં ભવજાલં સો સમોસરઇ ॥૩૩॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર ! આપનું દર્શન થતાં જે ભવ્ય જીવ પદ્મનન્દી મુનિદ્વારા રચવામાં આવેલી આપની આ દર્શન સ્તુતિ ત્રણે સંધ્યાકાળે વાંચે છે, તે હે પ્રભો ! પોતાના સંસાર સમૂહનો નાશ કરે છે. ૩૩.

(આર્યા)

દિદે તુમમ્મિ જિણવર ભણિયમિણં જણિયજણમણાણંદં ।

સવ્વેહિં પઢિજ્ઞંતં ણંદઉ સુઙ્ગં ધરાવીઢે ॥૩૪॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર ! આપના દર્શન કરીને મેં ભવ્યજનોના મનને આનંદિત કરનાર જે દર્શન સ્તોત્ર કહ્યું છે તે સર્વને વાંચવાનો વિષય બનીને પૃથ્વીતળ ઉપર ચિરકાળ સુધી સમૃદ્ધિ પામો. ૩૪.

આ રીતે જિનદર્શનસ્તુતિ સમાપ્ત થઈ. ૧૪.

૧૫. શ્રુતદેવતા સ્તુતિ

[१५. श्रुतदेवतास्तुति]

(वंशस्थ)

जयत्यशेषामरमौलिलालितं सरस्वति त्वत्पदपङ्कजद्वयम् ।

हृदि स्थितं यज्जनजाड्यनाशनं रजोविमुक्तं श्रयतीत्यपूर्वताम् ॥१॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! જે તારાં બન્ને ચરણ-કમળ હૃદયમાં સ્થિત થઈને લોકોની જડતા (અજ્ઞાન) નષ્ટ કરનાર તથા રજ (પાપરૂપ ધૂળ) રહિત થતાં થકાં તે જડ અને ધૂળવાળા કમળની અપેક્ષાએ અપૂર્વતા (વિશેષતા) પામે છે તે તારાં બન્ને ચરણકમળ સર્વ દેવોના મુકુટોથી સ્પર્શિત થયા થકા જયવંત હો. ૧.

(वंशस्थ)

अपेक्षते यन्न दिनं न यामिनीं न चान्तरं नैव बहिश्च भारति ।

न तापकृज्जाड्यकरं न तन्महः स्तुवे भवत्याः सकलप्रकाशकम् ॥२॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! જે તારૂં તેજ ન દિવસની અપેક્ષા રાખે છે કે ન રાત્રિની ય અપેક્ષા રાખે છે, ન અભ્યંતરની અપેક્ષા રાખે છે અને ન બાહ્યની પણ અપેક્ષા રાખે છે, તથા ન સંતાપ કરે છે ન જડતા પણ કરે છે; તે સમસ્ત પદાર્થોને પ્રકાશિત કરનાર તારા તેજની હું સ્તુતિ કરું છું.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે સરસ્વતીનું તેજ સૂર્ય અને ચન્દ્રના તેજની અપેક્ષાએ અધિક શ્રેષ્ઠ છે. એનું કારણ એ છે કે સૂર્યનું તેજ જ્યાં દિવસની અપેક્ષા રાખે છે ત્યાં ચન્દ્રમાનું તેજ રાત્રિની અપેક્ષા રાખે છે, એવી જ રીતે સૂર્યનું તેજ જો સંતાપ કરે છે તો ચન્દ્રનું તેજ જડતા (શીતળતા) કરે છે. એ સિવાય આ બન્નેય તેજ કેવળ બાહ્ય અર્થને અને તેને પણ અલ્પ માત્રામાં જ પ્રકાશિત કરે છે, નહિ કે અંતઃ તત્ત્વને. પરંતુ સરસ્વતીનું તેજ દિવસ અને રાત્રિની અપેક્ષા ન કરતાં સર્વદા વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે. તે ન તો સૂર્યપ્રકાશ સમાન મનુષ્યને સંતપ્ત કરે છે અને

ન ચન્દ્રપ્રકાશ સમાન જડતા ય કરે છે, પરંતુ તે લોકોનો સંતાપ નષ્ટ કરીને તેમની જડતા (અજ્ઞાન) પણ દૂર કરે છે. એ સિવાય તે જેવી રીતે બાહ્ય પદાર્થોને પ્રકાશિત કરે છે તેવી જ રીતે અંતઃતત્ત્વને પણ પ્રગટ કરે છે. તેથી તે સરસ્વતીનું તેજ સૂર્ય અને ચન્દ્રના તેજની અપેક્ષાએ અધિક શ્રેષ્ઠ હોવાના કારણે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે. ૨.

(વંશસ્થ)

તવ સ્તવે યત્કવિરસ્મિ સાંપ્રતં ભવત્રપ્રસાદાદપિ લબ્ધપાટવઃ ।

સવિત્રિ ગઙ્ગાસરિતે ડર્ઘદાયકો ભવામિ તત્તજ્જલપૂરિતાઞ્જલિઃ ॥૩॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી માતા! તારા જ પ્રસાદથી નિપુણતા પ્રાપ્ત કરીને જે હું આ વખતે તારી સ્તુતિના વિષયમાં કવિ થયો છું અર્થાત્ કવિતા કરવાને ઉદ્યત થયો છું તે આ પ્રમાણે છે કે જેમ જાણે હું ગંગા નદીનું પાણી ખોબામાં ભરીને તેનાથી તે જ ગંગા નદીને અર્ધ આપવા માટે જ ઉદ્યત થયો હોઉં. ૩.

(વંશસ્થ)

શ્રુતાદિકેવલ્યપિ તાવર્કીં શ્રિયં સ્તુવન્નશક્તો ડહમિતિ પ્રપદ્યતે ।

જયેતિ વર્ણદ્વયમેવ માદૃશા વદન્તિ યદ્દેવિ તદેવ સાહસમ્ ॥૪॥

અનુવાદ : હે દેવી! જ્યારે તારી લક્ષ્મીની સ્તુતિ કરતાં શ્રુતકેવળીઓ પણ એ સ્વીકાર કરે છે કે ‘અમે સ્તુતિ કરવામાં અસમર્થ છીએ’ તો પછી મારા જેવો અલ્પજ્ઞ મનુષ્ય જે તારા વિષયમાં ‘જય’ અર્થાત્ ‘તું જયવંત હો’ એવા બે જ અક્ષર કહે છે તેને પણ સાહસ જ સમજવું જોઈએ. ૪.

(વંશસ્થ)

ત્વમત્ર લોકત્રયસદ્ગ્નિ સ્થિતા પ્રદીપિકા બોધમયી સરસ્વતી ।

તદન્તરસ્થાખિલવસ્તુસંચયં જનાઃ પ્રપશ્યન્તિ સદૃષ્ટ્યો ડપ્યતઃ ॥૫॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! તમે ત્રણ લોકરૂપ ભવનમાં સ્થિત તે જ્ઞાનમય દીપક છો કે જેના દ્વારા દૃષ્ટિહીન (અંધ) મનુષ્યોની સાથે દૃષ્ટિયુક્ત (દેખતા) મનુષ્ય પણ ઉક્ત ત્રણે લોકરૂપ ભવનમાં સ્થિત સમસ્ત વસ્તુઓના સમૂહને દેખે છે.

વિશેષાર્થ : અહીં સરસ્વતીને દીપકની ઉપમા આપીને તેનાથી પણ કાંઈક વિશેષતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તે આ રીતે-દીપક દ્વારા કેવળ સદૃષ્ટિ (આંખોવાળા) પ્રાણીઓને જ

પદાર્થનું દર્શન થાય છે, નહિ કે દૈષ્ટિહીન મનુષ્યોને પણ. પરંતુ સરસ્વતીમાં આ વિશેષતા છે કે તેના પ્રસાદથી જેવી રીતે દૈષ્ટિયુક્ત મનુષ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે દૈષ્ટિહીન (અંધ) મનુષ્ય પણ તેના દ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં સુધી કે સરસ્વતીની ઉત્કર્ષતાથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જીવ સમસ્ત વિશ્વને પણ દેખવામાં સમર્થ બની જાય છે કે જે દીપક દ્વારા સંભવ નથી. પ.

(वंशस्थ)

नभःसमं वर्त्म तवातिनिर्मलं पृथु प्रयातं विबुधैर्न कैरिह ।

तथापि देवि प्रतिभासते तरां यदेतदक्षुण्णमिव क्षणेन तु ॥६॥

અનુવાદ : હે દેવી! તારો માર્ગ આકાશ સમાન અત્યંત નિર્મળ અને વિસ્તૃત છે, આ માર્ગે ક્યા વિદ્વાને ગમન નથી કર્યું? અર્થાત્ તે માર્ગે અનેક વિદ્વાનો ચાલતા રહ્યા છે. છતાં પણ એ ક્ષણ વાર માટે અતિશય અનભ્યસ્ત જેવો (પરિચય ન હોય તેવો) જ પ્રતિભાસે છે.

વિશેષાર્થ : જ્યારે કોઈ વિશિષ્ટ નગર આદિના પાર્થિવ રસ્તે જનસમૂહ ગમનાગમન કરે છે ત્યારે તે અક્ષુણ્ણ ન રહેતાં તેમના પગલાં આદિથી અંકિત થઈ જાય છે, તે સિવાય તે સંકુચિત થવાથી થોડા જ મનુષ્ય તેના ઉપરથી આવી જઈ શકે છે, એક સાથે અનેક માણસો નહિ. પરંતુ સરસ્વતીનો માર્ગ આકાશ સમાન નિર્મળ અને વિશાળ છે. જેમ આકાશ માર્ગે જો કે અનેક વિબુધ (દેવો) અને પક્ષી આદિ એકી સાથે પ્રતિદિન નિર્બાધપણે ગમનાગમન કરે છે, તો પણ તે તૂટ-ફૂટથી રહિત હોવાને કારણે વિકૃત થતો નથી, અને તેથી એવું લાગે છે કે જાણે અહીંથી કોઈનો સંચાર જ થયો નથી. એવી જ રીતે સરસ્વતીનો પણ માર્ગ એટલો વિશાળ છે કે તેના ઉપરથી અનેક વિદ્વાનો કેટલે ય દૂર કેમ ન જાય છતાં પણ તેનો ન તો અંત આવે છે અને ન તેમાં કોઈ પ્રકારનો વિકાર પણ થઈ જાય છે. તેથી તે સદાય અક્ષુણ્ણ બની રહે છે. દ.

(वंशस्थ)

तदस्तु तावत्कवितादिकं नृणां तव प्रभावात्कृतलोकविस्मयम् ।

भवेत्तदप्याशु पदं यदीक्षते तपोभिरुग्रैर्मुनिभिर्महात्मभिः ॥७॥

અનુવાદ : હે દેવી! તારા પ્રભાવથી મનુષ્ય જે લોકોને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારી કવિતા આદિ કરે છે તે તો દૂર જ રહો, કારણ કે તેનાથી તો તે પદ (મોક્ષ) પણ શીઘ્ર પ્રાપ્ત થઈ જાય છે કે જેને મહાત્મા મુનિજનો તીવ્ર તપશ્ચરણ દ્વારા દેખી શકે છે. ૭.

(વંશસ્થ)

भवत्कला यत्र न वाणि मानुषे न वेत्ति शास्त्रं स चिरं पठन्नपि ।

मनागपि प्रीतियुतेन चक्षुषा यमीक्षसे कैर्न गुणैः स भूष्यते ॥८॥

અનુવાદ : હે વાણી! જે મનુષ્યમાં આપની કળા નથી તે ચિરકાળ સુધી વાંચવા છતાં પણ શાસ્ત્ર જાણી શકતો નથી અને તમે જેની તરફ પ્રીતિયુક્ત નેત્રથી જરાક પણ દેખો છો તે ક્યા ક્યા ગુણોથી વિભૂષિત નથી થતા? અર્થાત્ તે અનેક ગુણોથી સુશોભિત થઈ જાય છે. ૮.

(વંશસ્થ)

स सर्ववित्पश्यति वेत्ति चाखिलं न वा भवत्या रहितो ऽपि बुध्यते ।

तदत्र तस्यापि जगत्त्रयप्रभोस्त्वमेव देवि प्रतिपत्तिकारणम् ॥९॥

અનુવાદ : હે દેવી! જે સર્વજ્ઞ સમસ્ત પદાર્થોને દેખે અને જાણે છે તે પણ તમારા વિના રહીને નથી દેખતા-જાણતા. તેથી ત્રણે લોકના અધિપતિ તે સર્વજ્ઞને પણ જ્ઞાનનું કારણ તમે જ છો. ૯.

(વંશસ્થ)

चिरादतिक्लेशशतैर्भवाम्बुधौ परिभ्रमन् भूरि नरत्वमश्नुते ।

तनूभृदेतत्पुरुषार्थसाधनं त्वया विना देवि पुनः प्रणश्यति ॥१०॥

અનુવાદ : હે દેવી! દીર્ઘકાળથી સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાણી સેંકડો મહાન કષ્ટો સહન કરીને પુરુષાર્થ (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ)ના સાધનરૂપ જે મનુષ્યપર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે તે પણ તારા વિના નષ્ટ થઈ જાય છે. ૧૦.

(વંશસ્થ)

कदाचिदम्ब त्वदनुग्रहं विना श्रुते ह्यधीते ऽपि न तत्त्वनिश्चयः ।

ततः कुतः पुंसि भवद्विवेकिता त्वया विमुक्तस्य तु जन्म निष्फलम् ॥११॥

અનુવાદ : હે માતા! જો કદાચ મનુષ્ય તારા અનુગ્રહ વિના શાસ્ત્રનું અધ્યયન પણ કરે તો પણ તેને તત્ત્વનો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. તો આવી અવસ્થામાં ભલા તેને વિવેક બુદ્ધિ ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતી નથી. હે દેવી! તારા વિના તો પ્રાણીનો જન્મ નિષ્ફળ થાય છે. ૧૧.

(વંશસ્થ)

વિધાય માતઃ પ્રથમં ત્વદાશ્રયં શ્રયન્તિ તન્મોક્ષપદં મહર્ષયઃ ।

પ્રદીપમાશ્રિત્ય ગૃહે તમસ્તતે યદીક્ષિતં વસ્તુ લભેત માનવઃ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે માતા! મહામુનિ જ્યારે પહેલાં તારું અવલંબન લે છે ત્યારે જ તે મોક્ષપદનો આશ્રય લે છે. બરાબર છે-મનુષ્ય અંધકારથી વ્યાપ્ત ઘરમાં દીપકનો આશ્રય લઈને જ ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૨.

(વંશસ્થ)

ત્વયિ પ્રભૂતાનિ પદાનિ દેહિનાં પદં તદેકં તદપિ પયચ્છસિ ।

સમસ્તશુક્લાપિ સુવર્ણવિગ્રહા ત્વમત્ર માતઃ કૃતચિત્રચેષ્ટિતા ॥૧૩॥

અનુવાદ : હે માતા! તમારા વિષયમાં પ્રાણીઓનાં અનેક પદ છે, અર્થાત્ પ્રાણી અનેક પદો દ્વારા તમારી સ્તુતિ કરે છે, તો પણ તમે તેમને તે એક જ પદ (મોક્ષ) આપો છો. તમે સમ્પૂર્ણ રીતે શ્વેત હોવા છતાં પણ ઉત્તમ વર્ણમય (અકારાદિ અક્ષર સ્વરૂપ) શરીરવાળા છો. હે દેવી! તમારી આ પ્રવૃત્તિ અહીં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે.

વિશેષાર્થ : સરસ્વતી પાસે મનુષ્યનાં અનેક પદ છે, પરંતુ તે તેમને એક જ પદ આપે છે; આ રીતે જો કે અહીં શબ્દથી વિરોધ લાગે છે, પરંતુ યથાર્થપણે વિરોધ નથી. કારણ એ કે અહીં ‘પદ’ શબ્દના બે અર્થ છે.-શબ્દ અને સ્થાન. તેથી અહીં એ ભાવ નીકળે છે કે મનુષ્ય અનેક શબ્દો દ્વારા જે સરસ્વતીની સ્તુતિ કરે છે તેથી તે તેમને અદ્વિતીય મોક્ષપદનું પ્રદાન કરે છે. એવી જ રીતે સરસ્વતી પૂર્ણપણે ધવલ (શ્વેત) છે તે સુવર્ણ જેવા શરીરવાળી કેવી રીતે હોઈ શકે? એ પણ જો કે વિરોધ લાગે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં વિરોધ અહીં કંઈ પણ નથી. કારણ એ કે શુક્લ શબ્દથી અભિપ્રાય અહીં નિર્મળનો અને વર્ણ શબ્દથી અભિપ્રાય અકારાદિ અક્ષરોનો છે. તેથી જ એનો ભાવ એ થયો કે અકારાદિ ઉત્તમ વર્ણોરૂપ શરીરવાળી તે સરસ્વતી પૂર્ણપણે નિર્મળ છે. ૧૩.

(વંશસ્થ)

સમુદ્રઘોષાકૃતિરર્હતિ પ્રભૌ યદા ત્વમુત્કર્ષમુપાગતા ભૃશમ્ ।

અશેષભાષાત્મતયા ત્વયા તદા કૃતં ન કેષાં હૃદિ માતરદ્ભુતમ્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : હે માતા! જ્યારે તમે અર્હત ભગવાનના વિષયમાં સમુદ્રના શબ્દ સમાન આકાર ધારણ કરીને અતિશય ઉત્કર્ષ પામો છો ત્યારે સમસ્ત ભાષાઓમાં

પરિણમીને તમે ક્યા જીવોના હૃદયમાં આશ્ચર્ય નથી કરતા? અર્થાત્ સર્વે જીવોને આશ્ચર્યચકિત કરો છો.

વિશેષાર્થ : જિનેન્દ્ર ભગવાનની જે સમુદ્રના શબ્દ સમાન ગંભીર દિવ્યધ્વનિ ખરે છે એ જ વાસ્તવમાં સરસ્વતીની સર્વોત્કૃષ્ટતા છે. એને જ ગણધરદેવ બાર અંગોમાં ગૂંથે છે, તેમાં આ અતિશય વિશેષ છે કે જેનાથી તે સમુદ્રના શબ્દ સમાન અક્ષરમય ન હોવા છતાં પણ શ્રોતાજનોને પોતપોતાની ભાષા સ્વરૂપે પ્રતીત થાય છે અને તેથી તેને સર્વભાષાત્મક કહેવામાં આવે છે. ૧૪.

(વંશસ્થ)

સચક્ષુરપ્યેષ જનસ્ત્વયા વિના યદન્થ એવેતિ વિભાવ્યતે બુધૈઃ ।

તદસ્ય લોચત્રિતયસ્ય લોચનં સરસ્વતિ ત્વં પરમાર્થદર્શને ॥૧૫॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! આ મનુષ્ય તમારા વિના આંખો સહિત હોવા છતાં પણ વિદ્વાનો દ્વારા અંધ (અજ્ઞાની) જ ગણાય છે. તેથી ત્રણે લોકના પ્રાણીઓને યથાર્થ તત્ત્વનું દર્શન (જ્ઞાન) કરાવવામાં તમે અનુપમ નેત્ર સમાન છો. ૧૫.

(વંશસ્થ)

ગિરા નરપ્રાણિતમેતિ સારતાં કવિત્વવક્તૃત્વગુણેન સા ચ ગીઃ ।

ઇદં દ્વયં દુર્લભમેવ તે પુનઃ પ્રસાદલેશાદપિ જાયતે નૃણામ્ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જેમ વાણી દ્વારા મનુષ્યોનું જીવન શ્રેષ્ઠત્વ પામે છે તેવી જ રીતે તે વાણી પણ કવિત્વ અને વક્તૃત્વ ગુણો દ્વારા શ્રેષ્ઠતા પામે છે. આ બન્ને (કવિત્વ અને વક્તૃત્વ) જો કે દુર્લભ જ છે, તો પણ હે દેવી! તારી થોડીક પ્રસન્નતાથી ય તે બન્ને ગુણ મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૬.

(વંશસ્થ)

નૃણાં ભવત્સંનિધિસંસ્કૃતં શ્રવો વિહાય નાન્યદ્વિતમક્ષયં ચ તત્ ।

ભવેદ્વિવેકાર્થમિદ પરં પુનર્વિમૂઢતાર્થં વિષયં સ્વમર્પયત્ ॥૧૭॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! તમારી સમીપતાથી સંસ્કાર પામેલા શ્રવણ (કાન) સિવાય મનુષ્યોનું બીજું કોઈ અવિનશ્વર હિત નથી. તમારી સમીપતાથી સંસ્કાર પામેલ આ શ્રવણ વિવેકનું કારણ થાય છે અને પોતાને વિષય તરફ પ્રવૃત્તિ કરાવનારા બીજું શ્રવણ અવિવેકનું કારણ થાય છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય આનો એ છે કે જે મનુષ્ય પોતાના કાને જિનવાણીનું શ્રવણ કરે છે તેમના કાન સફળ છે. એનાથી તેમને અવિનશ્વર સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ જે મનુષ્ય તે કાનોથી જિનવાણી ન સાંભળતાં અન્ય રાગવર્ધક કથા આદિ સાંભળે છે તે વિવેક રહિત બનીને વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને આ રીતે અંતે અસહ્ય દુઃખ ભોગવે છે. ૧૭.

(વંશસ્થ)

કૃતાપિ તાત્વોષ્ઠપુટાદિભિર્નૃણાં ત્વમાદિપર્યન્તવિવર્જિતસ્થિતઃ ।

इति त्वयापिदृशधर्मयुक्त्या स सर्वथैकान्तविधिर्विचूर्णितः ॥૧૮॥

અનુવાદ : હે ભારતી! જો કે તું મનુષ્યોના તાળવું અને હોઠ આદિ દ્વારા ઉત્પન્ન કરાયેલી છે તો પણ તારી સ્થિતિ આદિ અંત રહિત છે, અર્થાત્ તું અનાદિનિધન છે. આ જાતના ધર્મ (અનેકાન્ત) યુક્ત તે સર્વથા એકાન્તવિધાનને નષ્ટ કરી નાખ્યું છે.

વિશેષાર્થ : વાણી કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય પણ છે. તે વર્ણ-પદ વાક્યરૂપ વાણી તાળવું અને હોઠ આદિ સ્થાનોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી જ પર્યાય સ્વરૂપે અનિત્ય છે. સાથે જ દ્રવ્યસ્વરૂપે તેનો વિનાશ સંભવિત નથી તેથી દ્રવ્યસ્વરૂપે અથવા અનાદિપ્રવાહથી તે નિત્ય પણ છે. આ રીતે અનેકાન્તસ્વરૂપ તે વાણી સમસ્ત એકાન્તમતોનું નિરાકરણ કરે છે. ૧૮.

(વંશસ્થ)

अपि प्रयाता वशमेकजन्मनिद्युधेनुचिन्तामणिकल्पपादपाः ।

फलन्ति हि त्वं पुनरत्र वा परे भवे कथं तैरुपमीयसे बुधैः ॥૧૯॥

અનુવાદ : કામધેનુ, ચિન્તામણિ અને કલ્પવૃક્ષ એ આધીન થઈને એક જન્મમાં જ ફળ આપે છે, પરંતુ હે દેવી! તું આ ભવમાં અને પરભવમાં પણ ફળ આપે છે. તો પછી ભલા વિદ્વાન મનુષ્યો તને આમની ઉપમા કેવી રીતે આપે? અર્થાત્ તું એમની ઉપમાને યોગ્ય નથી-તેમનાથી શ્રેષ્ઠ છે. ૧૯.

(વંશસ્થ)

अगोचरो वासरकृन्निशाकृतोर्जनस्य यच्चेतसि वर्तते तमः ।

विभिद्यते वागधिदेवते त्वया त्वमुत्तमज्योतिरिति प्रणीयसे ॥૨૦॥

અનુવાદ : હે વાગધિદેવતે! લોકોના ચિત્તમાં જે અંધકાર (અજ્ઞાન) સ્થિત છે તે સૂર્ય અને ચન્દ્રનો વિષય નથી અર્થાત્ તેને ન તો સૂર્ય નષ્ટ કરી શકે છે અને ન ચન્દ્ર પણ. પરંતુ હે દેવી! તેને (અજ્ઞાન અંધકારને) તું નષ્ટ કરે છે. તેથી તને ‘ઉત્તમ જ્યોતિ’ અર્થાત્ સૂર્ય-ચન્દ્રથી પણ શ્રેષ્ઠ દીપ્તિ ધારણ કરનાર કહેવામાં આવે છે. ૨૦.

(વંશસ્થ)

जिनेश्वरस्वच्छसरः सरोजिनी त्वमङ्गपूर्वादिसरोजराजिता ।

गणेशहंसव्रजसेविता सदा करोषि केषां न मुदं परामिह ॥२१॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! તમે જિનેન્દ્રરૂપ સરોવરની કમલિની થઈને અંગપૂર્વાદિરૂપ કમળોથી શોભાયમાન અને નિરંતર ગણધરરૂપ હંસોના સમૂહની સેવા પામતી થકી અહીં ક્યા જીવોને ઉત્કૃષ્ટ હર્ષ નથી આપતી? અર્થાત્ સર્વ જીવોને આનંદિત કરો છો. ૨૧.

(વંશસ્થ)

परात्मतत्त्वप्रतिपत्तिपूर्वकं परं पदं यत्र सति प्रसिद्ध्यति ।

कियत्ततस्ते स्फुरतः प्रभावतो नृपत्वसौभाग्यवराङ्गनादिकम् ॥२२॥

અનુવાદ : હે દેવી! જ્યાં તારા પ્રભાવથી આત્મા અને પર (શરીરાદિ)નું જ્ઞાન થઈ જવાથી પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ પદ (મોક્ષ) સિદ્ધ થઈ જાય છે ત્યાં તે તારા દેદીપ્યમાન પ્રભાવ આગળ રાજાપણું, સૌભાગ્ય અને સુંદર સ્ત્રી આદિ શી વસ્તુ છે? અર્થાત્ કાંઈ પણ નથી.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જિનવાણીની ઉપાસનાથી જીવને હિત અને અહિતનો વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે અને એથી તેને સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષપદ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આવી અવસ્થામાં તેની ઉપાસનાથી રાજ્યપદ આદિ પ્રાપ્ત થવામાં ભલા શી કઠિનાઈ હોય? કાંઈ પણ નહિ. ૨૨.

(વંશસ્થ)

त्वदङ्घ्रिपद्मद्वयभक्तिभाविते तृतीयमुन्मीलति बोधलोचनम् ।

गिरामधीशे सह केवलेन यत् समाश्रितं स्पर्धमिवेक्षते ऽखिलम् ॥२३॥

અનુવાદ : હે વચનોની અધીશ્વરી! જે તારા બન્ને ચરણોરૂપ કમળોની

ભક્તિથી પરિપૂર્ણ છે તેને પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ તે ત્રીજું નેત્ર પ્રગટ થાય છે કે જે જાણે કેવળજ્ઞાન સાથે સ્પર્ધા પામીને જ તેના વિષયભૂત સમસ્ત વિશ્વને દેખે છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જિનવાણીની આરાધનાથી દ્વાદશાંગરૂપ પૂર્ણ શ્રુતનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે જે વિષયની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાનની સમાન જ છે. વિશેષતા બન્નેમાં કેવલ એ જ છે કે જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન તે બધા પદાર્થોને પરોક્ષ (અવિશદ) સ્વરૂપે જાણે છે. ત્યાં કેવળજ્ઞાન તેમને પ્રત્યક્ષ (વિશદ) સ્વરૂપે જાણે છે. આ જ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ત્રીજું નેત્ર જાણે કેવળજ્ઞાન સાથે સ્પર્ધા જ કરે છે. ૨૩.

(વંશસ્થ)

ત્વમેવ તીર્થ શુચિબોધવારિમત્ સમસ્તલોકત્રયશુદ્ધિકારણમ્ ।

ત્વમેવ ચાનન્દસમુદ્રવર્ધને મૃગાઙ્કમૂર્તિઃ પરમાર્થદર્શિનામ્ ॥૨૪॥

અનુવાદ : હે દેવી! નિર્મળ જ્ઞાનરૂપજળથી પરિપૂર્ણ તમે જ તે તીર્થ છો કે જે ત્રણે લોકના સમસ્ત પ્રાણીઓને શુદ્ધ કરે છે. તથા તત્ત્વના યથાર્થસ્વરૂપને દેખનાર જીવોના આનન્દરૂપ સમુદ્રને વધારવામાં ચન્દ્રમાની મૂર્તિ ધારણ કરનાર પણ તમે જ છો. ૨૪.

(વંશસ્થ)

ત્વયાદિબોધઃ ખલુ સંસ્કૃતો વ્રજેત્ પરેષુ બોધેષ્વખિલેસુ હેતુતામ્ ।

ત્વમક્ષિ પુંસામતિદૂરદર્શિને ત્વમેવ સંસારતરોઃ કુઠારિકા ॥૨૫॥

અનુવાદ : હે વાણી! તમારા દ્વારા સંસ્કાર પામેલ પ્રથમજ્ઞાન (મતિજ્ઞાન) અથવા અક્ષરબોધ બીજા સમસ્ત (શ્રુતજ્ઞાનાદિ) જ્ઞાનોમાં કારણ બને છે. હે દેવી! તમે મનુષ્યોને દૂર ક્ષેત્રે રહેલી વસ્તુઓ દેખાડવામાં નેત્ર સમાન બનીને તેમનું સંસારરૂપ વૃક્ષ કાપવા માટે કુહાડીનું કામ કરો છો. ૨૫.

(વંશસ્થ)

યથાવિધાનં ત્વમનુસ્મૃતા સતી ગુરુપદેશો ડયમવર્ણભેદતઃ ।

ન તાઃ શ્રિયસ્તે ન ગુણા ન તત્પદં યચ્છસિ પ્રાણભૃતે ન યચ્છુભે ॥૨૬॥

અનુવાદ : હે શુભે! જે પ્રાણી તારું વિધિપૂર્વક સ્મરણ કરે છે—અધ્યયન કરે છે—તેને એવી કોઈ લક્ષ્મી નથી, એવા કોઈ ગુણ નથી તથા એવું કોઈ પદ નથી, જેને તું વર્ણભેદ વિના—બ્રાહ્મણત્વ આદિની અપેક્ષા ન કરતાં—ન આપતી હો. આ ગુરુનો

ઉપદેશ છે. અભિપ્રાય એ છે કે તું તારું સ્મરણ કરનારા (જિનવાણીના ભક્તો)ને સમાનરૂપે અનેક પ્રકારની લક્ષ્મી, અનેક ગુણો અને ઉત્તમપદનું પ્રદાન કરે છે. ૨૬.

(વંશસ્થ)

अनेकजन्मार्जितपापपर्वतो विवेकवज्रेण स येन भिद्यते ।

भवद्वपुःशास्त्रघनान्निरेति तत्सदथवाक्यामृतभारमेदुरात् ॥૨૭॥

અનુવાદ : હે ભારતી! જે વિવેકરૂપ વજ્રદ્વારા અનેક જન્મોમાં કમાયેલ તે પાપરૂપ પર્વત ખંડિત કરાય છે તે વિવેકરૂપ વજ્ર સમીચીન અર્થ સંપન્ન વાક્યો રૂપ અમૃતના ભારથી પરિપૂર્ણ એવા તારા શ્રુતમય શરીર મેઘ વડે પ્રગટે છે.

વિશેષાર્થ : અહીં વિવેકમાં વજ્રનો આરોપ કરીને એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે વજ્ર દ્વારા મોટા મોટા પર્વત ખંડિત કરવામાં આવે છે તેવી જ રીતે વિવેકરૂપ વજ્ર દ્વારા બળવાન કર્મરૂપ પર્વત નષ્ટ કરવામાં આવે છે. વજ્ર જેમ જળ ભરપૂર વાદળામાં ઉત્પન્ન થાય છે તેવી જ રીતે આ વિવેક પણ સમીચીન અર્થના બોધક વાક્યરૂપ જળથી પરિપૂર્ણ એવા સરસ્વતીના શરીરભૂત શાસ્ત્રરૂપ મેઘમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જિનવાણીના પરિશીલનથી તે વિવેકબુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે જેના પ્રભાવથી નવીન કર્મોનો સંવર અને પૂર્વસંચિત કર્મોની નિર્જરા થઈને અવિનશ્વર સુખ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૨૭.

(વંશસ્થ)

तमांसि तेजांसि विजित्य वाङ्मयं प्रकाशयद्यत्परमं महन्महः ।

न लुप्यते तैर्न च तैः प्रकाश्यते स्वतः प्रकाशात्मकमेव नन्दतु ॥૨૮॥

અનુવાદ : શબ્દમય શાસ્ત્ર (દ્રવ્યશ્રુત) અંધકાર અને તેજ (સૂર્ય-ચન્દ્રાદિની પ્રભા) ને જીતી ને જે ઉત્કૃષ્ટ મહાન્ તેજ પ્રગટ કરે છે તે ન અંધકાર દ્વારા લુપ્ત કરી શકાય છે અને ન અન્ય તેજ દ્વારા પ્રકાશિત પણ કરી શકાય છે. તે સ્વસંવેદનસ્વરૂપ તેજ વૃદ્ધિ પામો.

વિશેષાર્થ : જિનવાણીના અભ્યાસથી અજ્ઞાનભાવ નષ્ટ થઈને કેવળજ્ઞાનરૂપ જે અપૂર્વ જ્યોતિ પ્રગટ થાય છે તે સૂર્ય-ચન્દ્રાદિના પ્રકાશની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ છે. એનું કારણ એ છે કે સૂર્ય-ચન્દ્રાદિનો પ્રકાશ નિયમિત (ક્રમશઃ દિવસ અને રાત્રિ) સમયમાં રહીને સીમિત પદાર્થોને જ પ્રગટ કરે છે. પરંતુ તે કેવળજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ દિવસ અને રાત્રિની અપેક્ષા ન કરતાં-સર્વકાળે રહીને-ત્રણે લોક અને ત્રણે કાળનાં સમસ્ત પદાર્થોને પ્રગટ કરે છે. આ કેવળજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશને નષ્ટ કરવામાં અંધકાર (કર્મ) સમર્થ નથી-તે સ્વ-પરપ્રકાશકસ્વરૂપે સદા સ્થિર રહે છે. ૨૮.

(વંશસ્થ)

તવ પ્રસાદઃ કવિતાં કરોત્યતઃ કથં જડસ્ત્રઃ ઘટેત માદૃશઃ ।

પ્રસીદ તત્રાપિ મયિ સ્વનન્દને ન જાતુ માતા વિગુણે ઽપિ નિષ્ઠુરા ॥૨૧॥

અનુવાદ : હે સરસ્વતી! તારી પ્રસન્નતા જ કવિતા કરે છે કારણ કે મારા જેવો મૂર્ખ મનુષ્ય ભલા તે કવિતા કરવા કેવી રીતે યોગ્ય થઈ શકે? થઈ શકતો નથી. તેથી તું મૂર્ખ એવા મારા ઉપર પણ પ્રસન્ન થા, કારણ કે માતા પોતાના ગુણ વિનાના પુત્ર પ્રત્યે પણ કઠોર થતી નથી. ૨૮.

(વંશસ્થ)

ઇમામધીતે શ્રુતદેવતાસ્તુતિં કૃતિં પુમાન્ યો મુનિપદ્મનન્દિનઃ ।

સ યાતિ પરાં કવિતાદિસદ્ગુણપ્રબન્ધસિન્ધોઃ ક્રમતો ભવસ્ય ચ ॥૩૦॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય પદ્મનન્દી મુનિની કૃતિસ્વરૂપ આ શ્રુતદેવીની સ્તુતિ વાંચે છે તે કવિતાદિ ઉત્તમોત્તમ ગુણોના વિસ્તારરૂપ સમુદ્રના તથા ક્રમે કરીને સંસારના પણ પારને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૩૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કુળ્ળાસ્તે ઽપિ બૃહસ્પતિપ્રભૃતયો યાસ્મન્ ભવન્તિ ધ્રુવં

તસ્મિન્ દેવિ તવ સ્તુતિવ્યતિકરે મન્દા નરાઃ કે વયમ્ ।

તદ્વાક્વાપલમેતદશ્રુતવતામસ્માકમમ્બ

ત્વયા

ક્ષન્તવ્યં

મુખરત્વકારણમસૌ

યેનાતિભક્તિગ્રહઃ ॥૩૧॥

અનુવાદ : હે દેવી! જે તારા સ્તુતિ સમૂહની બાબતમાં નિશ્ચયથી તે બૃહસ્પતિ આદિ પણ કુંઠિત (અસમર્થ) થઈ જાય છે તેના વિષયમાં અમારા જેવા મંદબુદ્ધિ મનુષ્ય કોણ હોય? અર્થાત્ અમારા જેવા તો તારી સ્તુતિ કરવામાં સર્વથા અસમર્થ છે. તેથી હે માતા! શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત અમારી જે આ વચનોની ચંચળતા, અર્થાત્ સ્તુતિરૂપ વચનપ્રવૃત્તિ છે, તેને તું ક્ષમા કર. કારણ એ છે કે આ વાચાળતા (બકવાદ)નું કારણ તે તારી અતિશય ભક્તિરૂપ ગ્રહ (પિશાચ) છે. અભિપ્રાય એ કે હું એને યોગ્ય ન હોવા છતાં પણ જે આ સ્તુતિ કરી છે તે કેવળ તારી ભક્તિને વશ થઈને જ કરી છે. ૩૧.

આ રીતે સરસ્વતીસ્તોત્ર સમાપ્ત થયું. ૧૫.

૧૬. સ્વયંભૂસ્તુતિ

[૧૬. સ્વયંભૂસ્તુતિ]

(વંશસ્થ)

સ્વયંભુવા येन समुद्धतं जगज्जडत्वकूपे पतितं प्रमादतः ।

परात्मतत्त्वप्रतिपादनोल्लसद्वचोगुणैरादिजिनः स सेव्यताम् ॥૧॥

અનુવાદ : સ્વયંભૂ અર્થાત્ પોતે જ પ્રબોધને પ્રાપ્ત થયેલા જે આદિ (ઋષભ) જિનેન્દ્રે, પ્રમાદને વશ થઈને અજ્ઞાનતારૂપ કૂવામાં પડેલા જગતના પ્રાણીઓનો પરતત્ત્વ અને આત્મતત્ત્વ (અથવા ઉત્કૃષ્ટ આત્મતત્ત્વ)ના ઉપદેશમાં શોભાયમાન વચનરૂપ ગુણોથી ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે આદિ જિનેન્દ્રની આરાધના કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ : અહીં શ્લોકમાં યોજાયેલી ગુણ શબ્દના બે અર્થ છે—હિતકારત્વ આદિ ગુણ અને દોરડું. તેનો અભિપ્રાય એ છે કે જેમ કોઈ મનુષ્ય જો અસાવધાનીથી કૂવામાં પડી જાય છે તો બીજા દયાળુ મનુષ્ય કૂવામાં દોરડું નાખીને તેની મદદથી તેમને બહાર કાઢી લે છે. એ જ રીતે ભગવાન આદિ જિનેન્દ્રે જે અનેક પ્રાણી અજ્ઞાન વશ થઈને ધર્મના માર્ગથી વિમુખ થઈ રહ્યા થકા કષ્ટ ભોગવી રહ્યા હતા તેમનો હિતોપદેશ દ્વારા ઉદ્ધાર કર્યો હતો—તેમને મોક્ષમાર્ગમાં લગાવ્યા હતા. તેમણે તેમને એવા વચનો દ્વારા પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું હતું કે જે હિતકારક હોવા ઉપરાંત તેમને મનોહર પણ લાગતું હતું. ‘હિતં મનોહારિ ચ દુર્લભં વચઃ’ આ કથન અનુસાર એ સર્વ સાધારણને સુલભ નથી. ૧.

(વંશસ્થ)

भवारिंको न पराऽस्ति देहिनां सुहृच्च रत्नत्रयमेक एव हि ।

स दुर्जयो येन जितस्तदाश्रयात्ततोऽजितान्मे जिनतोऽस्तु सत्सुखम् ॥૨॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓનો સંસાર જ એક ઉત્કૃષ્ટ શત્રુ તથા રત્નત્રય જ એક

ઉત્કૃષ્ટ મિત્ર છે. એના સિવાય બીજા કોઈ શત્રુ અથવા મિત્ર નથી. જેણે તે રત્નત્રયરૂપ મિત્રના અવલંબનથી તે દુર્જય સંસારરૂપ શત્રુને જીતી લીધો છે તે અજિત જિનેન્દ્રથી મને સમીચીન સુખ પ્રાપ્ત થાવ. ૨.

(વંશસ્થ)

પુનાતુ નઃ સંભવતીર્થકૃજ્ઞિનઃ પુનઃ પુનઃ સંભવદુઃખદુઃખિતાઃ ।

તદર્તિનાશાય વિમુક્તિવર્ત્મનઃ પ્રકાશકં યં શરણં પ્રપેદિરે ॥૩॥

અનુવાદ : વારંવાર જન્મ-મરણરૂપ સંસારના દુઃખથી પીડિત પ્રાણી તે પીડા દૂર કરવા માટે મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશિત કરનાર જે સંભવનાથ તીર્થંકરના શરણને પામ્યા હતા તે સંભવ જિનેન્દ્ર અમને પવિત્ર કરો. ૩.

(વંશસ્થ)

નિજૈર્ગુણૈરપ્રતિમૈર્મહાનજો ન તુ ત્રિલોકીજનતાર્ચનેન યઃ ।

યતો હિ વિશ્વં લઘુ તં વિમુક્તયે નમામિ સાક્ષાદભિનન્દનં જિનમ્ ॥૪॥

અનુવાદ : અજ અર્થાત્ જન્મ-મરણ રહિત જે અભિનન્દન જિનેન્દ્ર પોતાના અનુપમ ગુણો દ્વારા મહિમા પામ્યા છે, નહિ કે ત્રણે લોકના પ્રાણીઓ દ્વારા કરવામાં આવતી પૂજાથી; તથા જેની આગળ વિશ્વ તુચ્છ છે અર્થાત્ જે પોતાના અનન્તજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત વિશ્વને સાક્ષાત્ જાણે-દેખે છે તે અભિનન્દન જિનને હું મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે નમસ્કાર કરું છું. ૪.

(વંશસ્થ)

નયપ્રમાણાદિવિધાનસદ્ઘટં પ્રકાશિતં ત તત્ત્વમતીવ નિર્મલમ્ ।

યતસ્ત્વયા તત્સુમતેઽત્ર તાવકં તદન્વયં નામ નમો ઽસ્તુ તે જિનઃ ॥૫॥

અનુવાદ : હે સુમતિ જિનેન્દ્ર! આપે નય અને પ્રમાણ આદિની વિધિથી સંગત તત્ત્વ (વસ્તુ સ્વરૂપ) અતિશય નિર્દોષ રીતે પ્રકાશિત કર્યું હતું, માટે જ આપનું સુમતિ (સુ શોભના મતિર્યસ્યાસૌ સુમતિઃ=ઉત્તમ બુદ્ધિમાન) એ નામ સાર્થક છે. હે જિન! આપને નમસ્કાર હો. ૫.

(વંશસ્થ)

રાજ પદ્મપ્રભતીર્થકૃત્સદસ્યશેષલોકત્રયલોકમધ્યગઃ ।

નભસ્યુદુવ્રાતયુતઃ શશી યથા વચો ઽમૃતૈર્વર્ષતિ યઃ સ પાતુનઃ ॥૬॥

અનુવાદ : જેમ આકાશમાં તારાઓના સમૂહથી યુક્ત થઈને ચંદ્ર શોભે છે તેવી જ રીતે જે પદ્મપ્રભ તીર્થંકરના સમવસરણ સભામાં ત્રણે લોકના સમસ્ત પ્રાણીઓની વચ્ચે સ્થિત થઈને શોભાયમાન થયા હતા તથા જેમણે ત્યાં વચનરૂપી અમૃતની વર્ષા કરી હતી તે પદ્મપ્રભ જિનેન્દ્ર અમારી રક્ષા કરો. ૬.

(વંશસ્થ)

નરામરાહીશ્વરપીડને જયી ધૃતાયુધો ધીરમના ઝણધ્વજઃ ।

વિનાપિ શસ્ત્રૈર્નનુ યેન નિર્જિતો જિનં સુપાર્શ્વં પ્રણમामિ તં સદા ॥૭॥

અનુવાદ : જે સાહસી મીનકેતુ (કામદેવ) શસ્ત્ર ધારણ કરી ચક્રવર્તી, ઈન્દ્ર અને ધરણેન્દ્રને પણ પીડિત કરીને તેમના ઉપર વિજય મેળવે છે એવા તે કામદેવ સુભટને પણ જેમણે શસ્ત્ર વિના જ જીતી લીધો તે સુપાર્શ્વ જિનને હું સદા પ્રણામ કરું છું.

વિશેષાર્થ : સંસારમાં કામદેવ (વિષય વાસના) અત્યંત પ્રબળ મનાય છે. બીજાઓની તો વાત જ શી છે? પરંતુ ઈન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ પણ તેને વશ (થયેલા) દેખવામાં આવે છે. એવા સુભટ તે કામદેવ ઉપર તેઓ જ વિજય મેળવી શકે છે જેમના હૃદયમાં આત્મ-પરનો વિવેક જાગૃત છે. ભગવાન સુપાર્શ્વ એવા જ વિવેકી મહાપુરુષ હતા. તેથી તેમને ઉક્ત કામદેવ ઉપર વિજય મેળવવા માટે કોઈ શસ્ત્રાદિની પણ જરૂર ન પડી. તેમણે એક માત્ર વિવેકબુદ્ધિથી તેને હરાવી દીધો હતો. માટે તે નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે. ૭.

(વંશસ્થ)

શશિપ્રભો વાગમૃતાંશુભિઃ શશી પરં કદાચિન્ન કલઙ્કસંગતઃ ।

ન ચાપિ દોષાકરતાં યયૌ યતિર્જયત્યસૌ સંસૃતિતાપનાશનઃ ॥૮॥

અનુવાદ : ચન્દ્રમા સમાન પ્રભાવાળા ચન્દ્રપ્રભ જિનેન્દ્ર જો કે વચનરૂપ અમૃતના કિરણોથી ચન્દ્રમા હતા, પરંતુ જેમ ચન્દ્રમા કલંક (કાળા ચિહ્ન) સહિત છે તેમ તેઓ કલંક (પાપ-મળ) સહિત કદી નહોતા, તથા જેમ ચન્દ્રમા દોષકર (રાત્રિ કરનાર) છે તેમ તેઓ દોષકર (દોષોની ખાણ) નહોતા. અર્થાત્ તેઓ અજ્ઞાનાદિ સર્વ દોષરહિત હતા. તે સંસારનો સંતાપ નષ્ટ કરનાર ચન્દ્રપ્રભ મુનીન્દ્ર જયવંત હો. ૮.

(વંશસ્થ)

યદીયપાદદ્વિતયપ્રણામતઃ પતત્યધો મોહનધૂલિરઙ્કિનામ્ ।

શિરોગતા મોહઠકપ્રયોગતઃ સ પુષ્પદંતઃ સતતં પ્રણમ્યતે ॥૯॥

અનુવાદ : જેના બન્ને ચરણોમાં નમસ્કાર કરતી વખતે મોહરૂપ ઠગના પ્રયત્નથી પ્રાણીઓના શિરમાં સ્થિત થયેલ મોહન ધૂળ (મોહજનક પાપરજ) નીચે પડી જાય છે તે પુષ્પદંત ભગવાનને હું નિરન્તર પ્રણામ કરું છું.

વિશેષાર્થ : પ્રાણીઓના મસ્તકમાં જે અજ્ઞાનતાને કારણે અનેક પ્રકારના દુર્વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે તે જિનેન્દ્ર ભગવાનના નામસ્મરણ, ચિન્તન અને વંદનથી નષ્ટ થઈ જાય છે. અહીં ઉપર્યુક્ત દુર્વિચારોમાં મોહ દ્વારા સ્થાપિત ધૂળનો આરોપ કરીને આ ઉત્પ્રેક્ષા કરવામાં આવી છે કે મોહદ્વારા જે પ્રાણીઓના મસ્તક ઉપર મોહનધૂળ સ્થાપવામાં આવે છે તે જાણે કે પુષ્પદંત જિનેન્દ્રને પ્રણામ કરવાથી (મસ્તક નમાવવાથી) અનાયાસે જ નષ્ટ થઈ જાય છે. ૯.

(વંશસ્થ)

સતાં યદીયં વચનં સુશીતલં યદેવ ચન્દ્રાદપિ ચન્દનાદપિ ।

તદત્ર લોકે ભવતાપહારિ યત્ પ્રણમ્યતે કિં ન સ શીતલો જિનઃ ॥૧૦॥

અનુવાદ : લોકમાં જેમના વચન સજ્જન પુરુષોને માટે ચન્દ્ર અને ચન્દનથી પણ અધિક શીતળ તથા સંસારનો તાપ નષ્ટ કરનાર છે તે શીતલ જિનને શું પ્રણામ ન કરવા જોઈએ? અર્થાત્ અવશ્ય જ તે પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે. ૧૦.

(વંશસ્થ)

જગત્રયે શ્રેય હતો હ્યયાદિતિ પ્રસિદ્ધનામા જિન ણ્ણ વન્દ્યતે ।

યતો જનાનાં બહુભક્તિશાલિનાં ભવન્તિ સર્વે સફલા મનોરથાઃ ॥૧૧॥

અનુવાદ : ત્રણે લોકમાં પ્રાણીઓ આ શ્રેયાંસ જિન દ્વારા શ્રેય અર્થાત્ કલ્યાણને પ્રાપ્ત થયા છે, તેથી જે ‘શ્રેયાન્’ એવા સાર્થક નામે પ્રસિદ્ધ છે તથા જેના નિમિત્તે અનેક ભક્તિ કરનાર મનુષ્યોના સર્વ મનોરથ (અભિલાષાઓ) સફળ થાય છે તે શ્રેયાંસ જિનેન્દ્રને પ્રણામ કરું છું. ૧૧.

(વંશસ્થ)

પદાબ્જયુગ્મે તવ વાસુપૂજ્ય તઙ્ગનસ્ય પુણ્યં પ્રણતસ્ય તદ્ભવેત્ ।

યતો ન સા શ્રીરિહિ ત્રિવિષ્ટપે ન તત્સુખં યત્ર પુરઃ પ્રધાવતિ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે વાસુપૂજ્ય! તારા ચરણ યુગલમાં પ્રણામ કરતાં પ્રાણીને તે પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે જેનાથી ત્રણે લોકમાં અહીં એવી કોઈ લક્ષ્મી નથી અને એવું કોઈ સુખ પણ નથી કે જે તેની આગળ દોડતું ન હોય.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે વાસુપૂજ્ય જિનેન્દ્રના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કરવાથી જે પુણ્યબંધ થાય છે તેનાથી સર્વ પ્રકારની લક્ષ્મી અને ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૨.

(વંશસ્થ)

મલેર્વિમુક્તો વિમલો ન કૈર્જિનો યથાર્થનામા ભુવને નમસ્કૃતઃ ।

તદસ્ય નામસ્મૃતિરપ્યસંશયં કરોતિ વૈમલ્યમઘાત્મનામપિ ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે વિમળ જિનેન્દ્ર કર્મ-મળ રહિત થઈને ‘વિમળ’ એવું સાર્થક નામ ધારણ કરે છે તેમને લોકમાં ભલા ક્યા ભલ્ય જીવોએ નમસ્કાર નથી કર્યા? અર્થાત્ બધા ભલ્ય જીવોએ તેમને નમસ્કાર કર્યા છે. તેથી તેમના નામનું સ્મરણ પણ નિશ્ચયથી પાપી જીવોને પણ તે પાપ-મળ નષ્ટ કરીને તેમને વિમળ (નિર્મળ) કરે છે. ૧૩.

(વંશસ્થ)

અનન્તબોધાદિચતુષ્ટયાત્મકં દધામ્યનન્તં હૃદિ તદ્ગુણાશયા ।

ભવેદ્યદર્શી નનુ તેન સેવ્યતે તદન્વિતો ભૂરિતૃષેવ સત્સરઃ ॥૧૪॥

અનુવાદ : જે અનંતજિન અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય આ અનંતચતુષ્ટયસ્વરૂપ છે તેને હું તે જ ગુણો (અનંતચતુષ્ટય) પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી હૃદયમાં ધારણ કરું છું. બરાબર પણ છે—જે જે ગુણના અભિલાષી હોય છે તે તે જ ગુણયુક્ત મનુષ્યની સેવા કરે છે. જેમ કે—અતિશય તરસવાળો અર્થાત્ પાણીનો અભિલાષી મનુષ્ય ઉત્તમ તળાવની સેવા કરે છે. ૧૪.

(વંશસ્થ)

નમોઽસ્તુ ધર્માય જિનાય મુક્તયે સુધર્મતીર્થપ્રવિધાયિને સદા ।

યમાશ્રિતો ભવ્યજનો ડત્તિદુર્લભાં લભેત કલ્યાણપરંપરાં પરામ્ ॥૧૫॥

અનુવાદ : જે ધર્મનાથ જિનેન્દ્રના શરણે ગયેલા ભલ્ય જીવ અતિશય દુર્લભ ઉત્કૃષ્ટ કલ્યાણની પરંપરા પ્રાપ્ત કરે છે એવા તે ઉત્તમ ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક ધર્મનાથ જિનેન્દ્રને હું મુક્તિપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી નમસ્કાર કરું છું. ૧૫.

(વંશસ્થ)

વિધાય કર્મક્ષયમાત્મશાન્તિકૃજ્ઞગત્સુ યઃ શાન્તિકરસ્તતો ડભવત્ ।

ઈતિ સ્વમન્યં પ્રતિ શાન્તિકારણં નમામિ શાન્તિં જિનમુન્નતશ્રિયમ્ ॥૧૬॥

અનુવાદ : જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર કર્મોનો નાશ કરીને પ્રથમ તો પોતે પોતાની શાન્તિ કરનાર થયા અને ત્યાર પછી જગત્ના બીજા પ્રાણીઓને પણ શાન્તિનું કારણ થયા. આ રીતે જે સ્વ અને પર બન્નેની ય શાન્તિનું કારણ છે તે ઉત્કૃષ્ટ લક્ષ્મી (સમવસરણાદિરૂપ બાહ્ય તથા અનંતચતુષ્ટયસ્વરૂપ અંતરંગ લક્ષ્મી) યુક્ત શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૬.

(વંશસ્થ)

દયાઙ્ગિનાં ચિદ્ દ્વિતયં વિમુક્તયે પરિગ્રહદ્વન્દ્વિમોચનેન તત્ ।
વિશુદ્ધમાસીદિહ યસ્ય માદૃશાં સ કુન્થુનાથો ઽસ્તુ ભવપ્રશાન્તયે ॥૧૭॥

અનુવાદ : સંસારમાં જે કુન્થુનાથ જિનેન્દ્રને મુક્તિ માટે અંતરંગ અને બાહ્ય બન્ને ય પ્રકારના પરિગ્રહ છોડી દેવાથી પ્રાણીઓની દયા અને ચૈતન્ય (કેવળજ્ઞાન) આ બે વિશુદ્ધ ગુણ પ્રગટ થયા હતા તે કુન્થુનાથ જિનેન્દ્ર મારા જેવા છદ્મસ્થ પ્રાણીઓને સંસારની શાન્તિ (નાશ)નું કારણ થાવ. ૧૭.

(વંશસ્થ)

વિભાન્તિ યસ્યાઙ્ગિઘ્નનઝા નમત્સુરસ્ફુરચ્છિરોરત્નમહો ઽધિકપ્રભાઃ ।
જગદ્ગૃહે પાપતમોવિનાશના ઇવ પ્રદીપાઃ સ જિનો જયત્યરઃ ॥૧૮॥

અનુવાદ : નમસ્કાર કરતા દેવોના પ્રકાશમાન શિરોરત્ન (ચૂડામણિ)ની કાન્તિથી અધિક કાન્તિવાળા જેના પગોના નખ, સંસારરૂપ ઘરમાં પાપરૂપ અંધકાર નષ્ટ કરનાર દીપક સમાન શોભાયમાન થાય છે તે અરનાથ જિનેન્દ્ર જયવંત હો. ૧૮.

(વંશસ્થ)

સુહૃત્સુખી સ્યાદહિતઃ સુદુઃખિતઃ સ્વતો ઽપ્યુદાસીનતમાદપિ પ્રભોઃ ।
યતઃ સ જીયાઙ્ગિનમલ્લિરેકતાં ગતો જગદ્વિસ્મયકારિચેષ્ટિતઃ ॥૧૯॥

અનુવાદ : અત્યંત ઉદાસીનતા (વીતરાગતા) ને પ્રાપ્ત થયેલ હોવા છતાં પણ જે મલ્લિ પ્રભુના નિમિત્તે મિત્ર સ્વયં સુખી અને શત્રુ સ્વયં અતિશય દુઃખી થાય છે, આ રીતે જેમની પ્રવૃત્તિ વિશ્વને માટે આશ્ચર્યજનક છે તથા જે અદ્વૈતભાવને પ્રાપ્ત થયા છે તે મલ્લિ જિનેન્દ્ર જયવંત થાવ.

વિશેષાર્થ : જે પ્રાણી શત્રુને દુઃખી અને મિત્રને સુખી કરે છે તે કદી ઉદાસીન રહી શકતો નથી. પરંતુ મલ્લિ જિનેન્દ્ર ન તો શત્રુ પ્રત્યે દ્વેષ રાખતા હતા અને ન મિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ. છતાં પણ તેમનો ઉત્કર્ષ જોઈને તેઓ સ્વભાવથી જ ક્રમશઃ દુઃખી અને સુખી થતા હતા. તેથી અહીં તેમની પ્રવૃત્તિને આશ્ચર્યકારી કહેવામાં આવી છે. ૧૯.

(વંશસ્થ)

વિહાય નૂનં તૃણવત્સ્વસંપદં મુનિર્વ્રતૈર્યો ડભવદત્ર સુવ્રતઃ ।

જગામ તદ્દામ વિરામવર્જિતં સુબોધદૃઢ્ઢમે સ જિનઃ પ્રસીદતુ ॥૨૦॥

અનુવાદ : જે મુનિસુવ્રત અહીં પોતાની સંપત્તિ તૃણ સમાન છોડીને વ્રતો (મહાવ્રતો) દ્વારા સુવ્રત (ઉત્તમ વ્રતોના ધારક) મુનિ થયા હતા અને ત્યારપછી તે અવિનશ્વર પદ (મોક્ષ) પણ પામ્યા હતા તે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનથી વિભૂષિત મુનિસુવ્રત જિનેન્દ્ર મારા ઉપર પ્રસન્ન થાવ. ૨૦.

(વંશસ્થ)

પરં પરાયત્તયાતિદુર્બલં ચલં ચસૌખ્યં ચદસૌખ્યમેવ તત્ ।

અદઃ પ્રમુચ્યાત્મસુખે કૃતાદરો નમિર્જિનો યઃ સ મમાસ્તુ મુક્તયે ॥૨૧॥

અનુવાદ : જે ઇન્દ્રિયસુખ પર (કર્મ) ને આધીન હોવાના કારણે આત્માથી પર અર્થાત્ ભિન્ન છે, અતિશય દુર્બળ છે તથા વિનશ્વર છે તે વાસ્તવમાં દુઃખરૂપ જ છે. જેણે તે ઇન્દ્રિયસુખ છોડીને આત્મિક સુખના વિષયમાં આદર કર્યો હતો તે નેમિનાથ જિનેન્દ્ર મારા માટે મુક્તિનું કારણ થાવ. ૨૧.

(વંશસ્થ)

અરિષ્ટસંકર્તનચક્રનેમિતામ્ ઉપાગતો ભવ્યજનેષુ યો જિનઃ ।

અરિષ્ટનેમિર્જગતીતિ વિશ્રુતઃ સ ઝર્જયન્તે જયતાદિતઃ શિવમ્ ॥૨૨॥

અનુવાદ : જે અશુભકર્મ કાપવા માટે ચક્રની ધાર સમાન હોવાથી જગતમાં ભવ્ય જીવો વચ્ચે ‘અરિષ્ટનેમિ’ એવા સાર્થક નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને ગિરનાર પર્વત ઉપરથી મુક્તિ પામ્યા છે તે નેમિનાથ જિનેન્દ્ર જયવંત હો. ૨૨.

(વંશસ્થ)

યદૂર્ધ્વદેશે નભસિ ક્ષણાદહિપ્રભોઃ ફણારત્નકરૈઃ પ્રધાવિતમ્ ।

પદાતિભિર્વા કમઠાહતેઃ કૃતે કરોતુ પાર્શ્વઃ સ જિનો મમામૃતમ્ ॥૨૩॥

અનુવાદ : જેની ઉપર આકાશમાં ધરણેન્દ્રની ફેણો સંબંધી રત્નોના કિરણ કમઠના આઘાત માટે અર્થાત્ તેનો ઉપદ્રવ વ્યર્થ કરવા માટે ક્ષણમાત્રમાં પાયદળ સેનાની જેમ દોડ્યા હતા તે પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્ર મને અમૃત અર્થાત્ મોક્ષ આપો. ૨૩.

(વંશસ્થ)

ત્રિલોકલોકેશ્વરતાં ગતો ડપિ યઃ સ્વકીયકાયેડપિ તથાપિ નિઃસ્પૃહઃ ।

સ વર્ધમાનો ડન્ટ્યજિનો નતાય મે દદાતુ મોક્ષં મુનિપદ્મનન્દિને ॥૨૪॥

અનુવાદ : ત્રણ લોકના પ્રાણીઓમાં પ્રભુતાને પ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ જે પોતાના શરીરના વિષયમાં પણ મમત્વ ભાવ રહિત છે તે વર્ધમાન અંતિમ તીર્થંકર નમ્રીભૂત થયેલ મને પદ્મનન્દીને મોક્ષ પ્રદાન કરો. ૨૪.

આ રીતે સ્વયંભૂસ્તોત્ર સમાપ્ત થયું. ૧૬.

૧૭. સુપ્રભાતાષ્ટકમ્

[૧૭. સુપ્રભાતાષ્ટકમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃશેષાવરણદ્વયસ્થિતિનિશાપ્રાન્તે ડન્તરાયક્ષયા[યો]-
દ્ઘોતે મોહકૃતે ગતે ચ સહસા નિદ્રાભરે દૂરતઃ ।
સમ્યગ્જ્ઞાનદૃગ્ક્ષિયુગ્મમભિતા વિસ્ફારિતં યત્ર ત-
લ્લબ્ધં યૈરિહ સુપ્રભાતમચલં તેભ્યો જિનેભ્યો નમઃ ॥૧॥

અનુવાદ : જે સુપ્રભાતમાં સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ આ બે આવરણ કર્મોની સ્થિતિરૂપ રાત્રિનો અંત થઈને અન્તરાય કર્મના ક્ષયરૂપી પ્રકાશ થઈ જતાં તથા શીઘ્ર જ મોહકર્મથી નિર્મિત નિદ્રાભાર સહસા દૂર થઈ જતાં સમીચીન જ્ઞાન અને દર્શનરૂપ નેત્રયુગલ સર્વ તરફ વિસ્તાર પામ્યા છે અર્થાત્ ખૂલી ગયાં છે એવા તે સ્થિર સુપ્રભાતને જેમણે પ્રાપ્ત કરી લીધું છે તે જિનેન્દ્રદેવોને નમસ્કાર હો.

વિશેષાર્થ : જેમ પ્રભાત થઈ જતાં રાત્રિનો અંત થઈને ધીરે ધીરે સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાવા માંડે છે તથા લોકોની નિદ્રા દૂર થઈને તેમના નેત્રયુગલ ખુલી જાય છે કે જેથી તે સર્વ તરફ જોવા લાગી જાય છે. બરાબર એ જ રીતે જિનેન્દ્રદેવોને જે અપૂર્વ પ્રભાતનો લાભ થયા કરે છે તેમાં રાત્રિ સમાન તેમના જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મોની સ્થિતિનો અંત થાય છે, અંતરાયકર્મનો ક્ષય જ પ્રકાશ છે, મોહકર્મજનિત અવિવેકરૂપ નિદ્રાનો ભાર નષ્ટ થઈ જાય છે. ત્યારે તેમના કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનરૂપ બન્ને નેત્રો ખુલી જાય છે જેથી તેઓ સમસ્ત વિશ્વને સ્પષ્ટપણે જાણવા અને દેખવા લાગે છે. એવા તે અલૌકિક, અવિનશ્વર સુપ્રભાતને પ્રાપ્ત કરનાર જિનેન્દ્રોને અહીં નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્સચ્ચક્રસુખપ્રદં યદમલં જ્ઞાનપ્રભાભાસુરં
લોકાલોકપદપ્રકાશનવિધિપ્રૌઢં પ્રકૃષ્ટં સકૃત્ ।

उद्भूते सति यत्र जीवितमिव प्राप्तं परं प्राणिभिः

त्रैलोक्याधिपतेर्जिनस्य सततं तत्सुप्रभातं स्तुवे ॥२॥

અનુવાદ : જે સુપ્રભાત સત્યક અર્થાત્ સજ્જનોને સુખ આપનાર (અથવા ઉત્તમ ચક્રવાક પક્ષીઓને સુખ આપનાર અથવા સમીચીન ચક્રરત્ન ધારણ કરનાર ચક્રવર્તીને સુખ આપનાર), નિર્મળ, જ્ઞાનની પ્રભાથી પ્રકાશમાન, લોક અને અલોકરૂપ સ્થાનને પ્રકાશિત કરવાની વિધિમાં ચતુર અને ઉત્કૃષ્ટ છે તથા જે એકવાર પ્રગટ થતાં જાણે પ્રાણી ઉત્કૃષ્ટ જીવનને જ પ્રાપ્ત કરી લે છે; એવા તે ત્રણ લોકના અધિપતિસ્વરૂપ જિનેન્દ્ર ભગવાનના સુપ્રભાતની હું નિરંતર સ્તુતિ કરું છું. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एकान्तोद्धतवादिकौशिकशतैर्नष्टं भयादाकुले-

र्जातं यत्र विशुद्धखेचरनुतिव्याहारकोलाहलम् ।

यत्सद्धर्मविधिप्रवर्धनकरं तत्सુप्रभातं परं

मन्ये ऽर्हत्परमेष्ठिनो निरुपमं संसारसंतापहृत् ॥३॥

અનુવાદ : જે સુપ્રભાતમાં સર્વથા એકાન્તવાદથી ઉદ્ધત સેંકડો પ્રવાદીરૂપ ધૂવડ પક્ષી ભયથી વ્યાકુળ થઈને નષ્ટ થઈ ગયા છે, જે આકાશગામી વિદ્યાધરો અને દેવો દ્વારા કરવામાં આવતી વિશુદ્ધ સ્તુતિના શબ્દથી શબ્દાયમાન છે, જે સમીચીન ધર્મવિધિને વધારનાર છે, ઉપમા સહિત અર્થાત્ અનુપમ છે અને સંસારનો સંતાપ નષ્ટ કરનાર છે, એવા તે અરહંત પરમેષ્ઠીના સુપ્રભાતને જ હું ઉત્કૃષ્ટ સુપ્રભાત માનું છું. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

सानन्दं सुरसुन्दरीभिरभितः शक्रैर्यदा गीयते

प्रातः प्रतरधीश्वरं यदतुलं वैतालिकैः पठ्यते ।

यच्चाश्रावि नभश्चरैश्च फणिभिः कन्याजनाद्रायत-

स्तद्वन्दे जिनसुप्रभातमखिलत्रैलोक्यहर्षप्रदम् ॥४॥

અનુવાદ : ઈન્દ્રો સાથે દેવાંગનાઓ જે સુપ્રભાતનું આનંદપૂર્વક સર્વ તરફ ગાન

કરે છે, ભાટચારણો પોતાના સ્વામીનું લક્ષ્ય રાખીને જે અનુપમ સુપ્રભાતની સ્તુતિ કરે છે તથા જે સુપ્રભાત વિષે વિદ્યાધર અને નાગકુમાર જાતિના દેવ ગાતી કન્યાઓ પાસેથી સાંભળે છે; આ રીતે સમસ્ત ત્રણે લોકને હર્ષિત કરનાર તે જિન ભગવાનના સુપ્રભાતને હું વંદન કરું છું. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ઉદયોતે સતિ યત્ર નશ્યતિ તરાં લોકે ડઘચૌરો ડચિરં
દોષેશો ડન્તરતીવ યત્ર મલિનો મન્દપ્રભો જાયતે ।
યત્રાનીતિતમસ્તતેર્વિઘટનાજ્ઞાતા દિશો નિર્મલા
વન્ધ્યં નન્દતુ શાશ્વતં જિનપતેસ્તસુપ્રભાતં પરમ્ ॥૫॥

અનુવાદ : જે સુપ્રભાતનો પ્રકાશ થતાં લોકમાં પાપરૂપી ચોર અત્યંત જલ્દી નષ્ટ થઈ જાય છે, જે સુપ્રભાતના પ્રકાશમાં દોષેશ અર્થાત્ મોહરૂપ ચન્દ્રમા અંદર અતિશય મલિન થઈને મન્દ તેજવાળો થઈ જાય છે તથા જે સુપ્રભાત થતાં અન્યાયરૂપ અંધકારનો સમૂહ ન થઈ જવાથી દિશાઓ નિર્મળ થઈ જાય છે; એવા તે વંદનીય અને અવિનશ્વર જિન ભગવાનનું ઉત્કૃષ્ટ સુપ્રભાત વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાવ.

વિશેષાર્થ : પ્રભાતનો સમય થતાં રાત્રે સંચાર કરનાર ચોર ભાગી જાય છે, દોષેશ (રાત્રિનો સ્વામી ચન્દ્રમા) મલિન અને ઝાંખા પ્રકાશવાળો (ફીક્કો) થઈ જાય છે અને રાત્રિજનિત અંધકાર નષ્ટ થઈ જવાથી દિશાઓ નિર્મળ થઈ જાય છે. એ જ રીતે જિન ભગવાનને જે અનુપમ સુપ્રભાતનો લાભ થાય છે તે થતાં ચોર સમાન ચિરકાલીન પાપ તરત જ નષ્ટ થઈ જાય છે, દોષેશ (દોષોના સ્વામી મોહ) કાન્તિહીન થઈને દૂર ભાગી જાય છે તથા અન્યાય અને અત્યાચાર નષ્ટ થઈ જવાથી બધી બાજુએ પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે. તે જિનેન્દ્રદેવનું સુપ્રભાત વંદનીય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

માર્ગ યત્રકટીકરોતિ હરતે દોષાનુષઙ્ગસ્થિતિં
લોકાનાં વિદધાતિ દૃષ્ટિમચિરાદર્થાવલોકક્ષમામ્ ।
કામાસક્તધિયામપિ કૃશયતિ પ્રીતિં પ્રિયાયામિતિ
પ્રાતસ્તુલ્યતયાપિ કો ડપિ મહિમાપૂર્વઃ પ્રભાતો ડર્હતામ્ ॥૬॥

અનુવાદ : અરહંતોનું પ્રભાત માર્ગ પ્રગટ કરે છે. દોષોના સંબંધની સ્થિતિ

નષ્ટ કરે છે, લોકોની દૃષ્ટિ તરત જ પદાર્થોને દેખવામાં સમર્થ બનાવે છે તથા વિષયભોગમાં આસક્ત બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓની સ્ત્રીવિષયક પ્રીતિ કૃશ (નિર્બળ) કરે છે. આ રીતે તે અરહંતોનું પ્રભાત જો કે પ્રભાતકાળ તુલ્ય જ છે, છતાં પણ તેનો કોઈ અપૂર્વ જ મહિમા છે.

વિશેષાર્થ : જેવી રીતે પ્રભાત થતાં માર્ગ પ્રગટ દેખાવા માંડે છે તેવી જ રીતે અરહંતોના આ પ્રભાતમાં પ્રાણીઓને મોક્ષનો માર્ગ દેખાવા લાગે છે, જેમ પ્રભાત દોષા (રાત્રિના) સંગનો નાશ કરે છે તેવી જ રીતે આ અરહંતોનું પ્રભાત રાગદ્વેષાદિરૂપ દોષોની સંગતિ નષ્ટ કરે છે. જેમ પ્રભાત લોકોની દૃષ્ટિને તરત જ ઘટ-પટાદિ પદાર્થો દેખવામાં સમર્થ કરી દે છે તેવી જ રીતે આ અરહંતોનું પ્રભાત પ્રાણીઓની દૃષ્ટિ (જ્ઞાન) ને જીવાદિ સાત તત્વોનું યથાર્થ સ્વરૂપ દેખવા-જાણવામાં સમર્થ કરી દે છે તથા જેમ પ્રભાત થઈ જતાં કામી જનની સ્ત્રીવિષયક પ્રીતિ ઓછી થઈ જાય છે તેવી જ રીતે તે અરહંતોના પ્રભાતમાં પણ કામીજનની વિષયેચ્છા ઓછી થઈ જાય છે. આ રીતે અરહંતોનું તે પ્રભાત પ્રસિદ્ધ પ્રભાત સમાન હોઈને પણ અપૂર્વ જ મહિમા ધારણ કરે છે. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યદ્ધાનોરપિ ગોચરં ન ગતવાન્ ચિત્તે સ્થિતં તત્તમો

ભવ્યાનાં દલયત્તથા કુવલયે કુર્યાદ્વિકાશશ્રિયમ્ ।

તેજઃ સૌખ્યહતેરકર્તુ યદિદં નક્તંચરાણામપિ

ક્ષેમં વો વિદધાતુ જૈનમસમં શ્રીસુપ્રભાતં સદા ॥૭॥

અનુવાદ : ભવ્ય જીવોના હૃદયમાં સ્થિત જે અંધકાર સૂર્યગોચર થયો નથી અર્થાત્ જેને સૂર્ય પણ નષ્ટ કરી શક્યો નથી તેને જે જિન ભગવાનનું સુપ્રભાત નષ્ટ કરે છે, જે કુવલય (ભૂમંડળ) ના વિષયમાં વિકાસલક્ષ્મી (પ્રમોદ) કરે છે-લોકના સર્વે પ્રાણીઓને હર્ષિત કરે છે તથા જે નિશાયરો (ચન્દ્ર અને રાક્ષસ આદિ) ના પણ તેજ અને સુખનો ઘાત કરતું નથી; તે જિન ભગવાનનું અનુપમ સુપ્રભાત સર્વદા આપ સૌનું કલ્યાણ કરો.

વિશેષાર્થ : લોકપ્રસિદ્ધ પ્રભાતની અપેક્ષાએ જિનભગવાનના આ સુપ્રભાતમાં અપૂર્વતા છે. તે આ રીતે-પ્રભાતનો સમય કેવળ રાત્રિનો અંધકાર નષ્ટ કરે છે, તે જીવોના અભ્યંતર અંધકાર (અજ્ઞાન) ને નષ્ટ કરી શકતો નથી; પરંતુ જિન ભગવાનનું તે સુપ્રભાત ભવ્ય જીવોના હૃદયમાં સ્થિત તે અજ્ઞાનાન્ધકારને પણ નષ્ટ કરે છે, લોકપ્રસિદ્ધ પ્રભાત કુવલય (સફેદ કમળ) ને વિકસિત નથી

કરતું પણ મુકુલિત જ કરે છે (બીડાઈ જાય છે); પરંતુ જિન ભગવાનનું સુપ્રભાત તે કુવલય (ભૂમંડળના સમસ્ત જીવો) ને વિકસિત (પ્રમુદિત) જ કરે છે. લોકપ્રસિદ્ધ પ્રભાત નિશાયરો (ચન્દ્ર, ચોર અને ઘૂવડ વગેરે)ના તેજ અને સુખનો નાશ કરે છે પરંતુ જિન ભગવાનનું તે સુપ્રભાત તેમના તેજ અને સુખનો નાશ નથી કરતું. આ રીતે તે જિન ભગવાનનું અપૂર્વ સુપ્રભાત સર્વ પ્રાણીઓને માટે કલ્યાણકારી છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભવ્યામ્ભોરુહનન્દિકેવલરવિઃ પ્રાપ્નોતિ યત્રોદયં

દુષ્કર્મોદયનિદ્રયા પરિહતં જાગર્તિ સર્વં જગત્ ।

નિત્યં યૈઃ પરિપઠ્યતે જિનપતેરેતત્પ્રભાતાષ્ટકં

તેષામાશુ વિનાશમેતિ દુરિતં ધર્મઃ સુખં વર્ધતે ॥૮॥

અનુવાદ : જે સુપ્રભાતમાં ભવ્યજીવોરૂપ કમળોને આનંદિત કરનાર કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય ઉદય પામે છે તથા સંપૂર્ણ જગત્ (જગતના જીવ) પાપકર્મના ઉદયરૂપ નિદ્રાથી છૂટકારો પામીને જાગે છે અર્થાત્ પ્રબોધ પામે છે તે જિન ભગવાનના સુપ્રભાતની સ્તુતિ સ્વરૂપ આ પ્રભાતાષ્ટક જે જીવ નિરંતર ભણે છે તેમના પાપ તરત જ નાશ પામે છે તથા ધર્મ અને સુખ વૃદ્ધિ પામે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ સુપ્રભાત થતાં કમળોને પ્રફુલ્લિત કરનાર સૂર્ય ઉદય પામે છે તેવી જ રીતે જિન ભગવાનના તે સુપ્રભાતમાં ભવ્ય જીવોને પ્રફુલ્લિત કરનાર કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય ઉદય પામે છે તથા જેમ પ્રભાત થતા જગતના પ્રાણી નિદ્રા રહિત થઈને જાગી ઉઠે છે તેવી જ રીતે જિન ભગવાનના પ્રભાતમાં જગતના સર્વ પ્રાણી પાપકર્મના ઉદયસ્વરૂપ નિદ્રારહિત થઈને જાગી જાય છે-પ્રબોધ પામી જાય છે આ રીતે આ જિન ભગવાનનું સુપ્રભાત અનુપમ છે. તેના વિષયમાં જે શ્રી પદ્મનન્દી મુનિએ આઠ શ્લોકોમાં આ સ્તુતિ કરી છે તે વાંચવાથી પ્રાણીઓના પાપનો વિનાશ અને ધર્મ તથા સુખની અભિવૃદ્ધિ થાય છે. ૮.

આ રીતે સુપ્રભાતાષ્ટક સમાપ્ત થયું. ૧૭.

૧૮. શાન્તિનાથ સ્તોત્ર

[૧૮. શાન્તિનાથ સ્તોત્રમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ત્રૈલોક્યાધિપતિત્વસૂચનપરં લોકેશ્વરૈરુદ્ધતં
યસ્યોપર્યુપરીન્દુમણ્ડલનિભં છત્રત્રયં રાજતે ।
અશ્રાન્તોદ્ગતકેવલોજ્જ્વલરુચા નિર્ભર્ત્સિતાર્કપ્રભં
સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૧॥

અનુવાદ : જે શાન્તિનાથ ભગવાનના એક એક ઉપર ઈન્દ્રો દ્વારા ધારણ કરવામાં આવતા ચન્દ્રમંડળ સમાન ત્રણ છત્ર ત્રણે લોકની પ્રભુતા સૂચિત કરતા નિરન્તર ઉદયમાન રહેનાર કેવળજ્ઞાનરૂપ નિર્મળ જ્યોતિ દ્વારા સૂર્યના પ્રકાશને તિરસ્કૃત કરીને સુશોભિત થાય છે તે પાપરૂપ કાલિમાંથી રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દેવઃ સર્વવિદેષ એષ પરમો નાન્યસ્ત્રિલોકીપતિઃ
સન્ત્યસ્યૈવ સમસ્તતત્ત્વવિષયા વાચઃ સતાં સંમતાઃ ।
એતદ્ઘોષયતીવ યસ્ય વિબુધૈરાસ્ફાલિતો દુન્દુભિઃ
સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૨॥

અનુવાદ : જેની ભેરી દેવો દ્વારા તાડિત થઈને જાણે એ જ ઘોષણા કરે છે કે ત્રણે લોકના સ્વામી અને સર્વજ્ઞ આ શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર જ ઉત્કૃષ્ટ દેવ છે અને બીજા નથી; તથા સમસ્ત તત્ત્વોનું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રગટ કરનાર એમના જ

વચન સજજનોને ઈષ્ટ છે, બીજા કોઈના ય વચન તેમને ઈષ્ટ નથી; તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દિવ્યસ્ત્રીમુખપટ્કજૈકમુકુરપ્રોલ્લાસિનાનામણિ-

સ્ફારીભૂતવિચિત્રરશ્મિરચિતાનમ્રામરેન્દ્રાયુધૈઃ ।

સચ્ચિત્રીકૃતવાતવર્ત્મનિ લસત્સિંહાસને યઃ સ્થિતઃ

સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૩॥

અનુવાદ : જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર દેવાંગનાઓના મુખકમળરૂપ અનુપમ દર્પણમાં દેદીપ્યમાન અનેક મણિઓના ફેલાતાં વિચિત્ર કિરણો દ્વારા રચવામાં આવેલા કેટલાક નમ્રીભૂત મેઘધનુષ્યો દ્વારા આકાશને સમીચીનપણે વિચિત્ર (અનેક વર્ણમય) કરનાર સિંહાસન ઉપર સ્થિત છે તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાન સદા આપણી રક્ષા કરો. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગન્ધાકૃષ્ટમધુવ્રતજરુતૈર્વ્યાપારિતા કુર્વતી

સ્તોત્રાણીવ દિવઃ સુરઃ સુમનસાં વૃદ્ધિર્યદગ્રે ઽભવત્ ।

સેવાયાતસમસ્તવિષ્ટપપતિસ્તુત્યાશ્રયસ્પર્દ્ધયા

સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૪॥

અનુવાદ : જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રની આગળ દેવો દ્વારા વ્યાપારિત થયેલી અર્થાત્ કરવામાં આવતી જે આકાશમાંથી ફૂલોની વર્ષા થઈ હતી તે ગન્ધદ્વારા આકર્ષેલા ભ્રમરસમૂહના શબ્દોથી જાણે સેવાના નિમિત્તે આવેલા સમસ્ત લોકના સ્વામી દ્વારા કરવામાં આવતી સ્તુતિના નિમિત્ત સ્પર્ધા પામીને સ્તુતિઓ જ કરી રહી હતી, તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વ્યદ્યોતૌ કિમુતાનલસ્ય કણિકે શુભ્રાભ્રલેશાવથ

સૂર્યાચન્દ્રમસાવિતિ પ્રગુણિતૌ લોકાક્ષિયુગ્મૈઃ સુરૈઃ ।

તવ્યેતે હિ યદગ્રતો ડતિવિશદં તદ્યસ્ય ભામણ્ડલં

સો ડસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૫॥

અનુવાદ : જે શાન્તિનાથ ભગવાનનું અત્યંત નિર્મળ તે ભામંડળ છે કે જેની આગળ લોકોના બન્ને નેત્ર તથા દેવ સૂર્ય અને ચન્દ્રના વિષયમાં એવી કલ્પના કરે છે કે આ શું બે આગિયા છે અથવા અગ્નિના બે તણખા છે, અથવા સફેદ વાદળના બે ટૂકડા છે, તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે ભગવાન શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રનું પ્રભામંડળ એટલું નિર્મળ અને દેદીપ્યમાન હતું કે તેની આગળ સૂર્ય-ચન્દ્ર લોકોને આગિયા, અગ્નિકણ અથવા સફેદ વાદળના ટૂકડા સમાન કાન્તિહીન લાગતા હતા. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યસ્યાશોકતરુર્વિનિદ્રસુમનોગુચ્છપ્રસવ્તૈઃ ક્વણદ્-

ભૃદ્ગૈર્ભક્તિયુતઃ પ્રભોરહરહર્ગાયન્નિવાસ્તે યશઃ ।

શુભ્રં સાભિનયો મરુચ્છલલતાપર્યન્તપાણિશ્રિયા

સો ડસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૬॥

અનુવાદ : જે શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રનું અશોકવૃક્ષ વિકસિત પુષ્પોના ગુચ્છોમાં આસક્ત થઈને શબ્દ કરનાર ભમરા દ્વારા જાણે ભક્તિયુત થઈને પ્રતિદિન પ્રભુના ધવલ યશનું ગાન કરતું તથા વાયુથી ચંચળ લતાઓના પર્યન્તભાગરૂપ ભુજાઓની શોભાથી જાણે અભિનય (નૃત્ય) કરતું સ્થિત છે તે પાપરૂપ કાલિમારહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વિસ્તીર્ણાખિલવસ્તુતત્ત્વકથનાપારપ્રવાહોઞ્વલા

નિઃશેષાર્થિષેવિતાતિશિશિરા શૈલાદિવોત્તુઙ્ગતઃ ।

પ્રોદભૂતા હિ સરસ્વતી સુરનુતા વિશ્વં પુનાના યતઃ

સો ડસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૭॥

અનુવાદ : ઉન્નત પર્વત સમાન જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રથી ઉત્પન્ન થયેલી દિવ્ય વાણીરૂપ સરસ્વતી નામની નદી (અથવા ગંગા) વિસ્તીર્ણ સમસ્ત વસ્તુસ્વરૂપના વ્યાખ્યાનરૂપ અપાર પ્રવાહથી ઉજજવળ, સર્વ યાચકો વડે સેવિત, અતિશય શીતળ, દેવોથી સ્તુતિ પામેલ અને વિશ્વને પવિત્ર કરનારી છે; તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો.

વિશેષાર્થ : અહીં ભગવાન શાન્તિનાથની વાણીની સરસ્વતી નદી સાથે તુલના કરતાં એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે સરસ્વતી નદી અપાર નિર્મળ જળપ્રવાહથી યુક્ત છે તેવી જ રીતે ભગવાનની વાણી વિસ્તીર્ણ સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપના કથનરૂપ પ્રવાહથી સંયુક્ત છે, જેમ સ્નાનાદિના અભિલાષી જનો તે નદીની સેવા કરે છે તેવી જ રીતે તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ જીવો ભગવાનની તે વાણીની પણ સેવા કરે છે, જેમ નદી ગરમીથી પિડાયેલા પ્રાણીઓને સ્વભાવથી શીતળ કરનારી છે તેવી જ રીતે ભગવાનની તે વાણી પણ પ્રાણીઓના સંસારરૂપ સંતાપનો નાશ કરીને તેમને શીતળ કરનારી છે, નદી જો ઊંચા પર્વત ઉપરથી ઉત્પન્ન થાય છે તો તે વાણી પર્વત સમાન ગુણોથી ઉન્નતિ પામેલા જિનેન્દ્ર ભગવાનથી ઉત્પન્ન થઈ છે, જો દેવ નદીની સ્તુતિ કરે છે તો તેઓ ભગવાનની તે વાણીની પણ સ્તુતિ કરે છે; તથા જો નદી શારીરિક બાહ્ય મળ દૂર કરીને વિશ્વને પવિત્ર કરે છે તો તે ભગવાનની વાણી પ્રાણીઓના અભ્યંતર મળ (અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ) ને દૂર કરીને તેમને પવિત્ર કરે છે. આ રીતે તે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રની વાણી નદી સમાન હોવા છતાં પણ તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ છે, કારણ કે તે તો કેવળ પ્રાણીઓના બાહ્ય મળ જ દૂર કરી શકે છે પરંતુ તે ભગવાનની વાણી તેમનો અભ્યંતર મળ પણ દૂર કરે છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

લીલોદ્દેલિતબાહુકઙ્કળરણત્કારપ્રહૃષ્ટૈઃ સુરૈઃ

વજ્રચ્છન્દ્રમરીચિસંચયસમાકારૈશ્ચલદ્વામરૈઃ ।

નિત્યં યઃ પરિવીજ્યતે ત્રિજગતાં નાથસ્તથાપ્યસ્પૃહઃ

સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૮॥

અનુવાદ : ત્રણે લોકોના સ્વામી જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રની ઉપર રમતમાત્રમાં ઉંચકેલી ભુજાઓમાં સ્થિત કંકણના શબ્દથી હર્ષ પામેલા દેવ સદા પ્રકાશમાન ચન્દ્રકિરણોના સમૂહ સમાન આકારવાળા ચંચળ ચામરો ઢોળે છે, તો પણ જે ઈચ્છારહિત છે; તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિઃશેષશ્રુતબોધવૃદ્ધમતિભિઃ પાયૈરુદારૈરપિ
 સ્તોત્રૈર્યસ્ય ગુણાર્ણવસ્ય હરિભિઃ પારો ન સંપ્રાપ્યતે ।
 ભવ્યાભ્મોરુહનન્દિકેવલરવિર્ભક્ત્યા મયાપિ સ્તુતઃ
 સો ઽસ્માન્ પાતુ નિરજ્જનો જિનપતિઃ શ્રીશાન્તિનાથઃ સદા ॥૧॥

અનુવાદ : સમસ્ત શાસ્ત્રજ્ઞાનથી વૃદ્ધિ પામેલી બુદ્ધિવાળા ઈન્દ્રો પણ અનેક મહાન સ્તોત્રો દ્વારા જે શાન્તિનાથ જિનેન્દ્રના ગુણસમૂહનો પાર પામતા નથી તે ભવ્ય જીવોરૂપ કમળોને પ્રફુલ્લિત કરનાર એવા કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય સંયુક્ત જિનેન્દ્રની મેં જે સ્તુતિ કરી છે તે કેવળ ભક્તિને વશ થઈને જ કરી છે. તે પાપરૂપ કાલિમા રહિત શ્રી શાન્તિનાથ જિનેન્દ્ર આપણી સદા રક્ષા કરો. ૯.

આ રીતે શાન્તિનાથ સ્તોત્ર સમાપ્ત થયું. ૧૮.

૧૯. શ્રીજિનપૂજાષ્ટક

[૧૧. શ્રીજિનપૂજાષ્ટકમ્]

(વસંતતિલકા)

જાતિર્જરામરણમિત્યનલત્રયસ્ય
જિવાશ્રિતસ્ય બહુતાપકૃતો યથાવત્ ।
વિધ્યાપનાય જિનપાદયુગાગ્રભૂમૌ
ધારાત્રયં પ્રવરવારિકૃતં ક્ષિપામિ ॥૧॥

અનુવાદ : જન્મ, જરા અને મરણ આ જીવના આશ્રયે રહેનાર ત્રણ અગ્નિઓ બહુ સંતાપ કરનારી છે. હું તેમને શાન્ત કરવા માટે જિન ભગવાનના ચરણ યુગલ આગળ વિધિપૂર્વક ઉત્તમ જળથી નિર્મિત ત્રણ ધારાઓનું ક્ષેપણ કરું છું. ૧. જળધારા.

(વસંતતિલકા)

યદ્વદ્વચો જિનપતેર્ભવતાપહારિ
નાહં સુશીતલમપીહ ભવામિ તદ્વત્ ।
કર્પૂરચન્દનમિતીવ મયાર્પિતં સત્
ત્વત્પાદપટ્કજસમાશ્રયણં કરોતિ ॥૨॥

અનુવાદ : જેવી રીતે જિન ભગવાનની વાણી સંસારનો સંતાપ દૂર કરનારી છે તેવી રીતે શીતળ હોવા છતાં પણ હું તે સંતાપ દૂર કરી શકતો નથી, આ જાતના વિચારથી જ જાણે મારા દ્વારા ભેટ કરવામાં આવેલ કપૂર મિશ્રિત તે ચન્દન હે ભગવાન્! આપના ચરણકમળોનો આશ્રય કરે છે. ૨. ચંદન.

(વસંતતિલકા)

રાજત્યસૌ શુચિતરાક્ષતપુઞ્જરાજિ-
 ર્દત્તાધિકૃત્ય જિનમક્ષતમક્ષધૂતૈર્તૈઃ ।
 વીરસ્ય નેતરજનસ્ય તુ વીરપટ્ટો
 વદ્ધઃ શિરસ્યતિતરાં શ્રિયમાતનોતિ ॥૩॥

અનુવાદ : ઈન્દ્રિયરૂપ ધૂર્તોદ્ધારા બાધા નહીં પામેલા એવા જિન ભગવાનના આશ્રયે આપવામાં આવેલી તે અતિશય પવિત્ર અક્ષતના પુંજની પંક્તિ સુશોભિત થાય છે. બરાબર છે-પરાક્રમી પુરુષના શિર ઉપર બાંધવામાં આવેલ વીરપટ્ટ જેમ અત્યંત શોભા વિસ્તારે છે તેમ કાયર પુરુષના શિર ઉપર બાંધવામાં આવેલ તેવી શોભા વિસ્તારતો નથી. ૩. અક્ષત.

(વસંતતિલકા)

સાક્ષાદપુષ્પશર એવ જિનસ્તદેનં
 સંપૂજયામિ શુચિપુષ્પશરૈર્મનોજ્ઞૈઃ ।
 નાન્યં તદાશ્રયતયા કિલ યન્ન યત્ર
 તત્તત્ર રમ્યમધિકાં કુરુતે ચ લક્ષ્મીમ્ ॥૪॥

અનુવાદ : આ જિનેન્દ્ર પ્રત્યક્ષ અપુષ્પશર અર્થાત્ પુષ્પશર (કામ) સહિત છે, તેથી હું તેની મનોહર અને પવિત્ર પુષ્પશરો (પુષ્પના હારો) થી પૂજા કરું છું. અન્ય (બ્રહ્મા આદિ) કોઈની પણ હું તેમનાથી પૂજા કરતો નથી. કારણ કે તે પુષ્પશર અર્થાત્ કામને આધીન છે. બરાબર છે-જે રમણીય વસ્તુ જ્યાં ન હોય તે ત્યાં અધિક શોભા આપે છે.

વિશેષાર્થ : પુષ્પશરના બે અર્થ થાય છે, પુષ્પરૂપ બાણોના ધારક કામદેવ તથા પુષ્પમાળા. અહીંશ્લેષની મુખ્યતાથી ઉક્ત બન્ને અર્થની વિવક્ષા કરીને એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જિન ભગવાન પાસે પુષ્પશર (કામવાસના) નથી, તેથી હું તેની પુષ્પશરોથી (પુષ્પમાળાઓથી) પૂજા કરું છું. અન્ય હરિ, હર અને બ્રહ્મા આદિ પુષ્પશર સહિત છે; માટે તેમની પુષ્પશરોથી પૂજા કરવામાં કાંઈ પણ શોભા નથી. એ જ વાત પુષ્ટ કરવા માટે એમ પણ કહી દેવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં જે વસ્તુ નથી ત્યાં જ તે વસ્તુ મૂકવાથી શોભા થાય

છે, નહિ કે જ્યાં તે વસ્તુ વિદ્યમાન હોય ત્યાં મૂકવાથી. તાત્પર્ય એ છે કે જિનેન્દ્ર ભગવાન જ જગત્ત્રિજયી કામદેવ રહિત હોવાના કારણે પુષ્પો દ્વારા પૂજવાને યોગ્ય છે, નહિ કે ઉક્ત કામ પીડિત હરિ-હર આદિ. કારણ એ છે કે પૂજક જેમ કામરહિત જિનેન્દ્રની પૂજાથી સ્વયં પણ કામરહિત થઈ જાય છે તેવી રીતે કામ પીડિત અન્યની પૂજા કરવાથી તે કદી પણ તેનાથી રહિત થઈ શકતા નથી. ૪. પુષ્પ.

(વસંતતિલકા)

દેવો ડયમિન્દ્રિયબલપ્રલયં કરોતિ

નૈવેદ્યમિન્દ્રિયબલપ્રદસ્વાદ્યમેતત્ ।

ચિત્રં તથાપિ પુસ્તઃ સ્થિતમર્હતો ડસ્ય

શોભાં વિભર્તિ જગતો નયનોત્સવાય ॥૫॥

અનુવાદ : આ ભગવાન ઇન્દ્રિયનું બળ નષ્ટ કરે છે અને આ નૈવેદ્ય ઇન્દ્રિયનું બળ આપનાર ખાદ્ય (ભક્ષ્ય) છે છતાં પણ આશ્ચર્ય છે કે આ અરહંત ભગવાનની આગળ સ્થિત તે નૈવેદ્ય જગત્ના પ્રાણીઓના નેત્રોને આનંદદાયક શોભા ધારણ કરે છે. ૫. નૈવેદ્ય.

(વસંતતિલકા)

આરાર્તિકં તરલવહ્નિશિખં વિભાતિ

સ્વચ્છે જિનસ્ય વપુષિ પ્રતિવિમ્બિતં સત્ ।

ધ્યાનાનલો મૃગયમાણ ઇવાવશિષ્ટં

દગ્ધું પરિભ્રમતિ કર્મચયં પ્રચણ્ડઃ ॥૬॥

અનુવાદ : ચંચળ અગ્નિશિખાથી સંયુક્ત આરતીનો દીપક જિન ભગવાનના સ્વચ્છ શરીરમાં પ્રતિબિંબિત થઈને એવો શોભે છે કે જાણે તે બાકી રહેલા (અઘાતિ) કર્મસમૂહને બાળવા માટે શોધતી તીવ્ર ધ્યાનરૂપ અગ્નિ જ ફરી રહી હોય. ૬. દીપ.

(વસંતતિલકા)

કસ્તૂરિકારસમયીરિવ પત્રવल्ली:

કુર્વન્ મુખેષુ ચલનૈરિહ દિગ્વધૂનામ્ ।

હર્ષાદિવ પ્રભુજિનાશ્રયણેન વાત-
પ્રેક્ષ્યદ્વપુર્નટતિ પશ્યત ધૂપધૂમઃ ॥૭॥

અનુવાદ : જીઓ, વાયુથી કંપતા શરીરવાળો ધૂપનો ધૂમાડો પોતાના કંપનથી (ચંચળતાથી) જાણે અહીં દિશાઓરૂપ સ્ત્રીઓના મુખમાં કસ્તૂરીના રસમાંથી બનાવેલી પત્રવલ્લી (ગાલ ઉપર કરવામાં આવતી રચના) ને કરતો થકો જિન ભગવાનના આશ્રયથી પ્રાપ્ત થયેલ હર્ષથી નાચી જ રહ્યો છે. ૭. ધૂપ.

(વસંતતિલકા)

ઉચ્ચૈઃફલાય પરમામૃતસંજ્ઞકાય
નાનાફલૈર્જિનપતિં પરિપૂજયામિ ।
તદ્ભક્તિરેવ સકલ્લાનિ ફલાનિ દત્તે
મોહેન તત્તદપિ યાચત એવ લોકઃ ॥૮॥

અનુવાદ : હું ઉત્કૃષ્ટ અમૃત નામનું ઉન્નત ફળ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરવા માટે અનેક ફળોથી જિનેન્દ્રદેવની પૂજા કરું છું. જો કે જિનેન્દ્રની ભક્તિ જ સમસ્ત ફળો આપે છે, તો પણ મનુષ્ય અજ્ઞાનથી ફળની યાચના કર્યા કરે છે. ૮. ફળ.

(વસંતતિલકા)

પૂજાવિધિં વિધિવદત્ર વિધાય દેવે
સ્તોત્રં ચ સંમદરસાશ્રિતચિત્તવૃત્તિઃ ।
પુષ્પાઞ્જલિં વિમલકેવલલોચનાય
યચ્છામિ સર્વજનશાન્તિકરાય તસ્મૈ ॥૯॥

અનુવાદ : હર્ષરૂપ જળથી પરિપૂર્ણ મનોવ્યાપાર સહિત હું અહીં વિધિપૂર્વક જિનભગવાનના વિષયમાં પૂજાવિધાન અને સ્તુતિ કરીને નિર્મળ કેવળજ્ઞાનરૂપ નેત્ર સંયુક્ત થઈને સર્વ જીવોને શાન્તિ પ્રદાન કરનાર તે જિનેન્દ્રને પુષ્પાંજલિ આપું છું. ૯. અર્ધ.

(વસંતતિલકા)

શ્રીપદ્મનન્દિતગુણૌઘ ન કાર્યમસ્તિ
પૂજાદિના યદપિ તે કૃતકૃત્યતાયાઃ ।

સ્વશ્રેયસે તદપિ તત્કરુતે જનોઽર્હન્
કાર્યા કૃષિઃ ફલકૃતે ન તુ ભૂપકૃત્યૈ ॥૧૦॥

અનુવાદ : મુનિ પદ્મ (પદ્મનન્દી) દ્વારા જેના ગુણ સમૂહની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એવા હે અરહંતદેવ! જો કે કૃતકૃત્યતા પામી જવાથી તમને પૂજા આદિથી કાંઈ પણ પ્રયોજન રહ્યું નથી, તો પણ મનુષ્ય પોતાના કલ્યાણ માટે તમારી પૂજા કરે છે. બરાબર પણ છે-ખેતી પોતાનું જ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માટે કરવામાં આવે છે, નહિ કે રાજાનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા માટે.

વિશેષાર્થ : જેમ ખેડૂત જે ખેતી કરે છે તેમાંથી તે કેટલોક ભાગ જો કે કરડપે રાજાને પણ આપે છે તો પણ તે રાજાના નિમિત્તે કાંઈ ખેતી કરતો નથી પરંતુ પોતાના જ પ્રયોજન (કુટુંબ પરિપાલન આદિ) ને સાધવા માટે તે કરે છે. બરાબર એવી જ રીતે ભક્તજનો જે જિનેન્દ્ર આદિની પૂજા કરે છે તે કાંઈ તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે કરતા નથી, પરંતુ પોતાના આત્મપરિણામોની નિર્મળતા માટે જ કરે છે. કારણ એ છે કે જિન ભગવાન તો વીતરાગ (રાગ-દ્વેષ રહિત) છે, તેથી તેનાથી તેમની પ્રસન્નતા તો સંભવતી નથી; છતાં પણ તેનાથી પૂજા કરનારાને પરિણામોમાં જે નિર્મળતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી તેના પાપકર્મોનો રસ ક્ષીણ થાય છે અને પુણ્યકર્મોનો અનુભાગ વૃદ્ધિ પામે છે. આ રીતે દુઃખનો વિનાશ થઈને તેને સુખની પ્રાપ્તિ સ્વયમેવ થાય છે. આચાર્યપ્રવર શ્રી સમન્તભદ્ર સ્વામીએ પણ એમ જ કહ્યું છે-ન પૂજયાર્થસ્ત્વયિ વીતરાગે ન નિન્દયા નાથ વિવાન્તવૈરે । તથાપિ તે પુણ્યગુણસ્મૃતિર્નઃ પુનાતુ ચિત્તં દુસ્તિત્તાજ્જનેભ્યઃ ॥ અર્થાત્ હે ભગવન્! આપ વીતરાગ છો તેથી આપને પૂજાનું કાંઈ પ્રયોજન રહ્યું નથી તથા આપ વૈરભાવ (દ્વેષ બુદ્ધિ) થી પણ રહિત છો તેથી નિન્દાનું પણ આપને કાંઈ પ્રયોજન રહ્યું નથી. છતાં પણ પૂજા આદિ દ્વારા થતું આપના પવિત્ર ગુણનું સ્મરણ અમારા ચિત્તને પાપરૂપ કાલિમાથી બચાવે છે. [સ્વયંભૂ સ્તોત્ર. ૫૭]. ૧૦.

આ રીતે જિનપૂજાષ્ટક સમાપ્ત થયું. ૧૯.

૨૦. શ્રી કરુણાષ્ટક

[૨૦. કરુણાષ્ટમ્]

(આર્યા)

ત્રિભુવનગુરો જિનેશ્વર પરમાનન્દૈકકારણ કૃરુષ્વ ।
મયિ કિંકરેઽત્ર કરુણાં તથા યથા જાયતે મુક્તિઃ ॥૧॥

અનુવાદ : ત્રણે લોકના ગુરુ અને ઉત્કૃષ્ટ સુખના અદ્વિતીય કારણ એવા હે જિનેશ્વર! આ દાસ ઉપર એવી કૃપા કરો કે જેથી મને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જાય. ૧.

(આર્યા)

નિર્વિણ્ણો ડહં નિતરામર્હન્ બહુદુઃખયા ભવસ્થિત્યા ।
અપુનર્ભવાય ભવહર કુરુ કરુણામત્ર મયિ દીને ॥૨॥

અનુવાદ : હે સંસારના નાશક અરહંત! હું અનેક દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર આ સંસારવાસનાથી અત્યંત વિરક્ત થયો છું. આપ આ દીન ઉપર એવી કૃપા કરો કે જેથી મારે ફરી જન્મ ન લેવો પડે અર્થાત્ હું મુક્ત થઈ જાઉં. ૨.

(આર્યા)

ઉદ્ધર માં પતિતમતો વિષમાદ્ભવકૂપતઃ કૃપાં કૃત્વા ।
અર્હન્નલમુદ્ધરણે ત્વમસીતિ પુનઃ પુનર્વચ્મિ ॥૩॥

અનુવાદ : હે અરહંત! આપ કૃપા કરીને આ ભયાનક સંસારરૂપ કૂવામાં પડેલા મારો તેનાથી ઉદ્ધાર કરો. આપ તેમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માટે સમર્થ છો. તેથી હું વારંવાર આપને નિવેદન કરું છું. ૩.

(આર્યા)

ત્વં કારુણિકઃ સ્વામી ત્વમેવ શરણં જિનેશ તેનાહમ્ ।

મોહરિપુદલિતમાનઃ પૂત્કારં તવ પુરઃ કુર્વે ॥૪॥

અનુવાદ : હે જિનેશ! તમે જ દયાળુ છો, તમે જ પ્રભુ છો, અને તમે જ રક્ષક છો. તેથી મોહરૂપ શત્રુદ્વારા જેનું માનમર્દન કરવામાં આવ્યું છે એવો હું આપની પાસે પોકારીને કહું છું. ૪.

(આર્યા)

ગ્રામપતેરપિ કરુણા પેરેણ કેનાપ્યુપદ્રુતે પુંસિ ।

જગતાં પ્રભોર્ન કિં તવ જિન મયિ ખલકર્મભિઃ પ્રહતે ॥૫॥

અનુવાદ : હે જિન! જે એક ગામના સ્વામી હોય છે તે પણ કોઈ બીજા દ્વારા પીડિત મનુષ્ય ઉપર દયા કરે છે. તો પછી જો આપ ત્રણેય લોકના સ્વામી છો તો શું દુષ્ટ કર્મો દ્વારા પીડિત મારા ઉપર દયા નહિ કરો? અર્થાત્ અવશ્ય કરશો. ૫.

(આર્યા)

અપહર મમ જન્મ દયાં કૃત્વેત્યેકત્ર વચસિ વક્તવ્યે ।

તેનાતિદગ્ધ ઇતિ મે દેવ બભૂવ પ્રલાપિત્વમ્ ॥૬॥

અનુવાદ : હે દેવ! આપ કૃપા કરીને મારા જન્મ (જન્મ-મરણરૂપ સંસાર)નો નાશ કરો, એ જ એક વાત મારે આપને કહેવાની છે. પરંતુ હું તો જન્મથી અતિશય બળેલો છું અર્થાત્ પીડિત છું તેથી હું ઘણો બકવાદી બન્યો છું. ૬.

(આર્યા)

તવ જિનચરણાબ્જયુગં કરુણામૃતસંગશીતલં યાવત્ ।

સંસારાતપતપ્તઃ કરોમિ હૃદિ તાવદેવ સુખી ॥૭॥

અનુવાદ : હે જિન! સંસારરૂપ તડકાથી સંતાપ પામેલો હું જ્યાંસુધી દયારૂપ અમૃતની સંગતિથી શીતળતા પામેલા તમારા બન્ને ચરણકમળોને હૃદયમાં ધારણ કરું છું ત્યાંસુધી જ સુખી રહું છું. ૭.

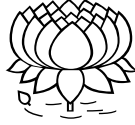
(આર્યા)

જગદેકશરણ ભગવન્નસમશ્રીપદ્મનન્દિતગુણૌઘ ।

કિં બહુના કુરુ કરુણામ્ અત્ર જને શરણમાપન્ને ॥૮॥

અનુવાદ : જગતના પ્રાણીઓના અદ્વિતીય રક્ષક તથા અસાધારણ લક્ષ્મી સંપન્ન અને મુનિ પદ્મનન્દી દ્વારા સ્તુતિ કરાયેલ ગુણસમૂહ સહિત એવા હે ભગવન્! હું વધારે શું કહું? શરણે આવેલા આ જન (મારા) ઉપર આપ દયા કરો. ૮.

આ રીતે કરુણાષ્ટક સમાપ્ત થયું. ૨૦.

૨૧. ક્રિયાકાંડચૂલિકા

[૨૧. ક્રિયાકાંડચૂલિકા]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સમ્યગ્દર્શનબોધવૃત્તસમતાશીલક્ષમાદ્યૈઘનૈઃ

સંકેતાશ્રયવજ્રિનેશ્વર ભવાન્ સર્વૈર્ગુણૈરાશ્રિતઃ ।

મન્યે ત્વય્યવકાશલબ્ધિરહિતૈઃ સર્વત્ર લોકે વયં

સંગ્રાહ્યા ઇતિ ગર્વિતૈઃ પરિહતો દોષૈરશેષૈરપિ ॥૧॥

અનુવાદ : હે જિનેશ્વર! સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, સમતા, શીલ અને ક્ષમા આદિ સર્વ ગુણોએ જે સંકેતગૃહ સમાન આપનો સઘનરૂપે આશ્રય કર્યો છે; તેથી મને એમ લાગે છે આપનામાં સ્થાન પ્રાપ્ત ન થવાથી ‘લોકમાં અમે સર્વત્ર સંગ્રહ કરવાને યોગ્ય છીએ’ એ જાતનું અભિમાન પામીને જ જાણે કે બધા દોષોએ આપને છોડી દીધા છે.

વિશેષાર્થ : જિન ભગવાનમાં સમ્યગ્દર્શન, આદિ બધા ઉત્તમોત્તમ ગુણો હોય છે. પરંતુ દોષ તેમનામાં એક પણ હોતો નથી. તેથી ગ્રન્થકારે અહીં આ ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે કે તેમની અંદર એટલા બધા ગુણો પ્રવેશી ચુક્યા હતા કે દોષોને માટે ત્યાં સ્થાન જ રહ્યું નહોતું. તેથી જાણે તેમનાથી તિરસ્કૃત થવાને કારણે દોષોને એ અભિમાન જ ઉત્પન્ન થયું હતું કે લોકમાં અમારો સંગ્રહ તો બધા જ કરવા ઈચ્છે છે તો પછી જો આ જિન અમારી ઉપેક્ષા કરે છે તો અમે એમની પાસે કદી પણ નહિ જઈએ. આ અભિમાનને કારણે જ તે દોષોએ જિનેન્દ્રદેવને છોડી દીધા હતા. ૧.

(વસંતતિલકા)

યસ્ત્વામનન્તગુણમેકવિભું ત્રિલોક્યાઃ

સ્તૌતિ પ્રભૂતકવિતાગુણગર્વિતાત્મા ।

અરોહતિ દ્રુમશિરઃ સ નરો નભો ડન્તં
ગન્તું જિનેન્દ્ર મતિવિભ્રમતો બુધો ડપિ ॥૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર! કવિતા કરવા યોગ્ય અનેક ગુણો હોવાથી અભિમાન પામેલો જે મનુષ્ય અનંત ગુણો સહિત અને ત્રણે લોકના અદ્વિતીય પ્રભુસ્વરૂપ તમારી સ્તુતિ કરે છે તે વિદ્વાન હોવા છતાં પણ જાણે બુદ્ધિની વિપરીતતાથી (મૂર્ખતાથી) આકાશનો અંત પામવા માટે વૃક્ષના શિખર ઉપર જ ચડે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ અનંત આકાશનો અંત પામવો અસંભવ છે તેવી જ રીતે ત્રિલોકીનાથ (જિનેન્દ્ર)ના અનંત ગુણોનો પણ સ્તુતિ દ્વારા અંત પામવો અસંભવ જ છે. છતાં પણ જે વિદ્વાન કવિ સ્તુતિ દ્વારા તેમના અનંત ગુણોનું કીર્તન કરવા ઇચ્છે છે, તો એમ સમજવું જોઈએ કે તે પોતાના કવિત્વ ગુણના અભિમાનથી જ તેમ કરવાને ઉદ્યત થયો છે. ૨.

(વસંતતિલકા)

શક્નોતિ કર્તુમિહ કઃ સ્તવનં સમસ્ત-
વિદ્યાધિપસ્ય ભવતો વિબુધાર્ચિતાડધ્રેઃ ।
તત્રાપિ તઙ્ગિનપતે કુરુતે જનો યત્
તદ્વિત્તમધ્યગતભક્તિનિવેદનાય ॥૩॥

અનુવાદ : જે સમસ્ત વિદ્યાઓના સ્વામી છે તથા જેમના ચરણ દેવો દ્વારા પૂજવામાં આવ્યા છે એવા આપની સ્તુતિ કરવા માટે અહીં કોણ સમર્થ છે? અર્થાત્ કોઈપણ સમર્થ નથી. છતાં પણ હે જિનેન્દ્ર! જે મનુષ્ય આપની સ્તુતિ કરે છે તે પોતાના ચિત્તમાં રહેતી ભક્તિ પ્રગટ કરવા માટે જ કરે છે. ૩.

(વસંતતિલકા)

નામાપિ દેવ ભવતઃ સ્મૃતિગોચરત્વં
વાગ્ગોચરત્વમથ યેન સુભક્તિભાજા ।
નીતં લભેત સ નરો નિખિલાર્થસિદ્ધિં
સાધ્વી સ્તુતિર્ભવતુ માં કિલ કાત્ર ચિન્તા ॥૪॥

અનુવાદ : હે દેવ! જે મનુષ્ય અતિશય ભક્તિયુક્ત થઈને આપના નામને

પણ સ્મૃતિનો વિષય અથવા વચનનો વિષય બનાવે છે-મનથી આપના નામનું ચિન્તન તથા વચનથી કેવળ તેનું ઉચ્ચારણ જ કરે છે-તેના સર્વ પ્રકારના પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે. એવી હાલતમાં મારે શી ચિન્તા છે? અર્થાત્ કાંઈ પણ નથી. તે ઉત્તમ સ્તુતિ જ પ્રયોજન સિદ્ધ કરનારી થાવ. ૪.

(વસંતતિલકા)

एतावतैव मम पूर्यत एव देव
सेवां करोमि भवतश्चरणद्वयस्य ।
अत्रैव जन्मनि परत्र च सर्वकालं
न त्वामितः परमहं जिन याचयामि ॥५॥

અનુવાદ : હે દેવ! હું આ જન્મમાં તથા બીજા જન્મમાં પણ નિરંતર આપના ચરણયુગલની સેવા કરતો રહું, એટલા માત્રથી જ મારું પ્રયોજન પૂર્ણ થઈ જાય છે. હે જિનેન્દ્ર! એથી અધિક હું આપની પાસે બીજું કાંઈ માગતો નથી. ૫.

(વસંતતિલકા)

सर्वागमावगमतः खलु तत्त्वबोधो
मोक्षाय वृत्तमपि संप्रति दुर्घटं नः ।
जाड्यात्तथा कुतनुतस्त्वयि भक्तिरेव
देवास्ति सैव भवतु क्रमतस्तदर्थम् ॥६॥

અનુવાદ : હે દેવ! મુક્તિના કારણભૂત જે તત્ત્વજ્ઞાન છે તે નિશ્ચયથી સમસ્ત આગમો જાણી લેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અમે જડબુદ્ધિ હોવાથી અમારે માટે દુર્લભ જ છે. એ જ રીતે તે મોક્ષના કારણભૂત જે ચારિત્ર છે તે પણ શરીરની દુર્બળતાથી આ વખતે અમને પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી એ કારણે આપના વિષયમાં જે મારી ભક્તિ છે તે જ ક્રમશઃ મને મુક્તિનું કારણ થાવ. ૬.

(માલિની)

हरति हरतु वृद्धं वार्धकं कायकान्तिं
दधति दधतु दूरं मन्दतामिन्द्रियाणि ।

भवति भवतु दुःखं जायतां वा विनाशः
परमिह जिननाथे भक्तिरेका ममास्तु ॥७॥

અનુવાદ : વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા વૃદ્ધાવસ્થા જો શરીરની કાંતિ નષ્ટ કરે છે તો કરો, જો ઇન્દ્રિયો અત્યંત શિથિલતા ધારણ કરે છે તો કરો, જો દુઃખ થાય છે તો થાવ તથા જો વિનાશ થાય છે તો પણ ભલે થાય. પરંતુ અહીં મારી એક માત્ર જિનેન્દ્રના વિષયમાં ભક્તિ બની રહો. ૭.

(વસંતતિલકા)

अस्तु त्रयं मम सुदर्शनबोधवृत्त-
संबन्धि यान्तु च समस्तदुरीहितानि ।
याचे न किंचिदपरं भगवन् भवन्तं
नाप्राप्तमस्ति किमपीह यतस्त्रिलोक्याम् ॥८॥

અનુવાદ : હે ભગવાન્! મને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર સંબંધી ત્રણ અર્થાત્ રત્નત્રય પ્રાપ્ત થાવ. તથા મારી સમસ્ત દુશ્વેષ્ટાઓ નષ્ટ થઈ જાવ, એથી અધિક હું આપની પાસે બીજું કાંઈ નથી માગતો; કારણ કે ત્રણે લોકમાં હજી સુધી જે પ્રાપ્ત ન થયું હોય એવું અન્ય કાંઈ પણ નથી.

વિશેષાર્થ : અહીં જિનેન્દ્ર ભગવાન પાસે કેવળ એક એ જ યાચના કરવામાં આવી છે કે આપની કૃપાથી મારી દુષ્ટ વૃત્તિ નષ્ટ થઈને મને રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થાવ, એ સિવાય બીજી કોઈ પણ યાચના કરવામાં આવી નથી. એનું કારણ એ આપવામાં આવ્યું છે કે અનંતકાળથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાણીએ ઇન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિના પદ તો અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી લીધાં, પરંતુ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ તેને હજી સુધી કદી થઈ નથી. તેથી તે પૂર્વે નહિ પ્રાપ્ત થયેલા રત્નત્રયની જ અહીં યાચના કરવામાં આવી છે. નીતિકાર પણ એ જ કહે કે લોકો ‘હ્યભિનવપ્રિયઃ’ અર્થાત્ જનસમૂહ નવી નવી વસ્તુ પ્રત્યે જ અનુરાગ કર્યા કરે છે. ૮.

(વસંતતિલકા)

धन्यो ऽस्मि पुण्यनिलयो ऽस्मि निराकुलो ऽस्मि
शान्तो ऽस्मि नष्टविपदस्मि विदस्मि देव ।

શ્રીમઙ્ગિનેન્દ્ર ભવતો ડઙ્ગિધ્રયુગં શરણ્યં
પ્રાપ્તો ડસ્મિ ચેદહમતીન્દ્રિયસૌખ્યકારિ ॥૧॥

અનુવાદ : હે શ્રીમદ્ જિનેન્દ્રદેવ! હું અતીન્દ્રિય સુખ (મોક્ષસુખ) કરનાર, આપના ચરણયુગલનું શરણ પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યો છું; માટે હું ધન્ય છું, પુણ્યનું સ્થાન છું, આકુળતા રહિત છું, શાન્ત છું, વિપત્તિઓ રહિત છું અને જ્ઞાતા પણ છું. ૯.

(વસંતતિલકા)

રત્નત્રયે તપસિ પઙ્ક્તિવિધે ચ ધર્મે
મૂલોત્તરેષુ ચ ગુણેષ્વથ ગુપ્તિકાર્યે ।
દર્પાત્રમાદત ઉતાગસિ મે પ્રવૃત્તે
મિથ્યાસ્તુ નાથ જિનદેવ તવ પ્રસાદાત્ ॥૧૦॥

અનુવાદ : હે નાથ! હે જિનદેવ! રત્નત્રય, તપ, દસ પ્રકારના ધર્મ, મૂળગુણ, ઉત્તરગુણ અને ગુપ્તિરૂપ કાર્ય; આ બધાના વિષયમાં અભિમાનથી અથવા પ્રમાદથી મારી સદોષ પ્રવૃત્તિ થઈ હોય તે આપના પ્રસાદથી મિથ્યા થાવ. ૧૦.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા)

મનોવચો ડઙ્ગૈઃ કૃતમઙ્ગિપીડનં
પ્રમોદિતં કારિતમત્ર યન્મયા ।
પ્રમાદતો દર્પત એતદાશ્રયં
તડસ્તુ મિથ્યા જિન દુષ્કૃતં મમ ॥૧૧॥

અનુવાદ : હે જિન! પ્રમાદથી અથવા અભિમાનથી જે મેં અહીં મન, વચન અને શરીરથી પ્રાણીઓનું પીડન સ્વયં કર્યું હોય, બીજાઓ પાસે કરાવ્યું હોય અથવા પ્રાણીને પીડા ઉપજાવતા જીવને જોઈને હર્ષ પ્રગટ કર્યો હોય; તેના આશ્રયે થનાર મારું તે પાપ મિથ્યા થાવ. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચિન્તાદુષ્પરિણામસંતતિવશાદુન્માર્ગગાયા
કાયાત્સંવૃત્તિવર્જિતાદનુચિતં કર્માર્જિતં યન્મયા ।

ગિરઃ

તન્નાશં વ્રજતુ પ્રભો જિનપતે ત્વત્પાદપદ્મસ્મૃતે-

રેષા મોક્ષફલપ્રદા કિલ કથં નાસ્મિન્ સમર્થા ભવેત્ ॥૧૨॥

અનુવાદ : હે જિનેન્દ્ર પ્રભો! ચિન્તાને કારણે ઉત્પન્ન થયેલ અશુભ પરિણામોને વશ થઈને અર્થાત્ મનની દુષ્ટ વૃત્તિથી, કુમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલી વાણી અર્થાત્ સાવધ વચન દ્વારા તથા સંવર રહિત શરીર દ્વારા જે મેં અનુચિત (પાપ) કર્મ ઉત્પન્ન કર્યું છે તે તમારા ચરણ-કમળના સ્મરણથી નાશ પામો. બરાબર પણ છે જે તમારા ચરણ-કમળનું સ્મરણ મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે તે આ (પાપવિનાશ) કાર્યમાં કેમ સમર્થ ન થાય? અવશ્ય થશે. ૧૨.

(વસંતતિલકા)

વાણી પ્રમાણમિહ સર્વવિદસ્ત્રિલોકી-

સદ્વચ્ચસૌ પ્રવરદીપશિખાસમાના ।

સ્યાદ્વાદકાન્તિકલિતા નૃસુરાહિવન્દ્યા

કાલત્રયે પ્રકટિતાખિલવસ્તુતત્ત્વા ॥૧૩॥

અનુવાદ : જે સર્વજ્ઞની વાણી (જિનવાણી) ત્રણ લોકરૂપ ઘરમાં ઉત્તમ દીપકની શિખા સમાન થઈને સ્યાદ્વાદરૂપ પ્રભા સહિત છે; મનુષ્ય, દેવ અને નાગકુમારોથી વંદનીય છે; તથા ત્રણે કાળની વસ્તુઓના સ્વરૂપને પ્રગટ કરનારી છે; તે અહીં પ્રમાણ (સત્ય) છે.

વિશેષાર્થ : અહીં જિનવાણીને દીપશિખા સમાન બતાવીને તેના કરતાં પણ તેમાં કાંઈક વિશેષતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જેમ કે-દીપશિખા ઘરની અંદરની જ વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે પણ જિનવાણી ત્રણે લોકની અંદરની બધી જ વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે. દીપક જો પ્રભાસહિત હોય છે તો તે વાણી પણ અનેકાન્તરૂપ પ્રભાસહિત છે; દીપશિખાને જો કેટલાક મનુષ્યો જ વંદન કરે છે તો જિનવાણીને મનુષ્યો, દેવો અને અસુરો પણ વંદન કરે છે; તથા દીપશિખા જો વર્તમાનની કેટલીક જ વસ્તુઓને પ્રગટ કરે છે તો તે જિનવાણી ત્રણેય કાળની સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રગટ કરે છે. આ રીતે દીપશિખા સમાન હોવા છતાં પણ તે જિનવાણીનું સ્વરૂપ અપૂર્વ જ છે. ૧૩.

(પૃથ્વી)

ક્ષમસ્વ મમ વાણિ તઙ્ગિનપતિશ્રુતાદિસ્તુતૌ

યદૂનમભવન્મનોવચનકાયવૈકલ્યતઃ ।

अनेकभवसंभवैर्जडिमकारणैः कर्मभिः

कुतोऽत्र किल मादृशे जननि तादृशं पाटवम् ॥१४॥

અનુવાદ : હે વાણી! જિનેન્દ્ર અને સરસ્વતી આદિની સ્તુતિના વિષયમાં મન, વચન અને શરીરની વિકળતાના કારણે જે કાંઈ ખામી રહી હોય તેને હે માતા! તું ક્ષમા કર. કારણ એ છે કે અનેક ભવોમાં ઉપાર્જિત અને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનાર કર્મોનો ઉદય રહેવાથી મારા જેવા મનુષ્યમાં તેવી નિપુણતા ક્યાંથી હોઈ શકે? અર્થાત્ હોઈ શકે નહિ. ૧૪.

(અનુદુષ્ઠ)

पल्लवो ऽयं क्रियाकाण्डकल्पशाखाग्रसंगतः ।

जीयादशेषभव्यानां प्रार्थितार्थफलप्रदः ॥१५॥

અનુવાદ : સમસ્ત ભવ્ય જીવોને ઈષ્ટ ફળ આપનાર આ ક્રિયાકાંડરૂપ કલ્પવૃક્ષની શાખાના અગ્રભાગે લાગેલ નવીન પત્ર જયવંત હો. ૧૫.

(ભુજંગયાલપ્રયાત્ન)

क्रियाकाण्डसंबन्धिनी चूलिकेयं

नरैः पठ्यते यैस्त्रिसंध्यं च तेषाम् ।

वपुर्भारतीचित्तवैकल्यतो या

न पूर्णा क्रिया सापि पूर्णत्वमेति ॥१६॥

અનુવાદ : જે મનુષ્ય ક્રિયાકાંડ સંબંધી આ ચૂલિકા ત્રણે સંધ્યાકાળે ભણે છે તેમની શરીર, વાણી અને મનની વિકળતાને કારણે જે ક્રિયા પૂર્ણ ન થઈ હોય તે પણ પૂર્ણ થઈ જાય છે. ૧૬.

(પૃથ્વી)

जिनेश्वर नमो ऽस्तु ते त्रिभुवनैकचूडामणे

गतो ऽस्मि शरणं विभो भवभिया भवन्तं प्रति ।

तदाहतिकृते बुधैरकथि तत्त्वमतन्मया-

श्रितं सुदृढचेतसा भवहरस्त्वमेवात्र यत् ॥१७॥

અનુવાદ : હે જિનેશ્વર! હે ત્રણ લોકના ચૂડામણિ વિભો! તમને નમસ્કાર હો. હું સંસારના ભયથી આપના શરણે આવ્યો છું. વિદ્વાનોએ તે સંસારનો નાશ કરવા માટે આ જ તત્ત્વ બતાવ્યું છે, તેથી મેં દૃઢચિત્ત કરીને આનું જ આલંબન લીધું છે કારણ એ છે કે અહીં સંસારનો નાશ કરનાર તમે જ છો. ૧૭.

(વસંતતિલકા)

અર્હન્ સમાશ્રિતસમસ્તનરામરાદિ-
ભવ્યાબ્જનન્દિવચનાંશુરવેસ્તવાગ્રે ।
મૌર્ખ્યમેતદબુધેન મયા કૃતં યત્-
તદ્ભૂરિભક્તિરભસસ્થિતમાનસેન ॥૧૮॥

અનુવાદ : હે અરહંત! જેમ સૂર્ય પોતાના કિરણો દ્વારા સમસ્ત કમળોને પ્રકુલ્લિત કરે છે તેવી જ રીતે આપ પણ સભા (સમવસરણ) માં આવેલ સમસ્ત મનુષ્ય અને દેવ આદિ ભવ્ય જીવો રૂપ કમળોને પોતાના વચનરૂપ કિરણો દ્વારા પ્રકુલ્લિત કરો છો. આપની આગળ જે વિદ્વતા વિનાના મેં આ વાચાળતા (સ્તુતિ) કરી છે તે કેવળ આપની મહાન ભક્તિના વેગમાં મન સ્થિત હોવાથી અર્થાત્ મનમાં અતિશય ભક્તિ હોવાથી જ કરી છે. ૧૮.

આ રીતે ક્રિયાકાંડચૂલિકા સમાપ્ત થઈ. ૨૧.

૨૨. એકત્વભાવનાદશક

[૨૨. એકત્વભાવનાદશકમ્]

(અનુષ્ટુપ્)

સ્વાનુભૂત્યૈવ યદ્ગમ્યં રમ્યં યદ્દ્યાત્મવેદિનામ્ ।
જલ્પે તત્પરમં જ્યોતિરવાહ્માનસગોચરમ્ ॥૧॥

અનુવાદ : જે પરમ જ્યોતિ કેવળ સ્વાનુભવથી જ ગમ્ય (પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય) તથા આત્મજ્ઞાનીઓને રમણીય છે તે વચન અને મનના અવિષયભૂત પરમ (ઉત્કૃષ્ટ) જ્યોતિના વિષયમાં હું કાંઈક કહું છું . ૧.

(અનુષ્ટુપ્)

એકત્વૈકપદપ્રાપ્તમાત્મતત્ત્વમૈતિ યઃ ।
આરાધ્યતે સ એવાન્યેસ્તસ્યારાધ્યો ન વિદ્યતે ॥૨॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ એકત્વ (અદ્વૈત) રૂપ અદ્વિતીયપદને પામેલ આત્મતત્ત્વને જાણે છે તે પોતે જ બીજાઓ દ્વારા આરાધાય છે અર્થાત્ બીજા પ્રાણી તેની જ આરાધના કરે છે, તેના આરાધ્ય (પૂજનીય) બીજું કોઈ રહેતું નથી. ૨.

(અનુષ્ટુપ્)

એકત્વજ્ઞો બહુભ્યો ઽપિ કર્મભ્યો ન વિભેતિ સઃ ।
યોગી સુનૌગતો ઽમ્બોધિજલેભ્ય ઇવ ધીરધીઃ ॥૩॥

અનુવાદ : જેમ ઉત્કૃષ્ટ નાવને પ્રાપ્ત થયેલ ધીરબુદ્ધિ (સાહસી) મનુષ્ય સમુદ્રના અપરિમિત જળથી ડરતો નથી તેવી જ રીતે એકત્વનો જાણકાર તે યોગી ઘણા કર્મોથી પણ ડરતો નથી. ૩.

(અનુષ્ટુપ્)

ચૈતન્યૈકત્વસંવિત્તિર્દુર્લભા સૈવ મોક્ષદા ।
લબ્ધ્વા કથં કથંચિદ્દેચ્ચિન્તનીયા મુહુર્મુહુઃ ॥૪॥

અનુવાદ : ચૈતન્યરૂપ એકત્વનું જ્ઞાન દુર્લભ છે, પરંતુ મોક્ષ આપનાર તે જ છે. જો તે કોઈ પણ પ્રકારે પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તેનું વારંવાર ચિંતન કરવું જોઈએ. ૪.

(અનુષ્ટુપ્)

મોક્ષ એવ સુખં સાક્ષાત્તદ્વ સાધ્યં મુમુક્ષુભિઃ ।
સંસારે ઽત્ર તુ તન્નાસ્તિ યદસ્તિ ધલુ તન્ન તત્ ॥૫॥

અનુવાદ : વાસ્તવિક સુખ મોક્ષમાં છે અને તે મુમુક્ષુજનો દ્વારા સિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે. અહીં સંસારમાં તે સુખ નથી. અહીં જે સુખ છે તે નિશ્ચયથી યથાર્થ સુખ નથી. ૫.

(અનુષ્ટુપ્)

કિંચિત્સંસારસંબન્ધિ બન્ધુરં નેતિ નિશ્ચયાત્ ।
ગુરુપદેશતો ઽસ્માકં નિઃશ્રેયસપદં પ્રિયમ્ ॥૬॥

અનુવાદ : સંસાર સંબંધી કોઈ પણ વસ્તુ રમણીય નથી, આ જાતનો અમને ગુરુના ઉપદેશથી નિશ્ચય થઈ ગયો છે. એ જ કારણે અમને મોક્ષપદ પ્યાડું છે. ૬.

(અનુષ્ટુપ્)

મોહોદયવિષાક્રાન્તમપિ સ્વર્ગસુખં ચલમ્ ।
કા કથાપરસૌખ્યાનામલં ભવસુખેન મે ॥૭॥

અનુવાદ : મોહના ઉદયરૂપ વિષથી મિશ્રિત સ્વર્ગનું સુખ પણ જો નશ્વર હોય તો ભલા બીજા તુચ્છ સુખોના સંબંધોમાં શું કહેવું? અર્થાત્ તે તો અત્યંત વિનશ્વર અને હેય છે જ. તેથી મને એવા સંસારસુખથી બસ થાવ-હું એવું સંસારસુખ ચાહતો નથી. ૭.

(અનુષ્ટુપ્)

લક્ષ્મીકૃત્ય સદાત્માનં શુદ્ધબોધમયં મુનિઃ ।
આસ્તે યઃ સુમતિશ્ચાત્ર સો ઽપ્યમુત્ર ચરન્નપિ ॥૮॥

અનુવાદ : જે નિર્મળ બુદ્ધિ ધારણ કરનાર મુનિ આ લોકમાં નિરંતર શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું લક્ષ્ય રાખીને રહે છે તે પરલોકમાં સંચાર કરવા છતાં પણ તે જ રીતે રહે છે. ૮.

(અનુદ્યુમ્ન)

વીતરાગપથે સ્વસ્થઃ પ્રસ્થિતો મુનિપુઙ્ગવઃ ।

તસ્ય મુક્તિસુખપ્રાપ્તેઃ કઃ પ્રત્યૂહો જગત્ત્રયે ॥૧॥

અનુવાદ : જે શ્રેષ્ઠ મુનિ આત્મલીન થઈને વીતરાગમાર્ગ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રસ્થાન કરી રહ્યો છે તેને મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિમાં ત્રણે લોકમાં કોઈ પણ વિઘ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકતું નથી. ૯.

(અનુદ્યુમ્ન)

इत्येकाग्रमना नित्यं भावयन् भावनापदम् ।

मोक्षलक्ष्मीकटाक्षालिमालासद्य स जायते ॥१०॥

અનુવાદ : આ રીતે એકાગ્રમન થઈને જે મુનિ સર્વદા આ ભાવનાપદ (એકત્વ ભાવના) ને ભાવે છે તે મુક્તિરૂપ લક્ષ્મીની કટાક્ષ પંક્તિઓની માળાનું સ્થાન બની જાય છે, અર્થાત્ તેને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. ૧૦.

(અનુદ્યુમ્ન)

एतज्जन्मफलं धर्मः स चेदस्ति ममामलः ।

आपद्यपि कुतश्चिन्ता मृत्योरपि कुतो भयम् ॥११॥

અનુવાદ : આ મનુષ્ય જન્મનું ફળ ધર્મની પ્રાપ્તિ છે. તે નિર્મળ ધર્મ જો મારી પાસે છે તો પછી મને આપત્તિના વિષયમાં પણ શી ચિન્તા છે તથા મૃત્યુથી પણ શો ડર છે? અર્થાત્ તે ધર્મ હોતાં ન તો આપત્તિની ચિન્તા રહે છે અને ન મરણનો ડર પણ રહે છે. ૧૧.

આ રીતે એકત્વભાવના દશક અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૨૨.

૨૩. પરમાર્થવિંશતિ

[૨૩. પરમાર્થવિંશતિ:]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

મોહદ્વેષરતિશ્રિતા વિકૃતયો દૃષ્ટાઃ શ્રુતાઃ સેવિતાઃ
વારંવારમનન્તકાલવિચરત્સર્વાઙ્ગિભિઃ સંસૃતૌ ।
અદ્વૈતં પુનરાત્મનો ભગવતો દુર્લક્ષ્યમેકં પરં
બીજં મોક્ષતરોરિદં વિજયતે ભવ્યાત્મભિર્વન્દિતમ્ ॥૧॥

અનુવાદ : સંસારમાં અનંતકાળથી વિચરણ કરતાં સર્વ પ્રાણીઓએ મોહ, દ્વેષ અને રાગના નિમિત્તે થતાં વિકારો વારંવાર જોયા છે, સાંભળ્યા છે અને સેવ્યા પણ છે. પરંતુ ભગવાન આત્માનું એક અદ્વૈત જ કેવળ દુર્લક્ષ્ય છે અર્થાત્ તેને હજી સુધી જોયો નથી, સાંભળ્યો નથી અને સેવન પણ કર્યું નથી. ભવ્ય જીવોથી વંદિત મોક્ષરૂપ વૃક્ષના બીજભૂત આ અદ્વૈત જયવંત હો. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

અન્તર્બાહ્યવિકલ્પજાલરહિતાં શુદ્ધૈકચિદ્રૂપિણીં
વન્દે તાં પરમાત્મનઃ પ્રણયિનીં કૃત્યાન્તગાં સ્વસ્થતામ્ ।
યત્રાનન્તચતુષ્ટયામૃતસરિત્યાત્માનમન્તર્ગતં
ન પ્રાપ્નોતિ જરાદિદુઃસહશિખો જન્મોગ્રદાવાનલઃ ॥૨॥

અનુવાદ : જે સ્વસ્થતા અંતરંગ અને બાહ્ય વિકલ્પોના સમૂહ રહિત છે, શુદ્ધ એક ચૈતન્યસ્વરૂપ સહિત છે, પરમાત્માની વલ્લભા (પ્રિયતમા) છે, કૃત્ય

(કાર્ય) નો અંત પામી ચૂકી છે અર્થાત્ કૃતકૃત્ય છે તથા અનંતયતુષ્ટયરૂપ અમૃતની નદી સમાન હોવાથી જેની અંદર પ્રાપ્ત થયેલ આત્માને જરા (વૃદ્ધત્વ) આદિરૂપ અસહ્ય જવાળાવાળી જન્મ (સંસાર) રૂપ તીક્ષ્ણ વનાગ્નિ પ્રાપ્ત થતી નથી; એવી તે અનંતયતુષ્ટયસ્વરૂપ સ્વસ્થતાને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

एकत्वस्थितये मतिर्यदनिशं संजायते मे तया-
 प्यानन्दः परमात्मसंनिधिगतः किंचित्समुन्मीलति ।
 किंचित्कालमवाप्य सैव सकलैः शीलैर्गुणैराश्रितां
 तामानन्दकलां विशालविलसद्बोधां करिष्यत्यसौ ॥३॥

અનુવાદ : એકત્વ (અદ્વૈત) માં સ્થિતિ, માટે જે મારી નિરંતર બુદ્ધિ થાય છે તેના નિમિત્તે પરમાત્માની સમીપતાને પ્રાપ્ત થયેલ આનંદ થોડો એક પ્રગટ થાય છે. તે જ બુદ્ધિ થોડો કાળ પામીને અર્થાત્ થોડા જ સમયમાં સમસ્ત શીલ અને ગુણોના આધારભૂત અને પ્રગટ થયેલ વિપુલ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન) સંપન્ન તે આનંદની કળા ઉત્પન્ન કરશે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

केनाप्यस्ति न कार्यमाश्रितवता मित्रेण चान्येन वा
 प्रेमाङ्गे ऽपि न मेऽस्ति संप्रति सुखी तिष्ठाम्यहं केवलः ।
 संयोगेन यदत्र कष्टमभवत्संसारचक्रे चिरं
 निर्विण्णः खलु तेन तेन नितरामेकाकिता रोचते ॥४॥

અનુવાદ : મારે આશ્રયમાં પ્રાપ્ત થયેલ કોઈ પણ મિત્ર અથવા શત્રુનું પ્રયોજન નથી, મને આ શરીરમાં પણ પ્રેમ રહ્યો નથી, અત્યારે હું એકલો જ સુખી છું. અહીં સંસાર પરિભ્રમણમાં ચિરકાળથી જે મને સંયોગના નિમિત્તે કષ્ટ થયું છે તેનાથી હું વિરક્ત થયો છું તેથી હવે મને એકાકીપણું (અદ્વૈત) અત્યંત રુચે છે. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યો જાનાતિ સ એવ પશ્યતિ સદા ચિદ્રૂપતાં ન ત્યજેત્
 સો ડહં નાપરમસ્તિ કિંચિદપિ મે તત્ત્વં સદેતત્પરમ્ ।
 યદ્ધાન્યત્તદશેષમન્યજનિતં ક્રોધાદિ કાયાદિ વા
 શ્રુત્વા શાસ્ત્રશતાનિ સંગ્રતિ મનસ્યેતચ્છુતં વર્તતે ॥૫॥

અનુવાદ : જે જાણે છે તે જ દેખે છે અને તે નિરંતર ચૈતન્યસ્વરૂપને છોડતો નથી. તે જ હું છું, એનાથી ભિન્ન બીજું મારું કોઈ સ્વરૂપ નથી. આ સમીચીન ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ છે. ચૈતન્યસ્વરૂપથી ભિન્ન જે ક્રોધાદિ વિભાવભાવ અથવા શરીર આદિ છે તે સર્વ અન્ય અર્થાત્ કર્મથી ઉત્પન્ન થયા છે. સેંકડો શાસ્ત્રો સાંભળીને અત્યારે મારા મનમાં આ જ એક શાસ્ત્ર (અદ્વૈત તત્ત્વ) વર્તમાન છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

હીનં સંહનનં પરીષહસહં નાભૂદિદં સાંગ્રતં
 કાલે દુઃખ[ષ]મસંજ્ઞકે ડત્ર યદપિ પ્રાયો ન તીવ્રં તપઃ ।
 કશ્ચિન્નાતિશયસ્તથાપિ યદસાવાર્તં હિ દુષ્કર્મણા-
 મન્તઃ શુદ્ધચિદાત્મગુપ્તમનસઃ સર્વં પરં તેન કિમ્ ॥૬॥

અનુવાદ : જો કે અત્યારે આ સંહનન (હાડકાનું બંધન) પરીષહો (ક્ષુધા, તૃષ્ણા આદિ) સહન કરી શકતું નથી અને આ દુઃખમા નામના પાંચમા કાળે તીવ્ર તપ પણ સંભવિત નથી, તો પણ એ કોઈ ખેદની વાત નથી, કેમ કે એ અશુભ કર્મોની પીડા છે. અંદર શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં મનને સુરક્ષિત કરનાર મને તે કર્મકૃત પીડાથી શું પ્રયોજન છે? અર્થાત્ કાંઈ પણ નથી. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સદ્દૃઘ્વોધમયં વિહાય પરમાનન્દસ્વરૂપં પરં
 જ્યોતિર્નાન્યદહં વિચિત્રવિલસત્કર્મેકતાયામપિ ।
 કાષ્ઠો કૃષ્ણપદાર્થસંનિધિવશાઝાતે મણૌ સ્ફાટિકે
 યત્તસ્માત્પૃથગેવ સ દ્વયકૃતો લોકે વિકારો ભવેત્ ॥૭॥

અનુવાદ : અનેક પ્રકારના વિલાસવાળા કર્મો સાથે મારી એકતા હોવા છતાં પણ જે ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને ઉત્કૃષ્ટ આનંદસ્વરૂપ છે તે જ હું છું, તેના સિવાય હું બીજું નથી. બરાબર પણ છે—સ્ફટિકમણિમાં કાળા પદાર્થના સંબંધથી કાળાશ ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ તે તે મણિથી ભિન્ન જ હોય છે. કારણ એ છે કે લોકમાં જે કાંઈ વિકાર થાય છે તે બે પદાર્થોના નિમિત્તે જ થાય છે.

વિશેષાર્થ : જો કે સ્ફટિકમણિમાં કોઈ બીજા કાળા પદાર્થના નિમિત્તે કાલિમા અને જપાપુષ્પના સંસર્ગથી લાલિમા અવશ્ય જોવામાં આવે છે પરંતુ તે વાસ્તવિક રીતે તેની નથી હોતી તે સ્વભાવથી નિર્મળ અને શ્વેતવર્ણનો જ રહે છે. જ્યાં સુધી તેની પાસે કોઈ અન્ય રંગની વસ્તુ રહે છે ત્યાં સુધી તેમાં બીજો રંગ જોવામાં આવે છે અને તે ત્યાંથી ખસી જતાં પછી સ્ફટિકમણિમાં તે વિકૃત રંગ રહેતો નથી. બરાબર એ જ રીતે આત્માની સાથે જ્ઞાનાવરણાદિ અનેક કર્મોનો સંયોગ રહે ત્યાંસુધી જ તેમાં અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ આદિ વિકારભાવ જોવામાં આવે છે. પરંતુ તે વાસ્તવમાં તેના નથી, તે તો સ્વભાવથી શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન-સ્વરૂપ જ છે. વસ્તુમાં જે વિકારભાવ થાય છે તે કોઈ બીજા પદાર્થના નિમિત્તે જ થાય છે. માટે તે તેનો કહી શકાતો નથી, કારણ કે તે થોડા જ વખત સુધી રહે છે જેમ—અગ્નિના સંયોગથી જળમાં રહેતી ઉષ્ણતા થોડા સમય (અગ્નિ સંયોગ) સુધી જ રહે છે, ત્યારપછી શીતળતા જ તેમાં રહે છે, જે સદા રહેનારી છે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આપત્સાપિ યતેઃ પરેણ સહ યઃ સંગો ભવેત્કેનચિત્
સાપત્સુષ્ટુ ગરીયસી પુનરહો યઃ શ્રીમતાં સંગમઃ ।
યસ્તુ શ્રીમદમદ્યપાનવિકલૈરુતાનિતાસ્યૈર્નૃપૈઃ
સંપર્કઃ સ મુમુક્ષુચેતસિ સદા મૃત્યોરપિ ક્લેશકૃત ॥૮॥

અનુવાદ : સાધુને કોઈ પરવસ્તુ સાથે જે સંયોગ થાય છે તે પણ તેમને આપત્તિસ્વરૂપ લાગે છે, વળી જે શ્રીમાનો (ધનવાનો) સાથે તેમનો સમાગમ થાય છે તે તો તેમને અતિશય મહાન આપત્તિસ્વરૂપ લાગે છે. એ ઉપરાંત સંપત્તિના અભિમાનરૂપ મદ્યપાનથી વિકળ થઈને ઊંચું મુખ રાખનારા એવા રાજાઓ સાથે જે સંયોગ થાય છે તે તો તે મોક્ષાભિલાષી સાધુના મનમાં નિરંતર મૃત્યુથી પણ અધિક કષ્ટકારક હોય છે. ૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સ્નિગ્ધા મા મુનયો ભવન્તુ ગૃહિણો યચ્છન્તુ મા ભોજનં
 મા કિંચિદ્ધનમસ્તુ મા વપુરિદં રુગ્વર્જિતં જાયતામ્ ।
 નગ્નં મામવલોક્ય નિન્દતુ જનસ્તત્રાપિ ખેદો ન મે
 નિત્યાનન્દપદપ્રદં ગુરુવચો જાગર્તિ ચેચ્છેતસિ ॥૧॥

અનુવાદ : જો મારા હૃદયમાં નિત્ય આનંદપ્રદ અર્થાત્ મોક્ષપદ આપનારી ગુરુની વાણી જાગે છે તો મુનિજનો સ્નેહ કરનાર ભલે ન હોય, ગૃહસ્થો જો ભોજન ન આપે તો ન આપો, મારી પાસે કાંઈ પણ ધન ન હોય, આ શરીર રોગ રહિત ન હો અર્થાત્ રોગવાળુ પણ હો તથા મને નગ્ન જોઈને લોકો નિન્દા પણ કરો; તો પણ મને તેમાં જરાય ખેદ નહિ થાય. ૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુઃખઘ્યાલસમાકુલે ભવવને હિંસાદિદોષદ્રુમે
 નિત્યં દુર્ગતિપલ્લિપાતિક્રપથે ભ્રામ્યન્તિ સર્વે ડઙ્ગિનઃ ।
 તન્મધ્યે સુગુરુપ્રકાશિતપથે પ્રારબ્ધયાનો જનઃ
 યાત્યાનન્દકરં પરં સ્થિરતરં નિર્વાણમેકં પરમ્ ॥૧૦॥

અનુવાદ : જે સંસારરૂપી વન દુઃખોરૂપ સર્પો (અથવા હાથીઓ) થી વ્યાપ્ત છે. હિંસા આદિ દોષરૂપ વૃક્ષો સહિત છે તથા નરકાદિ દુર્ગતિરૂપ ભીલ વસ્તી તરફ જતા કુમાર્ગથી યુક્ત છે, તેમાં સર્વ પ્રાણી સદા પરિભ્રમણ કરે છે. ઉક્ત સંસારરૂપી વનની અંદર જે મનુષ્ય ઉત્તમ ગુરુ દ્વારા બતાવવામાં આવેલા માર્ગ (મોક્ષમાર્ગમાં) ગમન શરૂ કરી દે છે તે તે અદ્વિતીય મોક્ષરૂપ નગરને પ્રાપ્ત થાય છે, જે આનંદ આપનાર છે, ઉત્કૃષ્ટ છે તથા અત્યંત સ્થિર (અવિનશ્વર) પણ છે. ૧૦.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

યત્સાતં યદસાતમઙ્ગિષુ ભવેત્તત્કર્મકાર્યં તત-
 સ્તત્કર્મેવ તદન્યદાત્મનં ઇદં જાનન્તિ યે યોગિનઃ ।
 ર્દૃગ્ભેદવિભાવનાશ્રિતધિયાં તેષાં કુતો ડહં સુખી
 દુઃખી ચેતિ વિકલ્પકલ્મષકલા કુર્યાત્પદં ચેતસિ ॥૧૧॥

અનુવાદ : પ્રાણીઓને જે સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે તે કર્મ (શાતા અને અશાતા વેદનીય)નું કાર્ય છે તેથી તે કર્મ જ છે અને તે આત્માથી ભિન્ન છે આ વાત જે યોગી જાણે છે તથા જેમની બુદ્ધિ આ જાતના ભેદની ભાવનાનો આશ્રય લઈ ચૂકી છે તે યોગીઓના મનમાં ‘હું સુખી છું. અથવા હું દુઃખી છું’ આ પ્રકારના વિકલ્પથી મલિન કળા ક્યાંથી સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે? અર્થાત્ તે યોગીઓના મનમાં તેવો વિકલ્પ કદી ઉત્પન્ન થતો નથી. ૧૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

देवं तत्प्रतिमां गुरुं मुनिजनं शास्त्रादि मन्यामहे
सर्वं भक्तिपरा वयं व्यवहते मार्गे स्थिता निश्चयात् ।
अस्माकं पुनरेकताश्रयणतो व्यक्तीभवच्चिद्रूप-
स्फारीभूतमतिप्रबन्धमहसामात्मैव तत्त्वं परम् ॥१२॥

અનુવાદ : વ્યવહારમાર્ગમાં સ્થિત અમે ભક્તિમાં તત્પર થઈને જિનદેવ, જિનપ્રતિમા, ગુરુ, મુનિજન અને શાસ્ત્ર આદિ સર્વેને માનીએ છીએ. પરંતુ નિશ્ચયથી અભેદ (અદ્વૈત)નો આશ્રય લેવાથી પ્રગટ થયેલ ચૈતન્યગુણથી પ્રકાશમાં આવેલી બુદ્ધિના વિસ્તારરૂપ તેજ સહિત અમારે માટે કેવળ આત્મા જ ઉત્કૃષ્ટ તત્ત્વ રહે છે.

વિશેષાર્થ : જોવ જ્યાંસુધી વ્યવહારમાર્ગમાં સ્થિત રહે છે ત્યાં સુધી તે જિન ભગવાન અને તેમની પ્રતિમા આદિને પૂજ્ય માનીને યથાયોગ્ય તેમની પૂજા આદિ કરે છે. એથી તેને પુણ્યકર્મનો બંધ થાય છે જે નિશ્ચયમાર્ગની પ્રાપ્તિનું સાધન થાય છે. પછી જ્યારે તે નિશ્ચયમાર્ગ ઉપર આરૂઢ થઈ જાય છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ અભેદ (અદ્વૈત)નો આશ્રય લઈ લે છે. તે એમ સમજવા લાગે છે કે સ્ત્રી, પુત્ર અને મિત્ર તથા જે શરીર નિરંતર આત્મા સાથે સંબંધવાળું રહે છે તે પણ મારું નથી; હું ચૈતન્યનો એક પિંડ છું-તેના સિવાય અન્ય કાંઈ પણ મારું નથી. આ અવસ્થામાં તેને પૂજ્ય-પૂજકભાવનું દ્વૈત પણ રહેતું નથી. કારણ એ છે કે પૂજ્ય-પૂજકભાવરૂપ બુદ્ધિ પણ રાગની પરિણતિ છે જે પુણ્યબંધનું કારણ થાય છે. આ પુણ્યકર્મ પણ જીવને દેવેન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિના પદોમાં સ્થિત કરીને સંસારમાં જ પરતંત્ર રાખે છે. માટે આ દૃષ્ટિએ તે પૂજ્ય-પૂજકભાવ પણ હેય છે. ઉપાદેય કેવળ એક સચ્ચિદાનંદમય આત્મા જ છે. પરંતુ જ્યાંસુધી પ્રાણીને આ પ્રકારની દેહતા પ્રાપ્ત નથી થતી ત્યાંસુધી તેણે વ્યવહારમાર્ગનું આલંબન લઈને જિનપૂજનાદિ શુભ કાર્યો કરવા જ જોઈએ, નહિ તો તેનો સંસાર દીર્ઘ થઈ શકે છે. ૧૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

વર્ષ હર્ષમપાકરોતુ તુદતુ સ્ફીતા હિમાની તનું
 ઘર્મઃ શર્મહરો ડસ્તુ દંશમશકં ક્લેશાય સંપઘતામ્ ।
 અન્યૈર્વા બહુભિઃ પરીષહભટૈરારમ્યતાં મે મૃતિ-
 મોક્ષં પ્રત્યુપદેશનિશ્ચલમતેર્નાત્રાપિ કિંચિદ્વયમ્ ॥૧૩॥

અનુવાદ : જો હું મોક્ષવિષયક ઉપદેશથી બુદ્ધિની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી લઉં છું તો ભલે વર્ષાકાળ મારો હર્ષ નષ્ટ કરે, વિસ્તૃત મહાન્ શીત શરીરને પીડિત કરે, ઘામ (સૂર્યનો તાપ) સુખનું અપહરણ કરે, ડાંસ-મચ્છર ક્લેશનું કારણ થાય અથવા બીજા પણ અનેક પરીષહરૂપ સુભટ મારા મરણની પણ શરૂઆત કરી દે; તો પણ એમનો મને કાંઈ પણ ભય નથી. ૧૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચક્ષુર્મુખ્યહૃષીકર્ષકમયો ગ્રામો મૃતો મન્યતે
 ચેદ્રૂપાદિકૃષિક્ષમાં બલવતા બોધારિણા ત્યાજિતઃ ।
 તદ્વિન્તાં ન ચ સો ડપિ સંપ્રતિ કરોત્યાત્મા પ્રભુઃ શક્તિમાન્
 યત્કિંચિદ્વિતાત્ર તેન ચ ભવો ડપ્યાલોક્યતે નષ્ટવત્ ॥૧૪॥

અનુવાદ : જે શક્તિશાળી આત્મારૂપ પ્રભુ ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોરૂપ કિસાનોથી નિર્મિત ગામને મરેલું સમજે છે તથા જે જ્ઞાનરૂપ બળવાન શત્રુ દ્વારા રૂપાદિ વિષયરૂપ ખેતીની ભૂમિથી ભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે, છતાં પણ જે કાંઈ થવાનું છે તેના વિષયમાં અત્યારે ચિન્તા કરતો નથી. આ રીતે સંસારને નષ્ટ થયા સમાન દેખે છે.

વિશેષાર્થ : જેમ કોઈ શક્તિશાળી ગામના સ્વામીની જો અન્ય પ્રબળ શત્રુ દ્વારા ખેતી યોગ્ય જમીન છીનવી લેવામાં આવે તો તે પોતાના ખેડૂતોથી પરિપૂર્ણ તે ગામને મરેલા જેવું માને છે. છતાં પણ તે ભવિતવ્યને મુખ્ય માનીને તેની કાંઈ ચિંતા કરતો નથી. બરાબર એ જ પ્રમાણે સર્વ શક્તિમાન આત્માને જ્યારે સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ શત્રુ દ્વારા રૂપ-રસાદિરૂપ ખેતી યોગ્ય ભૂમિથી ભ્રષ્ટ કરી દેવામાં આવે છે-વિવેકબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતાં જ્યારે તે રૂપ-રસાદિસ્વરૂપ ઈન્દ્રિયવિષયોમાં અનુરાગ રહિત થઈ જાય છે, ત્યારે તે પણ તે ઈન્દ્રિયરૂપ કિસાનોના ગામને મરેલું સમજે છે અને તેની કાંઈ પણ ચિંતા કરતો નથી. પરંતુ ત્યારે તે પોતાના સંસારને નષ્ટ

થયેલા જેવો સમજવા લાગે છે. તાત્પર્ય એ છે કે એકત્વબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતાં જીવને ઈન્દ્રિય વિષયોમાં અનુરાગ રહેતો નથી. તે વખતે તે ઈન્દ્રિયોને નષ્ટ થયા સમાન માનીને મુક્તિને હાથમાં આવેલી જ સમજે છે. ૧૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

કર્મક્ષત્યુપશાન્તિકારણવશાત્સદ્દેશનાયા ગુરો-
રાત્મૈકત્વવિશુદ્ધબોધનિલયો નિઃશેષસંગોજ્જિતઃ ।
શશ્વત્તદ્વતભાવનાશ્રિતમના લોકે વસન્ સંયમી
નાવદ્યેન સ લિપ્યતે ડબ્જદલવત્તોયેન પદ્માકરે ॥૧૫॥

અનુવાદ : જે સંયમી કર્મના ક્ષય અથવા ઉપશમના કારણ વશે તથા ગુરુના સદ્ગુણેશથી આત્માની એકતા વિષય નિર્મળ જ્ઞાનનું સ્થાન બની ગયા છે, જેમણે સમસ્ત પરિગ્રહનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે તથા જેમનું મન નિરંતર આત્માની એકતાની ભાવનાને આશ્રિત રહે છે; તે સંયમી પુરુષ લોકમાં રહેવા છતાં પણ એ રીતે પાપથી લેપાતા નથી જેવી રીતે તળાવમાં સ્થિત કમળપત્ર પાણીથી લેપાતું નથી. ૧૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ગુર્વદ્વિધ્રદ્વયદત્તમુક્તિપદવીપ્રાપ્ત્યર્થનિર્ગ્રન્થતા-
જાતાનન્દવશાન્મમેન્દ્રિયસુખં દુઃખં મનો મન્યતે ।
સુસ્વાદુઃ પ્રતિભાસતે કિલ ખલસ્તાવત્સમાસાદિતો
યાવન્નો સિતશર્કરાતિમધુરા સંતર્પિણી લભ્યતે ॥૧૬॥

અનુવાદ : ગુરુના ચરણયુગલ દ્વારા મુક્તિ પદવી પ્રાપ્ત કરવા માટે જે નિર્ગ્રન્થતા (દિગંબરત્વ) આપવામાં આવ્યું છે તેના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થયેલ આનંદના પ્રભાવથી મારું મન ઈન્દ્રિયવિષયજનિત સુખને દુઃખરૂપ જ માને છે. બરાબર છે—પ્રાપ્ત થયેલો ખોળ (તેલ કાઢી લીધા પછી જે તલ આદિનો ભાગ શેષ રહે છે) ત્યાં સુધી જ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે જ્યાંસુધી અતિશય મીઠી સફેદ સાકર (મિશ્રી) તૃપ્ત કરનાર પ્રાપ્ત થતી નથી. ૧૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નિર્ગ્રન્થત્વમુદા મમોજ્જ્વલતરધ્યાનાશ્રિતસ્ફીતયા
દુર્ધ્યાનાક્ષસુખં પુનઃ સ્મૃતિપથપ્રસ્થાય્યપિ સ્યાત્કુતઃ ।

નિર્ગત્યોદ્રતવાતબોધિતશિખિજ્વાલાકરાલાદ્ગૃહા-

ચ્છીતાં પ્રાપ્ય ચ વાપિકાં વિશતિ કસ્ત્રૈવ ધીમાન્ નરઃ ॥૧૭॥

અનુવાદ : અતિશય નિર્મળ ધ્યાનના આશ્રયે વિસ્તાર પામેલ નિર્ગ્રન્થતા જનિત આનંદ પ્રાપ્ત થઈ જતાં ખોટા ધ્યાનથી ઇન્દ્રિયસુખ સ્મરણનો વિષય ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ નિર્ગ્રન્થતાજન્ય સુખની સામે ઇન્દ્રિયવિષયજન્ય સુખ તુચ્છ લાગે છે, તેથી તેની ચાહ નષ્ટ થઈ જાય છે. બરાબર છે-ઉત્પન્ન થયેલ વાયુ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવેલ અગ્નિની જ્વાળાથી ભયાનક એવા ઘરની અંદરથી નીકળીને શીતળ વાવને પ્રાપ્ત કરતો ક્યો બુદ્ધિમાન પુરુષ ફરીથી તે જ જલતા ઘરમાં પ્રવેશ કરે? અર્થાત્ કોઈ કરતો નથી. ૧૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જાયેતોદ્રતમોહતો ડભિલષિતા મોક્ષે ડપિ સા સિદ્ધિહત્

તદ્ભૂતાર્થપરિગ્રહો ભવતિ કિં ક્વાપિ સ્પૃહાલુર્મુનિઃ ।

ઇત્યાલોચનસંગતૈકમનસા

શુદ્ધાત્મસંબન્ધિના

તત્ત્વજ્ઞાનપરાયણેન

સતતં

સ્થાત્વ્યમગ્રાહિણા ॥૧૮॥

અનુવાદ : મોહના ઉદયથી જે મોક્ષના વિષયમાં પણ અભિલાષા થાય છે તે સિદ્ધિ (મુક્તિ)ને નષ્ટ કરે છે તેથી ભૂતાર્થ (સત્યાર્થ) અર્થાત્ નિશ્ચયનયને ગ્રહણ કરનાર મુનિ શું કોઈ પણ પદાર્થના વિષયમાં ઈચ્છાચુક્ત હોય છે? અર્થાત્ નથી હોતો. આ રીતે મનમાં ઉપર્યુક્ત વિચાર કરીને શુદ્ધ આત્મા સાથે સંબંધ રાખતા મુનિએ પરિગ્રહ રહિત થઈને નિરંતર તત્ત્વજ્ઞાનમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. ૧૮.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

જાયન્તે વિરસા રસા વિઘટતે ગોષ્ઠીકથાકૌતુકં

શીર્યન્તે વિષયાસ્તથા વિરમતિ પ્રીતિઃ શરીરે ડપિ ચ ।

મૌનં ચ પ્રતિભાસતે ડપિ ચ રહઃ પ્રાયો મુમુક્ષોશ્ચિતઃ

ચિન્તાયામપિ યાતુમિચ્છતિ સમં દોષેર્મનઃ પઞ્ચતામ્ ॥૧૯॥

અનુવાદ : ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માના ચિંતનમાં મુમુક્ષુ જનોના રસ નીરસ થઈ

જાય છે, ભેગા મળીને પરસ્પર ચાલતી કથાઓનું કુતૂહલ નષ્ટ થઈ જાય છે, ઈન્દ્રિયવિષય વિલીન થઈ જાય છે, શરીરની બાબતમાં પણ પ્રેમનો અંત આવી જાય છે, એકાંતમાં મૌન પ્રતિભાસિત થાય છે તથા તેવી દશામાં દોષોની સાથે મન પણ મરવાની ઈચ્છા કરે છે.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે જ્યાંસુધી પ્રાણીનું આત્મસ્વરૂપ તરફ લક્ષ્ય નથી હોતું ત્યાંસુધી તેને સંગીત સાંભળવામાં, નૃત્ય પરિપૂર્ણ નાટક આદિ દેખવામાં, પરસ્પર કથા-વાર્તા કરવામાં તથા શૃંગારાદિપૂર્ણ નવલકથા આદિ વાંચવા-સાંભળવામાં આનંદ આવે છે. પરંતુ જેવો તેના હૃદયમાં આત્મસ્વરૂપનો બોધ ઉદય પામે છે તેવો જ તેને ઉપર્યુક્ત ઈન્દ્રિયવિષયોના નિમિત્તે પ્રાપ્ત થતો રસ (આનંદ) નીરસ પ્રતિભાસવા લાગે છે. અન્ય ઈન્દ્રિય વિષયોની તો વાત જ શું, પરંતુ તે વખતે તેને પોતાના શરીર ઉપર પણ અનુરાગ રહેતો નથી. તે એકાંતસ્થાનમાં મૌનપૂર્વક સ્થિત થઈને આત્માનંદમાં મગ્ન રહે છે અને આ રીતે તે અજ્ઞાનાદિ દોષો અને સમસ્ત માનસિક વિકલ્પોથી રહિત થઈને અજર-અમર બની જાય છે. ૧૯.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તત્ત્વં વાગતિવર્તિ શુદ્ધનયતો યત્સર્વપક્ષચ્યુતં
તદ્વાચ્યં વ્યવહારમાર્ગપતિતં શિષ્યાર્પણે જાયતે ।
પ્રાગલ્ભ્યં ન તથાસ્તિ તત્ર વિવૃતૌ બોધો ન તાદૃગ્વિઘઃ
તેનાયં નનુ માદૃશો જડમતિર્મૌનાશ્રિતસ્તિષ્ઠતિ ॥૨૦॥

અનુવાદ : જે તત્ત્વ શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ વચનનો અવિષય (અવક્તવ્ય) તથા નિત્યત્વાદિ સર્વ વિકલ્પો રહિત છે તે જ શિષ્યોને આપવાના વિષયમાં અર્થાત્ શિષ્યોને પ્રબોધ કરાવવા માટે વ્યવહારમાર્ગમાં પડીને વચનનો વિષય પણ થાય છે. તે આત્મતત્ત્વનું વિવરણ કરવા માટે ન તો મારામાં તેવી પ્રતિભાશાલિતા (નિપુણતા) છે અને ન તે પ્રકારનું જ્ઞાનેય છે. માટે મારા જેવો મન્દબુદ્ધિ મનુષ્ય મૌનનું અવલંબન લઈને જ સ્થિત રહે છે.

વિશેષાર્થ : જો શુદ્ધ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે તો તે વચનો દ્વારા કહી જ શકાતું નથી. પરંતુ તેનું પરિજ્ઞાન શિષ્યોને પ્રાપ્ત થાય, તે માટે વચનોનો આશ્રય લઈને તેમના દ્વારા તેમને બોધ કરાવવામાં આવે છે. આ વ્યવહારમાર્ગ છે, કારણ કે વાચ્ય-વાચકનો આ દ્વૈતભાવ ત્યાં જ સંભવે છે, નહિ કે નિશ્ચયમાર્ગમાં. ગ્રન્થકર્તા શ્રી પદ્મનન્દિ મુનિ પોતાની લઘુતા પ્રગટ કરતાં અહીં કહે છે કે

વ્યવહારમાર્ગનું અવલંબન લઈને પણ જે પ્રતિભા અથવા જ્ઞાન દ્વારા શિષ્યોને તે આત્મતત્ત્વનો બોધ કરાવી શકાય છે તે મારામાં નથી, તેથી હું તેનું વિશેષ વિવરણ ન કરતાં મૌનનો જ આશ્રય લઉં છું. ૨૦.

આ રીતે પરમાર્થવિંશતિ અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૨૩.

૨૪. શરીરાષ્ટક

[૨૪. શરીરાષ્ટકમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્ગન્ધાશુચિધાતુભિત્તિકલિતં સંછાદિતં ચર્મણા
 વિષ્મૂત્રાદિભૃતં ક્ષુધાદિવિલસદ્દુઃસ્વાસુભિશ્છિદ્રિતમ્ ।
 ક્લિષ્ટં કાયકુટીરકં સ્વયમપિ પ્રાપ્તં જરાવહ્નિના
 ચેદેતત્તદપિ સ્થિરં શુચિતરં મૂઢો જનો મન્યતે ॥૧॥

અનુવાદ : જે શરીરરૂપી ઝૂંપડી દુર્ગંધયુક્ત અપવિત્ર રસ, રુધિર અને અસ્થિ આદિ ધાતુઓરૂપ ભીંતો (દીવાલો) ને આશ્રિત છે, ચામડાથી વિંટળાયેલ છે, વિષ્ટા અને મૂત્રાદિથી પરિપૂર્ણ છે તથા પ્રગટ થયેલ ભૂખ, તરસ આદિ દુઃખોરૂપ ઉંદરોદ્વારા છિદ્રોવાળી કરવામાં આવી છે; આવી તે શરીરરૂપ ઝૂંપડી જો કે પોતે જ વૃદ્ધત્વરૂપ અગ્નિ દ્વારા પ્રાપ્ત કરાય છે તો પણ અજ્ઞાની મનુષ્ય તેને સ્થિર અને અતિશય પવિત્ર માને છે.

વિશેષાર્થ : અહીં શરીરને ઝૂંપડીની ઉપમા આપીને એમ બતાવ્યું છે કે જેમ વાંસ આદિથી નિર્મિત ભીંતોના આશ્રયે રહેતી ઝૂંપડી ઘાસ કે પાંદડાઓથી ઢંકાયેલી રહે છે. એમાં ઉંદરો દ્વારા જે અહીં તહીં છિદ્રો કરવામાં આવે છે તેનાથી તે નબળી થઈ જાય છે. તેમાં જો કદાચ આગ લાગી જાય તો તે જોતજોતામાં જ ભસ્મ થઈ જાય છે. બરાબર એ જ જાતનું આ શરીર પણ છે—એમાં ભીંતોના સ્થાને દુર્ગંધવાળી અને અપવિત્ર રસ-રુધિરાદિ ધાતુઓ છે, ઘાસ આદિના સ્થાને એને ઢાંકનાર ચામડું છે. તથા અહીં ઉંદરોના સ્થાને ભૂખ-તરસ આદિથી થતું વિપુલ દુઃખ છે જે તેને નિરંતર નિર્બળ બનાવે છે. આ રીતે ઝૂંપડી સમાન હોવા છતાં પણ તેના કરતાં શરીરમાં એ વિશેષતા છે કે તે તો સમય પ્રમાણે નિયમથી વૃદ્ધત્વ (બુઢાપા) થી વ્યાપ્ત થઈને નાશ પામવાનું છે. પરંતુ તે ઝૂંપડી તો કદાચ જ અસાવધાનીને કારણે અગ્નિ આદિથી વ્યાપ્ત થઈને નષ્ટ થાય

છે. આવી અવસ્થા હોવા છતાં પણ આશ્ચર્ય એ જ કે અજ્ઞાની પ્રાણી તેને સ્થિર અને પવિત્ર સમજીને તેના નિમિત્તે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરે છે. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

દુર્ગન્ધં કૃમિકીટજાલકલિતં નિત્યં સ્રવદૂરસં
શૌચસ્નાનવિધાનવારિવિહિતપ્રક્ષાલનં રુગ્મૂતમ્ ।
માનુષ્યં વપુરાહુરુન્નતધિયો નાડીવ્રણં ભેષજં
તત્રાન્નં વસનાનિ પટ્ટકમહો તત્રાપિ રાગી જનઃ ॥૨॥

અનુવાદ : જે આ મનુષ્યનું શરીર દુર્ગન્ધ સહિત છે, લટ અને ક્ષુદ્ર જંતુઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત છે, નિરંતર વહેતા પરસેવા અને નાક આદિના દૂષિત રસથી પરિપૂર્ણ છે, પવિત્રતા સૂચક સ્નાનને સિદ્ધ કરનાર જળથી જેને ધોવામાં આવે છે, છતાં પણ જે રોગોથી પરિપૂર્ણ છે; એવા તે મનુષ્યના શરીરને ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિના ધારક વિદ્વાનો નસ સાથે સંબંધવાળા ગૂમડા આદિના જખ્મ સમાન બતાવે છે. તેમાં અન્ન (આહાર) તો ઔષધ સમાન છે અને વસ્ત્ર પાટા સમાન છે છતાં પણ આશ્ચર્ય છે કે તેમાં પણ મનુષ્ય અનુરાગ કરે છે.

વિશેષાર્થ : અહીં મનુષ્યના શરીરને જખ્મ સમાન બતાવીને બન્નેમાં સમાનતા બતાવવામાં આવી છે. જેમ કે-જેવી રીતે ઘાવ દુર્ગંધસહિત હોય છે તેવી જ રીતે આ શરીર પણ દુર્ગન્ધ યુક્ત છે, ઘાવમાં જેવી રીતે કૃમિ અને બીજા નાના નાના જંતુઓનો સમૂહ રહે છે તેવી જ રીતે શરીરમાં પણ તે રહે જ છે. ઘાવમાંથી જો નિરંતર પડ્ડ અને લોહી વગેરે વહ્યા કરે છે તો આ શરીરમાંથી પણ નિરંતર પરસેવો વગેરે વહ્યા જ કરે છે. ઘાવને જો જળથી ધોઈને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે તો આ શરીરને પણ જળથી સ્નાન કરાવીને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે, ઘાવ જેમ રોગથી પૂર્ણ છે તેવી જ રીતે શરીર પણ રોગોથી પરિપૂર્ણ છે. ઘાવને રુઝવવા માટે જો દવા લગાડવામાં આવે છે તો શરીરને ભોજન આપવામાં આવે છે, તથા જો ઘાવને પાટાથી બાંધવામાં આવે છે તો આ શરીરને પણ વસ્ત્રોથી ઢાંકવામાં આવે છે. આ રીતે શરીરમાં ઘાવની સમાનતા હોવા છતાં પણ આશ્ચર્ય એક એ જ છે કે ઘાવને તો મનુષ્ય ઈચ્છતો નથી પરંતુ આ શરીરમાં તે અનુરાગ કરે છે. ૨.

(ઉપજાતિ)

નૃણામશેષાણિ સદૈવ સર્વથા વપૂંષિ સર્વાશુચિભાજ્જિ નિશ્ચિતમ્ ।

તતઃ ક એતેષુ બુધઃ પ્રપદ્યતે શુચિત્વમ્બુપ્લુતિચન્દનાદિભિઃ ॥૩॥

અનુવાદ : મનુષ્યોના સમસ્ત શરીર સદા અને સર્વ પ્રકારે નિયમથી અપવિત્ર રહે છે. તેથી આ શરીરોના વિષયમાં ક્યો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય જળનિર્મિત સ્નાન અને ચન્દન આદિ દ્વારા પવિત્રતાનો સ્વીકાર કરે? અર્થાત્ કોઈ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય સ્વભાવથી અપવિત્ર તે મનુષ્ય શરીરને સ્નાનાદિ દ્વારા શુદ્ધ માની શકતા નથી. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

તિત્તેષ્વા [ક્ષ્વા]કુફલોપમં વપુરિદં નૈવોપભોગ્યં નૃણાં
 સ્યાન્નેન્મોહકુજન્મરન્ધ્રરહિતં શુષ્કં તપોઘર્મતઃ ।
 નાન્તર્ગૌરવિતં તદા ભવનદીતારે ક્ષમં જાયતે
 તત્તત્ત્ર નિયોજિતં વરમથાસારં સદા સર્વથા ॥૪॥

અનુવાદ : આ મનુષ્યોનું શરીર કડવી તુંબડી સમાન છે, તેથી તે ઉપભોગ યોગ્ય નથી, જો તે મોહ અને કુજન્મરૂપ છિદ્રોરહિત, તપરૂપ ધામ(તડકા) થી શુષ્ક (સૂકાયેલ) અને અંદર ગુરુતા રહિત હોય તો સંસારરૂપ નદી પાર કરાવવામાં સમર્થ થાય છે. માટે તેને મોહ અને કુજન્મરહિત કરીને તપમાં લગાવવું તે ઉત્તમ છે. એ વિના તે સદા અને સર્વ પ્રકારે નિઃસાર છે.

વિશેષાર્થ : અહીં મનુષ્યના શરીરને કડવી તુંબડીની ઉપમા આપીને એમ બતાવ્યું છે કે જેમ કડવી તુંબડી ખાવા યોગ્ય હોતી નથી તેવી જ રીતે આ શરીર પણ અનુરાગ યોગ્ય નથી. જો તે તુંબડી છેદ રહિત, તડકામાં સૂકવેલી અને વચમાં ગૌરવ (ભારેપણા) રહિત હોય તો નદીમાં તરવાના કામમાં આવે છે. બરાબર એ જ રીતે જો આ શરીર પણ મોહ અને દુષ્કૃણરૂપ છેદ રહિત, તપથી ક્ષીણ અને ગૌરવ (અભિમાન) રહિત હોય તો તે સંસારરૂપી નદી પાર થવામાં સહાયક થાય છે. તેથી જે ભવ્ય પ્રાણી સંસારરૂપ નદીથી પાર થઈને શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે તેમણે આ દુર્લભ મનુષ્ય શરીરને તપ આદિમાં લગાવવું જોઈએ. નહિતર તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરવું બહુ મુશ્કેલ થશે. ૪.

(માલિની)

भवतु भवतु यादृक् तादृगेतद्वपुर्मे
 हृदि गुरुवचनं चेदस्ति तत्तत्त्वदर्शि ।
 त्वरितमसमसारानन्दकन्दायमाना
 भवति यदनुभावादक्षया मोक्षलक्ष्मीः ॥५॥

અનુવાદ : જો હૃદયમાં જીવાદિ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રગટ કરનાર ગુરુનો ઉપદેશ સ્થિત હોય તો મારું જેવું આ શરીર હોય તે તેવું બની રહો અર્થાત્ તેનાથી મને કોઈ જાતનો ખેદ નથી. એનું કારણ એ છે કે ઉક્ત ગુરુના ઉપદેશના પ્રભાવથી અસાધારણ અને ઉત્કૃષ્ટ આનંદના કારણભૂત અવિનશ્વર મોક્ષલક્ષ્મી શીઘ્ર જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

પર્યન્તે કૃમયો ઽથ વહ્નિવશતો ભસ્મૈવ મત્સ્યાદનાત્
વિષ્ટા સ્યાદથવા વપુઃપરિણતિસ્તસ્યેદશી જાયતે ।
નિત્યં નૈવ રસાયનાદિભિરપિ ક્ષય્યેવ યત્તત્કૃતે
કઃ પાપં કુરુતે બુધો ઽત્ર ભવિતા કષ્ટા યતો દુર્ગતિઃ ॥૬॥

અનુવાદ : આ શરીર અંતે અર્થાત્ પ્રાણરહિત થતાં કીડાસ્વરૂપ અથવા અગ્નિને વશ થઈને ભસ્મસ્વરૂપ અથવા માછલીઓએ ખાવાથી વિષ્ટા (મળ) સ્વરૂપ થઈ જાય છે, તે શરીરનું પરિણમન એવું જ થાય છે. ઔષધિ આદિ દ્વારા પણ નિત્ય નથી. પરંતુ વિનશ્વર જ છે, તો ભલા ક્યો વિદ્વાન્ મનુષ્ય એના વિષયમાં પાપકાર્ય કરે? અર્થાત્ કોઈ પણ વિદ્વાન્ તેના નિમિત્તે પાપકર્મ કરતો નથી. કારણ એ છે કે તે પાપથી નરકાદિ દુર્ગતિ જ પ્રાપ્ત થાય છે. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સંસારસ્તનુયોગ એષ વિષયો દુઃખાન્યતો દેહિનો
વહ્નેર્લોહસમાશ્રિતસ્ય ઘનતો ઘાતાઘતો નિષ્ઠુરાત્ ।
ત્યાજ્યા તેન તનુર્મુમુક્ષુભિરિયં યુક્ત્વા મહત્યા તયા
નો ભૂયો ઽપિ યયાત્મનો ભવકૃતે તત્સંનિધિર્જાયતે ॥૭॥

અનુવાદ : આ શરીરનો સંબંધ જ સંસાર છે, તેનાથી વિષયમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે જેથી પ્રાણીને દુઃખ થાય છે. બરાબર છે—લોઢાનો આશ્રય લેનાર અગ્નિને કઠોર ઘણના ઘા સહન કરવા પડે છે. તેથી મોક્ષાર્થી ભવ્ય જીવોએ આ શરીર એવી મહાન્ યુક્તિથી છોડવું જોઈએ કે જેથી સંસારના કારણભૂત તે શરીરનો સંબંધ આત્મા સાથે ફરીથી ન થઈ શકે.

વિશેષાર્થ : પહેલાં લોઢાને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવવામાં આવે છે. પછી તેને ઘણી ટીપી-ટીપીને તેના સાધનો બનાવવામાં આવે છે. આ કાર્યમાં જેમ લોઢાની સંગતિથી નકામા જ અગ્નિને પણ ઘણી કરાતા ઘા સહેવા પડે છે તેવી જ રીતે શરીરની સંગતિથી આત્માને પણ તેની સાથે અનેક પ્રકારના દુઃખ સહેવા પડે છે. તેથી ગ્રન્થકાર કહે છે કે તપ આદિ દ્વારા તે શરીરને આ રીતે છોડવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. કે જેથી ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ ન થાય. કારણ એ છે કે આ મનુષ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ કરીને જો તેના દ્વારા સાધ્ય સંયમ અને તપ આદિનું આચરણ ન કર્યું તો પ્રાણીને તે શરીર ફરી ફરી પ્રાપ્ત થતું જ રહેશે અને તેથી શરીરની સાથે કષ્ટો પણ સહન કરવા જ પડશે. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

રક્ષાપોષવિધૌ જનો ડસ્ય વપુષઃ સર્વઃ સદૈવોદ્યતઃ

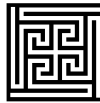
કાલદિષ્ટજરા કરોત્યનુદિનં તઙ્ગર્જરં ચાનયોઃ ।

સ્પર્ધામાશ્રિતયોર્દ્વયોર્વિજયિની સૈકા જરા જાયતે

સાક્ષાત્કાલપુરઃસરા યદિ તદા કાસ્થા સ્થિરત્વે નૃણામ્ ॥૮॥

અનુવાદ : સર્વ પ્રાણી આ શરીરના રક્ષણ અને પોષણમાં નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહે છે, ત્યાં કાળદ્વારા આદિષ્ટ જરા-મૃત્યુથી પ્રેરિત વૃદ્ધાવસ્થા તેને પ્રતિદિન નિર્બળ કરે છે. આ રીતે જાણે પરસ્પર સ્પર્ધા પામેલા જ આ બન્નેમાં એક પેલી વૃદ્ધાવસ્થા જ વિજયી થાય છે કારણ કે તેની આગળ સાક્ષાત્ કાળ (યમરાજ) સ્થિત છે. આવી હાલતમાં જ્યાં શરીરની આ સ્થિતિ છે તો પછી તેની સ્થિરતામાં મનુષ્યોનો ક્યો પ્રયત્ન ચાલી શકે? અર્થાત્ તેનો કોઈ પણ પ્રયત્ન ચાલી શકતો નથી. ૮.

આ રીતે શરીરાષ્ટક અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૨૪.

૨૫. સ્નાનાષ્ટક

[૨૫. સ્નાનાષ્ટકમ્]

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સન્માલ્યાદિ યદીયસંનિધિવશાદસ્પૃશ્યતામાશ્ચયેદ્
વિષ્મૂત્રાદિભૃતં રસાદિઘટિતં બીભત્સુ યત્પૂતિ ચ ।
આત્માનં મલિનં કરોત્યપિ શુચિં સર્વાશુચિનામિદં
સંકેતૈકગૃહં નૃણાં વપુરપાં સ્નાનાત્કથં શુદ્ધયતિ ॥૧॥

અનુવાદ : જે શરીરની સમીપતાને કારણે ઉત્તમ માળા આદિ અડવાને પણ યોગ્ય રહેતાં નથી, જે મળ અને મૂત્ર આદિથી ભરેલું છે, રસ અને રુધિર આદિ સાત ધાતુઓથી રચાયેલું છે, ભયાનક છે; દુર્ગન્ધયુક્ત છે અને જે નિર્મળ આત્માને પણ મલિન કરે છે; એવું સમસ્ત અપવિત્રતાઓના એક સંકેતગૃહ સમાન આ મનુષ્યોનું શરીર જળના સ્નાનથી કેવી રીતે શુદ્ધ થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકે નહિ. ૧.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

આત્માતીવ શુચિઃ સ્વભાવત્ ઇતિ સ્નાનં વૃથાસ્મિન્ પરે
કાયશ્ચાશુચિરેવ તેન શુચિતામભ્યેતિ નો જાતુચિત્ ।
સ્નાનસ્યોભયથેત્યભૂદ્ધિફલતા યે કુર્વતે તત્પુનસ્-
તેષાં ભૂજલકીટકોટિહનનાત્પાપાય રાગાય ચ ॥૨॥

અનુવાદ : આત્મા તો સ્વભાવથી અત્યંત પવિત્ર છે, તેથી તે ઉત્કૃષ્ટ આત્માના વિષયમાં સ્નાન વ્યર્થ જ છે; તથા શરીર સ્વભાવથી અપવિત્ર જ છે. તેથી તે પણ કદી તે સ્નાન દ્વારા પવિત્ર થઈ શકતું નથી. આ રીતે સ્નાનની વ્યર્થતા બન્નેય પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ જે લોકો તે સ્નાન કરે છે તે તેને માટે કરોડો પૃથ્વીકાયિક,

જળકાયિક અને અન્ય જંતુઓની હિંસાનું કારણ હોવાથી પાપ અને રાગનું જ કારણ થાય છે.

વિશેષાર્થ : અહીં સ્નાન આવશ્યકતાનો વિચાર કરતાં આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે તેનાથી શું આત્મા પવિત્ર થાય છે કે શરીર? તેના ઉત્તરમાં વિચાર કરતાં એ ચોક્કસ પ્રતીત થાય છે કે ઉક્ત સ્નાન દ્વારા આત્મા તો પવિત્ર થતો નથી કારણ કે તે પોતે જ પવિત્ર છે. વળી તેનાથી શરીરની શુદ્ધિ થતી હોય, તો એ પણ કહી શકાતું નથી; કારણ કે તે સ્વભાવથી જ અપવિત્ર છે. જેમ કોલસાને પાણીથી ઘસી ઘસીને ધોવા છતાં પણ તે કદી કાળાપણું છોડી શકતો નથી અથવા મળથી ભરેલો ઘડો કદી બહાર સાફ કરવાથી શુદ્ધ થઈ શકતો નથી. તેવી જ રીતે મળ-મૂત્રાદિથી પરિપૂર્ણ આ સપ્તધાતુમય શરીર પણ કદી સ્નાન દ્વારા શુદ્ધ થઈ શકતું નથી. આ રીતે બન્નેય પ્રકારે સ્નાનની વ્યર્થતા સિદ્ધ થાય છે. છતાં પણ જે લોકો સ્નાન કરે છે તેઓ જળકાયિક, પૃથ્વીકાયિક અને અન્ય ત્રસ જીવોનો પણ તેના દ્વારા ઘાત કરે છે; માટે તે કેવળ હિંસાજનિત પાપના ભાગીદાર થાય છે. તે સિવાય તેઓ શરીરની બાહ્ય સ્વચ્છતામાં રાગ પણ રાખે છે, એ પણ પાપનું જ કારણ છે. અભિપ્રાય એ છે કે નિશ્ચયદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં સ્નાન દ્વારા શરીર તો શુદ્ધ થતું નથી, ઉલ્ટું જીવહિંસા અને આરંભ આદિ જ તેનાથી થાય છે. એ જ કારણે મુનિઓના મૂળગુણોમાં જ તેનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ વ્યવહારની અપેક્ષાએ તે અનાવશ્યક નથી, પરંતુ ગૃહસ્થને માટે તે આવશ્યક પણ છે. કારણ કે તેના વિના શરીર તો મલિન રહે જ છે. સાથે મન પણ મલિન રહે છે. સ્નાન વિના જિનપૂજાદિ શુભ કાર્યોમાં પ્રસન્નતા પણ રહેતી નથી. હા, એ અવશ્ય છે કે બાહ્ય શુદ્ધિની સાથે જ અભ્યંતર શુદ્ધિનું પણ ધ્યાન જરૂર રાખવું જોઈએ. જો અંતરંગમાં મદ-માત્સર્યાદિ ભાવ હોય તો કેવળ આ બાહ્ય શુદ્ધિ કાર્યકારી નહિ થાય. ૨.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ચિત્તે પ્રાગ્ભવકોટિસંચિતરજઃસંબન્ધિતાવિર્ભવન્-

મિથ્યાત્વાદિમલવ્યપાયજનકઃ સ્નાનં વિવેકઃ સતામ્ ।

અન્યદ્વારિકૃતં તુ જન્તુનિકરવ્યાપાદનાત્પાપકૃ-

ત્તો ધર્મો ન પવિત્રતા ધ્વજો તતઃ કાયે સ્વભાવાશુચૌ ॥૩॥

અનુવાદ : ચિત્તમાં પૂર્વના કરોડો ભવોમાં સંચિત થયેલી પાપકર્મરૂપી ધૂળના સંબંધથી પ્રગટ થતા મિથ્યાત્વ આદિરૂપ મળને નષ્ટ કરનાર જે વિવેકબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ વાસ્તવમાં સજ્જન પુરુષોનું સ્નાન છે. એનાથી ભિન્ન જે જળકૃત સ્નાન છે તે પ્રાણીસમૂહને પીડાજનક હોવાથી પાપ કરનાર છે. તેનાથી ન તો ધર્મ સંભવે છે અને ન સ્વભાવથી અપવિત્ર શરીરની પવિત્રતા પણ સંભવે છે. ૩.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સમ્યગ્બોધવિશુદ્ધવારિણિ લસત્સદ્દર્શનોર્મિવ્રજે
 નિત્યાનન્દવિશેષશૈત્યસુભગે નિઃશેષપાપદ્રુહિ ।
 સત્તીર્થે પરમાત્મનામનિ સદા સ્નાનં કુરુધ્વં બુધાઃ
 શુદ્ધચર્થં કિમુ ધાવત ત્રિપથગામાલપયાસાકુલાઃ ॥૪॥

અનુવાદ : હે વિદ્વાનો! જે પરમાત્મા નામનું સમીચીન તીર્થ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ જળથી પરિપૂર્ણ છે, શોભાયમાન સમ્યક્દર્શનરૂપ લહેરોના સમૂહથી વ્યાપ્ત છે, અવિનશ્વર આનંદવિશેષરૂપ (અનંતસુખ) શૈત્યથી મનોહર છે તથા સમસ્ત પાપોને નષ્ટ કરનાર છે. તેમાં તમે નિરંતર સ્નાન કરો. વ્યર્થ પરિશ્રમથી વ્યાકુળ થઈને શુદ્ધિ માટે ગંગા તરફ કેમ દોડો છો? અર્થાત્ ગંગા આદિમાં સ્નાન કરવાથી કાંઈ અંતરંગ શુદ્ધિ થઈ શકતી નથી, તે તો પરમાત્માના સ્મરણ અને તેના સ્વરૂપ ચિંતન આદિથી જ થઈ શકે છે, માટે તેમાં જ અવગાહન કરવું જોઈએ. ૪.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નો દૃષ્ટઃ શુચિતત્ત્વનિશ્ચયનદો ન જ્ઞાનરત્નાકરઃ
 પાપૈઃ ક્વાપિ ન દૃશ્યતે ચ સમતાનામાતિશુદ્ધો નદી ।
 તેનૈતાનિ વિહાય પાપહરણે સત્યાનિ તીર્થાનિ તે
 તીર્થાભાસસુરાપગાદિષુ જડા મજ્જન્તિ તુષ્યન્તિ ચ ॥૫॥

અનુવાદ : પાપી જીવોએ ન તત્ત્વના નિશ્ચયરૂપ પવિત્ર નદ (વિશેષ નદી) જોયેલ છે અને ન જ્ઞાનરૂપ સમુદ્ર પણ જોયો છે તેઓ સમતા નામની અતિશય પવિત્ર નદી પણ ક્યાંક જોતા નથી તેથી તે મૂર્ખાઓ પાપનો નાશ કરવાના વિષયમાં યથાર્થભૂત આ સમીચીન તીર્થો છોડીને તીર્થ જેવા જણાતા ગંગા આદિ તીર્થાભાસોમાં સ્નાન કરીને સંતુષ્ટ થાય છે. ૫.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

નો તીર્થ ન જલં તદસ્તિ ભુવને નાન્યત્કિમપ્યસ્તિ તત્
 નિઃશેષાશુચિ યેન માનુષવપુઃ સાક્ષાદિદં શુદ્ધયતિ ।

આધિવ્યાધિ જરામૃતિપ્રભૃતિભિર્યાપ્તં તથૈતત્પુનઃ
શશ્વત્તાપકરં યથાસ્ય વપુષો નામાપ્યસહ્યં સતામ્ ॥૬॥

અનુવાદ : સંસારમાં એવું કોઈ તીર્થ નથી, એવું કોઈ જળ નથી તથા અન્ય પણ એવી કોઈ વસ્તુ નથી; જેના દ્વારા પૂર્ણપણે અપવિત્ર આ મનુષ્યનું શરીર પ્રત્યક્ષમાં શુદ્ધ થઈ શકે, આધિ (માનસિક કષ્ટ), વ્યાધિ (શારીરિક કષ્ટ), ઘડપણ (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મરણ આદિથી વ્યાપ્ત આ શરીર નિરંતર એટલું સંતાપકારક છે કે સજ્જનોને તેનું નામ લેવું પણ અસહ્ય લાગે છે. ૬.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

સર્વૈસ્તીર્થજલૈરપિ પ્રતિદિનં સ્નાતં ન શુદ્ધં ભવેત્
કર્પૂરાદિવિલેપનૈરપિ સદા લિપ્તં ચ દુર્ગન્ધભૃત્ ।
યત્નેનાપિ ચ રક્ષિતં ક્ષયપથપ્રસ્થાયિ દુઃખપ્રદં
યત્તસ્માદ્વપુષઃ કિમન્યદશુભં કષ્ટં ચ કિં પ્રાણિનામ્ ॥૭॥

અનુવાદ : જો આ શરીરને પ્રતિદિન સમસ્ત તીર્થોના જળથી પણ સ્નાન કરાવવામાં આવે તો પણ તે શુદ્ધ થઈ શકતું નથી, જો એને કપૂર અને કુંકુમ આદિ સુગંધી લેપો દ્વારા લેપ પણ કરવામાં આવે તો પણ તે દુર્ગન્ધ ધારણ કરે છે તથા જો એનું પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષણ પણ કરવામાં આવે તો પણ તે ક્ષયના માર્ગે જ પ્રસ્થાન કરશે અર્થાત્ નષ્ટ થશે. આ રીતે જે શરીર સર્વ પ્રકારે દુઃખ આપે છે તેનાથી વધારે પ્રાણીઓને બીજું ક્યું અશુભ અને કષ્ટ હોઈ શકે? અર્થાત્ પ્રાણીઓને સૌથી અધિક અશુભ અને કષ્ટ આપનાર આ શરીર જ છે, અન્ય કોઈ નથી. ૭.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

ભવ્યા ભુરિભવાર્જિતોદિતમહદ્દટ્કમોહસર્પોલ્લસન-
મિથ્યાબોધવિષપ્રસંગવિકલા મન્દીભવદ્દૃષ્ટયઃ ।
શ્રીમત્પટ્કજનન્દિવત્કશશભૃદ્વિમ્બપ્રસૂતં પરં
પીત્વા કર્ણપુટેર્ભવન્તુ સુખિનઃ સ્નાનાષ્ટકાખ્યામૃતમ્ ॥૮॥

અનુવાદ : જે ભવ્ય જીવ અનેક જન્મોમાં ઉપાર્જિત થઈને ઉદયને પ્રાપ્ત થયેલ

એવા દર્શનમોહનીયરૂપ મહાસર્પથી પ્રગટ થયેલ મિથ્યાજ્ઞાનરૂપ વિષના સંસર્ગથી વ્યાકુળ છે, તથા એ જ કારણે જેમની સમ્યગ્દર્શનરૂપ દૃષ્ટિ અતિશય મંદ થઈ ગઈ છે તે ભવ્ય જીવ શ્રીમાન્ પદ્મનન્દિ મુનિના મુખરૂપ ચંદ્રબિંબથી ઉત્પન્ન થયેલ આ ઉત્કૃષ્ટ ‘સ્નાનાષ્ટક’ નામનું અમૃત કાનવડે પીને સુખી થાવ.

વિશેષાર્થ : જો કોઈ વાર કોઈ પ્રાણીને ઝેરી સર્પ કરડી જાય છે તો તે શરીરમાં ફેલાતા તેના વિષથી અત્યંત વ્યાકુળ થઈ જાય છે તથા તેની દૃષ્ટિ (નજર) મંદ પડી જાય છે. સૌભાગ્યવશે જો તે વખતે ચંદ્રબિંબમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ અમૃતની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, તો તે તેને પીને વિષરહિત થયો થકો પૂર્વ ચેતના પ્રાપ્ત કરી લે છે. બરાબર એવી જ રીતે જે પ્રાણી સર્પ સમાન અનેક ભવોમાં ઉપાર્જિત દર્શનમોહનીયના ઉદયથી મિથ્યાભાવને પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાન (મિથ્યાજ્ઞાન) દ્વારા વિવેકશૂન્ય થઈ ગયા છે તથા જેમનું સમ્યગ્દર્શન મંદ પડી ગયું છે તેઓ જો પદ્મનન્દિ મુનિએ રચેલ આ ‘સ્નાનાષ્ટક’ પ્રકરણ કાનો વડે સાંભળે તો અવિવેક નષ્ટ થઈ જવાથી તેઓ અવશ્યમેવ પ્રબોધ પામે, કારણ કે આ સ્નાનાષ્ટક પ્રકરણ અમૃત સમાન સુખ આપનાર છે. ૮.

આ રીતે સ્નાનાષ્ટક અધિકાર સમાપ્ત થયો. ૨૫.

૨૬. બ્રહ્મચર્યાષ્ટક

[૨૬. બ્રહ્મચર્યાષ્ટકમ્]

(દ્રુતવિલમ્બિત)

ભવવિવર્ધનમેવ યતો ભવેદધિકદુઃખકરં ચિરમઙ્ગિનામ્ ।

इति निजाङ्गनयापि न तन्मतं मतिमतां सुरतं किमुतो ऽन्यथा ॥૧॥

અનુવાદ : મૈથુન (સ્ત્રીસેવન) પ્રાણીઓનો સંસાર વધારીને તેમને ચિરકાળ સુધી અધિક દુઃખ આપે છે તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને જ્યાં પોતાની સ્ત્રી સાથે પણ તે મૈથુન કર્મ ઈષ્ટ નથી તો પછી ભલા અન્ય પ્રકારે અર્થાત્ પરસ્ત્રી આદિની સાથે તો તે તેમને ઈષ્ટ કેમ હોય? અર્થાત્ તેની તો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કદી ઈચ્છા જ કરતા નથી. ૧.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

पशव एव रते रतमानसा इति बुधैः पशुकर्म तदुच्यते ।

अभिधया ननु सार्थकयानया पशुगतिः पुरतो ऽस्य फलं भवेत् ॥૨॥

અનુવાદ : આ મૈથુનકર્મમાં પશુઓનું જ મન અનુરક્ત રહે છે, તેથી વિદ્વાન મનુષ્ય તેને પશુકર્મ એ સાર્થક નામે કહે છે. તથા આગળના ભવમાં એનું ફળ પણ પશુગતિ અર્થાત્ તિર્યયગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિશેષાર્થ : આનો અભિપ્રાય એ છે કે જે મનુષ્ય નિરંતર વિષયાસક્ત રહે છે તે પશુઓથી પણ હલકાં છે. કારણ કે પશુઓને તો ઘણું કરીને એને માટે કાંઈક નિશ્ચિત સમય જ રહે છે; પરંતુ આવા મનુષ્યોને એના માટે કોઈ પણ સમય નિશ્ચિત હોતો નથી—તેઓ નિરંતર કામાસક્ત રહે છે. એનું ફળ એ થાય છે કે આગામી ભવમાં તેમને તે તિર્યય

પર્યાયની પ્રાપ્તિ જ થાય છે જ્યાં ઘણું કરીને હિતાહિતનો કોઈ પણ વિવેક રહેતો નથી. તેથી શાસ્ત્રકારોએ પરસ્પરના વિરોધ રહિત જ ધર્મ, અર્થ અને કામ-આ ત્રણે પુરુષાર્થોના સેવનનું વિધાન કર્યું છે. ૨.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

यदि भवेदबलासु रतिः शुभा किल निजासु सतामिह सर्वथा ।

किमिति पर्वसु सा परिवर्जिता किमिति वा तपसे सततं बुद्धैः ॥૩॥

અનુવાદ : જો લોકમાં સજ્જન પુરુષોને પોતાની સ્ત્રીના વિષયમાં પણ કરવામાં આવતો અનુરાગ શ્રેષ્ઠ લાગતો હોય તો પછી વિદ્વાન્ પર્વ (આઠમ, ચૌદસ વગેરે) ના દિવસોમાં અથવા તપના નિમિત્તે તેનો નિરંતર ત્યાગ કેમ કરાવેત? અર્થાત્ ન કરાવેત.

વિશેષાર્થ : અભિપ્રાય એ છે કે પરસ્ત્રી આદિની સાથે કરવામાં આવતું મૈથુનકર્મ તો સર્વથા નિન્દનીય છે જ, પરંતુ સ્વસ્ત્રીની સાથે કરવામાં આવતું તે કર્મ નિન્દનીય જ છે. હા, એટલું જરૂર છે કે તે પરસ્ત્રી આદિની અપેક્ષાએ કાંઈક ઓછું નિન્દનીય છે. એ જ કારણે વિવેકી ગૃહસ્થ આઠમ-ચૌદસ વગેરે પર્વના દિવસોમાં સ્વસ્ત્રીસેવનનો પણ ત્યાગ કરતા રહે છે તથા મુમુક્ષુ જનો તો તેનો સર્વથા જ ત્યાગ કરીને તપનું ગ્રહણ કરે છે. ૩.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

रतिपतेरुदयान्नरयोषितोरशुचिनोर्वपुषोः परिघट्टनात् ।

अशुचि सुष्ठुतरं तदितो भवेत्सुखलवे विदुषः कथमादरः ॥૪॥

અનુવાદ : કામ (વેદ)ના ઉદયથી પુરુષ અને સ્ત્રીના અપવિત્ર શરીરો (જનનેન્દ્રિયો) ઘસાવાથી જે અત્યંત અપવિત્ર મૈથુનકર્મ તથા તેનાથી જે અલ્પ સુખ થાય છે તેના વિષયમાં ભલા વિવેકી જીવને કેવી રીતે આદર થઈ શકે? અર્થાત્ થઈ શકતો નથી. ૪.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

अशुचिनि प्रसभं रतकर्मणि प्रतिशरीरि रतिर्यदपि स्थिता ।

चिदरिमोहविजृम्भणदूषणादियमहो भवतीति निबोधिता ॥૫॥

અનુવાદ : પ્રત્યેક પ્રાણીમાં જે અપવિત્ર મૈથુનકર્મના વિષયમાં બળપૂર્વક

અનુરાગ સ્થિત રહે છે તે ચેતનના શત્રુભૂત મોહના વિસ્તારરૂપ દોષથી થાય છે. એનું કારણ અવિવેક છે. ૫.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

નિરવશેષયમદ્રુમખણ્ડને શિતકુઠારહતિર્નનુ મૈથુનમ્ ।
સતતમાત્મહિતં શુભમિચ્છતા પરિહતિર્વ્રતિનાસ્ય વિધીયતે ॥૬॥

અનુવાદ : નિશ્ચયથી આ મૈથુનકર્મ સમસ્ત સંયમરૂપ વૃક્ષને ખંડિત કરવામાં તીક્ષ્ણ કુહાડીના આઘાત સમાન છે. તેથી નિરંતર ઉત્તમ આત્મહિતની ઈચ્છા કરનાર સાધુ એનો ત્યાગ કરે છે. ૬.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

મધુ યથા પિવતો વિશ્રતિસ્તથા વૃજિનકર્મભૃતઃ સુરતે મતિઃ ।
ન પુનરેતદભીષ્ટમિહાઙ્ગિનાં ન ચ પરત્ર યદાયતિ દુઃખદમ્ ॥૭॥

અનુવાદ : જેમ મધ પીનાર પુરુષને વિકાર થાય છે તેવી જ રીતે પાપ કર્મ ધારણ કરનાર પ્રાણીને મૈથુનના વિષયમાં બુદ્ધિ થાય છે. પરંતુ એ પ્રાણીઓને ન આ લોકમાં ઈષ્ટ છે અને ન પરલોકમાં ય. કારણ કે તે ભવિષ્યમાં દુઃખદાયક છે. ૭.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

રતિનિષેધવિધૌ યતતાં ભવેચ્છપલતાં પ્રવિહાય મનઃ સદા ।
વિષયસૌખ્યમિદં વિષસંનિભં કુશલમસ્તિ ન ભુક્તવતસ્તવ ॥૮॥

અનુવાદ : હે મન, તું ચંચળતા છોડીને નિરંતર મૈથુનના પરિત્યાગની વિધિમાં પ્રયત્ન કર, કારણ કે આ વિષયસુખ વિષસમાન દુઃખદાયક છે. તેથી એને ભોગવતાં તારૂં કલ્યાણ થઈ શકશે નહીં.

વિશેષાર્થ : જેમ વિષના ભક્ષણથી પ્રાણીને મરણજન્ય દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેવી જ રીતે આ મૈથુનવિષયક અનુરાગથી પણ પ્રાણીને જન્મ-મરણના અનેક દુઃખ સહન કરવા પડે છે. તેથી અહીં મનને સંબોધિત કરીને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે હે મન! તું આ લોક અને પરલોક બન્ને ય લોકમાં દુઃખ આપનાર તે વિષયભોગને છોડવાનો પ્રયત્ન કર, નહિ તો તારૂં અહિત અનિવાર્ય છે. ૮.

(દ્રુતવિલમ્બિત)

યુવતિસંગતિવર્જનમષ્ટકં પ્રતિ મુમુક્ષુજનં ભણિતં મયા ।

સુરતરાગસમુદ્રગતા જનાઃ કુરુત મા ક્રુધમત્ર મુનૌ મયિ ॥૧॥

અનુવાદ : મેં સ્ત્રી સંસર્ગના પરિત્યાગવિષયક જે આ આઠ શ્લોકોનું પ્રકરણ રચ્યું છે તે મોક્ષાભિલાષી જનોનું લક્ષ્ય કરીને રચ્યું છે. તેથી જે પ્રાણી મૈથુનના અનુરાગરૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન થઈ રહ્યા છે, તે મારા (પદ્મનન્દિ મુનિ) ઉપર ક્રોધ ન કરો. ૯.

આ રીતે બ્રહ્મચર્યાષ્ટક સમાપ્ત થયું. ૨૬.

આ રીતે પદ્મનન્દિ મુનિ દ્વારા વિરચિત ‘પદ્મનન્દિ-પંચવિંશતિ’ ગ્રન્થ સમાપ્ત થયો.

